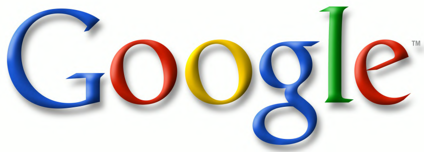
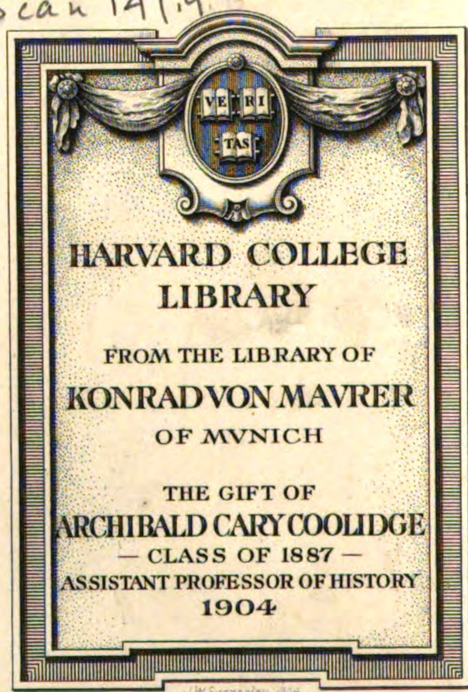

VE
RI
TAS
HARVARD COLLEGE
LIBRARY
FROM THE LIBRARY OF
KONRAD VON MAVRER
OF MVNICH
THE GIFT OF
ARCHIBALD CARY COOLIDGE
— CLASS OF 1887 —
ASSISTANT PROFESSOR OF HISTORY
1904

Historisk Tidsskrift,

Sjette Række,

udgivet

af

den danske historiske Forening,

ved dens Bestyrelse.

Redigeret

af

C. F. Bricka,
Foreningens Sekretær.

Sjette Bind.

Kjøbenhavn.
Bianco Lunos Kgl. Hof-Bogtrykkeri (F. Dreyer).
1895—97.

Indhold.

Litteratur og Kritik.

Smaastykker.

„Leges Waldemari Regis.“

Af

H. Matzen.

I sin 1886 udgivne Afhandling: „Leges Waldemari Regis. Kong Valdemars Lov. Et Bidrag til Oplysning om Danmarks Statsret i det 13de Aarhundrede“ har Overretssagfører, Dr. L. Holberg fremsat en ny Fortolkning af de udhævede Ord, der jævnlig forekomme i ældre Lovstykker, hvorefter de skulde sigte til de i Gehejmearkivets Aarsberetninger V Bind S. 9 flg. og S. 12 flg. trykte væsentlig overensstemmende Forordninger, som jeg for Kortheds Skyld i Følge de Overskrifter, hvormed de ere trykte paa det anførte Sted, betegner som den Abel-Kristofferske Forordning.

I sin 1891 udkomne Bog om Dansk og fremmed Ret har den ærede Forfatter S. 147 flg. dernæst kraftigen forsvaret sin Hypotes bl. a. ogsaa mod de Indvendinger, som jeg mere i Forbigaaende i Fortalen til min „Indledning til Danske Kongers Haandfæstninger“ S. II—III havde fremført imod den; og i sit sidste Værk: Konge og Danehof, 1895, henholder Forfatteren sig f. Ex. S. 128 ganske til sine tidligere Udviklinger vedrørende det anførte Æmne. Jo mere man nu maa anerkjende den

Grundighed og Skarpsindighed, som Forfatterens Arbejder i en fremadskridende Grad lægge for Dagen, og jo mere han derfor kan tale med Myndighed i retshistoriske Spørgsmaal, desto større vil Opfordringen være til at modsige og om muligt modbevise Anskuelser, i hvilke man ikke kan være enig med ham, for at ikke slige Anskuelser ved ikke at modsiges skulle faa Udseende af at være énstemmig godkjendte. Derfor føler jeg ogsaa en Opfordring til her udførligere at imødegaa den ærede Forfatters ovennævnte interessante Hypotes. Ligesaalidt som mine foranførte Indvendinger have gjort Indtryk paa Forfatteren, ligesaalidt har jeg nemlig vedblivende kunnet anse de af ham fremførte Beviser for fyldestgjørende. En yderligere Drøftelse turde derfor være berettiget særlig ogsaa af Hensyn til den fremragende Rolle som Grundlag og Udgangspunkt, leges Valdemari spille i Forfatterens hele statsretshistoriske System.

Jeg begynder med at spørge:

I.

Viser den Abel-Kristofferske Forordnings eget Indhold hen til, at den virkelig er Kong Valdemars Lov?

Forordningen haves i to Affattelser, hvoraf den første, almindelig kaldet Kong Abels Forordning, findes i to latinske Haandskrifter, af hvilke det ene kun ved enkelte Sprogændringer og Tilføjninger sondrer sig fra det andet; og i en dansk Oversættelse, der har ændret Ordlyden af Art. 1 og udeladt Artt. 7 og 14, men iøvrigt følger den latinske Text.

Den anden Affattelse, den saakaldte Kong Kristoffers Forordning, afviger paa en Flerhed af Punkter, i Anlæg, Affattelse og Indhold fra den forrige og forklares af For-

fatteren som indeholdende en privat Mands Forsøg paa at levere en efter senere Tiders Lejlighed rettet og glosseret Udgave af Loven.

Undersøgelsen tager da naturlig sit Udgangspunkt fra Kong Abels Forordning.

Den begynder med en Artikel, lydende:

Dominus rex et dominus Cristoforus, dominus archiepiscopus et omnes episcopi et comites resignant omnes homines ab homagiis, quos ab aliquibus navigiis dinoscuntur accepisse (acceptasse).

Hvem er nu denne dominus rex? Det kan efter Forfatterens Mening ikke være Landets Konge; thi han kan ikke vise den Resignation, som Artiklen paalægger ham; det maa være en dominus rex, der i Virkeligheden kun er en Lensmand i Lighed med Dominus Cristoforus, og det passer paa den Tid, da Erik Plovpenning alt var valgt og kronet Konge endnu i Valdemar Sejrs levende Live. Dette er en af Grundene, hvorfor Forfatteren antager, at Forordningen er udstedt i Valdemar Sejrs Tid.

Denne Slutnings Rigtighed anerkjender jeg ikke.

Naar Udtrykket dominus rex uden videre Tilføjelse forekommer i en Forordning, kan der paa dens Udstedelses Tid kun formodes at være én Konge i Landet; thi kun under denne Forudsætning er Udtrykket utvetydigt; i modsat Fald maa der tilføjes et Egennavn for at angive, hvilken af de flere Konger der menes, særlig hvor Talen er om en tiltagen Medkonge, idet Konge alene nærmest maa antages at sigte til Førstekongen.

Naar derfor en Forordning, udstedt i Kong Valdemars Levetid, vil begynde med at udsige Noget om Kong Erik, maa den formodes at ville betegne ham som Dominus

rex Ericus, da man ellers, i Tvivl om, hvilken Konge der menes, nærmest maa tænke paa Kong Valdemar.

Hvorledes imødegaar Forfatteren nu denne Indvending?

Ved en Henvisning til, at „alle vidste, at den dominus rex, som omhandles i § 1, var dominus rex Ericus"; jfr. Kong Valdemars Lov, S. 71.

Men hvorledes skulde nu egentlig Alle have vidst dette, naar det intetsteds var sagt? Selv om „Loven" ɔ: Forordningen, som Forfatteren mener, af selve Kong Valdemar var besørget indført bag i Lovbogen, stod der foran denne Lovbog en Fortale, i hvilken erklæredes, at Kong Valdemar var Lovgiveren, og naar der saa fulgte en Forordning efter, hvori der kun stod omtalt dominus rex, hvorledes skulde saa Nogen kunne gjætte paa, at denne dominus rex var den i Fortalen mere i Forbigaaende nævnte Kong Erik fremfor den sammesteds som Lovgiveren optrædende Kong Valdemar?

Men hertil kommer yderligere, at denne Forfatterens Formening om, at Kong Valdemar selv lod Forordningen indskrive i Lovbogen, savner tilstrækkelig Hjemmel. Den støttes paa Bemærkningen i S. R. D. II. S. 629 til Aar 1241: „Hoc anno rex Waldemarus in castro Orthingeburgh Legem Danicam promulgavit et eam in libro Danico fecit conscribi, qui liber ita incipit: Mæth logh scal man land byggiæ. Hoc autem factum est consentientibus filiis suis et præsentibus, videlicet rege Erico, Duce Abel, Domino Christophoro, venerabili etiam Metropolitano Lundensi Uffone cum Suffraganeis suis."

Denne Beretning fortolkes af Forfatteren derhen, at Kong Valdemar gav en „Lex Danica", som han lod indskrive i en dansk Bog, der begyndte med de Ord o. s. v.

Men hvis man nu ser efter i Fortalen til Jyske Lov, staar der, at Kongen lod skrive denne Bog og gav denne Lov i Vordingborg, som her staar skrevet paa Dansk.

I denne avtentiske Beretning er det umuligt at finde en Sondring mellem Loven og Lovbogen; Kongen forberedte først Lovgiverarbejdet ved at lade skrive „denne Bog“; derefter gav han „Loven“; og for at der ikke skal kunne næres Tvivl om Identiteten af „Loven“ og Bogen, tilføjes efter „Loven“: som her ɔ: i denne Bog, i hvis Fortale Beretningen indeholdes, staar skrevet paa Dansk. Det er aabenbart denne Fortalens Meddelelse, som Krøniken gjengiver, idet den antyder sin Kilde saavel ved selve Beretningens Affattelse som yderligere ved Anførelsen af Fortalens Begyndelsesord; og Beretningens Udtryk „conscribi“ kan derfor heller ikke oversættes derhen, at Valdemar lod Loven skrive til i en dansk Bog, men tværtimod i Overensstemmelse med Ordets almindelige Betydning saaledes, at han lod Loven sammenskrive eller nedskrive i en dansk Bog. Kun et eneste Sted forekommer en formel Sondring mellem Kong Valdemars Lov og Lovbog, nemlig i en lemlæstet dansk Oversættelse af Tords Art. 53; P. G. Thorsens Udgave S. 309; jfr. Kong Valdemars Lov S. 25; men dette Sted kan i hvert Fald ikke bevise noget i Betragtning af, at den originale latinske Text ikke kjender til en slig Sondring.

Hvad kunde den iøvrigt ogsaa nytte Forfatteren, da Loven jo dog benævnes Lex Danica, hvilket i Lighed med det efterfølgende Udtryk: „in libro Danico“ utvivlsomt bør oversættes: en paa Dansk affattet Lov. I dette Sprog ere alle Valdemar Sejrs Love affattede, og hvilken Vægt han selv lægger derpaa, bevidner den udtrykkelige

Fremhævelse deraf i Jyske Lovs anførte Fortale. Hvorfor skulde han da samtidig med sin danske „Lovbog“ have udstedt en „Lov“ paa Latin? Derfor vilde Forfatterens Hypotes stille sig ulige rimeligere, hvis den danske Text af Forordningen havde været Originalen. Denne findes ogsaa i det Haandskrift, hvori den er bevaret, indført i umiddelbar Fortsættelse af Jyske Lov, medens Forordningens latinske Text i de to bevarede Haandskrifter af den er adskilt derfra ved en hel Del senere Forordninger, saa at heller ikke de støtte Forfatterens Paastand om „Lovens“ umiddelbare Tilføjning i „Bogen“.

Vi gaa altsaa ud fra, at Forordningen staar som et selvstændigt Lovstykke uden Sammenhæng med andre og vende saa tilbage til Spørgsmaalet: Hvem er dominus rex?

Naar der efter de anførte Ord tilføjes: et dominus Cristoforus, hvilken Text staar klart og utvivlsomt i begge de bevarede Haandskrifter af Forordningen, saa lyder Svaret: Kongen er Abel.

I hans Tid var Udtrykket dominus rex ikke flertydigt; thi da var der kun én Konge, og under samme Forudsætning savner man heller ingen af Kongens Brødre; men hvis Forfatterens Anskuelse er rigtig, hvorfor savnes da dux Abel og nævnes kun dominus Cristoforus?

Forfatteren søger Forklaringen i, at Abel for sit Hertugdømmes Vedkommende faldt ind under Reglen i Jyske Lov III—8, hvilken Regel efter Forfatterens Fortolkning gaar ud paa, at Hertuger ikke maatte tage Mænd i Skipæn, selv i dem, der laa indenfor deres Hertugdømme. Den Erklæring, at Mænd, som vare tagne fra Skipæn, løstes fra deres Troskabs Ed, var derfor

overflødig for Hertug Abels Vedkommende. Men den Paastand er formentlig ikke rigtig.

Selv om Hertugen ikke havde Lov til at tage Mænd af Skipæn, kunde han saa ikke have gjort det imod Loven? Naar Ærkebiskop Jakob Erlandsen af Kongen beskyldes for endog at have taget Mænd af fremmede Skipæn, kunde Hertugen vel have gjort noget lignende; og naar Paragrafen overhovedet tilsagde Frigivelse af Mænd, tagne fra Skipæn, maatte den da ikke ogsaa først og fremmest tilsige Frigivelse for dem, der mod Lov og Ret vare tagne udenfor Vedkommendes Len? Hvis dernæst Hertug Abel gik fri som undergivet Jyske Lovs Regel, hvorfor gik da ikke ogsaa de jyske Bisper Ram forbi, da de levede under samme Lovs Regel, medens dog Forordningen udtrykkelig finder Anvendelse paa omnes episcopi? Dette turde afgjort tale for, at Forordningens Tilsagn under alle Omstændigheder gaar ud over Reglen i J. L. III—8.

Denne Artikel bestemmer:

Kunung ma sik mæn takæ yvær alt hans rikiæ, i hwilt skipæn, sum han wil; oc hærtogh i sit hærtogh dom oc andræ kunungs børn æth frænder æth greuær takæ æi men uten theræ eghæn ræt oc theræ læn; æn biskop skal æi men takæ vtæn hans biskops dom.

Det er Tilføjelsen af de fremhævede Ord, paa hvilke Dr. Holberg lægger Vægt, saa at Modsætningen bliver en dobbelt. Kongen kan tage sig Mænd over 1) hele Riget 2) i hvilket som helst Skipæn, hvad enten det tilhører ham selv eller andre. En Hertug m. fl. kan kun gjøre det 1) indenfor sit Hertugdømme og kun 2) indenfor sine egne Skipæn. Saaledes maa formentlig Modsætningen falde, hvis man overhovedet vil have den frem; thi Ud-

trykket „i hwilt skipæn, sum han wil“ betegner ikke Modsætningen mellem Jord i eller udenfor Skipæn, men kun mellem Jord indenfor forskjellige Skipæn. Den anførte dobbelte Modsætning lader sig nu imidlertid næppe fastholde. Det vilde aabenbart have været en sproglig Uformelighed at gjentage den fremhævede Sætning ved hvert af de følgende Led, og den bliver derfor at underforstaa ved dem alle, saa at Hertug kan tage Mænd indenfor sit Hertugdømme, i hvilket Skipæn han vil; Biskop indenfor sit Bispedømme o. s. v., og hermed stemmer ogsaa Privilegiet for Ribe Bisp af 1288, der faar Lov til at tage Mænd in dyocesi sua et extra. Naar Dr. Holberg, Kong Valdemars Lov, S. 63 Note * ved at udhæve Ordene „in dyocesi sua“ synes at anse Privilegiets væsentlige Indhold som ialtfald tillige gaaende ud paa, at Bispen kunde tage sig Mænd i hele Stiftet, da stemmer dette ingenlunde med Ordene i J. L. III—8 saalidt som det efterfølgende „et extra“.

Men selv om man nu fastholdt den anførte dobbelte Modsætning i J. L. III—8, fik man dog ingen Overensstemmelse mellem denne Artikel og Abels Forordning Art. 1; thi i Følge denne sidste frigiver Kongen m. fl. alle de Mænd, som de have taget fra Skipæn, selv om disse ere Vedkommendes egne, og ved at gaa ud fra, at Forordningen er udkommen inden Jyske Lov, maa Dr. Holberg altsaa i Følge enhver mulig Fortolkning af J. L. III—8 komme til det Resultat, at denne Artikel, saalangt som det anførte Tilsagn i Forordningens Art. 1 medførte, var sat ud af Kraft, inden den endnu var traadt i Kraft.

Hvor meget simplere falder derimod ikke Forklaringen af Art. 1, naar man gaar ud fra, at Forordningen er

udkommen under Kong Abel. Han er da dominus rex, og Udeladelsen af hans Navn fremkalder ingen Tvetydighed, saalidt som det frembyder en Mærkelighed, tilmed i en Opskrift, der ikke fremtræder i Forordnings Form; der findes ingen Hertug, men vel en anden Kongesøn, dominus Cristoforus; dertil slutter sig saa Omtalen af Ærkebispen og Bisper samt Grever, altsaa, bortset fra Hertugen, samtlige de Personer, der i Følge J. L. III—8 kunne tage sig Mænd. Naar man saa med fuld Føje gaar ud fra, at Reglen i J. L. III—8 ogsaa gjaldt i Rigets øvrige Lande, fordi Bestemmelser om Hærmænd og Leding maatte findes i hele Riget, saa indeholder Frd.s Art. 1 en Frigivelse af de Mænd, som den daværende Konge m. fl. i Henhold til den gjældende Ret havde taget fra Skipæn. Den medførte da, bortset fra de ulovlige Tilegnelser, som frafaldtes, en Opgjørelse mellem Kongen og Stormændene paa den ene, de ledingspligtige Bønder paa den anden Side, hvorefter begge de førstnævnte Parter opgav deres erhvervede Rettigheder til Fordel for de sidste. Dette mener imidlertid Dr. Holberg er en Urimelighed. Hvorfor skulde en Konge, der var valgt af gejstlige og verdslige Stormænd, ofre til Bønderne i Lighed med den mindste Lensmand, og hvorfor skulde en aristokratisk Forsamling af Konge og Stormænd gaa ind paa en saa bondevenlig Foranstaltning? Herpaa er Svaret simpelthen det, at Bønderne den Gang endnu vare en væbnet, kamplysten Magt i Staten, og hvem der vilde erhverve eller sikre sig Herredømmet, maatte derfor ogsaa regne med dem. Derfor traf man Bestemmelser til Bedste for dem under Abel som under Erik Glipping, idet Kong Abels Forordning ogsaa i de følgende Paragrafer indeholder en Række bondevenlige Bestemmelser,

og hvis Hvitfeldts Beretning om, at Bisperne særlig have støttet Kong Abel, er rigtig, have de handlet følgerigtigt i 1251 som i 1282. Var der dernæst ikke ogsaa særlig Grund for Kong Abel, der i den almindelige Bevidsthed stod som mistænkt for Brodermord, til at søge at erhverve sig Folkegunst ved vidtgaaende Indrømmelser?

Men spørger man saa, om den tilsagte Opgivelse virkelig blev gjennemført efter Bogstaven, maa Svaret vistnok lyde benægtende. I Striden mellem Kong Kristoffer og Jakob Erlandsen klages der nemlig ikke over, at Ærkebispen i Strid med Abels Forordning har taget Mænd fra Skipæn, men kun over, at han har taget dem fra fremmede Skipæn; S. R. D. V, S. 586; 589. Dette fører videre ind paa Spørgsmaalet, om Forordningens Bestemmelser nogensinde virkelig ere blevne gældende Ret, hvilket jeg imidlertid ikke skal gaa nærmere ind paa i denne Sammenhæng, hvor jeg nøjes med at fremhæve, at en Granskning af Forordningens § 1 formentlig viser, at der ikke er Noget til Hinder for at henlægge Forordningen til Kong Abels Tid, medens en Henlæggelse, være sig til Kong Valdemars eller til Kong Eriks, vilde afføde uoverkommelige Vanskeligheder i Henseende til Forklaringen af Hertug Abels Fraværelse, som dog i Jyske Lovs Fortale siges at have været nærværende paa Danehoffet i Vordingborg og taget paa Raad med, da Jyske Lov blev udstedt.

Saa gaa vi videre til Betragtningen af Forordningens § 7, i hvilken Forfatteren særlig søger Støtte for sin Mening. Den lyder nemlig:

„Detur et conservetur liber legalis; et qui contra ipsum fecerit, a domino rege puniatur.“

Ræsonnementet lyder: Liber legalis er Jyske Lov og

„tænker man sig saa, at Kongen paa Rigsdagen i Vordingborg først har promulgeret Lex Danica, dernæst givet sit Bifald til den jyske Lovbog og endelig ladet Loven indskrive i Lovbogen, saa passe Udtrykkene i Forordningen om Lovbogen: „Detur et conservetur“ fortrinligt, idet de bebude, at Kongen vil give Lovbogen og eventuelt straffe dem, der handle imod den“.

Hvad nu denne tænkte Fremstilling af Begivenhederne angaar, henholder jeg mig til det foran S. 4 Bemærkede. Kongen „lod skrive denne Bog og gav denne Lov“, siger Jyske Lovs Fortale meget korrekt; men den taler hverken om en forudgaaende Promulgering af nogen Lov eller om nogen efterfølgende Indskrivning deraf i Lovbogen.

Dertil kommer, at der ikke ses nogen Hjemmel til at forstaa Udtrykket liber legalis alene om Jyske Lov i Særdeleshed paa en Tid, da denne Lov i Følge Forfatterens Antagelse endnu ikke var givet. Liber legalis uden nærmere Tilføjelse betyder simpelthen en Lovbog, ligesom libri legales betyder Lovbøger; Fdg. 29. Juli 1282 Art. 2; menes der Kong Valdemars Lovbog eller Lovbøger, tilføjes dette udtrykkeligt endnu i senere Tider; Fdg. 20. Marts 1282 Art. 14; Hdf. 24. Marts 1360 Art. 1, 3. Maj 1360 Art. 17; og undlades kun, hvor Sammenhængen, som i Tords Art. 35; jfr. 44; Aabenraa Skraa Art. 35 jfr. 17; gjør Tilføjelsen overflødig. Men dette sidste er ikke Tilfældet i den heromhandlede Forordring, der fremtræder som en almindelig Forordning for hele Riget, hvorfor den liber legalis, der derefter skal gives, og som ikke hentyder til nogen enkelt Landsdel, ogsaa nærmest maa antages at skulle have været en Rigslov.

Mod Forstaaelsen af det ubestemte liber legalis om Jyske Lov taler ogsaa Tilføjelsen: et qui contra ipsum

fecerit, a domino rege puniatur. Denne sidste Tilføjelse forklarer Forfatteren som indeholdende „den Straffetrudsel mod dem, der ikke vilde lyde Loven, som ellers synes at savnes i Lovbogen“; men denne Forklaring er dog lidet antagelig. Jyske Lov savner i sine enkelte Artikler ingenlunde Straffebestemmelser for dem, der handle i Strid med Loven, ligefra Bøder til Livsstraf; men hvorledes skulde da en saadan almindelig Tilføjelse som den omtalte virke? Skulde Kongen derefter have en ubegrændset Beføjelse til vilkaarlig at straffe enhver Overtrædelse af Loven cumulativt med den i Loven foreskrevne Straf? Dette turde næppe være Meningen, og hvilken skulde denne ellers være, naar Bestemmelsen tænkes knyttet til Jyske Lov, som forudsættes at foreligge allerede affattet? Derfor ledes man ved den nævnte Tilføjelse naturlig til at tænke paa en ny Lov, om hvilken Forordningen forudskikker den almindelige Regel, at det skal være Kongens Ret og Pligt at drage Omsorg for dens Overholdelse, saa at den altsaa skulde være Gjenstand for en offentlig Retshaandhævelse i Modsætning til den private, som var Regel i Datiden. Den maa derfor nærmest forudsættes at skulle have indeholdt Regler vedrørende Rigets offentlige Ret; men hvilket Indholdet og Øjemedet med denne Lovbog iøvrigt skulde være, derom savnes der udtrykkelig Angivelse.

En saadan kunde undværes som Følge af, at de, der vare med til at vedtage Bestemmelsen, kunde nøjes med den underforstaaede Mening. At en saadan maa findes i Artiklen, er ogsaa efter Dr. Holbergs Fortolkning givet, kun at han vil underforstaa „Jyske Lov“. Men naar dette ikke kan bringes i Harmoni med Affattelsen af Art. 1 og med selve Artiklens Slutningsindhold, saa

er der paa Forhaand kun levnet to Muligheder. Man kunde nemlig først tænke sig, at Forordningen var en usammenhængende Opskrift af ældre og yngre Vedtægter, hvoriblandt ogsaa en om Givelsen af Jyske Lov, hidrørende just fra det Tidspunkt, da Lovens Affattelse var fuldbyrdet, og Spørgsmaalet om dens Udstedelse laa for. Men hvorledes en saadan forlængst opfyldt og derfor fremtidig betydningsløs Øjebliksbestemmelse fra Kong Valdemars Tid skulde have forvildet sig ind i en Samling almindelige til varig Gyldighed bestemte Vedtægter fra Kong Abels Tid, lader sig vanskelig tænke. Og den her hævdede Fortolkning turde derfor under alle Omstændigheder levnes som den eneste Mulighed.

Med Hensyn til Udtrykket „a domino rege“ i denne Artikel fremhæver Forfatteren ikke udtrykkelig, om der ved denne dominus rex skal forstaas rex Ericus eller den til enhver Tid værende Konge. Det sidste maa være Tilfældet i Følge hans egen foranførte Fortolkning af den omtalte Sætning.

Der er særlig Anledning til at forudskikke denne Bemærkning, naar vi nu se paa Forordningens Art. 14, lydende:

Dominus rex prevideat regnum in posterum.

„Skal dominus rex i Art. 1 forstaas om Erik, maa dominus rex i Art. 14 have samme Betydning“, begynder Forfatteren med at bemærke; Kong Valdemars Lov, S. 11.

Denne Paastands Rigtighed er ingenlunde givet; thi i Art. 7 forekommer jo dog Udtrykket dominus rex i en anden Betydning end i Art. 1; hvorfor skulde det saa nødvendigvis i Art. 14 forekomme i samme Betydning som i Art. 1? Artiklen kunde f. Ex. tænkes med et

polemisk mod Fortiden vendt Blik at indskærpe enhver fremtidig regjerende Konge den Pligt at drage Omsorg for Riget istedetfor at tilsidesætte dets Tarv f. Ex. ved at adsplitte det til Bedste for yngre Kongebørn; thi der staar ikke, som Forfatteren oversætter, Kongen skal sørge for eller forestaa Regjeringen i Fremtiden, men derimod at han skal sørge for Riget, regnum; og in posterum kan ligesaavel betyde „i en (ubestemt) Fremtid“; Hdf. 24. Maj 1360 Art. 1; som „fra idag af“; Fdg. 1304 Art. 6. Forfatterens Fortolkning af den anførte Forskrift som en Øjebliksbestemmelse, hvorved Regentskabet overdrages Kong Erik, er derfor ingenlunde utvivlsom. Men lad os foreløbig gaa ud fra den, hvilket bliver saa Resultatet?

§ 7 viser, at Jyske Lov endnu ikke var given, da Forordningen udkom; § 14 bestemmer, at Kong Erik fremtidig skal føre Regjeringen; men hvem har saa i Virkeligheden givet Jyske Lov? Aabenbart ikke Kong Valdemar, thi han var sat fra Regjeringen, inden Loven blev given. Og dog forkynder Jyske Lovs Indledning udtrykkelig og højtidelig, at Kong Valdemar ikke blot „lod skrive denne Bog“, men ogsaa „gav denne Lov“, og Kong Eriks Deltagelse i dette Lovgivningsarbejde fremhæves ikke anderledes end de andre Sønners og Stormænds, idet de vare hos, da Loven blev givet med deres Raad. I Betragtning af denne officielle Erklæring maa man forkaste en Fortolkning, hvis uundgaaelige Konsekvens er, at Jyske Lov ikke er givet af Kong Valdemar personlig, men af Kong Erik Plovpenning, være sig som Rigsforstander paa Kong Valdemars Vegne, eller muligvis endog efter hans Død. Hvornaar den da er givet, vide vi slet ikke, da vi under Forudsætning af den anførte

Fortolknings Rigtighed aldeles ikke kunne lægge Vægt paa den historiske Beretning i Lovens Fortale. Loven behøver da hverken at være givet af Kong Valdemar eller i Marts Maaned 1241, men er muligvis givet til et eller andet senere Tidspunkt under Erik eller Abel, idet Udeladelsen af Bestemmelsen i Kristoffers Forordning synes at vise, at Udstedelsen da havde fundet Sted. At Loven imidlertid dog er bleven udstedt med den af Kong Valdemar forfattede Fortale, har givet Anledning til Fejltagelser baade hos senere Konger, f. Ex. Erik Glipping, og hos Kronisterne, der have benyttet Fortalen som Kilde.

Der er noget ligefrem Tragisk i dette Resultat. Vi finde i Haandskrifterne en Forordning, der skal være udstedt endnu i Kong Valdemars levende Live, som imidlertid ignorerer Kong Valdemar saa fuldstændig, som tænkes kan, ved kun at tale om en navnløs Konge, der ved nærmere Undersøgelse skal vise sig at være Kong Erik; og tilsidst er Forordningen endog saa hensynsløs fuldstændig at sætte Kong Valdemar fra Magten til Fordel for denne navnløse Kong Erik. Selv Æren for at have givet Jyske Lov røves Kong Valdemar, da han i Følge Forordningen i det højeste har „ladet skrive Bogen“, men ikke „givet Loven“; og denne Forordning, der saaledes gjør det af med Kong Valdemar „Lovgiver“, skulde være leges Valdemari? I Sandhed en trist Skæbne for Valdemar Sejrs Minde i det 19de Aarhundrede!

Nej, skal Forordningen henføres til Valdemar Sejrs Tid, saa maa dominus rex i Art. 14 være Valdemar Sejr; saa paalægger den netop ham at drage Omsorg for Riget, at det ikke skal tage Skade f. Ex. ved Kong Eriks

urigtige Optræden. Men fra denne Mulighed bortse vi ifølge foranstaaende Udvikling.

Saa lyder imidlertid det naturlige Spørgsmaal: Hvad forstaas da ved Ordene i § 14?

De kunne ikke gaa ud paa, at Kong Abel skulde være Rigsforstander, selv om man forstaar dem som en Øjebliksbestemmelse om Øjeblikkets Konge. Derimod kunde der selv under denne Forudsætning nok være Tale om at fortolke dem derhen, at Kongen fremtidig skulde drage Omsorg for Rigets Tarv; en af de Maader, hvorpaa han kunde gjøre dette, var f. Ex. ved at sikre Tronfølgen. Kong Valdemar Sejr havde gjort dette ved at lade først Valdemar, derefter Erik vælge til Konge; Kong Erik, som kun havde Døtre, havde derimod ikke kunnet gjøre det. Nu lyder Opfordringen til Kong Abel, der har Sønner, om „i Fremtiden at drage Omsorg for Riget“ (ved at sikre Tronfølgen). Tanken i § 14 gaar da i lignende Retning som Tanken i § 7. I Følge § 7 skal der gives en Lovbog, som det skal være Kongens Ret og Magt at haandhæve, hvorved almindelig Fred og Sikkerhed kan forventes at ville blive skaffet til Veje i Landet; og i Følge § 14 skal Kongen sikre Rigets Fremtid ved at ordne Adgangen til Tronen og Kongebørnenes Forsørgelse paa en Maade, hvorved Rigets Tarv varetages og Landet ikke udsættes for den indre Ufred, som det i Følge Valdemar Sejrs Dispositioner i saa rigt Maal havde døjet under Kong Eriks Regjering.

For sin Forstaaelse af Art. 7 paaberaaber Forfatteren sig særlig, at den findes udeladt i den danske Oversættelse og i Kong Kristoffers Forordning. Den skulde altsaa være udeladt i de senere Afskrifter som en Øjebliks-

bestemmelse, der var uden Betydning, efterat Paabudet om Lovbogens Givelse var opfyldt.

Men denne Opfattelse er ingenlunde korrekt; Artiklen indeholder ikke alene en Øjebliksbestemmelse, men tillige i Slutningen en varig Retsregel: Straffetrudslen, hvormed „Loven“ efter Forfatterens Mening skal udfylde „Bogen“. I det højeste kunde der derfor være Tale om i senere Afskrifter at udelade Ordene: „detur et“, saaledes som et af de latinske Haandskrifter ogsaa har gjort ved blot at sige: „Conservetur liber legalis“. Men vil nu Forfatteren paaberaabe sig denne det ene Haandskrifts Udeladelse til Bevis paa, at Skriveren har refereret Udtrykket liber legalis til Jyske Lov, saa kan derimod paaberaabes det andet Haandskrifts uforandrede Fastholden af Udtrykket. Alle Haandskrifter have saaledes ikke været enige om Udeladelsen; og almindelig anerkjendt kan derfor Forfatterens Forstaaelse af Artiklen i hvert Fald ikke ses at have været.

Den samme Bemærkning gjælder dernæst Forfatterens Fortolkning af Art. 14 som en Øjebliksbestemmelse, der overdrager Regentskabet til Kong Erik. Ogsaa den er vel udeladt i den danske Oversættelse og i Kong Kristoffers Forordning; men den findes derimod Ord til andet i begge de latinske Haandskrifter, og denne Medtagelse kan aabenbart paaberaabes imod Forfatterens Fortolkning, medens Udeladelsen næppe en Gang med Sikkerhed kan paaberaabes for den; thi Kong Kristoffers Forordning er øjensynlig en Omarbejdelse af Kong Abels Forordning til at udgives som en Samling gjældende Lovregler, hvilken Omarbejdelse først er sket i Kong Kristoffers Tid, som det klart fremgaar af Udtrykket i Forordningens Art. 10: dominus rex Cristoforus; men hvad skulde

Omarbejderen da gjøre med Artt. 7 og 14? Hvilken end Meningen med dem monne have været, indeholde de i hvert Fald ikke bestemte, klare og haandgribelige Lovregler; derfor strøg han dem simpelthen. Det samme Maal forfølger i endnu højere Grad Forordningens Oversætter. Han vil formulere dens Indhold paa Dansk som et Indbegreb af almindelige, abstrakte Retsregler, afklædte ethvertsomhelst Øjeblikspræg. Derfor ere Ordene i Art. 1: „Dominus rex et dominus Cristoforus“ blevne generaliserede til det ene Ord: Kongen, og at saa de fra et almindeligt Lovgivningssynspunkt ubrugelige Artt. 7 og 14 ogsaa her ere udeladte, trænger ikke til videre Forklaring.

Iøvrigt skal endnu blot med Hensyn til de anførte Artikler bemærkes, at de aabenbart meget lidt eller rettere slet ikke passe ind i Sammenhængen og Tankegangen i hele Forordningen. Dertil kommer, at Art. 14 konstruerer Verbet prevideat med Akkusativ, medens den efterfølgende Artikel 15 i næstfølgende Linje ligesom Kristoffers Forordning Art. 5 konstruerer det samme Ord med Dativ. Denne Uoverensstemmelse taler for, at Art. 14 ingenlunde er nedskreven i Sammenhæng med den øvrige Text, men indføjet selvstændig for sig. Maaske der bag de anførte Bestemmelser skjule sig Planer om Kongemagtens Udfoldelse, der ikke have vovet sig frem til fuld Klarhed, Indskydelser fra en anden Kreds end den, fra hvilken den øvrige Forordning er udgaaet, og derfor uden formel som reel Overensstemmelse med den. Dette være nu imidlertid, som det vil; vist er det kun, at hverken Artiklernes Affattelse eller Læmpelse eller Udeladelse i nogle Haandskrifter ligeoverfor de mod-

staaende Kjendsgjærninger afgiver fyldestgjørende Bevis for, at Abels Forordning er Kong Valdemars Lov.

Jeg kommer saa til det næste Spørgsmaal:

II.

Har den efterfølgende Lovgivning nogetsteds betegnet Kong Abels Forordning som leges Waldemari, eller tillade dens Bestemmelser dog en sikker Slutning til begges Identitet?

Forinden jeg gaar til en Granskning af enkelte herhenhørende Lovsteders Indhold, forudskikker jeg en almindelig Undersøgelse angaaende Betydningen af Ordet leges. I „Dansk og fremmed Ret" S. 153 flg. udvikler nemlig Dr. Holberg med Tilslutning af Dr. A. Hude: Danehoffet S. 73, at Ordene novæ leges i Haandfæstningen 1320 Art. 37 og 1326 Art. 46 bruges i en ganske særegen Betydning om nye Haandfæstningsregler; og derfor anser Dr. Holberg i „Dansk og fremmed Ret" S. 158 det for rimeligt, at Haandfæstningens Bestemmelser om de gamle leges eller leges Waldemari ogsaa angaa (ældre) Haandfæstningsregler.

Herefter skulde altsaa Valdemar Sejr endnu i sit Livs sidste Dage have udstedt en Haandfæstning.

Jeg tilføjer dog strax, at Forfatteren paa det anførte Sted kun har brugt Udtrykket Haandfæstning i en mere ubestemt Betydning af „en Samling kongegivne Retsregler for hele Riget".

Den anførte Paastands Rigtighed skal nu undersøges.

I Kong Kristoffer II.s Haandfæstning 1320 Art. 37 staar:

„Item non inveniantur novæ leges nisi de consensu tocius regni in parlamento generali in proximo (Hdf.

2*

1326 Art. 46: proxime) celebrando, in quo videlicet parlamento liceat regi futuro de consilio prelatorum et meliorum regni supradictos articulos immutare, diminuere vel augere, gravare vel eciam allevare secundum quod profectui et honori coronæ et regni ac utilitati reipublicæ viderit expedire."

Denne Artikel vil Forfatteren altsaa have oversat saaledes: Nye Haandfæstningsregler maa der ikke hittes paa undtagen med hele Rigets Samtykke paa det næste Danehof, paa hvilket det nemlig skal være den tilkommende Konge tilladt med Prælaters og verdslige Stormænds Raad at ændre, mindske eller øge, tynge eller lette ovennævnte Artikler, eftersom han ser, at det er til Kronens Gavn og Hæder og Statens Nytte.

Men hvis nu altsaa novæ leges skal betyde nye Haandfæstningsregler, saa maatte vel ogsaa selve Haandfæstningens Tilsagn et eller andet Sted kaldes leges; jfr. Dr. Holberg: Anf. V. S. 157: Denne Henvisning til det nærmest følgende Parlament viser, at leges her kun betyder Artikler i Haandfæstningen.

Herved er nu imidlertid den Mærkelighed, at en saadan Betegnelse af disse Artikler som leges ikke forekommer nogetsteds i Haandfæstningen; i den anførte Art. 37 kaldes de „supradictos articulos", og i selve Kong Kristoffers efterfølgende Tilsagn ogsaa „predictos articulos".

Gaar man dernæst videre til Haandfæstningen 1326, finde vi i den samme konsekvente Undladelse af at kalde selve Haandfæstningens Tilsagn for leges. Det hedder i Slutningen af den, at Kongen vil holde promissa omnia et quod libet promissorum nec non et omnes et singulos articulos etc.

Kong Valdemars og Grev Gerts efterfølgende Forsikring udstedes ligeledes „pro promissis omnibus observandis".

En ganske tilsvarende Sprogbrug møde vi i Kong Olafs Haandfæstning, idet den taler om omnia et singula promissa; omnes predictos articulos; omnium promissorum etc.

Derimod finde vi ganske vist, som Forfatteren fremhæver, Betegnelsen af Kong Erik Glippings Haandfæstning 29 Juli 1282 som leges underforstaaet i Tords Art. 53:

„Item ut leges Waldemari regis exceptis illis, quæ in his scriptis sunt correctæ, observentur; item Erici regis bonæ memoriæ, quæ handfest dicuntur, serventur etc.

Men herved er at erindre, at Erik Glippings Haandfæstning ikke var nogen Valghaandfæstning.

Bestemmelserne i en saadan finde vi derfor intetsteds i Lovgivningen hverken i eller udenfor Haandfæstningerne betegnede som leges og det med god Føje; thi ved Lov forstodes Forbud eller Tilsagn, som en regjerende Konge udstedte til sine Undersaatter; ikke Tilsagn eller Paabud, paa hvilke en Valgforsamling forpligtede et Kongsæmne, en rex futurus, som Kong Kristoffer udtrykkelig erklærer sig selv at være.

Hvis nu imidlertid Konge og Danehof maatte enes om Ændringer i de vedtagne Haandfæstningsartikler, saa fyldestgjøre disse jo den formelle Fordring til at kunne kaldes Love; og sigtes der altsaa alligevel ikke i de anførte Artikler særlig og alene til nye Haandfæstningsregler?

Herfor paaberaabes, at der andetsteds i Haandfæstningerne; 1320 Art. 27, 1326 Art. 22; findes Bestemmelser om Lovgivningsmyndigheden, gaaende ud paa, at Kong

Valdemars Lov eller Love skulle holdes og Mangler i den eller dem udfyldes per discretos (et meliores) regni (in parlamento); men her er der jo, jfr. Dr. Holberg: Anf. V. S. 158, Tale om de gamle Love og Udfyldning af Mangler i dem, og der er derfor, særlig i Betragtning af Haandfæstningernes Mangel paa Stoffets Sammenordning, aldeles Intet til Hinder for, at Artt. 27 og 36 senere optage Spørgsmaalet om Muligheden og Ønskeligheden af nye Loves Givelse.

At der nu ved disse nye Love alene skulde være tænkt paa nye Haandfæstningsregler, modsiges formentlig afgjort ved Artiklernes Begyndelsessætning: „Item non inveniantur novæ leges“ etc.

Hvem er det, som giver dette Paalæg? Det er den kongevælgende Rigsforsamling, som i og for sig alene havde Myndighed til at vedtage Valghaandfæstningen og bestemme dens Indhold til dermed at binde Kongen. Men hvorledes skulde den kunne gaa ud fra, at nogen anden uden særlig dertil given Bemyndigelse kunde „finde paa“ nye Haandfæstningsregler? Hvorledes skulde den navnlig kunne gaa ud fra, at Kongen selv kan gjøre det, hvilket den dog i Følge den anførte Fortolkning maa gjøre, siden den finder det nødvendigt udtrykkelig at paalægge ham den Indskrænkning ikke at gjøre det uden med Rigets gode Mænds Samtykke paa næste Danehof? Og hvorledes skulde den endelig kunne forudsætte, at Kongen nærede en saa brændende Længsel efter nye Haandfæstningsregler, at han maatte have et bestemt Tilhold om i det mindste at holde den i Ave indtil næste Danehof?

Naar man holder sig den virkelig foreliggende Situation for Øje, tror jeg derfor, det er umuligt ved

Udtrykket novæ leges alene at tænke paa nye Haandfæstningsartikler.

Nej, Rigsforsamlingen stiller sig derimod paa det Standpunkt, som jeg har antydet i Indledningen til Danske Kongers Haandfæstninger S. 98: Kong Valdemars Lov er Lovgivningens uforanderlige Grundlag; Mangler deri kunne og skulle udfyldes; men nye Love maa der ikke hittes paa. Til nærmere Forklaring af den heri udtalte Tankegang skal jeg henvise til Kong Kristoffers Haandfæstnings Art. 31:

„Item ut omnia gravamina et singula noviter imposita amodo non petantur, videlicet plogpænigh, gulkorn, thelonea aut alia quæ cumque post mortem regis Waldemari imposita et inventa.“

Valdemars Haandfæstning Art. 38 øger Tallet paa de nye Byrder med „haffnægyæld“, „saltagyald“ og „staffngyald“; alle post mortem regis Waldemari inventa.

Jeg tror herefter at have fuldstændig Ret i den Paastand, jeg har fremsat i Indledningen til Danske Kongers Haandfæstninger S. 97: Det Synspunkt, hvorunder nye Love her ses, er, at man helst maa være fri for dem, da de kun ere Opfindelser, med hvilke Kongen plager Folket; thi Lovene kom hyppigst i Form af Skattelove, og for den Slags Paafund vilde man selvfølgelig helst være fri.

Efter saaledes at have stillet det almindelige Forbud mod nye Loves Givelse i Spidsen maatte Rigsforsamlingen dog tilføje en Indskrænkning deri, forsaavidt man forud var bleven enig om, at Kongen skulde have Lov til at overveje Haandfæstningens Bestemmelser indtil næste Danehof og eventuelt der stille Ændringsforslag,

som det saa blev Danehoffets Sag at overveje om det vilde vedtage eller ikke.

Men for da at afværge enhver Misforstaaelse, som Brugen af de almindelige, omfattende Udtryk novæ leges kunde fremkalde, som om det f. Ex. skulde staa Danehoffet frit for at finde paa Skattelove af den forhen omtalte Art, tilføjedes udtrykkelig; jfr. Ordet: videlicet; en nærmere Forklaring af Meningen med og en derved given Begrændsning af den nye Lovgivnings Omraade, at den nemlig skulde være indskrænket til at angaa mulige Ændringer i Haandfæstningens Indhold.

Tankegangen i Artiklen er altsaa denne: Nye Love maa ikke gives undtagen med Rigets gode Mænds Samtykke paa næste Danehof; og de Love, som der da kan blive Tale om at give, skulle vel at mærke kun angaa Ændringer i Haandfæstningen; andre Love, som navnlig Skattelove, og den Slags Paafund ville vi derimod have os alvorlig frabedte.

Saadanne Vedtagelser af Konge og Danehof som de heromhandlede angaaende Ændringer i Valghaandfæstningen maatte, som ovenfor S. 21 bemærket, formelt anses som Love; de øgede det tilstedeværende Lovstof og kunde forsaavidt betegnes som „novæ leges“; men derimod kaldes de ingenlunde saaledes særlig og alene, fordi de gik ud paa Ændringer i Haandfæstninger.

Ordet leges staar derfor i Haandfæstningerne overalt i den almindelige Betydning af Bestemmelser udgaaede fra den lovgivende Magt, omfattende o g s a a saadanne, hvorved Haandfæstningsbestemmelser ændres af den, men intetsteds indskrænket til særlig og alene at betegne Haandfæstningsbestemmelser, allermindst saadanne, der ikke ere udgaaede fra den lovgivende Magt.

Selv om nu imidlertid de anførte Forfatteres Fortolkning af Ordene novæ leges i de anførte Artikler maatte være rigtig, kunde jeg dog i ingen Henseende erkjende dette som et fyldestgjørende Bevis for, at ogsaa Ordet leges i Udtrykket leges Waldemari skulde forstaas paa samme Maade. Selv om Haandfæstningen i en Slutningsforskrift, hvor der særlig er Tale om Adgangen til at ændre dens Bestemmelser, maatte have brugt Ordet leges i særlig Forstand om slige Ændringsbestemmelser, vilde der dog ikke være nogensomhelst Grund til at antage det samme i dens øvrige Artikler, hvor leges overalt forekomme i almindelig Betydning; jfr. Tords Art. 55: in istis novis legibus; og denne kan da ogsaa med fuld Føje lægges til Grund, hvor der i Haandfæstningen tales om leges Waldemari.

Jeg tror herefter paa Forhaand at kunne begynde Tydningen af de anførte Ord ved simpelthen at oversætte dem som Kong Valdemars Lov eller Love, idet leges efter Omstændighederne baade kan betegne en Lov og flere Love; jfr. Dr. Holberg: Kong Valdemars Lov S. 3; Dansk og fremmed Ret S. 151.

Naar jeg saa gaar over til Granskningen af de enkelte Steder, hvor Ordene leges Waldemari forekomme, volder Fortolkningen paa de allerfleste af dem efter mit Skjøn slet ingen Vanskelighed.

Dette gjælder saaledes om Kong Kristoffers Haandfæstning 1320 Art. 27:

„Item ut omnino conservet leges Waldemari regis, et si quis in iis inveniatur defectus, per discretos suppleatur"; og om

Kong Valdemars Haandfæstning 1326 Art. 22:

„Item rex omnino servet leges regis Waldemari, et si quis in iis inveniatur defectus, per discretos et meliores regni in parlamento suppleatur.“

Det er ganske ligefrem Kong Valdemars Love, denne Bestemmelse gjælder, blandt disse da først og fremmest Jyske Lov; men da der jo ved Siden af den foreligger en Del andre Love fra Kong Valdemars Tid, ser jeg i og for sig ingen Grund til ikke paa dette Sted ogsaa at medtage dem. Paa den anden Side er der ingensomhelst tænkelig Grund til, at Jyske Lov skulde være undtagen, og at „leges Waldemari“ alene skulde omfatte Rigslove.

Derimod mener Forfatteren, at Forholdet stiller sig anderledes i Henseende til Kong Olafs Haandfæstning 3 Maj 1376 Art. 17:

„Item quod omnes leges regis Waldemari legislatoris bonæ memoriæ, prout in suis libris legalibus continentur, n i s i a l i t e r p e r p r i v i l e g i a e t h a n d f e s t n i n g r e p e r i a n t u r m o d i f i c a t e e t d e c l a r a t e, inviolabiliter observentur.“

Det fremhævede Indskud skal særlig vise, at leges Waldemari maa være Rigslove og ikke Landslove, altsaa navnlig heller ikke Jyske Lov, da Ændringerne i dem kun kunne tænkes skete per privilegia et handfestning, ikke ved sædvanlige Forordninger som f. Ex. Erik Glippings Forordning 1284; Kong Valdemars Lov S. 17; Dansk og fremmed Ret S. 169.

Dette Forfatterens „urokkelige“ Bevis for, at „leges Waldemari“ ikke kan omfatte Jyske Lov, anser jeg dog aldeles ikke for fyldestgjørende, saavist som Jyske Lovs Bestemmelser meget vel kunne tænkes ændrede per privilegia et handfestning.

Lad os f. Ex. se paa Jyske Lovs Bestemmelser om Gejstlighedens Skattepligt.

I Følge Jyske Lov III—9 skulde Klostrene skatte af den Jord, som de havde kjøbt „sithæn thet general consili war, thær Innocencius pauæ hafthæ; æth fangæ af kunung, swa sum hans wili ær".

Jyske Lov III—11 siger, at Biskoppers, Præsters, Klostres, Kirkers og Herremænds Landboer „thær æi waræ fyrræ frælsæ oc vnnæn takæn mæth privilegi haldæ vp lething ac landwæræn, of the æriæ rep draghæn iorth, vtæn of kunung latær them frælsæ".

I disse Artikler henviser Loven altsaa udtrykkelig selv til Undtagelser fra dens Regel ved kongelige Privilegier; og i hvor stor en Udstrækning ere disse ikke blevne kirkelige Stiftelser til Del; jfr. J. Steenstrup: Studier over Kong Valdemars Jordebog S. 478 flg. Var det derfor ikke fuldt korrekt, at en Haandfæstning, der indskærpede Kong Valdemars jyske Lov, udtrykkelig fremhævede det Forbehold, Loven selv havde taget i Henseende til dens Gyldighed, forsaavidt senere Privilegier havde gjort Ændringer i dens Bestemmelser?

Jyske Lov tillægger dernæst kun Hærmænd og Bisper tre Marks Bøder af deres Tjenere; men senere Privilegier havde udvidet denne Sagefaldsret; jfr. Kristoffer II.s Haandfæstning Art. 11:

„Item ut omnes milites et armigeri de propria familia emendam trium marcharum vel novem secundum consuetudinem cujuslibet terræ, in quocumque placito seculari convincantur, percipiant libere, et ultra, si ad hoc extiterint privilegiati."

Ogsaa paa dette Punkt have saaledes Privilegier kunnet ændre Jyske Lovs Regel, der altsaa maatte vige for dem.

Hvad dernæst Ændringer ved Haandfæstninger angaar, behøve vi blot at sammenholde de forannævnte Beskatningsregler for Gejstligheden med selve Kong Olafs Haandfæstning. J. L. III—10 giver hver renlivet Præst Skattefrihed for det Bo, som han ibor; ligesaa Haandfæstning 1320 Art. 6; 1326 Art. 6; men Haandfæstning 1376 Art. 2 siger udtrykkelig, at han skal nyde Skattefrihed „una cum familia in dicta curia commorante"; jfr. Privileg. 28 Juni 1340 Art. 3; 20 Oktbr. 1356 Art. 3. Denne Tilføjelses Betydning svinder imidlertid ganske hen i Sammenligning med det omfattende Frihedstilsagn i Haandfæstningens Art. 1, der siger, at Bisper, Kapitler, Klostre og alle kirkelige Personer i Danmarks Rige skulle være frank og fri for alle kongelige Paalæg quocumque nomine censeantur. Man maa herefter visselig indrømme, at der var god Grund for Gejstligheden til i Kildens Bestemmelse om Overholdelsen af Kong Valdemars Lov at faa indført et Forbehold, forsaavidt den var ændret ved „Haandfæstning". Naar de ældre Haandfæstninger ikke toge et lignende Forbehold, forklares dette vel i alt Fald tildels ved, at de ikke indeholde lignende vidtgaaende Tilsagn, ligesom de iøvrigt ogsaa udtrykkelig anerkjendte, at Kong Valdemars Love kunde trænge til at udfyldes.

Der er altsaa herefter ingensomhelst Grund til ikke principielt at forstaa Ordene leges Waldemari regis i Kong Olafs Haandfæstning i Overensstemmelse med Forstaaelsen i de ældre Valghaandfæstninger; men da der dog her særlig henvises til Kong Valdemars Love, saaledes som de findes i Lovbøgerne, og da Kong Valdemar ikke vides at have udgivet nogen anden Lov, der betegnes som „Bog", end Jyske Lov, saa maa der vistnok særlig antages paa dette Sted at være sigtet til denne.

Naar Forfatteren dernæst paakalder Fdg. 1 Juli 1354 Art. 1:

„Primo quod tota communitas regni Daciæ debeat legibus et libertatibus domini regis Waldemari et aliorum regum Daciæ predecessorum nostrorum uti libere et gaudere“;

og af de fremhævede Ord slutter, at Kong Valdemars Love maa have været Rigslove, ikke Landslove, fordi Danmarks Rige i dets Helhed skal nyde godt af dem, saa er dette formentlig en unaturlig Opfattelse. Hele Danmarks Riges Befolkning nyder sine Love og Friheder, naar hver enkelt Bestanddel deraf nyder de Love og Friheder, som ere skjænkede den, være sig i Forbindelse med de øvrige Bestanddele, eller alene. Paa samme Maade skulde hele Danmarks Riges Befolkning ogsaa nyde Kong Valdemars og andre Kongers Love i den Udstrækning, de vare givne for den. Var en Lov kun givet for et enkelt Lands Befolkning, havde ogsaa kun denne Krav paa at nyde denne Lov. Tota communitas regni Daciæ faar da sin rette fyldige Betydning; det omfatter alle i Forening og hver enkelt Bestanddel indenfor Samfundet for sig. Hvilken fornuftig Mening vilde der derimod være i et Tilsagn, der vel bekræftede det hele Samfunds Ret, men prisgav alle de enkelte Bestanddeles?

Endvidere paaberaaber Forfatteren sig Haandfæstningen 24 Maj 1360 Art. 1, som bestemmer:

„Primo omnes terræ, regno Daciæ nunc adjacentes sive in posterum deo dante acquirendæ, legibus et juribus suis, prout in veris antiquis libris legalibus continentur libere uti debeant, prout a tempore regis Waldemari et aliorum progenitorum nostrorum felicis recordacionis liberius et melius perfrui consueverunt.“

Denne Udtalelse kan jeg ikke oversætte anderledes, end „at alle Lande skulle nyde deres Love og Rettigheder, saaledes som de indeholdes i de rigtige gamle Lovbøger“ etc., og jeg ser aldeles ikke, af hvad Grund der her kun skulde være Tale om Rigslove. At der i samme Haandfæstnings Art. 21 staar, at Personerne skulle nyde deres Lands Ret, strider jo aldeles ikke herimod men er kun en simpel Følge af den anførte Hovedsætning; Landet nyder sine Rettigheder, naar Landets Befolkning dømmes efter Lands Lov og Ret.

Vi komme saa endelig til den Bestemmelse, der er den eneste, hvorpaa man, som alt bemærket i Indledningen til Danske Kongers Haandfæstninger S. VI, med et prima facie Skin af Ret kan bygge den Paastand, at Kong Valdemars Lov er enstydig med Kong Abels Forordning.

Det hedder nemlig i Kong Erik Glippings Haandfæstning 29 Juli 1282 Art. 5:

„Ordinavimus in super et promittimus firmiter leges Waldemari claræ memoriæ, prout in libris suis legalibus continentur, inviolabiliter observare, omnes abusiones et dissuetudines contra leges (terræ) introductas penitus in irritum revocantes expresse et precipue infrascriptas.“

Hvad der nemlig vækker en vis Tvivl her, er Muligheden af, at Meningen med den anførte Sætning i Følge Sammenhængen er den, at der til Løftet om at holde Kong Valdemars Love er føjet Tilsagnet om at afskaffe visse Misbrug, som have indsneget sig i Strid med dem. Thi hvis Sætningen forstaas saaledes, bliver det unægtelig et Spørgsmaal, om ikke de efterfølgende Forskrifter forudsætte et Indhold af leges Waldemari, der viser hen til at søge disse i Kong Abels Forordning; se saaledes Art.

5 om Kjørsel af Kongens Fadebur; jfr. Kong Abels Forordning Art. 15; Art. 7 om Ægt og Arbejde; jfr. Kong Abels Forordning Art. 16; om Privilegier Art. 12; jfr. Kong Abels Forordning Art. 12; om Skibbrudne Art. 14; jfr. Kong Abels Forordning Art. 21.

Med Hensyn til den anførte Mulighed bliver først selve Bestemmelsens Affattelse af Interesse, om der nemlig staar contra leges terræ eller blot contra leges. Er det sidste Tilfældet, er Muligheden paa Forhaand givet for, at Ordet „leges“ refererer sig til de forud nævnte „leges Waldemari“, og Forfatteren fastholder bestemt denne Affattelse som den korrekte, idet han henviser til, at den findes i det ældste Haandskrift. Jeg vil nu foreløbig gaa ud fra, at denne Antagelse er rigtig; kan da leges virkelig referere sig til „leges Waldemari regis prout in libris suis legalibus continentur“? Forfatteren selv gaar ud fra, at dette er muligt under Forudsætning af, at leges Waldemari ere identiske med Kong Abels Forordning, og dette benyttes som Bevis for begges Identitet. Jeg tror, en nærmere Undersøgelse vil vise, at dette ikke forholder sig saaledes.

Den eneste Bestemmelse, der kunde tyde paa, at Haandfæstningen 1282 Art. 5 flg. under Forudsætning af, at dens Bestemmelser referere sig til leges Waldemari, ved dette Udtryk tænker paa Abels Forordning, er egentlig Art. 12:

„Item litteræ patentes et privilegia nostra in suo robore maneant, nisi in parlamento docere poterimus, quod sint merito revocanda.“

Abels Forordnings Art. 12: „Item omnia privilegia antiquorum et nova et in futurum legitime danda inviolabiliter in perpetuum conseruentur.“

Men i og for sig indskrænker Ligheden sig dog kun til en vis Overensstemmelse i Æmnet, medens selve Bestemmelserne derom i det mindste til en vis Grad have et forskjelligt Sigte; Kong Abels Forordning lægger Vægten paa alle Privilegiers ubrødelige Gyldighed; Kong Eriks Haandfæstning hjemler deres Tilbagekaldelighed med Danehoffets Billigelse; paa denne enkelte ufuldkomne Overensstemmelse kan derfor ikke noget afgjørende Bevis bygges.

I Henseende til Skibbrudne henholder Art. 14 sig vel udtrykkelig til „id quod in libris legalibus continetur“, og Kong Abels Forordning Art. 21 har ogsaa en Bestemmelse herom:

„Item si naufragus bondonem aliquem impetierit super bonis sibi ablatis, defendet se cum hæretz næfnd, quos discretus aliquis in placito non suspectus nominabit; si autem exactor aliquem super bonis naufragi eo absente impetierit, XII cognatis se purgabit.“

Men da Kong Erik Glipping ved Fdg. 20 Marts 1282 havde stadfæstet „leges in libro legali de naufragio a rege Waldemaro felicis recordacionis avo nostro edito“ som gjældende for hele Riget, i hvilken Forordning, som Dr. Holberg selv erkjender, de i Anførselstegn satte Ord sigte til Jyske Lov, og der heller ikke i Haandfæstningen 29 Juli 1282 henvises til nogensomhelst udenfor Lovbøgerne liggende Bestemmelse, synes Kong Abels Forordning at være bleven overset her som overalt ellers.

Naar dernæst Art. 6 bestemmer, at Kongens Studkorn skal ydes til St. Andreæ Dag „secundum consuetudinem provinciæ cujuslibet“, da vise de i Anførseltegn satte Ord, at Herredssædvanen er Norm for Ydelses-

maaden, hvilket stemmer med, at Erik Menveds Forordning til Bara Herred Art. 1 b fastsætter, at Studkorn i dette Herred skal ydes senest Mariæ Renselsesdag; og denne Bestemmelse turde tillige vise, at Bestemmelsen om Ydelsestiden i Haandfæstningen er en ny Regel, idet den ikke forinden har været ordnet ved nogen Rigslov. Til Støtte herfor kan ogsaa henvises til, at en Regel om Ombudsmandens Søgsmaal for Kongens laugstuth er optagen i E. sj. L. III—63, altsaa i en Landslov.

I en Del andre Artikler af den anførte Række henvises dernæst til Sædvanen som bestemmende Norm for Retstilstanden. I Art. 15 vedrørende Kjøbmændenes Rettigheder henvises saaledes ganske almindelig til de Friheder, som de have plejet at nyde fra Alderstid. Derimod fastholdes Sædvanen paa Kong Valdemars Tid som Norm i Art. 8, hvor det hedder, at Bønderne ikke skulle tvinges til at levere Ænder og Kyllinger til Kongens Bord „exceptis his, quæ solvi consueverunt tempore regis Waldemari“. Herom indeholder heller ikke Kong Abels Forordning saalidt som Jyske Lov et eneste Ord.

Gaar man dernæst over til at se paa Art. 7, byder den, at Bønderne ikke maa tvinges til at bygge og bedre paa Kongens Gaarde, Møller eller andre Bygninger og heller ikke paa Borge undtagen i Nødstilfælde; „sed in his faciant secundum quod consueverunt tempore regis Waldemari“.

Her henvises altsaa ogsaa til Sædvanen paa Kong Valdemars Tid. Hvorledes kan saa denne Bestemmelse tage Hensyn til Misbrug, opkomne i Strid med en skreven Lov, og hvor haves der endvidere Hjemmel til at antage, at denne skrevne Lov skulde være Kong Abels Forordning? Naar denne nemlig i Art. 16 bestemmer, at Ingen

maa tvinges til i Saa- eller Høsttiden at lave Planker eller Grave for Armeen eller Kongen undtagen i paatrængende Nødstilfælde, saa maa det ikke overses, at den begynder med de Ord: „Item injusta gravamina revocentur". Dens Forskrift er altsaa af samme Art som Haandfæstningens, idet den forudsætter en ældre Norm, som med Urette er bleven tilsidesat, og denne maa da antages at være den samme, som Haandfæstningen udtrykkelig anerkjender, nemlig Sædvanen paa Kong Valdemars Tid. Det er højst rimeligt, at Bønderne under Borgerkrigene mellem Erik og Abel ere blevne plagede med Befæstningsarbejder udover, hvad de havde ydet i Kong Valdemars Tid, i hvilken Krigene vare blevne førte udenlands. Nu, under Kong Abel, benyttes Lejligheden til at faa den gamle Norm retableret, hvorefter Bønderne udenfor Nødstilfælde skulle være fri for Arbejder i Saa- og Høsttiden.

Den eneste Bestemmelse, som herefter endnu kan tænkes paaberaabt til Forsvar for, at Kong Abels Forordning er Kong Valdemars Lov, er Bestemmelsen i selve Art. 5:

„Primo quod victualia nostra, uxoris nostræ, puerorum nostrorum et dapiferi nostri plaustrare non debeant ultra limites sui hæræth; et quicunque in plaustrando defecerit, officialis conducet plaustrum, et deficiens solvat precium cum tribus marcis."

Abels Fdg. Art. 15 siger: „Item nulli detur reszkot nisi regi vel reginæ venienti vel filiis ejus; et quicunque mittitur ex parte domini regis prevideat sibi exactor in euectione; si aliquis duxerit extra hæræth jumentum pro reszkot, profugus sit."

Undersøger man nu nærmere Indholdet af de an-

førte Bestemmelser, vil det findes at være væsentlig forskjelligt.

Kong Abels Forordning handler om Befordring af Personer ved deres Forsyning med Ridehest; jfr. Artiklens Ord: jumentum pro reszskot; Kristoffers Forordning Art. 5: „jumentum, quod sibi de reszskot assignatum est“; eller Forspand; E. Jonsson: Oldnordisk Ordbog, Cleasby-Vigfusson: Dictionary og Fritzners Ordbog 2den Udgave s. v. reiðskjóti; J. Steenstrups Studier over Kong Valdemars Jordebog S. 179. Artiklen bestemmer, at slig Befordring skal ydes Kongen, Dronningen og deres Børn. Hvis nogen rejser i kongeligt Ærinde, skal Fogden skaffe ham Befordring, og hvis nogen fører en ham til Befordring betroet Hest udenfor Herredet, skal han være fredløs.

Haandfæstningen af 1282 handler derimod om Kjørsel af Fadebur for Kongen, Dronningen, deres Børn og Drosten, og idet den forudsætter, at en slig Kjørselspligt existerer i Henseende til de nævnte Personers Fadebur, tilføjer den udtrykkelig Reglen om, at det kun skal kjøres til Herredsgrændsen, og at Fogden, hvis nogen Kjørselspligtig udebliver, kan leje Vogn paa hans Bekostning og sagsøge ham til tre Marks Bøde.

Der er herefter ingen Hjemmel til at antage, at Haandfæstningen ved at give sin Regel om Fadeburskjørsel har haft den derfra førskjellige Regel om Befordrings Afgivelse for Øje.

Endelig findes heller ikke det i Haandfæstningens Art. 10 indeholdte Forbud mod, at Kongen egenmægtig maa bygge paa fremmed Ejendom omtalt i Kong Abels Forordning Art. 16, som derimod nedlægger Forbud mod

3*

et andet Overgreb fra Kongens Side, nemlig at han lader hugge i fremmede Skove.

Det turde herefter anses for givet, at de Misbrug, som Haandfæstningen 1282 omhandler, ere af anden Art end de, der nævnes i Kong Abels Forordning, at Haandfæstningens Bestemmelser om tilsvarende Æmner have et andet Sigte end Bestemmelserne i Kong Abels Forordning, og at der som Fundament for de opstillede Normer intetsteds i Haandfæstningen henvises til ældre Rigslove, men til Landslove eller Sædvaner.

Hvorledes skulde man herefter kunne paastaa, at Haandfæstningen ved at tilsige Ophævelsen af visse Misbrug og gjenindføre en ældre normal Retstilstand har villet haandhæve Reglerne i Kong Abels Forordning? Hvorledes kan man endog overhovedet paastaa, at Haandfæstningen har villet søge denne Norm for Retstilstanden i en Rigslov? Og hvorledes skulde derfor, forudsat at denne Norm var at søge i „leges Waldemari regis claræ memoriæ, prout in libris suis legalibus continentur“, disse Love kunne paastaas at skulle være Rigslove, men ikke at kunne være Landslove?

Vi ere herefter fuldt beføjede til paa Forhaand at forstaa leges Waldemari og libri legales i Haandfæstningen 1282 Art. 5 overensstemmende med Ordenes almindelige Betydning om Kong Valdemars foreliggende Love og Lovbøger; og naar saa Haandfæstningens Art. 5 flg. ikke beskjæftiger sig med Æmner, der ere omhandlede i dem, undtagen i Art. 11, i hvilken der ogsaa særlig henvises til Lovbøgerne, savnes formentlig enhver Hjemmel til at paastaa, at i Almindelighed Budene i Haandfæstningens Art. 5 flg. staa i Forbindelse med leges Waldemari regis. Man nødes da ligefrem til at antage, at det „contra

leges“, der staar i Art. 5, ikke sigter særlig til visse bestemte forudnævnte leges, men er brugt mere almindelig om Misbrug, der ere indførte i Strid med Lovene, ligesom det hedder i Kong Valdemars Haandfæstning Art. 17: „Item omnia et singula nova gravamina seu theolonia contra leges injuste introducta revocentur“; jfr. ogsaa Udtrykkene i Kong Kristoffers Haandfæstning Art. 23 contra leges et jura terræ, som i Valdemars Haandfæstning Art. 19 ere blevne til contra jura terræ, uden at der ved disse Variationer tilsigtes en forskjellig Mening.

Naar da Udtrykket contra leges i Haandfæstningen 1282 forstaas paa denne Maade som „i Strid med gjældende Ret“, kan det formentlig ogsaa forklares, at andre Haandskrifter have optaget Udtrykket contra leges terræ, fordi der i Virkeligheden deri indeholdes den samme Mening: „i Strid med Lands Lov og Ret“, medens en saadan Tilføjning vanskeligere lod sig forklare, hvis Forskjellen i Udtryksmaaden betegnede en saa betydningsfuld Ændring i Meningen, som det vilde være, hvis Udtrykket contra leges vilde sige „i Strid med Valdemars Love“, og det andet Udtryk contra leges terræ „i Strid med Lands Lov og Ret“. Hertil kan føjes, at selv det af Forfatteren anførte Haandskrift A. M. 11 8°, som har Ordene contra leges, dog sætter det sædvanlige røde Skilletegn mellem Artiklerne foran „Omnes“.

At nu Forordningens Forskrift fra gammel Tid ogsaa er bleven forstaaet paa den her forsvarede Maade, turde være uimodsigeligt. Jeg har i Indledningen til Danske Kongers Haandfæstninger S. II henvist til Kong Olafs Haandfæstning Art. 17:

„Item quod omnes leges regis Waldemari legislatoris

bonæ memoriæ, prout in suis libris legalibus continentur, nisi aliter per privilegia et handfæstning reperiantur modificatæ et declaratæ, inviolabiliter observentur"; og

Art. 18: „Item omnes abusiones et dissuetudines contra leges terræ introductæ per quoscumque penitus in irritum revocentur et precipue infrascriptæ".

Her fremtræde begge Sætninger saa bestemt adskilte, at ingen Misforstaaelse er mulig.

Dr. Holberg har imidlertid; jfr. Dansk og fremmed Ret S. 152 Note; ikke villet lade dette Argument gjælde; jeg skal derfor yderligere henvise til den danske Oversættelse af Haandfæstningens Art. 5, som lyder:

„Thær ewær skekkethæ wi oc stathfæstelig iæthæ alle kunung Woldemars logh oc ræt holde, guth hans sjæl hawæ, som scriuæt finnes i hans lowbøgher, for wthæn noghær hiælpæ rethe. Alle w wanæ og w ræthæ aa mood landes logh æræ pa funne aldeles læggæ wi then af oc kallæ them til riggæ, særdeles the hær æfthær scrifnæ staa" o. s. v.

Der findes altsaa i Virkeligheden ikke et eneste Lovsted, der har godkjendt Forfatterens Forstaaelse, hvortil endnu kan føjes, at Kristoffer II's og Valdemars Haandfæstninger have optaget Paabudet om Efterlevelse af Kong Valdemars Lov henholdsvis i Artt. 27 og 22 uden dertil at føje noget af den i Haandfæstningen 1282 følgende Række Tilsagn, medens dog forskjellige Bestemmelser af tilsvarende Indhold uden al Sammenhæng med det anførte Paabud ere optagne som selvstændige Bestemmelser, saasom at Bønderne ikke maa tynges contra leges et jura terræ, ikke nødes til at føre Kongens Skat udenfor Herredet; jfr. Kristoffers Haandfæstning Artt. 23 og 24; Valdemars Artt. 19 og 20.

Jeg skjønner derfor ikke rettere, end at Art. 5 i Haandfæstningen 1282 kun kan forklares derhen, at Kongen tilsiger at ville holde Kong Valdemars Love, saaledes som de findes skrevne i hans Lovbøger, og afskaffe alle lovstridig indførte Misbrug. Med Tilsagnet om at holde Kong Valdemars Love, som er stillet i Spidsen, stemmer det, at Kong Valdemars Tid i det Hele er bleven bebetragtet som normal Tid, og at derfor alle efter hans Tid indførte Paalæg ere blevne betragtede som lovstridige. Men ligefuldt er det klart, at selv Haandfæstningen ved Udtrykket Kong Valdemars Love ikke sigter til den hele paa hans Tid bestaaende Retstilstand, men kun til bestemte af ham givne, i hans Lovbøger indeholdte Lovforskrifter; jfr. Tords Art. 35: leges, quæ in libro legali continentur; Art. 44: ut exprimunt leges, og intetsteds findes der nogensomhelst Hjemmel til at paastaa, at der ved de anførte Ord skulde være sigtet til Kong Abels Forordning.

For saa endelig til de anførte negative Beviser for, at Kong Valdemars Lov eller Love ikke ere Kong Abels Forordning, endnu at føje et positivt Bevis for, at der ved Udtrykket leges Waldemari forstaas Jyske Lov, skal jeg henvise til Tords Art. 53, anført ovenfor S. 21. Det er en notorisk Kjendsgjærning, at Tords Artikler ere en Samling Retsregler for det jyske Retsomraade, helt igjennem omhandlende tilsvarende Æmner som Jyske Lov; jfr. Overskriften til de enkelte Artikler i K. Rosenvinges Udgave; læmpende og udfyldende Lovens Regler paa en Række Punkter. Naar Art. 35 siger:

„Item si aliquis de aliquo jus, quod naam dicitur, receperit contra leges quæ in libro legali continentur, tunc habeat licenciam injuriam passus causam

hærværki vel rapinæ prosequendi contra illum, ita tamen quod aliis, pro quibus convictus erat, prius satisfaciat", saa er der aldeles ingen Tvivl om, at der ved de fremhævede Ord sigtes til Reglerne i J. L. II—59, hvis Forskrift om, at den, der tager Nam før Dom, kan tiltales for Ran eller Tyveri, med fuld Føje; jfr. min Fremstilling af Strafferettens Historie S. 134; rettes derhen, at han kan tiltales for Hærværk eller Ran.

I denne Opfattelse af Artiklernes Gyldighedsomraade er Dr. Holberg enig og gaar derfor ogsaa ud fra, at de Love, der omhandles i Erik Menveds Forordning 1304 § 7, ikke kunne være Tords Artikel, fordi bemeldte Love formentlig ere Rigslove. Dette forholder sig dog efter min Mening ikke saa, idet Hensigten med den anførte Forskrift netop er den, at det bør overvejes, hvorvidt den paagjældende Samling af Landets Regler maatte være egnede til at stadfæstes som Rigsret; men derpaa skal jeg i denne Sammenhæng ikke komme nærmere ind; jeg fastholder kun, at Forfatteren er enig i, at Retssamlingen er en jysk Retssamling.

Naar da Art. 53 taler om leges Waldemari regis exceptis illis, quæ in his scriptis sunt correctæ, saa turde man vel ogsaa snart blive enig med afdøde Kinch i, at ved leges Waldemari her specielt sigtes til Jyske Lov; men dog finder Dr. Holberg; Kong Valdemars Lov S. 24 flg.; det utvivlsomt, at dette ikke forholder sig saaledes, fordi Art. 53 staar sammen med 2 Artikler, der angaa hele Landet, nemlig Art. 51 om, at nova thelonia ej maa paalægges sine consensu Danorum, og Art. 52, i Følge hvilken generale consilium skal holdes en Gang om Aaret i Nyborg; og efter hans Mening bortfalder derhos al Tvivl, naar man betænker, at leges Waldemari stilles ganske jævnsides

med leges Erici, quæ handfæst dicuntur. Da denne er en Rigslov, maa ogsaa leges Waldemari være det, og disse Ord kunne da ikke sigte til Jyske Lov.

Hvad nu det første Argument, Henvisningen til Artt. 51 og 52 angaar, er det jo en given Sag, at Rigsretsregler meget vel kunne optages i Landslove, jfr. f. Ex. Reglerne om Leding i J. L. III, 1—20, der væsentlig ere Rigsret, eller omvendt; jfr. Haandfæstning 1326 Art. 43: „Item arfköp de cetero non solvatur nec ab aliquibus per advocatos exigatur“. Paa samme Maade er der da ikke det mindste til Hinder for, at Tords Samling optager et Par Rigsretsregler, skjønt den iøvrigt indeholder en Samling Landslove, og at den til Slutning indskjærper Overholdelsen af en betydningsfuld Rigslov, der ogsaa gjaldt for Landet, ved Siden af Landslovene. Men ligefuldt er Artiklernes væsentligste Indhold Landslov; og de leges Waldemari, som den korrigerer, ere ogsaa Landslov, Jyske Lov, hvis Gyldighed den med det nævnte Forbehold haandhæver tilligemed Rigsloven. Paa den Maade bekræfter Art. 53 hele Landets gjældende Ret, Landslov som Rigslov, medens Forfatterens Fortolkning helt eliminerer Landsloven uden dog at godtgjøre, hvorledes Tords første 53 Artikler da have korrigeret det, der efter hans Mening ogsaa her skal forstaas ved Valdemars Lov, nemlig Abels Forordning. Det er den samme Fejlslutning, hvori Forfatteren gjør sig skyldig, naar han i Lovstykket „Gamble Konninghelogh“ finder talt om „gamble Konninghe Voldemars Logh oc kirkulogh og breflogh og Nyburghs logh“; og fordi de sidste rimeligvis ere Kong Erik Glippings Rigslove af 1282, slutter til, at ogsaa Kong Valdemars Lov maa være Rigslov. At Kirkeloven er indskudt, turde allerede tale imod, at alle

de nævnte Love skulde være Rigslove, og naar Kongerne ved Kaaringen skulde sværge paa dem, var det saa ikke i sin Orden, at de svor saavel paa Landslovene som paa Rigslovene; thi alt vel overvejet havde de førstes Overholdelse dog ikke mindre Betydning for Befolkningen end de sidstes.

Jeg skjønner herefter ikke, at de af Forfatteren paaberaabte Kjendsgjærninger indeholde nogetsomhelst Modbevis, der kan komme i Betragtning mod den ubestridelige Kjendsgjærning, at Tords Art. 53 udtaler, at leges Waldemari regis ere correctæ ved de forudgaaende Artikler, at disses correctiones helt igjennem slutte sig til Jyske Lov, og at følgelig Udtrykket leges Waldemari regis her ogsaa maa sigte til Jyske Lov.

Om dansk og tysk Bygningsskik i Sønderjylland.

Af

P. Lauridsen.

I min Anmeldelse[1]) af Prof. Mejborgs Bog: „Slesvigske Bøndergaarde“ [2]) gjorde jeg opmærksom paa, at Forfatterens Oplysninger om de sydslesvigske Bygningsskikke vare noget ubestemte og ikke egnede til nærmere at fastsætte Grænsen mellem dansk og tysk Byggemaade i den ethnografiske Sammenstødslinje omkring Danevirke og Trenen. Mine Studier over disse Grænseforhold førte med sig, at jeg maatte inddrage ogsaa dette Moment i Undersøgelsen, og da en Understøttelse satte mig i Stand til (i Sommeren 1894) i nogen Tid at opholde mig ved Statsarkivet i Slesvig, søgte jeg at samle nyt Stof ogsaa i denne Retning. Til en Begyndelse ventede jeg mig dog kun lidet heraf. Den Art Undersøgelser havde hidtil ligget mig fjernt, jeg nærede heller ingen Tvivl om Rigtigheden af Professorens almindelige Resultater, og den paaviste Mangel skrev jeg paa de svigtende Kilders Regnskab.

[1]) Hist. Tidsskr. 6. R. IV.
[2]) R. Mejborg: Slesvigske Bøndergaarde i det 16de, 17de og 18de Aarhundrede. Kbhvn. 1892.

Men Sagen antog snart et andet Udseende. I Arkivet fandt jeg en Række Beskrivelser af alle Gaarde og Huse lige fra Ejderen til Arlaa og fra Husum til henimod Sliens Munding, altsaa fra næsten hele det dansk-saksisk-frisiske Grænseland. Disse Beskrivelser ere forfattede i Aarene 1709—10. De stamme altsaa fra et højst interessant Tidspunkt, da Bindingsværksbygningen endnu stod fuldt ved Magt, da brændt Tegl som Bygningsemne kun i ringe Grad havde grebet omdannende og forstyrrende ind i Bøndergaardenes ydre Form og indre Rumfordeling, og da det endnu var muligt at gribe den middelalderlige Bondearchitektur i sin sidste Udviklingsform. De Gaarde, som stod 1709, vare opførte dels i det 17de, dels i det 16de Aarhundrede, ja enkelte vare endnu ældre, og paa det nye Grundlag kunne vi altsaa med stor Sikkerhed slutte tilbage til Reformationstidens Bygningsskikke.

De omtalte Beskrivelser findes i en Række Synsforretninger, som den hertugelige Regering lod optage i de nævnte Aar for at fremme en ny Skattefordeling i Amter og Landskaber; edsvorne Vurderingsmænd gik i den Anledning fra Sogn til Sogn, fra Gaard til Gaard og optegnede hver Mands Jorder, Udsæd, Besætning, Husrum, Gæld o. a. m. Beskrivelserne ere altsaa blevne til i Skatteøjemed, og heraf følger, at de ere knappe i Formen, sjelden indlade sig paa vidtløftige, aldrig paa udtømmende Skildringer og, uagtet de nærmest besvare et Skema, ere noget forskelligartede. I de østlige Herreder, særlig i Angel, indskrænke Vurderingsmændene sig til at nævne Gaardlængernes Antal og Beliggenhed mod hinanden, i de vestlige og sydlige Herreder derimod anføre de tillige Gaardens Alder, dens Længde i Fag og

Brede i Fod, Bygningsemne, og i store Træk Stuehusets Indretning og Rumantal.

Den sagkyndige, ja selv den, der blot nogenlunde er fortrolig med Literaturen om det danske og tyske Hus, vil forstaa, hvilken Betydning det her omtalte Materiale kan have. Den største Hæmsko ved Studiet af ældre Bygningsskikke er netop Mangelen paa saadanne ældre almindelige Beskrivelser af hele Egnes eller Landsdeles Bygninger. Som oftest maa Forskeren lade sig nøje med ufuldkomne Levninger, med enkelte endnu bestaaende Bygninger eller Bygningsrester eller med Beskrivelser af gamle Gaarde, der ere forsvundne i Mands Minde. Saadanne gamle Gaarde gøres til Typer, og Fremstillingen gaar da ud paa at generalisere ud fra disse givne Enkeltheder, uden at Resultaterne kunne kontrolleres paa tilbørlig Maade. Det er bekendt nok, at Provst Schades[1]) Afbildninger af et Par Bondehytter paa Mors uden al Ret ere blevne ophøjede til Urtyper paa gammeljydsk Bygningsskik, og fra Prof. Mejborgs Arbejde kan der, som det følgende vil vise, hentes en Række Eksempler paa den selvsamme Fejl. Saadanne enkelte Gaarde kunne ikke uden videre henstilles som Typer; tit ere de ikke andet end tilfældige Skabelons, der indeholde flere eller færre Elementer af Typen, og først naar man har en hel Række af saadanne eller en samlet Beskrivelse af alle Gaarde, kan man naa frem til Typen og gengive Egnens Fysiognomi. Det er dette, jeg for de omtalte Grænseegne vil forsøge i det følgende.

I een Retning samler Prof. Mejborg sin Grundopfattelse af de slesvigske Bygningsskikke i følgende

[1]) C. Molbech: Dansk Dialect-Lexicon. 1841. S. 135 flg.

Sætninger: „De gamle slesvigske Bøndergaarde dannede tre Hovedgrupper: en sydlig, hvor Bolig, Stalde, Lo og Lade vare forenede, en mellemslesvigsk, hvor Laden laa for sig, men Stuer og Stalde var under samme Tag, og en nordlig, bestaaende af fire Længer, hvoraf én var Indhus og de tre var Udhuse" [1]). — Den første af disse Grupper er den saksiske, der behersker Landet fra Ejderen og op til en temmelig ubestemt Linje fra Slien til Husum; den anden er den angelsk-mellemslesvigsk-frisiske, der strakte sig op til en Linje fra Aabenraa til Tønder, medens Resten af Nordslesvig beherskes af den typisk danske firlængede Gaard.

Det mest paafaldende ved denne Inddeling er selvfølgelig, at der dannes en Skellinje ikke alene mellem saksisk og dansk Bygningsskik omtrent ved den ethnografiske Grænse, men at der endogsaa trækkes en lignende tværs igennem selve det danske Bygningsomraade, hvorved dette falder i to meget forskelligartede Bygder eller afsondrede Bygningsprovinser. Man studser ved denne Adskillelse, og det saa meget mere, som Folket for de Aarhundreder, her er Tale om, ellers udgjorde en helstøbt ethnografisk Enhed lige fra Slien til Kongeaa. I Sprog, i Sæder og Skikke, i Tænkesæt og Karaktéranlæg, i Udseende og Bygning kan der umulig paavises tilsvarende Forskelligheder i den danske Del af Hertugdømmet, og med Rette forundrer man sig over, at saadanne ikke desmindre bestemt skulde have udformet sig i Landets Bygningsskikke.

Kan dette være historisk? Er det muligt, at den haderslevske Bonde igennem Aarhundreder har levet i

[1]) R. Mejborg: Om Bygningsskikke i Slesvig. Kbhvn. 1891. S. 25.

store, firlængede Gaarde med særegne Sædehuse, medens hans nærmeste Nabo mod Syd boede i en Husende, Dør om Dør med Heste og Kvæg og med kun en enkelt ringe Lade eller Hjelm til sit Korn? Kan dette være rigtigt set, eller staa vi ikke snarere over for en falsk Generalisering ud fra altfor faa Eksempler, overfor en uheldig Jagen efter Symmetri, der partout vil inddele de slesvigske Landbygninger i een-, to- og firlængede Gaarde? — Kun et nøjere Studium af de enkelte Egnes Bygningsformer kan vejlede os ved disse Spørgsmaals Besvarelse, og vi gaa derfor over til dette.

I. Den saksiske Gaard.

Ved Bedømmelsen af saksisk og dansk Byggemaade er Huslængernes Antal og Beliggenhed til hinanden kun et Moment af mere underordnet Betydning. Saa vel den saksiske som den danske Gaard kunde bestaa af en eneste Længe; begge kunde spænde over det samme Areal i Fag og Bjælkevidde og indeholde de selvsamme Afdelinger: Stuer, Gulv eller Lo og Stald, ja Skattelisterne kunne endog opregne disse forskellige Afdelinger i samme Orden, uden at man ved første Øjekast er i Stand til at afgøre, om det er et saksisk eller et dansk Hus, der beskrives. Grundforskellen, det anthropologisk-typiske kommer først ret til Syne ved en nøjere Betragtning af Husets indre Linjer og Arnens Plads i samme. —

Det saksiske Hus er langdelt, det danske tverdelt. Det ældre saksiske Hus var en treskibet Basilica, der vendte den ene Gavl, Hovedfaçaden ud imod Gaden, den anden ud imod Toften eller mod fri Mark. Gavlfaçadens brede Indkørselsport førte ind paa Gulvet eller „Dielen“, der opfyldte det høje Midtskib og optog i sig

til Siderne Staldene og for Enden Arnen, Alkoverummene, Køkkenet m. m. I den anden Gavlende fandtes Piselen og nogle mindre Kamre. Altsaa bestod det af et Forhus, som indeholdt Driftsrummene, og af et Baghus, der indesluttede Beboelseslejligheden. I et saadant Hus fandtes kun en eneste helt gennemført Tvervæg, der skilte For- og Baghus fra hinanden, og fra Arnen eller Piselgluggen kunde Bonden derfor overse og følge hele sin Indendørs-Bedrift. Denne let overskuelige Helhed er bleven meget rost og har formodentlig bidraget til at forsone med Husets store Ulemper. 1709 var det som Regel uden Skorsten, og Røgen trak ud af et Hul i den forreste Gavlspids.

I det danske Hus er Hovedfaçaden derimod altid en Langside, og paa denne Langside findes Hovedindgangsdørene og Portene. De forskellige Afdelinger: Stald, Lo og Stuer, ere skarpt sondrede i tverdelte Rum, og den med Skorsten forsynede Arne har — i hvert Fald i det her omtalte Tidsrum — overalt Plads indenfor Beboelseslejligheden, adskilt fra Driftsrummene ved en Tvervæg.

Det saksiske Hus er tit beskrevet. Det har allerede en hel Literatur[1]), og en Fremstilling af dets lokale Biformer i den store Udbredningssfære fra Slien til Rhin ligger ganske udenfor min Plan. Jeg tilstræber kun at give et flygtigt Omrids og at bestemme Grænserne for dets Udbredning imod Nord. Naar jeg derfor i det følgende

[1]) J. J. H. Lütgens: Kurzgefaszte Characteristik der Bauernwirthschaften in den Herzogthümern Schleswig und Holstein nebst Grund- und Aufrissen einzelner Gehöfte verschiedener Landestheile. Hamburg, 1847. — Rudolf Henning: Das Deutsche Haus. — Quellen u. Forschungen. 46—54. Strasburg, 1882—86. Og de der anførte Kilder. Zeitschrift für Etnologie 1887—92, etc.

taler om det saksiske Hus, mener jeg det ældre nordholstenske, saaledes som det findes afbildet hos Lütgens og andre. Paa dette Hus passer den ovenfor givne Beskrivelse, og det maa have været en primitiv Form af dette, der i det 13de Aarhundrede fulgte de holtsatiske Nybyggere over Ejderen og med dem udbredte sig over Slesvigs sydlige Grænseegne. Kun denne Form af det saksiske Hus har hjemme i Sønderjylland. I Stapelholm, i Svavsted og Ostenfjeld Sogne, i Hohn, Krop og Arns Herred har det ikke været mig muligt at finde en eneste virkelig afvigende Biform. Bortset fra nogle gamle og tarvelige Former, der senere ville blive omtalte, bestod alle de Vaaningshuse, der beskrives i Katastre og Jordebøger 1709, af et Forhus med Driftsrum, Arne og Køkken, og af et Baghus med Pisel og Kamre.

Gennemløber man Skattelisternes[1]) Maal paa Datidens Huse, maa man øjeblikkelig lægge Mærke til det saksiske Hus's anselige Vidde. Bjælkevidden varierer mellem 20 og 50 Fod, men selv i gamle Huse, selv om de stamme fra Reformationstiden eller ere endnu ældre, holder den sig som Regel mellem 30—40 Fod. Det enkelte Fag er stort: 6, 7 à 8 Fod, og Fagantallet sædvanlig over 8, under 15, om det end er vanskeligere her at give Regelen. Huset var altsaa ret anseligt, selv om den høje holstenske Breddegavl i det slesvigske

[1]) Inventarium von der Landschaft Stapelholm. 1710. Acta A. 2897. Ligeledes Acta A. 2903, der indeholder Generalvisitations-Commissionens Sammenstilling fra 1709. — Inventarium von der Unterthanen des Süder-Hardes des Ambts Husum Anno 1710. Acta A. 2813. Do. do. der Schwabstedter, Rödemiszer und Treyaer Vogtteyen. Acta A. 2814. Erdbuch von der Vogttey Schwabstedt. Anno 1710. Acta A. 3037. Og en Mængde andre i Statsarkivet i Slesvig opbevarede Protokoller og Dokumenter.

erstattedes af Halmtag med Udskud ned paa Portens Sider[1]).

Murene bestod overalt af Bindingsværk med lerklinede Fyldinger, og kun i Møllerne og Herredsfogedgaardene, der tilhørte den hertugelige Regering og vedligeholdtes af denne, fandtes murede Tavl[2]). Da disse Lerfyldinger let udvaskes, vare Forhusets Sidevægge lave og beskyttede af Udskud („Abseiten"); for Baghusets Vedkommende faldt disse bort, i hvert Fald i visse Egne, og dette havde derfor en ringere Vidde, — men højere Ydervægge end Forhuset. Denne Forskel i Vidden hidrørte sikkert ogsaa fra, at Piselen ofte var en senere Tilbygning.

Dielen var Husets største Rum. Den havde lerstampet Gulv, Loftet bestod af Lægter eller Slyde („Schleppen") og Sidevæggene ind mod Staldene af Bjælkeværk. I bedre Gaarde var Dielen undertiden ved en Mellemport delt i 2 Dele: en Tærskelo nærmest Indkørselsporten og en „Hausdiehl" henimod Arnen; dette Afsnit kunde da være brolagt med Rulle- eller Mursten[3]).

Omkring den forreste Del af Dielen laa Staldene: først Heste- og Kalvestaldene paa hver sin Side af Indkørselsporten og derefter Kostalden i de følgende Fag paa begge Sider. I Modsætning til den danske Stald-

---

[1]) Sammenlign hermed R. Haupt: Die Bau- und Kunstdenkmäler der Provinz Schleswig-Holstein. II. S. 224.

[2]) Beskrivelser fra 1707 af Herredsfogedgaardene i Ellingsted og Krop, af Møllerne i Selk og Wohlde m. m. — Arkivsekretær Matthiessens efterladte Afskrifter i Rigsarkivet.

[3]) Om Herredsfogedgaarden i Ellingsted hedder det: „Zwischen der Tresch- und Hausdeehle ist eine grosze Thür mit 3 Flügen von feüren Holtz. Der Fuszboden ist halb von Lehm, halb von Mauersteinen."

indretning, hvor Kvæget vendte Hovederne mod Ydervæggen, stod det her vendt mod Dielen; denne var altsaa tillige Foderlo, og Dyrenes Pasning kunde foregaa, uden at Røgteren havde nødig at trænge op imellem dem. Denne Staldform, der var meget praktisk, har udbredt sig ikke alene til de danske Gaardformer i Sydangel, men i let modificeret Skikkelse til de fleste Storgaarde i Kongeriget, ja i den vildeste Reformperiode i forrige Aarhundredes Slutning søgte man endogsaa at overføre hele det saksiske Hus til Danmark, og der byggedes blandt andet 4 holstenske Gaarde paa Taasinge[1]).

I Flugt med Staldene, kun skilt fra dem ved en Træskillevæg, og helt hen til Husdøren laa Alkover til Tjenestefolkene, forskellige Kamre („Hühnercammer, Gänsecammer") eller tarvelige Smaarum med Vinduer, Bord og Bænke, hvor Familien til daglig indtog Maaltiderne. Før Piselen sydvest fra trængte ind i Hertugdømmerne, udgjorde disse Smaarum Husets egentlige Beboelse.

Helt i Dielens Baggrund laa Arnerummet (eller Køkkenet), der i samtidige Kilder kaldes „Sittels". Det indeholdt Arnen: lav, aaben og opført af Mursten; ovenover Ildstedet var udspændt en Egetræsramme med en Tverstang af Træ, hvori Kedler og Kogekar ophængtes; ud til Siden stod en Krydsbom og bag ved, op ad Piselvæggen, en Arnebænk og nogle Hylder. 1709 havde de almindelige Bøndergaarde ingen Skorstene, men hos Bondeherredsfogederne og Møllerne fandtes saadanne, der udmundede over dette „Sittels" og optog Røgen, i hvert Fald fra Arnen og Piselovnen, men derimod ikke

---

[1]) G. Begtrup: Agerdyrkningens Tilstand i Fyen. S. 521.

altid fra Husets øvrige Kaminer. Selv disse Huse vare altsaa vedvarende Røghuse[1]).

Om Baghuset skal jeg kun sige et Par Ord. Det bestod udelukkende af Stuer og er langt yngre end Forhuset, ja 1709 findes endnu — særlig i de magre og bundfattige Hedebyer vest for Slesvig (Bustrup, Husby, Danevirke, Skovby) — flere Gaarde, der slet ikke have noget Baghus, altsaa heller ingen egentlige Stuer, men kun de foromtalte Smaarum paa begge Sider af Sittelspladsen. I andre fattige Gaarde bestod Baghuset af et eneste Fag, men sædvanlig spændte det over 2 til 4 og rummede en Pisel eller Storstue og eet eller to mindre Kamre. Fra alle Sider aander os den største Fattigdom og Farveløshed i Møde. Tidens Armod har sat sit Præg paa alt. Værelserne have lerstampede Gulve, hvittede Vægge uden Panelbeklædning og umalede Lofter, ja selv i Ellingsted Herredsfogedgaard har Piselen eller „det højfyrstelige Gemak", hvor Herskabet plejede at holde Maaltid under Jagterne, Teglstensgulv og opvarmes ved Hjælp af en Potteovn.

Det er sandsynligt, at det saksiske Vaaningshus oprindelig var bestemt til at rumme alle Bondens Ejendele: hans Kvæg, hans Korn og Hø, men dette er ikke Regelen 1709. Ved Flertallet af Gaardene findes Tilbygninger og

---

[1]) Herredsfogedgaarden i Ellingsted. „Aus der Pesel gehet man wieder auf die Hausdeehl: daselbsten ist das sogenannte Sittels, so den Feuerherdt mit in sich begriff von Mauersteinen mit Lehm eingemauret. Item der Schorstein, so zum Dach hinaus gehet, ist gleichfalls von Mauersteinen mit Lehm eingemauret .... Oben erwehnten Sittels ein eichen Rähm so am Boden befestiget, darauf lieget eine hölzerne Stange, woran der Keszelhaacke hänget ... Daselbst ein feuren Bank mit einen feürne Lehnels. Item 6 feürne Bordten, worauf die Schüsseln stehen." etc.

Lader. En meget yndet Form for Udvidelsen er det saakaldte „Korshus“, egentlig kun en Tilbygning eller Vinkelfløj til Forhuset, der ligesom dette indeholdt en bred Midtlo med „Abseiten“. Denne Husform var særlig hyppig i Stapelholm, og alene i Byerne Bergenhusen og Süderstapel nævne Skattelisterne henholdsvis 11 og 10 saadanne korsbyggede Gaarde. Men foruden dette Korshus fandtes ved større Gaarde ofte tillige een eller flere Lader, et Tørvehus, et Ovnhus og sommetider en „Heuvierkant“. Disse Udhuse vare langdelte ligesom Vaaningshuset. En stapelholmsk Stavn kunde bestaa af et Hovedhus paa 10 Fag (37' br.), et Korshus paa 3 Fag (20' br.), en Lade paa 10 Fag (24' br.) og en anden paa 7 Fag (22' br.) foruden en enkelt mindre Bygning[1]).

I Krop, Arns og Søndergøs Herred var Ladernes Antal sommetider endnu større. I Krop By fandtes 14 hele Gaarde. Af disse vare 4 eenlængede, 5 havde een Lade og 5 to Lader. Blandt Tetenhusens 18 Gaarde fandtes ikke en eneste eenlænget; 8 havde hver een Lade, 7 to Lader og 3 desuden et Korshus eller en Tilbygning. Disse Eksempler ere ikke særlig udsøgte; jeg kunde blive ved over næsten hele det saksiske Omraade, gaa fra By til By og finde talrige Gaarde med 2, 3, 4 eller 5 Huse, og for end yderligere at illustrere disse Forhold meddeles omstaaende en skematisk Oversigt over Gaardene i Ostenfjeld 1709. I denne angive Tællerne Fagantallet, Nævnerne Breden i Fod.

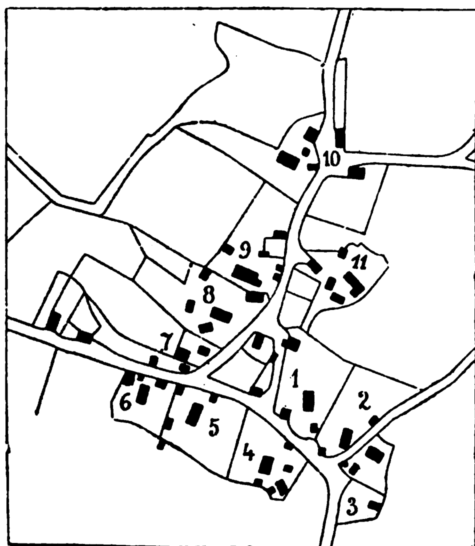
[1]) Ved de saksiske Gaarde omtale Skattelisterne ofte en saakaldt „Stall“, men herved maa man ikke tænke paa de danske Stalde. Det var ringe og snevre Bygninger, der indeholdt Tørvehus, Svinesti o. a. m. (Smlgn.: H. Tolderlunds Artikel i „Fædrelandet“ 27/10 1853.)

Gaardene i Ostenfjeld 1709.

Gaarde.	Stuehus.		Til-bygn.	Lade.	Lade.	Tørve-hus.	Heste-stald.	Alder.
	Fag og Brede.	Værelser.						
1/2	14/36	3	4/24	12/24	〃	〃	9/16	Meget gl.
2/3	12/39	2	〃	10/18	11/15	〃	6/24	do.
2/3	12/36	2	〃	9/26	9/17	4/18	〃	do.
2/3	12/40	2	〃	17/19	〃	〃	5/15	do.
1	13/30	2	2/13	15/28	〃	〃	6/22	do.
1/4	10/37	2	〃	4/15	6/22	〃	〃	gammel.
2/3	13/41	2	〃	10/20	〃	〃	5/26	1 Aar.
7/12	13/38	2	〃	12/26	〃	〃	6/14	gammel.
5/12	11/32	2	〃	8/22	〃	〃	〃	do.
2/3	11/36	2	〃	8/20	4/22	〃	〃	70 Aar.
1/2	12/39	2	〃	8/26	7/23	〃	〃	meget gl.
1/3	11/34	2	〃	7/23	〃	〃	4/13	gammel.
1/2	12/34	2	〃	8/22	〃	〃	6/16	do.
2/3	13/30	1	2/12	11/20	4/13	〃	6/16	meget gl.
2/3	14/38	2	〃	9/18	14/25	〃	〃	121 Aar.
2/3	13/30	2	2/22	16/22	〃	8/22	5/19	70 Aar.
2/3	15/38	2	2/22	17/18	〃	〃	4/20	60 Aar.
2/3	15/30	2	3/15	9/24	5/18	〃	〃	80 Aar.
5/12	13/37	2	〃	9/22	〃	4/16	〃	gammel.
7/12	12/35	2	〃	7/23	〃	〃	5/15	100 Aar.
1/3	11/35	2	〃	7/24	〃	13/13	5/23	do.
5/12	12/39	2	〃	8/23	〃	〃	〃	gammel.
7/12	13/35	2	〃	9/25	6/20	〃	〃	do.
2/3	12/38	2	〃	12/28	〃	〃	〃	do.
2/3	13/24	2	〃	11/23	14/20	12/12	〃	100 Aar.

Professor Mejborg siger, at den saksiske Gaard var eenlænget, men Skattelisterne give os en hel anden Besked. Den kunde bestaa af lige saa mange Huse som den

danske Gaard, og Forskellen mellem de to Gaardformer maa søges paa et andet Felt. Den danske Gaard tilstræbte en hel eller delvis Omslutning af Gaardspladsen, medens den saksiske spredte sine Bestanddele ret regelløst ud over hele Toften og derfor ingensinde eller kun rent tilfældigt dannede en Gaard i dansk Forstand. Fra

Kort over Landsbyen Damendorf, Hütten Amt. 1777. (Bruyn.)

Major Bruyns efterladte Kortsamling, særlig fra hans Opmaalinger i Hütten Amt 1770—80, kan hentes en Række Eksempler paa dette, og hosstaaende findes en Kopi af Byen Damendorf, der tydelig viser den saksiske Gaardform i Sydslesvig.

Endnu staar kun tilbage at fastsætte den saksiske Husforms Udbredelse nordpaa. Professor Mejborg siger, at den strakte sig op til en Linje fra Slesvig til Husum,

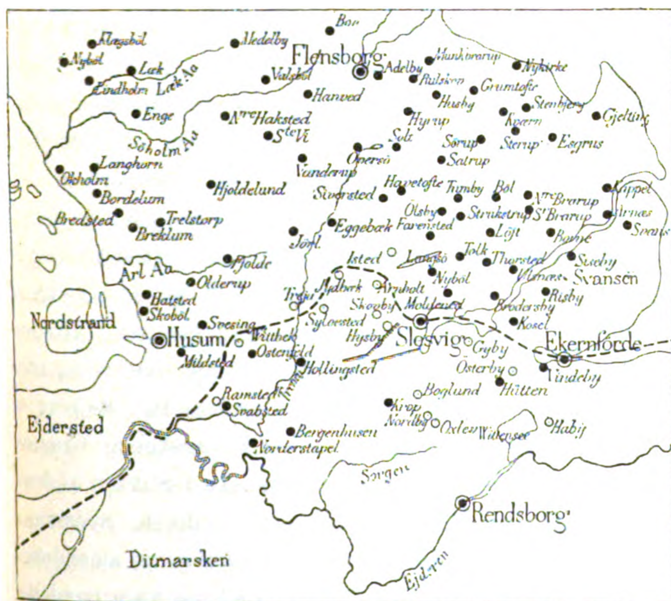
men dette er baade for lidt og for meget. I al Almindelighed kan man sige, at den holtsatiske Byggemaade kan forfølges op til alle de Byer, der i Middelalderen modtog saksiske Indvandrere. De nordligste af disse Byer vare Skovby, Lyrskov, Jydbæk, Sylvested og paa den anden Side Trenen Wittbæk, Ostenfjeld, Winnert og Byerne i Svavsted Sogn. Paa Grund af manglende Kilder er det umuligt at komme til Klarhed over Byggeforholdene paa Halvøen Svans, men støttet til Lütgens[1]) maa man antage, at den hovedsagelig havde danske Husformer, og Grænselinjen mellem saksisk og dansk Byggemaade maa da drages fra det indre af Ekernførde Fjord, øst om Kokkendorf til Sliens store Bredning, derfra langs Slien hen til Byen Slesvig og omtrent langs Arns Herredsskel op til Jydbæk og ned mellem Byerne Sylvested og Treja. Paa Trenens højre Bred gaar Skellet nord om Ostenfjeld Sogn og derfra i sydvestlig Retning ned til Ramsted, saaledes at baade Husumegnen og Mildsted Sogn med Byerne Rødemis, Mildsted, Oldersbæk og Rantrum falde ind under det danske eller frisiske Byggeomraade. Nord for denne Linje fandtes kun nogle ganske faa saksiske Gaarde, deriblandt 1 i Vester Ørsted og 2 à 3 i Rødemis, og syd for Linjen et lige saa ringe Antal danske, spredte over St. Michaëlis og Svavsted Sogne.

Nu er denne Grænse ganske udvisket. Det saksiske

---

[1]) Lütgens anf. St. Fig. 28 og S. 15 „Die bäuerlichen Gehöfte in Schwansen sind ähnlich wie in Angel gebaut. Die älteren Wohnung und Wirtschaftsräume unter ein Dach nehmend, die neueren mit getrennten mehr oder minder symmetrisch gerichteten Wohn- und Wirtschaftsgebäuden.“ Derimod hedder det samme Sted om Dänisch Wohld: „Die alten Bauerhäuser haben ganz die altholsteinische Bauart.“

Hus er gaaet af Mode. I Danevirkeegnen, der for 200 Aar siden var helt holtsatisk, har jeg i Sommeren 1894 kun kunnet finde et Par ganske forkomne Rester af denne Byggemaade, og kun i det afsidesliggende Ostenfjeld er

---- Grænse mellem dansk og saksisk Byggemaade 1709.

der bevaret nogle gamle saksiske Gaarde, men ogsaa de trues af Omdannelser og Nedrivning. I architektonisk Henseende har Egnen ikke længere noget ejendommeligt, men beherskes af en Husform, der ikke afviger synderligt fra det danske Hus i Nabostrøgene mod Nord.

II. Den danske Gaard.

Min Undersøgelse indskrænkes foreløbig til Husformerne i Svesing og Olderup Sogne. Disse Sogne strække sig fra Marsken og omtrent hen til Trenen og omfatte Byerne Olderup, Svesing, Arnfjolde, Immingsted, Øster og Vester Ørsted samt nogle Enestegaarde m. m. Saavidt mig bekendt ere Gaardformerne fra denne Egn ingensinde tidligere omtalte i Literaturen. Hr. Mejborg beskriver ganske vist Bygningsskikkene i Husum-Flensborgegnen, men det eneste Grundrids, han har, synes at stamme fra Pastor Feilbergs Bog: „Fra Heden“, og er altsaa hentet fra Nørre Valsbøl eller St. Vi. Lütgens' Grundplan Fig. 22 har hjemme paa Gesten i Husum-Bredsted Amt og ligger mig altsaa noget nærmere, men uheldigvis skyr denne Forfatter ligesom Hr. Mejborg at stedfæste sine Tegninger, og ved vanskelige Grænsebestemmelser lades man derfor ganske i Stikken af dem.

De danske Husformer paa vor yderste Sydgrænse stemme nøje overens med den ovenfor givne almindelige Beskrivelse. Saa vel Stue- som Ladehuse vare tverdelte, Beboelseslejligheden (med Køkken og Skorsten) var skarpt afsondret fra Driftsrummene, og Hovedfaçaden var altid en Langside. Allerede i Husets Beliggenhed mod Gaden træder Forskellen mellem dansk og saksisk Byggemaade for Øje. Da det saksiske Hus var et Gavlhus, vendte det som Regel Gavlen imod Gaden, og dets Beliggenhed og Retning bestemtes altsaa af denne. Det danske Sædehus var derimod ganske uafhængig af Gadens Retning. Det laa solret, d. v. s. med Gavlenderne i Øst og Vest, og det hvadenten det saa kom til at vende en Bredside eller en Gavl til Gaden. I de femarnske Parallellogram-

byer og i de østholstenske Rundbyer vil man derfor se, at Husene staa lodret mod Gadens Sider eller Runding, medens de i de tilsvarende danske Landsbyformer fastholde den solrette Beliggenhed og usymetrisk vende snart en Gavl og snart en Langside til Gaden (se Fig. S. 86).

Denne Byggemaade, der kan forfølges lige op til Skagen, skyldes klimatologiske Grunde, særlig Halvøens fremherskende vestlige Vinde. Man bød Fjenden et saa lille Angrebs- og Udvaskningsfelt som muligt, og for end yderligere at beskytte de skrøbelige lerklinede Vægge vare Gavlenderne, i hvert Fald i Svesing og Olderup Sogne, forsynede med Udskudsfag (Haubenfächer). saa at Taget naaede Jorden paa nogle Fod nær. Alle Gaarde vare af Bindingsværk med klinede Tavl; og i de 2 Sogne fandtes 1709 kun en eneste Gaard med murede Tavl paa den søndre Væg. I bedste Tilfælde vare Laderne opførte af samme Materiale, de havde samme Beliggenhed i Øst og Vest som Stuehuset, vare forsynede med lignende Gavludskud og kunne umulig have afgivet noget tiltalende Skue. En stor Del vare kun rene Skur paa Støtter og Pæle eller med Fletværksvægge. Dog derom mere siden.

Det danske Stuehus (men ikke Laderne) var i Reglen smallere end det saksiske. Medens dette havde en sædvanlig Bjælkevidde af mellem 30—40 Fod, spillede Breden i det danske Hus oftest omkring 30. Dette hidrørte neppe fra bristende Byggedygtighed; thi hvad Landsbytømrerne i Ostenfjeld kunde udrette, blev vanskelig en Hemmelighed for deres nærmeste Naboer. Men paa Grund af Husets hele Indretning var den store og bekostelige Vidde unødvendig. Danskerne byggede i Længden, hvor Sakseren var nødt til at bygge i Breden. Den

danske Husform i Svesing-Olderup med en Bjælkevidde af 14 til 18 Alen er, med Hensyn til Breden, den anseeligste, jeg kender fra Jylland; længere nordpaa falder Bjælkevidden til 13, 12, ja endogsaa 10 Alen, og paa dette Punkt har det saksiske Eksempel sikkert ikke været uden Indflydelse.

Det danske Indhus var delt i 3 Afsnit: Beboelsesrummene, Loen og Stalden, hvortil, særlig i mindre Gaarde, Høfaget undertiden sluttede sig som et fjerde. Disse Rum udfyldte hver sin Del af Huset og gik fra Ydervæg til Ydervæg uden Længdedelinger og synes, i denne enkle Sammenstilling, endnu at minde om den ældre nordiske Gaard, hvor hver af disse Afdelinger muligvis udgjorde en særegen Bygning, senere samlede i Længer under fælles Tag.

1709 udgjorde Kostalden altid en Del af Hovedhuset. Dette vil muligvis forekomme adskillige, der ere fortrolige med sjællandske Bygningsskikke, som udansk, men det er langtfra saaledes. Det er ikke alene en slesvigsk, ikke alene en fælles sydjydsk Skik, eftersom den ogsaa kan forfølges nord for Kongeaaen (Vilslev, Fanø), men muligvis endog den oprindelig danske. Vi træffe den atter paa Smaaøerne syd for Fyen[1]), hvor de ældre Bygningsformer med stor Troskab ere blevne bevarede, og den kan forfølges over hele det sydlige Ødanmark. Paa Lolland, skriver G. Begtrup 1806, „er den gamle og almindelige Bygningsmaade, at Vaaningshus og Stald ere i een Længde, saaledes at man fra det yderste, der hører til Vaaningshuset og kaldes Fremgulv, kan gaa ind

[1]) Paa Udskiftningskortene fra forrige Aarhundrede have disse Øer eenlængede Gaarde.

i Stalden“ [1]). Ja selv efter Usdkiftningen og Udflytningen i forrige Aarhundrede opførte Bønderne paa Falster den Art Vaaningshuse[2]), og i en Indberetning fra Møen 1684 hedder det, at „Bondens Huse bestaa kun i Stalden til hans Kvæg og Lade til hans Korn, som paa de fleste Steder er eet Hus tilsammen med Stuen og Køkkenet“ [3]). Jeg har ikke havt Lejlighed til at underkaste dette Forhold en dyberegaaende Prøvelse, men formoder ikke desmindre, at disse Husformer ere Levninger af ældre Bygningsskikke, som have raadet ogsaa i andre Dele af Landet, men alt tidligt ere forsvundne fra de større Øer. I hvert Fald siger Kornelius Hamsfort, der skrev 1580, at de fynske „Bønder med Kvinder og Børn bo tilfælles med Kvæget i Hytter med Lervægge og Straatage“ [4]).

Dette være nu, som det vil; eet staar fast, og det er, at i Slesvig udgjorde Kostalden en Del af Stuehuset. Alle ældre Beskrivelser, alle offentliggjorte Grundplaner, alle utrykte Oplysninger bekræfte denne Regel. I Husumegnen, i Angel, paa Als, i Sundeved, i Tønder- og Ribeegnen træffes endnu talrige gamle Gaarde, der have bevaret denne Byggemaade, ja i mange Sogne nord og vest for Haderslev er den vel endnu Regelen. I Hammelev, Skrydstrup, Jegerup, Magstrup, Oksenvad, Sommersted og Jels Sogne findes den selv i firlængede Gaarde, og om end Byggeraseriet i Fem- og Sekstierne ogsaa

[1]) G. Begtrup: Agerdyrkningens Tilstand i Fyen, Lolland etc. II. 1806. S. 719.

[2]) Forklaringer fra Amtmændene over de i Danmark brugelige Bygningsmaader. 1789. — En Bondegaard paa Vennerslund Gods, Sundby Sogn, beskrives som havende et Vaaningshus paa 16 Fag; deraf benyttes 8 Fag til Stuehus, 3 til Køkken og Bryggers, 3 til Ko- og 2 Fag til Hestestald etc.

[3]) J. Paludan: Møen. II. S. 341.

[4]) A. Rasmussen-Søkilde: Holstenshus og Nakkebolle. S. 36.

kastede sig over dette Punkt, ville ældre Folk endnu kunne angive Tidspunktet for Omdannelsen og den moderne Afvigelse fra Regelen. Alene Hr. Mejborg har været saa uheldig fra Haderslev Østeramt kun at give Grundrids af firlængede Gaarde uden Stalde i Sædehuset (se Fig. 230, 231, 235). Men dette har intet for sig. Forfatteren er blot slumpet til at træffe Undtagelserne i Stedet for Regelen.

Hvad jeg her siger, er ikke Gætteri. Det kan bevises med sort paa hvidt. Fra Aaret 1723 haves en udførlig Beskrivelse af de fleste Gaarde i det nuværende Nørre Tyrstrup Herred[1]). I de saakaldte 8 Sogne beskrives flere 100 Gaarde, altsaa netop i det Strøg, hvor de firlængede Gaarde nu ere fremherskende, men i saa at sige ingen af disse Gaarde, de være nok saa store i Areal eller Bygning, findes særegne og selvstændige Sædehuse. Alle rumme en (Ko)stald paa 3, 4, 5 Fag. Denne Stald er sædvanlig kun 3 Fag lang, et talende Vidnesbyrd om Datidens Kvæghold og Mælkeriets Standpunkt. Som Eksempel anfører jeg 8 hele og een 3/4 Gaard fra Byen S. Stenderup ved Kolding.

Stuehus.				Lader.				Lejehus.
Stuer.	Kvist.	Port.	Stald.	Nørre.	Vester.	Øster.	Sønder.	
Fag.								
10	„	„	3	17	„	„	10	„
9	„	„	3	14	7	7	„	„
10	„	„	3	12	„	„	„	„
10	2	„	3	11	„	„	„	„
11	„	4	3	„	„	7	10	„
10	„	„	3	18	„	„	13	„
11	2	„	3	11	„	„	11	„
10	„	„	3	7	11	„	„	14
11	„	„	3	10	4	15	„	„

[1]) Sognebeskrivelser i Rigsarkivet 1723.

Alle disse Stuehuse rumme en Stald paa 3 Fag. Ligeledes bemærker jeg alt nu, at kun to af disse Ejendomme vare firlængede Gaarde, og af disse kan i det højeste den ene have været sammenbygget. Enkelte nordslesvigske Salshuse indeholdt forøvrigt ogsaa Høfag, Faarestald, Vognskur o. a. m. —

Om den anden Del af Stuehuset: Loen, har det ikke været mig muligt at skaffe saa sikre og nøje Oplysninger. Gaa vi fra Slien nordpaa, genfinde vi Loen som Skillerum mellem Stuer og Stald i alle Grundplaner lige til Haderslev Amt og paa Vestkysten helt op til Kongeaaen, men for det nordøstlige Slesvigs Vedkommende svigte Kilderne mig. Før det 18de Aarhundrede er her muligvis sket en Omplacering af de oprindelige Forhold. Loen midt i Huset var fortrinlig paa sin Plads baade som Tærske- og Foderlo, saalænge Rugen, den eneste Sædart, der var Genstand for Tærskning, anbragtes paa Stueloftet, men Aar 1700 saaedes ikke lidet Byg og Boghvede i Nordslesvigs gode Egne, Tærskekornet kunde ikke længere rummes i Hovedhuset, Loen lagdes over i en Ladelænge, og i Hovedhuset blev kun en Foderlo tilbage mellem Stalden og Framgulvet. Denne repræsenterer altsaa Hovedhusets gamle Tærskelo og genfindes i næsten alle ældre Gaarde. 1723 var denne Omdannelse dog ikke gennemført overalt i Haderslev Østeramt, og saavel fra de „8 Sogne“ som fra andre Byer findes sikre Vidnesbyrd om Hovedhusets Tredeling paa gammelslesvigsk Vis. Om to Gaarde i Errigsted hedder det, at deres Hovedhus bestaar af 6 Fag Stuelejlighed og 6 Fag Tærskelo og Stald, og en Gaardmand i Simmersted har et Vaaningshus paa 14 Fag, hvoraf 2 ere Tærskelo, 3 Kvægstald og 3 Høstæng; Gaarden har desuden to Ladebygninger.

Paa Vestkysten fastholdtes den gamle Tredeling derimod urokkelig, ikke alene 1723, men ogsaa 1789. Som Eksempel anfører jeg en Række Gaarde fra Hillerup og Jedsted nord for Ribe, der 1723 havde følgende Bygninger[1]).

Hovedhuset (Stuer, Lo, Stald).	Lade.	Lade.
14 Fag.	12	8
16 -	16	12
16 -	15	15
12 -	14	31
15 -	14	9
15 -	17	9
16 -	16	12

Den samme tofløjede Gaard med Stuer, Lo og Stald i Hovedhuset beskrives i Indberetningen 1789 om Bygningsskikkene i Lustrupholm Birk[2]).

Hovedresultatet af denne Undersøgelse er altsaa, at Vaaningshusets Tredeling i Lejlighed, Lo og Stald maa anses for et Grundtræk i den ældre sønderjydske Byggemaade lige fra Slien til Kongeaaen.

Fra Svesing-Olderupegnen have vi enkelte nærmere Beskrivelser af Stuehusets Indretning, der fortjene den største Opmærksomhed. Sognefoged Albert Thomsen i Immingsted boer 1709 i et Vaaningshus paa 15 Fag

[1]) Sognebeskrivelser i Rigsarkivet.

[2]) Forklaringer fra Amtmændene om den i Danmark brugelige Bygningsmaade. 1789.

(32' br.), opført 1630; heraf udgør Piselen 5, Gulvet eller Loen 7 og Stalden 3 Fag. Hans Feddersen sammesteds ejer et Stuehus paa 13 Fag (32' br.), og her udgør Piselen 2, Dørnset 2, Gulvet eller Loen 6 og Stalden 3 Fag; hvert Fag er $3^{1}/_{2}$ Alen. Huset er „meget gammelt“. Hos hans Nabo Carsten Thomsen er Piselen 3, Dørnset 2 og Gulvet eller Loen 4 Fag; Bjælkevidden er 36 Fod, og Huset er opført c. 1640. I Rødemis og Hatsted Marsk, der, som vi senere skulle se, høre til den danske Bygningsprovins, træffes ganske de samme Forhold. Ingver Ketelsen i Lille Ellerbøl boer i et Stuehus paa 11 Fag, og heraf udgør Piselen 4, Dørnset 3, Køkkenet med Gulvet 4 Fag; Stalden er anbragt i en Sidebygning. Enkemadame Lund, der ejer en Frigaard i Rødemis, har en Pisel paa 7 Fag og Stuer og Køkkener paa 3 à 4 Fag[1]).

Heraf ses altsaa, hvorledes Datiden disponerede over Pladsen. Rummene ere meget store og Indretningen ganske simpel. Ovennævnte Sognefoged Albert Thomsens Sædehus kan opstilles som Grundmønster. Her er hverken Køkken, Fremmers, Dørns eller Kamre. Ved 2 Tværvægge er Huset delt i en Pisel paa 5 Fag, der paa engang er Dagligstue, Sovekammer og Køkken; i et Gulv paa 7 Fag, der indeholder Loen og sandsynligvis tillige tjente som Framgulv, og i en Stald paa 3 Fag. Da Huset har en Vidde paa 32 Fod, er her altsaa Tale om meget store, efter vore Begreber endog om uforholdsmæssig store Rum. Piselen er mindst 15 Alen paa den ene og 16 Alen paa den anden Led, og Gulvet eller Loen har en Længde af 21 og en Dybde af 16

[1]) Acta A. 2815. — A. XX. 2468. A. 2813. Statsarkivet i Slesvig.

Alen[1]). Lignende store Beboelsesrum omtales ogsaa fra andre Egne af Landet.

1709 træffes denne enkle Tredeling i Pisel, Lo og Stald kun i de færreste Gaarde. Ad to Veje havde man søgt at formere Rumantallet og Bekvemmelighederne, nemlig enten ved at forsyne Piselen med en karnapagtig Tilbygning eller Korsarm, der da altid indeholdt Køkkenet og Dørnset, eller simpelthen ved at rejse en Skillevæg i selve Piselen, dele den i 2 Dele og omdanne den snevreste, Loen nærmest liggende Part til Dørns og Køkken.

De bedste Eksempler paa Karnaphuse haves fra Svesing.

Byens 3 største Gaarde, der hver skattede af en Plov, vare byggede paa denne Maade. Thomas Feddersens Gaard er meget gammel, d. v. s. langt over 100 Aar. Stuehuset bestaar af 13 Fag og har en Bjælkevidde af 36 Fod; det indeholder Pisel, Lo og Stald og i en Tilbygning mod Syd Dørns og Køkken. Carsten Thomsens Gaard er opført 1630, Stuehuset har samme Længde, Vidde og Indretning som det forrige, kun er Tilbygningen, hvori Dørns og Køkken, 2 Fag lang og 22 Fod bred. Thomas Carstens' Gaard er ligeledes opført 1630, har en Længde af 13 Fag og en Vidde af 32 Fod, indeholder Pisel, Lo og Stald og i en Tilbygning mod Nord paa 3 Fag, 24 Fod br., „eine kleine Stube und Küche". Lignende Stuehuse forekomme i Øster og Vester Ørsted, Olderup, Immingsted og i Byerne langs Gestranden.

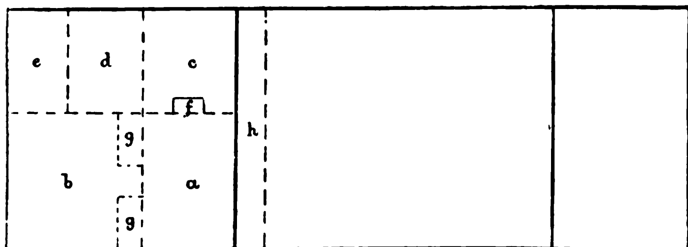
[1]) Albert Thomsens Stuehus beskrives saaledes: Das Haus nebst der Diehle oder Lohe sampt dem Viehstall so unter einem Dache, als der Pesel 5, der Hausdiehl 7 u. d. Viehstall 3 F., zusammen 15 Fächer, ist 32 Fusz breit.

Den oprindelige Tredeling træder frem i fuld Klarhed, og Karnappen eller Tilbygningen kan ikke være opført, fordi der ikke var Plads i Hovedhusene; disse have jo endog en noget usædvanlig Vidde, og alle 3 Gaarde maa have havt en meget stor Pisel, eftersom denne og Loen sandsynligvis spændte over 10 Fag. Heraf maa man altsaa slutte, at endnu i Begyndelsen af det 17de Aarhundrede yndede Bonden ikke at udstykke Husets Beboelsesrum (Piselen) ved Skillevægge, og hvis han alligevel vilde have et Dørns eller en mindre Dagligstue og et særegent Køkken, maatte disse anbringes i en Tilbygning.

Senere blev Udstykningen almindelig. Selv i gamle Huse kunde Skillevægge rejses tvers igennem Pisel og Lo, og fra Gaardenes Alder kan man intet slutte om Tidspunktet for denne Omdannelse. 1709 er det ganske almindeligt, at Stuehuset indeholder Pisel, Dørns og Køkken ved Siden af hinanden. De sidste Rum ere opstaaede paa den gamle Storstues Bekostning; et Par Fag toges fra denne, deltes ved en Længdevæg i en søndre og en nørre Part, og mod denne Skillevæg opførtes Skorstenen, som tidligere havde staaet i Piselen. Denne kunde da ikke længere opvarmes. I Steden for at være Husets eneste Beboelsesrum, den eneste Stue, der kunde varmes, Familiens Opholdssted Dag og Nat, blev den Stadsstue og Opbevaringssted for Familiens Kister og Klæder. Navnet bevaredes, men Væsenet forsvandt, den var „lucus a non lucendo“.

Skattelisterne have dog bevaret en Del Mellemformer, hvor Piselen endnu hævder sin oprindelige Karakter. I enkelte Gaarde synes Køkkenet at være skudt ind mellem Pisel og Dørns, men i endnu flere ere Skorsten og Køkken vedvarende forblevne i Piselen, uagtet Huset har faaet

et Dørns eller en Dagligstue. Denne Indretning findes 1709 i 4 Gaarde i Arnfjolde og i et Par Gaarde i Øster og Vester Ørsted. Disse Gaarde ere opførte 1630, 1640, 1670 og 1680, og ordret hedder det om dem: „Das Haus, worin ein Pesel, al wo die Küche auch zugleich ist, Stube, Hausdiehl oder Lohe und Viehstall, ist 10 Fächer“ etc.; eller: „Das Haus, worin ein Pesel, so auch anstatt der Küche gebraucht wird, nebst einer Stube, Hausdiehl oder Lohe“ etc. Bonden fik saaledes to Varmestuer i Steden for een, og Skorstenen kom til at staa midt i Beboelseslejligheden.

Pisel. 5 Fag. Lo. 7 Fag. Stald. 3 Fag.

a „Dørns“, *b* Pisel, *c* Køkken, *d* Sommerdørns, *e* Bod, *f* Skorsten *g* Alkover, *h* „Framgulv“.

Heraf ses, hvorledes Udviklingen foregaar fra den een- til den mangerummede Lejlighed. Først deles den uforholdsmæssig store Pisel eller Storstue ved en Tvervæg i Dørns og Pisel, Køkkenet med Skorsten forbliver i Piselen, og Dørnset opvarmes ved Ovn. Derefter kløves Dørnset ved en Længdevæg i Sønderdørns og Køkken, Skorstenen flyttes fra Piselen til dette, og da den anbringes paa Køkkenets Sydvæg, og Dagligstuens Alkover lægges ind i Piselen, kan Husets største og fornemste Stue ikke længere opvarmes. Saavidt var Udviklingen naaet ved det 17de Aarhundredes Slutning. Men Udstyk-

ningen og Specialiseringen standser ikke hermed. Det næste Skridt bestaar i, at Skillevæggen mellem Dørns og Køkken føres tvers igennem Piselen til Stuehusets Gavl, d. v. s. hele Beboelseslejligheden „kløves“, og der opstaar 2 Rækker Værelser: i den søndre Side: Dagligstue (Sønderdørns, Vinterdørns) og Pisel, i den nordlige: Køkken, Nørredørns (Sommerstue) og Kælder eller Bod. (Sammenlign hermed Lütgens Fig. 22.) Dette har sin store Interesse. Hidtil har man intet vidst om Udviklingen af Beboelsesrummene i det sydjydske Hus, men Skattelisternes Beskrivelser sætte os i Stand til med eet Blik at overskue hele Bevægelsen fra Reformationstiden til vore Dage. Dens Særpræg er Specialiseringen eller Bestræbelsen efter at give enhver Indendørs-Virksomhed sit særegne Rum.

Det er kun fra en lille Plet, fra de to Sogne, jeg har hentet disse Oplysninger, men en Isolation eller særegen Udvikling er her utænkelig. Vi have sikkert Ret til at antage, at Indhuset i Egnene mod Nord og Øst har gennemløbet den samme Udvikling for at fæstne sig i de samme eller nøje tilsvarende Former. Naar man gennemgaar Lütgens' Planer fra Angel, Flensborg-Tønder Egnen, Als og Sundeved, ja endog fra Aabenraa og Haderslev Egnen, vil man i alle Grundtræk finde en nøje Overensstemmelse med den her beskrevne Form. I de frugtbare Egne gaar Udviklingen et Skridt videre. I Angel findes bag Piselen endnu et Sæt Smaarum, nemlig Bagkløven og Brudekammeret, i Flensborg Vesteregn findes Antydning af det samme, paa Als og i Nordslesvig indtog Ovnen ofte denne Plads etc. — Men ogsaa i disse Egne er den oprindelige Storstue bleven kløvet og udspecialiseret i Værelser og Rum, der hovedsagelig svare til ovenstaaende Omrids (Lütgens: Fig. 20, 21, 22, 23, 25,

27). Alligevel mener jeg selvfølgelig ikke, at dette overalt er sket i de gamle Gaarde, men at man ved Omdannelser og Nybygninger har fortsat en Udvikling, der stemmede overens med Kulturudviklingen og Befolkningens Hyggelighedssans i de senere Aarhundreder. Kun i de magre og fattige Midtstrøg optræder en bestemt Afvigelse. Her tillod den ringe Bjælkevidde (10 til 12 Alen) ikke Husets Deling i en nørre og en søndre Del, hvis man vilde beholde en nogenlunde stor Pisel. Skillevæggen mellem Køkkenet og Dagligstuen førtes derfor ikke igennem, Piselen optog vedvarende hele Husets Vidde fra Ydervæg til Ydervæg og havde i det højeste nogle Alkover langs den nordre Langside, og bag Storstuen fandtes da to „Kløver", Smaarum, hvoraf det ene var Forraadskammer, det andet husede Ovnen. Denne Form kan forfølges fra Store Vi til Toftlund, og sandsynligvis naaede den helt op til Kongeaaen[1]).

Hvad her er udviklet stemmer ikke med Hr. Mejborgs Opfattelse. Han antyder, at det yngre angelske Hus egentlig er en Sammenbygning af 2 Huse med hver sin Tømmerkonstruktion, og han mener, at det under Paavirkning fra Købstæderne er opstaaet omkring Aar 1600[2]), og at man før den Tid ikke forstod at bygge saa brede Huse. De her benyttede Kilder støtte ikke denne Antagelse. Allerede i det 16de Aarhundrede og sikkert endnu langt tidligere byggedes sydslesvigske Indhuse paa 12 til 18 Alens Vidde, og det angelske Hus, vi kende, har ikke nogen større Brede. Det saakaldte „angelske" Stuehus er ikke særlig ejendommeligt, ikke specifik

[1]) Feilberg: Fra Heden. Haderslev 1863. Mejborg anf. St. Fig. 158.
[2]) Mejborg anf. St. S. 166.

„angelsk", men en forholdsvis moderne Udvikling af det almindelige danske Hus, saaledes som det fandtes i den sydlige Del af Jylland; dets faa Særegenheder ere erhvervede i de sidste Aarhundreder. —

Ved et heldigt Træf have Kilderne bevaret paalidelige Oplysninger om Tredelingen af det danske Hus i Sydslesvig. Vi have faaet fat i Husformer, der gaa tilbage sikkert højt op i Middelalderen, bag baade det 15de og maaske endogsaa det 14de Aarhundrede, men selvfølgelig er det ikke Urformen, vi have foran os. Vi kunne kun gribe og undersøge de yngre Led af en lang, ukendt Kulturudvikling. Alene Ordet „Pisel" karakteriserer Bygningsformen som fremgaaet af en Kulturpaavirkning udefra, og Spørgsmaalet er da, om vi kunne naa frem til Forholdene før denne Kulturpaavirkning, til det danske Hus uden Pisel.

Det kan vel næppe være en Tilfældighed, at de sydjydske Betegnelser paa Stuer, som opvarmes ved Ovne, begge ere hentede fra fremmede Sprog. Pisel udledes af (middelalderlig Latin) „pisalis", fransk „poisle", „poêle", der betyder en Kvindestue, som kan opvarmes[1]), og i denne eller let nuancerede Bemærkelser er Ordet tilligemed Tingen vandret langs Nordsøkysten gennem Holland, Frisland og Holsten op til Slesvig. Paa Vestkysten af Landet findes Ordet i Brug til op imod Ribe, om ikke endnu nordligere, paa Østkysten standser det derimod syd for Haderslev[2]), og erstattes af det danske „Stov" (Stue), men genfindes forøvrigt paa Øerne syd for

---

[1]) v. Richthofen: Altfries. Wörterbuch. 1840.

[2]) Den nordligste By, hvor jeg har fundet Betegnelsen hjemmehørende, er Skrydstrup, 2 Mile lige vest for Haderslev. Se ogsaa Jahrbücher für die Landesk. 6. B. S. 94.

Fyen[1]). Ordet „Dørns", der ligeledes betyder en Stue, som kan opvarmes ved Ovn, udledes sædvanligst af det slaviske „durniz, dornitze, dönze", og det synes altsaa fra Sydøst at have fundet Indpas i Hertugdømmerne og derfra højt op i Nørrejylland[2]). — Da disse Værelser kom i Brug, kan Befolkningen ikke have havt danske Benævnelser paa ovnvarmede Stuer, den har altsaa ikke tidligere kendt saadanne Stuer, og Spørgsmaalet er da: hvorledes boede den, før Piselen holdt sit Indtog i Landet?

Om disse ældre Forhold indeholder Prof. Mejborgs Bog en Række højst mærkelige Oplysninger. Han skriver (S. 120): „I det 16de og 17de Aarhundrede var de mellemslesvigske Huse af Egebindingsværk, hvis Fyldinger vare lukkede med brede Egeplanker (??). Der findes ingen Beskrivelser af disse Bygninger, derimod ikke faa Vink, som viser os, at de stemte overens med andre gamle danske Bønderhuse. Sædehuset, der laa i Øst og Vest med Hovedfaçaden mod Syd, har været saa smalt, at der kun var Plads til en Række Værelser (???) . . . . Fremgulvet, der laa mellem Stuen og Loen, var Husets største Rum og gjorde Tjeneste som Forstue, Stegers, Bryggers og Bagers. Her var 2 Yderdøre, én mod Syd og én mod Nord, og naar der ikke just brændte et mægtigt Baal paa den aabne Arne, kom det meste Lys vistnok ind af de aabne Halvdøre; thi hvor Vinduerne ikke helt manglede, indskrænkede de sig sikkert til et Par Smaaglugger. Det er desuden sandsynligt, at Fremgulvet savnede baade Loft og Skorstenspibe, og man kunde følgelig se Tagets Underside, der var kulsort af Røg, og den lille lyse Lyre — et Hul i Ryg-

---

[1]) Hübertz: Beskrivelse over Ærø. Kbhvn. 1834. S. 250.
[2]) Kalkars Ordbog.

ningen, som Røgen trak ud af. Her stod Haandkværnen, en Bing eller to, Bryggeredet samt Dejgtruget og Salttolden, der for det meste vare udhulede Stykker af tykke Træstammer og havde en ikke ringe Lighed med Egekisterne fra Broncealderen. — Smaakreaturerne og Grisesoen gik ud og ind; ikke sjældent havde et Par „Ynglinger“ (halvvoksne Grise) faaet Plads i en afskildret Krog. Fra Fremgulvet kom man ind i Piselen“ o. s. v.

Da Forfatteren ikke har „Beskrivelser af disse Bygninger“, maa man i Sandhed undre sig over hans Detailkendskab. Jeg skænker ham strax „Bryggeredet, Salttolden, Egekisterne og Ynglingerne i den afskildrede Krog“; Grisesoen, Bingen og Halvdørene kunne gaa samme Vej; men hvorfra har han Fremmerset med Ovn og Bryggekedel? I de Gaarde fra det 16de og 17de Aarhundrede, som jeg kender, er Ovnen som oftest anbragt i en Ladebygning (senere ogsaa i Kløven), og Køkkenet i Piselen eller i et særligt Rum enten i en Tilbygning eller i 2 Halvfag bag Dørnset. Alle 3 Former ere beskrevne foran. Støttet til historiske Kendsgerninger maa vi dog slutte, at Køkkenet og Skorstenen i ældre Tid altid have været i Piselen, og at et selvstændigt Kogerum først finder Indpas med Dørnset eller den mindre Dagligstue. Saalænge den simple Tredeling i Pisel, Lo og Stald fastholdtes, var Loen tillige Framgulv, og denne Indretning er endnu ikke helt gaaet af Brug i Egnen, men selvstændige Fremmerser (med Skorsten og Køkken) omtales kun een eneste Gang i de her beskrevne Sogne (se S. 87 Anm.). Som almindelig Bygningsskik er Forstue-Indretningen derfor yngre end 1709, i det 18de Aarhundrede bestod den i et almindeligt Framgulv, der gik tvers igennem Huset, og er sikkert opstaaet paa Bekost-

ning af Loen som det sidste Udslag af den Specialisering, der har fremkaldt hele den indre Omdannelse. Hos Lütgens er dette Framgulv yderligere udstykket i en simpel Forstue og et Pigekammer (Fig. 22), men vi have ellers intet Vidnesbyrd om, at det nogensinde har været Kogerum.

Et Fremmers i den Forstand, Hr. Mejborg tager det, fandtes saaledes ikke i de danske Gaarde i Sydslesvig. Den aabne Arne (med Lyre i Taget) kan altsaa heller ikke have staaet i et saadant, og dermed bliver Røghuset ogsaa borte for os. At den sønderjydske Bonde engang har boet i Røghuse, er lige saa sikkert, som at han engang har gaaet klædt i Faarets Pels og Hjortens Skind; derom strides vi ikke. Men naar hørte han op med at bo i den Slags Huse? 1709 fandtes ikke et eneste Røghus i de sydligste danske Sogne[1]). I kras Modsætning til det nærliggende Ostenfjeld vare selv de usleste Gaarde og Huse forsynede med Skorsten, og, saa vidt mig bekendt, har Historien ikke overleveret os et eneste Vidnesbyrd om den Slags Huse mellem Husum og Kolding. Det slesvigsk-danske Røghus ligger saare langt tilbage i Tiden, og uden at forsømme noget kunde Forfatteren have ladet det forblive i det Mørke, hvorfra ingen har kunnet drage det frem.

Om de ældre, ukendte Bygningsskikke skal jeg kun gøre et Par Antydninger, der ganske staa for egen Regning. Berøver man det tredelte danske Hus Piselen, blive kun Gulvet (Loen) og Stalden tilbage, og vi staa da overfor en Husform, der i meget stemmer overens med

---

[1]) Da Wallensteins Hær 1627 rykkede ind i Slesvig, vare Husene mellem Flensborg og Aabenraa forsynede med Skorsten.

de simpleste og ældste saksiske Sædehuse i Sydslesvig ɔ: Huse uden egentlige Stuer, kun forsynede med Siddepladser omkring Arnen og Alkover til højre og venstre for den. I sin primitive Mangel paa Hygge og Bekvemmelighed maa det ældste saksiske Hus dog have havt visse Fortrin frem for det danske, da det i ældre Tid har kunnet fortrænge dette og gøre sig gældende ud over det ethnografiske Skel. Beboerne i den nordlige Del af Arns Herred og i Ostenfjeld vare danske, men i det 16de—18de Aarhundrede boede de i tyske Husformer; de kunne ikke have lært disse Husformer at kende paa nært Hold før i det 13de Aarhundrede, og den holtsatiske Bygningsskik maa paa dette Tidspunkt have været den danske overlegen. Jeg antager, at denne Overlegenhed væsentlig bestod i „Sittels"-Arrangementet, hvor Staldvæggenes Afslutning ned mod Arnen i Forbindelse med Husets Ydervægge afskildrede et lunt, værelseagtigt Rum, der let kunde forsynes med Lys fra Glug eller Vindue og tilbød varme Sovepladser. I den danske Husform, med Stalden adskilt fra Gulvet, var en saadan Ordning umulig og Trangen til virkelige Stuer langt større.

Alt dette er Gisninger; dog skal jeg bemærke, at i Bygningsskikkene 1709 findes adskillige Træk, der synes at minde om en Tid, da Hovedhuset i danske Gaarde kun bestod af Gulv og Stalde, ja 1709 finde vi endnu saadanne Hovedhuse langs Gestranden, og i disse ere alle Værelserne, med Undtagelse af (Køkken og) Framgulv, henlagte til en Fløjbygning[1]), i andre Gaarde udmærke Gulvet og Stalden sig ved en langt større Brede end Stuehusafdelingen, ogsaa et Tegn paa ældre Samhørighed,

[1]) Acta A. 1814. Rantrum. Andreas Harrings Stuehus. Das Haus hat eine Küche, Diehle und Lohe nebst einem Viehstall,

og endelig findes et Stuehus i Vester Ørsted, der, uagtet det er sammenbygget med et andet, har Skorsten og Pisel og saaledes neppe kan være saksisk, ikke desmindre har Køkken og Skorsten paa Gulvet eller i Loen. — Kun nye Kildefund og fortsatte Studier kunne afgøre, om disse Antydninger pege paa det Rette. —

Hovedresultatet af denne Undersøgelse er dette: I Grundtrækkene er Stuelejlighedens Indretning ens for hele den danske Del af Slesvig. Vi træffe lokale Særegenheder, stedlige Afvigelser, Tilbygninger og Benævnelser, men en uhildet Betragtning maa komme til den Overbevisning, at Indhuset fra Slien til Kongeaaen væsentlig er skaaret over den samme Læst eller har udviklet sig over det samme Grundmønster.

Men vende vi os fra Sædehuset til det Komplex af Bygninger, der danner Gaarden, ville vi ogsaa her møde mærkelige Overensstemmelser og i hvert Fald ikke de krasse Modsætninger, som Prof. Mejborg opstiller. Først maa jeg dog gøre opmærksom paa en mærkelig Fejl, der ved evindelig Gentagelse, særlig af tyske Forfattere, synes at skulle blive en Troessætning. Alle lære, at den rigtig ægte danske Bondegaard var en firlænget, helst sammenbygget Gaard. Intet kan være mere urigtigt. Raadspørger man Udskiftningskortene fra forrige Aarhundrede, vil man snart opdage, at de virkelig firlængede, sammen-

so unter einem Dache begriffen, ist 11 Fach und 42' br.; der Anbau nebst dem Pesel und der Stube ist 4 F. u. 33' br. Mildsted. Præstegaarden. Dessen Haus ist 7 Fach lang u. 33' br.; darinn die Diehle und der Viehstall. Der Anbau im Westen ist 68' lang u. 30' br.; worinn 1 Pesel, 5 Stuben u. 1 Küche.

byggede Gaarde hovedsagelig tilhøre de større Øer og den sydlige Del af Østjylland (fra Mariagerfjord), og selv i disse Strøg gøre andre Former sig ogsaa gældende. I Landets øvrige Egne, paa den sydlige Øgruppe, i Nordøstjylland, i Vendsyssel, i Thy, paa Mors samt i hele Vestjylland grupperes Bygningerne eller Længerne paa de mest forskellige Maader. Paa Møen findes endnu i forrige Aarhundrede en mærkelig tolænget Gaard med Korshuse og Karnapper, paa de fyenske Smaaøer hersker den eenlængede Gaard, i Himmerland ligge Længerne spredte uregelmæssigt over Hustoften, saaledes at de kun højst uegentlig omslutte en Gaard, der alene ved Hjælpehegn mellem Længerne faar faste Konturer (Eks.: S. Kongerslev). I store Dele af Vendsyssel (Eks.: V. Brønderslev) er Uregelmæssigheden endnu større, og Gaardens 5 à 6 Længer kunne ligge spredte eller trappeformede uden i mindste Måade at tilstræbe en Sammenslutning omkring Gaardspladsen. I Thy og paa Mors ere Gaardene som oftest tolængede, baade Sals og Lade ligge i Øst og Vest lige overfor hinanden, og paa de 2 andre Sider afgrænses Gaardspladsen ved Hegn. I Thy er den eenfløjede Vinkelgaard desuden ret almindelig (Eks.: Odby, Brovst, Vesterby og Østerby paa Øland)[1]. Den samme tolængede Gaard fandtes ogsaa i Ringkjøbing Amt[2], medens den 2- eller 3-længede Vinkelgaard herskede i Sydvestjylland[3] (Eks.: Gredsted, Jellinge).

I store Træk vare Forholdene saaledes endnu for mindre end 100 Aar siden; men i de tre sidste

---

[1]) C. Schade: Beskrivelse over Øen Mors. Aalborg 1811. S. 357. K. Aagaard: Beskrivelse over Thye. 1802. S. 128.
[2]) Begtrup: Agerdyrkningens Tilstand i Jylland. 3. B. S. 117.
[3]) Indberetning fra Amtmændene 1789. Rigsarkivet.

Slægtled er den firlængede Gaard rykket sejrrig frem til omtrent alle Landets Egne. Udskiftningen, Udflytningen, Landvæsenets Opsving, Avlingens og Kreaturholdets Udvidelse, selve den firlængede Gaards Stateligbed, dens Helhedsindtryk, dens Evne til at give Læ, Bondens Stolthed over et velbygget Hjem: alt har forenet sig til at gøre den fremherskende selv i Egne, hvor den ikke tidligere hørte hjemme. Allerede Begtrup omtaler hyppigt Bondens Forkærlighed for den sammenbyggede Gaard, og naar den nu, maaske med en vis Ret, kan betegnes som typisk dansk, maa det ikke glemmes, at den for mange Egne er helt moderne og muligvis for hele Landet en temmelig sen Kulturudvikling.

Den slesvigske Bonde har gjort denne Udvikling med. Aar 1700 fandtes den firlængede, retvinklede, helt eller delvis sammenbyggede Gaard som fremtrædende Bygningstype — nu saa karakteristisk for store Dele af Provinsen — hovedsagelig kun paa Haderslev Næs og enkeltvis i andre Strøg i det nordlige, formodentlig under Paavirkning fra Fyen og det sydlige Østjylland, men forøvrigt beherskedes Landet af meget uregelmæssige Bygningsskikke, der ligesom i Nørrejylland ikke kunne karakteriseres med faa Ord.

Hvad Prof. Mejborg har herom, er enten ganske urigtigt eller helt utilfredsstillende. Mærkværdig nok gaar han ud fra, at den firlængede Gaard er det oprindelige, at den i det 16de Aarhundrede var almindelig over hele den danske Del af Provinsen lige ned til Danevirke, og at den først paa det nævnte Tidspunkt begyndte at vige, tilintetgjort af Fyrsternes Agrarpolitik, Mageskifter, Krige o. a. m. En historisk Begrundelse af denne Opfattelse vilde være i højeste Grad ønskelig, men uheldigvis an-

fører Forfatteren ikke sine Kilder paa en saadan Maade, at man kan følge ham eller føle sig overbevist. Jeg for mit Vedkommende maa tilstaa, at jeg fra Reformationstiden ikke ved det mindste om den firlængede Gaard i Slesvig, og endnu mindre har jeg kunnet finde noget om de Omdannelser, om de mærkelige Bygningsskikke, der skulle have udviklet sig paa den firlængede Gaards Ruiner[1]). — For Kortheds Skyld anfører jeg Forfatterens sidste Fremstilling[2]) af disse Forhold, men henviser forøvrigt til Hovedværket (S. 164). „Det er allerede sagt, at de firlængede Gaardes Omraade blev stærkt begrænset i Løbet af de 3 Aarhundreder, her omtales (fra 15—1800). Ældst af de nye Bygningsformer er den eenlængede[3]) Anglergaard, som allerede i det 16de Aarhundrede begyndte at komme i Brug og snart bredte sig ikke blot over Angel, men ogsaa længer vesterpaa, langs med Danevirke (!!!). Den var herskende, indtil Storbønderne omkring Aar 1820 begyndte at bygge trefløjede Gaarde, som har en Udhuslænge paa hver Side af det fritliggende Indhus, en Bygningsform, der jo ogsaa er overført (!) til Als. Her havde man i den nærmest foregaaende Tid bygget helt vilkaarligt og havt Tilbøjelighed til at fortsætte i een Længe, indtil Pladsmangel (!) tvang Byg-

[1]) I Ribe Oldemoder, Dr. O. Nielsens Udgave S. 63, 65, 67 o. fl. a. St., omtales forskellige Gaardbygninger, men Beskrivelsen er ikke saa nøje, at man kan bygge noget paa den. Den gamle nordiske Gaard har vel bestaaet af mange Smaadele, og i det 14de Aarhundrede vare disse Dele maaske endnu ikke samlede i Længer.

[2]) Sønderjydske Aarbøger 1894. S. 183.

[3]) I Hovedværket S. 165 skildres den dog som tolænget. Forfatteren skriver: „De fleste (angelske) Gaarde bestod af en Hovedbygning, der indeholdt Beboelser, Loer og Stalde, og hvor Sæden fik Plads paa Loftet, samt en lille Bagbygning med Bagerovn.“

herren til at vende om. Noget lignende Forhold kendes fra Sundeved, og meget taler for, at det, saavel her som paa Als, var Hertug Hans' stærke Udstykning (!) (1571—1622), der væsentlig bidrog til at sprænge de gamle firlængede Gaarde."

„Den næste Bygningsform er indvandret fra Marsken, hvor fra første Færd to særskilte Huse (Indhus og Lade) laa tæt op ad hinanden, hvor man i det 17de Aarhundrede fandt paa at forbinde disse, og hvor Smaagaardenes Grundplan da blev vinkelformet. Denne frisiske Form bredte sig navnlig i forrige Aarhundrede mere og mere ud over det danske Omraade og strækker sig nu nordpaa til Ribeegnen og østpaa henimod Aabenraa og Flensborgegnen."

Paa et saa fast og sædvanemæssigt Omraade som Bygningsskikke er dette i Sandhed mærkværdige Bevægelser. Hvert Aarhundrede tillægges sin egen Mode med voldsomme og uforklarlige Overgange. Eenlængede Gaarde afløse firlængede for igen at blive fortrængte af tre- eller tolængede. Snart flotter Angelboen sig med mange Lader, snart afskaffer han dem og presser sin Avl ind paa Stueloftet, for atter efter et Par Slægtleds Forløb at opføre nye Lader. Støttet til et grundfast Kildeapparat lader sligt sig hævde, men ellers vil selv den tarveligste a priori-Slutning vælte det hele. Enhver kan sige sig selv, at kun i den yderste Nød, kun naar Landet er afbrændt til Grunden og Jorden delvis ude af Drift, vil en Bondebefolkning bære sig saaledes ad og fravige gamle og kære Skikke. Men i Slutningen af det 16de Aarhundrede havde Landet havt Fred i mange Slægtled, og Velstanden var større end nogensinde tidligere. Denne Velstand skulde efter Prof. Mejborgs Mening have havt tilfølge, at Befolkningen opgav den firlængede Gaard og

indskrænkede sig til et Salshus, i det højeste suppleret med en ubetydelig Lade eller Hjelm!

Selvfølgelig var dette ikke Tilfældet. Den Bevægelse, som Forfatteren omtaler, har slet ikke fundet Sted. I det 17de og 18de Aarhundrede byggede Angelboerne som i det 16de, men uheldigvis ved Forfatteren ikke, hvorledes de byggede. Han kender slet ikke den gamle Angelbogaard. Det, han beskriver, er Landbolet, Kaadnerstedet, Kvartgaarden — tre angelske Synonymer; for Nordslesvig derimod som oftest Helgaarden eller endnu større Ejendomme, og kun igennem denne mærkelige Fejl lykkes det ham at opstille den skarpe Modsætning mellem Nord og Syd, at inddele den danske Del af Hertugdømmet i forskellige Bygningsprovinser og at karakterisere Overgange, som kun tilhøre hans egen Forestillingskreds. —

I kulturel Henseende var der ingen stor Forskel mellem Nord og Syd. Bolsinddelingen, Skattenormen og Markfællesskabet tilhørte hele Landet; Driftsmaade, Besætning og Udsæd vare i store Træk ens paa Jorder af tilsvarende Godhed, og paa saadanne Jorder maatte Driften derfor kræve det samme eller noget nær det samme Husrum. Dette var ogsaa Tilfældet. Sammenligner man nordslesvigske, sydsvestlesvigske og angelske Byer med hinanden 1709, vil man finde, at Gaardenes Fagantal ikke i nogen væsentlig Grad afvige fra hinanden, særlig hvis man holder de nordslesvigske Egne, der bleve ganske ødelagte 1659—60, ude af Betragtning. — Laderne kunne ligge noget forskelligt, være forskelligt grupperede til hinanden indbyrdes og til Stuehuset, andre stedlige Ejendommeligheder kunne præge Bygningskomplexet, men Faglængden er ret konstant i ens gode Egne.

Som Eksempler anføres Byerne Arnfjolde, Øddis og Ølsby, henholdsvis i Søndergøs, Tyrstrup og Strukstrup Herreder. Da de angelske Byer vare saa stærkt udstykkede mellem forskellige Jurisdiktioner og Godsejere, har det ikke været muligt i Skattelisterne at finde Byer, der i Gaardantal svare til Arnfjolde og Øddis. I Arnfjolde fandtes 18 Gaarde under Kronen (Arlevad-Tjenerne etc. har jeg udeladt), i Øddis 21 og i Ølsby 11, og da Pladsen tillader det, har jeg for yderligere at illustrere de angelske Forhold medtaget Landsbyen Rygge i Nørre Brarup. De med Stjerne betegnede Gaarde ere eenlængede. I Arnfjolde er Fagantallet for 3 Lader glemt i Skattelisterne, og i Øddis gives Udhusenes Fag kun i Hovedsum, uden at der skelnes mellem Længerne. (Se S. 83.)

I disse 3 Byer er Gaardenes Fagantal altsaa c. 25, 28,6 og 29,4. Jeg mener hermed kun at have givet oplysende Illustrationer for de forskellige Egne, derimod langtfra nogen absolut Norm. Saavel fra Angel som fra Nordslesvig kan fremdrages Byer baade med et større og et langt ringere Fagantal. Gram, Frøs og Nørre Rangstrup Herreder vare blevne ødelagte i Krigen 1660; 1709 laa flere Byer endnu tildels øde, og i det hele vare Bygningsforholdene saa slette, at en stor Del af Befolkningen boede i Salshuse paa to til fem snevre Fag, der ikke kunde rumme 2 Rækker Værelser. 1723 havde 22 Gaarde i Skrydstrup i Gennemsnit kun 3,5 og 18 Gaarde i Styding 4,8 Fag Stuelejlighed, og Nabobyerne afveg ikke i nogen væsentlig Grad fra denne Kummerlighed. I mange Sogne naaede Gennemsnittet af Gaardenes Fagantal neppe op over 20, og selv dette ringe Maal skaffes kun til Veje ved Hjælp af lyngklædte, ganske snevre Tørvelader paa Støtter og Pæle med Fletværk i Steden

Arnfjolde[1]).

Sals med Stald, Korshus m. m.	Lade.	Lade.	Lade (Aftægtshus, Ovn) m. m.	Sum af Fag.
13+7	12	12	(I)	44(I)
15+4	10	9	5	43
13	9	5	7	34
14	9	7	〃	30
11	4	(I)	〃	15(I)
12	6	8	6	32
12	3	7	6	28
10	8	〃	〃	18
10*	3	〃	〃	13
11*	1	〃	〃	12
10	6	〃	〃	16
13	6	(I)	〃	19(I)
13	2	6	7	28
12	8	4	〃	24
11½	2	8	〃	21½
13	7	〃	〃	20
13	5	6	〃	24
12	8	6	〃	26
Sum . . .				447½
Gennemsnit pr. Gd. c. .				25 F.

Øddis.

Sals med Stald.	Lade.	Aftægtshus m. m.	Sum.
16	22	〃	38
14	19	4	37
15	7	〃	22
11	9	〃	20
12	11	6	29
13	32	〃	45
14	13	〃	27
6	5	〃	11
6	21	6	33
14	26	8	48
9	21	4	34
11	5	〃	16
6	16	〃	22
7*	7	〃	14
7*	6	〃	13
6*	7	〃	13
14	25	〃	39
12	21	5	38
13	18	5	36
13	21	〃	34
14	11	〃	25
Sum . . .			604
Gennemsnit			28,6

Ølsby.

Sals med Stald.	Lade.	Lade.	Aftægtshus m. m.	Sum.
13	14	5	4	36
15	11	9	3	38
14	14	4	〃	32
14	6	6	〃	28
13	13	5	4	35
14	6	7	8	35
13	8	7	3	31
13	4	〃	〃	17
12	7	5	〃	24
14	8	4	〃	26
14	8	〃	〃	22
Sum . . .				324
Gennemsnit				29,4

Rygge.

Sals med Stald.	Lade.	Lade.	Aftægtshus m. m.	Sum.
14	6	10	8	38
14	8	6	3	31
13	5	5	〃	23
13	9	9	4	35
14	5	5	5	29
Sum . . .				156
Gennemsnit				31,2

[1]) Statistiken over Gaardene i Arnfjolde er hentet fra Acta A 2813, over Ølsby og Rygge fra Catastrum d. Struxdorfer Harde 1709, Acta C. XIII. 1. 43, Statsarkivet i Slesvig; over Øddis fra Sognebeskrivelser i Rigsarkivet.

6*

for ordentlige Ydermure. 1723 havde Gaardene i Hjortlund i Gennemsnit en Faglængde paa 21,5, i Magstrup af 20,9, i Sommersted af 20,1, i Skrydstrup af 20, i Østerlinnet af 16,6. 1709 havde Stepping Bys 18 Gaarde kun 278 Fag Hus eller i Gennemsnit 15,4 Fag pr. Gaard, og flere hele og halve Gaarde nøjedes med 6 à 7 Fag Stue- og Ladehus.

Den største Del af Befolkningen i disse Egne boede i usle, lerklinede Rønner med en ringe Stue og et Køkken med lerstampede Gulve, undertiden med Lofter af løse Planker og neppe nok med Tag over Hovedet. En saadan Gaards Bygninger takseredes til en halv eller en hel Snes Daler, og det er ganske uhistorisk at tale vidt og bredt om denne Befolknings Velstand eller at antyde, at den som Regel boede i firlængede Gaarde. Selv 3 Menneskealdre senere, efter at Velstanden var stegen betydelig, efter at Befolkningen havde lært at tilvirke Tegl, og Grundmur overalt var gennemført, vise Udskiftningskortene os kun ganske faa firlængede Gaarde i Nordslesvigs Midtstrøg[1]).

Ja selv i de østlige Herreder kan den firlængede (sammenbyggede) Gaard langtfra have været almindelig 1709. Listen over Gaardenes Fagantal fremviser de mest uregelmæssige Spring. Helgaarde paa 16 Fag, alt talt, ligge Side om Side med andre paa 40 til 50, men Hovedmassen møder frem med 14 Fag Stuehus (og Stald) og 16 til 18 Fag Lade, og deraf er det umuligt at forme en sammenbygget firlænget Gaard. I Hejls er Fagantallet

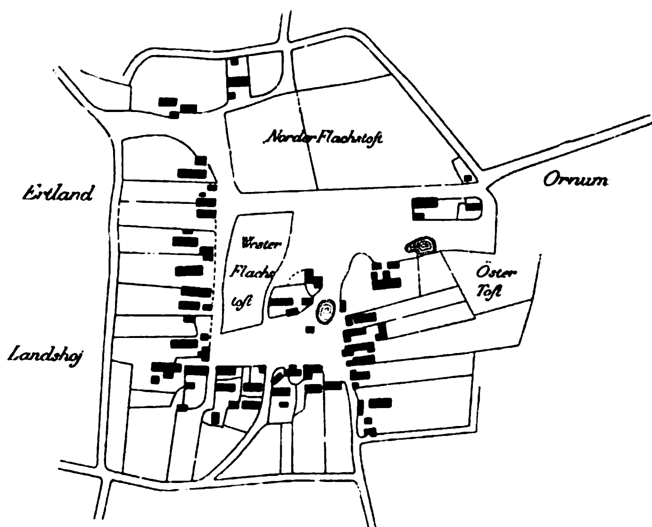
[1]) Sammenlign hermed Kopierne af disse Kort hos Mejborg anf. St. Tillæget S. 31, 34, 37, 40. Bykort over Rugbjerg, Hjerndrup, Simmersted, Jegerup fra Tiden omkring 1800. Typen nærmer sig snarest den vestjydske een- og tofløjede Vinkelgaard.

pr. Gaard 29,7 i Vonsild og Stenderup c. 32, i Dalby 32,9, og kun i saa usædvanlig velbyggede Byer som Binderup og Skartved stiger det til 39,2. Selvfølgelig fandtes her firlængede Gaarde. Det samme gælder i endnu højere Grad om mange Byer paa Haderslev Næs, ligeledes havde de fleste Præstegaarde paa Østkysten et meget stort Fagantal, og Storgaarde som Stenderup-, Frørup- og Bjerndrupgaard mødte op med hver 100 Fag, men det er vel rigtigst at holde disse halvt eller helt privilegerede Gaarde uden for Betragtningen af Almuens almindelige Bygningsskikke.

Hvad her er udviklet, lader sig sammenfatte i følgende Sætninger. Det er uvist, om den firlængede, sammenbyggede Gaard oprindelig hører hjemme i Nordslesvig. I det 17de og i Begyndelsen af det 18de Aarhundrede fandtes den i hvert Fald kun paa større Ejendomme i det østlige, men da Befolkningen byggede vinkelret og tilstræbte Kvadratformen, laa den — under en heldig økonomisk Udvikling — indenfor Bygningsskikkens Mulighed, og hovedsagelig derigennem maa det forklares, at den i de sidste Slægtled er kommen til at beherske Egnen. —

Sydslesvigerne byggede ikke færre Lader end Nordslesvigerne. I Sydvest ned mod Husum og i Sydøst langs med Slien træffes som Regel endog flere Udhuse end i det nordlige. De sydligst boende Danske synes længst at have bevaret noget af den oprindelige Byggemaade, der gav hvert Driftsrum en særegen Bygning. Høladen, Ungkvægstalden, Tørveladen, Ovnhuset og Aftægtshuset ere ofte selvstændige Huse, selv om de kun spænde over nogle faa Fag. Heller ikke Fagantallet er ringere end i Nordslesvig. I Immingsted er det 26

Fag pr. Gaard, i Arnfjolde 25, i Vester Ørsted 26,7 og i Svesing 25. Den nordslesvigske Storgaard er ukendt, men ikke desmindre træffes Ejendomme med op imod 50—60 Fag, bestaaende af 5—6 Længer eller Huse. Gaardkomplexet grupperes nærmest paa vestjydsk Maade. Det store og brede Stuehus ligger solret eller i Øst og Vest og er forsynet med 1 eller 2 Indkørselsporte. Lige

Tysk Kort over Arnfjolde, Svesing Sogn. 1777. (Bruyn.)

over for og parallelt med dette ligger i Reglen Laden eller Udhusene, saaledes at Vinden frit kan stryge ind over den aabne, kun paa to Sider afgrænsede Gaardsplads. Ikke sjelden anbringes Udhusene baade nord og syd for Stuehuset, hvorved der opstaar en Art Dobbeltgaard, eller, da de sædvanlig ere kortere end Hovedhuset, omkring begge Sider af Gadegavlen. Af og til forenes Hovedhuset med Ladelænger ved Udbygninger

(„Anbau"), og saaledes opstaa firlængede Komplexer, der stærkt minde om den sammenbyggede Gaard. Laderne ere snevre Bygninger med en Brede fra 12 til 22 Fod, tildels paa Støtter eller Pæle med Fletværk og Lyngvægge, og Tidens almindelige Fattigdom præger ogsaa denne Egn, om end ikke saa stærkt som de haardere hjemsøgte Egne i det nordlige[1]).

---

[1]) Jeg anfører nogle Eksempler paa Gaarde fra denne Egn. Acta A. 2813. Enkelte Bemærkninger stamme fra en samtidig Sognebeskrivelse.

Arnfjolde. Carsten Jensens Helgaard. Das Haus mit Peesel, Stube, Lohe und Viehstall ist 15 Fächer lang und 30'—33' br. Davon ist der Peesel u. Stube 30' u. d. Diehle oder Lohe sampt dem Viehstall 33' br. Das Creutzhaus o. Backhaus ist 4 F. l. u. 13' br. Der Hewstall an der Norderseite d. Hauses ist von 10 F. l. u. 22' br. Der Torfstall am Westerende d. Hauses im Norden v. 5 F. l. u. 16' br. Der Pferde- u. Jungviehstall auch an d. Norderseite d. Hauses ist von 9 F. l. u. 17' br. — Carsten Petersens Tredjedelsgaard. Das Haus, worin eine Stube, Hausdiehl, woselbsten die Küche auch zugleich ist, dann eine Lohe nebst d. Viehstall unter einem Dache, ist 12 F. l. u. 24' br. Der Hewstall am Osterende des Hauses ist 6 F. l. u. 14' br. auf Stützen. Am Westerende des Hauses im Süden ist ein Wagenschauer von 3 F. l. u. 12' br., ganz gering u. auf Stützen. Noch ein klein Torfscheune von 3 F. l. u. 12' br. auch auf Stützen an der Süderseite.

Øster Ørsted. Peter Jensens 2 Femtedels Fæstegaard Dessen Haus mit Peesel, Hausdiehl und Viehstall ist 14 F. l. u. 27' br. Der Anbau im Norden mit Stube und Küche ist 3 F. l. u. 21' br. Der Torfstall und die Wohnung an d. Norderseite des Hauses ist von 8 F. l. u. 18' br. Der kleine Torf- u. Wagenstall an d. Süderseiten ist 4 F. l. u. 13' br. Der Hewstall auch an derselbigen Seiten ist 5 F. l. u. 18' br. — Vester Ørsted. Jens Jensens halve Fæstegaard. Dessen Haus mit Peesel, Stube, Küche, Lohe, Viehstall wie imgleichen d. Hewstall unter einem Dache ist 14 F. l. u. 35 à 36' br. Der Anbau, woselbsten vorgemelte Stube verhanden, ist 1. F. l. u. 20' br. Die Wohnung ist mit d. Torfstall von 6 F. l. u. 17' br. Der

Saavidt jeg ved, er den gamle Angelbogaard aldrig bleven ordentlig beskreven. I sit Værk har Lütgens kun et Par ganske utilfredsstillende Linjer om den, og Hr. Mejborg slet intet. Det mest træffende findes i „Festgabe“ [1]): „Das alte Angler Haus ..... liegt immer mit den beiden Enden nach Osten und Westen, wohlbedacht so gebaut, denn es leidet weniger von östlichen und westlichen Winden und Stürmen, welche am häufigsten sind. Meistens in gleicher Richtung damit die Hauptscheune, dann noch kleinere Neben-

---

andere Torfstall ist von 10 F. l. u. 18′ br. Der Schaaf-, Schwein- und Gänsestall ist 4 F. l. u. 12′ br.

Svesing. Thomas Carstens' Helgaard. Dessen Haus, worinn Peesel, Hausdiehle oder Lohe nebst d. Viehstall, ist 13 F. l. u. 33′ br. Der Anbau, worinn eine kleine Stube u. Küche, ist 3 F. l. 24′ br. Der ander Anbau z. Norden ist von 2 F. l. u. 21′ br. Der Schwein- u. Schafstall ist v. 5 F. l. u. 21′ br. Der Hew- u. Pferdestall ist v. 12 F. l. u. 21′ br. Der Torf- u. Klüenstall ist von 12 F. l. u. 22′ br. Das Backhaus ist 4 F. l. u. 15′ br.

Immingsted. Albert Thomsens hele Fæstegaard. Das Haus nebst d. Diehle oder Lohe sampt d. Viehstall, so unter einem Dache, ist 15 F. l u. 32′ br., als der Peesel 5, der Hausdiehl 7 u. d. Viehstall 3 F. Der Hew- u Torfstall ist 9 F. l. u. 22′ br. Das Backhaus mit d. Pferde- u. Schaafstall wie auch d. Wohnung ist insgesamt 13 F. l. u. 17′ br. Der Kluenstall an d. Osterseiten ist 6 F. l. u. 18′ br.

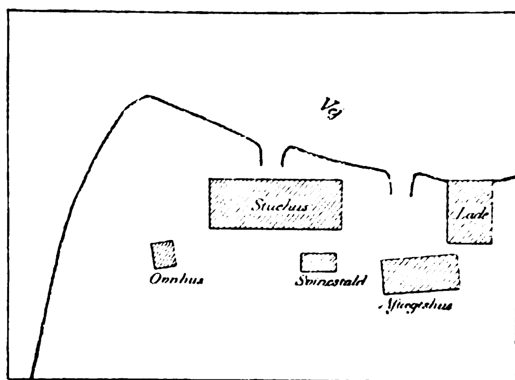
[1]) E. Reventlov-Farve & H A. v. Warnstedt: Festgabe für die Mitglieder der XI Versammlung deutscher Land- und Forstwirthe. Altona 1847. S. 116. — 1852 skildrer H. H. V. Tolderlund en ældre angelsk Gaard saaledes: „Den har endnu noget karakteristisk, der ligner Gaardene i det nordlige Slesvig og paa Als ... Det er en lang Bygning med en Port paa Midten og undertiden en lille Sidefløj. Udbygningerne ligge usystematisk hist og her, snart af Grundmur som Hovedbygningen, snart af Bindingsværk — paa ret gamle Gaarde endog blot af Træ. Noget til Siden ligger et net lille Hus; det er „Abnahmet“, Aftægtsboligen ... Det hele er omhegnet med et Stengærde.“ Fædrelandet 1852. Nr. 140.

gebäude, die noch den Hofplatz nicht völlig umschlieszen, wie bei der dänischen Bauart im nördlichen Schleswig und auf den dänischen Inseln, wo ein geschlossenes Viereck vorkommt.“ Denne Beskrivelse er maaske ikke helt fri for politisk Tendens, men den hviler paa Selvsyn og faar det væsentlige med. I Major Bruyns efterladte Kortsamling findes Grundrids af et meget stort Antal angelske Gaarde fra Tiden omkring 1777, og disse Tegninger i Forbindelse med Skattelisterne fra 1709 turde gøre det muligt nogenlunde omfattende at karakterisere Halvøens Bygningsskikke paa dette Punkt.

1709 havde Angel større Gaardbygninger end de fleste andre Egne i Provinsen. Som vi allerede have set, overgik Ølsby ikke alene Arnfjolde, men ogsaa Øddis, og mange angelske Byer staa fuldt ved Siden af den nordslesvigske Østkyst. Jeg anfører nogle Gennemsnitstal. I Tolk var der 25,2 Fag pr. Gaard, i Fysing 27,7, i Brekling 28,4, i Arrild og Nørre Brarup 32, i Grumby 33, i Gangerskjel 34,6, i Timmerholm 36, i Bønderris 38 og i Flarup 51. Kun i de vestlige Hedebyer langs Landskabets Grænser (Isted, Stolk o. s. v.) bestod Gaardene som oftest af et Stuehus og en mindre Lade, medens eenlængede Gaarde turde høre til det meget ualmindelige.

Bygningernes Gruppering røber af og til Slægtskab med Egnene vestpaa. Der spores en Tilbøjelighed til at anbringe Laderne paa begge Sider af det solret beliggende Hovedhus, og de mindre Bygninger placeres saa højst uregelmæssig omkring disse, saaledes at ikke Længerne, men Hustoftens Gærder og Hegn afgrænse Gaarden og gøre denne til en Helhed. Den Art Sammenstillinger have ingen indre Gaardsplads, da Længerne ikke tilstræbe en Sammenslutning omkring en saadan.

En anden Form er Gavlgaarden. Jeg har troet at kunne kalde den saaledes, fordi Udhuslængerne samle sig omkring Stuehusets Staldgavl og danne sammen med denne en firkantet Gaardsplads, hvor hele Udenomsdriften er samlet, paa behagelig Maade fjernet fra de egentlige Beboelsesrum. Lütgens (Fig. 27) har givet Grundrids af en saadan Gaard, og i „Festgabe“ (Fig. XXII) ses den afbildet fra Siden.

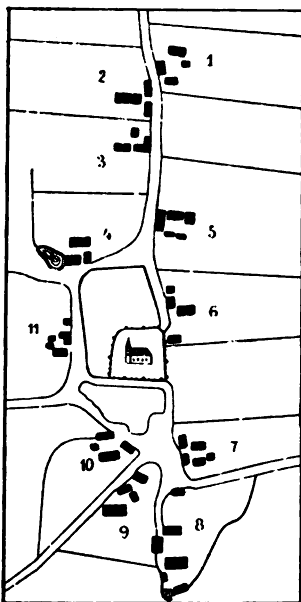

Angelsk Gavlgaard (efter Lütgens).

Lette Modifikationer af denne Bygningsskik kunne endnu findes i Landskabet; i hvert Fald har jeg en Tid lang boet i en saadan Gaard i Grumtofte Sogn; Bruyn har ogsaa nogle Grundrids af Gavlgaarde, blandt andet fra Østerholm i Sterup Sogn, men i det hele synes den ikke at have været meget almindelig. Det er muligt, at den er opstaaet under saksisk Paavirkning fra Nordholsten, hvor noget lignende Grupperinger træffes. —

Hyppigst samles Længerne dog saaledes, at de i Forening med Hovedhusets Langside afgrænse og delvis omslutte en uregelmæssig Gaardsplads. 1709 havde de

fleste angelske Gaarde Øster- og Vesterlade, sommetider endogsaa Nørre- og Sønderlade foruden Ovnhus og Aftægtshus[1]). Men da Salshuset var langt, sædvanlig dobbelt saa langt som den enkelte Lade, da den vinkelrette Beliggenhed ikke tilstræbtes, og ingen fast Sædvane regulerede disse Forhold, blev Gaardspladsen ofte vind og skæv. Man kan træffe firlængede Gaarde, der i Regelrethed ikke give Nutiden meget efter (Eks.: Aageby, Snarup); men som oftest danne de Parallellogrammer, der ere aabne mod den ene Side, uregelrette Firkanter og skæve Mangekanter, der kun ufuldstændig omslutte Gaarden (se Bøl. Gaard Nr. 1, 5, 7, 10, 11).

Kort over Bøl, Strukstrup Herred, Angel. 1777. (Bruyn.)

Denne Gaardform minder i høj Grad om Bygningsskikkene nord for Mariager Fjord, men paa Forskningens

---

[1]) Da min Fremstilling staar i saa skarp Modsætning til Prof. Mejborgs Beskrivelse baade i Hovedværket S. 165, i „Om Bygningsskikkene i Slesvig" S. 25 og i „Sønderjydske Aarbøger" 1894. S. 184, giver jeg Skattelisterne Ordet og anfører en Række Beskrivelser af hele og halve Gaarde fra Byerne i Sydangel. Disse Beskrivelser ere alle hentede fra „Catastrum d. Struxdorfer Harde 1709" og do. „Füsing Voigtey". Acta C. XIII. I. 43. 44. Statsarkivet i Slesvig. Det er kun et skønsomt Udvalg, der kan forøges efter Behag.

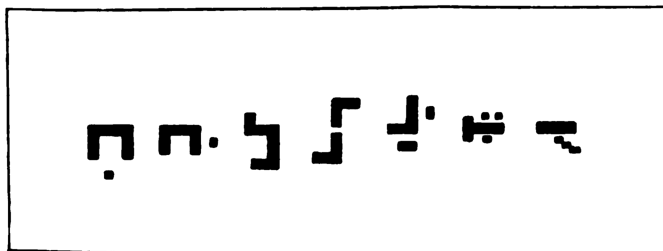
Geel. „Das Wohnhaus bestehet in 13 Fach, die Norderscheune mit d. Schauer 7 F., die Osterscheune 4 F., die Wester-

nuværende Standpunkt er det umuligt at afgøre, om dette er et tilfældigt Sammentræf, eller om vi begge Steder have Rester af en ældre østjydsk Bygningsskik, der i de mellemliggende Strøg er bleven fortrængt af den retvinklede, firlængede og tildels sammenbyggede Gaard.

---

scheune 5 F., die Süderscheune 3 F., ein Abnahmehaus von 6 F. Boholt. Das Wohnhaus bestehet in 14 Fach, 1 Scheune 11 Fach, 2 Scheunen 14 Fach, 1 Backhaus 6 Fach. Tumby. Das Wohnhaus bestehet in 14 Fach, Creutzhaus 4 Fach, 2 Scheunen 21 Fach mit Wagenschauer, und 6 Fach Backhaus. Havetoft. Das Wohnhaus bestehet in 14 Fach, 3 Scheunen zusammen 24 Fach, ein Abnahmehaus. Rydde. Das Wohnhaus bestehet in 10 Fach, 3 Scheunen 19½ Fach, 1 Backhaus 3 Fach, 1 Abnahmehaus 6 Fach. Arrild. Das Wohnhaus bestehet in 14 Fach, Osterscheune 6 Fach, Westerscheune 8 Fach, worunter 2 Fach Wagenschauer, Norderscheune 5 Fach, worunter 1 Fach Wagenschauer, noch 3 Fach Backhaus. Skæggerød. Das Wohnhaus bestehet in 16 Fach, Westerscheune 6 Fach, Norderscheune 6 Fach, worunter ein Wagenschauer, 1 alt Scheun von 4 Fach an der Süderseite des Hauses, 1 Abnahmehaus von 7 Fach. Gangerskel. Das Wohnhaus bestehet in 12 Fach, Süderscheune mit 2 Schauern, Westerscheune mit einem Drift, beide zusammen 15 Fach, 1 Backhaus von 3 Fach, 1 Abnahmehaus von 4 Fach. Flarup. Das Wohnhaus bestehet in 14 Fach, Westerscheune 6 Fach, Norderscheune 8 Fach mit Wagenschauer, Osterscheune 8 Fach, 1 Spiecker 4 Fach, 1 Abnahmehaus 7 Fach, 1 alt Scheun 3 Fach. Nørre Brarup. Das Wohnhaus bestehet in 15 Fach, Norderscheune 8 Fach, Osterscheune 5 Fach und 2 Wagenschauern, Süderscheune 6 Fach und 1 Wagenschauer, Backhaus 3 Fach. Timmerholm. Das Wohnhaus bestehet in 14 Fach, 3 Scheunen 21 Fach mit 1 Wagenschauer und Drift, 1 Backhaus 6 Fach, 1 Spiecker 4 Fach. Bøl. Das Wohnhaus bestehet in 13 Fach, die Norderscheune 7 Fach, Osterscheune 7 Fach mit einem Drift, 1 Abnahmehaus von 8 Fach mit einem Wagenschauer. Strukstrup. Das Wohnhaus bestehet in 14 Fach, 2 Scheunen 16 Fach, 1 Scheun 4 Fach. Brekling. Das Wohnhaus bestehet in 13 Fach, Westerscheune mit Wagenschauer 6 Fach, Osterscheune mit Wagenschauer 5 Fach, Süderscheune mit einem Drift 7 Fach, noch ein Abnahmehaus von 5 Fach.

Paa Als (og maaske i Sundeved) fandtes ligesaa uregelmæssige og vilkaarlige Bygningsskikke. Ifølge Lütgens (Fig. 23) grupperedes Længerne i den gamle alsingske Gaard ligesom i Angel omkring det lange Stuehus og afgrænsede, uden helt at omslutte, en uregelmæssig Gaardsplads. Dette kan tildels være rigtigt, men jeg skal dog bemærke, at en Række Kort fra Nordals, fra Nordborg, Hagenbjerg, Svenstrup og Egen Sogne 1770—80, aldeles ikke har denne Gaardform. Derimod findes en Del andre meget mærkelige Former: retvinklede, trelængede, sammen-

Gaardformer fra Nordals 1777—80. (Bruyn.)

byggede Gaarde med en fritliggende Lade foran, bagved eller ud til en af Siderne; enkelte, dobbelte og tredobbelte Vinkelgaarde, blandede med andre Former; meget store Indhuse med Smaalader i Syd og Nord eller i Trappeform paa den ene Side af Gaardspladsen o. s. v.

Sammenfatte vi altsaa, hvad her er udviklet, komme vi til følgende Hovedresultat: Den sammenbyggede, firlængede Gaard beherskede i forrige Aarhundrede de større danske Øer og Sydøstjylland fra Mariager Fjord til ned imod Aabenraa, men paa alle Sider var den omgiven af andre Gaardformer, der i Syd og Øst naaede til Sundet over Angel, Als, de fyenske Smaaøer og Møen

og i Vest og Nord over Vestslesvig, Vestjylland, Mors, Thy, Vendsyssel og Himmerland til Kattegatet. Næsten overalt have disse ældre Gaardformer maattet vige for den firlængede Gaard, og særlig i Slesvig, paa Als som i Angel, have Beboerne i den største Del af dette Aarhundrede hovedsagelig kun opført 2- eller 3fløjede Gaarde, hvor næsten ethvert Minde om ældre Bygningsskikke eller lokal Oprindelighed er forsvunden, ja selv den saksiske Gaard i Sydslesvig har maattet bukke under for denne Kulturstrømning, og syd for Dannevirke træffes nu Gaardformer, der synes henflyttede fra langt nordligere Egne.

Det er kun et flygtigt Omrids af den ældre danske Gaard, jeg har kunnet give. For Kongeriget er Materialet overvældende stort. Det er umuligt i kort Tid at gennemgaa de mange 1000 Kort, som angaa Spørgsmaalet, og ved mine Undersøgelser i Matrikulsarkivet kan meget have unddraget sig min Opmærksomhed. For Slesvigs Vedkommende derimod er det mange Gange rent tilfældigt, hvad man kan skaffe sig Adgang til, da de fleste Egnes Udskiftningskort endnu ikke ere samlede i Arkiverne. Jeg kan derfor have været udsat for at begaa Fejl i Enkeltheder, men ikke des mindre er det mit Haab her at have draget nogle Linjer, der ville blive staaende.

III. Den frisiske Gaard.

Siden Lütgens 1847 udgav sit grundlæggende Arbejde om Hertugdømmernes Husformer, har den frisiske Byggemaade været Genstand for adskillige Undersøgelser[1]), uden at det er lykkedes fuldtud at oplyse dens ældre

[1]) M. Uhle: Das dänische Haus in Deutschland. Zeitschrift für Ethnologie. 1891. S. 493 flg. Samme: Das föhringer Haus.

Historie. Hvorvidt Friserne nogensinde have eller ikke have havt en særegen, dem alene tilhørende Husform, turde endnu henstaa uafgjort. Det synes sikkert, at de ingensinde have bygget paa saksisk Maade, men deres Forhold til nordiske, særlig danske, Skikke er uklart. Vi ved aldeles intet om den Husform, som Nordfriserne medbragte ved deres Indvandring i Slesvig, ja, vi kende end ikke noget til deres Byggemaade i de nærmest følgende Aarhundreder; men saasnart Historiens Lys falder ind over dette Felt, altsaa ved Middelalderens Slutning, møde vi over hele Nordfrisland en Hustype, der ikke kan skelnes fra den danske [1]). Om denne Overensstemmelse hidrører alene fra en yngre dansk Kulturpaavirkning, eller om den tillige stammer fra et ældgammelt Slægtskab mellem de to Folk, kan ikke afgøres ved nordfrisiske Studier, men maa løses væsentlig ved Lokalundersøgelser i Øst- og Vestfrisland. M. Uhle har søgt at paavise, at det danske Hus i ældgammel Tid er bleven overført til Vesterhavets sydlige Kystlande, men paa Forskningens nuværende Standpunkt kan denne Opfattelse vel kun betragtes som en Hypothese [2]).

Ibid. 1890. S. 62 flg. I Berlins anthropologiske Selskab førtes for nogle Aar siden en snurrig Polemik mellem ovennævnte Forfatter og Hr. Ulrich Jahn, der 1890 havde været saa uheldig at udstille en Model af en saksisk Gaard fra Ostenfjeld som typisk for Nordfrisland. Se: Zeitschr. f. Ethnologie. 1890. S. 530. 1891. S. 645.

[1]) Heuborgen stammer fra det 16de Aarhundrede og var forøvrigt ikke indskrænket til frisiske Egne. 1709 forekommer den ogsaa i Stapelholm og i Svavstedegnen, særlig i Hude. Den tilhørte formodentlig alle Marskegne langs Vesterhavet.

[2]) Zeitschr. f. Ethnologie. 1891. S. 493 flg. Sammenlign: Otto Lasius: Das friesische Bauernhaus. Quellen u. Forschungen. 55. B. 1. Lief. 1885. S. 1—34. Ligeledes: Rudolf Henning: Die deutschen Haustypen. Ibid. 55. B. 2. Lief. 1886. S. 1 flg.

For Tiden ere alle besindige tyske Forfattere enige om at henføre det nordfrisiske Hus til den danske Type. Det er et tverdelt Hus med samme Rumfordeling, samme indre Indretning, samme oprindelige Tredeling i Pisel, Lo og Stald og samme historiske Udvikling som det danske. Allerede Lütgens betegner Gaardene paa Pelvorm som danske, Henning følger denne Opfattelse, om han end beskriver de mellemslesvigske Husformer under den uheldige og obsolete Terminologi: angel-dansk Byggemaade[1]), og for et Par Aar siden har M. Uhle offentliggjort nogle Undersøgelser, der gaa i samme Retning og udmærke sig ved et nøje Kendskab til Forholdene paa Før og Sild.

Alene Prof. Mejborg søger at vindicere Friserne en særegen, om end helt moderne Bygningsskik. Han paastaar, at Vinkelgaarden er opstaaet i Nordfrisland, og at den derfra har udbredt sig over store Dele af Mellem- og Nordslesvig. Denne nye Gaardform beskrives i følgende Sætninger (S. 91): „Paa Verferne maatte Laden lægges tæt op til Bopælen, og Marskboer, som byggede paa Gesten, fulgte samme Skik, skønt de ikke havde Mangel paa Byggegrund. Ved Midten af det 17de Aarhundrede forbandt man de to Huse med en lille Tverbygning. Somme havde kun Plads til en lille Gang; andre fik derimod et Rum, der var stort nok til en Tærskelo. Da denne ny Lo kom til at ligge meget bekvemt med direkte Adgang baade til Laden og Indhusloftet, fremkaldte den en ny Bygningsskik, som allerede omkring Aar 1700 bredte sig fra Ejder til Vidaa. Paa

[1]) Rudolf Henning: Das deutsche Haus. Quellen u. Forschungen 47. B. Strassburg, 1882.

nogle faa store Gaarde, hvor man opførte to til tre Loer og Lader efter samme Princip, blev Grundplanerne trappeformede; paa Smaagaardene nøjedes man med den Byggemaade, der ses af Fig. 116 (ɔ: Vinkelgaarden), ... Først omkring Aar 1800 begyndte man paa Fastlandet at lægge Lade og Indhus i samme Længe."

Det maa beklages, at Forfatteren ikke nærmere anfører de Kilder, hvorfra han henter sine Theorier om denne Frisergaard. I Skattelisterne 1709, der beskrive alle Gaarde og Huse fra Ejderen til Arlaa, ja selv i Katastret over Bordlum Fogderi, hvis Gaarde laa spredte over hele Nordgøsherred og op til Læk, vil man forgæves søge Oplysninger „om den ny Bygningsskik, som allerede omkring Aar 1700 bredte sig fra Ejderen til Vidaa".

Den sædvanlige frisiske Landejendom i Gestrandens Byer var meget lille. Hist og her fandtes virkelige Gaarde, men som Regel vare Byernes Jorder udstykkede, ja ligefrem udstrimlede i usle Lodder eller Fenner; i Sammenligning med de danske Byers Gaardmænd var den største Del af Befolkningen Smaakaarsfolk, og medens det mindste Skattekvotum hos Danskerne betegnedes af Halvkaadet eller Ottendedelsploven, dreves Udstykningen i frisiske Egne til saa ringe Brøkdele som $^1/_{36}$, $^1/_{48}$, ja $^1/_{96}$ Plov. 1709 skattede Kirkebyen Hatsted af 21 Plove, men denne Skattebyrde var fordelt paa 121 Familier; Horsted talte 8 Plove paa 37 Ejendomme, Skobøls 4 Plove vare delte mellem 34 Besiddere, Halebøl havde 26 Ejendomme og 2 Ploves Skatteævne etc. — Desuden var Driften en anden end i danske Egne. Udsæd og Avl vare ringe, og Udkommet erhvervedes væsentlig ved Fedning af Kvæg, der indkøbtes magert om Foraaret og

solgtes om Efteraaret uden nogensinde at komme i Hus. Paa saadanne Ejendomme holdtes Aaret rundt i det højeste et Par Heste og Køer, og derefter rettede Bygningerne sig. En Stuelejlighed, en Stald og et Høstæng var alt, hvad der krævedes, og Gaardene bestod derfor gennemgaaende af et eneste, temmelig smalt Langhus med disse tre Afsnit under eet Tag. I dansk Forstand kan man altsaa ikke tale om Gaarde, et Gaardanlæg tilstræbtes slet ikke og kunde ikke tilstræbes; disse Huse laa i ensformige Rækker langs Hovedvejene, langs Digerne eller samledes i Klynger eller Byer, der sædvanlig bestod af to parallelt løbende Hovedgader (hvoraf den ene i Gestranden) og en Række Forbindelsesveje. — Paa disse Punkter ligger den største og mest iøjnefaldende Forskel mellem danske og frisiske Byer, mellem dansk og frisisk Byggemaade.

Skattelisterne gentage atter og atter med den største Ensformighed: Huset, der er 7, 12, 16 Fag langt og indtil 27 Fod bredt, bestaar af Stuer, Stald og Hølade under samme Tag. Mange Huse ere kun 16 à 18 Fod brede, enkelte naa 30 à 32 Fod, men Hovedmassen varierer mellem 20 og 27 og er saaledes noget smallere end de danske Salshuse i Nabosognene, for ikke at tale om de saksiske. Prof. Mejborg siger, at i danske Gaarde gaar Vejen fra Stuen til Stalden igennem Loen, medens det omvendte er Tilfældet hos Friserne, og i samme Landsby, hvor de to Folkefærd have bygget Side om Side, „angives Nationaliteten ved Stalddørens Plads“ (S. 123). Men selv denne ringe Forskel gælder ikke. 1709 havde det frisiske Hovedhus en Lo paa samme Plads mellem Stuer og Stald som det danske, og for at komme til Stalden maatte Ejeren passere Loen. Yngre

Omdannelser kunne have forandret disse Forhold, særlig i mindre Ejendomme[1]), men paa Gaardene findes de endnu (se: Lütgens Fig. 35).

De færreste Huse have Lader eller Tilbygninger af nogen som helst Art. Af Hatsteds 121 selvstændige Ejendomme bestod 101 af een Længe, 17 havde tillige en Lade, 1 to Lader og 2 tre Lader; af Skobøls 34 Ejendomme vare kun 4 forsynede med Lader eller Tilbygninger, ja selv Præstegaarden bestod af et eneste Langhus paa 12 Fag. I Halebøl og Lund fandtes kun et eneste Hus med Tilbygning, i Horsbøl 14 fritliggende Tørvelader og 3 „Anbau" til 37 Ejendomme, Hockenbøls 19 Gaarde havde slet ingen, og i den store By Rødemis syd for Husum havde 61 af 88 kun een Længe, medens den største Del af Resten var 3- eller 4længede Gaarde, der senere ville blive omtalte. Den mindre Gaard paa Verfterne i Hatsted Marsk var ligeledes eenlænget.

Længere nordpaa kan jeg ikke forfølge Bygningsskikkene byvis, da tilsvarende Katastre over de kongelige Amter ikke ere mig bekendte, men en Del Strøgods hørte ind dels under Arlevad, dels under Bordlum, der tilhørte Hertugen og beskrives[2]). I Langenhorn, Bordlum, Bomsted, Arnshøvt og Drelsdorf træffe vi nøjagtig den samme eenlængede Gaard med Stuer, Stald og Lade under samme Tag. Gaardmand Chr. Bahnsens Hus i Øster Bordlum bestod af Stuer, Lo, Stald og Lade i 18 Fag,

[1]) M. Uhle skriver herom fra Föhr: „Findet sich die Scheune und Dreschdiele in einem Anbaue, so ist trotzdem in zahlreichen Fällen die sogenannte „Lohe" auch immer noch in dem Haupthause vertreten, mehrfach ist sie von Hühnern bezogen, trotz ihrer Geräumigkeit." Zeitschrift für Ethnologie. 1890. S. 68.

[2]) Acta A. 2814, A. 2164.

Gaardmand Chr. Jensen i Bomsted havde 15 Fag Hus med Stald, Lo og Lade under samme Tag, ja selv Gotberg Jensen i Langenhorn, der skatter af 1½ Plov, har kun 16 Fag Hus under eet Tag.

Hr. Mejborg siger, at Friserne paa Fastlandet først omkring Aar 1800 begyndte at lægge Indhus og Lade i samme Længe, men, som vi se, er dette ganske urigtigt. Saaledes byggede og boede de alt 1709, 1609, ja saa langt tilbage, som vi ad historisk Vej overhoved kunne naa. Forfatteren, der ellers synes at sværme for den eenlængede Gaard, er saa uheldig at negte dens Tilværelse netop i de Strøg, hvor den fortrinsvis hører hjemme. I Virkeligheden vender han op og ned paa alle naturlige og historiske Forhold. Den eenlængede Gaard er den ældre Form, og først en senere Udviklings Krav har fremkaldt Udvidelserne (ↄ: Lader eller Tilbygninger), men ikke omvendt.

Men af det her udviklede følger endvidere, at den frisiske Vinkelgaard som Regel ikke kan have havt den af Forfatteren fremstillede Genesis. Laderne fandtes ikke, og det turde dog være altfor umuligt „med Lo eller Gang“ at forbinde 2 Bygninger, hvoraf den ene ikke er til. For de danske og frisiske Smaakaarsfolk, der igennem Aarhundreder havde levet i eenlængede Huse, var Vinkelgaarden den naturligste og simpleste Form for Udvidelsen, idet den, selv efter et eller flere Rums Forlægning til Sidefløjen, tillod Ejeren at passe sin hele Indendørsbedrift uden at komme under aaben Himmel. Derfor træffes Vinkelgaarden (d. v. s. et Hovedhus med en sambygget Sidefløj) næsten over hele det danske Bygningsomraade. I forrige Aarhundrede møde vi den ikke alene i Nordfrisland, ikke alene i Vest- og Nordslesvig, de Egne,

hvortil Professoren vil have den indskrænket, men op igennem hele Vestjylland til Thy og Vendsyssel (Eks: Gredsted, Jellinge, Odby, Brovst, Øland) og over Als og de øvrige Øer lige til København (Eks.: Vissinge, Sengeløse, Brøndbyøster), ja vi kunne endog forfølge den helt op til Stockholm [1]). Men i saa fjerne Egne vil dog ingen falde paa at søge frisisk Paavirkning. Vinkelgaarden er en fællesnordisk Form for den mindre Landejendom og kan i og for sig ikke henføres til nogen særlig Egn eller tilskrives en enkelt provinsiel Udvikling. Naar alt kommer til alt, er den et tarveligt Tilløb til Ladebygning i den sammenbyggede Gaards Manér. Men desuden kan det bemærkes, at den 1709 langt fra hørte til de fremtrædende Former i Nordfrisland, ja som oftest træffes den endog kun som Led i større Gaardes Huskomplexer, og lige saa lidt var den opført over det ensformige Mønster, som Hr. Mejborg opstiller.

De store frisiske Ejendomme i Husum Amt, i Byerne Rantrum, Mildsted, Rødemis, Hatsted, Wobbenbøl og paa Verflerne i Hatsted Marsk, nærme sig i Byggemaade stærkt den firlængede Gaard. Laderne ere store, talrige og tildels eller helt sammenbyggede enten indbyrdes eller med Hovedhuset og omslutte en firkantet Gaardsplads. Jeg skal kun anføre et Par Eksempler, idet jeg forøvrigt henviser til nedenstaaende Uddrag af Skattelisterne [2]).

---

[1]) P. v. Möller: Strödda Bidrag. Stockholm, 1881. S. 196. Paa Kortet over Mora By, Länna Sogn, Stockholms Lehn, findes 6 Vinkelgaarde.

[2]) Acta A. 1814 o. fl. a.
Rantrum. Thomas Lawerentzen. 1640. Das Haus hat ein Pesel, Stube, Küche, Hausdiehl oder Lohe, und ist anbey der Pferde-, Vieh- und Hewstall, welches unter selbigem Dache befindlich, und 11 Fach oder 99 Fusz lang u. 33' br. Er hat

Sognefoged Matthias Petersens Gaard i Rantrum, opført 1650, bestod af et korsbygget Stuehus paa 14 Fag (35' br.). I dette fandtes en Pisel, en lille Stue, et Køkken, et Framgulv (Hausdiehle), en Lo samt Kvæg-

einen Anbau bei seinem Hause, ist 2 Fach oder 12' lang u. 24' br., und ist darin eine Stube u. Küche vorhanden; noch ist bey dem Hause ein Anbau, darin ein Wagenstall u. ist 5 Fach oder 21' lang u. 16' br.; noch ist ein Anbau daselbsten, worin ein Schaf- u. Schweinstall 6 Fach lang u. 12' br. Einen Hewstall 17 F. oder 106' lang u. 18' br. hat er auch, und ist darin eine kleine Stube, Küche und Hausdiehl wie eine Wohnung. — Andreas Harring. 1680. Das Haus hat eine Küche, Diehle und Lohe nebst einem Viehstall, so unter einem Dache begriffen, 11 F. oder 56' lang u. 42' br.; der Anbau nebst dem Peesel und Stube ist 4 F. oder 33' br. Der Hewstall ist 9 F. oder 57' lang u. 24' br. Der Viehstall ist 8 F. oder 20' lang u. 25' br.

Mildsted. Præstegaarden. Dessen Haus ist 7 Fächer o. 46' lang u. 33' br.; worin ein Pesel, 5 Stuben u. 1 Küche. Der Torfstall ist 6 F. lang u. 16' br. — Knut Jürgensen. Vor vielen Jahren. Dessen Haus, worin Pesel, Stube, Küche, Hausdiehl oder Lohe, wie auch Vieh- u. Pferdestall samt dem Hewstall, ist alles unter einem Dache und zwar von 27 F. lang u. breit, so weit das Haus gehet, 33', der Hewstall aber von 27' br. Oldersbek. Das Haus, worin ein Pesel, Stube, Küche, Hausdiehl od. Lohe, so unter einem Dache vorhanden, ist 11 F. l. u. 25' br. Der Anbau dieses Hauses ist 7 F. l. u. 21' br. und befindet sich der Vieh- u. Pferdestall darin und ist vor wenig Jahren neu gebauet. Rödemis. Hans Mumsen. 1 Pl. Vor vielen Jahren. Dessen Haus ist von 9 F. l. u. 30' br., worin 2 Stuben, Küche u. Hausdiehl. Der Anbau an der Süderseite ist 1 F. l. u. 28' br., worin 1 Stube u. kleine Cammer. Der Anbau nach Norden am Westerende ist 6 F. l. u. 18' br. Die Dreschlohe auch der Vieh- u. Pferdestall am Osterende ist von 12 F. l. u. 37' br. Das Wagenschauer u. die Hewscheune ist 10 F. l. u. 21' br. Der Schweinstall ist 12 F. l. u. 6' br. — Madame Lunt. 1 Friplov. 1669. Dessen Haus ist von 43 F. lang. Der Pesel ist 7 Fach, der Hausdiehl 5, die Stube 3, eine Hinterkammer 4, eine Vor- und Hinterküche 6, ein Hinterhaus 18. Eine Scheune 36 Fächer. — Jürgen Dircksen. 1/2 Pl. 1620. Dessen Haus, worin 2 Pesel, gross u. klein, item 2 Stuben, 1 Küche, 1 Hausdiehl und Lohe vorhanden, alles unter einem Dache, ist 12 F. lang u. 34' br. Mauerwerk bis an die Lohe.

og Hestestald; i den sydlige Korsarm paa 2 Fag (18' br.) en Stue og i den nordlige (11 Fag, 21' br.) ligeledes en Stue og et Kammer. Den østre Lade, der var sammenbygget med Stuehuset og laa i Syd og Nord, bestod af 15½ Fag (15' br.), den vestre eller Tørveladen var 5 Fag (12' br.) og den nye Hølade paa Gaardens Nordside 10 Fag (24' br.). Syd for Stuehuset laa en Ungkvægstald paa 5 Fag. Sognefogdens Gaard var altsaa mangelænget, tildels sammenbygget, omsluttede en Gaardsplads, og det vil vise sig umuligt at skelne den fra en almindelig dansk Bondegaard med korsbygget Stuehus. — Paa et Verft i Lille Ellerbøl boede Iver og Dorthea Ketelsen i en Tvillinggaard, opført 1650—60. Stuehusene

Das übrig folgende ist Tafelwerck (Eichenholz u. steinen Tafelwende): Der Pferde- u. Viehstall ist 12 F. l. u. 26' br. Die Heuscheune ist 8 F. l. u. 22' br. Das Backhaus ist 4 F. l. u. 22' br. — Thomas Harmen. ½ Pl. Das Haus, worin ein Pesel, Stube und Küche, Hausdiehl oder Lohe, ist 9 F. l. u. 31' br. Der Anbau am Westerende und worin der Vieh- u. Pferdestall wie auch Heustall ist 8 F. l. ohne die beiden Hauben u. 12' br. Der Anbau am Osterende ins Norden stehend ist 5 F. l. u. 22' br. Hieneben befindet sich auch ein Heu- u. Wagenstall angebauet vom Westen ins Osten stehend, ist 10 F. l. u. 22' br., worin 2 Wohnungen aptiret. — Hans Truelsen. ½ Pl. Vor vielen Jahren. Dessen Haus, worin Pesel, 2 Stuben, 2 Küchen, Hauszdiehl und Lohe, so aber apart abgekleidet . . ist 10 F. l. u. 31' br., und ist das Haus theils mit Mauer- und Taffelwerk versehen. Der Anbau nach der Süderseite ist von 3 F. l. u. 31' br. Der Vieh- u. Pferdestall ist mit dem Backhause ins Norden u. von 11 F. l. u. 22' br. etc. — Hatsted Marsk. Herstum. Birtha Fedders. Vor vielen Jahren. Dessen Haus mit Pesel, Hausdiehl u. Viehstall ist 13 F. l. u. 30' br. Die Küche, Dreschlohe nebst dem Hewstall, so an dem Westerende ins Norden an diesem Hause stehet, ist 12 F. l. u. 36' br. Die angebauete Stube an der Süderseite dieses Hauses ist 3 F. l. u. 16' br. Nach Norden liegt das Backhaus v. 4 F. l. u. 21' br. Das Haus ist ringsumher mit Brantmauer umgeben.

laa solret. Den førstes, der i Syd og Vest var bygget af brændte Sten, indeholdt 1 Pisel paa 4 Fag (18' br.), et Dørns paa 3 Fag (18' br.) og et Køkken og Framgulv paa 4 Fag (24' br.). I en tilbygget vestlig Lade paa 5 Fag (33' br.) fandtes Stald og Tærskelo. Det andet Salshus bestod af Stue, Køkken og Framgulv i 4 Fag (30' br.) og i en tilbygget østre Lade paa 10 Fag: Tærskelo og Kvægstald. Nord i Gaarden laa en Hølade paa 5 Fag.

Disse frisiske Storgaarde havde stærkt udviklede Beboelseslejligheder, den indre Indretning var rigere og Rummenes Ordning og Rækkefølge mere vilkaarlig eller mere fri end i nogen anden Del af Hertugdømmet. Husets Tredeling i Stuer, Gulv og Stald genfindes eller skimtes som Grundmønsteret, og ligesom i de danske Nabobyer anbringes Dørns og Køkken ofte i en mindre Tilbygning eller Karnap. Men i andre optager Tilbygningen hele Stuelejligheden, og Hovedhuset indeholder da kun (Køkken) Framgulv, Lo og Stald; ofte er Stalden henlagt til Sidefløjen og det dermed sammenbyggede Parti af Hovedhuset (Lütgens Fig. 35), men endnu oftere er Kvæget helt fjernet fra Stuehuset, Stalden har sin egen Længe, og Gaarden kommer derved i endnu højere Grad til at minde om østjydske og ødanske Bygningsskikke. Saadanne Stalde fandtes i 6 Gaarde alene i Rødemis.

I de her beskrevne Egne omfatter den eenlængede og den mangelængede Gaard mere end de 9 Tiendedele af Ejendomstallet, og kun en ringe Brøkdel bliver tilbage til den eenfløjede Vinkelgaard. Men selv denne ringe Rest lader sig ikke indordne under Hr. Mejborgs Skema. Som Regel kan den eenfløjede Gaard umulig være op-

staaet ved en Sammenbygning af 2 forud bestaaende Huse, men maa tænkes som Nybygning, der tillod Ejeren efter eget Tykke at henlægge snart det ene og snart det andet Rum til Sidefløjen. Derfor rummer denne de mest forskellige Appartements. Snart optages den af Dørns og Køkken, snart af Ovnhus og Lade, snart af Stald og Lo eller Dele af Stalden[1]). Den er altsaa ikke en ny Bygningsskik, men en organisk Udvikling af alt bestaaende Former.

Katasterbeskrivelserne fra 1709 indeholde talrige Vidnesbyrd om den Byggenød, hvorunder den vestslesvigske Bondestand sukkede. Ifølge gammel Sædvaneret kunde den gøre Krav paa at faa Bygningstømmer udleveret fra de kongelige og fyrstelige Skove, men disse Skove kunde ikke længere tilfredsstille Behovet. Tømmer var ikke til at opdrive, og mange Gaarde truede med at falde ned over Ejerens Hoved eller, hvad Regeringen frygtede mest, blive øde. Det var paatrængende nødvendigt at skaffe nye Bygningsemner til Veje. Brændt Tegl havde været kendt i Landet siden 1170, paa flere Steder fandtes

[1]) M. Uhle skildrer Nutidsforholdene i Vinkelgaarde paa Før paa følgende Maade: „Das grössere Bauernhaus unterscheidet sich von dem kleineren durch Verwendung von Anbauen, in welche (zum Theil, aber nicht nothwendig und eigentlich gar nicht gewöhnlich, unter Ausdehnung der Wohnräume)
die Scheune und die Tenne ganz
oder: ein Theil des Stalles
oder: ein Theil des Stalles, und Scheune und Tenne ganz
oder: ein Theil des Stalles, und Scheune und Tenne nur der Hauptsache nach herausverlegt werden.“ Zeitschrift für Ethnologie. 1890. S. 66.

Teglværker, men de tilhørte Fyrsterne og dreves som Domæner (Haderslevhus Teglværk, Tønderhus Teglværk). Stenene vare dyre, Transporten uoverkommelig og Bondens Købeevne mere end ringe. Igennem mange Aarhundreder fandt det nye Materiale derfor ingensomhelst Anvendelse indenfor Bondestanden. Men i Begyndelsen af det 17de Aarhundrede blev Nøden saa følelig, særlig i Vestslesvig mellem Husum og Ribe, hvorhen Tømmeret maatte slæbes fra Østens Skove eller nedbringes fra Norge, at Forsøg med Teglstensbygninger maatte prøves og kunde betale sig. Baade fra Husumegnen (Rødemis) og fra Møgeltønder-Ribeegnen have vi sikre Vidnesbyrd om, at Teglsten anvendtes til Murværk i Bøndergaarde i Tidsrummet fra 1606—1620. Det var dog kun en saare ringe og meget spredt Begyndelse. Sædvanlig muredes Vestergavlen og Hovedhusets Sydside, hvor Udvaskningen var størst, men Resten af Gaarden henstod vedvarende, ofte i mange Slægtled, med Bindingsværk og klinede Vægge.

I den nærmest følgende Tid, særlig efter Wallensteins Indfald og Oversvømmelsesulykken 1634, blev Trangen til Nybygninger og Grundmur endnu føleligere i disse Egne, og igennem Resten af det 17de Aarhundrede spores en stadig, om end langsom og svag Overgang fra Bindingsværk til blandede eller helt grundmurede Former. Denne langsomme Overgang er let forklarlig. Hidtil havde Bygningsvæsenet paa Landet været en fuldtud hjemlig Industri. Tømmeret hentedes i Skoven, tilhuggedes og tildannedes, Huset rejstes, klinedes, tækkedes og indrettedes ved Bondens eller i det højeste ved Landsbyens egne Kræfter, og hvis Tegl skulde have en Fremtid som landligt Bygningsemne, maatte det kunne bringes ind

under en lignende Tilvirkningsmaade. Bonden maatte lære at indrette sin Teglovn, at stryge, tørre og brænde sine Sten selv.

I den sidste Halvdel af det 17de Aarhundrede foregaar i denne Retning en mærkelig, som det synes, spontan Udvikling i Mellemvestslesvig. Hvor og af hvem de første Bondeteglovne ere blevne indrettede (som bekendt ganske simple Udgravninger i en Lerskrænt), formaar jeg ikke at oplyse. Umiddelbar Paavirkning sydfra har ikke fundet Sted, thi i hele den saksiske Del af Hertugdømmet, bortset fra de fyrstelig-gottorpske Herredsfogedgaarde og Møller, kendtes ikke andet end Bindingsværk og klinede Tavl 1709 og endnu senere; heller ikke forlyder noget om hollandsk Paavirkning. 1760 skriver en Forfatter[1]: „Det bliver nu 80 à 90 Aar siden, da en Provst i Beftoft, Hr. Jørgen Boysen, enten ved egen Drift eller og ved det, at han i Tyskland havde bekommet Videnskab derom, som en af de første i disse Egne satte Tegl-Brænderi istand, skjønt af ringe Betydenhed. Bønderne begyndte da og at brænde Sten, det er siden den Tid bleven i disse vestre Herreder i Haderslev Amt saa godt som almindeligt, at der i hver By er bleven Teglovne, at jeg ikke taler om, hvorledes den Sag er kommen i Brug i Closter, Apenrader og Tønder Amter, hvor man ser propre Bygninger.“

Den omtalte Pastor J. Boysen[2] (Georgius Boëthius) var født 1631 i Øsby og blev Præst (ikke Provst) i Beftoft 1658 (d. 1704), altsaa under selve den Krig, der i Bund og Grund ødelagde Nordslesvig og fremkaldte

[1]) Økon. Magaz. 4. B. 1760. S. 323.
[2]) Jensens Kirchl. Statistik.

en Bygningsnød som ingensinde tidligere. I Tørninglehn synes de første Teglovne altsaa at kunne henføres til Tiden omkring 1670.

Disse Meddelelser støttes i høj Grad af et mærkeligt Reskript, som Kong Frederik IV under 13. Decbr. 1704 tilstillede Amtmand C. D. Reventlow i Haderslev. Heri hedder det: Kongen har ladet sig referere, at det saavel for de kongelige Skove som for Amtsbeboerne selv vilde være nyttigt, om de „anstatt desz vielen Holtz-Werkes, so bishero zu Aufbauung ihrer Häuser erfordert worden, ermelte unsere Hadersl. Amtunterthanen, gleich wie in der Wester-Harden, wie auch im Bollerslebischen an vielen Orten von fleiszigen guten Hauswirthen bereits geschehen sein soll, sich dahin mit allem Fleisz bearbeiteten, solche ihre Häuszer hiernächst mit Mauersteinen nach gerade aufzubauen, und zu dem Ende überall im Amte Hadersleben, an denen Orten, wo es noch nicht introduciret und doch füglich geschehen kann, auch dero Behuf Torf zu bekommen, eigene Ziegel- oder Steinbrennereien anzulegen". Det er derfor Amtmandens Pligt alvorlig at paalægge enhver Gaardmand, der endnu ikke har indrettet sig en saadan Teglovn, men har Ler og Tørv, hvert Foraar efter Saatiden at brænde nogle Tusinde Sten til eget Brug og fortsætte dermed, indtil han har forsynet sin Gaard med Brandmur i Steden for Træ- og Bindingsværk. Reskriptet slutter med den Bemærkning, at, da de haderslevske Skove ikke vedvarende kunne taale de aarlige store Tømmerudvisninger, ville Undersaatterne for Fremtiden kun faa Over-, men ikke Undertømmeret anvist.

Af disse Udtalelser, der nærmest synes at tage Sigte paa Østeramtet, fremgaar, at grundmurede Bøndergaarde

omkring Aar 1700 vare ret almindelige i Haderslev Vesteramt samt i Bolderslev Fogderi, der bestod af Strøgods i Egnen mellem Aabenraa, Tønder og Flensborg. 1709 fandtes ogsaa grundmurede Gaarde i Hedeegnen mellem Flensborg og Læk, men Grænselinjen for deres Forekomst synes herfra at have taget en sydvestlig Retning ned til Rødemis ved Husum, hvor de omtrent høre op. I Ostenfjeld Sogn kendtes kun Bindingsværk, og selv de store og velhavende Byer Rantrum og Mildsted havde kun hver een Gaard med noget Murværk. I Egnen nord og nordøst for Husum var Tegl derimod i ikke ringe Brug, i Skobøl fandtes en Bondeteglovn i Drift 1709[1], den mindre Halvdel af Ejendommene i Hatsted, Skobøl, Wobbenbøl og Horsted havde i hvert Fald indflikkede Murdele, Gaardene i Hatsted Marsk vare ogsaa tildels forsynede med Brandmur, medens nærliggende Byer som Lund (1 af 11), Hockenbøl (2 af 19) og Halebøl (4 af 26) i ringe Grad havde gjort Brug af det nye Materiale. — Paa mange Steder er kun selve „Stue“væggen i Syd og Vest opført af Mursten, i andre strækker „Brandmuren“ sig til Loen eller omfatter Hovedhusets Vestgavl og sydlige Langside, sjeldnere er den østlige Gavl draget ind med, og den nordlige Langside er næsten altid klinet eller beklædt med Fjæle og Planker (Dählen). Af Skattelisternes Beskrivelse maa man nærmest slutte, at Grundmur fra først af kun er bleven benyttet til Udbedringer paa de mest udsatte Punkter, saaledes vare Forholdene

[1]) „Mumme Petersens Haus ist 9 F. l. u. 24' br. und ist mehrentheils Brandtmauer, maszen derselben die Mauersteine selbsten brennet.“ Acta A. 1814. Om yngre Teglværker i Skobøl se: Provins. Berichte 1797. S. 135. De store Teglværker paa Broager anlagdes omkring 1730. Se: Prov. Berichte 1788. S. 568.

endnu i Hatstedegnen 1709, og blandt de mange 100 Gaarde og Huse, der beskrives, fandtes i det højeste 3 eller 4 med helt grundmurede Ydervægge. — I store Træk have vi altsaa afgrænset den Egn, hvor Overgangen fra Bindings- til Murværk først fandt Sted. Som Yderpunkter kunne sættes Husum, Valsbøl, Bolderslev, Ribe og Havet. Teglstenstilvirkningen blev til en hel Industri endnu før Midten af forrige Aarhundrede, særlig i Flensborg-Læk-Tønderegnen. De fleste Byer havde deres Teglovn. Forfatteren i Økon. Magazin skriver: „Jeg vilde preferere Østerby (i Medelby Sogn), et Par Mile Vesten Flensborg, hvor hver Mand har sin Ovn til 20—30000 (Sten), hvilke Aar ud og Aar ind deraf have stor Næring."

Til en saa livlig Produktion, der ikke kunde gøre Regning paa Langvejsexport, maatte svare en ligesaa livlig lokal Efterspørgsel. Overgangen til Grundmur maa være foregaaet med megen Energi. Fra en Nødvendigheds- er den bleven til en Modesag, og til denne har sluttet sig en Modeform for Hovedhusets murede Dele. Landsby-architekterne have øjensynlig sat en Ære i at undvære Træ, i at opføre „Brantmur, der ej behøve en Smule Træ under Bjelkerne .... saaledes som det nu af hver Mand bruges i disse Egne" [1]). Derfra denne pralende, grelle og ofte frastødende Anvendelse af den nøgne Sten til Indfatninger: de murede Fladbuer over Døre, Luger og Glugger, de stive Blindinger og høje Murkviste over Hoveddøren som Særtræk i den moderne vestslesvigske Husform.

Ethnografisk set indeholder Huset intet nyt. Kun Ydermurene, kun Skallen er fornyet om det ældre

---

[1]) Økonom. Magaz. 4. B. 1760. S. 324.

Indendørs-Indhold. Det er ingen ny Bygningsskik, men en Tillempning efter et nyt Bygningsemne, gammel Vin paa nye Læderflasker, og det er derfor ogsaa ganske ørkesløst at strides om, hvorvidt Tillempningen er frisisk eller dansk. Den er begge Dele, den er frisisk i Frisland og dansk hos Danskerne, d. v. s. den har ikke noget med Nationalitet at gøre. Den er en lokal Modernisme, en stedlig Teknik, der tilfældigvis paa een Gang har udviklet sig hos to sambyggende Folkestammer under Tryk af fælles Byggenød.

Professor Mejborg tillægger Friserne Opfinderæren, og det er meget muligt, at han har Ret; jeg har ikke kunnet finde noget, der taler enten for eller imod denne Mening; men naar han sætter disse Modaliteter i Forbindelse med den frisiske Vinkelgaard og siger, at „denne frisiske Form bredte sig navnlig i forrige Aarhundrede mere og mere ud over det danske Omraade og strækker sig nu nordpaa til Ribeegnen og østpaa henimod Flensborg og Aabenraa“, — saa fører han atter Spørgsmaalet fra det rent tekniske over i det ethnografiske og kommer i Strid med de historiske Forhold. Vinkelgaarden er en gammel nordslesvigsk Form, der hverken skylder Friserne eller Teglstenen sin Oprindelse, og det er derfor ikke rigtigt at tale om dens Vandring fra Nordfrisland til Ribe o. s. v. Det eneste, man med fuld Ret kan sige, er, at Beboerne i den frisiske og danske Egn, hvor Overgangen til Grundmur først fandt Sted, med Forkærlighed anvendte Teglen overalt, hvor det lod sig gøre, og holdt af at udstyre deres Gaarde og Huse med murede Frontispicer.

Brugen af det nye Bygningsemne bredte sig med rivende Hurtighed nordpaa. Johan Arendt Dyssel, der

var Præst i Nustrup fra 1758—64, skriver[1]): „Der er i det slesvigske mange Hundrede Teglovne, men ingen større. De drives med megen liden Bekostning, og give ved hver Brænding 5 à 6000 Sten. De ere gjerne tæt ved Byen eller paa Gaden selv, ja i en By, navnlig Skrydstrup, var i min Tid vel en halv Snes (paa selve Bygaden). Det er Aarsagen, hvorfor man i det Holstenske ser langt smukkere Landsbyer, med mest murede Huse, end de danske Byers elendige Hytter, af Leer og klinede Vægge."

1786 skriver Kammerherre Hennings[2]) om Haderslev-Aabenraaegnen: „Synet af de med brændte Sten opmurede Bonde- og Vertshuse opmuntrer de Reisende, ligesom Indhegningen med levende Gierder, som man overalt møder paa Vejen fra Færgen (Aarøsund) til Apenrade". Og 1789 meddeler Landmaaler Astrup[3]), at i den søndre Del af Ribe Amt, omkring ved og Sønden for Ribe, er „hele Gaarden, saavel Ind- som Udhuse, i Almindelighed, og især, hvor de i de sidste Aaringer haver bygget, af Grundmur, vel indrettet overalt, ligesaa durable som kostbare. . . . . Murstenene brænde de paa de fleste Steder selv i dertil indrettede Jordovne, hvor de kunne brænde en 3—4000 Sten ad Gangen; altsaa finde de deres Regning bedre at bygge Grundmur end Bindingsværk, især da Træet er dyrt, og Grundmur er af mere Varighed."

---

[1]) Forsøg til en Indenlands Reise. Kbhvn. 1774. S. 10 og „Om smaa Teglbrænderiers Anlæg ved Landsbyerne." Landhusholdnings Selsk. Skrifter. 6. B. S. 307.
[2]) Minerva 1787. 3. B. S. 362.
[3]) Forklaringer fra Amtmændene om de i Danmark brugelige Bygningsmaader. 1789. Rigsarkivet.

1789 var Brugen af Teglsten naaet frem til Kolding-Fredericiaegnen (men vestpaa vare Gaardene endnu lerklinede), og 1806 hedder det i en Indberetning hos Begtrup[1]): „Vi (ɔ: Bønderne i Himmerland) bruge klinede Vægge og staa deri tilbage for de saakaldte Sønderbo Jyder fra Veile til Apenrade“, og i en Anmærkning tilføjes: „I Riberhus og Veile Amter bygger Bonden nu (1806) sin hele Gaard af Grundmur; han brænder selv sine Steen og det ved Tørv.“

Hermed har jeg paavist Teglbrænderiets og Grundmurens Fremkomst i Mellemvestslesvig og Udbredelse højt op i Jylland, men en Fremstilling af den senere kongerigske Udvikling ligger ganske uden for mit Emne.

Kaste vi endnu en Gang et Blik tilbage paa hele denne Undersøgelse, faa vi til Hovedresultat, at Hertugdømmet Slesvig 1709 kun rummede to selvstændige Hustyper: en dansk og en saksisk. Paa Bygningsvæsenets Omraade have Friserne ikke ydet et varigt eller selvstændigt Indskud, og deres Del af Landet maa henregnes til den danske Bygningsprovins. Til disse to Hustyper svarede i store Træk ligeledes to Gaardformer: en saksisk, der spredte sine Bestanddele ud over Toften uden nogen Regel, og en dansk, der tilstræbte en Sammenslutning af Længerne omkring Gaardspladsen.

[1]) Agerdyrkningens Tilstand i Jylland. 2. B. S. 230.

Hvorlænge have Danske boet i Danmark?

Nogle Bemærkninger om arkæologisk og historisk Materiales Bevisevne.

Af

Johannes C. H. R. Steenstrup.

I den senere Tid har en bestemt Lære om Danmarks ældste Befolkningsforhold været fremsat; man kan sige, at den er bleven ret almindelig godkjendt og næsten ikke modsagt. Den gaar ud paa, at Danske allerede fra de fjerneste Tider have boet i Danmark, og Svenske og Norske ligesaa i de nordligere skandinaviske Lande, saaledes at der i Norden aldrig har fundet noget Folkeskifte Sted. Det skyldes derfor til Exempel ikke Indvandring af en ny Befolkning, at Bronzekulturen trængte ind i Landet, hvad man tidligere var tilbøielig til at antage, og lige saa lidt er Jernet for første Gang bleven anvendt i Danmark af indtrængende Skarer.

Den, som skarpest og bestemtest har udtalt denne Lære, er Professor Oscar Montelius. Medens den høit ansete Arkæolog tidligere ikke vilde bestride, at mindre Indvandringer kunde have fundet Sted[1]), har han 1884 i en Afhandling i det Letterstedtske Tids-

---

[1]) Sveriges Historia I. 106, 176.

skrift[1]), der ogsaa er udkommen paa Tydsk[2]), afvist enhver Tanke om, at nye Folk eller Stammer paa noget Tidspunkt af vor Forhistorie skulde være indvandrede til Norden. Denne Lære har han senere ofte hævdet, sidst i et nylig udkommet Værk[3]).

Hans Sætning har fundet Tilslutning hos mange Arkæologer, Historikere og Sprogmænd[4]). En af disse sidste, den ansete Sprogforsker, Professor Adolf Noreen udtaler saaledes, at „høist sandsynlig den germanske Befolkning har boet her allerede i Begyndelsen af Stenalderen“, og „naar dette forholder sig saa, have altsaa de nordiske Sprog nu en Alder af mer end 4000 Aar“ [5]). Det er da intet Under, at denne Lære allerede nu indprentes vor Skoleungdom.

Det første Stød til, at en saadan Lære kunde opbygges, have aabenbart de danske arkæologiske Undersøgelser givet. Kammerherre E. Vedel, der ved sine ihærdige og omhyggelige Studier af Bornholm saa ypperligt har belyst denne Øs Mindesmærker og Oldsager, har udtalt, at han aldrig havde fundet Spor til noget Skifte

---

1) Nordisk Tidskrift 1884, 21 f.

2) Archiv für Anthropologie XVII. 151 f.

3) O. Montelius, Les temps préhistoriques (1895) 41.

4) Prof. Fr. Kauffmann i Anzeiger f. deutsches Alterthum XVIII. 26 f. slutter sig i de allerstærkeste Udtryk til den hele Lære, saaledes S. 29: „den samlede Kulturvidenskab vil i Fremtiden have at regne med, at de skandinaviske Stammers Kulturerhvervelser (Errungenschaften) kun tør opfattes og fremstilles som Resultater af en lang, fortsat Udvikling paa selve Hjemstedet. Det er af eminent Værdi ikke blot for Sprog- og Religionshistorien“ o. s. v. Jfr. ogsaa Rud. Much i Zeitschrift f. deutsches Alterthum XXXVI. 125, 134 f.

5) Ad. Noreen, Altisländ. u. altnorweg. Grammatik, zweite Aufl. (1892) § 1; ligeledes i Paul's Grundriss der germanischen Philologie I. 418.

af Befolkning, efter at den første Indvandring var afsluttet rimeligvis i Begyndelsen af Bronzealderen. Hvad enten han tog Gravformer eller Oldsager i Betragtning, traf han altid jævne Overgange; aldrig havde han mærket nogen saadan Afbrydelse, som den pludselige Indvandring af et nyt Folk eller blot en ny Herskerstamme vilde foraarsage [1]). Paa enkelte Gravpladser er Kjæden sammenhængende lige fra Stenalderen til den yngste Jernalder, paa andre finder man i alt Fald, at Befolkningen gjennem lange Tidsrum, endog forskjellige Kulturaldre, har benyttet de samme Begravelsessteder, uden at noget Fjendskab eller nogen Forandring i Religion giver sig tilkjende [2]).

Man har endvidere støttet sig til de betydningsfulde Undersøgelser af Bronzealdersfolkets Gravhøie, som cand. theol. L. Zinck har foretaget og hvorved han gav fuldgyldige Beviser for den nøieste Forbindelse mellem Stenalders- og Bronzealdersfolket, saaledes at dette sidste har anbragt sine Begravelser umiddelbart ved de ældres Side. Bronzealdersfolket har opkastet en Høi over den allerede byggede, fritstaaende Dysse eller Gravstue og heri nedsat sine Urner, eller ogsaa har det forhøiet den Høi, som tidligere var opkastet, og benyttet den til sine Begravelser. Cand. Zinck udtalte derfor: „det er et og samme Folk paa to forskjellige Kulturtrin“ [3]).

Det forekommer mig nu, at dette Spørgsmaal foruden sin egen store Betydning har en væsentlig Interesse derved, at det her dreier sig om en Afgjørelse af, hvor

---

[1]) E. Vedel, Bornholms Oldtidsminder (1886), 205 f.
[2]) E. Vedel i Aarbøger f. nord. Oldk. 1890, 4 f.
[3]) Aarbøger f. nord. Oldk. 1871, 1 f. For andre Tidspunkters Vedkommende har Cand. Zinck ikke udtalt sig om Indvandringsspørgsmaalet.

langt i det Hele den arkæologiske Videnskab og dens Slutningsrækker kunne naa overfor Spørgsmaal om de enkelte Folks vexlende Skæbne og Historie. Det er især fra denne Side set, at jeg vil søge at belyse den nævnte Lære.

Der er naturligvis noget vist storslaaet ved den Tanke, at vi Danske skulde være et af Jordens mest autoktone Folk, at vi formentlig have traadt med vore Sko paa denne Jordbund næsten saalænge som Landet i det Hele har været beboet, at vi aldrig i større Maalestok have modtaget Tilskud fra fremmede Befolkninger, men været os selv nok. Slutningerne gjælde som sagt for Nordens Folk i Almindelighed, men da kun de sydlige Dele af Sverige og nogle sydlige Landskaber af Norge vare beboede i de ældste Tidsrum, har Theorien en langt større Vidde for Danmarks Vedkommende. Imidlertid ere visse Læresætninger saa store og voldsomme, at man næsten bliver lidt betænkelig ved dem; Verdens Historie løber nu engang ikke saa snorlige. Man kunde vel endog finde, at denne Oprindelighed og Ublandethed næsten rummede en Fare. Det er jo netop de maadeholdne Krydsninger, der frembringe gode Racer, og en fuldstændig Afsluttethed gjennem saa lange Tidsrum vilde vist ikke have været lykkelig. I vore Dage findes der intet civiliseret Land, uden at det har Forbindelser med andre Lande. Indflytning af betydelige Elementer, Udvandringer og Ægteskaber med Fremmede høre til det Sædvanlige; men i hine forhistoriske Tider med de lidet udviklede Forbindelsesveie og de skarpe Grænser maatte de mellemfolkelige Forbindelser være svage og Enkeltmands Indvandring og Indgiftning være

besværliggjort. Et Folk vilde i Oldtiden derfor i langt høiere Grad trænge til en vis Fornyelse.

Men det kan heller ikke være Andet end at man ved Tanken om saadanne Forhold i vore nordiske Lande maa se med Forundring hen til Naboerne i Syd og Vest, ja til alle de andre Lande i Europa. Thi hvilket Land er vel forbleven fritaget for Folkebevægelse og Indvandring? Jeg skal her kun minde om nogle af disse velbekjendte Forhold.

Intet Land er af Naturens Haand bleven saa misundelsesværdigt begunstiget som England. Englands Ølandsforhold, der har affødt saa mange af dets eiendommelige Institutioner, skulde synes at have forlenet Landet med et eget Værn mod alle fremmede Elementer. Ikke desto mindre have germanske Folk kun boet her i fjorten Aarhundreder, og i Forløbet af dette Tidsrum have de oprindelig indvandrede Angler og Sachser endda modtaget en høist betydelig Tilsætning af Danske, der som Vikinger, Kolonister og Erobrere bosatte sig i Mængde herovre. Derefter er Landet bleven betvunget af et fransktalende Folk, der ganske vist efter et Par Aarhundreders Forløb gik op i den germanske Befolkning og opgav sit franske Sprog, men dog paatrykkede Nationen et uudsletteligt Karaktertræk. Førend de germanske Folk kom over til England, boede her et keltisk Folk, Britterne, hvilket imidlertid ved Romernes Erobring af Britannien i det første Aarhundrede efter Christus havde faaet en stærk Tilsætning af et latinsk Element. Og Britterne vare atter — som det almindelig antages — ikke Øens oprindelige Indehavere, de vare i sin Tid komne fra Fastlandet og havde frataget Ibererne deres Land. Altsaa tre Gange har England undergaaet et fuldstændigt Folke-

skifte, fem Gange er Landet bleven erobret, sex Folkeslag ere blevne blandede i Tidernes Løb, inden de nuværende „Englændere“ opstode! Naar det gaar saaledes med det havbeskyttede England, skulde da saa den jydske Halvø med dens frugtbare Landskaber, hvor der fra Fastlandet er let Tilgang uden spærrende Bjerge, skulde de rige, frodige danske Øer i det letbeseilelige Hav være undgaaede Naboers misundelige Blikke og den stadige Fremtrængen af urolige Gjenbofolk?

I Frankrig bor nu et Folk med romansk Sprog, men det nedstammer fra et keltisk Folk, og Franskmændene føle sig selv nok saa meget som Gallernes Ætlinge. I mange Aarhundreder var Frankrig erobret og stærkt bebygget af et germansk Folk, først langsomt skød den romanske Bestanddel sig atter op og seirede over det ny tilkomne. Længst tilbage i Tiden levede dog iberiske Folk i Frankrig. — Italienernes Stamfædre vare Romerne, men mangfoldige Gange har Landet eller dets enkelte Provinser været erobrede af Grækere, Germaner (Goter, Langobarder, Tydske) og Arabere, og før Romerne eller de gamle Italer boede her Folk af illyrisk Herkomst (Veneter) eller Folk af ganske ukjendt Rod (Ligurer, Etrusker og andre). I Tyskland byggede i fjerne Tider keltiske og slaviske Folk.

Alt dette er saa grumme vel bekjendt, men jeg nødsages til at holde det frem for Betragtningen for at minde om, hvad det er for en Undtagelsesstilling man har villet hævde for Danmark. Der findes ingen Del af Europa, ikke dets centrale Parti, dets Halvøer eller Øer, uden at der er sket de allerstørste Omvæltninger i Folkesammensætningen; enten er Folket bleven et helt andet og nyt, eller det har undergaaet en betydelig

ethnografisk Udvikling i Kraft af Landets Erobring og den dermed følgende nye Bebyggelse. Et ikke erobret Land kjende vi ikke, og særlig har Folkevandringstiden, det 3.—6. Aarh. efter Chr., ikke ladet noget Land urørt. Naar det endvidere huskes, at Danmarks Indbyggere jo formodes at have været germanske Folk, og at de havde Folk af samme Klasse til Naboer, samt at Germanerne havde en udpræget Vandretrang, er der yderligere Grund til at nære Mistanke imod, at vi skulde have undgaaet en almindelig europæisk Skjæbne.

Derfor er der al mulig Anledning til at underkaste de Grunde, som anføres for den omtalte Lære, en fornyet Prøvelse.

Der henvises saaledes til det Vidnesbyrd, som kraniologiske Undersøgelser bringe. Virchow, Quatrefages, v. Düben, G. Retzius og Søren Hansen have gransket Formen af de nordiske Kranier fra Oldtiden, og de have paavist, at der i Stenalderens Grave i Danmark og Sverige forekommer Kranier af to Former, korthovedede (brakykefale) og langhovedede (dolikokefale), dog saaledes at den langhovedede Type synes at have Overtal. Man vil kunne sammenligne den korthovedede Type med Finnernes (ikke derimod med Lappernes) Hovedform, skjøndt den ikke netop falder sammen med den. Der er endvidere den Eiendommelighed tilstede, at disse to Knanieformer forekomme sammen i de samme Grave; det gjælder baade Danmark og Sverige. Fra Bronzealderen have vi ikke mange Kranier i Danmark, flere derimod fra Sverige, men alle vise os en langhovedet Type, som falder temmelig sammen med de nuværende Skandinavers Knanieform.

Heraf drager man saa den Slutning, at da den nu-

værende Befolknings Kranieform i fortløbende Linie kan forfølges tilbage til Stenalderens Grave, have de Danskes Forfædre boet her allerede i hin fjerne Tid. Da der imidlertid dengang tillige fandtes en Bestanddel af Folket, som havde korthovedet Kranieform, træffe vi her formentlig den allerældste Befolkning. I den saakaldte „yngre“ Stenalder er der altsaa sket en Indvandring af en langhovedet Stamme, som efterhaanden har fortrængt den ældre; thi ikkun hin findes igjen i de følgende Aldres Grave.

Den sidste Slutning er naturligvis ikke rigtig; thi man kan lige saa vel tænke sig, at Folket med den lange Hovedform har været det oprindelige, og at et brakykefalt Folk har gjort et Forsøg paa at bemægtige sig Landet, uden at det dog i Længden har været det muligt at holde Stand. Dertil kommer, at Kraniefundene i det vestlige Europa have godtgjort, at begge Hovedformer forekomme hos Urfolket, saa at allerede den ældste Stenaldersbefolkning i Europa synes at have indeholdt to ulige Elementer. De til Danmark først Indvandrede have vel saaledes udvist begge Hovedformer.

Det er en Udtalelse af Virchow, som man især har paaberaabt sig; men hvis man ser nøiere efter, vil man finde, at Virchow i Virkeligheden har udtalt sig forsigtigere. Efter at have undersøgt vore Stenalders-Kranier skriver han: jeg har Indtrykket af at de nuværende Danske ere mesokefale med Heldning til Brakykefali, altsaa nærmest i Lighed med Kranierne fra Borreby; formodentlig have altsaa deres Stamfædre allerede i Stenalderen boet i Landet[1]).

---

[1]) Rud. Virchow, Die altnordischen Schädel zu Kopenhagen, i Archiv f. Anthropologie IV. 55 f., 71.

Virchows Formodning gaar kun ud paa, at Danskernes Urfædre udgjorde en Del af Stenalderens Befolkning, han paaviser selv, at der var en anden fra dem forskjellig, og han tror paa en senere Indvandring i Metaltiden[1]). Det er saaledes en meget uskyldig Udtalelse, og desuden synes Virchow snart efter at være bleven langt forsigtigere i sin Betragtning over Kraniologiens Bidrag til Bestemmelse af Folkeindividualiteter[2]).

Det lader sig imidlertid ikke nægte, at slemme Mangler klæbe ved det hele Bevismateriale. For det første er Tallet af Kranier fra Norden overordentlig lille og Kraniologien desuden en Videnskab, som endnu ikke ret har vundet Fasthed og sikker Methode; der protesteres Dag for Dag stærkere mod de Resultater, hvortil den er kommen. En vis Kranieform er jo heller ikke udelukkende knyttet til et enkelt Folk, Kranier af absolut ensartet Bygning kunne til Ex. stamme fra en Kineser, en Grønlænder eller en Neger, uden at nogen af Nutidens Kranieforskere har Midler til at udrede, fra hvilket Folk hvert enkelt hidrører. Og ligesom ensartede Kranier kunne findes hos vidt forskjellige Folk, saaledes kan et enkelt Folk, til Ex. Tydskerne, som vi nu selvfølgelig betragte som en folkelig Enhed, frembyde to ulige Hovedformer. Ingen har endnu kunnet forklare, hvorfor Sydtydskerne

---

[1]) Virchow l. c. 64, 73.

[2]) Virchow, Beiträge z. phys. Anthropologie der Deutschen, i Berliner Akad. Abh. Physikal. Klasse 1876. Saaledes siger Virchow her S. 361: „Antagelsen af en simpel urgermanisk Typus beror hidindtil blot og bart paa Vilkaarlighed. Ingen har bragt Bevis for, at alle Germaner besad samme Kranieform, eller, for at udtrykke det anderledes, at Germanerne fra Begyndelsen af vare en ganske ensartet Nation, som hvis reneste Type vi skulle betragte Suever og Franker.“

i Modsætning til Nordtydskerne ere Brakykefaler. Man vilde kunne gjætte paa en Blanding med slaviske Folk, som ere korthovedede; men uheldigt er det, at vi netop træffe de korthovedede Tydske i Egne, hvor Slaverne ikke vare bosatte. Endelig gjør ved Fastsættelsen af det enkelte Folks normale Kranieform Individualiteten eller Undtagelsen sig saa ofte gjældende, at man maa give den stort Spillerum og vid Plads.

Allerede for længe siden har Gustaf Retzius manet om Forsigtighed i Slutninger dragne af et Fortids Materiale, der er saa lille og som hvert Øjeblik aabner Faldgruber for Forskeren[1]). Og Kr. Bahnson har nylig udtalt meget bestemte og alvorlige Ord om de vildledende Slutninger, som Kraniologien i saa høi Grad har bragt. Saaledes siger han: „Forekomme lignende Kranieformer hos de fjernest fra hverandre boende Folk, mellem hvilke der intet Slægtskab bestaar, medens afgjort forskjellige Former findes hos Folk, hvis Sammenhørighed ikke kan betvivles, er det klart, at Kraniet ikke kan være noget sikkert Kriterium for en Race. Foreløbig i alt Fald lader der sig ligesaa lidt slutte noget om Racelighed paa Grundlag af Overensstemmelser i Kraniets Bygning som om Raceforskjellighed paa Basis af Afvigelser i Hovedskallens Form. Det turde vel overhovedet være et Spørgsmaal, om det nogensinde vil lykkes at bestemme Størrelsen af Variationskredsen indenfor de enkelte Folketyper saa meget, at der kan opstilles bestemte Racetyper“ [2]).

Som et andet anthropologisk Bestemmelsesmiddel er Haarets Farve bleven benyttet. Man har undersøgt

---

[1]) G. Retzius, Om fornkranier och deras vittnesbörd, i Svensk Tidskrift 1875, 274 f.

[2]) Kr. Bahnson, Etnografien fremstillet i dens Hovedtræk I. S. XXV.

Haar fra 6 af de i Egekister fra Bronzealderen bevarede Lig og fundet, at af disse havde 2 meget lyst, 4 lidt mørkere, dog utvivlsomt blondt Haar. Af dette Forhold i Forening med den formentlige Erfaring om Kraniernes Form sluttes saa, at det er „høist sandsynligt, at Danmarks Befolkning i denne fjerne Tid var af gotisk eller germansk Stamme“ [1]).

En Statistiker af Fag vilde allerede paa det høitideligste protestere mod Tallenes Virkekraft — hvorledes kunne sex Individer aflægge Vidnesbyrd for et helt Folk? Ligene stamme dernæst alle fra den ældre Bronzealder, hvad om der nu var sket en Indvandring af Brunette i dennes senere Del. Og hvor langt rækker dernæst Haarfarvens Beviskraft? Der findes jo blonde Folk endog i Nordafrika [2]); Skotterne ere blonde, Finnerne i hele det vestlige Finland (Tavastelandstypen) have graa, blaa eller blaagraa Øine og blondt eller endog hørgult Haar, Syrjænerne ere blonde [3]) — det vilde saaledes uden Hindring fra anthropologisk Side kunne tænkes, at Folkeslag af en hel anden Æt end den angivne vare repræsenterede i Egekisterne. — Endelig er der Grund til at minde om, hvad Virchow i senere Aaringer ofte har betonet, at allehaande anthropologiske Kjendemærker — hvad de end kunne udsige om Racer — ingen Veiledning give med Hensyn til Folk eller Nationaliteter, eftersom

---

[1]) Sophus Müller i Aarb. f. nord. Oldk. 1891, 120. Fr. Kaufmann i Anzeig. f. d. Alterth. XVIII. 29: „hermed er den blonde Race paavist som boende i Skandinavien, ikke blot i den begyndende Bronzealder, men, efter hvad der alt tidligere er fremført, allerede i den endende Stenalder.“

[2]) O. Peschel, Völkerkunde, fünfte Aufl., 98 f.

[3]) Gustaf Retzius i Congrès d'anthropologie et d'archéologie, Stockholm 1874 II. 757 f., 763.

disse bestemmes ad helt andre Veie, særlig ved Sprogene.

Tilsidst staa vi ved de rene arkæologiske Beviser. Som alt foran udviklet lyder Læren saaledes, at uagtet saa utallige Undersøgelser ere foretagne og Millioner af Oldsager ere fremdragne, har man hidtil ikke kunnet finde, at der har været nogen Forstyrrelse i Folkesamfundet. Alt synes at glide i Rækkefølge jævnt over i hinanden, en Begravelsesmaade trænger sig langsomt frem ved Siden af en alt bestaaende, indtil den tilsidst seirer. Oldsagernes „typologiske" Rækkefølge lader sig formentlig udfinde; man hævder, at visse Stensager ere dannede i Lighed med de nye indførte Bronzesager; man kan se Bronzeredskaber dannede efter Stenværktøiets Form o. s. v. Hvis der havde været et Brud, vilde det have givet sig tilkjende. Begivenheder, der havde hidført store og pludselige Omvæltninger, maatte kunne læses ud af Fundene, uden at historiske Beretninger derom ere fornødne.

„At de arkæologiske Forhold kunne give os Oplysning om, at en Indvandring har fundet Sted — siger Professor Montelius[1]) — se vi bl. A. af de angelsachsiske Grave i England, af de germanske Gravpladser fra Folkevandringstiden i Frankrig, i Italien og i flere andre Lande, samt af de talrige Minder, som de nordiske Vikinger have efterladt paa de brittiske Øer. Jeg er overbevist om, at man, i Fald Historien ikke havde havt noget at berette om disse Indvandringer, alligevel ved Hjælp af Oldfundene vilde have kunnet udfinde den rette Sammenhæng. I alle disse Tilfælde viser der sig

[1]) Nordisk Tidskrift 1884, 28 f.

nemlig paa engang, uden mellemkommende Overgange, en ny Begravelsesmaade og en overvældende Mængde af nye Oldsagstyper, hvis Forudsætninger ikke findes indenfor Landet, men hvilke Typer ere kjendte fra og kunne paavises som udviklede i andre Lande."

Mod denne Slutningsrække bør der sikkert reises bestemt Indsigelse. Man vil for det første se, til hvor snævert et Omraade disse Paralleler henvise. De hidrøre alle fra Tiden efter Christi Fødsel; for langt fjernere Tider med Kulturliv, som er os ganske ubekjendt uden fra de faa og begrænsede Sider, som kunne belyses ved Oldsager, bevise de Intet. For blot at nævne et Punkt, hvilken uhyre Betydning har det ikke til Bestemmelse af et Folks Kultur, Udbredelse og Levetid, at det har kjendt udmøntede Penge; af Møntstykkerne faa vi ethnografiske Bestemmelser og Tidsangivelser af den største Vigtighed. Og Britterne havde prægede Mønter et Par Aarhundreder før Christi Fødsel[1]), Gallerne endnu længere tilbage, Romerne atter længe før dem, det er da ikke underligt, at vi let kunne finde os til Rette i Fundene fra hine Lande, hvor hvert Øieblik en Mønt angiver Alderen af den Grav, hvori den findes, og dernæst Alderen af mangfoldige andre Grave, som uden at gjemme Mønter indeholde Oldsager af samme Type eller, for saavidt man ynder „typologiske" Slutninger, af Typer, der maa bestemmes som ældre eller yngre end den, der fandtes i hin første Grav.

Det er ganske sikkert ikke ret gaaet op for Arkæologerne, hvor langt i det Hele det Materiale, som staar

---

[1]) J. Evans, The coins of the ancient Britons, 26. J. Rhys, Celtic Britain, 19, 21, 36, 52.

til deres Raadighed, rækker som Bevismiddel. Der er den Forskjel mellem det arkæologiske Materiale og det historiske, at Oldsager og Grave kun give Vidnesbyrd om Tilstande og om mange Sider af de ældre Tiders Kultur, hvorimod de som Regel ikke bevise Begivenheder. Naturligvis kan der, som i de sønderjydske og fyenske store Mosefund foreligge klare Beviser for stedfundne Kampe, men den Art Fund ere overordentlig sjældne, og om de henpege paa en Kamp mellem to forskjellige Folk, hvoraf det ene er kommen udenlandsfra, eller blot en Borgerkrig, om der staar to Kulturer overfor hinanden, det vil det være saare vanskeligt at afgjøre. Den forskjellige Tolkning, som de store Mosefund have været Gjenstand for, er det bedste Bevis herpaa[1]).

Men dernæst bringe Oldsagerne som Regel kun Bud om en almindelig Kultur, om hvad der har præget Befolkningen i et enkelt Land i Løbet af et bestemt Tidsrum; den enkelte Individualitet unddrager sig som Regel Arkæologens Øie. De, som ønske at kjende Individualiteter — det individuelle Menneske og det individuelle Folk — skulle gaa til Historien; Arkæologien kjender kun almindelige Tilstande. Saafremt virkelig, saaledes som det paastaaes, Oldsager kunde bevise et Folks Vandringer, et nyt Folks Indtrængen i et andet Folks Land, hvorfor anføres da ikke Exempler paa Fund fra rent forhistoriske Tider, som paa afgjørende Maade vidne om store Forstyrrelser og Nydannelser, saa at Ingen tvivler om en Indtrængen af et nyt Folk og en

---

[1]) Jfr. Engelhardt i Aarb. f. nord. Oldk. 1873, 319 f. Montelius i Sveriges Historia I. 176. I. Undset, Jernalderens Begyndelse i Nord-Europa, 405. Henry Petersen i Aarb. 1890, 230 f. Neergaard i Aarb. 1892, 311 f.

ny Kulturbærer? Hvorfor henvises der i saa Henseende blot til historiske Tidsrum? — det ældste af disse falder endog 3—4 Aarhundreder efter Christi Fødsel.

De af Professor Montelius anførte Paralleler angaa dernæst Tilfælde, da et Folk trængte ind paa en Grund, som tilhørte et Folk af en helt anden Folkeklasse, Germaner paa keltisk eller paa romansk Grund. Eller vi se et hedensk Folk erobre christne Mænds Lande (Germaner i Gallien, Sachser og Vikinger paa de brittiske Øer), eller det er en Nation af Krigere, som trænger ind paa et væsentligt agerdyrkende og fredeligt Folks Grund. Dette er saa store Modsætninger, at det er let forstaaeligt, at en Indvandring kan paavises af Fundene[1]). Næsten som stærkest af alle de nævnte Modsætninger vil jeg nævne dette, at det er paa romersk Grund, at „Barbarer“ trænge ind; saaledes er jo Forholdene i alle disse Tilfælde. Den klassiske romerske Kultur, dens høit udvik-

---

[1]) Paa Grund af de mange forhaanden værende Bestemmelsesmidler er det derfor intet Under, at vi kunne spore Anglers og Sachsers Indtrængen i England, deres Begravelser ved Siden af de ældre romerske og christne; men de mange og store Fund — jeg henviser saaledes til Fundbeskrivelserne i *Archæologia* — have ikke givet noget Bidrag til Kundskab om de nærmere Forhold ved Erobringen, dens særegne Begivenheder og dens Forhistorie, i hvilke Punkter de historiske Kilder som bekjendt ere yderst tause. Jfr. iøvrigt herom Th. Wright, The Celt, the Roman and the Saxon, third edition. 460, 470, 478, 510. — Følgende Udtalelse af L. Lindenschmit (Handbuch der deutschen Alterthumskunde I. 1880—89, 79) vil ogsaa kunne belyse, hvor lidt Arkæologien i det Hele har kunnet yde Historien Bistand selv for saa sene Tidsrum: „især i det sydlige Frankrig, Spanien og Italien er man ikke naaet til at opdage saadanne Kirkegaarde, i hvilke Goter, Vandaler og Langobarder have jordet deres Døde. Vandalernes Grave („Grabalterthümer“) ere endnu ganske ubekjendte, og først for nylig har man henvendt nogen Opmærksomhed paa Langobardernes.“

lede industrielle Teknik, dens sikre af en mægtig Haand ledede Administration, der paatrykte alle erobrede Lande sit Præg, er en saa ejendommelig og saa skarpt udpræget Faktor, at den senere „Barbars“ Indtrængen paa romersk Bund let vil kunne mærkes.

Alt dette maa vel betænkes, men naturligvis allermest, at vi i alle de nævnte Tilfælde have i skriftlige Kilder — foruden i Stednavne og overleverede Sprog — Bestemmelsesmidler af den største Betydning. Oldsager alene ere derimod et Bevismateriale, der saa godt som slet ikke giver Oplysning om de her berørte Spørgsmaal, med mindre der, som t. Ex. hos nogle af Folkeslagene i det fjerne Østen, findes Billedfremstillinger, hvori Folkets hele Kulturliv eller endog dets Historie afspeiler sig. Hvad kjende vi vel om bestemte Folk i Europas Bronzealder eller Stenalder? Vi vide, at et Land eller at flere Landskaber af et Land have Oldsager af visse Former eller Grave af en bestemt Art; men det Folk, hvortil de ere knyttede, kjende vi ikke[1]). Ja, hvad mere er, de

[1]) I England har man paavist to Slags Grave, aflange Høie, hvori Mennesker med dolikokefal Hovedform ere begravede, og runde Høie, som indeslutte Kranier af dels brakykefal, dels dolikokefal Form. Heraf kan man skjønsvis drage forskjellige Slutninger; men hvor usikre disse ere, i hvor ringe Grad der herved er givet nogen Hjælp til Oplysning om Befolkningsforhold og Indvandring, hvor vage Tidsbestemmelserne ere, og hvor lidt man er i Stand til at knytte disse arkæologiske og ethnologiske Paavisninger til Beretningerne om historiske Forhold — alt dette vil man kunne læse i W. Greenwells store Bog, med Tillæg af G. Rolleston, British Barrows 122 f., 125 f., 130, 630, 633, 636. Om hvorledes for Frankrigs Vedkommende de anthropologiske Fakta krydse og ikke gaa parallelt med de arkæologiske Paavisninger, se É. Cartailhac, La France préhistorique, saaledes S. 330: „der findes ikke den mindste Overensstemmelse mellem Angivelserne fra Arkæologien og fra Anthropologien.“

arkæologiske Undersøgelser godtgjøre kun, hvorledes større Dele af Europa ere karakteriserede ved en nogenlunde ensartet Kultur. Enhver vil kunne forvisse sig herom ved at efterse velkjendte Haandbøger. Hans Hildebrand omtaler saaledes i „De förhistoriska folken i Europa“ (1880) for Stenalderens Vedkommende den arktiske Provins, den midttydske Provins, den fransk-italienske Provins, den spanske Provins o. s. v.; han har lignende Inddelinger indenfor Bronzealderen, men om det enkelte Folk eller den enkelte Stamme er der ikke Tale. Hoernes deler i „Die Urgeschichte des Menschen“ (1892) paa samme Maade Europa under Bronzealderen i store Provinser[1]), og alle Arkæologer ere enige om at danne et eget Bronzealdersomraade af de skandinaviske Lande og det nordvestlige Tydskland. Først med de historiske Kilder bliver der Tale om enkelte Folkeslag, om Begivenheder i Folkenes Liv og om Folkevandringer. Men Ingen vil dog vel tro, at Krige, Erobringer, Folkeslags Betvingelse, nye Kolonisationer og Nationers Flytning alene skulde høre hjemme i de historiske Tidsrum.

Jeg kan her beraabe mig paa en af Museumsdirektør Sophus Müllers skjønneste Undersøgelser, en Afhandling, hvis Resultater have vundet almindelig Tilslutning[2]). Paa Begravelsespladser med Rækkegrave i

---

[1]) Eet Forhold har havt en afgjørende Indflydelse paa, at vi ikke kunne individualisere Bronzealdersfolkene, nemlig deres fuldstændige Mangel paa Billedfremstillinger. Saafremt de i Stedet for eller ved Siden af den overalt anvendte „geometriske“ Ornamentik havde benyttet en Ornamentik, hvori Menneskefiguren spillede en Rolle, vilde vi sikkert allerede være hjulpne et Stykke paa Vei.

[2]) Ueber slawische Schläfenringe i Schlesiens Vorzeit in Bild und Schrift, 35. Bericht 189—197.

det østlige Tydskland og Østerrig har man fundet større Ringe af en bestemt tilbagevendende Type, dannet af en simpel Bronzetraad, der ved den ene Ende har stump Afslutning, medens den ved den modsatte Ende former sig i en **S**-formet Bøining. Ogsaa andre Gjenstande, saaledes Kar af bestemte Former, vare karakteristiske for disse Begravelser. Ved Undersøgelser af Kranierne var man kommen til det Resultat, at det maatte være en germansk Befolknings Grave, men herimod gjorde Dr. Müller Indsigelse, idet de faa Kranier, der maaske desuden i disse Egne stammede fra en blandet Befolkning, ikke kunde være afgjørende. Han godtgjorde, at disse Fund, der hidrøre fra de nærmeste Aarhundreder efter Folkevandringen, maatte stamme fra et slavisk Folk, og at hin Ring netop var en eiendommelig Prydelse, som Slaverne benyttede, saa at sige et nationalt Kjendetegn.

Herved var der for første Gang fundet en Traad, som kunde blive af stor Vigtighed ved Bestemmelsen af andre Fund. Men hvorledes var Dr. Müller naaet til sit Resultat? Ved en Paavisning af det Omraade, hvorpaa de fandtes. Disse Tindingringe forekomme paa nordtydsk Omraade fra Pommern indtil Hannover, i det østlige Midttydskland, i Böhmen, Mähren, Østerrig, Ungarn, Polen og Rusland. I det vestlige Tydskland, Frankrig og England ere Rækkegravene af en hel anden Art, ligesaa i Italien og de nordiske Lande. Disse Grave og disse Ringe findes saaledes i alle de Egne, hvorom vi ifølge de historiske Efterretninger, hvad yderligere bekræftes ved Stednavne eller ved endnu levende Sprog, have sikker Kundskab om, at slaviske Folk have levet, hvorimod de savnes i alle de Lande, hvorhen de slaviske

Folk — efter de bevarede historiske Kilder — ikke trængte hen. Men saaledes er denne arkæologiske Kjendsgjerning vedrørende en bestemt Folkindividualitet kun vundet ved Hjælp af de historiske Kilder.

Saaledes gaar det overalt. Først hvor Historien har givet Navnet paa Folket, dets Bopæle og maaske dets Skjæbne, kunne vi tale nærmere om et enkelt Folks Oldsager. I Italien kan man med nogen Rimelighed tale om venetiske Grave, fordi man veed af klassiske Forfattere, hvor Veneterne boede[1]). I Frankrig kunne Arkæologerne nogenledes let bestemme Grave som tilhørende det galliske Tidsrum; men ikke desmindre var man høist lykkelig over ved Udgravningen af Alesia at træffe paa klare Minder om den af Cæsar beleirede og indtagne By og derved at faa fat paa Vaaben, Mønter og Smykker, der lode sig sikkert datere som tilhørende den galliske Uafhængigheds sidste Tidsrum[2]). Og paa hvert et Omraade mærker man, at saa saare Arkæologerne lades uden den kronologiske eller ethnografiske Hjælp fra Historiens eller Sprogenes Side, blive de raadvilde. Til hvilket Folk skal man saaledes henføre det umaadelig store Fund fra den befæstede Plads Hradišt i Böhmen? „I den ethnologiske Bestemmelse af dette Fund have vi Valget mellem de keltiske Bojer og de germanske Markomanner, eftersom vi sætte Fundet noget tidligere eller senere i Tiden“ [3]).

Hvis virkelig Oldsagerne kunde give os Oplysning om Folkeindividualiteter, om de enkelte Stammer, hvor kan det da være, at Oldfundene hidtil Intet have givet os

---

[1]) M. Hoernes, Die Urgeschichte des Menschen (1892), 572.
[2]) Hoernes, l. c., 640.
[3]) Hoernes, l. c., 644.

til Oplysning for Ex. om Kimbrernes og Teutonernes Tog til Italien? I Tacitus' *Germania* træffe vi de nøiagtigste Oplysninger om alle Germanernes vidtforgrenede Folkestammer, men i hvilken Grad har man kunnet knytte bestemte Fund eller Oldsager til de enkelte Stammer? De Folk, som boede i Frankrig førend Kelterne, døbes af de fleste Forskere som Iberer, andre kalde dem Ligurer og formene, at de have afløst de oprindelige Iberer (Modparten henfører Ligurerne alene til Kystegnene). Oldsagerne give ikke den fjerneste Veiledning[1]). For de nærmeste Aarhundreder før Christi Fødsel lyde fra Arkæologiens Side Angivelserne stadig paa, at i disse Egne eller paa hine Omraader er en *Hallstatt-Kultur* eller en *la Tène-Kultur* raadende. De med Fundene fra Hallstatt i Østerrig eller la Tène i Schweitz beslægtede Oldsager kunne Arkæologerne lettelig gjenkjende og saaledes forfølge den ene og den anden Industris Omraader; men disse store Regioner omfatte mange forskjellige Folkeslag og Lande, til enkelte Folkestammer findes ingen Tilknytning. Nogle af de germanske Folk have endvidere Navn efter deres eiendommelige Beklædning eller Vaaben, men Oldsagerne have ikke kunnet belyse dette nærmere. Saaledes siges Sachserne at have Navn efter deres korte Sværd; hvorledes hin *sahs* har set ud, er man knap naaet til Enighed om, og man er ikke herved bleven veiledet til nogen nærmere Bestemmelse af Sachsernes ældre Bopæle.

Saaledes kan der Intet sluttes fra de nordiske Arkæologers negative Vidnesbyrd om, at de ikke have kunnet finde Spor af nogen Indvandring, thi dette For-

---

[1]) Bertrand, La Gaule avant les Gaulois, 2e éd., 234, 245.

hold unddrager sig deres Øie. Kulturen og Industrien er i forhistoriske Tider altfor ensartet hos mange Folkestammer, især hos nærbeslægtede, og derfor faa vi ad de arkæologiske Veie Intet at vide om Stammernes Fremrykning eller Sammenstød. — For saavidt der peges hen paa de bornholmske Graves og Oldsagers Vidnesbyrd, kommer hertil endnu, at hin Ø ligger saa langt fra de nordiske Kyster, frembyder saa mange arkæologiske Særegenheder og endog i den historiske Tid saa ofte har sin egen Skjæbne, at dens Forhold ikke kan være bestemmende for det øvrige Land. Heri har jeg da ogsaa Medhold hos adskillige Arkæologer, som have peget paa Bornholms særegne og afvigende Tilstande[1]).

Det Resultat, hvortil jeg naar, er derfor dette. Til Veiledning om de enkelte Folkeindividualiteter har Arkæologien hidtil kun givet et meget ringe Bidrag, naar ikke Oplysninger fra historiske Kilder ere traadte til. Ligeledes vil det arkæologiske Stof som Regel mangle Evne til at fortælle om egentlige Begivenheder; det er de blivende rolige Tilstande, hvorom vi faa at høre. Som Følge heraf falder det Arkæologen saare vanskeligt at bestemme nye Indvandringer og allervanskeligst, hvor denne Indvandring er foregaaet med en lang Forberedelse. De store, langsomme Forskydninger af Folkene ville ganske undgaa Arkæologens Øie. Den bestandige, gjennem Aarhundreder af Middelalderen og den nyere Tid varende Fremtrængen af Tydske ind over Egne, der hidtil vare i slaviske Folks Besiddelse, vilde man saaledes ikke kunne blive vaer alene gjennem Oldsager. Eller jeg kan

---

[1]) I. Undset, Jernalderens Begyndelse i Nord-Europa, 440 f. C. Neergaard i Aarbøger f. nord. Oldk. 1892, 239 f.

tage et mere nærliggende Exempel. Hvis den Indtrængen af Tydske til Sydslesvig, som har fundet Sted i Løbet af det sidste Aartusinde, var sket paa lignende Maade et eller to Aartusinder før, vilde Arkæologien absolut ikke kunne læse den ud af Gravene.

Iøvrigt tvivler jeg ikke om, at Arkæologien, der endnu er en ny Videnskab, i Tidernes Løb vil kunne erhverve sig endnu fineremærkende Bestemmelsesmidler og saaledes ogsaa kunne naa adskilligt videre henimod at kunne bestemme historiske Begivenheder og Folkeflytninger, ikke blot kulturhistoriske Forhold.

Efter den Skjæbne, som alle Europas Lande ere undergaaede, er det aldeles usandsynligt, at Norden skulde have været en stille Plet, som ikke skulde have kjendt Folkeomskiftelser. De i Tusindtal foreliggende Fund af nedgravne Gjenstande, der ere skjulte for at gjemmes til bedre Tider, ikke for at følge med en Afdød, vidne dog vel om, at de Tiders Samfund ikke netop glædede sig ved Ro. Jernalderens senere Del (Folkevandringstiden, Mellemjernalderen) er hidtil i saa ringe Grad belyst ved Gravfund, at her er Plads for alle Muligheder. Igjennem hele Jernalderen spille de lokale Eiendommeligheder saa stor en Rolle, at man langt snarere øiner Forskjelligheder og ulige Paavirkning end Ensartethed og Stillestaaen. De mange Fund, der vise, at man samtidig havde forskjellige Gravformer endog indenfor samme Gravplads, og som man har søgt at forklare som Grave for forskjellige Stænder, kunde vel ogsaa snarest tale for Antagelsen af betvungne Stammer. Der nævnes hos de gamle Geografer mange Navne paa Folk i Danmark, Sverige og Norge, som vi nu ikke vide Besked om. Endvidere gaa de historiske Traditioner ud paa, at der

her fra Danmark og den skandinaviske Halvø idelig er sket store Udflytninger. Fra den jydske Halvø siges Kimbrer at være udvandrede, Goterne ikke mindre end Langobarderne mene, at de stamme herfra — Jordanes kalder jo Scandia for „Folkenes Moderskjød“ — en stor Del Heruler vandre fra Illyrien op til Sverige, som til et Hjemland, og der er vel ikke Tvivl om, at der til disse store Udvandringer har svaret Indvandringer til samme Tid eller til andre Tider. Hvor meget sandt historisk Indhold der ligger i disse Efterretninger, vil det naturligvis ikke her være Pladsen at afgjøre, det vilde kræve lange Undersøgelser om hvert enkelt Spørgsmaal. Jeg har kun villet hævde, at saadanne Studier ikke bør føle sig bundne af den fra arkæologisk Side fremførte Sætning.

Paa Spørgsmaalet om, hvorlænge Danske have boet i Danmark, maa vi derfor svare, at Ptolemæus' Omtale af Δαυκίωνες, Prokops af Δανῶν τὰ ἔθνη viser os, at Folk med Navnet Daner boede her i det andet og i det sjette Aarhundrede efter Christus[1]). At der i Danmark i de nærmeste Aarhundreder efter Christi Fødsel taltes et germansk Sprog, som var forskjelligt fra Tydsk og fra Gotisk og i sin Bygning ældre end det Gotiske, fremgaar ubestrideligt af Runeindskrifter paa Gjenstande, der ere fundne i Moser og andensteds. Saaledes kunne vi trygt antage, at der har boet Danske i Danmark fra Christi Tid; der kan imidlertid godt være tilkommet nye Elementer ved senere Indvandringer af nærbeslægtede Stammer — foruden af danske Stammer, der vare bosatte

[1]) Gutoner, som Pytheas skal have nævnt, vover jeg derimod ikke at paaberaabe mig, da det er tvivlsomt, om han virkelig har nævnt et saadant Folk, og Gutoner mulig skal læses Teutoner; Landet, hvor disse Folk have boet, synes at være Nordtydskland.

udenfor Danmark — uden at dog Grundstammen ændredes. Men om den Tid, der gaar forud, tør vi Intet udsige, thi saa saare de historiske Kilder høre op, fattes os ethvert Bevismiddel. Og selv om vi engang fik at vide, at der til Ex. et halvt eller et helt Aartusinde før Christi Tid boede et Folk med Navn „Daner“ i Danmark, vilde derved Intet være bevist om, at dette Folk hørte til den germanske Folkeklasse eller endog til den indoeuropæiske Folkeæt. Der boede Ester i Estland i de første Aarhundreder efter Chr., men de hørte til den littauisk-lettiske Folkeklasse og den indoeuropæiske Æt, hvorimod de nulevende Ester tilhøre den finske Klasse og mongolske Æt, og der boede Bulgarer i Donaulandene i det 7de Aarh. efter Chr., men de vare af mongolsk Æt, medens Nutidens Bulgarer ere Slaver.

Naar endelig Læren om, at ingen Folkeforandring har fundet Sted, benyttes til en Sætning som den: „de nordiske Sprog have en Alder af mer end 4000 Aar“, og man altsaa gaar halvtredietusind Aar længere tilbage i Tiden end vore ældste Sprogmindesmærker, da forekommer dette mig ganske vilkaarligt. End ikke de græske Sprog, hvor Kilderne dog strække sig et Aartusind længere tilbage i Tiden end i Norden, vil man med Grund kunne tillægge en saadan Alder. Hvem veed i det Hele taget, hvorledes Sprogene vare udkløftede i saa fjerne Tider?

Jeg skal til Slutning henvise til, med hvor langt større Forsigtighed en anden arkæologisk Forfatter er gaaet til Værks. Cartailhac skriver i sin Bog om den spanske Halvøs forhistoriske Tider[1]): „Jeg har overalt

[1]) É. Cartailhac, Les âges préhistoriques de l'Espagne et du Portugal (1886), 325, 332 f.

i dette Arbeide standhaftigen undgaaet at bruge Navne paa Folkeslag, selv de Folk, som Historien sætter tilbage til de fjerneste Tidsrum.“ At knytte Navne som Atlanter, Iberer, Kelter, Keltiberer, Basker til bestemte Fund er ganske ugjørligt, ja ingen af Oldtidens enkelte Efterretninger om disse Folk (saaledes om deres Begravelser) finder nærmere Stadfæstelse ved de arkæologiske Undersøgelser. Ligurerne siges at have boet paa den spanske Halvøs sydlige og vestlige Del. „Jeg kan i hele det forhistoriske Materiale, som jeg foran har beskrevet, ikke pege paa Noget, jeg kan tildele dem. De Landskaber, som de havde inde, have Intet særlig at fremvise snarere end de andre.“ „Keltibererne vare udbredte i Nordvest, Vest, Midten og Syden. Det er ikke Omraader, som fra en forhistorisk Betragtning set ere mere kjendelige end de andre.“

„Kort sagt, de forhistoriske Tiders Mennesker have intet Navn; og vi mangle fuldstændigt Oplysninger, som ville berettige os til at henføre og tildele de talrige og interessante Levninger fra forhistoriske Tider til den ene eller den anden Befolkning. Derfor, endnu engang, lad os bie, og lad kommende Undersøgelser bringe en dybere Indsigt.“

De danske fyrstelen i middelalderen.

Deres udvikling og statsretlige stilling.

Et forsøg.

Af

M. Mackeprang.

Da lensvæsenet omkring år 1000 fremtrådte fuldt udviklet i Vestevropa, stod Danmark endnu så godt som ganske uberørt af den evropæiske kultur. Langsomt banede denne sig vej i landet, og først to århundreder senere kunde Arnold af Lybæk i sin bekendte skildring af „Danernes agtværdighed“ (III, 5) fortælle, hvorledes disse ved i så lang tid at bo side om side med Tyskerne efterhånden havde lært at tilegne sig fremmede sæder og skikke, så at de nu læmpede sig efter de øvrige folkeslag både i klæder og våben. Men i denne mellemtid havde samfundsforholdene fået ro til at fæstne sig uden nogen nævneværdig ydre påvirkning, og da riget fra den første halvdel af det 12. århundrede trådte i livligere forbindelse med naboerne mod syd, frembød det i mangt og meget et fra disse forskælligt billede. Hovedmassen af befolkningen var endnu krigerske bønder, der under egne anførere, styrismændene, deltoge i ledingen side om side med kongens hird, vederlaget. Og fandtes der

end en ret talrig klasse stormænd, der både ved fødsel og besiddelse ragede op over de øvrige bønder, vare disse dog ikke på langt nær blevne bragte i en lignende økonomisk afhængighed af overklassen som den, vi f. ex. kende fra Frankerriget.

Hele denne samfundsorden i forbindelse med en kraftig kongemagt frembød ingen god jordbund for lensvæsenet i dets almén-evropæiske form: Jord bortgivet arvelig mod krigstjeneste, thi de sociale og politiske forhold, der skulde have begunstiget dets væxt, manglede ganske. De fremmede feudal-klerikale theorier, der under Valdemarerne vandt indpas i landet og blandt andet har sat deres præg paa den smukke indledning til Jyske lov, omformedes derfor ret betydelig, da de skulde udføres i praxis. Lad være, at lensvæsenets grundidé havde gennemsyret datidens statsretlige tænkesæt i den grad, at „embede og len den gang var uadskillelige begreber“ [1]), der var dog en himmelvid forskæl paa en dansk vederlags- eller ombudsmand og de lensmænd, en tysk fyrste kunde mønstre under sit banner. Lenet var og blev i Danmark ikke en form for ejendom, men en større eller mindre jurisdictionskreds; lensmanden en kgl. administrativ embedsmand, der ikke modtog sit embede som en arv fra forfædrene, men beklædte det i kraft af kongens vilje. Hvor forskællig hans stilling end kunde være, den var så godt som altid personlig og kunde ikkun i enkelte tilfælde som f. ex. ved pantelenene gå i arv til efterkommerne.

Dog gaves der undtagelser fra denne almindelige regel. De små arvelige len, hvoraf der vrimlede i

---

[1]) Holberg, Kong Valdemars Lov. S. 204.

Tyskland og Frankrig, kendtes ganske vist ikke[1]), men til gengæld udviklede flere af rigets provinser sig efterhånden i større eller mindre grad til at blive len i ordets almene betydning. Da disse i det mindste fra Valdemar Sejrs dage udelukkende gaves til medlemmer af kongeætten, kunde man måske for kortheds skyld betegne dem som fyrstelen. I slutningen af det 13. og begyndelsen af det 14. århundrede var deres tal ret anseeligt: Nørre- og Sønderhalland, Bleking og Lolland samt det vigtigste af dem alle, Sønderjylland, og det i nøje forbindelse dermed stående Langeland, der snart var knyttet til de sønderjyske hertuger snart tilhørte sidelinier af Abels æt. Det må dog strax bemærkes, at alle sex len ingensinde træffes samtidig, og at vor kundskab om flere af dem er mindre end mangelfuld. Det billede, der i det følgende skal søges givet af deres stilling, er derfor i det hele og store sammensat af træk hentede fra Halland og Sønderjylland[2]).

Der er os intet sikkert overleveret om, hvorledes disse len fra først af ere opståede. Vi ere således ene henviste til gisninger, og det forekommer mig da, som

---

[1]) Eller næsten ikke, thi 1329 forlenede Kristoffer II en holstensk ridder arvelig med en gård i Sørup (Gudme h., Svenborg amt), mod at han skulde gøre krigstjeneste deraf med tre væbnede. Hasse, Schleswig-holst.-lauenbg. Urkunden u. Regesten. III, 395 og Kirkehistoriske Samlinger. III R. 1. Bd. S. 550, hvoraf det fremgår, at Zedorp virkelig er Sørup på Fyen og ikke en holstensk landsby. Det er dog indlysende, at der fra dette aldeles enestående exempel, der tilmed falder i landets opløsningstid, ikke lader sig drage videregående slutninger.

[2]) Til Danmarks bilande hinsides Østersøen: Rostock, Rügen og Estland samt til det halvtyske Femern vil der i det følgende ikke blive taget noget hensyn. Når disse lande ikke styredes af en høvedsmand (capitaneus), bortforlenedes de nemlig ganske efter tysk sæd og skik.

om der er to forøvrigt i nøje forbindelse med hinanden stående muligheder. I den danske middelalderlige statsret fandtes en bestemmelse, der gik ud på at holde de yngre kongesønner skadesløse for den krone, der tilfaldt deres ældre broder. Den omtales i en traktat fra begyndelsen af det 14. århundrede som den ret, „kongebørn, der ej blive konger, have i riget" [1]), hvad der næppe kan forklares på anden måde, end at disse have retmæssigt krav på at blive forsørgede, det være sig med spredt jordegods eller med et større, samlet len. I unionsaftalerne fra 1397 hedder det nemlig, øjensynlig med henblik på denne bestemmelse, efter at der er talt om kongevalget, at de andre brødre skulle belenes og betænkes med andet herskab i rigerne. Ligeledes fastsættes det i Varbergaftalerne fra 1436, at de skulle have herskab og len i riget, kongen og riget til tjeneste [2]). Sidste gang denne for riget så uheldige sætning påberåbes, er vistnok under kong Hans, da hans broder hertug Frederik anmodede om „at måtte forses med rigens lande og len" og gjorde fordring på Lolland, Falster og Møn. Men paa denne tid havde opfattelsen af riget som en udelelig enhed slået så dybe rødder i folkets bevidsthed, at stænderne på herredagen i Kalundborg 1494 svarede: Da Danmarks rige var et frit kårerige, kunde de ej

---

[1]) Die konyng scal sinen bruder . . . bi al dem rechte laten, dat konynges kyndere, die nyne konynge weren, hat hebben in deme ryke. Meklenburg. Ukbuch. VI, 243.

[2]) 1397: the andre brothræ worthe met annet herscap belente oc bethenkte i riken. 1436 . . . oc thet man the andhere børn foreseer met andhit herskap och leen udi righit, som thet sigh bor, ther muæ (?) sette of konninghen och righit til theneste Aarsberetn. fra Gehejmearchivet (G. A.). II, 28 og 36.

samtykke i, at „rigens slotte eller stæder skulde partes eller deles udi flere herrers vold end éns“ [1]).

Som ovenfor anført er denne bestemmelse os først overleveret fra en så sen tid som begyndelsen af det 14. århundrede, da alle de store len vare fuldt udviklede, men der er intet til hinder for, at den alt da har haft årelang hævd. Hele dens ånd svarer ganske til den gammelgermanske opfattelse af riget som kongeslægtens private ejendom, der førte til Merovingernes og Karolingernes rigsdelinger, og i praxis vides den jo også at være bleven fulgt af adskillige ældre konger, således navnlig af Valdemar Sejr. Den tanke ligger da nær, at lensinstitutionen herhjemme har udviklet sig af disse apanagelen. Besiddelserne have fra første færd været rent personlige, men ved tidernes ugunst ere de gåede i arv fra fader til søn, indtil de endelig ere endte med at blive arvelige indenfor den første ihændehavers slægt.

Men spiren er måske runden af en dobbelt rod. Fra midten af det 13. århundrede var landets administration i hænderne på de kgl. ombudsmænd, der omtrent på denne tid havde afløst de ældre kongsbryder, og hvis embedsdistrikt ikkun omfattede ét eller i det højeste et par herreder. Men ovenover dem, indtagende en mær-

[1]) Hvitfeld VI, 113—14. Også i sine senere stridsskrifter holdt hertugen hårdnakket fast på sin ret til i egenskab af yngre kongesøn at få dele af Danmark til len, således f. ex. i det af Peder Svave forfattede stridsskrift Serenissimi domini Friderici .... ad Christjerni patruelis calumnias responsio, hvor det blad D hedder: Propterea ueteri more iusti imperii Cimbrorum partes quædam ad hoc destinatæ seruantur, ut quamquam non regibus regum tamen filiis in usum domesticum sufficiant. Id erat, quod de parte junioribus regum filiis dari solita

kelig særstilling, fandtes der i et af rigets landskaber nemlig Skåne en høj administrativ embedsmand, præfectus Lundensis eller Scaniæ, en titel, der i danske kilder gengives med „gælkær“. Hans embedspligter vare meget omfattende og så vidtstrakte, at han indtog en næsten uafhængig stilling. I følge en officiel erklæring stammende fra kong Olufs dage tilkom det ham „at styre Skåne i kongens navn, ind- og afsætte ombudsmændene, hæve de kgl. afgifter og dømme i alle sager, som om kongen var nærværende“. Dog var der indskudt et led mellem ham og kongen, thi, fortsættes der, „han skal aflægge regnskab for drosten, handle efter hans råd, og i alle retssager kan der appelleres fra ham til drosten“. Embedet opfattes i regelen som stående ganske isoleret, og om der end fra tiden omkring 1300 kendes nogle enkelte præfekter i andre landsdele som f. ex. på Fyen og Lolland, må det dog indrømmes, at de i modsætning til Lundepræfekten forekomme så sjældent, at det ikke med sikkerhed lader sig afgøre, hvorvidt der til enhver tid regelmæssig har stået en overordnet embedsmand i spidsen for hver provins således, at han på en måde dannede bindeleddet mellem rigets centraladministration og de underordnede embedsmænd[1]).

Spørgsmålet bliver imidlertid, om gælkærens embede altid har dannet en undtagelse, eller om det ikke snarere

[1]) Om gælkærens embede og de i forbindelse dermed stående spørgsmål jfr. Steenstrup. Studier over Kong Valdemars Jordebog. S. 44–45. Til de der anførte præfekter for andre landsdele end Skåne kan måske føjes Thorbernus quond. Roschildensis præfectus c. 1173 (Codex Esromensis, s. 93, titlen dannet i analogi med præfectus Lundensis). Ligeledes må det også bemærkes, at under Erik Menved havde en ridder, hr. Johan Pape, „tredjeparten af Jylland udi forlening“ (Hvitfeld III, 189).

er et tilbageblevet led af en ældre organisation, der omfattede hele riget, og hvis øvrige bestanddele i tidens løb enten ere henvisnede eller have udviklet sig videre i en anden retning. Ad diplomatisk vej lader der sig intet afgøre, men vore ældre historiske kildeskrifter, og da først og fremmest Saxo, vise, at flere landskaber til tider have stået under en enkelt mands overbestyrelse, rent bortset fra oldtidens sagnkonger. Hyppigst var dette tilfældet med grænselandet Sønderjylland, den landsdel, som tidligst trådte i lensforhold til riget, men også Halland, Lolland og flere mindre øer styredes stundom af højættede mænd, af hvilke flere endog vare kongesønner. Saxos almindeligste betegnelse for disse embedsmænd er præfecti, en benævnelse, der sikkert ikke er taget fra middelalderens latin, men hidrører fra hans klassiske forbilleder, fra hvilke han utvivlsomt har hentet den også jævnlig brugte titel satrapa. Begge disse ord anvender han i flæng, stundom endog om den samme mand[1]), og ved jævnførelse med andre kilder ses det, at de svare til det nordiske jarl eller det latinske dux, hvilket Saxo meget sjældent benytter, når talen er om danske forhold, medens man derimod idelig træffer det i hans skildringer af Venderne. Hvorledes deres stilling og hvilke deres pligter have været, omtaler han så godt

---

[1]) Således Henrik Løve, der kaldes Saxoniæ satrapa (s. 757. Müllers og Velschows udg.) men også dux (s. 760, 774) eller præses Saxoniæ (s. 779), medens der et andet sted netop tales om Saxoniæ satrapæ i modsætning til ham (s. 881). — Til tider synes heller ikke præfectus og satrapa at være ensbetydende, således når der samtidig tales om Peder „satrapa regius" i det sydlige Skåne og Åge „vir splendidæ præfecturæ" ligeledes i Skåne (s. 933 og 932). Ja, Saxonis Latine er tilvisse meget tung og dyb, som Anders Sørensen Vedel siger!

som ikke, men takket være ham vide vi dog, at der i forskællige dele af riget har existeret jarler, statholdere eller hvad man nu vil kalde dem, til hvis klasse Lundepræfekten sandsynligvis har hørt[1]).

Men ligesom de tyske fyrster og de franske grever og hertuger oprindelig ikke vare andet end afsættelige kongelige embedsmænd, kunde da ikke også spiren til de danske fyrstelen søges i disse embeder, hvis forholdsvis store landområde har måttet bidrage til at lette udviklingen betydelig? Man erindre den ovenfor omtalte sætning om de yngre kongesønners ret til at blive forsørgede på rigets bekostning. Måtte det ikke også ligge nær for de herskende at opfylde deres sønners eller brødres berettigede krav ved at tildele dem disse høje embeder? Netop ihændehaverens høje byrd har så efterhånden ført til, at deres oprindelige karakter er gået i glemme. Vi skulle senere undersøge, på hvilken tid denne overgang omtrent må antages at være sket.

Alt dette giver sig ikke ud for andet, end hvad det er: Muligheder og hypotheser, men det fortjener dog måske at anføres, at man i middelalderen, ganske vist flere århundreder efter de store lens opstaaen, søgte

[1]) Allerede i sagntiden nævner Saxo flere Gange en Slesvicensium præfectus (f. ex. s. 162, 165). Fra den historiske tid kan anføres Oluf Hunger „Slesvici partibus præsidens“ (s. 582), Eliv „Slesvic. præfecturæ vir“ (s. 618), der af Snorre kaldes jarl og andetsteds dux (se note 4 s. 618), Nicolaus Razi filius „Slesvic. satrapa“ (s. 773). Også Knud Lavard og Kristoffer Valdemarsøn have et præfectura (s. 623 og 878). Foruden disse fra Sønderjylland hentede exempler kan mærkes Ubbe præfekt på Lolland (s. 632) og Erik Emun, der får „insularum præfectura“ af Knud Lavard m. m. — Knytlingesaga nævner Asbjørn som jarl over de danske øer og Knud (d. hellige) som jarl over Sælland (kap. 26 og 27), men dens store upålidelighed gør det ikke rådeligt at bygge på disse opgivelser.

at forklare disses tilbliven på lignende vis. Under Erik af Pommerns proces med de holstenske grever afgive nemlig flere af de fra dansk side fremførte vidner følgende forklaring: „Når i fordums tid Danmarks konger havde flere sønner, gave de Sønderjylland til en af dem, for at han kunde have sit underhold deraf og gøre riget tjeneste. Og denne kaldtes i følge almindelig sprogbrug hertug. Efter hans død faldt bemeldte hertugdømme tilbage til kongen eller riget. Men denne art hertuger havde hverken landet til len af deres fædre kongerne eller udstædte nogen lensrevers derfor" [1]). Dette gjaldt ikke blot Sønderjylland men en mængde andre landskaber. Også den en snes år senere forfattede holstenske krønike (Presbyter Bremensis) skildrer forholdet paa lignende vis. I det danske rige, fortæller den, var der fra gammel tid af adskillige hertugdømmer, „og når det hændte, at en konge havde flere sønner, og en af dem var tagen til konge, fik de øvrige et hertugdømme" [2]). Noget slægtskab mellem de to beretninger kan der sikkert ikke tænkes, og den hele tankegang må altså have været almindelig udbredt i tiden, siden den både træffes hos danske og tyske. Interessant er det, at også Svaning godt og vel et hundrede år senere kommer ind på den i sit officielle stridsskrift „De Slesuicensi ducatu" [3]). Hertugdømmet sammenlignes heri med dauphinatet i Frankrig, og ligesom dette blev stiftet „non quod a corpore regni separatus esset, sed tantum ut

[1]) Scriptores rerum Danic. (S. r. D.) VII, 407.
[2]) Lappenbergs udg. s. 59—60.
[3]) Gle. kgl. samling. Nr. 2899. 4°. Skriftet, der forøvrigt ikke er fuldstændig bevaret, er skrevet efter den danske regerings anmodning som et indlæg i dens stridigheder med hertugerne.

nomine ducatus imposito eidem filius regis natu maximus præficeretur ac ducis nomine salutaretur", således lavede man også flere af den slags hertugdømmer i Danmark. Svaning har ikke mindre end ti, som han deler i trans- og cismarinske. Af disse blev Sønderjylland stadig givet til den regerende konges ældste søn, der skulde aflægge lensed til sin fader og yde ham hjælp i krigstilfælde.

I det hele og store havde de danske fyrstelen en stakket levetid. Deres blomstringstid faldt nogenlunde sammen med Erik Menveds regering, men ved Valdemar Atterdags genoprettelse af riget fik de deres dødsstød, og ved det 15. århundredes begyndelse stod det omstridte Sønderjylland ene tilbage. De langvarige stridigheder, der i den følgende tid førtes om dette len, udkæmpedes som bekendt ikke blot med sværdet men også med pennen, og det er derfor naturligt at dvæle lidt nærmere ved denne pennefejde; selvfølgelig ikke ved dens ydre forløb men ved de statsretlige udtalelser, der fra begge sider faldt under den. Af denne overvældende mængde stof skulde man dog tro, der måtte kunne dannes et billede af lenets stilling på denne tid, udfra hvilket man kunde slutte tilbage til ældre tiders tilstande, hvor kilderne flyde mindre rigeligt.

Holstenerne hævdede gennem hele striden, at der i mands minde havde været et hertugdømme Slesvig eller Sønderjylland, der havde sit særlige våben nemlig to blå leoparder i gyldent felt, som de danske konger plejede at bortforlene som et len, der gik i arv fra fader til søn [1]). Deres retskrav på dette hertugdømme udledte de fra

[1]) Pheodum perpetuum ac paternum ac hereditarium. Sejdelin. Diplom. Flensborgense. I, 354.

hertugkongen Valdemar Eriksøns forlening til deres stammefader grev Gert 1326. Denne opfattelse er klar og tydelig men lidet interessant. Fra dansk side indtog man derimod forskællige standpunkter svarende til stridens forskællige faser. Ved den store danehofsdom i Nyborg 1413 holdt man ligesom Holstenerne stærkt på lenets arvelighed og på ligheden mellem dansk og fremmed lensret. Hvad man angreb, var ikke så meget grevernes manglende arveret som det brud på lenseden, de havde begået ved at føre våben mod deres rette lensherre. De havde derved forskærtset deres ret til lenet, og Erik af Pommern gjorde gældende „at hertugdømmet Slesvig i kraft af mødrene arveret (materna successione) efter vort riges lov tilfalder os efter arveretten“ [1]).

Anderledes derimod på processens andet trin i årene 1421—24. Det er i de ved denne lejlighed fremførte vidneudsagn, at den ovenfor citerede opfattelse af de danske hertugdømmer findes; deres tal angives forskælligt, men dem alle ere vidnerne enige i at erklære „non feudales“ ɔ: ikke arvelige. Denne påstand støtter sig hovedsagentlig på to beviser, dels gammel sæd og skik, dels den ed, kongerne aflagde ved deres kroning. Bisp Jens af Roskilde gav således følgende skildring af lensforholdene i Danmark: „Aldrig har nogen mand set eller hørt melde, at noget i riget blev bortgivet som len af kongerne..... Men disse pleje at give borge, byer eller andre ejendomme til deres mænd eller tjenere for en bestemt tid, enten på livstid eller efter forgodtbefindende.“ Og kongen er strængt bunden til denne vedtægt, „thi, fortsætter bispen, len ere ukendte i riget, og selv har jeg

[1]) Sejdelin I, 217.

hørt, at når nogen tages til konge, må han love ikke at mindske riget eller dets gods men øge det af sin ganske formue“ [1]). I Danmark gaves der altsaa ingen arvelen, derom ere alle enige, og i det hele taget skildres i disse år de danske lensforhold udtrykkelig som forskællige fra de fremmede, naturligvis særlig de tyske [2]). Alene denne fuldstændig forandrede opfattelse af et så centralt punkt som lenets arvelighed eller ikke-arvelighed må svække procesakternes betydning som statsretlig kilde. Tilmed existerer der desuden endnu flere lensbreve, der tilfulde godtgøre det absurde i den påstand, at der aldrig har været arvelen i Danmark, og den indskrænkning, der kunde synes at ligge i den anførte kroningsed, viser sig ved nøjere eftersyn at stå på ret svage fødder. Spørgsmålet bliver da, hvorledes denne theori har kunnet opstå, thi at både kongen og alle hans vidner, mellem hvilke der findes så notable personer som den Lunde ærkebisp og en lang række bisper, mod deres bedre vidende skulde have ført denne løse tale i munden, berettiger intet os

---

[1]) Nec unquam vidit uel dici audivit, qvod aliquid in regno Dacie daretur in feudum a rege nec ab aliquo domino spirituali uel seculari, sed dixit, qvod reges ... consueuerunt concedere castra, villas et alias possessiones suis nobilibus et seruitoribus ad certum tempus et eciam ad vitam uel ad beneplacitum ..... Ipse audivit, quando aliquis assumitur in regem Dacie, ipse rex promittit non diminuere regnum nec ejus bona sed augere pro posse. S. r. D. VII, 404—05. Jf. kongens indlæg fra 1421. Sejdelin I, 260. — Len (feudum) må her forstås som arvelen. Man sammenligne således de udhævede ord med den plattyske omskrivning i Jydernes landsthingsvidne fra 1421: In deme riike to D. neen *eruelcen* gheyt edder ys van heren edder van prelaten. Antislesvigholst. Fragmenter. XIII, 122 jfr. 113.

[2]) De feudo in ipso regno non est mencio, sicut in terra Saxonie audiuit, quod sit, erklærer hr. Anders Lunge. Sejdelin. I, 368.

til at antage. Den eneste mulige løsning bliver i så fald vist den, at de uden betænkning have overført de for slotslenene og alle mindre len gældende retsbestemmelser på fyrstelenene. Thi for denne første gruppe var deres fremstilling utvivlsomt i overensstemmelse med de faktiske forhold [1]). Men forskællen mellem disse to klasser af len er dog alt for iøjnefaldende til, at man uden videre kan drage slutninger fra den ene kategori til den anden. At man alligevel gjorde det, kan måske bedst forklares ved, at, afset fra stridens æble, vare alle de øvrige fyrstelen forsvundne på denne tid. Og Sønderjylland selv havde man efterhånden vænnet sig til at betragte som en samling fogedier omkring hovedslottene. Man spurgte således ved forhørerne ikke, om greverne eller deres forfædre havde haft Sønderjylland til len, men derimod om de havde haft byen Slesvig, Gottorp eller noget andet land eller slot i hertugdømmet, på Als eller i Frisland [2]). Det måtte da ligge nær for middelalderen, hvis historiske sands ikke var stærkt udviklet, at overføre forholdene i disse enkelte fogedier på hele landet.

Et vigtigt stridspunkt under processen var, om dommen skulde fældes efter tysk eller dansk ret. Dette forudsætter, at der må have existeret en særlig dansk lensret eller i det mindste sætninger, der kunde gå og gælde som surrogat for denne. Man træffer da også i de danske indlæg hyppig nogle love påberåbte, der sæd-

---

[1]) Se delvis Erslev, Dronning Margrethe. S. 309. Jfr. Ny danske Magazin. VI, 236—37 samt en fra Olufs regering stammende erklæring, efter hvilken godser, der ere bortforlenede (concessa) af kongen, falde tilbage til kronen efter hans død. G. A. V, 51—52.

[2]) Se f. ex. Sejdelin I, 363 o. o.

vanlig citeres som leges municipales, og som kejser Sigismund erklærede for overensstemmende med de kejserlige forordninger[1]). Da tilstedeværelsen af en særlig dansk lensret ellers ikke kendes, er det heldigt, at der i Nyborgdommen af 1413 findes indtaget et stykke af disse leges municipales, men ved nærmere eftersyn viser det sig, at det ikke er andet end den i Eriks sællandske lov II, 27 indeholdte bestemmelse om jords fortabelse, når ejermanden fører avindskjold på riget[2]). Leges municipales ere altså simpelthen landslovene, og i overensstemmelse med dem hævdes det flere Gange, at hvis nogen i Danmark vil være i lovlig besiddelse af en ejendom, må den tilskødes ham af den rette ejermand, medens derimod den mere indskrænkede lensejendomsret ikke anerkendes[3]). Når det derfor i et af Magnus Smek til de meklenborgske hertuger udstædt lensbrev på Sønderhalland i stedet for den sædvanlige traditionsformel hedder: Inpheodamus, donamus, tradimus et *scotamus,* kunde man fristes til at anse dette for en rest af en specifik nordisk formel for lensoverdragelse, der ret skulde sikre lensmanden den rolige besiddelse af lenet[4]).

Det er dog indlysende, at selv om vore gamle provinslove og forordninger indeholde enkelte lensretlige bestemmelser, der forøvrigt for størstedelen behandle ombudsmandens stilling indenfor lenet (herredet), kunde de dog ikke på langt nær give svar på alle de talrige spørgsmål, lensforholdene gave anledning til. Man måtte

[1]) Leges municipales . . . regni . . . Dacie que eciam statutis imperialibus . . . sunt conformes. Antislesvigholst. Fragmenter. XIV, 30.
[2]) Sejdelin I, 218.
[3]) Sejdelin I, 370—71.
[4]) Fornhandlingar rörande Hallands historia. S. 81.

derfor gribe til subsidiær ret, og her var da intet nærmere ved hånden end den i Sachsenspiegel indeholdte tyske lensret, hvis sætninger også en enkelt gang ses at have fundet anvendelse i Danmark.

Resultatet af denne lille forundersøgelse har i det hele og store været negativt. Den har vist, at der ikke fandtes nogen særlig dansk lensret, og den har godtgjort, at procesakterne ikke kunne betragtes som nogen statsretlig kilde. Ved spørgsmålet om lenenes udvikling er det derfor nødvendigt at se bort fra de oplysninger, de kunde synes at give, og ene at holde sig til samtidens få men desto pålideligere kilder.

Vi omtalte ovenfor den mulighed, at spiren til de store fyrstelen kunde søges i de jarleembeder, der alt længere tid tilbage fandtes i grænselandene. Men på hvilken tid har overgangen fra embede til len fundet sted, og når ere atter disse len blevne arvelige? Lensvæsenet synes ikke ret at have vundet indpas her i landet før omkring midten af det 12. århundrede, og det fremtræder på den tid tydelig som en „import“ fra udlandet. Oplysende er i så henseende Frederik Barbarossas indgriben i de danske forhold 1152. Knud Mogensøn var flygtet til ham og havde lovet at modtaget riget som len af hans hånd[1]). Også Sven indfandt sig ved kejserhoffet, og på rigsdagen i Merseborg afgjorde kejseren striden således, at Sven skulde være kejserlig lensmand, medens Knud atter skulde være hans vasal og have Sælland til len[2]). Da Sven kom tilbage

[1]) Se patriæ procurationem in ejusdem beneficio repositurum. Saxo. S. 692.

[2]) Ut imperatoris ipse, ejus vero Canutus . . . militem ageret, beneficii jure Sialandiam recepturus. Saxo. S. 693.

til Danmark, vilde han imidlertid alene give ham overbestyrelsen (? provincialis administratio) og undtog kongsgårdene (regii penates) fra lenet. Opmanden Valdemar mæglede tilsidst fred mellem de stridende ved at bestemme, at Knud skulde have et andet len (stipendium), der var ligeså godt og indbringende som det, han havde mistet, hvorefter Sven gav ham land på tre steder (tripertita præfectura) og overlod ham len (peculiare beneficium) i Jylland og Skåne[1]), samt på Lolland. For at betegne „len“ anvender Saxo både her og andetsteds ordene „stipendium“ og „beneficium“, der i denne sammenhæng får tillægget peculiare. Det er blevet gjort gældende, at det første nærmest skulde betegne sold, medens det sidste er len, „men hvad Danmark angår kun sådanne, som overdroges de kgl. prinser“ [2]). Selve det ovenfor citerede sted, som N. M. Petersen anser for en hovedstøtte for sin påstand, synes imidlertid at umuliggøre denne distinction. Thi når der nævnes et stipendium, der „hverken gav ringere indtægter, var af mindre udstrækning eller mindre anseeligt“ end Sælland, kan der dog ikke godt være tale om andet end et len. Hvad beneficium angår, betyder dette vist i al almindelighed len uden nogen indskrænkning; i det mindste omtaler Saxo en gang to adelsmænd, der have et beneficium[3]). Det ovenfor anførte exempel, der er hentet fra samfundets øverste top, kan uden vanskelighed forøges med flere[4]),

[1]) Saxo. S. 694.

[2]) N. M. Petersen. Om Betydningen af Ordene Stipendium og Beneficium hos Saxo. Oversigt over Vidensk. Selskabs Forhandlinger. 1843. S. 77.

[3]) S. 746—47.

[4]) På sit Sverigestog lovede Sven således at uddele det erobrede land som len til sine krigere (milites). Saxo. S. 698.

men om alle datidens len kan det vistnok med sikkerhed siges, at de have været personlige. Vi have endog en direkte udtalelse herom, idet den misfornøjede Buris, samtidig med at den lille Knud Valdemarsøn var bleven hyldet af stormændene, stillede den fordring til kongen, at han skulde forøge hans len og gøre det arveligt ligesom kronen[1]). Hvorvidt han har fået dette sidste ønske opfyldt, vide vi ikke.

For arvelighedsspørgsmålets udvikling ere vi i det hele og store henviste til Sønderjylland, hvis ældre historie er bedre kendt end de fleste andre landskabers, om man end ofte her som overalt i middelalderen må tage til takke med smuler i stedet for brød. Man antager i almindelighed, at den sønderjyske jarl eller hertug tillige har været rigets landeværnsmand[2]). Forstås der derved, at han skulde forsvare riget mod angreb fra sydsiden, lader der sig næppe indvende noget herimod, medens det er lidet sandsynligt, at han i al almindelighed har været betragtet som en slags generalissimus for rigets samlede stridskræfter, som en forløber for senere tiders marsk. Denne stilling som landeværnsmand forudsatte selvfølgelig, at ihændehaveren var en voxen, våbenkyndig mand, og Valdemar d. Store blev f. ex. også først indsat til hertug af Sven, efter at han var bleven våbenfør[3]). Det er derfor mindre nøjagtigt, når man i Valdemar Sejr plejer at se den sidste men til gengæld også den største af de ældre hertuger. Han er nemlig

[1]) Potentiam ejus . . . beneficiorum incrementis extendere . . . et sicut ipse regnum . . . . . hæreditarium efficere. Saxo. S. 806.

[2]) Se f. ex. Olrik. Knud Lavard. S. 79, 87 f.

[3]) Armis . . . . per ætatem maturus. Saxo. S. 679.

født 1170[1]), og allerede 1183 nævnes han som dux[2]). Dette synes at tyde på, at hertugdømmet er blevet ham overdraget som et almindeligt len nærmest som en erstatning for kronen i overensstemmelse med den oftere omtalte bestemmelse. Meget taler i det mindste for, at Valdemar Sejr selv har opfattet Sønderjylland som et ham overdraget arveligt len, der indtog en særstilling indenfor riget, og til hvilket han efter sin tronbestigelse stod i et andet forhold end til det øvrige Danmark. Den afgørende overgang fra embede til len skulde altså have fundet sted under ham. I et brev, han som konge skrev til pave Innocens III, tales der saaledes om „ducatus et hereditas patris nostri“. Ganske vist kan efter almindelig sprogbrug hereditas ligeså godt være sideordnet med ducatus som stå i apposition dertil, men sandsynligvis bør det sidste dog foretrækkes[3]). Det fortælles nemlig i brevet, at bisp Valdemar havde bestyret både ducatus og patrimonium, og det er næppe rimeligt, at bispen skulde have bestyret godser, der lå udenfor hertugdømmet, medens på den anden Side Valdemar den Store sikkert ikke har haft så meget gods i Sønderjylland, at det alene kunde være tilstrækkeligt til at udgøre Valdemar Sejrs fædrenearv.

Mere afgørende er imidlertid den titel, Valdemar Sejr førte i begyndelsen af sin regering. Knud Valdemar-

---

[1]) S. r. D. III, 260.

[2]) S. r. D. V, 249—50. Petrus Olai fortæller ligeledes i sine annales ɔ: sammenstillinger af forskællige nu delvis tabte årbøger, at Valdemar 1183 blev dux Jutiæ.

[3]) Således også A. D. Jørgensen, der i sin „Valdemar Sejr“ s. 50 oversætter det med „hertugdømmet vor fædrenearv“. Selve brevet er trykt i Raynaldi Ann. ad an. 1200. T. I, 239—41.

søn havde antaget titlen „Danorum Sclavorumque rex“ [1]), der i hele den følgende tid sædvanlig brugtes af kongerne. Men hertil føjede Valdemar foruden et „dominus Nordalbingiæ“ også et „dux Jutiæ“, hvilket tilfuldev iser, at han ikke betragtede sin stilling som hertug af Sønderjylland som ophørt ved, at han blev Danernes konge. Han opfattede ikke hertugdømmet som en slags apanage, der bortfaldt, når ihændehaveren rykkede op i en højere stilling, nej det var et arveligt len, som han havde fået i kraft af den ret, „kongebørn, der ikke blive konge, have i riget“. Og derfor beholdt han det sålænge, indtil han selv fik en søn, der ikke kunde gøre sig håb om nogensinde at bestige tronen. Denne længere titel, hvortil der svarer et eget kontrasegl, nemlig, i stedet for det sædvanlige våbenskjold med leoparder og søblade, en væbnet rytter, der sprænger afsted med en hertugfane i hånden, findes i årene 1202—14, men afløses 1215 af den sædvanlige titel Danorum Sclavorumque rex, som kongen derpå vedbliver at føre til sin død [2]). Samtidig indtræder der også en tilsvarende forandring i kontraseglet. Grunden til titulaturforandringen er ikke ganske klar. Man har antaget, at den står i forbindelse med Frederik II's store landafståelser 1214, thi derved havde Valdemar lovformelig fået herredømmet over flere lande, som dog ikke alle kunde opregnes på et segl, hvorfor man vendte tilbage til den mere enkelte kongetitel [3]). Jeg vover ikke at benægte denne mulig-

---

[1]) Træffes første gang 1193. Usinger. Deutsch-dänische Geschichte. S. 57.

[2]) Jfr. H. Olriks afhandling „To enslydende danske kongebreve“ i Aarb. f. nordisk Oldk. og Hist. 1895. S. 106 ff.

[3]) Olrik. L. c. S. 109.

hed, men kunde det ikke også tænkes, at hertugdømmet var bleven overdraget til en anden? Også Valdemar Eriksøn ophører således et århundrede senere med at bruge titlen dux Jutiæ, såsnart Gert er bleven forlenet med Sønderjylland, medens han anvender den i de nærmest foregående måneder[1]). Det lå i så fald nær at tænke på Erik Plovpenning, om hvem Rydårbogen fortæller, at han udnævntes til hertug samme år, som han blev født. Der er imidlertid den mislighed herved, at dette først skete 1216, altså mindst ét år efter titulaturforandringen. Selve denne udnævnelse er forøvrigt meget interessant, thi netop den omstændighed, at den nye hertug var et spædt barn, viser, hvormeget man havde fjærnet sig fra den oprindelige opfattelse af hertugdømmet, og tyder på, at Valdemar har betragtet Sønderjylland som noget, der stod i den nøjeste forbindelse med hans egen person uafhængig af hans kongeværdighed. Var det blevet givet til Erik, for at han kunde have det til sit underhold, var der dog ingen grund til at udnævne ham til hertug, medens han endnu lå i vuggen.

Som bekendt var det imidlertid ikke Erik, der blev de senere hertugers stamfader. Efter Valdemar den Unges pludselige død 1231 blev han i det følgende år udvalgt til konge, medens hertugdømmet overdroges hans

[1]) S. r. D. VIII, 119. Hennings mener i sin bog „Die dänische Königsurkunde etc.“, at titlen ene og alene skyldes kansleren bisp Peter, og at hans død er årsagen til, at den forsvinder. Ser man hen til, at denne titel føres regelmæssig af Abel og stundom af Valdemar Eriksøn, altså hver gang der på tronen sidder en sønderjysk hertug, og at den ligeså regelmæssig forsvinder, når dette ikke er tilfældet, lyder denne forklaring såre usandsynlig.

broder Abel[1]). Disse personskifter ere yderst lærerige, idet de bidrage til at kaste lys over Valdemar Sejrs opfattelse af hertugdømmets statsretlige stilling. Samtidig med at Erik udnævntes til hertug, hyldedes den ældste søn som konge[2]), og da denne døde, gik det på samme måde; den ældste søn rykkede op til at blive konge, medens den yngre broder fik hertugdømmet. Dette er altså nu blevet et sekundogenitur.

Efter alt, hvad der i det foregående er anført, forekommer det mig sandsynligt, at Valdemar Sejr betragtede Sønderjylland som et arveligt len, tilmed da exemplet fra Tyskland, hvor lenenes arvelighed alt for længst var trængt igennem, måtte øve stor indflydelse. Men, kunde man indvende, selv om denne antagelse var rigtig, fandtes der da ikke bestemmelser eller vedtægter, der hindrede ham i at føre sine tanker over i virkeligheden? Det er da også blevet gjort gældende, at der var den forskæl på lensforholdene i Danmark og i udlandet, at de danske len aldrig på lovlig måde kunde blive arvelige, idet kongerne ved deres tronbestigelse måtte sværge, at de ikke vilde mindske kronens ret og ejendomme[3]). Der er ofte blevet henvist til denne del af kroningseden som noget, der skulde have dannet en uoverskridelig skranke for lensvæsenets udvikling, og den har vel også i tidernes løb udøvet stor indflydelse på bortforleningen

[1]) Lundeårbogen. Også Abel var mindreårig, da han udnævntes til hertug.

[2]) S. r. D. III, 264.

[3]) A. D. Jørgensen. Fyrretyve Fortællinger. S. 78. Angående kroningseden se citaterne i Steenstrups Studier over Kong Valdemars Jordebog. S. 323 og 369 og G. A. II, 41. Indirekte udtales den samme retssætning også i Sverige, jfr. Hildebrand. Sveriges medeltid. II, 98.

af slotslenene, men overfor fyrstelenene har dens betydning sikkert været såre ringe. Thi hvad kongen ikke var i stand til at gøre på egen hånd, har øjensynlig stået ham frit, når han tog rigsrådet eller i ældre tid rigens bedste mænd, meliores regni, med på råd og udbad sig deres samtykke. Vi møde da også i lensbrevene den stående formel, at lenet overdrages efter de og de gode mænds råd og samtykke[1]). Og at lentageren ingenlunde har været sikker på lenet, med mindre rigens stormænd gave deres samtykke, fremgår blandt andet af, at da Kristoffer II 1328 forlenede sin halvbroder Johan den Milde med Femern, måtte han i et særligt brev forpligte sig til at skaffe de gejstlige og verdslige stormænds samtykke til denne regeringshandling[2]).

Beslægtet med sætningen om kronens ejendommes uafhændelighed er en indvending mod arvelenenes gyldighed, som gøres gældende af Erik af Pommern i hans forsvarsindlæg 1421. Han hævder, at selv om en konge uddeler arvelen, er det hans efterfølgers pligt ikke at anerkende lensbrevenes gyldighed[3]). Muligvis har dette været gældende ret overfor slotslenene, men overfor de store len er det næppe blevet bragt i anvendelse. Thi da der ikke existerede nogen dansk lensret, har man utvivlsomt fulgt de fremmede vedtægter. Og disse gjorde det ganske vist til en pligt for lensmanden at søge om

[1]) F. ex. Hvitfeld III, 90. Fragmenter. VII, 65 og 77.

[2]) Repertorium diplomaticum regni Danici mediævalis. I, Nr. 1541. Da grev Gert 1326 forlenedes med Sønderjylland, udstædtes der ligeledes breve derom af meliores regni. Fragmenter. VII, 68—72.

[3]) Were ouer, dat dat jenigh koning dede, so darff de koning, dede na kumpt, dat myt rechte nicht holden, unde moet van ede wegen, de he der kronen unde deme rike deyt, wen he konyng wert, dat wedder to der kronen bringen. Sejdelin I, 260.

lenet, når lensherren døde eller afstod sin ret til en anden, men på den anden side var det i så tilfælde også lensherrens pligt pany at forlene ham dermed[1]).

Jeg kan således ikke indse, at der skulde have været noget til hinder for, at der kunde findes fuldtud lovlige arvelen i Danmark. Men selvfølgelig træder arveligheds-princippet ikke frem på én gang fuldt og færdigt, det udvikler sig gradevis, og det er hovedsagentlig forholdene i kongeslægten, der føre det med sig. I modsætning til hvad der almindelig antages, tror jeg imidlertid, at denne udvikling for Sønderjyllands vedkommende må søges før 1232. Da Abel i dette år modtog hertugdømmet, var det som et arveligt len. Og den standende strid mellem de to linier af Valdemarernes æt, der vedvarer til rigets opløsning i det 14. århundrede, i hvilken man har villet se hertugernes bestræbelser efter at forvandle Sønderjylland til et arveligt len og kongernes forsøg på at hindre dette, drejer sig i virkeligheden om noget ganske andet. De ægte kilder, årbøger, krøniker og diplomer, indeholde intet, der støtter denne anskuelse, den hviler i sidste instans på Hvitfeld. „Han forudsætter en lensstrid tilbage til Valdemar II's sønner, og han fører sin tids stikord ind i alle de gamle fejder.“ Men de tider turde være forsvundne, da man foretrak den gamle kanslers fyldige skildringer for samtidens magre og tørre beretninger[2]). Under hele kampen spiller arveligheds-

[1]) F. ex. Sachsenspiegel. Art. 22. § 1. 3.

[2]) Angående kritiken af Hvitfeld henviser jeg til prof. Erslevs afhandling om „Erik Plovpennings Strid med Abel“. Hist. Tidsskrift. VI. R. 2. B. S. 359 ff, thi hvad der er sagt om dette tidsafsnit, kan udvides til at gælde Hvitfelds behandling af middelalderen i sin helhed.

spørgsmålet vistnok kun en ringe rolle; så vidt man kan se, kommer det kun frem en eneste gang, og da går alt tyst og stille. Hertugernes stræben gik derimod først og fremmest ud på at udvide deres besiddelser, at få deres rettigheder forøgede, at opnå den samme frie og uafhængige stilling som deres frænder og naboer, de holstenske grever. Kongernes standpunkt overfor disse bestræbelser følger af sig selv. I korte træk skulle vi i det følgende skitsere forholdet mellem kongerne og hertugerne indtil 1326 set under synsvinklen arvelighed eller ikke-arvelighed.

Abels betragtning af lenets stilling er øjensynlig den samme som faderens; også han beholdt titlen hertug af Jylland, efter at han var bleven konge, og flere gange skælner han tydelig mellem hertugdømmet og kongeriget[1]). Om stridighederne under Erik Plovpenning og i den første del af Kristoffers regering vide vi forøvrigt så godt som intet i statsretlig henseende; dog synes det, at Kristoffer ikke har betragtet Sønderjylland som en slet og ret provins, men som en landsdel, der indtog en særstilling indenfor riget[2]). Han har altså ikke inddraget lenet, men foreløbig ladet det stå ubesat, indtil han af den politiske situation blev tvungen til at overdrage det som et fanelen til den unge Valdemar Abelsøn 1253[3]). Vi vide intet andet om denne forlening, end at den skete „cum vexillo", altså på samme måde som overdragelsen

[1]) „Regnum nostrum et ducatus." F. ex. Meklenburg. Urkbuch. II, 7 og S. r. D. VIII, 182.

[2]) I et privilegium til Løgum kloster taler han således ligesom Abel om ducatus noster et regnum. S. r. D. VII, 325. Noster må vel gå på lensforholdet.

[3]) Rydårbogen. I novbr. 1253 kalder Valdemar sig selv for hertug. Hasse II, 22. Om det af Hvitfeld aftrykte lensbrev se Repertoriet. I, år 1253 uden dag.

af de tyske fyrstelen [1]), men man tør vel antage, at ligheden har strakt sig længere end til denne symbolske handling, da det er lidet sandsynligt, at Kristoffer på samme tid har kunnet hævde kronen og forvandle Sønderjylland til et personligt len. Hvorledes forholdene end have været ordnede, af lang varighed bleve de dog ikke, thi allerede 1257 døde den unge hertug Valdemar. Over de følgende år kaste kilderne desværre et meget utilstrækkeligt lys; det eneste, de vise, er, at landet i nogen tid har været uden hertug, og det kunde da ligge nær heraf at drage den slutning, at Kristoffer ikke har anerkendt lenets arvelighed. Spørgsmaalet bliver dog, om dette er tilladeligt. Der er allerede i det foregående blevet gjort opmærksom på den indflydelse, tysk lensret måtte øve på de hjemlige lensforhold. Men en af dennes vigtigste sætninger var, at len kun arvedes i nedadstigende linie, altså fra fader til søn ikke fra broder til broder [2]). Døde lensmanden uden at efterlade sig arvinger, hvilket efter alle solemærker at dømme har været tilfældet med hertug Valdemar, faldt lenet tilbage til lensherren [3]). Ganske vist havde sidelinierne i den såkaldte forlening til samlet hånd et middel til at erstatte deres manglende arveret, men forleningen 1253 har utvivlsomt ene været givet til Valdemar. Kong Kristoffer var således efter tyske forhold i sin gode ret, når han foreløbig inddrog lenet eller lod det stå ubesat.

Efter kongens død blev Erik Abelsøn hertug, og da

[1]) Waitz. Verfassungsgeschichte. VI, 53.
[2]) It ne ert nieman nen len wen die vader uppe den sone. Sachsenspiegel. Art. 21, § 3. Jfr. Homeyer. System des Lehnrechts. S. 450. (I hans udg. af Sachsenspiegel 2. Th. 2. Bd. S. 260—644.)
[3]) Sachsenspiegel. Art. 6, § 2; Homeyer. S. 499 ff. og 517—18.

han døde 1272, gjorde Erik Glipping intet forsøg på at inddrage lenet, men nøjedes med i sin egenskab af lensherre at optræde som formynder for hans søn Valdemar[1]). At han har beholdt denne stilling så længe som muligt, måske længere end det strængt taget var lovligt, og at han tilsidst er bleven tvungen til at nedlægge den, er sandsynligt nok; thi først 1283 overtog Valdemar selv hertugdømmet[2]). Hans lensbrev er ligeså lidt som de tidligere blevet bevaret, og da det ikke findes i Stephanius' registrant af den såkaldte „liber cancellariæ", der dog blandt andet indeholder kongens samtidig udstædte skøde på Nørrehalland[3]), taler sandsynligheden for, at man har ladet sig nøje med en mundtlig aftale og „fanens nederkastelse". Alt tyder dog på, at forleningen har været arvelig. I modsat fald skulde man have ventet, at dette punkt var blevet bragt på bane sammen med de øvrige stridsspørgsmål i årene 1285—86, men det berøres aldeles ikke. Og i den revers, hertug Valdemar måtte udstæde 1286, da han på ny

[1]) Dette fortælles i et årbogsbrudstykke fra 1260—86 (S. r. D. V, 614—15), men denne kilde viser så megen lighed med den meget senere jyske krønike (Thomas Geysmer) — man sammenligne S. r. D. II, 388—89 —, at den nærmest gør indtryk af at være en variant. Af større betydning er et aktstykke fra 1290, hvor kong Erik omtales som „tunc temporis in Synder iutia defensoris seu tutoris ac judicis existentis". S. r. D. VIII, 162. — Om lensherrens ret til at være formynder se Sachsenspiegel. Art. 26, § 2, og Homeyer. S. 485 f. Myndighedsalderen, der angives forskællig (Homeyer. S. 478—79.), sættes i den såkaldte Auctor vetus til det fyldte 13. år, men, tilføjes der, „tamen infra adolescentiam, si egent, tutorem habere potuerunt" (§ 64). Adolescentia ophørte med det 24. år, og Valdemar er født c. 1260.

[2]) Jfr. Holberg. Konge og Danehof. I, 64 ff. jfr. 148. — Rydårbogen.

[3]) Trykt i Smith. Om Kjøbenhavns Universitetsbibliothek før 1728. S. 167 ff.

forlenedes med hertugdømmet, efter at han ved at føre avindskjold på riget havde forbrudt sit len, nævner han endog Sønderjylland i samme åndedrag som sin fædrenearv[1]). Ligeledes tyder navnet Sunderjutia, der i disse år træffes for første gang, på en i stedse større grad tiltagende udsondring fra det øvrige rige.

Fra Erik Menveds dage er der, takket være Hvitfeld, bevaret en talrig række aktstykker, der skylde konflikten mellem kongen og hertugerne deres tilbliven og give et godt indblik i stridsspørgsmålene. Det fremgår af dem, at man stredes om, hvorvidt Als og konunglevet i Sønderjylland hørte til hertugdømmet eller til riget, om hertugernes lensfølge og deres ret til at tage mænd m. m., men aldrig om, hvorvidt lenet var arveligt eller ikke. Dette er tilfældet, sålænge hertug Valdemar lever og ligeledes under sønnen Erik, der alt i faderens live havde deltaget i regeringen og 1312 uden modstand blev forlenet med hertugdømmet som et fanelen på samme måde og med de samme rettigheder, som hans forfædre hidtil havde haft[2]). Da han døde 1325, gentoge begivenhederne fra 1272 sig, om end med et andet udfald. Kristoffer II gjorde som lensherre fordring på at være den 12åarige Valdemars rette formynder, men dennes morbroder grev Gert gjorde ham rangen stridig ligesom

[1]) Ducatum Sunder Jutiæ et alia bona nostra patrimonialia. Hasse II, 283—85 efter Svanings afskrift. I oversættelse hos Hvitfeld II, 366—71.

[2]) Eo modo et jure quibus progenitoribus ... domicelli a progenitoribus ... domini regis ... hactenus tenuerunt. Hasse III, 132. Om Eriks deltagelse i regeringen se f. ex. Hasse III, 114—15 og Fabricius. Urkunden zur Geschichte Rügens. IV, 1, 60. Efter A. D. Jørgensens levnedsskildring i Biografisk Lexikon førte han endog hertugtitlen, medens faderen levede.

greverne i 1272[1]). Dem var det lykkedes Erik Glipping at drive tilbage, nu var det Kristoffer, der måtte vige, og udviklingen førte som bekendt til, at han mistede kronen og måtte rømme land og rige, medens Valdemar på Viborg thing hyldedes som de danskes konge. Efter 75 års forløb var Abels æt atter kommen på tronen.

Indtil nu have vore undersøgelser ene haft Sønderjylland til genstand, thi først fra Erik Menveds tid foreligger der nogenlunde fyldige oplysninger om de andre len eller rettere om hertugdømmet og grevskabet Halland, og til alt held ere disse af en sådan art, at spørgsmålet om lenets arvelighed ikke er underkastet nogen tvivl. Hertugdømmet Halland eller Sønderhalland, der omfattede herrederne sønden for Etra å, blev 1284, uvist på hvilke betingelser, givet til Erik, en søn af Valdemar Sejrs uægte Søn Knud, der i sin tid havde haft Blekingen til len[2]). Han døde 1305, og et par år senere (1307) forlenede Erik Menved sin upålidelige broder Kristoffer med hertugdømmet som et fanelen. I lensbrevet, det ældste danske, der kendes, bestemmes det, at lenet efter hans død skal tilfalde hans ældste søn „og så fremdeles hen den ældste søn efter faderen". Lenets arvelighed er altså udtrykkelig fastslået, men derimod er der den mærkelighed ved dette len, der ellers ikke kendes her i landet, at lensmanden skulde svare en årlig afgift nemlig 1000 mk. skånsk i to terminer. Forøvrigt giver brevet regler for, hvorledes lensmanden havde at forholde sig, når lensherren døde; inden et fjerdingår efter et kongeskifte skulde han søge om en ny forlening og aflægge

---

[1]) Detmar. Koppmanns udg. S. 449.
[2]) Esromårbogen.

troskabsed. Undlod han dette, faldt lenet tilbage til kronen, hvilket også skete, hvis lensmanden døde „barnløs og uden arving“[1]); alt er, som man ser, ganske i ovensstemmelse med fremmed lensret. Landets videre skæbne er i denne sammenhæng uden interesse.

Hallands fire nordligste herreder udgjorde grevskabet Nørrehalland, som Valdemar Sejr 1216 forlenede til sin uægte søn Niels[2]). Hans søn af samme navn afstod under forhandlingerne om kongens løskøbelse sin mødrenearet til grevskabet Sverin, og til erstatning derfor overlod og tilskødede Valdemar ham det halve Halland[3]). Efter hans død 1261 hengik der dog en længere årrække, inden hans sønner kom i besiddelse af deres fædrenearv, thi først 1283 godkendte Erik Glipping sin bedstefaders afståelse og udstædte et nyt skøde til grev Jakob og hans arvinger[4]). De udtryk, der i det første og andet brev bruges for at karakterisere overdragelsen, godtgøre tilstrækkelig, at der her ikke kan være tale om en forlening. Landet var greveslægtens ejendom, uden at dog forholdet til Danmark afbrødes, thi grev Jakob indtog

---

[1]) Lensbrevet i dansk parafras hos Hvitfeld III, 90—92. På kvindelig arvefølge kendes der i Danmark vist kun et exempel; 1328 forlenes nemlig Femern til grev Johan og hans arvinger „tam masculini quam feminini generis“. Hasse III, 378.

[2]) Rydarbogen.

[3]) Meklenburg. Urkbuch. I, 509. Om Pal.-Müllers kritik af brevets ægthed jfr. Repertoriet I, nr. 140. Jeg anser aktstykket for ægte, hovedsagentlig fordi det fandtes i den fra Erik Menveds tid stammende officielle afskriftssamling „liber cancellariæ“.

[4]) Nos scotationem . . . ratissimam habere volentes medietatem dicte terre . . . . cum omnibus solutionibus, libertatibus et juribus ceterisque attinentiis et servitiis corone attinentibus . . . . comiti Jacobo libere resignasse et sub forma predicte scotationis assignasse sibi et suis heredibus iure perpetuo possidendam. Meklenburg. Urkbuch. III, 104.

den første plads blandt rigets stormænd og var tilstæde på danehofferne i de bevægede år 1283 til 1286, ligesom han sikkert også har været pligtig til at deltage i leding, når denne udbødes[1]). Hans stilling har nærmest været som en stor godsejers, og da han 1305 ikke længere formåede at holde stand overfor de danskes angreb, solgte han ligefrem sit grevskab til kong Hakon af Norge, et nyt bevis for, at dette har været hans ejendom og ikke et dansk kronlen[2]). Til et sådant forvandledes det imidlertid, da Erik Menved ved stilstanden i Issefjord og i København 1308 og 1309 forlenede det til Hakon på de samme vilkår, som grev Jakob havde haft det, altså arveligt[3]). Ved den endelige ordning af Nordens forhold, der fandt sted på det store fredsmøde i Helsingborg i sommeren 1310, forandredes Hallands skæbne pany; det forlenedes nu til de svenske hertuger Erik og Valdemar og deres arvinger fanelensvis og til samlet hånd[4]).

Det er første gang, at den i udlandet så velbekendte samforleningsinstitution træffes på dansk grund, et nyt exempel på, hvorledes det fremmede lensvæsens former i stedse højere grad fandt indpas her i landet[5]). Dens betydning var, som forud bemærket, at sikre sidelinierne den arveret, den almindelige forlening ikke gav dem, og det var da sædvanlig tilfældet, at alene én mand af

---

[1]) Jfr. Holberg. Konge og Danehof. I. 158 f.

[2]) Fornhandlingar rörande Halland. S. 32—33.

[3]) Concedimus im pheodum sicut ea comes Jacobus ..... dinoscitur liberius tenuisse. Rydberg. Sverges traktater. I, 349 jfr. 354.

[4]) Comitatum ..... ducibus et eorum veris heredibus assignavimus et concedimus iure feudali, quod fanelent dicitur, et manu coadunata. Rydberg I, 355.

[5]) Om samforleningen i det hele taget jfr. J. E. Larsens afhandling i Antislesvigholst. Fragmenter. I.

slægten optrådte som den egentlige lensmand, medens de øvrige forlenede kun i enkelte givne øjeblikke kunde gøre deres ret gældende. Hvad der skete 1386, må således nærmest opfattes som en forlening af denne art; hele den holstenske greveslægt forlenedes ved denne lejlighed med Sønderjylland, men af dem skulde stadig én optræde som regerende hertug[1]). Tillige kunde den naturligvis anvendes, når flere end én person faktisk toge del i styrelsen. Dette må være tilfældet her, ligesom også da Kristoffer II 1330 tildelte hertug Valdemar og grev Gert samforlening på Sønderjylland[2]). Sammenligner man disse samforleninger med fremmede, f. ex. de sachsisk-holstenske fra begyndelsen af det 14. århundrede[3]), vil man dog snart se, at denne institution endnu ikke var ret udviklet i Danmark. Vi få intet at vide om de forlenedes indbyrdes forhold, ligesålidt som der bestemmes, om lenet skulde deles reelt eller delene være af ideel natur.

Vort kendskab til de hallandske len er af senere dato men til gengæld langt mere indgående end til nogetsomhelst andet dansk fyrstelen, ligesom det også hviler på et langt sikrere grundlag. Da man imidlertid må antage, at forholdene have været nogenlunde ensartede landet over, og de sønderjyske hertuger tilmed i meget indtoge en mere begunstiget stilling end de hallandske vasaller, må exemplet fra dette land kunne tjene til støtte for vor påstand, at Sønderjylland på denne tid var og alt omtrent i et hundrede år havde været et arveligt len. Men det må på den anden side indrømmes,

[1]) Detmar. S. 590. Jfr. Erslev. Dronning Margrethe. S. 129 ff.
[2]) Antislesvigholst. Fragm. VII, 74—77.
[3]) Brevene trykte hos Hasse III, 85, 106 o. o.

at på grund af den absolute mangel på aktstykker kan denne påstand ikke siges at være sikkert funderet før under Erik Menveds regering. Under denne konge, der blev besunget af den hendøende tyske minnesang, og som øjensynlig har været en varm beundrer af fremmed sæd og skik, må lensvæsenet i det hele og store have været ordnet efter tysk mønster, om end udviklingen naturligvis ikke har været så vidt fremskreden. Fyrstelenene uddeltes som fanelen, det vil sige, som tegn på forleningens art overraktes der under megen pomp og pragt lensmanden en fane. Der havde uddannet sig en bestemt arvefølge, og som supplement til denne var forleningen til samlet hånd bleven optaget. Alt tegnede således i begyndelsen af det 14. århundrede til, at der på rigets grænser skulde udvikle sig flere delvis uafhængige lensfyrstendømmer. Men denne udvikling afbrødes af den snart påfølgende opløsning, og kun i Sønderjylland vare forholdene tilstrækkelig fæstnede til at modstå de omvæltninger, denne begivenhed førte med sig. Dette land bliver derfor fra nu af så godt som den eneste repræsentant for de danske fyrstelen.

En af barnekongen Valdemars første og vigtigste regeringshandlinger var at forlene sin onkel grev Gerhard og hans arvinger med hertugdømmet „til evig tid“ [1]). Dette er det første sønderjyske lensbrev, hvor lenets arvelighed direkte udtales, og det er tillige det ældste, der er bleven os bevaret; to omstændigheder, der sikkert stå i nøje forbindelse med hinanden. I henseende til arveligheden skete der, efter hvad der forhen er udtalt, ingen forandring, men i alt andet betegner brevet en stor

---

[1]) Hasse III, 330—31.

omvæltning. Skåret som det er efter tysk mønster, bryder det ganske med den historiske udvikling og stiller med ét slag den nye hertug ligeså frit overfor lensherren som f. ex. de holstenske grever overfor hertugen af Sachsen. Alle de kongelige rettigheder opgives, om tjenestepligt tales der aldeles ikke, og det eneste, kongen forbeholder sig, er jus superioris dominii seu inpheudationis ɔ: overherre- og forleningsretten, medens hertugens stilling karakteriseres ved, at lenet overdrages ham cum dominio utili et directo. Udtrykket „cum dominio utili", der svarer til det plattyske „mit nutter herscap", betegner, at lensmanden har den fulde brugsret af lenet, at han for at blive ved plattysken har „aller nuet, rechte unde bequemichheyt" [1]). Mindre klar er den anden del af frasen: Cum dominio directo, der efter tyske lensretslæreres fortolkning skal betyde „die eigentliche bei der Lehnserrichtung vorbehaltene, in ihrer Wirksamkeit aber höchst beschränkte Proprietät" [2]). At denne overdroges til lensmanden selv, er i og for sig mærkeligt, men bliver ganske uforståeligt, når man erindrer den nys anførte sætning, efter hvilken kongen forbeholdt sig jus superioris dominii; disse to udtryk synes nemlig nærmest at måtte dække hinanden.

I nær forbindelse med lensbrevet af 1326 står et andet aktstykke, hvis man tør bruge dette ord om et par linier latin, der ere os overleverede løsrevne fra deres oprindelige sammenhæng, nemlig den såkaldte constitutio Valdemariana. I oversættelse lyder denne således: „Ligeledes skal hertugdømmet Sønderjylland

---

[1]) Hasse III, 441 (freden i Kiel 1332). Jfr. Paetz. Lehrbuch d. Lehnrechts. Hrsg. von Goede. S. 83.
[2]) Paetz. A. skr. S. 82.

aldrig forenes med Danmarks rige og krone, således at én bliver herre over begge.“ Få aktstykker have herhjemme været genstand for så megen diskussion som disse linier, der af Slesvigholstenerne betragtedes og for den sags skyld endnu betragtes som en af deres læres grundpiller, medens det fra dansk side hævdedes, at de måtte anses „om ej for åbenbar uægte, så dog for højst mistænkelige; muligen blot et udkast af et enkelt parti“ [1]). Siden dette blev skrevet, er dog meget vand løbet i stranden. A. D. Jørgensen har i sine „Fyrretyve fortællinger“ omtalt constitutionen på en måde, der viser, at han anser den for ægte [2]), og for nylig har prof. Erslev udtalt den samme mening [3]), til hvilken vi i det hele kunne slutte os, idet det dog må bemærkes, at der ikke lader sig føre noget stringent ægthedsbevis.

Prøves constitutionen på hele den politiske situation, vil man se, at den passer udmærket ind i denne. Grev Gert og stormændene havde båret sejren hjem, og hvor modstridende deres interesser end kunde være, på dette punkt måtte de falde sammen, thi constitutionen betegner en afgjort indskrænkning i kongens magt. Mest interesse måtte den selvfølgelig have for greven; den var en slags garanti, den forsigtige Schauenburger krævede af stor-

---

1) Hovedindlægget fra dansk side er Werlauffs afhandling „Om constitutio Waldemari“ i Antislesvigholst. Fragm. VII. H. Fra tysk side kan nævnes Waitz i Schleswig-Holsteins Geschichte. I, 213 ff. og Nordalbingische Studien. III, 69 f. Selve constitutionen er trykt bl. a. i Jensen u. Hegewisch. Privilegien d. Schleswig-holst. Ritterschaft. S. 24.

2) 1. udg. S. 152.

3) I en artikel om constitutionen i Salomonsens konversationslexikon. Nærmere har samme forfatter udviklet sin opfattelse i en afhandling, der vil blive trykt i nærværende hæfte af dette tidsskrift.

mændene for at være fuldtud sikker på forleningen. Dens statsretlige betydning ligger i, at den foreløbig gjorde en ende på den gamle sædvane, at én og samme person kunde være konge af Danmark og samtidig hertug af Sønderjylland. Til selve lensforholdet strakte dens indflydelse sig ikke, og det må anses for tvivlsomt, om den efter dansk statsret kunde betragtes som bindende for de følgende konger, med mindre den stadfæstedes af dem, f. ex. ved at optages i deres håndfæstning. Og dette har ikke fundet sted.

De sønderjyske hertuger havde 1326 opnået en hidtil ukendt fri stilling, men kunde de bevare, hvad de havde vundet? Da Kristoffer II 1329 på ny blev tagen til konge, vendte Valdemar tilbage til sit hertugdømme, medens Gert, der havde fået Fyen som arveligt len, tillige fik ventebrev på Sønderjylland for sig og sine arvinger, hvis hertug Valdemar skulde dø barnløs. Til yderligere sikkerhed forlenedes han og Valdemar strax dermed til samlet hånd[1]), og selv om denne handlings største betydning lå i den garanti, den gav Holstenerne for en gang at blive herrer i landet, findes der dog træk, der tyde på, at Gert en tid lang har deltaget i hertugdømmets styrelse ikke blot i sin egenskab af den unge Valdemars formynder[2]). Forøvrigt er det indlysende, at

---

[1]) Antislesvigholst. Fragm. VII, 74—77 .... quem et actu cum dicto domicello in solidum inpheodavimus; 1333 befaler Valdemar sine vasaller at aflægge troskabsed til greven, hvis han selv skulde dø uden arvinger. Schleswig-holst.-lauenbg. Urk.-samlung. II, 85—86. (S. H. L. U.)

[2]) Greven overdrager f. ex. en holstensk ridder halvdelen af skatterne og kirketienden i hertugdømmet og lover ham Tørninglen. Hasse III, 427—28. 1337 synes forholdet at være ophørt, thi i et aktstykke fra dette år, hvori grevens landområde nævnes, forekommer hertugdømmet ikke. Hasse III, 551.

den følgende kongeløse tid i højeste grad måtte bidrage til at fæstne hertugens selvstændige stilling. Han måtte så at sige blive suveræn fyrste, og lenet efterhånden nærme sig til ejendom. Ligesom de fordrevne kongesønner betragtede riget som deres fædrenearv [1]), således får man da også det indtryk, at hertug Valdemar har anset hertugdømmet for sit arvegods, over hvilket han havde uindskrænket rådighed. Bedst ses dette måske af, at hertugen begyndte at pantsætte dele af sit land, senere endog det hele, thi for at denne retshandling kunde have gyldighed, krævedes der efter dansk ret, at pantsætteren skulde være ejer af pantet [2]). Den første større pantsættelse skete 1325, da Valdemar pantsatte Ekernførde m. m. til grev Johan, uden at man ved denne lejlighed hører det mindste til Kristoffer II's samtykke, medens brevet, som det sig hør og bør efter dansk ret, bekræftedes af formynderen grev Gerhard [3]). Langt interessantere og af ulige større betydning er dog pantsættelsen af hele hertugdømmet i februar 1340, thi selv om den aldrig kom til udførelse, blev det denne traktat, der kom til at danne grundlaget for den efter Gerhards drab følgende ordning, hvorved det blev Valdemar Atterdag muligt at samle riget. Greverne overdroge som bekendt hertug Valdemar panteretten til Nørrejylland for 42000 mk. sølv. For de 32000 mk. skulde Sønderjylland

[1]) Valdemar Atterdag kalder sig således „verus heres regni Daciæ". Diplom. Suecanum. IV, 603, 607.

[2]) Matzen. Den danske Panterets Historie. S. 204. Lensretten fordrede lensherrens tilladelse. Homeyer. S. 433.

[3]) Hasse III, 309—11. — Matzen. A. skr. S. 190 f. Allerede 1260 sker der en pantsættelse til de holstenske grever, men da hele den hertugelige familie udstæder brevet, har det øjensynlig drejet sig om slægtegods. Hasse II, 89.

hæfte som pant, således at hertugen kun beholdt Als og måske Sundeved tilbage; pantet kunde han indløse i tre dele, men indløsningen skulde foregå fra nord til syd, og Gottorp altså blive længst i Holstenernes magt[1]). Sønderjyllands statsretlige forhold havde ved denne lejlighed undergået en betydelig forandring. Mellem lensmanden og lensherren var der ved pantsættelsen blevet indskudt et nyt led i panthaverne. Greverne vare fuldstændig trådte i hertugens sted, pantet var overdraget dem med alle hertugelige rettigheder, vasallerne skulde vises til dem og sværge dem troskab, „således som mænd rettelig skal gøre overfor deres herre". Hvorlænge dette forhold skulde vedvare, beroede på hertugen; hos ham og hans arvinger lå indløsningsretten til det pantsatte land. Men længere end til de to nordligste fogedier nåede han ikke; Gottorp med Sydslesvig forblev stadig i grevernes hånd[2]). Og de dele, hertug Valdemar efterhånden fik indløst, magtede han ikke at holde i den samme frie og uafhængige stilling som i tiden 1326—40. Valdemar Atterdag fik dem atter fuldstændig tvunget ind under lenspligten. Ved overenskomsten i Vejle måtte hertugen således love ikke at handle anderledes mod kongen end mod sig selv; i et og alt vilde han have fælles sag med ham. Og hertil føjedes følgende betydningsfulde bestemmelse: Hvis døden skulde overraske os nu i kongens levende live, skal han være værge og formynder for vort land og vore børn, for vore borge og vasaller, indtil vore børn komme til skælsår og alder[3]).

---

[1]) En indgaaende fremstilling af den hele ordning haves i Reinhardts afhandling i Hist. Tidsskr. IV. R. 4. Bd. S. 159—81.
[2]) Reinhardt. Valdemar Atterdag. S. 202.
[3]) S. H. L. U. II, 121.

Uagtet traktaten ikke indeholder nogen direkte udtalelse herom, må Sønderjylland ved dette forlig atter være blevet ført tilbage til lensforholdet. Og intet tyder på, at der i så henseende er indtrådt nogen forandring, efter at det tidligere venskab mellem kongen og hertugen fra c. 1350 var kølnet så stærkt, at det endog flere gange kom til åben fejde mellem svogrene. I den store landefred 1360, der almindelig kaldes Valdemar Atterdags håndfæstning, fastsloges det udtrykkelig, at hertugerne Valdemar og Henrik skulde nyde alle deres friheder og rettigheder ligeså frit og ubeskåret som nogen hertug før dem. Til gengæld måtte de love at overholde al kongens og kronens ret[1]). Den ufred, der fra århundredets midte havde hersket mellem de to linier af kongehuset, afløstes i året 1373 af et meget intimt forhold. Forsoningen fik sin formelle stadfæstelse ved freden i Flensborg, hvor det bestemtes, at de Sønderjyder, der hørte under hertugen, skulde yde ham, hvad de vare pligtige; skyldte de kongen noget, skulde de give ham det[2]). Langt tydeligere end disse vage bestemmelser tale dog de overenskomster, der sluttedes eller alt vare sluttede mellem slægtningene. De indlededes med, at enkehertuginde Rikardis indsatte kongen til formynder for sig og alt sit gods og livgeding, hvor det end var beliggende, således at han fik en meget udstrakt fuldmagt, der blandt andet hjemlede ham ret til at indløse panterne[3]). Det var ret betydelige landstrækninger, der

---

[1]) G. A. II, 20, § 18. Både hertug Henrik og hans ældre broder Valdemar deltoge i regeringen, medens faderen endnu levede. Se f. ex. S. H. L. U. II, 230, 235. Danske Magazin. 5. R. II, 93.

[2]) S. H. L. U. II, 290.

[3]) S. H. L. U. II, 288—89.

herved vare blevne afhængige af kongen, Als med Sundeved og omliggende herreder samt Hvidding herred på vestkysten. Men hans indflydelse skulde snart blive endnu større. På danehoffet i Nyborg 1374 overdrog nemlig hertug Henrik sin arveherre kong Valdemar og hans arvinger indløsningsretten til Gottorp len med alt tilliggende. De skulde beholde landet, til det indløstes af hertugen eller hans arvinger, men vel at mærke skulde man lægge alle de udgifter, kongen alt havde haft eller i fremtiden vilde pådrage sig for hertugens skyld, til den sum, for hvilken lenet var pantsat greverne[1]). Det følgende år døde hertug Henrik, med hvem den ældre hertugelige linie uddøde, og spørgsmålet om, hvad der nu skulde ske, fik en brat løsning, da kongen få måneder senere fulgte ham i graven.

Den politik, Valdemar Atterdag i sine sidste år fulgte overfor Sønderjylland, forklares i regelen således. Kongen ventede, at den barnløse hertug Henrik snart skulde dø, og efter lensretten måtte hertugdømmet i så fald som et udslukket len falde tilbage til kronen. Men da retskravene vare af underordnet betydning på en tid, da magt som oftest betød det samme som ret, søgte han alt i hertugens levende live at få fast fod i landet[2]). Rent theoretisk set er denne betragtning sikkert rigtig. Det eneste danske lensbrev, der har en bestemt fastsat arvefølge, nemlig hertug Kristoffers, går i overensstemmelse med den fremmede lensret ud fra, at lenet kun nedarvedes i lige linie fra fader til søn.

Men samtiden synes at have haft en anden opfat-

[1]) S. H. L. U. II, 304–05.
[2]) Således f. ex. Reinhardt. A. skr. S. 483.

telse[1]). En halv snes år efter hertugens død antog landets faktiske ihændehaver grev Claus titlen „sand arving til Jylland“, hvad enten han nu nedledte sin arveret fra faderens forlening til fælles hånd i 1330 eller fra sit slægtskab med det uddøde fyrstehus; hans faders søster havde nemlig været gift med Erik Valdemarsøn[2]). I så fald har man altså fra tysk side betragtet lenet som hertugslægtens arvegods, hvorpå der også andetsteds fra haves et bevis. 1393 tilskødede nemlig hertug Erik af Sachsen-Lauenborg på Urnehoved thing de holstenske grever den ret og adkomst til hertugdømmet, han og hans brodersøn Otto af Tecklenborg havde arvet fra deres søster og faster Rikardis, hertug Valdemars Enke[3]). Og senere under processen med Holstenerne påstod ligeledes Erik af Pommern, at han gennem sin moder var nærmest arveberettiget til hertugdømmet[4]). Hvorvidt alle disse krav til syvende og sidst bunde i, at man har anset Sønderjylland som hertugernes private ejendom, eller om man i arvefølgespørgsmålet har fulgt landets egen ret i stedet for den strængere lensret, lader sig ikke afgøre; sandsynligvis er den sidste mulighed dog den rette.

— —

[1]) Jfr. A. D. Jørgensen i det Letterstedtske tidsskrift. 1882. S. 211.

[2]) Se regesterne i Zeitschr. d. Gesellsch. f. Schleswig-Holstein-Lauenbg. Gesch. VI, 116 nr. 32—33. Fællesforleningen har dog sikkert tabt sin retslige gyldighed, hvis den ikke er blevet stadfæstet af Valdemar Atterdag, og herom haves ingen efterretning.

[3]) Alle unse rechticheit de uns anestorven was in deme hertichrike thu Sleswyck van unzer medderen wegen vrowen Rixen ... anevallen. S. H. L. U. II, 372, jfr. s. 351.

[4]) Se f. ex. Sejdelin I, 217. Ducatus . . . materna successione juxta leges municipales regni nostri Dacie hereditario jure ad nos spectat.

Det blev Holstenerne, der gik af med sejren. Ikke så såre havde de ved Valdemars død mistet deres farligste fjende, førend de skyndte sig med at tilintetgøre hans værk. Den ene borg efter den anden faldt i deres hænder, og ved at slutte sig til Meklenborgerne fik de en slags retslig bekræftelse på hvad de havde vundet, idet den unge Albrecht i januar 1376 overdrog dem Sønderjylland, vel at mærke som ejendom ikke som len[1]). Der hviler dog nogen uklarhed over hele denne afståelse, *thi* overdragelsesbrevet findes ikke blandt grevehusets øvrige sager i „Gemeinschaftliches archiv" men i det meklenborgske arkiv i Schwerin. Det er altså ikke blevet ratificeret, og i det officielle eller officiøse meklenborgske stridsskrift fra 90erne hedder det udtrykkelig, at greverne bleve Albrechts mænd og toge hertugdømmet til len af ham[2]). Har man ment at være gået for vidt og forlenet Holstenerne med landet i stedet for helt at skille det fra riget? I virkeligheden var lensforholdet til Danmark dog brudt i de følgende år; greverne førte således en tid lang titel af „herre til Jylland" [3]). Først 1386 lykkedes det dronning Margrethe, der hidindtil havde været optaget af sin politik over for Stæderne, atter at knytte det brustne bånd. I Nyborg forlenedes Holstenerne fane-

---

[1]) S. H. L. U. II, 316—17, jfr. det foregående brev. Om udtrykket „laten und opgelaten", hvormed retshandlingen karakteriseres, se Homeyer. S. 269—70. Om nogen arveret til landet tales der ikke, tværtimod opstilles det snarere som modsætning til gods i riget, der tilfaldt greverne „van erves weghen" (II, 315).

[2]) Unde ..... huldigeden em de rechten Holsten heren unde worden syne manne van deme hertochdome to Sleszwyck, dat se to Grevesmolen van eme to len entfingen also van erem rechten konninghe to Dennemarken. Script. rerum Suecic. III. Pars I. S. 199.

[3]) S. r. D. VIII, 99.

lensvis og arvelig med det danske kronland. Forleningen omfattede, som vi ovenfor have set, det samlede fyrstehus, men kun én af greverne skulde føre hertugnavnet og være den styrende[1]. I hvor høj grad greverne forøvrigt betragtede hertugdømmet som et slægtland, fremgår blandt andet af det store skifte i slægten efter den gamle grev Claus' død 1397. Jærnhenriks tre sønner bleve nemlig enige om, at hertug Gerhard i ni år skulde vedblive at styre landet; når denne tid var forløben, skulde sagen tages op til fornyet drøftelse[2]. Grev Claus efterlod sig ingen sønner, men derimod en datter Elisabet, der også må have betragtet sig som arveberettiget, thi på Urnehoved landsthing pantsatte og tilskødede hun efter dansk ret grev Gerhard den ret i hertugdømmet, der var tilfaldet hende efter faderen[3]. Lenet behandledes, som man ser, ganske som en almindelig landejendom og fulgte som sådan naturligst landets ret.

Ved forleningen 1386 var der tilvejebragt et klart og bestemt forhold mellem kongeriget og hertugdømmet. Men allerede ti år senere forstyrredes dette ved begivenhederne på mødet i Assens, der danner indledning til

[1]) Detmar. S. 590. Noget lensbrev er ikke bevaret, og da det heller ikke havdes under processen, har man vel ladet sig nøje med en mundtlig aftale. Jfr. Erslev. Dronning Margrethe. S. 129 f.

[2]) S. H. L. U. II, 380—81.

[3]) Schötede . . . tu ener vollenkomenen ewighen erveschöte deme . . . . . hertoghen Gherarde un sinen rechten erven, alze unse densche lantrecht utwiset, dat gantze hertichrike . . . . . allent des er daranne anghevallen was un is van eren vadere greven Clawese etc. S. H. L. U. II, 388, jfr. 384. For fuldstændigheds skyld udstædtes der ikke mindre end tre breve: Et pantebrev, et skøde på hertugdømmet i sin helhed og et skøde på pantegodset. Tr. a. skr. s. 385—90. Jfr. i det hele Waitz. Schleswig-Holsteins Geschichte. I, 283 ff.

den senere strid mellem Erik af Pommern og Holstenerne, som efter en menneskealders forløb endte med disses sejr. På dette punkt ville vi standse vor undersøgelse. Af fyrstelenene er alene Sønderjylland tilbage, og i dets historie indtræder der, efter at konflikten er afsluttet, en ny epoke. Det har ikke kunnet undgås, at vi i det foregående ofte ere komne stærkt ind på tidens politiske historie, thi mellem de politiske og statsretlige forhold er der i middelalderen en inderlig forbindelse. De første afføde som oftest de sidste, der skifte og forandre udseende med den politiske situation, ligesom de i langt højere grad betinges af øjeblikkets magtfordeling end af visse, en gang for alle fastslåede grundlove.

Vi have hidtil hovedsagentlig beskæftiget os med spørgsmålet om lenenes arvelighed, altså den højere statsretlige ordning. I det følgende skulle vi undersøge de andre sider af retsforholdet mellem konge og lensmand, der naturligst falde i de to store hovedgrupper: Lensmændenes rettigheder og deres pligter.

Lensmandens første og vigtigste pligt var her som allevegne af ren ideel natur. Han skulde være kongen huld og tro „som en tjener sin lensherre“ og måtte derfor aflægge troskabsed, homagium, til ham [1]). Dels var troskaben negativ, idet lensmanden stundom under særlig mistænkelige forhold måtte love, at han ikke „til kongens død eller fængsel vil gøre og skaffe, råde eller befordre, han skulde tabe jord, byer, stæder, fæster. Ej heller forbinde sig, konspirere eller praktisere mod riget

[1]) Citatet er taget fra Hvitfeld III, 251. Det latinske udtryk er „fidelis sicut homo domino suo“. Om troskabseden se bl. a. også Hasse III, 132 o. o.

eller hannem; ikke heller tilskynde, forhandle eller nogen den del gøre, som kan hedde crimen læsæ majestatis" [1]).

Men troskabsforholdet havde også sin positive side nemlig de tjenester, lensmanden var pligtig til at yde kongen. Disse falde atter i to grupper, hof- og krigstjenesten eller, som de hedde i det tyske lenssprog, „hofvart" og „hervart [2]).

Die hofvart var i Tyskland den forpligtelse, lensmanden havde til ved visse lejligheder at møde ved lensherrens hof. Omplantet på dansk grund bliver det den skyldighed eller, om man vil, den ret, han havde til at være tilstede på danehofferne. Det følger af sig selv, at rigets vigtigste stormænd fra første færd have givet møde på disse helt igennem aristokratiske forsamlinger, men det skorter forøvrigt ikke på bestemte lovbud i så henseende. Omtrent samtidig med at danehofferne ved forordningen af 1282 bleve et regelmæssigt led i forfatningen, ordnedes også lensmændenes forhold til dem. Hertug Valdemar måtte således love „at besøge herredage, når de påbydes om rigens bedste, og når hans majestæt ellers lader fordre os, uden vi ere lovlig forhindret". Ligeledes findes der i hertug Kristoffers lensbrev en passus om, at han var pligtig til at deltage i danehofferne „som andre kronens vasaller" [3]). Gennem

[1]) Hertug Valdemars revers (1286) Hvitfeld II. 368. Jfr. hertug Kristoffers genbrev 1307. Hvitfeld III, 92. Troskabsløftet omfatter stundom også kongens slægtninge, se f. ex. Hvitfeld III, 81. Forøvrigt er forholdet gensidigt, thi ligesom lensmanden måtte tjene kongen, var denne pligtig til „at skærme og beskytte ham mod ethvert angreb, således som enhver herre bør forsvare sine mænd og vasaller". Hasse III, 143. Textens „dominos et vasallos" er sikkert en fejlskrift for „homines et v."

[2]) Homeyer. S. 376.

[3]) Hvitfeld II, 368. III, 91.

hele danehofstiden kan da også f. ex. de sønderjyske hertugers deltagelse godtgøres. Abel overværer det berømte danehof i Vordingborg 1241, hvor Jyske lov udstædes. Hans søn Erik bivåner et danehof (concilium) i Nyborg 1266, og hertug Valdemar er en flittig gæst på de talrige møder i firserne og senere[1]). Da forholdene atter ere komne til ro efter Valdemar Atterdags tronbestigelse, møde hertugerne på ny på danehofferne f. ex. 1354, 1360 og 1374[2]).

Lensmandens hovedpligt var naturligvis krigstjenesten. Den betingede hans stilling, på den hvilede i sidste instans hele lensvæsenet. Krigstjenesten omtales udtrykkelig i de bevarede lensbreve, og så vidt man kan se, er den i den ældre tid også stadig bleven ydet. Og dog var den en kilde til evindelige stridigheder. Krigstjenesten bestod i det 13. århundrede i, at lensmanden med sine mænd og ledingsopbuddet fra lenets skipæn forenede sig med rigets øvrige ledingshær og sammen med den deltoge i fejden, og striden drejede sig derfor væsentlig om ledingens varighed, og om kongen eller lensmanden skulde udbyde den og hæve de i forbindelse med den stående bøder og afgifter, navnlig kværsædeafgifterne[3]). Herom

---

[1]) Ribe Oldemoder. S. 12—13 sammenholdt med Terpager. Ripæ Cimbr. S. 687—88; Meklenburg. Urkbuch. III, 104—05; Hasse II, 261—62, 270—71 o. o.

[2]) S. r. D. VI, 527; G. A. II, 17—21; S. H. L. U. II, 304.

[3]) Jfr. herom Steenstrup. Studier over Kong Valdemars Jordebog. S. 109—11, 185—207. Vi beskæftige os her udelukkende med den egentlige krigstjeneste, ledingen; hvad landets forsvar, landeværnet, angår, da har naturligvis enhver vabenfør mand været pligtig til at møde. Oplysende ere i så henseende privilegierne for St. Hans klostret ved Slesvig (Hasse II, 1, 14—15, 89, 117. III, 367—68, 481), hvor landeværnet udtrykkelig nævnes som en af de byrder, for hvilken dets fæstere ej fritages.

kævledes kongerne gennem hele det 13. århundrede såvel med de sønderjyske hertuger som med Lunds ærkebisper og bisperne, hvis statsretlige stilling i denne henseende var analog med de verdslige fyrsters. Jakob Erlandsøn førte idelig klage over, at kongen tvang hans mænd til at ligge i borgeleje, at ledingen var for lang, og at den udbødes på ubestemt tid. Ja han opstillede endog den fordring, at bisperne ikkun skulde være skyldige til at tjene i 6 uger efter „italiensk skik“ [1]), det tidsrum, der i udlandet var fastsat for lensfølgens varighed. Senere hævdede Jens Grand, at når ledingen udbødes, skulde det for hans undergivnes vedkommende ske gennem ham, ikke gennem kongen, ligesom han skulde pålægge og modtage ledingsbøderne [2]). Hvad vi i den ældre tid vide om dette forhold i fyrstelenene, er såre lidet; dog ses det, at Erik Abelsøn havde ret til at udbyde ledingen, og at kværsædeafgiften tilfaldt ham [3]). Sandsynligvis har han benyttet sig af sin gunstige politiske stilling efter slaget på Lohede til at opnå disse fordele, thi senere vilde kong Erik ikke godkende dem. Sagen indankedes derfor 1285 for danehoffet, der i sin voldgiftskendelse tildømte kronen denarii pro redemptione expeditionis. Allerede det følgende år gjorde kongen dog den indrømmelse, at vel skulde han udbyde leding i Sønderjylland, samtidig med at dette skete i kongeriget, men „pengene, der betaltes for dens løskøbelse, den leverede proviant, som på dansk kaldes upvegshavn („upurgshaffn“), og de andre ydelser skulde

[1]) S. r. D. V, 593, 595, 612—13.
[2]) S. r. D. VI, 365; V, 589.
[3]) Cypræus. Annales episcoporum Slesvic. S. 289—90. Hasse II, 89, 117 o. o.

tilfalde hertugen" [1]). Hvorledes ordningen har været i de andre len, er tvivlsomt; for Sønderhallands vedkommende synes kongen dog ligeledes at have udbudt ledingen, medens hertugen oppebar ledingsafgifterne [2]).

Under Erik Menved foregik der en stor forandring med krigsvæsenet i Danmark. Den gamle, folkelige ledingshær, der hvilede på en slags almindelig værnepligt, og hvor fodfolket var hovedvåbenet, trådte mere og mere i baggrunden. Det jærnklædte rytteri bestående af herremændene og lejede, hovedsagentlig tyske, riddere og svende udgjorde fra nu af hærens kærne, medens ledingen efterhånden gik over til, hvad den senere var, nemlig en fast kanon [3]). På et af kongens Sverigestog høre vi således, at han var ledsaget af 2500 rustede ryttere, efter tidens forhold en imponerende styrke [4]). Dette systemskifte, der sandsynligvis nærmest er forårsaget af Eriks talrige krige i Tyskland, hvor kampene vist helt igennem førtes med rytterhære, kan også spores i lensmændenes tjenesteforhold, der nu omdannedes i lighed med den tyske hervart. Et godt exempel på udviklingen haves i de hallandske len. Endnu 1307 måtte hertug Kristoffer forpligte sig til at hjælpe kongen med „folk, skibe og undersåtter", og ligeledes lovede kong Hakon i de følgende år at tjene med „mænd og indbyggere" fra de fire herreder, hvormed han forlenedes. Endnu står man altså ganske på det gamle standpunkt; når der udbydes

---

[1]) Hasse II, 271, 284. Om ordet „upurgshaffn", der sikkert er en fejlskrift for „upvegshaffn", se Sechers afhandling om skurdsmænd og ransnævninger i German. Abhandlungen zum LXX. Geburtstag Konrad von Maurers. S. 264 note 4.

[2]) Hvitfeld III, 90—91.

[3]) Jfr. Secher. A. skr. S. 264.

[4]) 25 hundert groten rossen. Detmar. Koppmans udg. S. 408.

leding over hele riget, skulle Hallænderne også møde med deres skibe. Men ved forleningen 1310 er omslaget sket, thi de svenske hertuger skulde tjene med „60 mænd med våben og heste“ [1]). Også i Sønderjylland kan den samme overgang spores. 1286 bestemmes det, at hertugen i krigstid skal møde med sine undersåtter, altså med en almindelig folkehær. En menneskealder senere omordnedes krigsfølget imidlertid således, at hertugen skulde tjene med 50 „köritzer“, forøvrigt et mærkværdig lille tal, når alene Nørrehalland skulde stille 60 [2]). Antallet fastholdtes i nogen tid men forøgedes 1315 til 100 mand. Dette gjaldt dog sikkert kun for et enkelt krigstog, og kongen lovede samtidig hertugen, at han skulde „stå dem for skade, de kan lide“ [3]), medens de derimod tidligere havde været stillede på hertugens „omsorg“, der altså skulde erstatte dem deres eventuelle tab, løskøbe dem m. m. I den følgende tid var det da også en stående regel, at opbuddet stilledes på kongens „kost og tynge“, og ved Kristoffer II's håndfæstning gik denne lensretlige bestemmelse for en tid lang over i den danske statsret og udvidedes til også at gælde herremændene i deres forhold til kongen [4]). Nogen bestemmelse om, at lensmanden kun var pligtig til at tjene en vis tid og indenfor bestemte grænser, således som det var tilfældet i Tyskland [5]), synes ikke at have existeret. I øvrigt kan

[1]) 1307 Hvitfeld III, 91. 1308—09. „Cum hominibus et incolis ipsorum herredt.“ Rydberg. Sverges traktater. I, 349, 354. 1310. „Cum 60 viris armis et dextrariis expeditis.“ Rydberg I, 365.

[2]) Hvitfeld III, 136. Hasse III, 143.

[3]) Hvitfeld III, 212. Også for Nørrehalland skulde lensopbuddet stilles på kongens tynge.

[4]) G. A. II, 10, § 12.

[5]) Homeyer. S. 379.

det tilføjes, at foruden med tropper skulde lensmændene også tjene med deres borge, der skulde stå åbne for kongen og være til dennes rådighed i krigstilfælde[1]).

Gennem hele det 13. og begyndelsen af det 14. århundrede havde vasallerne været pligtige til at gøre riget krigstjeneste af deres len, men heri foregik der i det mindste for Sønderjyllands vedkommende en stor omvæltning 1326. Lenet blev da fuldstændig frit, krigsfølge eller anden lenspligt omtales aldeles ikke i lensbrevet[2]). Det var et afgjort brud med gammel sæd og skik, og da greven 1330 forlenedes med Fyen, opnåede han heller ikke så gunstige vilkår, men skulde tjene riget med 50 heste[3]). Hvorledes tjenesteforholdene ordnedes i den følgende tid, mangle vi ganske midler til at afgøre. Ved forligene i 1340 blev man ganske vist enig om, at greverne og hertugen skulde hjælpe kongen med 400 heste, men denne hjælp var vel at mærke gensidig og afledtes af et forsvarsforbund ikke af lensforholdet, rent afset fra at den under den daværende politiske konstellation måtte være ret illusorisk[4]). Ved Holstenernes forlening i 1386 hævdedes derimod hertugdømmets karakter af et tjenestelen. Detmar, vor pålideligste kilde, fortæller udtrykkelig, at greverne skulde gøre riget mandskab og tjeneste deraf[5]). Men da disse efter Erik af Pommerns valg efter skik og brug ansøgte

---

[1]) Se f. ex. Hvitfeld III. 92, 136 og Hasse III. 143 o. o.

[2]) Grev Johan fik ligeledes Femern og Ludvig Albertsøn de to sydligste jyske sysler som et frit len, hvorimod der af Knud Porses forlening Sønderhalland skulde stilles et opbud på 60 heste. Hasse III, 378. Hvitfeld III, 336 f.

[3]) Antislesvigholst. Fragm. VII, 75.

[4]) S. H. L. U. II, 104, 198.

[5]) ... Denst unde manscop dar von to donde, wan he (kongen) dat esschende were. S. 590.

om en ny forlening, gav tjenesten anledning til strid. Fra dansk side påstod man, at Holstenerne ikke vilde blive kongens mænd og tjenere, med mindre han vilde give dem penge derfor, og således skete det da også. Er dette rigtigt, bleve de altså ikke kongens lensmænd, men tjente ham for sold[1]).

I nær forbindelse med lensmændenes pligt til at gøre krigstjeneste stod deres ret til at tage vasaller, „mænd". Grundlaget for denne ret er Jyske lov III, 8, der bestemmer, at kongen må tage mænd over hele riget, hertugen i sit hertugdømme og kongens andre børn eller frænder og greverne i deres len. Kongen kunde altså ikke blot tage mænd i de lande, der lå direkte under kronen, men også i lenene, og da vederlaget betragtedes som en enhed, skøndt spredt over hele riget, var han desuden den øverste dommer i stridigheder mellem kronvasallerne og deres mænd[2]). Kilderne oplyse intet om, i hvilket forhold kongen forøvrigt har stået til disse, men de godtgøre tilfulde, at mændene en tid lang have været et stadigt stridens æble, idet såvel lensherren som lensmanden søgte at drage hinandens vasaller til sig. Hertug Kristoffer måtte således forpligte sig til ikke at antage sådanne mænd, der alt havde svoret kongen troskab, og i de talrige traktater, der i Erik Menveds sidste år sluttedes mellem ham og den sønderjyske hertug, er det en stående artikel, at ingen af parterne måtte lokke hinandens mænd til sig[3]). Efter kongens

[1]) Antislesvigholst. Fragm. XIV, 86 og Sejdelin I, 207. Jfr. Erslev. A. skr. S. 392 og 500 note 49.

[2]) Holberg. Dansk Rigslovgivning. S. 142, 169—70. Jfr. Repertoriet. I, nr. 1025.

[3]) Hvitfeld III, 91 — Repertoriet I. nr. 1025 (1313); Hvitfeld III, 251 (1317) og 258 (1318). 1316 gik ikke mindre end 19 sønderjyske

død ophører i det mindste tilsyneladende hele denne strid.

Gå vi fra lensmændenes pligter over til deres rettigheder, ere disse så mange og uligeartede, at en fuldstændig redegørelse af dem næsten vilde blive en udsigt over Danmarks indre historie. Den følgende skildring gør derfor heller ikke krav på at være udtømmende, det er en skitse, der alene medtager hovedpunkterne og kun dvæler lidt udførligere ved de omstridte spørgsmål.

Kronvasallerne vare selvstændige fyrster, selvfølgelig med den indskrænkning i magt og myndighed, lensforholdet medførte, og ligesom kongen havde de derfor deres hof, råder og høje embedsmænd. Blandt disse træder drosten mest i forgrunden; for Sønderjylland var jo netop han i en senere tid den karakteristiske embedsmand, men jævnsides ham forefindes også en kansler og en justitiar, men derimod, som man kunde vente, ikkun rent undtagelsesvis en marsk[1]). Indenfor sit len repræsenterede lensmanden kongen og arvede næsten ganske hans stilling på retsvæsenets område. Han oppebar

---

adelsmænd over til kongen. Hvitfeld III, 226, jfr. Stephanius' registant af liber cancellariæ (Birket Smith. A. skr. S. 178. Pag. 616).

[1]) Drost i Nørrehalland: 1220 (P. v. Möller, Halland. S. 25); i Sønderhalland: Anders Højby, 1307 (Hasse III, 75—76). I Sønderjylland: Jens Hvidding, 1263 (S. r. D. VIII, 39), Tyge Abildgård, 1284 og 1287 (Hasse II, 265, 297), Thomas Alsing, 1314—15 (Sejdelin I, 19. Hvitfeld III, 215), Jens Dunck el. Dung, 1366 (S. r. D. VIII, 154, jfr. S. H. L. U. II, 274). — Kanslere (de følgende embedsmænd ene i Sønderjylland): Niels degn, 1314 (Sejdelin I, 19), Peder, provst i Vidå provsti, Notar, 1240 (Ribe Oldemoder. S. 9), Peder Alsing, Notar, 1324 (Hasse III, 302). — Justitiarer: Troels Pedersøn, 1325 (Sejdelin I, 21—23), Hakon, 1342, 44, 50 (Repert. Nr. 1951, 2014, 2234), Vagn Nielsøn, 1345, 47—48, 55 (S. r. D. VIII, 146—47,

sagefaldet[1]) og kunde atter overlade det til andre, særlig kirker, klostre og gejstlige stiftelser, hvis fæstere almindeligvis vare undtagne fra den verdslige jurisdiction og ene skulde stå til rette for deres gejstlige herrer. Ligesom det må antages, at lensmanden i kongens navn har udnævnt sandemændene, således er han også i besiddelse af dennes dømmende myndighed. Allerede hertug Erik benyttede sig 1263 heraf til at afgøre en retstrætte, og fra begyndelse af det 14. århundrede træffe vi ofte et hertugeligt retterthing og en retterthingskansler (justitiar) i Sønderjylland, ligesom også hertug Kristoffer i Halland har myndighed til „kongelig ret at dømme“ [2]). Men hverken de domme, der fældedes af lensmændene, eller de på Urnehoved landsthing vare inappellable[3]). Viborg landsthing og kongens retterthing vare højere instanser. Første gang at denne appellats fra Urnehoved til Viborg landsthing udtrykkelig omtales, er vistnok under Erik af Pommerns proces[4]), men der kan næppe være tvivl om, at denne retssædvane skriver sig fra en langt ældre tid; den findes således allerede antydet i en traktat fra

---

182. Repert. I. nr. 2099), Peder Basse, 1360 (S. r. D. VIII, 163). — Marsk: Erik Holck, 1315, 18 (Hvitfeld III 214, 257). — Hertugelige råder i Sønderjylland f. ex. Hasse II, 294 og indledningen til Haderslev stadsret; Sønderhalland: Rydberg I, 393 f.

[1]) I Kristoffers lensbrev nævnes sagefaldet udtrykkelig. Iøvrigt henvises til de sønderjyske hertugers privilegier til kirker og klostre. (Se privilegiefortegnelsen i Steenstrups Studier etc.)

[2]) Jfr. Stemann. Geschichte d. öffentlichen und Privat-Rechts d. Herzogthums Schleswig. I, 215—16. Hvitfeld III, 90.

[3]) Hvitfeld III, 91, 101.

[4]) Quod quis appellatur in Jucia australi ab aliqua sciencia (!) uel gravamine, appellatur ad placitum generale Vibergense ..... uel ad placitum regis. S. r. D. VII, 402, jfr. 409.

1306[1]). Hvorledes forholdet mellem de to thing forøvrigt har været ordnet, lader sig ikke afgøre, da den allerstørste del af landsthingsarkivet i Viborg, der alene kunde give os svar på vort spørgsmål, forlængst er gået til grunde ved forskællige ildebrande[2]). Foruden gennem sit retterthing greb kongen ved de såkaldte kongebreve ind i retsplejen, og også disse havde lensmændene ret til at udstæde. I Flensborgs stadsret (§ 100) forbydes det således at tage breve over bymænd, førend sagen har været indstævnet for rådmændene og fogeden, og fra det 14. århundrede kendes enkelte exempler på brugen af disse breve[3]). Mindre udstrakt har fyrsternes magt været på lovgivningens område. Rigslovene, de kgl. forordninger og håndfæstninger, have også haft gyldighed i lenene, og lensmændenes lovgivningsmagt har i den ældre tid åbenbart været indskrænket til at udstæde mindre forordninger for byerne og bekræfte disses stadsretter[4]).

Som en følge af at lensmanden var kongens repræsentant, må det i det hele og store betragtes som givet, at alle de kgl. indtægter ere blevne ham over-

[1]) Hvitfeld III. 80.

[2]) Heise. Diplomatarium Vibergense. S. IX. XI o. o. Først 1524 ophævede Frederik I appellationen. Stemann. A. skr. II. 213.

[3]) S. r. D. VIII. 179. Zeitschr. d. Gesellsch. f. Schleswig-Holst. Gesch. III. 99, jfr. 95 ff. Sejdelin I, 25.

[4]) Stemann. A. skr. I, 196. Jfr. Falck i Neues staatsbg. Magazin. I. 321—28, hvor der meddeles en plattysk oversættelse af håndfæstningen 1282 og frdn. af 1284. — Hasse II, 47, 321. III, 521. — Mod Hasse, der anser den førstnævnte frdn. for uægte, opponerer Hegel i Gilden u. Städte d. germ. Völker. I, 178 A. 1. — Sejdelin I. 14—15, 18—22. Åbenrå skrå og Haderslevs stadsret bekræftes af hertugen. Thorsens udg. S. 172—74, 233.

dragne, med mindre det modsatte udtrykkelig siges i lensbrevet. Det er således en selvfølge, at han har oppebåret almindelige afgifter og ydelser fra land og by, inne og stud, torvegæld og arvekøb, og hvad de nu ellers monne hedde, og dette godtgøres noksom af de talrige privilegier, lensmændene udstædte til kirken og stæderne. Ligesom kongen have de draget på gæsteri fra sted til sted og oppebåret deres indtægter i naturalier, ligesom han have de hævet told og havneafgifter, thi „tolden hører hertugen til", hedder det i Haderslev stadsret (§ 4). Også udførselsforbud (forban) synes de at have haft ret til at udstæde; i det mindste fritager den sønderjyske hertug stundom sine byer derfor [1]). Medens de ordinære skatter ikke give nogen anledning til tvivl, er det derimod mere usikkert, hvem de extraordinære skatter tilfaldt, og om lensmændene i det hele havde ret til at pålægge eller anmode deres undersåtter om disse precaria eller beden, som landehjælpen kaldtes. Der synes på dette punkt at være nogen forskæl mellem rigets to hovedlen Sønderjylland og Halland. I hertug Kristoffers lensbrev fastsloges det nemlig, at „når kongen ... lagde nogen almindelig skat på, skulde de i hans fyrstendømme boendes i lige måde skatte kongen som andre indbyggere, ikke hannem" [2]). Men for Sønderjyllands vedkommende er det hævet over al tvivl, at hertugen havde ret til at oppebære disse skatter. Ved forliget mellem Erik Menved og hertug Erik bestemmes det således, at hvis hertugens vasaller give ham landehjælp, skulle de af dem, der ere gåede over til kongen, også gøre det [3]). I sit privilegium

[1]) Hasse II, 121, 258, 290–91 o. o.
[2]) Hvitfeld III, 91. Jfr. Steenstrup, Studier etc. S. 217.
[3]) Hvitfeld III, 251.

for byen Slesvig undtog grev Gert blandt andet også „de skatter, der skal gives os af den ganske menighed", hvorimod hans sønner 1351 fritoge byen for „al slags landehjælp" i 6 år¹). Disse exempler, der yderligere kunne forøges, godtgøre noksom, at den sønderjyske hertug har været forud for sin hallandske fælle. Også på et andet punkt er det samme tilfældet.

Mønt- og vragretten vare de regalier, kongerne nødigst afstode til nogen anden, og ved Hallands bortforlening 1307 forbeholdt kongen sig også møntretten²). Anderledes i Sønderjylland. Slesvig by var fra gammel tid møntsted³); allerede under Magnus den Gode prægedes her mønt, og i modsætning til, hvad der ellers var tilfældet, havde borgerne ved midten af det 12. århundrede fået udprægningen i deres hånd. Men c. 1175 overlod Valdemar den Store Slesvig bisp halvdelen af stadens møntret; den anden halvdel have kongerne sandsynligvis forbeholdt sig selv, og først 1286 overdroges den til hertugen⁴). Mønten, bestemtes der, måtte ikke være af ringere kvalitet end den jyske og heller ikke sættes tidligere i omløb end denne; blandt mærkerne ere fyrstehatten og W de mest fremtrædende. Det sønderjyske møntvæsen kom i det 14. årh. i den samme uorden som det øvrige Danmarks, og da udmøntningen på ny begyndte, var Flens-

---

¹) Hasse III, 347. Noodt. Beyträge etc. I, 176—77. 1360 fritager hertug Valdemar Løgumkloster for „precariis vel tributis de cetero per nos vel nomine nostro petendis seu imponendis". S. r. D. VIII, 180. Jfr. S. H. L. U. II, 117, 122—23, 230 o. o.

²) Hvitfeld III, 90.

³) Jfr. Haubergs afhandling i Aarb. f. nord. Oldk. og Hist. 1884. S. 243 fl., til hvilken der henvises for det følgende.

⁴) Hasse II, 284. Når Hvitfeld i sin gengivelse af reversen siger, at mønten skulde slås i kongens navn, er dette en oversættelsesfejl.

borg møntstedet, og prægningsretten tilhørte en tid lang denne by. Vragretten tilhørte ligeledes den sønderjyske hertug. Nogen lovformelig overdragelse kendes ikke, men alt 1287 fritog hertug Valdemar Lybækkerne for vragret[1]), og der er ikke senere sket nogen forandring i dette forhold. Ved pantsættelsen af Romø 1348 fulgte vragretten således med de øvrige hertugelige rettigheder, og 1366 udstædte hertug Henrik et stort fribrev, hvorved han fritog sine forbundsfæller, Stæderne, for vragret ved de af hertugdømmets kyster, der vare i hans vold[2]).

I den moderne statshusholdning spille domænerne gennemgående en underordnet rolle. Anderledes var det i middelalderen, hvor de som følge af tidens naturalsystem vare statens vigtigste indtægtskilde. Som bekendt faldt det godskomplex, hvorover de danske konger rådede, i begyndelsen af det 13. århundrede i to store grupper: Patrimonialgodset, der tilhørte kongen som privatmand og fulgte slægtens vexlende skæbne, og det egentlige krongods, konunglevet, til hvilket kongen som regent havde brugsret[3]). Men disse to klasser smeltede efterhånden sammen, og det således at konunglevet fik overvægten[4]). Da lensmændene så godt som alle vare medlemmer af kongeslægten, er det en selvfølge, at en del af patrimonialgodset udlagdes til dem. Abels æt besad således Langeland og forskællige besiddelser i Sydfyen, blandt hvilke Svendborg og Fåborg vare de vigtigste. Det vilde dog føre os for langt bort fra vor opgave at

---

[1]) Hasse II, 294.

[2]) S. H. L. U. II, 123, 273—74.

[3]) Pal.-Müller. Studier til Danmarks Hist. i det 13. Aarh. (Vidensk. Selsk. Skrifter. V. R. hist.-philos. Afdeling. 4. Bd. S. 181 fl.). Jfr. Steenstrup. Studier etc. S. 381—82.

[4]) Steenstrup. A. skr. S. 370—71.

skildre dette slægtegods' vexlende skæbne, og vi ville derfor ene holde os til konunglevet. I Sønderjylland, det eneste len, hvorfra vi have blot nogenlunde fyldige oplysninger, var det et stående tvistepunkt mellem kongen og hertugen, hvem krongodset skulde tilhøre. Efter slaget på Lohede, har hertug Erik vistnok bemægtiget sig stridens æble; senere lykkedes det dog Erik Glipping at få ham til at anerkende, at godserne tilhørte „kongen i kronens navn“, sandsynligvis mod at han fik dem i forlening. Hans søn hertug Valdemar rejste ejendomskrav på dem, men da sagen indankedes for danehoffet, gik dettes kendelse ham imod, og godserne tildømtes kongen på kronens vegne[1]). I domsakten opregnes de forskællige godser, og ved hjælp af „Kong Valdemars jordebog“ kunne vi således påvise overgangen fra patrimonialgods til konunglev. Da hertugen ikke kunde nå sit mål ad rettens vej, greb han til våben, hvilket imidlertid heller ikke førte til det forønskede resultat[2]). Efter Erik Glippings drab udnævntes han til rigsforstander og fik i følge Rydårbogen „alt, hvad hans fader havde haft før ham“, men heri synes krongodserne ikke at være indbefattede. I det mindste tilbød Erik Menved en halv snes år senere at afstå flere byer til Jens Grand, der efter aktstykkerne 1285—86 at dømme må have været konunglev[3]). Forøvrigt nærmede striden sig stærkt sin afslutning, thi vel forbeholdt kongen sig godset ved hertug Eriks forlening 1312, men denne satte sig i besiddelse af det, og ved forliget i Horsens

---

[1]) Hasse II, 270—71.

[2]) Hasse II, 284.

[3]) Nemlig Kliplev, Hanved, Gelting, Søderup (Sothorp), Årslev (?) (Hasløff), Krop, Nonæs og Brøns (Bittenes!). S. r. D. VI, 360.

det følgende år fik han tilladelse til at beholde, hvad han havde inde, frit for sin levetid[1]). I grev Gerhards forlening har konunglevet utvivlsom været indbefattet, men det nævnes ligeså lidt ved denne lejlighed som senere.

Krongodset er således efterhånden gledet over til at blive en integrerende del af lenet, men var det samme tilfældet med de kirkelige besiddelser, stode bisperne og klostrene under kongen eller under lensmanden, vare de for at benytte et tysk udtryk „rigsumiddelbare“ eller ikke? Inden vi besvare disse spørgsmål, vil det være nødvendigt at gøre rede for, hvad man i Danmark må forstå ved en „rigsumiddelbar“ biskop.

I hele den tid, hvormed vi beskæftige os, lå retten til bispevalget i domkapitlets hånd, med mindre den da var annekteret af paven[2]). Den indflydelse, kongerne tidligere havde øvet, var nu indskrænket til, at deres samtykke skulde indhentes, førend valget konfirmeredes af ærkebispen[3]). Fra kirkens side blev retten til denne indblanding idelig bestridt, men set fra kongernes standpunkt er den fuldtud forståelig og berettiget. Det var deres forfædre, der havde grundet bispesæderne, og som følge deraf betragtede de bispegodset som kronlen, hvis ihændehavere ligeså vel som nogen verdslig lensmand burde aflægge lensed og sværge dem troskab[4]). Men

---

[1]) Hasse III, 132, 143.

[2]) Helveg. Danske Domkapitler. S. 59 ff. Til Reval bispedømme havde kronen dog patronatsret, som den vel flere gange gav afkald på, men atter tog tilbage.

[3]) S. f. ex. S. r. D. V, 585, 596 o. o.

[4]) Oplysende er følgende Citat, der er taget fra akterne i striden mellem Erik Menved og Jens Grand: Omnes prælatos ipsius regni ac suos prædecessores ab ipso rege et suis progenitoribus,

ligesom det følger af sig selv, at kongerne ikke med deres gode vilje indsatte uvillige lensmænd, således også at de søgte at hindre en fjendtligsindet bisps valg. På samme måde som de verdslige lensmænd skulde bisperne gøre tjeneste „ratione regalium, quæ ... a rege tenet" (S. r. D. VI, 315); de havde ret til at tage mænd indenfor deres bispedømme, og udbødes der leding, skulde de personlig møde med deres udbud og vasaller, ligesom de også vare pligtige til at overvære danehofferne som rigens andre stormænd[1]). For klostrenes vedkommende har umiddelbarheden rimeligvis bestået i, at de stode direkte under kongens og kronens værn.

Gå vi fra disse bemærkninger over til at undersøge forholdet mellem lensmændene og kirken, ere vi atter her næsten ene henviste til Sønderjylland. Af de to bispedømmer, hvori landet var delt, frembyder Ribe de største vanskeligheder, da bispen havde gods både i kongeriget og hertugdømmet, hvor de tre sogne Tønder, Daler og Ballum samt borgen i Møgeltønder lå direkte under bispesædet[2]). C. 1240 fritog Abel bispens bryder og landboer i disse sogne for al hertugelig ret og tynge med undtagelse af leding, kværsæde og stud. Han har altså haft en eller anden art af overhøjhed over dette gods, men da det netop er de væsentlige og for lensforholdet mest karakteristiske ydelser, der mod

---

qui ecclesias regni totius fundarunt et dotarunt, esse et fuisse feudatos. Nam quicquid habeant ecclesiæ in temporalibus, a regibus habuerunt, et ob hoc homagium faciunt et juramentum fidelitatis præstant ipsi regi ..... sicut veri vasalli et feudatarii vero domino. S. r. D. VI, 321 jfr. 291.

1) Jfr. ovenfor s. 184; om bispernes ret til at tage mænd se Jyske lov III, 8.

2) Ribe Oldemoder. S. 9—10, 23—24.

den almindelige sædvane forbigås i fribrevet, ligger den tanke nær, at hertugens myndighed ikke har strakt sig så vidt, og at Ribebispen også for sine sønderjyske besiddelser har stået i lensforhold til kronen[1]). Også for Slesvig bispedømme har det samme en tid lang været tilfældet. Vi vide nemlig af en retsafgørelse fra 1266, at bispen dengang besad fire skipæn; udbødes der leding, skulde han nyde indtægten af det ene helt og holdent, medens han i de tre andre måtte dele med kongen, og på samme måde var forholdet ordnet, når ledingen afløstes af en pengeafgift[2]). Det var dog lidet sandsynligt, at dette forhold kunde vedvare i længden, og allerede 5 år senere forandredes forliget, således at hertugen nu overalt trådte i kongens sted, ligesom han alt tidligere havde stadfæstet kapitlets privilegier[3]). Noget lignende har været tilfældet med klostrene. Foruden grå- og sortebrødreklostrene, der kunne lades ude af betragtning, fandtes der i hertugdømmet Cistercienserklostrene Ryd og Løgum, samt det under en anden form endnu bestående St. Hans nonnekloster på Holmen ved Slesvig. Da Rydklosters arkiv er gået tilgrunde, kendes der herfra kun et enkelt privilegium, medens vi derimod endnu have de to andre klostres fribreve dels i original dels i afskrift[4]). I den ældre tid ere de snart udstædte af kongen, snart af hertugen, men i det hele taget ere brevene før 1250 holdte i en vag almindelighed og begunstigelserne ikke udtrykkelig angivne. I den følgende

---

1) Ribe Oldemoder. S. 9—10. At Valdemar Sejr bekræftede privilegiet, tyder åbenbart i samme retning. A. skr. S. 10—11 jfr. s. 31 nr. 50.

2) Repertoriet I, nr. 359.

3) Repertoriet I, nr. 395. Hasse II, 100—01.

4) Se privilegiefortegnelsen i Steenstrups Studier etc.

tid skete der en ændring heri; hertug Valdemar fritog således Løgums undergivne for leding og andre byrder, og af Kristoffer I og Erik Glipping opnåede klostret lignende begunstigelser.

Erik Glipping gjorde dog senere et forsøg på atter at bringe den sønderjyske kirke ind under kronens overhøjhed. Da hertug Valdemar 1286 fik sit hertugdømme tilbage, efter at han ved feloni havde forskærtset sin ret, måtte han nemlig love ikke at tage ed af bisperne, „som have gods udi fyrstendømmet, af det gods, de nu have, som hører kronen til“ [1]). Forholdet mellem stat og kirke under Erik Menved er særlig mærkeligt ved den energi, hvormed kongen søgte at fastslå bispernes lenspligt og afhængighed af kronen. De måtte udstæde troskabsforsikringer, og St. Hansbrødrene tvang han efter deres sigende til at give ham en revers, der bevidnede, at de havde alle deres godser i Danmark til len af ham [2]). De samme planer kunne også påvises overfor kirken i fyrstendømmerne, som han søgte at unddrage lensmændenes overhøjhed. Ved Kristoffers forlening med Halland undtages således udtrykkelig ærkebispen af Lunds og Århusbispens godser fra lenet [3]). Rydkloster tog han under sin beskyttelse og truede dets fjender med „kongens straffende sværd“, og Ribebispen, der ved „troskabsforhold“ var knyttet til ham, lovede han at forsvare mod alle, der vilde belejre hans og kirkens

---

[1]) Hvitfeld II, 368. Bisp Jakob af Slesvig var en tid kongens kansler. Steenstrup. Studier. S. 44.

[2]) Hvitfeld III, 177—78, 202—04. Ny kirkehist. Saml. 3. Bd. S. 812—16. Quod omnia bona ... ab ipso (ɔ: rege) et ejusdem regni corona tenerent.

[3]) Hvitfeld III, 90.

borg Møgeltønder, hvad der tydelig er møntet på hertug Valdemar[1]). Dennes efterfølger måtte 1313 love at lade hertugdømmets bisper og kapitler, kanniker og klerke nyde deres gamle frihed, en bestemmelse, der under forskællige former gentages i de talrige forlig mellem ham og kongen[2]). Bispen af Slesvig, der i et af disse forlig kaldes kongens vasal, lovede Erik Menved ikke at ombytte sit stift med Dorpat, hvad der jo tyder på, at han stod i afhængighedsforhold til kronen[3]).

Et var dog at hævde sine rettigheder på papiret. et andet at få dem praktisk anerkendte, og netop denne idelige betoning af bispernes rigsumiddelbarhed gør et noget mistænkeligt indtryk. Og i virkeligheden har kongen vistnok ikke mægtet at sætte sin vilje igennem. Løgumkloster fik således ikke sine privilegier stadfæstede af kongen men af hertugen, der 1288 erklærede, at han var klostrets „enéste og særlige værge“[4]). Slesvig domkapitel og bispestol fritoges af hertug Valdemar for alle kgl. rettigheder, og både Ribe- og Slesvigbispen kaldes hans mænd; den sidste er endog en af hans råder[5]). Udviklingen fortsattes i dette spor og kulminerede med. at Valdemar 1326 overdrog grev Gert „alle vasaller boende i Slesvig stift“; båndet mellem kronen og bispen var således fuldstændig overskåret. Det samme forhold vedblev, efter at Kristoffer II var kommen tilbage, blot

---

[1]) S. r. D. VII, 324—25. Ribe Oldemoder. S. 23—24.
[2]) Hasse III, 143. Hvitfeld III, 212. 252. 258.
[3]) Liber cancellariæ. Pag. 659 (Birket Smith. A. skr. S. 179).
[4]) Principalem et unicum defensorem. S. r. D. VIII, 181.
[5]) Hasse III, 140, 114—15. — Indledningen til Haderslevs stadsret. — Hasse II, 321—22.

måtte greven nu dele magten med hertug Valdemar. I forening toge de Ribe bispestol under deres beskyttelse, og biskop Helmbert af Slesvig blev deres vasal. Både greven og hertugen lovede han troskab, men den første vandt dog mest; når bispen døde, skulde slotslovene nemlig holdes til hans hånd[1]). I det hele taget spillede Gert herre og mester i Slesvig stift, medens bispen, den førnævnte Helmbert, mest opholdt sig udenfor stiftet og blev tvungen til at udnævne Gerhards broder Giselbert til sin vikar og eventuelle efterfølger. I den følgende tid optoge større og vigtigere ting end den sønderjyske kirkes statsretlige stilling de ledende, og først efter at Holstenerne vare uindskrænkede herrer i landet, høre vi atter om den. Som man kunde vente, var Slesvigbispen nu kommen i fuldstændig afhængighed af hertugen. Denne anbefalede hans valg til paven, og da en bisp klagede til kurien over hertug Gerhards overgreb, måtte han falde tilføje og ydmyge sig[2]).

Vi have i det foregående set, at det ikke skortede på stridsspørgsmål mellem kongen og lensmændene. Stundom måtte våbnene råde, men undertiden valgte man dog også en fredeligere vej. Når sagen da ikke, hvad der ofte var tilfældet, afgjordes ved fremmede fyrsters mægling, indankedes den i den ældre tid for danehoffet og henvistes til det såkaldte worthælds nævn, et rigsnævn bestående af 3 vederlagsmænd for hver af de fire worthæld, hvori riget var delt[3]). I hertug Kristoffers så ofte citerede lensbrev fastsættes det, at hvis der kom

[1]) Hasse III. 419, 450–52.
[2]) Westphalen. Monumenta. IV, 3183—85. 1375 og 1389.
[3]) Jfr. Holberg. Dansk Rigslovgivning. S. 166 fl.

strid mellem kongen og hertugen, skulde der udnævnes „forstandige folk af riget", ved hvis kendelse det skulde forblive. Vilde hertugen ikke rette sig herefter, skulde han stævnes for kongen og stå til rette efter landloven, men sad han denne stævning overhørig, skulde han dømmes af „rigens råd" efter lovens strænghed. Ifølge frd. af 1276, hvorved worthældsnævnet indførtes, tilkom det kongen at udtage nævningerne. Men efter hvad det eneste bevarede håndskrift af frd. meddeler, vakte dette mishag rundt om i riget, og på danehoffet i 1285, hvor nævnet første gang fungerede i striden mellem Erik Glipping og hertug Valdemar, udnævntes de edssvorne heller ikke af kongen, men af „rigens bedste mænd". Domsbrevet er forøvrigt meget oplysende om, hvorledes fremgangsmåden har været [1]). I hele forsamlingens påsyn tilkendte de 10 af nævningerne ved deres ed kongen det omstridte land, og selve dommen fældedes og udstædtes af rigens bisper „i kraft af den myndighed, gud og Danmarks rige" havde givet dem. Brevet er beseglet af dommerne og de 10 edssvorne [2]).

En anden fremgangsmåde fulgte man i striden mellem Erik af Pommern og Holstenerne. Ved stilstanden 1411 bestemtes det, at hver af parterne skulde vælge 6 af sine råder, der på danehoffet i Nyborg skulde afgøre sagen efter dansk ret. Kunde de ikke blive enige.

---

[1]) Trykt i Hasse II, 271.

[2]) Jfr. Hasse II, 364—65. Den worthældskendelse, der her meddeles, er dog kun bevaret i en meget korrumperet skikkelse. Udstædernes navne ere således udeladte og erstattede af nævningernes, forøvrigt de samme, som fungerede 1285. De to sønderjyske have sandsynligvis ikke afgivet deres stemme, og derfor er tallet på de edsvorne 10 i stedet for 12.

skulde der vælges to opmænd, og mislykkedes også deres forsøg, skulde sagen indankes for den romerske konge[1]). På danehoffet erklærede greverne imidlertid, at de kun vilde give deres råder fuldmagt til en venlig forhandling, ikke til retslig afgørelse, og efter kong Eriks anmodning fældedes dommen derfor af rigens kansler, bisp Peder af Roskilde, hvem danehoffet udnævnte til dommer[2]).

Hermed ville vi slutte vor skildring af det danske lensvæsen. Vi have set, hvorledes lensmanden fra at være en kgl. embedsmand lidt efter lidt udvikler sig til at blive en næsten suveræn fyrste, der på alle områder har arvet kongens magt. Og vel at mærke skyldes denne udvikling ikke enkelte lovbud, men bevirkes af den politiske situation i forbindelse med påvirkningen fra syd. Lensvæsenet vedblev i det hele og store at være en fremmed plante, der trivedes bedst, jo nærmere den groede ved sin oprindelige hjemstavn, og derfor blev Sønderjylland den eneste landsdel, hvor den ret slog rod, til liden både for Danmark. Meget kunde i denne undersøgelse være medtaget, som nu savnes, endnu mere kunde trænge til et solidere fundament af bevissteder. Men den, der i nogen tid har beskæftiget sig med Danmarks indre historie i middelalderen, lærer hurtig at resignere. Ofte tvinges han til ganske at give afkald på nogen løsning, altid, kunde man næsten fristes til at sige, til at lade sig nøje med gisninger og hypotheser i stedet for det stringente bevis. Det æmne, denne afhandling skulde bidrage sit til at kaste lys over,

[1]) Sejdelin I, 199.
[2]) Sejdelin I, 211.

danner ingen undtagelse herfra, thi de forholdsvis få og spredte efterretninger, fortiden har levnet os, tillade os kun på såre få punkter at stå med fast grund under fødderne. Ingen ser dette bedre end forfatteren, ingen er mere villig end han til at lade sig overbevise af en mulig modstander.

Den saakaldte „Constitutio Valdemariana“ af 1326.

Af

Kr. Erslev.

Da Hr. Cand. mag. Mackeprang i den foranstaaende Afhandling er kommet ind paa Spørgsmaalet om *Constitutio Valdemariana's* Ægthed eller Uægthed og derved bl. a. har henvist til en lille Lexikonartikel af mig, griber jeg Lejligheden til at udtale mig lidt nærmere om dette Spørgsmaal, der siden Werlauffs Undersøgelse i 1848 aldrig er blevet optaget til indgaaende Drøftelse.

Hvad nyere Historikere plejer at kalde *Constitutio Valdemariana* eller *Valdemari*, er en latinsk Artikel, der er optaget i en Erklæring, som Grev Kristjern af Oldenburg udstedte d. 28. Juni 1448 i Anledning af, at det danske Rigsraad da havde i Sinde at vælge ham til Konge. Han udtalte deri, at der nu „var ham forebragt og aabenbaret beseglede Breve og gamle Skrifter og Haandfæstninger af Kong Valdemar og Rigens Raad i Danmark[1]), givne og beskrevne i Aaret 1326“, hvilke bl. a. indeholdt en saalydende Artikel: *„Item ducatus Sunder-Jucie regno et corone Dacie non unietur nec annectetur, ita quod unus sit dominus utriusque etc.“*

---

[1]) Besegelde breve ok olde scrifte unde handvestinge van koningk Wolmar unde des rikes rade to Dennemarken.

Som Følge deraf erklærede han, at om han opnaaede Danmarks Krone, vilde han og hans Livsarvinger ubrødelig holde denne Artikel, paa det at der kunde blive evig Fred mellem Danmark, Slesvig og Holsten.

Denne Grev Kristjerns Revers blev straks overleveret Hertug Adolf, der havde foranlediget dens Udstedelse; snart efter maa den dog være blevet henlagt i det slesvig-holstenske Raads, det senere saakaldte Ridderskabs Arkiv[1]), og den er ogsaa udgivet blandt „Privilegien der schleswig-holsteinischen Ritterschaft“ af Jensen og Hegewisch (1797).

1. Werlauffs Angreb paa Constitutio Valdemariana.

Da de danske Historikeres Nestor i Aaret 1848 gjorde dette Tvistespørgsmaal til Genstand for sin Prøvelse[2]), gik han for saa vidt meget grundig til Værks, som han ikke indskrænkede sig til at rette Uægthedspaastanden imod selve Artiklen fra 1326, men ogsaa søgte at godtgøre, at Kristjerns Revers, hvorfra Artiklen

---

[1]) Reversen fandtes vistnok her allerede i 1533, da Wolfgang Utenhof fuldendte en Registratur over de slesvig-holstenske Hertugers Fællesarkiv. I denne, der i flere Exemplarer findes i Rigsarkivet, er Reversen af 1448 nemlig ikke anført, saa vidt jeg kan finde, hvorimod der nævnes Kopier af Kristjern I's Landeprivilegier med Tilføjelse: „Originale apud consiliarios ducatuum“. Derimod har Utenhof (eller en samtidig Kancelliembedsmand) paa en Kopi af Brevet fra 1448 skrevet: „Originale aut in cista Daniæ aut apud consiliarios ducatuum“; efter hvad der vides fra senere Tid, er den sidste Formodning aabenbart den rette, og Ridderskabet har vel faaet denne Revers til Bevarelse allerede 1460 eller endnu tidligere. — A. D. Jørgensen (40 Fortællinger, 3. Oplag, S. 160) udtaler, at Reversen uden Tvivl blev leveret Kristjern tilbage af Hertug Adolf: dette lader sig næppe forsvare.

[2]) Antislesvigholstenske Fragmenter VII, 1—16.

ene kendes, ligeledes er af meget tvivlsom Ægthed. Den Argumentation, der førte ham til disse Udslag, er dog næppe opstillet paa den heldigste Maade, og vil man prøve den, bør man vistnok omstille de enkelte Grunde i en Orden, der bedre svarer til Genstanden. Hvad Werlauff tilsigter, er at erobre Fæstningen, selve Konstitutionen; men for at kunne naa frem til den, maa han først indtage Fæstningens Brohoved, Reversen fra 1448, og forud for Angrebet paa denne sidste gaar endda Ødelæggelsen af et Udenværk: allerførst vil Forf. hævde, at Reversen aldeles ikke existerer i Original. Set paa denne Maade kan vi bedst følge hans Tankegang, og det bliver en regelmæssig fremadskridende Belejring, der foregaar for vore Øjne.

Den Idee, at Reversen af 1448 ikke existerer i Original, og at det, som Ridderskabet gemmer i sit Arkiv, kun er en Kopi deraf, har Werlauff kuriøst nok faaet fra en slesvigholstensk Forfatter, den bekendte Professor Falck i Kiel; men denne har dog indskrænket sig til at ytre en Formodning om, at det forholder sig saaledes; Werlauff mener, at han heri „uden Tvivl har Ret“, og samtidig udtaltes Paastanden som et sikkert Faktum af Velschow[1]). Man undrer sig noget over denne Sikkerhed; thi hverken Falck eller de to danske Historikere har haft Adgang til Ridderskabets Arkiv, og man skulde da synes, at deres eneste Kilde til at udfinde, om Brevet her forelaa i Original eller i Afskrift, maatte være den af Jensen og Hegewisch foranstaltede Udgave af Ridderskabets Privilegier. Disse Mænd erklærer imidlertid, at alle de af af dem aftrykte Privilegier i Originaler

[1]) Smstds. IX, 13

findes i Ridderskabets „Privilegielade"; de gør ingen Undtagelse ved Reversen af 1448, tværtimod, de udtrykker, at denne endda har været forsynet med Segl. idet de paa deres underlige gammeldags Maade under Aftrykket af Brevet anbringer et „L. S.", d. e. Locus Sigilli. Hvorledes kan da nogen, der kun kan bygge paa denne Udgave, komme paa den Tanke, at hvad de to Udgivere aftrykker, blot er en Kopi?

Heldigvis har Falck antydet, hvad der har ført ham til hans Formodning. Han har i det fyrstelige Arkiv fundet en gammel Kopi af Reversen, og under Henvisning til den er det, at han udtaler, at Kristjerns Brev „kun synes bevaret i en auskulteret Kopi, medens Originalen er gaaet tabt"[1]). Altsaa, at eet Arkiv bevarer en Kopi af et Brev, skal gøre det sandsynligt, at et andet Arkiv ikke ejer Originalen, — hvilken utrolig Logik! Andet Grundlag for Falcks Formodning er der imidlertid ikke, og det er denne vilde Idee, der i Dan-

[1]) Handbuch des Schleswig-Holstein. Privatrechts II, 144: „Die Urkunde Christians scheint nur in einer auscultirten Copie erhalten, das Original aber verloren zu sein. Vgl. meine Samml. III Bd. S. 256, Urkunde Nr. 38." Hvad Falck her henviser til, er en gammel, af ham aftrykt Registratur over Fællesarkivet. hvori som Nr. 38 anføres en Kopi af Reversen, aabenbart den samme, der er omtalt i Anmærkningen ovfr. S. 206 og som nu findes i Rigsarkivet, Slesvig 85 b (med Urette er den indføjet i denne Samling, der skulde indeholde Kronens Akter vedrørende Sønderjylland). — Idet Werlauff tiltræder Falcks Formodning, støtter han den ved at sige: „De to etc., som findes efter Ordene „der Greueschup to Holsten" og i Slutningen, synes i det ringeste ikke at antyde nogen fuldstændig Kopi". Kancelliskriverne i det 15. Aarhundrede var imidlertid ret flotte med at indsætte *etc.* paa passende og upassende Steder, og det er aldeles klart, at der ikke er udeladt noget paa de, i øvrigt hele fire Steder, hvor der i Aftrykket i „Privilegien" findes et *etc.*

mark er blevet ophøjet til at staa som en Kendsgerning. Overfor saadant er det næsten overflødigt at fremsætte den positive Oplysning, at Reversen endnu den Dag i Dag henligger i Original i Ridderskabets Arkiv[1]).

Angrebet paa Udenværket er da ganske mislykket, og Chancerne for at indtage Brohovedet bliver herved ikke lidt formindskede.

Werlauff mener, at Reversen af 1448 „lider af formelle Mangler, der kunne lede til den Formodning, at den ikke er bleven med fuldkommen Gyldighed udstædt". Dette begrundes saaledes: „Stedet nævnes ikke; Vidners Navne og Segl mangle, som dog sjælden var Tilfældet ved Dokumenter af blot nogen Vigtighed; Christians Segl omtales, men om det virkelig har været vedhængt, vides ikke". Dertil er at sige, at Udeladelsen af Dateringsstedet forekommer saa ofte i Datidens Breve, at det ingenlunde kan vække nogen Mistanke[2]); at Vidner ikke nævnes, er saa langt fra underligt, at det tværtimod tør udtales, at man aldeles ikke kunde vente saadanne under en rent personlig Erklæring af en Fyrste, som Talen her gælder[3]). At det endelig „ikke vides",

---

[1]) Arkivet, der gemmes paa Klostret Preetz i Holsten, blev i 1878 undersøgt og ordnet af G. v. Buchwald, som beretter derom i en Artikel i Zeitschrift für schleswig-holst.-lauenburg. Geschichte IX, 203. I denne kommer han vel ikke ind paa Enkeltheder; men at han har forefundet Originalen til Reversen, fremgaar af private Meddelelser, som han ved den Tid gjorde daværende Professor Hasse i Kiel, der nu er Arkivar i Lübeck, og som paa min Forespørgsel velvillig har oplyst dette.

[2]) Som nærliggende Exempler kan jeg henvise til, at tre Breve fra 1460, der er trykte i det samme Hæfte af „Fragmenterne" som Werlauffs Afhandling, fattes Dateringssted (Antislesvigholst. Fragm. VII, 48, 55, 57).

[3]) En meget nær Parallel har man i Grev Kristjerns Revers af 1. Sept. 1448, hvori han lover Hertug Adolf og hans Raader

om Brevet har været forseglet, d. v. s. at Werlauff ikke veed det, ja det synes dog mindre at være Brevets Fejl end hans. De to Mænd, der ene har set Originalen, de Herrer Jensen og Hegewisch, angiver jo, som allerede omtalt, Seglets Tilstedeværelse, og i en Genpart, som Slesvig Domkapitel har givet deraf 1569, anføres udtrykkelig, at det Domherrerne forelagte Brev var forsynet med „fullenkamenen ungeserigeden anhengenden Segelen“ [1]).

Yderligere har Werlauff kun rettet den Bemærkning imod Reversen, at „en Modsigelse ogsaa kunde synes at finde Sted, naar Christian i et og samme Dokument omtaler sit Valg til Konge og tillige forpligter sig og sine Livsarvinger til at overholde fornævnte Artikel“. Man forbavses meget ved at se dette som en Anke. Havde Greven modsat givet Løftet for sig og sine Efterfølgere paa den danske Trone, saa havde dette maaske stemt bedre med den formelle Logik, men været i den stærkeste Strid med, hvad Greven havde Ret til at love; thi hvorledes skulde en Valgkonge kunde forpligtige sine, ogsaa af et frit Valg fremgaaede Efterfølgere? I saa Fald vilde Werlauff med god Grund kunne have angrebet Re-

at overholde, hvad de paa hans Vegne har lovet det danske Rigsraad; ogsaa her er der ingen Vidner (Priv. d. Ritterschaft S. 23). Men man behøver for øvrigt ikke stort Kendskab til Datidens Breve for at vide, at Privatmænd vel som oftest har Vidner under de af dem udstedte Dokumenter, men at ved Breve, udstedte af Avtoriteter — Konger, Bisper, Fyrster —, gælder lige det modsatte. At Rigsraadet medbesegler de Kongebreve, til hvis Udstedelse dets Samtykke krævedes, eller at Retterthingskansleren nævnes som Vidne under de Breve, som han i Embedsmedfør udfærdigede i Kongens Navn, er jo noget andet.

[1]) Kapitlets Brev i Original: Rigsark. Slesvig 85 c (i nyere Tid indlagt i denne Samling, hvori det slet ikke passer). De gode Domherrer synes rigtignok at have set dobbelt, siden de taler om „Segl“ i Flertal.

versen — og havde sikkert gjort det; men nu synes Grevens Løfte at være saa overordentlig korrekt. Han paatager sig en personlig Forpligtelse, gældende for det Tilfælde, at han bliver valgt til dansk Konge, og han paalægger sine Livsarvinger den samme Pligt, om de skulde komme i det samme Tilfælde.

Naar Werlauff da paa et saadant Grundlag bygger en Formodning om, at Reversen „blot har været et Udkast“, turde dette være ganske utilladeligt. Imidlertid bør vi her allerede omtale et Par Bemærkninger, som Forfatteren vel fremfører imod selve Konstitutionen af 1326, men som egentlig maa siges at ramme den senere Revers. Saaledes finder Werlauff det „ikke aldeles uvæsentligt, at her omtales Danmarks Riges Raad, længe før et saadant egentlig existerede“, og „end mærkeligere“, at det gamle, saa yderst vigtige Aktstykke „ikke er optaget fuldstændigt i en saa meget yngre Revers“. Begge disse to Indvendinger vedkommer jo dog virkelig ikke „Konstitutionen“ fra 1326, men ene Akten af 1448; hverken det ene eller det andet Punkt synes dog at frembyde nogen Vanskelighed, naar man blot stiller sig klart, hvilke Breve det var, som Hertug Adolf i 1448 kunde forelægge sin Søstersøn. Og der er saa meget mere Grund til at gøre dette, som det jo er ret paafaldende, at medens Reversen kun anfører Ordlyden af een eneste Artikel, citerer den forud flere forskellige Breve, skønt Artiklen dog vel kun har staaet i eet af disse. Denne Underlighed har man ogsaa tidligere lagt Mærke til og naturligvis anført den som een, om end lille Anke mod Reversen; klogere havde det nok været, om man havde søgt at fatte Grunden til den usædvanlige Udtryksmaade.

Blandt de Breve, Reversen hentyder til, synes man

straks at kunne genkende eet. Naar der tales om en „hantvestinge“, udstedt i Aaret 1326 af Kong Valdemar og Rigens Raad i Danmark, kan herved vist kun menes Kongens Valghaandfæstning, og at denne citeres, har saa meget større Interesse, som der jo i sig selv vilde være al Grund til at tro, at den siden anførte Artikel netop hørte hjemme i en Haandfæstning; dens hele Form og fyndige Udtryksmaade gør denne Formodning meget nærliggende, og man har da ogsaa lige fra Kofod Ancher gættet, at det var saa. Men har Adolf kunnet forelægge Grev Kristjern den gamle Haandfæstning i Original? Sikkert ikke. De danske Kongers Valgløfter havde deres givne Hjem i det danske Riges Brevgemmer, og det betyder for denne Tidsalder Lunde Domkapitels Arkiv; det var jo naturligt, at Rigets Privilegier gemtes hos Ærkebispen, hvis Særret det var at krone Kongen og som stod som den fremmeste Mand i Rigens Raad. Hvad Valdemar Eriksøns Haandfæstning angaar, kan vi ogsaa godtgøre, at denne gemtes i Lund, og det bl. a. for Tidspunkter, der ligger kort før og efter Aaret 1448; i 1425 er dette Dokument blevet registreret sammen med Lunde Kapitels Breve[1]), i 1494 blev det helt afskrevet i Kapitlets Brevbog. Det tør altsaa siges med fuld Sikkerhed, at hvad Hertug Adolf har kunnet fremlægge, kun kan have været en Afskrift af Haandfæstningen.

---

[1]) Registraturen 1425: Rigsark., Danske gejstlige Sager, App. Nr. 5 (før: Gml. kgl. Saml. 4to, 2470). Haandfæstningen er her registreret saaledes under Lit. D: „Placitatio nobilium regni Dacie in electione novi regis, in qua cavetur de libertate cleri et quod Borendeholm semper cedat ecclesie Lundensi“. At dette betyder Brevet af 1326, ses ved Sammenligning med Lundebogen fra 1494, hvis tilsvarende Indholdsangivelse er trykt i SRD. VII, 250.

Denne Iagttagelse, der skønt saa meget simpel dog ikke er kommet tidligere Granskere i Tankerne[1]), forklarer nu netop de paafaldende Udtryk, som Reversen af 1448 anvender, før den anfører selve Artiklen af 1326. Havde Adolf kunnet forelægge den Akt, hvori Artiklen hører hjemme, i selve dens originale Udfærdigelse, havde det jo været urimeligt at citere mere end denne ene Statsakt. Men da han ikke kunde det, har han maattet søge Støtte ved at forevise Grev Kristjern andre Breve fra 1326, „beseglede Breve“ af Kongen og Rigens Raad, og han har da fra sit eget Hus' Arkiv fremdraget Kongens originale Lensbrev til Grev Gert og de to Breve, hvori det danske Riges Stormænd stadfæster Forleningen[2]). Disse Breve, ved hvilke Løftet fra Haandfæstningen om, at Sønderjylland ikke skulde lægges ind under Kronen, jo blev udført, har overfor Kristjern afgivet Garantien for, at det virkelig forholdt sig rigtig med denne Haandfæstningsartikel, der ikke kunde forevises i Original.

Ud herfra forstaar man da let og naturlig disse Reversens indledende Udtryk om „beseglede Breve og gamle Skrifter og Haandfæstninger“; de dækker over den Mangel, at selve den siden anførte Artikel ikke er hentet fra en Original, hvad man selvfølgelig nødig vilde sige med rene Ord. Og derved imødegaas ogsaa de ovenanførte Indvendinger af Werlauff. Det vilde have været urimeligt at indføre hele den lange Haandfæstning i Reversen, blot for den enkelte Artikels Skyld, der ene havde

---

[1]) Kofod Ancher (Saml. jurid. Skr. III, 427) har endog udtalt, at Valdemar Eriksøns Haandfæstning blev tilbagegivet ham, da han nedlagde den danske Krone.

[2]) Repertorium Nr. 1439, 1446, 1447.

Interesse[1]), og man kunde allermindst falde paa at gøre det, naar Haandfæstningen endda ikke kunde forelægges Kristjern i fuld authentisk Form. At fremdeles Koncipisten af Reversen fra 1448 kalder Udstederne af Brevene fra 1326 „Kongen og Rigets Raad", ja, at det har kunnet vække nogens Forundring, det er i sig selv en saare forunderlig Ting, som kun kan forstaas af den, der veed, at alle vore Historikere af det ældre Slægtled var saa mærkelig enige om, at „Rigsraadet" i Danmark først fremtræder meget længe efter 1326, „næsten hundrede Aar efter", som man plejede at sige[2]). Selv om dette nu var rigtigt, hvorledes kunde man da forlange, at den holstenske Kancellist fra 1448 skulde have saa nøje Rede paa Danmarks gamle Statsret? Jeg gad vide, hvorledes han ud fra sin Tids Tankegang skulde betegne en Række Stormænd, der optræder som bemyndigede til at handle paa det danske Riges Vegne, som andet end „det danske Riges Raad". Men den saa ofte gentagne Sætning om Rigsraadets Alder er jo oven i Købet aldeles urigtig; Benævnelsen „Rigens Raad" er allerede ret almindelig blot en Menneskealder efter 1326[3]), og

[1]) Werlauff mener, at „Artiklens rette Sammenhæng og Betydning derved er tabt". Dette er jo dog ingenlunde Tilfældet, saa vist som i Haandfæstningerne hver Artikel danner et lille Hele for sig, og der er ingen Grund til at tro andet, end at Artiklen er anført fuldstændig i Reversen; at Citatet her slutter med et *etc.*, betyder sikkert ikke, at noget er udeladt, men er blot Kancelliskrivervane (sml. ovfr. S. 208).

[2]) Exempelvis anføres, at Knudsen (Antislesvigholst. Fragm. VII, 68) klager over, at Michelsen og Falck ved at lade Stormandsbrevene af 1326 være udstedte af det danske Rigsraad, „lægger en mærkelig Uvidenhed i den danske Statsret for Dagen, idet de lader et dansk Rigsraad udstede Breve noget nær 100 Aar, førend det blev til".

[3]) Jfr. Matzens Retshist., Offentlig Ret I, 170 f.

den forekommer i selve Tiden nærmest før og efter det Aar, da „Rigets bedste Mænd" (*meliores regni*) havde vedtaget Valdemar Eriksøns Haandfæstning[1]). Hertug Adolfs Kancellist har i al sin Naivitet truffet Sandheden bedre end lærde danske Historikere fra dette Aarhundrede[2]).

Ægtheden af Grev Kristjerns Revers maa da siges at være hævet over enhver Tvivl; alle de Indvendinger, Werlauff har fremført mod den, er i den Grad grebne ud af Luften, at ingen af dem kan tilkendes blot en Fjers Vægt. Det Brohoved, gennem hvilket han saa let mente at komme ind i selve Fæstningen, staar uindtaget og uindtageligt.

Mod selve Artiklen fra 1326 retter Werlauff tre Bemærkninger. Af disse kender vi allerede de to, der drejer sig om, at Brevet siges at være udstedt af „Rigens Raad", og at kun den ene Artikel, ikke hele Brevet af 1326, er optaget i den senere Revers; vi har drøftet dem under Reversen, hvorunder de rettelig hører hjemme, og der falder derfra end ikke Skyggen af nogen Mistanke tilbage paa selve den gamle Artikel. Som direkte Angreb imod denne bliver da kun tilbage een eneste Bemærk-

---

1) Kristoffer II 1321: *mediantibus omnibus prælatis et aliis potioribus consiliariis regni Daniæ* (Hvitfeld III, 292; Fol. 416); samme Konge 1328: *consiliarii regni Dacie* (Repertorium Nr. 1541). Som Regel talte Datiden ganske vist dels om „Kongens Raader", dels om „Rigets bedste Mænd", men hvor nær det laa derfra at gaa over til „Rigens Raader", ses f. Ex. af af et Kongebrev af Valdemar Eriksøn 1326, hvori det hedder: *de consilio consiliariorum nostrorum, meliorum videlicet regni Dacie* (Sartorius II, 315).

2) Til Værdsættelse af den Maade, hvorpaa Knudsen i de nysanførte Ord farer frem mod de tyske Forfattere, er det betegnende, at ogsaa Matzen paa anf. Sted lader „Rigens Raad" være medvirkende ved Lensakterne af 1326.

ning, nemlig: „Som aldeles uvæsentligt kan det ikke anses, at der nævnes *ducatus Sunderjutiæ*, da baade Lensbrevet og Bekræftelsen have *ducatus Jutiæ*". Angrebet er her ganske vist fremført saa beskedent, at man næsten blues ved at imødegaa det skarpt; imidlertid, naar Forfatteren selv anfører et Bevis, der let kunde mangfoldiggøres, paa, at Datiden ogsaa anvendte Udtrykket *Sunderjutia*[1]), maa man dog helst sige rent ud, at det netop maa anses for „aldeles uvæsentligt", at der bruges denne forskellige Udtryksmaade i Haandfæstningen og i Forleningsakterne, der jo oven i Købet ere udstedte med to Maaneders Mellemrum og vel slet ikke førte i Pennen af een og samme Mand.

Kunde man end sige, at det var for meget at forlange, om en Artikel paa kun 18 Ord skulde frembyde tydelige Svagheder fra Formens Side, saa er det i alt Fald et Faktum, at saadanne ikke findes; Artiklen passer efter hele sin Udtryksmaade aldeles fortræffelig ind i Haandfæstningssproget fra det fjortende Aarhundrede. Og et Angreb imod selve Artiklens Indhold og Mening, en Paastand om, at den ikke passer til den historiske Situation i 1326, er aldrig rejst selv af dens ivrigste Modstandere. Artiklen fastsætter, at Sønderjylland ikke maa lægges umiddelbart ind under den danske Krone. Med Rette paapeger Werlauff, at dette var et Ønske, som de holstenske Grever sikkert har næret lige siden Kong Abels Dage; men man maa jo gaa videre og sige, at der netop i Forsommeren 1326 forelaa en Situation, der maatte gøre det særlig attraaværdigt at

---

[1]) *Ducatus Sunderjutiæ* forekommer endda allerede 1286: Hasse II, 284.

faa Ønsket fastslaaet ved en Lovbestemmelse, og som paa den anden Side ogsaa muliggjorde for Holstenerne at faa dette sat igennem.

Da Grev Gert i 1326 i Forbund med de danske Stormænd satte sin sønderjydske Myndling paa Danmarks Trone, laa Hertugdømmets Indlæggelse under Kronen formelt lige saa nær, som den i Virkeligheden var fjern; den nye Konge beholdt jo ogsaa i sine første Maaneder sin hidtil førte Titel som Jyllands Hertug. Hvor naturligt var det da ikke, at Grev Gert allerede blandt Kongens Løfter, der sikrede de danske Stormænd og Stænder deres Rettigheder, tillige indførte en Artikel, der udelukkede, at Kongen vedblev at beholde sit tidligere Hertugdømme. Det havde ikke set smukt ud, om Valdemar udtrykkelig havde lovet Grev Gert Forleningen allerede i Haandfæstningen; men det passede ganske til dennes Karakter, at man i det Øjeblik, da man valgte en jydsk Hertug til Danmarks Konge, sikrede Hertugdømmets vedblivende Stilling som særskilt Len ved en derom handlende Artikel. Artiklen passer ganske ind i Grev Gerts Stræben i sin Almindelighed, i hans politiske Stilling netop i Juni Maaned 1326, derom kan der ikke være Tvivl.

Har man med god Grund aldrig angrebet Artiklen fra dette Synspunkt, saa har man derimod først og sidst imod den ført i Marken, at Bestemmelsen aldrig omtales i hele Tiden lige fra 1326 og til Kristjerns Revers af 1448; Werlauff lægger megen Vægt herpaa, og samtidig fremførte Molbech dette Argument i de stærkeste Ord[1]).

---

[1]) Nyt Hist. Tidsskr. II, 298 ff. Oven paa Werlauffs forsigtige og skruede Udtryksmaade er det næsten velgørende at læse Mol-

Der turde overfor denne Tanke først være Grund til at gøre opmærksom paa, at man ingenlunde som Regel kan vente en middelalderlig Lovbestemmelse eller traktatmæssig Aftale citeret eller omtalt i den paafølgende Tid. I vore Dage er det anderledes; men det hænger sammen med en Offentlighed, en politisk Diskussion, som var Middelalderen ganske fremmed. Den Gang blev Overenskomster og politiske Aftaler gemte i Arkiverne, hvor kun yderst faa eftersøgte dem, og enhver, der kender Middelalderens Historie, vil ofte være blevet overrasket over at se, hvor lidt selv de ledende Stormænd er kendte med Beslutninger og Overenskomster fra den nærmeste Fortid. Hvis man vilde eftergaa, hvor mange enkelte Haandfæstningsartikler der er blevet citerede i Tiden efter deres Udstedelse, vilde man sikkert faa ud, at ikke een af ti nogensinde er blevet fremdraget. Med andre Ord, i al Almindelighed betyder Eftertidens Tavshed om Artiklen intet; man maa derimod paavise aldeles bestemte Tilfælde, ved hvilke man kan sige: her maatte eller her burde der i alt Fald være taget Hensyn til hin Artikel.

Dette har nu Werlauff ogsaa gjort, og som Breve,

bechs uforbeholdne, varme Ord. Lidt komisk er det, at han gentagende taler om, at Artiklen ikke omtales i „134 Aar", idet han stadig subtraherer 1326 fra 1460 i Stedet for fra 1448, og det skyder unægtelig vel meget over Maalet, naar det hos ham bl. a. siges, at „det maatte forundre (Kristjern) i Aaret 1460 [!] at skulle confirmere et Document, der i 134 [!] Aar factisk ikke havde været til, dersom man ikke paa den Tid havde været aldeles ligegyldig ved Midlerne for at opnaa et politisk Øiemed". Den sidste Sætning henstaar ganske ubevist, og de af Forf. selv udhævede Ord indeholder jo en yderst dristig Svingning over fra, at Brevet „faktisk" ikke er citeret, til at det ikke har været til, noget, der aldrig kan blive faktisk, men i det højeste meget sandsynligt.

hvori Artiklen burde være omtalt, nævner han i første Række selve Forleningsakterne fra 1326 (S. 5), desuden ogsaa de senere Lensbreve paa Hertugdømmet (S. 7—8). Dertil maa dog siges, at nogen tvingende Grund til at nævne Artiklen i Lensbrevene forelaa ikke, ja, den vilde endog passe ret daarlig heri. Et Lensbrev indledes med en Udtalelse om, at den og den Mand har ydet eller kan ventes at yde Lensherren store Tjenester; derfor faar han Forleningen. En yderligere Motivering er overflødig, og at medtage Artiklen, der forbyder Kongen at inddrage Lenet, kunde jo ikke blive andet end det modsatte af en Kompliment til Lenets Modtager; „jeg vil forlene dig med Sønderjylland, siden jeg ikke har Lov at tage det selv“, — man ser let, at det ikke var fristende at bygge et Lensbrev over den Tanke.

Naar Werlauff derimod her fremfører den store Lensproces mellem Erik af Pommern og de holstenske Grever, hvis Akter er bevarede nogenlunde fuldstændig, og mener, at Greverne under denne dog maatte have paaberaabt sig Artiklen af 1326, saa staar det dermed helt anderledes end ved Lensbrevene. Var der i disse slet ingen naturlig Plads for Bestemmelsen, vilde denne derimod under Processen have været det allerstærkeste Vaaben i Grevernes Haand mod Kong Erik. Hvad enten denne paastod, at Sønderjylland burde tilkomme ham som Arv, eller han hævdede, at Landet ikke var noget særligt Len, men kun en Del af Riget ligesom alle andre Landsdele, vilde Fremlæggelsen af *Constitutio Valdemariana* have været af den mest afgørende Virkning; „Hertugdømmet maa ikke indlægges under Kronen“, dermed var Eriks sidste Paastand slaaet til Jorden; —

„aldrig maa een og samme være Herre i begge“, dermed var den danske Konges Arvekrav paa Hertugdømmet udelukkede. Og dog er det et Faktum, at Holstenerne under hele deres gentagne, vidtløftige og indtrængende Bevisførelse aldrig nogensinde omtaler denne Artikel, der i saa stærke Ord udtalte, hvad de kæmpede for; medens de fremlagde alle Lensakterne af 1326, hentyder de end ikke til den lille, betydningsfulde Artikel fra samme Aar. Det er da utvivlsomt snarest for svagt udtrykt, naar Werlauff siger, at „de holstenske Grever næppe vilde have undladt at beraabe sig paa et Dokument af et saadant Indhold, dersom de havde haft det“.

Nej, det havde de ganske sikkert ikke, dersom de havde haft det. Men de havde det jo netop ikke, hvis Dokumentet er Kong Valdemars Haandfæstning. Hvad der i Schauenburgernes Arkiv forelaa af Akter til Oplysning om Slægtens Adkomst til Hertugdømmet og til Hævdelse af dettes Særstilling, det fremdrog Greverne med største Omhu under Processen; men i dette Arkiv hverken var der eller kunde der være en dansk Haandfæstning. Denne laa vel forvaret ovre i Lund; Greverne havde ingen Adgang til den og kunde ikke ane, at der her var et Argument at finde, kraftigere end noget af dem, de med Møje opledte i deres egne Brevgemmer[1]). Selv

---

[1]) Hvis man vilde mene, at Holstenerne, selv om de ikke havde Adgang til Haandfæstningen, dog i det mindste maatte antages at have haft en Tradition om denne Bestemmelse, der var af saa indgribende Betydning for deres Ret til Slesvig, vilde dette sikkert bero paa en Miskendelse af, hvad der huskedes om den Art Sager. De gentagne Procedurer mellem Erik af Pommern og Schauenburgerne afgiver netop aldeles overraskende Beviser paa, hvor kort Hukommelsen var; til Trods for de store Anstrengelser, der gøres, lykkes det ingen af Parterne

paa dansk Side var der rimeligvis ingen, der kendte den gamle Haandfæstning; Erik af Pommern havde jo selv ikke udstedt nogen saadan.

Den simple Grund til, at Greverne under Processen ikke nyttede Artiklen fra 1326, er da, at den ikke existerede — for dem. Men snart efter kom der en Tid, hvor det blev anderledes. Det danske Rigsraad rejste sig imod Erik af Pommern; ved den Lejlighed fik Stormændene de gamle Haandfæstninger frem og søgte Vaaben i dem, som de brugte mod Kongen. Og Side om Side med Rigsraadet i denne Kamp stod netop den holstenske Grev Adolf; med dets Samtykke blev han arvelig Hertug af Slesvig, og selv regnede han sig som Medlem af det danske Rigsraad, hvori han ogsaa som Rigets Vasal rettelig havde sin Plads. Ved denne Tid har de danske Stormænd blandt andre gamle Haandfæstningsartikler ogsaa læst Bestemmelsen om Sønderjyllands Stilling; Hertug Adolf er blevet kendt med den, og man kan forestille sig, med hvilke Følelser han har set disse Ord, der for ham maatte staa som den stærkeste Retfærdiggørelse af den Kamp, som havde fyldt hans Ungdom. Har Artiklen fra 1326 staaet i Kong Valdemars Haandfæstning, bliver det lige saa let forstaaeligt, at Hertug Adolf 1448 kunde forelægge sin Søstersøn en Afskrift af den, som at han og hans Brødre en Menneskealder før ikke kunde føre denne Artikel frem under deres Lensproces.

---

blot at forstaa det rent ydre Forløb af Slesvigs Skæbne i det nærmest foregaaende Aarhundrede. Hvor langt fjernere laa det da ikke, at man skulde have mindedes en enkelt Artikel i Haandfæstningen, hvis praktiske Betydning først og sidst var den at bane Grev Gert Vej til at faa det Hertugdømme, som den nyvalgte Konge sad inde med.

Vi er hidtil stadig gaaet ud fra den Tanke, at Bestemmelsen af 1326 er en Artikel af Kong Valdemars Haandfæstning. Men har vi da ikke denne Haandfæstning ligesom de øvrige danske Kongers? Jo, det har vi netop, eller, om end selve Originalen af Haandfæstningen 1326 i Tidens Løb er gaaet tabt, saa har vi i det mindste en fuldstændig Afskrift af den, hvorefter den oftere er blevet trykt. I denne Afskrift finder man nu ikke den meget omtalte Artikel, og herved synes paa een Gang en Vanskelighed at vise sig af den alvorligste Natur.

Heldigvis er denne Gaade løst allerede i forrige Aarhundrede. Vor største Retshistoriker Kofod Ancher er i sin „Danske Lensret“ kommet ind paa dette Spørgsmaal[1]), og han mener, at denne sidste Vanskelighed er let at forklare. Den Haandfæstning af Valdemar Eriksøn, der nu kendes gennem Afskriften, er, siger han, aabenbart en Udfærdigelse, beregnet for Skaane. Naar dertil kommer, at vi veed, at der ofte er Uoverensstemmelser og Afvigelser mellem de forskellige Udfærdigelser af den samme Haandfæstning, frembyder det intet som helst underligt, at Valdemar Eriksøns nørrejydske Haandfæstning har indeholdt Artikler, der ikke staar i det skaanske Exemplar, og deriblandt har da netop været den Artikel, der bestemmer Sønderjyllands Forhold til den danske Krone.

Mod denne Tankegang er der, saa vidt jeg veed, indtil nu ikke fremført en eneste Indvending; Werlauff har i det mindste intet at fremsætte imod den. Han gengiver Kofod Anchers Tankegang, udvider den end-

---

[1]) Saml. jurid. Skrifter III, 426.

ogsaa ret betydelig, og siger saa: „en og anden mindre betydende formel Grund kunde synes at tale for denne Formodning“. Kort efter udtaler han ganske vist: „Flere og vægtigere Grunde ere imidlertid de Grunde, som“ — man venter her: kan anføres imod Formodningen; men Werlauff fortsætter: — „som maa gøre det hele Aktstykke mistænkeligt“. Her følger saa — intet, der rammer Formodningen om, at Artiklen har staaet i Kong Valdemars (jydske) Haandfæstning, — men vel alt det, som er drøftet i det foregaaende.

Til dette er der ingen Grund til at vende tilbage. Det synes mig at staa aldeles klart, at kan der ikke fremføres nogen Indvending imod Kofod Anchers Hypothese, løser denne alle Vanskeligheder. Af de Indvendinger, man har fremført imod Artiklen 1326 og den Revers, hvori den er indført, er nogle urimelige og bortfalder af sig selv; Resten kunde gælde under visse Forhold, men netop de forsvinder, naar man tænker paa Haandfæstningen og paa dens arkivalske Gemmested. Maaske har det nørrejydske Exemplar af Haandfæstningen ikke været bevaret i Lund; men hvor det saa har været, hos Kapitlet i Viborg, der faktisk en Tid har haft et Exemplar af Kong Olufs Haandfæstning i sin Varetægt[1]), eller andetsteds, — i Holsten har det i det mindste ikke været, og alt, hvad der er sagt i det foregaaende, kan da gælde ogsaa under denne Forudsætning.

Werlauffs kritiske Undersøgelse af *Constitutio Valdemariana* blev det afsluttende Indlæg angaaende dette Spørgsmaal fra dansk Side, og naar man siden

[1]) Sml. ndfr. S. 227.

omtalte Artiklen fra 1326, indskrænkede man sig til at henvise til Werlauffs Resultater i den Overbevisning, at Spørgsmaalet om Bestemmelsens Uægthed dermed var ganske afgjort. Efter hvad der er paavist i det foregaaende, staar det helt anderledes, og man kan ikke undre sig over, at Werlauffs Indlæg intetsomhelst Indtryk gjorde i Tyskland. Faa Aar efter at det var fremkommet, vendte Waitz i sin „Schleswig-Holsteins Geschichte“ tilbage til Spørgsmaalet. Han henviser til, hvorledes Bestemmelsen indeholder, hvad det schauenburgske Hus havde stræbt efter et Aarhundrede igennem og hvad Forholdene nu tillod Grev Gert at fastslaa; hvad angaar at Artiklen, der baade efter sin Form og efter Udtrykkene i den senere Stadfæstelse maa have staaet i Valdemars Haandfæstning, savnes i Udgaven af denne, „saa er der allerede af andre blevet gjort opmærksom paa, at en forskellig Udfærdigelse af Haandfæstningen for de enkelte Provinser ikke var noget usædvanligt, og at den trykte Text nærmest peger paa Lund og Skaane, medens den hidtil ukendte Redaktion for Jylland eller Hertugdømmet maatte indeholde det Sted, der berører dem“.

Dette var i Virkeligheden fuldt forsvarligt, saaledes som Sagen var lagt til rette netop fra dansk Side, og Werlauffs modsatte Udslag hænger kun sammen med, at han ikke har haft Øje for, hvorledes netop Kofod Anchers Hypothese tillader at forklare Hovedgaaden ved *Constitutio Valdemariana*, det, at den ikke citeres af Holstenerne under den store Lensproces[1]).

---

[1]) Til Bedømmelse af Waitz's Stilling bør dog tilføjes, at han efter den ovenfor oversatte Sætning vedbliver saaledes: „Eben diese [Redaction für Jütland] konnte später den Schauenburgern

2. Hertug Adolf eller Haandfæstningsafskriften?

Den Theori af Kofod Ancher, som endnu Werlauff kunde anføre uden Indvendinger, kan imidlertid ikke fastholdes nu, da vi er blevet nøjere kendte med Haandfæstningerne ved gode Udgaver.

Theorien indeholder et dobbelt, dels at der kan formodes at være udfærdiget særskilte Exemplarer af Haandfæstningerne for de forskellige Landsdele, dels at disse Udfærdigelser kunde være indbyrdes afvigende, hvad deres Indhold angaar. Nu er det vel saa, at der af alle Haandfæstningerne siden Kong Hans' foreligger to, delvis endog tre Udfærdigelser, men vel at mærke, disse er hverken indbyrdes uoverensstemmende eller beregnede til at gælde for visse Landsdele. Kong Hans' og Kristjern II's Haandfæstninger var dansk-norske, og af dem udfærdigedes da eet Exemplar for Danmark og eet for Norge; af de senere Kongeløfter gik Hovedexemplaret til Rigsraadet, men ligeledes Kongen fik ret naturlig en Udfærdigelse og undertiden Kongens Kancelli ogsaa et Exemplar[1]). Man ser, at Kofod Anchers Theori om de

zu Gebote stehen, als dem ersten Oldenburger vor der Besteigung des dänischen Thrones die Bestätigung abverlangt wurde“ (I. 214). Det fremlyser vist klart heraf, at heller ikke Waitz har forstaaet, at Schauenburgerne netop aldrig har haft nogen Originaludfærdigelse af Valdemars Haandfæstning, og for saa vidt var han da uberettiget til at lade den danske Paastand om, at Artiklen nødvendigvis maatte være blevet benyttet under Lensprocessen, helt uænset.

[1]) Sml. Secher, Corpus constit. I, 54 ff. Allerede af Valdemar Atterdags saakaldte Haandfæstning af 1360, der i Virkeligheden er hans og Stormændenes gensidige Forpligtelsesbrev, foreligger der to Udfærdigelser, hvoraf Kongen synes at have faaet den ene; i alt Fald anføres i Registraturen over Brevene paa Kalundborg (Ældste Archivreg. I, 72) et Exemplar af dette Brev.

provinsielle Udfærdigelser aldeles ikke finder Støtte her, og hans Tanke om indbyrdes Uoverensstemmelser gør det endnu mindre; den sidste Idee støttes hos ham kun ved en Henvisning til, at en enkelt Artikel i Kristoffers Haandfæstning er udeladt i flere Afskrifter af denne, men Forf. synes end ikke selv at mene, at denne Udeladelse peger tilbage paa en afvigende Originaludfærdigelse.

Hele Theorien kommer da udelukkende til at hvile paa den Paastand, at det i Afskrift kendte Exemplar af Valdemar Eriksøns Haandfæstning ses at være beregnet for Skaane. Kofod Ancher[1]) tænker her paa, at der i et Par af Artiklerne synes at være taget særligt Hensyn til skaanske Forhold. Dette beror dog vist paa et Fejlsyn; naar der i Art. 40 tales om „Borgerne i Lund og Indbyggerne i de andre Købstæder", forklares dette Udtryk let ved den høje Anseelse, Lund nød — og det ingenlunde blot som Ærkebispens Sæde[2]) —, og naar det i Art. 13 fore-

[1]) Sml. Lovhist. II, 135.

[2]) Naar det synes at have forbavset Kofod Ancher her at se Lund nævnt i første Række blandt Danmarks Byer, er det vel den traditionelle Tanke om Roskilde som Hovedstad, der har spøget i hans Hjerne. Jeg har bekæmpet denne Idee for den senere Middelalders Vedkommende i en lille Afhandling i Tilskueren 1889; og man kunde vist modsat med mere Ret tale om Lund som Rigets Hovedstad, naar man derved ikke glemmer, at Forestillingen om en Hovedstad overhovedet var meget løs; allerede Knud VI kalder 1185 Lund *metropolis Daniæ*, i det følgende Aarhundrede bruger Forfatteren af Kjælds Levned det samme Udtryk (SRD. IV, 429), og fra en senere Tid har jeg truffet Udtrykket: *caput regni*, uden at jeg i Øjeblikket kan sige, hvor. — Jeg nytter Lejligheden til at udtale, at naar en Anmelder „S." i Dagbladet 18. Novbr. 1889 ved at omhandle min førnævnte Afhandling bestrider min Paastand, at „Middelalderens Stat" ikke havde en fast Residens, ingen Hovedstad, og fører Paris, London m. m. i Marken derimod, saa har han formaliter utvivlsomt Ret; jeg, der i den lille Skizze helt igennem alene talte om Danmark, havde ganske vist et Par Steder

skrives, at alle de kongelige Borge i Skaane og Halland, tre undtaget, skal nedbrydes, hænger det sammen med, at den foregaaende Haandfæstning havde paabudt Nedbrydelsen af de nørrejydske Borge; modsat kan man minde om, at Art. 17 særlig nævner Tolden i Aarhus og Kalundborg. Paa den Art Træk er det højst uberettiget at bygge en Theori om provinsielle Udfærdigelser af Haandfæstningerne, hvortil intet ellers hentyder, og hvad angaar, at der skulde have foreligget afvigende Udfærdigelser, saa strider dette jo egentlig skarpt mod selve Haandfæstningens Begreb; det er en Rigslov, om nogen er det, vedtaget af Rigets Mænd og Rigets Konge [1]).

Kofod Anchers Theori maa da ubetinget opgives; med noget bedre Grund kunde man tænke paa den Mulighed, som Werlauff antyder, at Valdemar Eriksøn

---

sagt „Middelalderen“ uden udtrykkelig at fremhæve, at jeg derved ikke tænkte paa Evropa, men paa Danmark. Den lille Ukorrekthed synes dog ret tilgivelig, og den skarpsindige Anmelder kunde vel nok have gættet sig til, at dette maatte være Forklaringen paa den Paastand, som stødte ham saa meget.

[1]) Det ses af et Dokument af 1386 (Rigsark., Ribe Bisp Nr. 170), at Viborg Domkapitel da i sin Varetægt havde Kong Olufs Haandfæstning og Landefreden af 1376; det første Brev indføres fuldstændig. Helt igennem stemmer Genparten med den endnu bevarede Original; kun lige mod Slutningen er der den Afvigelse, at Kongens Løfte (*Nos igitur Olauus* osv.) staar forud for Rigsraadernes Stadfæstelse (*Ut autem hec omnia* osv.). Jeg formoder dog, at dette kun beror paa en Skriverfejltagelse, og at der i Virkeligheden har foreligget Skriveren det samme Exemplar af Haandfæstningen, som siden overførtes til Lund; denne Stad var jo i 1376 og 1377 som Pant i Hanseaternes Besiddelse, og deri kan ligge Forklaringen paa, at man ikke straks har henlagt disse Olufs Breve i Rigets almindelige Brevgemme, men derimod foreløbig deponeret dem hos Viborg Kapitel. Andre vil maaske anse det for nærmereliggende at tro paa to Udfærdigelser, men disse har altsaa i det mindste ikke frembudt nogen Afvigelse, hvad selve Indholdet angaar.

kunde have udstedt to Haandfæstninger, den ene nogen Tid efter den anden. Frederik I har saaledes først efter sit Valg i Jylland udstedt een Haandfæstning, siden efter sin Anerkendelse i hele Riget en anden, og den historiske Situation, der i 1523 foranledigede denne Dobbelthed, har noget tilsvarende i Aaret 1326. Da den lille Valdemar d. 7. Juni udstedte sin Haandfæstning i Viborg, var blandt de tilstedeværende Stormænd Jylland rigeligst, maaske udelukkende repræsenteret, og der nævnes f. Ex. ingen Prælat fra Landene øst for Storebælt; man kan dertil minde om, at i selve Viborghaandfæstningen lover Kongen, at han og hans Formynder paa det førstkommende Danehof vil udgive et yderligere Sikkerhedsbrev for deres Overholdelse af de vedtagne Artikler[1]). Imidlertid træffer allerede Viborghaandfæstningen Bestemmelser vedrørende hele Riget, og i det sidstnævnte Løfte ligger jo heller intet om, at Haandfæstningens Indhold skulde ændres; Frederik I's anden Haandfæstning svarer da ogsaa ganske i Indhold til hans første. En ny Haandfæstning af 1326 med afvigende Indhold er om ikke en Umulighed, saa i det mindste overordentlig usandsynlig.

Det viser sig da, at den Vanskelighed, der her møder os, er langt større, end man hidtil har troet. Alt synes at tale for, at Valdemar Eriksøns Haandfæstning maa have lydt saaledes, som vi nu læser den i Afskriften, og i denne finder vi ikke den Artikel, der blev forelagt Grev Kristjern 1448. Vi tvinges derved til først endnu

[1]) *Insuper nos Waldemarus rex et G. comes supradicti promittimus bona fide, quod pro premissis omnibus firmiter, ut premittitur, observandis in parlamento generali proximo celebrando ampliorem faciemus cautionem secundum meliorum regni consilium, prout eis videbitur expedire.*

en Gang at overveje, om vi dog ikke skulde have taget Fejl ved at henføre denne Artikel til Haandfæstningen.

At søge Artiklens Hjem andetsteds fører dog til en Række Usandsynligheder. Vil man, hvad der i saa Fald er det eneste rimelige, tænke sig, at Artiklen har staaet i en eller anden Aftale, truffet mellem den nyudnævnte Kong Valdemar og hans holstenske Formynder, passer dette allerede daarlig med Artiklens Stil og fyndige Udtryksmaade; lige saa fortræffelig som denne stemmer med Haandfæstningssproget, lige saa underlig vilde den være i en Aftale, der særlig gik ud paa at ordne Hertugdømmets fremtidige Forhold til den danske Krone, og hvori man maatte vente Aftalerne udviklede med en vis Bredde, ikke fremsatte i denne Lapidarstil, der er saa karakteristisk for Haandfæstningerne og hænger sammen med disses mangesidige og forskelligartede Indhold. Fremdeles: en saadan Aftale maatte jo være gemt blandt Schauenburgernes vigtigste Dokumenter; men skønt Grevehusets Arkiv fra gammel Tid af er bevaret paa en aldeles fortrinlig Maade, spores en saadan Traktat dog aldrig deri. Vi har omtalt det betydningsfulde i, at Artiklen aldeles ikke citeres under den store Lensstrid med Erik af Pommern; saa let dette er at fatte, om Artiklen har staaet i Haandfæstningen, saa vanskelig bliver det, om den indføjes i et Dokument, som Greverne maatte have haft i deres egne Brevgemmer. Og endelig, sidst, men ikke mindst: hvorledes kan det forklares, at Grev Kristjern blandt de ham forelagte Breve udtrykkelig nævner „Kong Valdemars Haandfæstning“, naar der i denne aldeles intet stod om Sønderjylland og dettes Særstilling?

Nej, vi kan ikke komme bort fra den Tanke, at

Artiklen hører hjemme i Haandfæstningen, og vi staar saaledes overfor det afgørende Dilemma: Enten er Artiklen falsk, og saa falder det af sig selv, at den ikke staar i Afskriften af Haandfæstningen, — eller ogsaa har den virkelig staaet i Haandfæstningen, og saa maa den af en eller anden Grund være udeladt i den Afskrift, der ellers nu er vor eneste Kilde til at kende Valdemars Kongeløfter.

Denne Afskrift findes, som allerede sagt, i Lunde Kapitels Brevbog (*Registrum ecclesie Lundensis*), der er affattet 1494 og nu gemmes i det svenske Rigsarkiv[1]. Af de Breve, der er optagne i dette store Haandskrift, er mange endnu bevarede i Original, og disse viser, at Afskrifterne i det hele og store er gjorte med Omhu.

[1]) Haandskriftets Fortale og Indholdsliste er trykt i SRD. VII, 247. — Desuden foreligger Valdemars Haandfæstning afskrevet i Haandskriftet Arnemagn. Saml. 4to, 28, men denne Afskrift er vistnok kun en Kopi af Lundebogens. Udgaven i Aarsberetn. fra Geheimearch. II, hvor Haandfæstningen aftrykkes efter Langebeks Afskrift af Lundebogen med Varianter efter det Arnemagnæanske Haandskrift, synes vel at føre til et andet Udslag, men er ganske vildledende. Man finder nemlig her blandt Varianterne adskillige Læsemaader, der ubetinget er bedre end Lundebogens, og altsaa skulde bevise, at den anden Afskrift ogsaa stammer umiddelbart fra Originalen; jeg nævner saaledes i Art. 14 om Erik Klippings Mordere: *presentialiter*, i Art. 31: *gratum* (for: *contra*!), i Art. 37: *nullatenus*, dertil *premissis* (for: *promissis*) i det ovfr. S. 228 anførte Stykke. Heldigvis er Lundebogens Afskrift ogsaa trykt i Dipl. Svecanum III, 714, og det fremgaar af denne Udgave, at Lundebogen paa alle de nævnte Punkter har det rette; Fejlene stammer simpelt hen fra Langebek. Beviserne for den anden Afskrifts Uafhængighed forsvinder dermed, og at den kun er en Kopi af Lundebogens, derpaa peger afgørende, at den Overskrift, som Afskriveren har givet Haandfæstningen i den lundske Codex, gaar igen i det arnemagnæanske Haandskrift.

Fejlfri er Brevbogen dog langt fra, og den Mulighed frembyder sig da straks, at den omhandlede Artikel i Haandfæstningen kan være glemt ved en ren Inkurie af Afskriveren. I sig selv er denne Mulighed ikke fjerntliggende; hvor let kunde en Kopist ikke i det lange Aktstykke med dets talrige Artikler komme til at forbigaa een, komme til at springe fra et *Item* til et andet? Men man vægrer sig dog ved at tro, at dette kan være Forklaringen; det vilde dog være et næsten utroligt Spil af den blinde Skæbne, om Kopisten netop havde oversprunget den ene eneste Artikel i Haandfæstningen, som er kommet til os ad anden Vej.

Man føres da til at overveje, om Artiklen ikke kan være udeladt med Forsæt. Ganske vist kan jeg ikke forestille mig, at den værdige Kannik, der har forestaaet Affattelsen af Brevbogen, har udøvet Kritik ved sit Afskriverarbejde; er Artiklen ikke blevet medtaget, maa den i hans Tid have været overstreget i selve Originalen eller mærket paa en Maade, der gjorde det rimeligt at forbigaa den ved Afskrivningen. Spørgsmaalet bliver, om der kan tænkes nogen Grund til saadant i den Tid, der ligger mellem Hertug Adolf og Afskriften, eller med andre Ord i Aarene 1448—1494.

Vist er det i det mindste, at Valdemar Eriksøns Haandfæstning har haft en Skæbne, der skiller den ud fra alle vore andre Haandfæstninger. Det viser sig allerede deri, at Originalen til den ikke mere existerer; naar ellers Haandfæstningernes Række er aldeles fuldstændig, og det i sig selv er en given Sag, at man omhyggelig har bevaret disse Dokumenter, der var Rigets vigtigste Privilegier, kan man vanskelig tro, at denne Forsvinden

ene af Valdemars beror paa en blot Tilfældighed[1]). En saadan Forklaring kommer til at ligge end fjernere, naar man lægger Mærke til, at netop Valdemars Løftebrev aldrig medtages blandt de Haandfæstninger, som man saa ofte finder optaget i Lovhaandskrifterne[2]). At supplere Afskrifterne af Provinslovene med disse Statsakter bliver vel først almindeligt i sidste Halvdel af det femtende Aarhundrede og hænger sammen med det da fuldt udprægede Rigsraadsregimente; men det gaar dog altsaa tilbage til en Tid, da Valdemars Brev endnu laa sammen med de andre Haandfæstninger i Lunde Kapitels Arkiv, og naar man da alligevel undlod at medtage dette, maa det have haft en bestemt Grund. Mest betegnende er det, at Biskop Knud Mikkelsen i sin glosserede Udgave af Jydske Lov heller ikke tager Hensyn til Haandfæstningen af 1326; medens han rundt om i sit Værk citerer alle de andre Haandfæstninger og i et Tillæg optager dem i Afskrift, existerer Valdemars ikke for ham, og det skønt hans Værk er afsluttet 1488, seks Aar før den lundske Afskriver kopierede dette Dokument[3]).

Denne gennemgaaende Seen bort fra Valdemars Haandfæstning synes kun at kunne forklares paa een

---

[1]) Haandfæstningen af 1326 er forsvundet paa et temmelig tidligt Tidspunkt, før de øvrige Haandfæstninger fik deres første Arkivnummerering; efter denne, der vistnok i alt Fald ikke er yngre end o. 1600, har Haandfæstningen af 1320 Mærket: *k I*. Valdemar Atterdags af 1360: *II*, og Olufs: *III*. Hvitfeld har heller ikke kendt Valdemar Eriksøns Haandfæstning, og naar Mogens Madsøn taler om den (Rørdam, Monumenta 2. R. II, 121), stammer hans Kundskab sikkert ikke fra Originalen, hvad man skulde tro efter hans Udtryksmaade, men fra Lundebogen, der paa saa mange Punkter har været ham en Hovedkilde.

[2]) Om en eneste Undtagelse se ovfr. S. 230 Anm.

[3]) Sml. L. Holberg, Dansk og fremmed Ret S. 11. 20.

Maade: man har ikke tillagt hans Kongeløfte samme Værdi som de andre, fordi man ikke har anerkendt Valdemar selv som retmæssig Konge. Hvad Datiden har vidst om Danmarks Forhold i Valdemar Eriksøns Dage, var sikkert ikke meget; det væsentligste, maaske alt var, hvad man kunde læse sig til i den saakaldte Jydske Krønike („Thomas Gheysmer“), der forelaa i talrige Afskrifter og i det femtende Aarhundrede endog to Gange blev oversat paa Plattysk, ja til sidst trykt paa dette Sprog. I denne stod kortelig forklaret, at de Danske havde rejst sig imod den tyranniske Kristoffer II og efter hans Flugt til Tyskland valgt den unge sønderjydske Hertug til Konge; snart efter havde de dog følt sig saa ilde behandlede af de Tyskere, de havde indkaldt, at Kristoffer atter var blevet hentet tilbage[1]). I sin Kongerække gav Forf. ikke Valdemar Eriksøn nogen Plads, og dette blev maaske det mest afgørende; for dem, der søgte deres Kundskab om Fortiden i denne Krønike, maatte en Haandfæstning af en Konge, der savnedes i Kongerækken, paa Forhaand være mærket som mistænkelig. Vi ser da ogsaa, at i den danske Rimkrønike, der er forfattet i Kristjern I's Tid, er den slesvigske Valdemar ikke blot udeladt blandt den hele Række af Konger, der her skildrer deres egen Historie, men i Kristoffers Rim nævnes han heller ikke, og det samme fremtræder i Povl Helgesøns Skildring af Danmarks Historie; skønt denne Historiker her helt igennem lægger den jydske Krønikes Fremstilling til Grund og omtaler Kristoffers Flugt ud af Riget, siges der intet om, at Riget under hans Fraværelse havde en anden til Konge[2]). Man ser, det gaar

[1]) SRD. II, 391.
[2]) Rørdam, Monumenta 2. R. II, 438.

med Valdemar i Historieskrivingen ganske som med hans Haandfæstning: han underkendes først som Konge og udelades sluttelig helt.

Det var da sikkert ud fra det femtende Aarhundredes Forudsætninger og historiske Kundskab fuldt berettiget, at man ansaa Valdemar som en Modkonge, hvis Kongeværdighed var yderst omtvistelig, og at man derfor ikke regnede hans Haandfæstning med til de virkelige, fuldtgyldige Kongeløfter. Men hvad er det, der har gjort Tiden saa skarptseende og nøjeregnende paa dette Punkt, medens man dog ellers i Middelalderen hverken plejede at være skeptisk eller kritisk? Jeg svarer: det er netop den om Sønderjylland handlende Artikel i Valdemars Haandfæstning, der her har skærpet Opmærksomheden, fordi man i den fandt udtrykt en Bestemmelse, hvis Skadelighed for Riget netop traadte klart frem i det femtende Aarhundrede.

Det danske Rigsraad har sikkert paa denne Tid kun med Misnøje kunnet se paa denne gamle Artikel, der ved Kristjern af Oldenburgs Løfte af 1448 atter var draget frem af en over hundredaarig Glemsel. En Bestemmelse, der udelukkede, at Sønderjylland nogensinde som hjemfaldet Len kunde komme fuldt og helt ind under den danske Krone, har maaske ikke mødt nogen Modstand hos de danske Stormænd, der i 1326 i Forbund med Grev Gert satte den lille Hertug paa Tronen; men anderledes stod det i det femtende Aarhundrede; Margrete og Erik af Pommern havde jo en Menneskealder igennem haft Sønderjyllands Generhvervelse som deres vigtigste Formaal, og at dette Land var en umistelig Del af det danske Rige, var en Overbevisning, der derved maatte være fæstnet hos enhver dansk og ikke mindst

hos dette Rigsraad, der nu følte sig som den egentlige Herre i Riget. Rigsraadet havde fundet sig i at tilstaa Schauenburgeren Adolf arvelig Forlening paa Hertugdømmet, men hvo veed om ikke dennes Barnløshed allerede da havde taget meget af Braadden fra denne Indrømmelse, og der er i det mindste al Grund til at tro, at den Bestemmelse, der var vedtaget i 1326, nu af Rigsraadet blev modtaget med skarp Misbilligelse.

Men ikke længe efter 1448 indtraadte der endda en politisk Situation, der maatte gøre Artiklens Uheldighed indlysende ogsaa for Danmarks Konge. Det er jo sikkert nok, at den Ordning, der i 1460 blev truffet af Slesvigs og Holstens Forhold til Danmark, kun stemmer ilde med Artiklens Ord: at den danske Konge blev sin egen Lensmand i Slesvig, passer dog ikke med, at „aldrig skal een og samme være Herre baade i Hertugdømmet og i Riget“. Og lidt senere begyndte Tvisten mellem Kristjern I's to Sønner om Hertugdømmerne; Frederik gjorde Krav paa at ville have hele Slesvig for sig alene, og atter her kunde den gamle Artikel føres i Marken imod Danmarks Konge.

En udpræget Misbilligelse baade hos Danmarks Rigsraad og hos Rigets Konge af Løftet fra 1326, det turde være det, der har gjort det femtende Aarhundrede saa skarpsynet overfor de Mangler, der knyttede sig til den Haandfæstning, hvori den stod, og til den Konge, der havde udstedt Haandfæstningen. Og her kan vi da endelig skimte Grunden til, at netop denne Artikel er blevet udeladt ved Afskrivningen af Valdemars Haandfæstning i Lundebogen. Enten Artiklen nu har været helt overstreget i Originalen, eller den i Randen er blevet mærket med en Tilføjelse om, at den er „ugyldig“ eller

„ikke mere gyldig“, — et eller andet i den Retning passer nøje til den Behandling, som Haandfæstningen i det hele og Kong Valdemar selv har faaet i Datiden. Først Underkendelse og Udeladelse, til sidst en fuldstændig Forsvinden, det er det, der er overgaaet baade Kongen, hans Haandfæstning og endelig selve den enkelte Artikel.

Dette er den Forklaring, jeg henvises til, naar jeg holder mig til den Udvej, at Fejlen ligger i Afskriften. Som modsat Mulighed staar, at Artiklen i Reversen fra 1448 er forfalsket.

Skulde det være Tilfældet, maa Skylden for Falskneriet lægges paa Hertug Adolf. Vi kan ikke mere som den ældre Tids Forskere tale om Falskneri fra en eller anden ubestemt Tid og med en usikker Ophavsmand; havde Artiklen været skaffet til Veje ved et Falskneri, der laa forud for Hertug Adolfs Tid, maatte den være fremlagt under Lensprocessen, hvor den vilde have været saa skarpt et Vaaben imod Erik af Pommern[1]). Nu maa Anklagen for Forfalskning rettes mod Hertug Adolf[2]), og det bliver da afgørende, om vi kan tillægge denne Fyrste en Fremgangsmaade, der i Datidens Øjne stod som lige saa umoralsk og uværdig, som den vilde være det i vor Tid. Svaret maa sikkert være et ubetinget Nej. Hertug Adolf fremtræder hele sit Liv igennem som

[1]) Det er maaske ikke overflødigt udtrykkelig at udtale, at blandt hele det store Aktmateriale, som de holstenske Grever fremdrog under denne Proces, er der sikkert ikke et eneste Brev, hvis Ægthed er tvivlsom.

[2]) Den Mulighed, at Hertugen selv er blevet ført bag Lyset af en anden, ligger i sig selv fjernt, og Adolfs Forbindelser med det danske Rigsraad vilde jo desuden let have tilladt ham at skaffe sig Vished, om man havde forelagt ham en saadan Forfalskning.

en yderst agtværdig Mand; han er en klog og energisk Fyrste, fast og maadeholden; der er intet Træk i hans Liv, der kan berettige eller blot sandsynliggøre en Beskyldning imod ham for Falsk. Han kæmper mod Danmark i den fulde Overbevisning om, at han har Retten og Sandheden paa sin Side; aldrig finder vi ham paa Krogveje, intetsteds sporer vi noget Skridt af ham, der ikke taaler at maales med den strengeste Morals Regler.

At tillægge Adolf et Falskneri vilde da være at beskylde ham for noget, der ganske strider imod, hvad vi ellers veed om hans Moral; men at lade ham fabrikere en Haandfæstningsartikel og forelægge Søstersønnen den, det vilde dertil være at tillægge ham en Dumhed, som aldeles ikke passer med, hvad vi veed om hans Intelligens. Man forstaar vel, at Hertug Adolf i det Øjeblik, da han var i Færd med at hjælpe sin nærmeste Frænde til at erhverve den danske Krone, har ønsket at sikre sit Hertugdømme mod at blive inddraget under Kronen; men man kan jo heller ikke være i Tvivl om, at Kristjern, der uden Onklens Mellemkomst ikke kunde have det mindste Haab om at opnaa Valg i Danmark, maatte være fuldt villig til at love denne at respektere Slesvigs Særstilling og til at afgive en derhen stilende Forpligtelse under hvilken Form, Morbroderen maatte finde det heldigst. Men at Adolf saa har valgt at lade ham formulere sit Løfte som en Stadfæstelse paa en Haandfæstningsartikel, det vilde jo, naar denne var uægte, være en Dumhed uden Mage, saa vist som Kristjern var paa Vejen til det Rige, hvori den ægte Haandfæstning gemtes i Original. Og endda skulde denne Dumhed her være parret med en sand Genialitet. Falskneren skulde paa en hartad vidunderlig Maade have evnet paa en Prik

at træffe den ejendommelige Stil i de gamle danske Haandfæstninger [1]), og Hertug Adolf maatte ved at skrive denne Artikel med en storartet Intuition have forstaaet at skabe, hvad hans store Stamfader, den kullede Greve, allerede burde have skaffet til Veje; i to Linier har han vidst skarpt at fastslaa en Bestemmelse, som det vel var rart at have i 1448, men som dog var uendelig meget mere paatrængende i 1326, da en holstensk Greve satte den sønderjydske Hertug paa Danmarks Trone og selv vilde sikre sig Forleningen med hans forhenværende Hertugdømme.

Saaledes staar da Spørgsmaalet om Uægtheden af den Artikel, man har kaldt *Constitutio Valdemariana.* Problemet indeholder kun een Vanskelighed, men ganske vist en meget stor; man maa vælge mellem, om man vil tro paa Hertug Adolf eller paa Haandfæstningsafskriften. For mit Vedkommende er jeg ikke i Tvivl om Valget. Paa den ene Side taler indre og ydre Kriterier alle for Haandfæstningsartiklens Ægthed; paa modsat Side staar blot noget negativt, dette, at Artiklen ikke er medtaget i Lundebogens Afskrift. Jeg har søgt at paavise, hvorledes dette mulig kan forklares; andre vil maaske foretrække at vende tilbage til en ældre Tids Forklaring eller kunne paavise en ny. Men selv om man skulde blive nødt til at sige, at vi slet ikke kan forklare

[1]) Selve Udtrykket *ducatus Sunderjutiæ,* hvoraf Werlauff tog lidt Anstød, taler, ret beset, imod et Falskneri. En Falskner vil enten naivt holde sig til sin Tidsalders Udtryksmaade eller strengt slutte sig til de Dokumenters Ord, der foreligger ham; det første vilde her have givet: *ducatus Slesvicensis,* det andet: *ducatus Jutiæ,* som det hedder i Forleningsakterne af 1326. Udtrykket *Sunderjutiæ* peger derimod paa, at Affatteren bevæger sig frit i det 14. Aarhundredes Sprog.

Udeladelsen, saa kan dette negative, dette *argumentum e silentio* i mine Øjne aldrig være nok til at bære en Paastand om Uægthed; vor Ikke-Viden kan ikke retfærdiggøre en Beskyldning for Brevforfalskning imod en ellers sagesløs Mand.

3. Artiklens Fortolkning og Gyldighed.

Naar jeg fastholder Ægtheden af Bestemmelsen fra 1326, bør jeg vel ikke unddrage mig fra at udtale mig om, hvorledes den skal forstaas, og hvilken statsretlig Vægt der bør tillægges den.

Det første er forholdsvis let. Naar Artiklen forbyder, at Hertugdømmet maa forenes med Riget, saaledes at een og samme kan være Herre begge Steder, saa kunde dette ganske vist efter Ordlyden forstaas saaledes, at ethvert Baand mellem Riget og Hertugdømmet skulde være løst. Den historiske Situation viser dog klart, at Ordene maa fortolkes noget indskrænkende; Bestemmelsens Ophavsmand, Grev Gert, modtog jo selv Slesvig som et Len af den danske Konges Haand, og det kan ikke antages, at han paa Danehoffet i August Maaned 1326 er blevet nødt til at nøjes med mindre end, hvad han allerede havde i Tankerne, da han i Juni fik indsat Artiklen i Valdemars Haandfæstning. Herom har da ogsaa alle kyndige været enige, selv paa tysk Side; baade Dahlmann og Waitz, for blot at anføre Hovedmændene, betoner, at Artiklen ikke gaar ud paa at ophæve Lensbaandet mellem Hertugdømmet og Riget. Hvad den derimod udelukker, er, at Hertugdømmets Lensselvstændighed kan ophøre; Lenet kan aldrig inddrages, Sønderjylland aldrig inkorporeres i Riget, for at bruge det moderne Udtryk, der svarer nærmest til Artiklens *annectere*.

Adskillige baade danske og tyske Forfattere har ment, at Artiklens Ord skulde eller i alt Fald kunde fortolkes paa en endnu mere indsnævrende Maade. De mener, at Ordningen af 1460, hvorved Kristjern I blev valgt til Hertug i Slesvig (og Greve i Holsten), skønt han i Forvejen var dansk Konge, godt lader sig forene med Artiklens Ord; disse udelukker kun, at den samme kan være Herre baade i Riget og i Hertugdømmet, men ikke, at den samme Mand kan regere som Konge i Danmark og som Hertug i Slesvig[1]). Det forekommer mig, at man efter Ordlyden vanskelig kan indrømme Tilladeligheden af denne Fortolkning, og jeg veed i det mindste een Mand, der bestemt vilde have nægtet den, — selve Artiklens Ophavsmand; Grev Gert vilde sikkert ikke have fundet Bestemmelsen opfyldt, om Kong Valdemar Eriksøn i Aaret 1326 havde forlenet sig selv med Hertugdømmet. Udelukker man den videst mulige Fortolkning, fordi denne ikke stemmer med den historiske Situation, maa man paa den anden Side ogsaa afvise den snævrest mulige, der endnu mindre lader sig forene med Affatterens Tanke og Hensigt.

Spørgsmaalet om Bestemmelsens statsretlige Gyldighed er adskilligt vanskeligere og deler sig i flere.

Werlauff udtaler, at alle danske Historikere, hvad de saa har ment om Ægtheden af *Constitutio Valdemari*, i det mindste har været enige om at frakende den statsretlig Virkning; „i ethvert Tilfælde maatte den nemlig

[1]) Saaledes især Waitz i Nordalbing. Stud. III, 70. Dahlmann holder paa det modsatte, se hans Geschichte von Dännemark II, 203: „Mithin stand fest . . . . dass das Herzogthum nie wieder an die Krone gezogen werden durfte, selbst auch so nicht, dass bei getrennter Verfassung und Verwaltung der König von Dännemark zugleich Herzog von Schleswig wäre“.

erkendes at være udstedt af en Modkonge, under Indflydelse af en Formynder og udelukkende i dennes Interesse“. Uden at have undersøgt, om der virkelig har været en saa almindelig Enighed om denne Afgørelse, forekommer det mig i alt Fald givet, at den er ganske uholdbar. At man i det 15. Aarhundrede kunde udelukke Valdemar Eriksøn af den danske Kongerække, er forstaaeligt paa Grund af Tidens ringe historiske Kundskab; men allerede for Hvitfeld faldt det vanskeligt at begrunde dette[1]), og med ringe Ret har en senere Tid her fulgt den traditionelle Opfattelse. Det er et Faktum, at Kongen er blevet valgt paa den fuldgyldigste Maade og ogsaa kommet i virkelig Besiddelse af Riget; „det er derfor en Daarskab at ville slette den sønderjydske Valdemar af vor Kongerække; efter Formen har ingen siddet paa Danmarks Trone med en højere Legitimitet“[2]). At hans Haandfæstning var udstedt under Indflydelse af den Formynder, der var anerkendt ikke blot som Kongens, men ogsaa som Rigets *tutor*, kan umulig have nogen ugunstig Indflydelse paa dens Gyldighed, og at Bestemmelsen i den omhandlede Artikel „udelukkende“ er i Grev Gerts Interesse, er jo end ikke rigtigt; den sikrer Hertugdømmets Selvstændighed, uden blot at nævne, til hvem det skal forlenes. Jeg antager ogsaa, at en saadan juridisk Doktrinarisme som denne, Aarhundreder efter at erklære en Konge for uretmæssig, som Samtiden har anerkendt, ligger Nutidens historiske Opfattelse saa fjernt, at der ingen Grund er til yderligere at dvæle derved.

[1]) „Derfaare regnis han icke iblant vore Konger, fordi han blef icke Konge til hans døde Dag, men sagde sig siden af met Regimentet. Thi ellers hafde wi fem Woldemars.“

[2]) Saaledes A. D. Jørgensen (Nord. Tidskr. 1883, S. 199).

Med mere Grund kunde man derimod paastaa, at Artiklen som indført i Valdemar Eriksøns Kongeløfte ikke kan have haft Gyldighed ud over denne Konges Tid, siden den ikke er blevet gentaget i senere Haandfæstninger[1]). Spørgsmaalet fører langt ud over denne enkelte Artikel og har i sin Almindelighed en meget stor Interesse for Forstaaelsen af ældre dansk Statsret. Sidst har Matzen udtalt sig derom i sine „Indledende Undersøgelser om de danske Kongers Haandfæstninger“ (Universitetsprogram 1889), og han kommer efter adskillige Overvejelser til det Udslag (S. 89), at „Haandfæstningerne i deres Helhed kun havde Gyldighed for Udstederens Regeringstid“. Under de Betragtninger, der fører til dette Resultat, har Forf. dog selv fremført saa meget, der peger i anden Retning, at man har Lov til at tvivle om, at Datiden selv har haft saa skarp en Forstaaelse af Sagen, og hvad særlig den Tid angaar, hvorom Talen her er, tror jeg endda, at man vil komme Sandheden nærmere ved at sige omtrent det modsatte. Valdemar Eriksøn stadfæstede jo i sin Haandfæstning udtrykkelig ogsaa Forgængerens, og naar Oluf ved sit Valg lovede at overholde alle sine Forgængeres „Statuter, Privilegier og Haandfæstninger“, kan jeg ikke med Matzen tro, at der her ved „Haandfæstninger“ ikke ogsaa skal tænkes paa Kristoffers og Valdemars; i deres Kroningsed lovede

[1]) Naar Werlauff udtaler: „Da Hertug Valdemar senere havde nedlagt den danske Krone og efterladt sig Livsarvinger, var Forleningen af 1326 og den sig dertil formentlig støttende Separatartikel gaaet tilbage“, er dette jo kun rigtigt, hvad angaar Forleningen. Artiklens Indhold staar, som allerede bemærket, ikke direkte i Forhold til Lensbrevet til Grev Gert; Valdemars Arvinger i Sønderjylland kunde lige saa godt beraabe sig paa den.

Kongerne dertil at holde deres Undersaatter ved alle de Friheder, Rettigheder og Privilegier, som deres Forgængere havde givet dem. Det forekommer mig da, at naar der i en Haandfæstning er fastslaaet en Ret, som efter sit Indhold ikke er indskrænket til een Konges Tid, maa den ogsaa gælde udover den enkelte Konges Regering, og Haandfæstningerne fra det 14. Aarh. er jo efter deres Form heller ikke blot Kongens Løfter til Riget; det er Bestemmelser, vedtagne af Rigets Mænd, som Kongen lover for sit Vedkommende at overholde, og hvad paa den Vis Konge og Rige havde vedtaget, maatte dog vist staa fast, indtil Konge og Rige traf andre Bestemmelser om Sagen.

Den Særstilling, der var sikret Sønderjylland ved Artiklen fra 1326, kan da næppe anses for ophævet, blot fordi Bestemmelsen ikke blev udtrykkelig indskærpet i den følgende Tid; det var et Privilegium, som baade Lensmanden i Hertugdømmet og dettes Indbyggere havde erhvervet. At Artiklen ikke blev gentaget i Olufs Haandfæstning 1376, forstaas let efter den historiske Situation; men des mere aktuel Betydning maatte den faa, efterat Kristoffer af Baiern og det danske Rigsraad 1440 havde givet Adolf Slesvig som arveligt Len. Denne Schauenburger, der nu sad som anerkendt Hertug af Slesvig, var jo barnløs, og ofte maatte det Spørgsmaal fremstille sig for ham, hvorledes det skulde gaa med Hertugdømmet efter hans Død. Intet Under da, at netop Adolf fremdrog den gamle Haandfæstningsartikel, som først han havde lært at kende, og som i saa stærke Ord sikrede hans Len mod at inddrages under Kongeriget.

For at skaffe Artiklen anerkendt gik Hertugen den meget naturlige Vej at sikre sig, at den tilkommende

Konge vilde overholde den; det opnaaede han ved Kristjerns Revers af 1448. Det næste Skridt maatte være at faa Artiklen optaget i den Haandfæstning, som hans Søstersøn skulde udstede; som bekendt kom Kristjern imidlertid kun til at afgive et foreløbigt og ret kortfattet Kongeløfte, og i dette findes Artiklen ikke. Naar man dog vist maa anse det for mer end sandsynligt, at Adolf har arbejdet paa dens Optagelse, ligger der heri, at han paa dette Punkt har mødt Modstand i det danske Rigsraad, og maaske er det netop ved denne Lejlighed, at man i Danmark først er blevet opmærksom paa Faren ved den gamle Bestemmelse. Hvorledes det saa hænger sammen hermed, var Stillingen fra nu af den, at Kong Kristjern og hans Efterkommere var bundne ved Artiklen, medens der kunde tvistes om, hvor vidt denne maatte anerkendes ogsaa fra det danske Riges Side.

Spørgsmaalet blev brændende, da Adolf døde og Kristjern søgte at erhverve hans Lande. Vi har endnu de Aftaler, hvorved Forholdet ordnedes; af de Forhandlinger, der førte frem dertil, giver den samtidige lybske Krønike en ret indgaaende Fremstilling. I denne Skildring findes der ingen Hentydning til Reversen af 1448 og hvad Kristjern deri havde lovet, men er det tænkeligt, at dette Dokument dog ikke har spillet en Rolle ved Afgørelsen? Kongen kunde ikke have glemt det Løfte, han havde afgivet knap tolv Aar før; de holstenske Raader havde vel allerede da Brevskabet derom i deres Værge[1]). Men Kristjerns Forskrivning var et tveægget Vaaben; den kunde bruges imod ham, om han truede

[1]) Derom kan der være Tvivl; at Brevet derimod, som A. D. Jørgensen mener, skulde være tilbageleveret Kristjern, maa jeg anse for ganske utroligt. Sml. ovfr. S. 206 Anm.

med at inddrage Slesvig som et tilbagefaldent dansk Len, men den kunde ogsaa anføres imod Holstenerne, naar disse tænkte paa at vælge Kristjern til Hertug og derved give Hertugdømmet samme Herre som Kongeriget[1]). Man forstaar da nok, at der i 1460 ikke har været talt højlydt om Kristjerns Revers og den deri indeholdte Forfatningsbestemmelse, og da man enedes om en Ordning, der ingenlunde var i Overensstemmelse med den, kom Reversen og Haandfæstningsartiklen til at høre til de Fortidshemmeligheder, hvorover alle Partier stiltiende lagde et Slør. Reversen blev gemt i Ridderskabets vanskelig tilgængelige Brevgemme; i Danmark forsvandt — om min Gætning har ramt det rette — først Artiklen af Valdemars Haandfæstning, siden denne selv.

Artiklens senere Historie svarer nøje til denne Begyndelse. Saa længe Kristjern I's Efterkommere herskede i Slesvig i nogenlunde Enighed indbyrdes, laa Dokumentet fra 1448 unyttet i Ridderskabets Arkiv; Hvitfeld nævner kun et ubestemt Rygte om, at et saadant Brev „findes i Adelens Værge"; en tysk Historiker har faaet meddelt baade Reversens Datum og dens Indhold, dog med en Tilføjelse, hvorved den kommer i god Overensstemmelse med Ordningen fra 1460[2]). Men da den kon-

---

[1]) Sml. Dahlmann II, 205: „Der König konnte irgend einen beliebigen Herrn sich durch die Belehnung verpflichten, er konnte allenfalls seiner eigenen Gemahlin Dorothea das Lehn zuwenden, und die Waldemarische Constitution blieb doch bei Ehren".

[2]) Chytræus' Ord, anførte hos Werlauff S. 9. Da denne tyske Historiker stod i nøje Forbindelse med Familien Rosenkrans, som i sit Arkiv paa Rosenholm gemte Afskrifter af flere af de Akter, der ordnede Slesvigs Forhold til Riget (sml. Heise i Hist. Tidsskr. 5. R. VI, 507, 545 ff.), kunde det ligge nær, at det er herfra, at han har faaet sin Kundskab om Reversen fra

gelige Linie af Oldenburgerne fortrængte Gottorperne fra deres Del i Sønderjylland, drog disse Brevet frem som et Vaaben i Kampen; Kristian V bemægtiger sig den hertugelige Del af Slesvig, og straks bliver Reversen aftrykt i et gottorpsk Stridsskrift (1684). Fra nu af er *Constitutio Valdemariana* stadig paa Tapetet; danske og tyske Historikere, Retslærde og Politikere strides om dens Ægthed og statsretlige Værd, og Hævdelsen eller Benægtelsen deraf afhænger mere af Forfatternes Nationalitet end af deres videnskabelige Dygtighed eller Methode.

Først i vore Dage har denne middelalderlige Forfatningsbestemmelse mistet al aktuel Interesse. Følgerne har allerede vist sig; en tysk Historiker, Hasse, har nylig, om end i forsigtige Ord, udtalt sig mod Ægtheden af denne Artikel, som hans Landsmænd tidligere saa enig holdt fast ved[1]); en dansk Gransker, A. D. Jørgensen, har modsat omtalt den som hørende til Valdemars Haandfæstning, uden at antyde nogen Tvivl om dens Ægthed[2]). Tiden synes da at være inde til at søge dette gamle Stridsspørgsmaal løst ved en indgaaende Drøftelse.

1448. Imidlertid fremgaar det af Registranten over Arkivet paa Rosenholm (Ny kgl. Saml. 4to, 2091), at dette Brev ikke fandtes i Kopi her, hvad der jo ogsaa stemmer med, at Danmarks Riges Krønikeskriver ikke har kendt nærmere til det.

[1]) Urkunden und Regesten III, 331: „Ich habe mich bisher von der Echtheit dieser vielumstrittenen Stelle nicht überzeugen können“.

[2]) 40 Fortællinger S. 158, her under Omtale af Reversen fra 1448. Ved Fremstillingen af Ordningen 1326 har Forf. derimod ikke nævnt Haandfæstningsartiklen fra dette Aar; men hans Mening synes dog utvivlsom.

Naar dette er forsøgt i det foregaaende, skulde det dog derved ikke alene have vist sig, at vi har det Fortrin for ældre Granskninger af dette Spørgsmaal, at vi kan prøve og veje med en videnskabelig Objektivitet, som for et halvt Aarhundrede siden var en Umulighed; det turde tillige træde skarpt frem, at den historiske Undersøgelsesmaade i den mellemliggende Tid har gjort store Fremskridt. Noget saadant som at tage Falcks tankeløse Formodning om, at Reversens Original er gaaet tabt, for gode Varer kan i vore Dage ikke overgaa en methodisk Gransker, og enhver saadan vil ogsaa straks indse, at det at se en Klage mod Artiklen fra 1326 deri, at Reversen lader den være udstedt af det danske Rigsraad, er at give Anken en fejl Adresse, for endda slet ikke at nævne, at Klagen oven i Købet er urigtig. Hvad vi dog fremfor alt har faaet Øje for, det er, at et Statsbrev ikke er en saadan for alle bekendt Kendsgerning, at Ukendskab med det bliver et Bevis for dets Ikke-Existens; vi veed alle, at Middelalderen gemte sine Dokumenter i vel tillaasede Brevkister, der kun oplukkedes sjældent og da ene af dem, der var Brevkistens rette Indehavere. Det er dette Synspunkt, der har tilladt os at komme ud over den Vanskelighed, som for den ældre Tid stod som den afgørende, denne Paastand om, at de holstenske Grever maatte have benyttet Konstitutionen, om den havde existeret, en Anke, der atter og atter blev fremført af Artiklens Modstandere, uden at dens Forsvarere, saa vidt jeg tror, en eneste Gang har besvaret den.

Det har vist sig, at Vanskeligheden ligger paa et helt andet Punkt, og at det endelige Valg bliver et Valg mellem Hertug Adolf og Haandfæstningsafskriften. Jeg har lagt denne Vanskelighed klart frem, men jeg har

ogsaa sagt, hvorfor vi efter min Opfattelse ubetinget maa holde paa Hertug Adolf og dermed paa Artiklens Ægthed. Det ligger i, at Vanskeligheden strengt taget kommer helt udefra, ikke fra selve Artiklen og dens Efterhistorie; det er, fordi en Paastand om Uægthed bliver en Beskyldning for Falsk imod en Mand, hvis hele Karakter og Intelligens udelukker Tanken derom.

Litteratur og Kritik.

Dietrich Schäfer: Geschichte von Dänemark. Vierter Band. Von der Vertreibung Christians II. (1523) bis zum Tode Christians III. (1559). (O. m. T.: Geschichte der europäischen Staaten, herausg. von A. H. L. Heeren, F. A. Ukert u. W. v. Giesebrecht. 55. Lief., 2. Abth.) Gotha, F. A. Perthes, 1893. (XX + 496 SS.)

Lige et halvt Aarhundrede efter at 3. Bind af F. C. Dahlmanns bekendte „Geschichte von Dänemark“ udkom, fremtræder denne Fortsættelse af Dahlmanns Værk ved Prof. D. Schäfer i Tübingen. Dette halve Aarhundrede har jo imidlertid været rigt paa Begivenheder baade i politisk og i literær Henseende. Medens Dahlmann selv tog fremragende Del baade i Striden mellem Dansk og Tysk og i de tyske Enhedsbestræbelser, have først efter hans Død disse Bestræbelser fundet en Afslutning ved det store tyske Riges Dannelse, og selv om man ikke ubetinget fra dansk Side kan godkende Prof. Schäfers Ytring, at ogsaa den Afslutning af Kampene mellem Dansk og Tysk, som har fundet Sted, „maa gælde som en definitiv“, saalænge der endnu i det nordlige Slesvig maa føres en sejg og udholdende Kamp for Bevarelsen af den danske Nationalitet, saa maa det paa den anden Side dog indrømmes, at Ophøret af de store politiske Kampe gør det muligt, ogsaa fra dansk Side, at betragte Fortidens Begivenheder med større Ro, end det var muligt for de Forfattere, der selv stode midt i Stridens Hede. Med Hensyn til Prof. Schäfers Opfattelse af det nationale Spørgsmaals nuværende Stilling henvises forøvrigt til de Anmeldelser af Værket, der i Efteraaret 1893 fandtes fra kyndige Hænder i alle betydeligere danske Dag-

blade, samt til Prof. Dr. Tr. Lunds Sendebrev til Prof. Schäfer og den derved fremkaldte Diskussion, under hvilken Prof. Schäfer i en kort Replik i „Berlingske Tidende“ søgte at tage noget af Brodden bort fra sin Ytring ved den Bemærkning, at han ved „definitiv“ ikke har villet udtrykke nogen Mening om Varigheden af den ved Wienerfreden skabte Stilling, og at han ikke tager nogen dansk Patriot det ilde op, naar denne haaber og stoler paa Tilbagevindingen af Ejdergrænsen, men at han ganske vist ogsaa for sit Folk hævder Retten til at holde fast ved, hvad det besidder, en Bemærkning, der for øvrigt nærmest tyder paa Ubekendtskab hos Forf. angaaende det danske Folks Ønsker; disse ere mere beskedne. [1])

Ogsaa i videnskabelig Henseende have de forløbne 50 Aar været af stor Betydning, ikke mindst m. H. t. det af Forf. behandlede Tidsrum. Fra tysk Side foreligger bl. a. Waitz's store Værk om Lybeck under Jürgen Wullenwever, fra dansk Side største Delen af Allens og Paludan-Müllers betydningsfulde Virksomhed, hvortil slutter sig en Række større og mindre danske eller norske Monografier og Tidsskriftafhandlinger, samt et ikke ubetydeligt trykt Aktstykkemateriale.

Af dette store Materiale er der ikke ret meget, der har undgaaet Forf.'s Opmærksomhed, ligesom han ogsaa har kunnet supplere det ved enkelte Bidrag fra tyske Arkiver, navnlig Hansestædernes. Man maa imidlertid ikke tro, at det navnlig er disse nye Oplysninger fra Arkiver, der give Forf.'s Arbejde dets Betydning. Denne ligger netop i, at Forf., som man kunde vente det af en Historiker af Prof. Schäfers Rang, har forstaaet at benytte det foreliggende trykte Materiale med stor Selvstændighed, efter en fast Plan, fra bestemte Synspunkter. Det er derved lykkedes ham at fuldføre et Værk, der ved sin skarpe Kritik, sin heldige Ordning af det mangesidede og righoldige Stof, ved sit i det hele livlige, klare og koncise Sprog har ikke ringe Interesse ogsaa for danske Læsere, der ikke

[1]) Tr. Lund, Om Kulturhistorie, et Brev til Prof. Dr. D. Schäfer i Tübingen, Kbh. 1894; jfr. „Politiken“ 10. Jan. 1894; „Berlingske Tidende“ 12. og 16. Febr. 1894.

mindst ægges, snart til Eftertanke og Indrømmelse, snart til Indsigelse, ved at se dette ogsaa i national Henseende saa interessante Tidsrum af deres Lands Historie behandlet fra tysk Side. Man har saa uendelig godt af en Gang ogsaa at se sit Lands Historie behandlet af fremmede Hænder.

Sit Standpunkt i national Henseende betegner Forf. i sit Forord saaledes, at han „in dem nationalen Widerstreit der Meinungen“ har stræbt efter en rolig, en historisk Dom, uden dog at opgive sit tyske Standpunkt, og han udtaler, at man ikke vil nægte ham dette. I det hele og store tror Anm. heller ikke, at man vil kunne nægte dette, selv om jeg senere skal komme tilbage til et Par Punkter, hvor jeg i denne Henseende ikke er fuldstændig enig med Forf. I mange Henseender har Forf. ogsaa haft gode Forudsætninger til netop at fortsætte Dahlmann's Værk. Ved Slægtskabsbaand knyttet til en tidligere i København bosat tysk Familie har Forf. flere Gange haft Lejlighed til at besøge Danmark. Han har ikke nøjedes med den bekendte Turisttur, hvortil efter hans egen Ytring Tyskernes Kendskab til Danmark ofte indskrænker sig; han har gjort Rejser omkring i Norden; han har brugt sine Øjne godt og har i mange Henseender vundet Interesse for Land og Folk, derom vidner hans Værk paa mange Steder. Ved betydelige Arbejder til Hansestædernes Historie og som Udgiver af den store Samling af Hanserecesser har han faaet Indsigt i mange Forhold, der er kommet hans Værk til Gode. Men ganske vist mærker man ogsaa „det tyske Standpunkt“, saaledes som dette har udviklet sig i det nyskabte tyske Rige med en stærkt udpræget Statsidé og en vis realistisk Konservatismes store Respekt for de vundne Resultater og en vis Foragt for en Historieskrivning efter stuelærde Teorier.

Ifølge hele sit Standpunkt maa Forf. paa mange Punkter komme til at træde i Opposition til flere af sine Forgængere blandt danske Historikere, saaledes baade til Paludan-Müllers stærkt udprægede nationale Konservatisme og især til Allens nok saa stærkt udprægede nationale Liberalisme, hvormeget han end anerkender disse Forfatteres store Betydning. Allen kalder han saaledes i en tidligere Afhandling en Mand, der utvivl-

somt hører til de grundigste og skarpsindigste nyere Forskere, ikke blot i Danmark, men i Europa, og lignende Ytringer forekomme i det her anmeldte Værk. Mere kan man ganske vist ikke forlange, og dog er Forf.s Værk paa mange Punkter blevet et Slags Modskrift til Allens Værk.

Da Forf. begynder, hvor Dahlmann ender, med den Dag, da Christian II forlod Københavns Rhed, har han desværre ikke faaet Lejlighed til at give en udførligere Skildring af det foregaaende Forhold mellem Christian II og Hertug Frederik. At hans Sympati er paa Frederik I's Side, er dog tydeligt nok; han betragter dennes Indgriben mod Brodersønnen væsentlig som Nødværge. Medens Allen med en næsten sygelig Emfindtlighed er tilbøjelig til at se Træskhed og Underfundighed omtrent ved hvert et Skridt, Frederik I foretager sig, har Prof. Schäfer til Gengæld desto mere aabent Blik for det springende, urolige, egenmægtige i Christian II's Færd. Af en stor Statsmand, der ikke blot forstaar at give politiske Kræfter deres Retning, men ogsaa at afveje og maale deres Betydning, var der lidet eller intet hos Christian II, ytrer Forf.; han havde selv den største Skyld i, at han blev styrtet; hans Villen stod ikke i Forhold til hans Kunnen; den første Herskerpligt, at styre sig selv, kendte han ikke. Heri er jo en stor Sandhed, især naar man væsentlig dømmer efter de vundne Resultater, det kan ingen nægte; Anm. kan m. H. t. dette Spørgsmaal bl. a. henvise til sine Artikler om denne Konge i „Biografisk Lexikon“ og i „Salmonsens store illustrerede Konversationslexikon for Norden“. I meget anser jeg Prof. Schäfers Opfattelse for mere historisk korrekt end Allens, baade hvor der er Tale om Christian II og om hele Frederik I's Regering.

Men alligevel har Forf. ikke undgaaet at støde mod et lignende Skær som Allen. Har dennes stærkt udprægede Nationalfølelse og liberal-demokratiske Forkærlighed for de lavere Stænder og Foragt for de højere, saaledes som dette ofte viste sig i Fyrrerne, ladet ham kaste Kærlighedens Slør over adskilligt i Christians II's Handlinger og Stræben, saa have aabenbart andre Tendenser hos Forf. fordunklet hans Blik for det betydningsfulde i Christian II's Person; thi at

have haft Blik for og at have villet noget, som selv de nærmeste Efterfølgere og langt senere Tider atter have maattet optage, det er dog ogsaa noget. Dette forklarer atter, at der i Christian II's Person var Egenskaber, der kunde knytte, ikke blot, som Forf. et Sted ytrer (S. 44, Anm.), „næsten uden Undtagelse problematiske Naturer“ til ham, men ogsaa adskillige hæderlige Mænd, der trofast fulgte ham i Landflygtigheden eller senere sluttede sig til ham, Mænd som hans Kanslere Klaus Pedersen og Mester Gotskalk Eriksen Rosenkrantz, Hans Mikkelsen fra Malmø, Kristiern Pedersen o. a.

Ogsaa overfor Henrik Gjø gør denne Stemning hos Forf. sig gældende. Forf. giver en overordentlig interessant og dygtig Skildring af Københavns Belejring 1523; der er heri mange interessante Bemærkninger, og Bekendtskabet med lybske Arkiver er her kommet Forf. til Gode. At Pengeforlegenheden i Belejringshæren i Virkeligheden var nok saa stor som indenfor Byens Volde, søger Forf. at godtgøre, og han synes derfor at mene, at Byen kunde have holdt sig længere, hvis Modet ikke havde svigtet Befalingsmændene og disse ikke havde søgt at sikre sig selv. At der henimod Belejringens Slutning viser sig nogen Vaklen hos H. Gjø, kan ikke nægtes. Men ser man hen til hans hæderlige Fortid som Kriger, at han holder Staden til Kong Christians Haand langt ud over den forventede Tid, at han netop ikke straks ved Overgivelsen gaar over til Kong Frederik, men betinger sig fri Bortmarsch med sine Folk, under sit Ophold i Udlandet søger at samle en Hær for Kong Christian og først benytter den Ret til at vende tilbage til Danmark, som Kapitulationen indeholdt, efter at det i Udlandet ikke er lykkedes ham at komme ud over de pekuniære Vanskeligheder, hvori han var stedt, — saa synes det dog, at han under disse Forhold har handlet hæderligere end de fleste af sine Standsfæller, der som oftest under langt mindre bydende Forhold straks sluttede sig til den nye Regering. At Henrik Gjøs Formuesomstændigheder efter Belejringen vare fuldstændig ruinerede, det er sikkert, og at denne Ruin for største Delen skyldtes Belejringen, tror jeg ikke kan nægtes. Efter en Beretning, der stammer fra

hans Broder Mogens Gjø og fra Johan Rantzau som Underhandlere ved Københavns Overgivelse, skyldte han Rytterne i København 6—7000 Gylden og skulde af Borgerne i København have laant 17—18000 Mark Dansk til Knægtenes Lønning[1]). At betvivle Rigtigheden af denne Beretning i dens Hovedtræk synes der ingen Grund til. Den modbevises ingenlunde ved de endnu bevarede spredte Kvitteringer, hvorefter der under Belejringen, især i Begyndelsen, er udbetalt Lønning til Rytterne, heller ikke ved den af Forf. (S. 39) anførte Ytring af Obersten for Landsknægtene i København, Jørgen Homut, der deltog i Underhandlingerne, at der i København var „rige Knægte og fattige Borgere", og at Henrik Gjø i 8 Maaneder havde udbetalt Knægtene 33000 Gylden maanedlig, ligesom man ogsaa andenstedsfra erfarer, at Henrik Gjø har gjort Laan hos Borgerne[2]). Under disse Omstændigheder synes der mig ikke at være Grund til at betvivle, at H. Gjø under Belejringen har paadraget sig store pekuniære Vanskeligheder, og at Huitfelds Beretning om, at han af den Grund maatte afhænde sin Fædrenegaard Gisselfeld, ikke kan forkastes. At Allens Bevis for, at denne Pantsættelse maa have fundet Sted før 1523, ikke holder Stik, har jeg andensteds søgt at godtgøre[3]); det rette Tidspunkt er netop, som Huitfeld angiver, 1524, før Bortmarschen til Udlandet. Om man end kan se at H. Gjø allerede inden Christian II's Forjagelse har solgt noget Gods, tør man deraf ikke med Allen slutte, at hans egen Ødselhed har været Hovedgrunden til hans slette For-

[1]) Allen, IV. 2, 176 med Anm. 97 (Gem. Archiv, capsa XXXIX. 1, Mog. Gjø og Joh. Rantzau til Frederik I, im veltlager vor Kopenh., 21. Nov.; Uddrag i Allens Saml., kgl. Bibl.).

[2]) Københavns Diplomatarium I. 343.

[3]) A. Heise, Familien Rosenkrantzes Historie II, Kbh. 1882. S. 138 ff. — Dette Skrift synes Forf. lige saa lidt at have kendt som Mollerups Bille-Ættens Hist. I. Ifølge Behandlingsmaaden findes der i begge Skrifter ikke saa faa Bidrag til Tidens almindelige Historie. — Om Henrik Gjøs Godssalg jfr. ogsaa: Rasmussen, Optegnelser om Gisselfeld, Næstved 1868, S. 38 ff.

muesomstændigheder. — Henrik Gjø har ofret mere for Christian II's Sag end de fleste andre, og inden man fælder en altfor stræng Dom over, at han søgte at faa nogen Skadeserstatning ved Hjælp af de meget omtalte 6 Skibe, som Christian II havde sendt København til Hjælp i Nov. Maaned, og søgte at holde sig en Udvej aaben til atter efter en Tids Forløb at kunne vende tilbage og udsone sig med Frederik I, maa man vel huske paa, at under det nordiske Valgkongedømme var Stats- og Fyrsteideen endnu ikke stærkt udviklet; Adelsmanden tjente sin Herre, saa længe hans Ridderære fordrede det, men naar han, frivilligt eller nødtvungent, havde skiftet Herre, tjente han den nye Herre paa samme Vis. Det var først gennem denne Tids Kampe, at den nordiske Adelsmand skulde lære at bøje sig for Fyrsten som Statsideens Bærer.

At gennemgaa Forf.'s Skrift i det enkelte, paa ethvert Punkt at undersøge, om han eller hans Forgængere have Ret i deres Fremstilling, kan der selvfølgelig ikke være Tale om i en Anmeldelse som denne; her maa det være nok at fremhæve enkelte Punkter. Stor Selvstændighed er der saaledes i Behandlingen af Malmømødet Sept. 1524 mellem Frederik I og Gustav Vasa, i Skildringen af Søren Norbys Opstand i Skaane, Lybecks Forhold til Gulland o. lgn.[1]). Forf., der i sin Fremstilling paa disse Punkter væsentlig støtter sig til lybske, Allen ukendte Arkivkilder, ytrer Ønsket om en ny

---

[1]) S. 62—63 henleder Forf. Opmærksomheden paa Formen „Bunketofte Lund" som rigtigere end Huitfelds „Brunketofte". Da jeg i to Forf. ukendte Skrifter (Fam. Rosenkr.'s Hist. II, 164 og Oversættelsen af Skibbykrøniken S. 107) omtr. af samme Grunde som Forf. er kommen til samme Resultat, har hans Bemærkning selvfølgelig interesseret mig. Paa min Foranledning optoges Navnet „Bunketofte" ogsaa i „Salmonsens Ill. Konversationslexikon"; men naar jeg havde ventet, at denne gaadefulde Lokalitet nu endelig skulde blive genfunden og stedfæstet, er dette desværre ikke fuldt lykkedes; i alt Fald findes endnu ingen Angivelse af Len, Sogn eller Herred, eller om Lokaliteten overhovedet endnu er til.

Undersøgelse af Lybecks Forhold til disse Begivenheder og vel i det hele af Hansestædernes Forhold til Norden paa denne Tid, naar den store Udgave af Hanserecesserne foreligger. Anm. kan fuldstændig slutte sig til dette Ønske. Ogsaa for en nordisk Historieskriver vil der være Anledning til, naar det store Materiale er fremlagt, at underkaste den traditionelle Opfattelse af Hansestædernes Forhold til Danmark, maaske til hele Norden, en kritisk Prøvelse. Det vil blive en stor, men lønnende Opgave. Man vil jo gærne give Hansestæderne Hovedskylden for de danske Købstæders ringe Udvikling i Middelalderen. At Hansestæderne ved Kapitalens Overvægt og de Særrettigheder, som de opnaaede, virkede hæmmende for Handelens Udvikling, vil næppe nogen kunne nægte. Ogsaa Prof. Schäfer ser (S. 409) Hovedgrunden heri, men fremhæver tillige, at det var en Naturnødvendighed paa Grund af geografiske og lignende Forhold. Anm. er tilbøjelig til at gøre Skridtet helt ud: Hovedgrunden til den ringe Udvikling laa i det hele taget til syvende og sidst i Landets ringe geografiske Udstrækning og de enkelte Stæders ringe Opland. Kun paa enkelte Steder, som i København og Malmø, var der gunstige Betingelser for en større Handels Udvikling; her ser man derfor ogsaa, selv før 1536, en kraftigere Handelsstand i Færd med at fremstaa (Hans Mikkelsen, Hans Bogbinder, Jørgen Kock o. m. fl.). Denne Udvikling blev paa disse enkelte Steder hæmmet ved den store Konkurrence med de rigere Hansestæder; derfor ser man ogsaa efter 1536 disse enkelte Stæder, især København, hæve sig, men ogsaa kun disse. For de øvrige Stæders Vedkommende mærker man ingen nævneværdig Fremgang i den følgende Tid. „Ved Slutningen af Middelalderen“, ytrer Prof. Schäfer, „var i Danmark, skarpere end i Tyskland, Handel og Haandværk (Gewerb) koncentreret i Stæderne.“ Hvorvidt Baandet var strammere i Danmark end i Tyskland, skal jeg lade være usagt; men forøvrigt indeholder Bemærkningen vistnok en stor Sandhed, navnlig med Hensyn til Handelsforholdene. Ved kunstige Midler, ved Privilegier og Lavsindretninger, ved store Sikkerhedsbelter om Stæderne, ved unaturlige, for den

lavere Landbostand trykkende Forbud mod Landhandel søgte man baade før og efter 1536 at hæve Stædernes Betydning; men lige lidt hjalp det, smaa og ubetydelige vedblev de at være, naar København undtages. Det er først i den sidste Halvdel af dette Aarhundrede, at enkelte Købstæder paa Grund af heldige Forhold for Handel (Odense, de østjydske Købstæder, Flensborg o. s. v.) have hævet sig til en nævneværdig Betydning. Prof. Schäfers korte Bemærkning er af særlig Interesse paa en Tid, da Udtryk som „Agrarer“, „Stores“, „Antistores“ etc. flyve en om Ørene.

Interessant er ligeledes Prof. Schäfers Skildring af Wullenwevers Politik. Med Styrke fremhæves det dumdristige, næsten „frevelhafte“ i hans Politik, hans Brud med Lybecks traditionelle Færd, hvorved han skaber Staden Fjender paa een Gang i Tyskland og i Norden, saa at ogsaa Sverige rejser sig mod Lybeck, medens dettes tidligere Politik netop har vundet sine store Fordele ved at vedligeholde Spliden i Norden; hans Mangel paa virkelig politisk Indsigt fremhæves o. s. v. Ja, saa lidt har Forf. tilovers for denne fremstormende, i hans Øjne næsten forbryderske Færd, at til sidst (S. 329), da Wullenwever under sit langvarige Fangenskab vaander sig under Bøddelknægtenes gentagne Tortur, da man ved de forfærdeligste Pinsler aftvinger ham Tilstaaelser om Forbrydelser, han aldrig har begaaet, og tilsidst henretter „Giganten“, som en lybsk Brevskriver kalder ham, — ja, saa samler Forf.'s konservative Harme over denne Mands „Neuerungen“ sig i følgende Ord: „Hans Endeligt, der formelt ikke er til at retfærdiggøre, var dog ikke upassende (unangemessen) i Forhold til det Ansvar, han forvovent havde paataget sig. For den, der har begyndt noget saa stort, kan dog Livet kun være en ringe Indsats.“ Vi danske have ingen Grund til at nære særlig milde Følelser overfor denne Mand; for at fremme Lybecks Magt og sine egne Planer blandede han sig i vore indre Forhold og bragte Forvirring og Ødelæggelse med sig. Men der er et tragisk Skær over denne Mand, der legede med Sceptre og Kroner, der vilde bringe Lybeck Herredømmet over 3 Kongeriger, „ligesom Venedig herskede over syv“, og som

uden at se det eller maaske kunne se det, førte en Kamp for det umulige.

Kun med Kugler og Krudt (mit Pulver und Blei), ytrer Prof. Schäfer i et andet Arbejde[1]), vilde Hansestæderne have kunnet hævde deres Stilling under de nye Statsforhold i Europa i det 16. Aarhundrede. Deres Tilbagegang var en europæisk, en historisk Nødvendighed. — Hvad enten Wullenwever havde været til eller ikke, var Tilbagegangen indtraadt; den var dels — saaledes som Prof. Schäfer fremhæver — en Følge af de nye Statsforhold i Europa, af stærkere Kongemagter i Norden og i England, men først og fremmest, som tidligere Historikere (f. Eks. Waitz og Paludan-Müller) have fremhævet, af de fuldstændig forandrede Handelsforhold, der gjorde det til en Umulighed at holde de rigere, vesterlandske Handelsfolk, især efterhaanden som Verdenshandelen kom i deres Hænder, ude fra Østersøen. „Mit Pulver und Blei" søgte netop Wullenwever at skrue Udviklingens Gang tilbage. Han, den fremstormende Fremskridtes Mand, havde ikke Blik for, at han ved at ville fastholde Lybecks Overmagt i Østersøen, til Trods for sine revolutionære Midler alligevel kæmpede for et reaktionært Maal, mod Udviklingens Gang, og han blev derved tillige et advarende Eksempel paa, at ikke alt i denne Verden lader sig udrette „mit Pulver und Blei". Alt dette kaster, i det mindste for mig, langt mere end hans forfærdelige Endeligt et tragisk Skær over Jürgen Wullenwevers Skæbne, og hellere end med Prof. Schäfers Ord vilde jeg derfor slutte med Waitz's langt mildere Dom: „Theilnahme, fast Mitleiden, aber keine Bewunderung flösst Jürgen Wullenwever ein".

Medens Anm. ellers ingenlunde har Grund til at være misfornøjet med den Behandling, hans literære Virksomhed har mødt fra Forf.'s Side, saa er der dog en ikke ubetydelig Divergens mellem os, naar Talen falder paa de store Be-

[1]) Artiklen „Hansen" i „Handwörterbuch der Staatswissenschaften, herausg. von Conrad (m. fl.)", IV, 389. (Jeg skylder Prof. S. selv Tak for Kendskabet til denne interessante Artikel.)

givenheder 1536 og deres Følger. Medens Forf. ellers kun i Anledning af et Par ubetydelige Punkter polemiserer mod Anm. i et Par Anmærkninger [1]), viser Forf. her Anm. den

[1]) Uenighederne ere her ikke store; jeg behandler dem derfor her i en Anmærkning. — S. 208, Note 1 er Uoverensstemmelsen nærmest sproglig. Anm. har ikke, og vistnok heller ikke Allen, forstaaet Utenhofens Ytringer om Chr. III saaledes, at denne skulde mangle „Aandsevner", være daarlig begavet i aandelig Henseende. „Evner" er nemlig ikke helt synonymt med „Gaben" (kort efter: „Geistesgaben"). Der kan herved sigtes til Chr. III's formentlig større eller mindre Skikkethed til at blive Hersker. — S. 182 har Forf. næppe taget tilbørligt Hensyn til de vanskelige Kommunikationsforhold i de norske Fjeldegne i det 16. Aarh. ved Vintertid, naar tilmed Forbindelsen til Søs var usikker. Det søndenfjeldske Raads i Oslo 27. Nov. 1531 skrevne vigtige Brev naaede saaledes først Eske Bille i Bergen den 11. Febr. 32 (Dipl. Norv. XII, Nr. 495). At Brevene af 24. Jan. 1532, hvori der fra Oslo gives Chr. II Underretning om Mogens Gyldenstjernes Undsætning, først naa Kongen i Uddevalla c. 20. Febr., bliver da mindre forunderligt; at Brevene først have naaet ham omtr. denne Dag, slutter jeg af, at Kongen i Brevet til Ærkebisp Olaf af 19. Febr. (Dipl. Norv. VIII, Nr. 674) endnu ikke med et eneste Ord taler herom og i Brevet netop gaar ud fra, at han vil blive i Vigen en Tidlang og siden begive sig mod Fjenderne (Svenskerne osv.) igen, men 21. Febr. fra Uddevalla (Oddevald) (Dipl. Norv. VIII, 675) svarer Hans Reff paa Brevet af 24. Januar, at han nu straks agter at give sig til Oslo med et Tal Folk. Kongens Tilbagekomst til Oslo har jeg derpaa sat til omtr. 10. Marts, det den Gang (1877) tidligste Spor af hans Nærværelse i Oslo (Dipl. Norv. VIII, 676). Det var i den strængeste Vintertid; Fjeldvejene vare dækkede af Sne; fra dansk og svensk Side udtales ogsaa udtrykkelig stor Frygt for at komme til at drage (med Ryttere) til disse Egne („Chr. II i Norge" S. 34). Under disse Forhold var Kongens Tilbagetog til Oslo maaske ikke saa langsomt endda. Desværre havde jeg — ligesom alle senere hidtil — overset et Brev i Thyselii Handl. rör. Sver. Hist. II, 26—27 (nu, c. 1889, anført i 2den Række af Regesta Dipl. Dan., ogsaa 1883 meddelt i Gustav I's Registranter VIII, 361), udstedt i Oslo 3. Marts af Kongens Ledsagere fra Konghelle-Toget (Gustav Trolle osv.), hvilket gør det sandsynligt, at Kongen selv allerede inden denne Dag kan være indtruffen med sine Tropper til Oslo. Blandt Brevudstederne

Ære at polemisere med ham i selve Teksten. Anm. nødes derved til at gaa noget nærmere ind paa Sagen, især da denne har en ikke ringe baade historisk og national Betydning.

At Forf. ifølge hele sin Tankeretning maa sympatisere med Begivenhederne i 1536, følger af sig selv. Her bliver netop Statsideen stærkt fremtrædende; det var gennem Grevefejdens Kampe, at det lykkedes Chr. III at trænge Adelens Selvraadighed tilbage, at gennemføre en fastere Regeringsform og helt at knække den katolske Kirkes store Indflydelse. Men ogsaa Maaden, hvorpaa det skete, har Forf.'s fulde Sympati. Man har i nyere Tider, ytrer Forf. (S. 336), brudt sit Hoved mere med Berettigelsen af dette Statskup, end de Medlevende synes at have gjort. Rigtignok skal Luther — efter et Udsagn i en noget senere Krønike — straks ved den første Meddelelse

nævnes imidlertid ogsaa — Ture Jenssön! Det ses let, at enten indeholder Brevet et Falsum, eller ogsaa er det urigtigt, naar det fra svensk Side berettes, at Hr. Ture Jenssöns Krop fandtes hovedløs paa Konghelle Gade efter Kampen ved Lödese. Sagen er af Vigtighed m. H. t. den „ved Evangeliet blødgjorte" Konges Færd paa denne Tid. Begivenheden omtales først i Peder Swart's Krønike (Klemmings Udg. S. 166 ff.), dog som et Rygte (man siger, og lign.), derpaa efter P. Swart af Erik G. Tegel (I. 301), dog saaledes, at alle Tvivl ere udeladte, og at Drabet er henført til Dagen efter Kongens Samtale med Hr. Ture, medens P. Swart har „nogle Dage efter". Af de svenske Registranter synes det imidlertid med Bestemthed at fremgaa, at Gustav Vasa endnu c. 21. Maj var uvidende om Ture Jenssöns Død (VIII, 85 og flere Steder); denne nævnes med Sikkerhed først c. 16. Juli; 22. skænker Kong G. derpaa Enken Fred og Venskab. Chr. II synes saaledes at maatte befries for denne Skurkestreg som for saa mange andre. Saaledes har Forf.'s Ironiseren over, at jeg lader Chr. II gøre et „rask" Tilbagetog til Oslo, dog ført til en ret interessant Opdagelse. Svenske Historikeres Opmærksomhed henledes paa Sagen, om Ture Jenssöns Segl findes under Brevet af 3. Marts, om man ad andre Veje kan efterspore Tiden for hans Død, og lignende. Hans Brask's Navn findes nemlig ogsaa opført i Brevet af 3. Marts, uagtet han ikke da var i Norge; der er dog Forskel paa i et saadant til Dalarne stilet Brev om Frafald fra Kong Gustav at beraabe sig paa en endnu levende Mand, og at opføre en død Mand som levende.

om Biskoppernes Fængsling endogsaa fra Prædikestolen have udtalt sin Misbilligelse af dette Skridt; men Forf. mener, at denne Beretnings Paalidelighed svækkes ved Luthers eget Brev af 2. Decbr. 1536, der indeholder en udtrykkelig Billigelse. Men i Mellemtiden havde Kong Christian selv i et Brev af 7. Nov. meddelt Kurfyrsten af Sachsen, at Rigsdagen i København havde givet sit Samtykke til Biskoppernes Afsættelse, og at han vil lade udgaa et Skrift til Forsvar for sin Handlemaade mod Biskopperne. Brevet af 7. Nov. eller en lignende Skildring maa det vel være, Luther sigter til i sit Svar af 2. Dec.: „Ich habe E. K. M. Schrift fast gern vernommen, und mir wohl gefallen, dass E. K. M. die Bischöffe (so doch nicht konnen aufhören Gottes Wort zu verfolgen und weltliche Regiment zu verwirren)[1]) ausgerottet haben, wil auch solches, wo ich kan, zum Besten helfen deuten und verantworten." Jeg ser dog ikke andet, end at Luther nok nu, efter at have faaet nærmere Underretning, har udtalt en Billigelse af Biskoppernes Afsættelse, men ingenlunde af Maaden, hvorpaa det hele foretoges, og at han meget godt ved den første Efterretning om Biskoppernes Fængsling og hvad dermed staar i Forbindelse kan have udtrykt sin Misbilligelse af hele Fremgangsmaaden. At denne Begivenhed har vakt stor Forbavselse, selv hos Kongens Venner, fremgaar da ogsaa allerbedst deraf, at Kongen selv anser det for fornødent at lade udgaa et Skrift derom til sit Forsvar, og ligeledes kan jeg heller ikke se andet, end at der i Landgrev Filips Svar paa Kongens Skildring af Rigsraadernes og Biskoppernes Færd: at Kongen har foretaget dette Skridt „etwas zu früh", indeholdes en Misbilligelse; men, føjer Landgreven til, naar det en Gang er kommet dertil, at de ere blevne fangne, saa fordrer Kongens Tarv, at de holdes i god Forvaring. — Og nu Hertug Albrecht af Preussen, der som

---

[1]) Jfr. Kongens Brev af 13. Aug. til Landgrev Filip: Dieweil wir dann nach Einnehmung der Stadt Copenhagen gemelte Reichs Räthe und Bischöfe abermals in etlichen geschwinden Praktiken vermerkt und befunden haben, dass bei solchen Leuten kein Aufhören sein wollte — ja, saa lod han dem fængsle. Er det lignende Ord i Brevet til Sachsen, hvortil Luther sigter?

Kongens Svoger indtog en saa ejendommelig Stilling til ham, ja, da han endelig havde set det affattede Skrift, fraraadede han indtrængende Kongen at lade det udgaa i den foreliggende Form, det kunde kun skade Kongen, da det indeholdt løst og fast, uden Bevis. „Skriftet" udkom heller ikke; det er først Dr. H. Rørdam, som for omtrent tyve Aar siden har offentliggjort det[1]).

Det synes mig saaledes klart nok, at Kong Christians Venner i alt Fald have været meget betænkelige ved, at Kongen havde handlet „zu früh". Jeg har ytret, at den hensynsløse Adfærd, man havde vist ved Statskupet i Aug. 1536, overalt fremkaldte den største Forbavselse. Forf. ønsker i Anledning heraf at vide, hvorledes jeg da har tænkt mig den Reform af den danske Statsret, som var bleven en Nødvendighed, gennemført hensynsfuldt. Det er et lidt ejendommeligt Forlangende, at jeg saaledes efter halvfjerde Aarhundreders Forløb skal udnævne mig selv til en Slags Førsteminister for Kong Christian III. Som Situationen var, ser jeg dog ikke andet, end at man havde kunnet overholde mere lovlige Former. Den gamle Statsordens og Katolicismens fasteste Støtter blandt de verdslige Rigsraader vare endnu i Fangenskab (de saakaldte meklenborgske Fanger). At Kongen ikke straks vilde genoptage disse Mænd, der havde ført Vaaben imod ham, i Rigsraadet, finder jeg ganske naturligt. At overvinde de tilbageblevne gamle Rigsraaders Modstand ved at optage i Raadet et større Antal af de Mænd, der havde staaet paa Kongens Side, var aldeles ikke utænkeligt. Kongen kunde upaatvivlelig i Kraft af sin Ret til selv at udnævne Rigsraader have skaffet sig et lovligt Flertal i Raadet, stort nok til at overvinde baade Biskoppernes og de gamle verdslige Rigsraaders Modstand. Man havde da ikke behøvet at samle et Møde og der ved Trusler tvinge Raadet til at finde sig i Forandringerne. Nogen øje-

[1]) Jfr. de af mig i Hist. Tidsskr. 4. R. VI, 260 ff. meddelte Uddrag af Hertug Albrechts Betænkning fra Beg. af 1537. — Rørdam, Hist. Kildeskr. I, 137; Schumacher, Gelehrter Männer Briefe II, 260. — Reg. Dipl. hist. Dan. 2. R. Nr. 14895; (Norsk) Hist. Tidsskr. III, 476.

blikkelig Fare var der ikke paa Færde, og naar Kongen taler om nye „Praktiker", som Rigsraaderne og Biskopperne skulde have gjort sig skyldige i efter Københavns Overgivelse, saa er han bleven os Svar skyldig paa, hvori disse da bestod. Havde der været noget saadant paa Færde, var det nok kommet frem i „Klageskriftet", men heri omtales det slet ikke; thi de Ytringer, der findes om Joachim Rønnov, ere i Virkeligheden saa vage og ubestemte, at de intet bevise[1]). Man forstaar saa godt Hertug Albrechts Klage over Mangel paa Bevis og Landgrev Filips „zu früh". Jeg sætter større Pris paa de lovlige Formers Overholdelse, Prof. Schäfer ser mere paa det vundne Resultat. Mulig er Prof. S. i dette Tilfælde mere Nutidsmenneske end jeg.

Jeg har i min Afhandling om Utenhof[2]) henledet Opmærksomheden paa Reimar Kocks (og tildels Huitfelds) Fortælling om den store Indflydelse, Jørgen Kock paa denne Tid skal have haft paa Kong Christian, ja, at Kongen ved hans Meddelelser skal have fattet Planen om Biskoppernes Fængsling. En saadan Indflydelse fra Jørgen Kocks Side paa Kongen umiddelbart i Dagene efter Københavns Fald anser Forf. (S. 332) for „fuldstændig utænkelig". Heises i den Retning opstillede Kombinationer, fortsætter han, holder jeg for „durchaus hinfällig". — Det var jo „eine grausame Salbe"; jeg fortsætter dog ikke med Jacob von Tyboe: Die ganze Armee auf ein Mahl ruinirt! Da jeg nemlig selv (S. 246) har omtalt Reimar Kocks Ytring om, at Biskopperne næppe vare blevne fængslede og afsatte, hvis Rigsraadet havde tilladt, at Jørgen Kock atter vendte tilbage til Malmø, som overdreven, og da Forf. selv ytrer, at det i og for sig ikke er utroligt, at Jørgen Kock, som Kongen førte med sig til Hertugdømmerne, har givet denne Materiale i Hænde mod Rigsraaderne, — ja, saa synes Uenigheden at indskrænke sig til, om Jørgen Kock i Mellemtiden mellem Københavns Overgivelse (29. Juli) og Natten til d. 12. August kan have haft Samtaler med Kongen, og det anser jeg

---

[1]) Rørdam, Hist. Kildeskrifter I, 181. Jfr. Brevet af 13. Aug., ovenfor S. 261.

[2]) Hist. Tidsskr. 4. R. VI, 243 ff.

aldeles ikke for utroligt. Jørgen Kock fulgte en bestemt Politik midt i sine vekslende Tilskikkelser: at hæve Borgerstanden, ikke mindst sig selv, til en indflydelsesrig Stilling. For at naa dette Maal benytter han sig med stor Snildhed af de vekslende Tildragelser og Personligheder, først Christian II, saa Frederik I og Lutherdommen, i Kamp mod Hierarkiet; en luthersk Konge er ham en Nødvendighed til at naa Maalet; derfor fra 1533 det fuldstændige Brud, ikke blot med de gejstlige Stormænd, men ogsaa med det overvejende katolsksindede verdslige Rigsraad, og med det samme Tilnærmelsen til Hertug Christian (III); han kæmper 1533 for at faa denne paa Tronen; først da dette mislykkes, tildels ved Hertugens egen Vægring, rejser han atter Christian II's Fane og søger sin Støtte i Wullenwever og Grev Christoffer; men da denne sidste nærmer sig Aristokratiet (Anders Bille, den sjællandsk-skaanske Adel osv.) søger han tillige med Wullenwener at rejse en demokratisk Folkebevægelse i Borgerstandens Interesse mod Aristokratiet, som tilmed havde vist sig upaalideligt. Derpaa Rigsraadernes Fængsling, hele „Adelsjagten“, især paa Sjælland, og de heftige, fra Malmø udgaaende Fejdeskrifter mod Rigsraaderne, „die Reichsverräther“. Forbitrelsen over Biskoppernes og Adelens Holdning var i Forening med Lutherdommen Bindeleddet mellem Jørgen Kock og Christian III. Allerede i Slutningen af Marts 1536 havde Jørgen Kock haft en Sammenkomst med Christian III paa Kalundborg. Ganske vist førte dette endnu ikke til en Udsoning, og Jørgen Kock opholdt sig, efter at Malmø under hans Fraværelse havde overgivet sig i Begyndelsen af April, i det belejrede København; men at den snilde Mand efter Københavns Overgivelse har staaet i Forbindelse med Christian III og søgt at virke paa denne til Gunst for sig og til Skade for Adelen, der vilde ham til Livs, det synes mig slet ikke utænkeligt. Sikkert er det, at Kongen kort efter tog ham med sig til Haderslev, og at Malmøboernes og Jørgen Kocks Fremstillinger af Begivenhederne i 1533 og følgende Tider skinne meget stærkt frem i Klageskriftet mod Biskopperne og i senere Statsskrifter[1]). Christian III tog ogsaa

[1]) Jfr. den af mig i Hist. Tidsskr. 4. R. IV meddelte Beretning.

Jørgen Kock i sin Beskyttelse; i det mindste i Begyndelsen af 1537 finder man ham atter i Malmø, og det var Kongens Forbøn, der i Oktober 1539 medførte Udsoningen mellem J. Kock og Adelen, hvorpaa han atter blev Borgmester i Malmø. Hans Indflydelse er sikker nok; deraf følger selvfølgelig ikke, at han er den egentlige Ophavsmand til Biskoppernes Fængsling og til hele Statskupet[1]). Formodentlig var der mange Ophavsmænd dertil; Prof. Daae har henledet Opmærksomheden paa Melchior Rantzau — og dette, siger Prof. Schäfer, lader sig ikke modsige —, jeg ogsaa paa Utenhof; at Tanken kom fra tysk Side, derom synes alle at være enige, ogsaa Prof. Schäfer (S. 332).

Ja, „den tyske Indflydelse"! — „I den ellers saa dygtige nyere danske Historieforskning", fortsætter Forf., „er det mangen Gang ligefrem „spaszhaft", hvorledes man straks aner Uraad, saa snart blot en Tysker viser sig"[2]). I den ovennævnte Afhandling om Utenhof havde jeg nemlig paavist, hvor stærk en tysk Indflydelse der gjorde sig gældende 1536 og de følgende Aar, hvilken stærk Spænding der var mellem Dansk og Tysk, at en Del tyske Adelsmænd fik Forleninger her i Landet, og tillige søgt at paavise, hvorledes denne tyske Indflydelse fandt en Modvægt i den kraftige danske Adel, hvorved det hindredes, at denne tyske Indgriben fik varige Følger. Prof. Schäfer klager i den Anledning (S. 367) over mine „überstark

---

[1]) Jfr. ogsaa min Artikkel om J. Kock i Biografisk Lexikon, hidtil desværre den eneste samlede Skildring af ham.

[2]) Omtr. samme Ytring findes i en Anm. af Vaupells „Syvaarskrigens Hist." i Lit. Centralblatt 1894, Sp. 1840 i Anledning af Grev Gynther af Schwartzburg. Her er jeg nærmest enig med den anonyme, men let genkendelige Anmelder. Jeg tror nemlig, at man i de populære Fremstillinger gør Grev G. Uret. Forholdet blev i Virkeligheden ikke meget bedre under Daniel Rantzaus første Krigsforetagender, hvorfor man ogsaa vilde have afsat ham; det hindredes ved Slaget ved Svarteraa. Jfr. nærmere Hist. Tidsskr. 5. R. V, 321 ff. Dette interessante Træk omtales hverken af Vaupell eller af Daniel Rantzaus nyeste Biograf (Axel Larsen, Dansk-norske Heltehistorier, 1536—1648. Kbh. 1893).

national gefärbten Anschauungen“ og mener, at der overhovedet ingen Fare var for den danske Nationalitet. Lad ogsaa være, at flere af de anførte Forleninger vare af mindre Betydning, at Forholdet for et Par af de større Len, Ribe og Hald, grundede sig paa større Pengelaan, hvormed Rantzauerne havde forstrakt Kongen, at af egentlige Len, saaledes som Forf. ytrer, i det højeste kun 20 paa én Gang vare i tyske Hænder, saa forekommer dette mig dog ikke at være saa helt ubetydeligt, og jeg forbavses over, at Prof. Schäfer med sin stærkt udprægede Nationalfølelse, som jeg for hans Vedkommende finder ganske naturlig, ikke selv har en Følelse heraf.

Tilstrømningen af fremmede Elementer har sjældent skadet nationale Aristokratier, ytrer Forf. Det er der heller ingen, der har paastaaet, og naar Forf. endvidere bemærker, at kun den, der lever i den Indbildning, at et Folk udelukkende kan suge Kraft af sin egen Nationalitet, slet og ret kan beklage, at en tysk Kulturstrømning paa Reformationstiden gjorde sig gældende i Danmark — ja, saa rammer denne Bemærkning i alt Fald ikke Anmelderen. Ingen skal mere end jeg beklage, at de stærke Rivninger i dette Aarhundredes Midte for en Tid have fjærnet os fra vort nærmeste Kulturland; men det maa være Folket selv, der søger den fremmede Kultur og paa en selvstændig Maade frivillig optager det deraf, som passer sig for det. Det maa ske paa en naturlig Maade og ikke fremmes ved en mere eller mindre kunstig og unaturlig Blanding af Nationaliteterne.

En Blanding af Nationaliteterne udtalte Utenhof sig for, ikke i den Forstand, at han vilde planmæssig fortrænge dansk Nationalitet, dansk Sæd og Skik, men i rent dynastisk Øjemed. Det er et Led i denne dygtige, fremragende Statsmands uafbrudte tyveaarige Kamp for at sikre det gottorpske Dynasti Besiddelsen baade af Hertugdømmerne og af Danmark og Norge. Det fremtræder i en Betænkning, afgivet 1538 angaaende Forholdsregler for at sikre Prins Frederik (d. 2den) Tronen i Tilfælde af Kongens Død. Uddrag af denne Betænkning efter Rigsarkivets Afskrifter fra Kønigsberg meddelte Anm. i sin Tid i ovennævnte Afhandling; men samtidig med

Trykningen af sit Værk har Prof. Schäfer i en Afhandling *meddelt* den i en bedre Form efter et Dokument i Marburg *Arkiv.* Om min Gengivelse af Indholdet bemærker Forf.[1]), at den ikke kan betegnes som ukorrekt, men at Betænkningen *i sin* Helhed gør et andet Indtryk end mit Referat. Mit Referat grundede sig oprindelig paa en Gengivelse af Indholdet i Allens Samlinger paa det store kgl. Bibliotek, hvilken jeg senere sammenlignede med den forøvrigt højst uheldige Afskrift fra Kønigsberg. Det er muligt, at derved Allens Opfattelse har kastet et Skær over det hele, og at jeg, hvis jeg nu skulde have behandlet Spørgsmaalet, med hele Dokumentet liggende for mig i en let overskuelig Form og paa en Tid, da Forholdet til Tysk ikke staar fuldt saa skarpt som i 1877, vilde have afdæmpet Formen noget, men videre gaar min Indrømmelse heller ikke. Det staar nemlig fast, at Utenhof for at sikre Prinsens Hylding baade i Hertugdømmerne og i Kongeriget foreslaar at indskyde flere tyske Elementer i Riget, at fremme Nationernes Blanding ved Ægteskabsforbindelser og, indtil en Deling af Hertugdømmerne havde fundet Sted, men ogsaa kun saalænge, at tilfredsstille de danske med et Par smaa ubefæstede Forleninger i Slesvig, for at de ikke skulde beklage sig over, at man gav Holstenere og (andre) Tyskere alle danske Fæstninger og de fleste Forleninger i Hænde (Art. 3). Vel mener Forf., at Art. 3 staar i Modstrid med Art. 11, der omhandler Forholdsreglerne, efter at Hyldingerne have fundet Sted; da skulde Kongen allerede i sin Livstid bestræbe sig for, at Rigets Fæstninger ikke kom i en enkelt Nations Haand, men fordeltes mellem Danske, Holstenere og Udlændinge. Fordringerne ere altsaa ikke saa strænge efter som før Hyldingen; nu komme Danske ogsaa med. Hele Betænkningen ender, i Kønigsbergerafskriften, men ikke i Marburgerredaktionen, med en fornyet Opfordring til Nationernes Blanding ved Ægteskabsforbindelser, hvortil man især skulde søge at bevæge de danske.

---

[1]) Zeitschrift d. Geselsch. für Schleswig-Holstein-Lauenburg. Gesch. XXII, 477 ff.

Det er om denne Plan, jeg har brugt det Udtryk, at Riget skulde fortyskes for at blive paalideligt for det gottorpske Dynasti, og jeg har paavist, at man var paa Veje med at iværksætte Planen. „Men“, fortsætter Prof. Schäfer (S. 367), „frem for alt maa fremhæves, hvad som oftest (meist) fuldstændig er blevet overset, at den tyske Indflydelse kun har varet faa Aar (nemlig til Begyndelsen af Fyrretyverne).“ Denne Anke kan da i alt Fald ikke gælde mig, thi ligesom jeg er den, der først har rejst hele Spørgsmaalet, og alle senere, Erslev, Sars, Prof. Schäfer selv o. s. v., i denne Sag mere eller mindre staa paa mine Skuldre, saaledes har jeg ogsaa først — saa vidt mig bekendt — fremhævet Omslagene, der indtraadte omtr. samtidig med Frederik II's Hylding, og netop fremhævet Kong Christian III's personlige Fortjenester heraf.

Men tillige har jeg tilskrevet den danske Adel Æren for at have reddet Rigets Nationalitet. Vel mener Prof. S., at her „intet var at redde“. Alle Forfattere, baade danske, norske og tyske — ogsaa Prof. S. selv —, ere dog nu enige om, at Tabet af Norges Selvstændighed paa Reformationstiden især skyldtes Manglen af en kraftig norsk Adel, der kunde sætte en Stopper for den indtrængende danske Adel. Jeg ser ikke, hvorledes en lignende Situation skulde været undgaaet for Danmark, hvis der ikke havde været en kraftig Adel, som man ikke kunde trænge til Side. Vel var der maaske ved Reformationen vakt en større Livskraft i det danske Folk i det hele end i det norske; men jeg tvivler stærkt paa, at Borgerstanden, hvis politiske Betydning netop snarere var bleven formindsket end fremmet ved de mislykkede Forsøg under Grevefejden, i Forening med den i politisk Henseende helt afmægtige protestantiske Gejstlighed skulde have kunnet hindre, at Danmark var blevet et Lydland under Holsten og dettes Adel paa lignende Maade som Norge under Danmark og den danske Adel. Og herigennem var der en ikke ringe Fare for en successiv Fortyskning.

Nej, den Fortjeneste skal man ikke kunne fratage den daværende danske Adel, at den ved selve sin Tilværelse, ved sin i mange Henseender ubestridelige Dygtighed og ved sit

danske Sindelag, der især i de følgende Tider ofte viser sig paa en smuk Maade, har hindret, at noget sligt kunde ske. Men naar Prof. Schäfer ikke vil indrømme dette, saa ligger det maaske ogsaa i, at han har forbavsende ringe Tanker om denne Adel. Hans Dom kulminerer i Udtryk som: krigersk Kraft var hos denne Adel bleven en sjælden Vare (S. 275). Han berømmer Fru Anna Meinstrup for hendes dristige Mod, „hvoraf der fandtes saa lidt hos hendes Stands mandlige Repræsentanter" (S. 276)[1]). Opdragelsens Maal, hedder det et andet Sted (S. 398), var i første Linie endnu ridderlig Tjeneste, omend den danske Adel paa den Tid i det mindste ikke har søgt Slagmarkerne. — Krigersk Dygtighed kan den Tids Adel ikke frakendes; vel fostrede den intet Feltherretalent som Johan Rantzau, og den tumlede sig ikke, som maaske den holstenske Adel, paa tyske Slagmarker, men der havde den heller intet at gøre. Alle eller i alt Fald de fleste af de Mænd, der deltog i Grevefejden, vare opfostrede i Krigens Skole under de langvarige Unionskampe fra 1497—1523. Anders, Klaus og Hans Bille, Tyge Krabbe, Otto Krumpen, Ulfstanderne, Mogens Gyldenstjerne o. m. a., alle kunde de se tilbage paa en ikke ringe Krigerfortid, hvorved de havde indlagt sig Ære, for ikke at tale om de tidligere afdøde berømte Krigere, Mænd som Otto Rud, Henrik Krummedige, Jens Ulfstand, Søren Norby, eller Mænd som Mikkel Blik og Otto Stigsøn (Ulfeld). Tapre Krigere havde Danmark ingen Mangel paa i Unionstiden. Det er ikke blot ved fremmede Lejesvendes Hjælp, at Sverig flere

[1]) Om Fru Anna Meinstrup og hendes Mord henvises til Fam. Rosenkrantzes Hist. II, 84 ff., 212 ff., 221 ff., hvor jeg har søgt kritisk at godtgøre, hvad man véd om denne Begivenhed og dens nærmere Omstændigheder. Naar Prof. Schäfer S. 276 af Huitfeld S. 1439 tror at kunne slutte, at der den 20. Jan. var en af Grev Christoffer hidkaldt Adelsforsamling til Stede i Ringsted, saa er dette maaske tvivlsomt; men denne Dag faldt sammen med Sjællands Landstings „Søgneting" (svarende til det jydske „Snapsting"), hvor i Reglen mange Adelsmænd vare til Stede. — Forholdet med de forskellige Adelsmøder, Greven efter Huitfeld og andre Kilder paa denne Tid skal have holdt (Okt., Dec., Jan.), er mig endnu ikke ganske klart.

Gange vindes. Naar da mange Adelsmænd vise en vaklende Adfærd i Grevefejden, saa er Grunden ikke at søge i Mangel paa Mod eller krigersk Dygtighed. For Forf.'s Øjne synes blandt den Tids Adelsmænd næsten kun Mogens Gjø, Erik Banner og Peder Skram at finde Naade.

Den stærke Selvraadighed hos den daværende Adel, dens stærkt udprægede Selvfølelse, dens Begærlighed efter Gods og lignende uheldige Egenskaber fremhæves stærkt og ikke helt med Urette af Forf.; men han synes derved at have tabt Blikket for den Livskraft, der bor i den og ogsaa ytrer sig herigennem, og som netop gjorde den skikket til, efter at den ved Grevefejdens Storme havde maattet bøje sig for en stærkere Statsmagt, i den følgende Tid at indtage den Stilling, som den gjorde. Glemmes maa det heller ikke, at om end Christian III havde sine dygtige og handlekraftige Holstenere at takke for meget, saa havde dog ogsaa den jydske Adel, Mænd som Mogens Gjø og andre, bidraget sit til hans Sejr, saa at han ikke kom til at staa som en slet og ret Erobrer, der kunde gøre ved det undertvungne Land, hvad han vilde.

Er der saaledes end forskellige Punkter, hvor Anm. ikke kan slutte sig til Prof. Schäfers Anskuelser, saa kan jeg dog ikke slutte denne Anmeldelse uden atter at fremhæve det overordentlig dygtige og selvstændige Arbejde, der her foreligger. Skulde jeg fremhæve Partier, hvor dette særlig fremtræder, vilde jeg især nævne den overordentlig interessante og indgaaende Skildring af Frederik I's Regering og Styrelsen af Landet under denne. Der er heri nedlagt et meget betydeligt Arbejde til Oplysning af Landets indre Historie[1]). Noget

[1]) I Skildringen af Reformationen er der dog nogle Urigtigheder hos Forf. — S. 132 lader han Frederik I allerede samtidig med sin Kroning d. 7. Aug. 1524 udstede et Slags Tolerance-Edikt for Hertugdømmerne. Da Fred. I i sin danske Haandfæstning af 1523 havde forpligtet sig til at forfølge Lutherdommen, og da det danske Rigsraad og den danske Adel netop 1524 udstede en Erklæring om at ville forsvare den katolske Kirke, tager denne Dobbelthed i Fred. I's Politik sig højst ejendommelig ud. Forf. har imidlertid overset, at Dr. H. F. Rørdam i sit

lignende gælder ogsaa om Skildringen af de indre Forhold under Christian III. Ogsaa til de ydre Forholds Udvikling under denne Konge er der samlet en Del nyt Stof. Dog staar dette Parti i dramatisk Kraft og Interesse tilbage for de tidligere. Hertil have vistnok to Aarsager bidraget, dels og væsentligst, at de store Begivenheder under Grevefejden af sig selv maa fængsle Interessen paa en helt anden Maade end Smaabegivenhederne i den følgende Tid, dels ogsaa, at Christian III's Historie endnu ikke er bleven arkivalt gennempløjet som de tidligere Tiders. Den venter i den Henseende endnu paa sin Historiker.

Hvad angaar Christian II's Fængselsliv, synes Forf. ikke at have kendt Rigsarkivar A. D. Jørgensens bekendte Meddelelser herom i Danske Magazin. M. H. t. mine Anskuelser om denne Sag maa jeg henvise til mine Ytringer herom i Biografierne af Christian II i Biografisk Lexikon og især i Salmonsens Konversationslexikon. Jeg maa advare mod at skildre Forholdet for lyst, hvortil der nu synes at være en Tendens. Prof. Schäfer staar i denne Sag i alt væsentligt endnu paa Behrmanns Standpunkt; han synes saaledes at antage (S. 472), at Christian II nød Indtægterne af Kalundborg Len og havde Styrelsen deraf. Af Registranterne, som nu ere udgivne, og af hele vort Kendskab til Lensvæsenet fremgaar det imidlertid

Skrift: Bemærkninger om den hist. Kritik, Kbhvn. 1873 S. 7 ff. (Vidensk. Selsk. Skr. 5. R. IV, 393 ff.) tydelig og klart har bevist, at hele dette „Mandat“ af 7. Aug. ved Udskrivningers Udskrivning og Misforstaaelsers Misforstaaelser grunder sig paa en ganske almindelig Bemærkning i Hermann Bonns Krønike (Magdeb. 1539) om, at Fred. I ikke blot i Holsten, men ogsaa i Danmark lod det rene Evangelium prædike, hvilket i høj Grad mishagede Biskopperne. Uheldigvis findes denne almindelige Bemærkning i et Stykke, der begynder med at omtale Begivenheder fra 1524; deraf Misforstaaelsen. — S. 152 anføres urigtigt, at Knud Gyldenstjerne ved sin Udnævnelse til Biskop i Fyn maatte love ikke at hindre Ordets frie Forkyndelse; han maatte kun forpligtige sig til at give Kongen den Pengesum der ellers gik til Rom for Konfirmationen (jfr. Hist. Tidsskr. 4. R. III, 276). — Melchior Rantzau (S. 219) var ikke Broder til Joh. Rantzau (Danske Mag. 4. R. III, 2; 18).

tydeligt nok, at Christian II var og blev Fange, om end til sine Tider under læmpeligere Vilkaar; og han døde indesluttet; thi næppe var Efterretningen om Christian III's Død kommen til Kalundborg, før Lensmanden paa egen Haand forbød ham at forlade sine Værelser, hvilket derpaa godkendtes af Regeringen; 9 Dage derefter døde han[1]).

Jeg slutter denne Anmeldelse med Ønsket om, at Fortsættelsen af Forfatterens betydningsfulde Værk snart maa følge; thi siden det nu en Gang paa Grund af mange forskellige Forhold ikke er faldet i danske Historikeres Lod saaledes som i svenskes og hollandskes, selv at skrive deres Lands Historie i Heerens og Ukerts Samling, er Prof. Schäfer paa Grund af sin Dygtighed som Historieforsker, sit store og indtrængende Kendskab til dansk Historie og Sprog, den, i hvis Haand man helst maa se Arbejdet.

Viborg, Juni 1895.

A. Heise.

K. C. Rockstroh: Et dansk Korps' Historie 1701—1709. I Italien 1701—3, i Ungarn 1704—9. Efter utrykte Kilder udarbejdet med Understøttelse af den Hjelmstjerne-Rosencroneske Stiftelse. Kjøbenhavn (Gyldendalske Boghandel) 1895. (216 SS.)

Der er efterhaanden opstaaet en hel lille Litteratur om danske Tropper i fremmed Sold. J. H. F. Jahn har skrevet sine „krigshistoriske Udkast“ om Korpset i engelsk Tjeneste

[1]) Kancelliets Brevbøger 1556—60, ved Bricka, S. 241 ff. — Behrmann (Fængselshist. S. 89) har kendt denne Ordre af 15. Jan. 59, men i sin Begejstring over Christian II's milde Behandling overser han helt dens virkelige Betydning. B. tror, at Overenskomsten af 1546 (S. 69) uforandet udførtes 1549; men de faktiske Forhold vise, at dette aldeles ikke blev Tilfældet. Chr. II havde ikke mere med Styrelsen eller Indtægterne af Kalundborg og Samsø at gøre end med hvilket som helst andet Len i Danmark; han var Lensmandens Fange, ikke hans Herre; ikke en eneste af Artiklerne i Forliget af 1546 synes at være traadt i Kraft.

fra 1689—1697 og om Tropperne i den spanske Successionskrig. O. Lütken har i „de Danske paa Schelden" udførlig skildret de danske Søkrigeres Tjeneste under fransk Flag, og Generalstaben har i „Meddelelser fra Krigsarkiverne" paabegyndt en samlet Fremstilling af det Auxiliærkorps' Historie, der i 1813 kæmpede under Davout i Mecklenburg, Lauenburg og Holsten. Desuden findes der spredt i historiske og militære Tidsskrifter et ikke ringe Antal Afhandlinger, der mer eller mindre direkte behandle det samme Emne. Saaledes har bl. a. Rektor Forchhammer i Historisk Tidsskrift 5, II givet en Del Bidrag til det Korps' Historie, om hvilket Premierløjtnant Rockstroh nu har skrevet en hel Bog med ovenstaaende ikke meget betegnende Titel, paa hvis Mangel paa Tydelighed Undertitlerne kun mangelfuldt bøde.

Det er i og for sig ikke saa underligt, at Auxiliærtropperne have forekommet navnlig de militære Historikere at være et fristende Emne. Disse Tropper have jo i Reglen bevæget sig under større Forhold end de, der forbleve i Hjemlandet, de have endvidere adskillige Gange bidraget til, at de afgørende Slag fik et for deres midlertidige Krigsherre heldigt Udfald, og endelig flyde Kilderne til deres Historie rigeligere. Dels findes der nemlig en stor, ældre og nyere, Litteratur om de Krige, hvori de have deltaget, og dels indeholde vore Arkiver en overordentlig Mængde Beretninger og mer eller mindre officielle Breve og Aktstykker fra Auxiliærtropperne, medens det, som Anmelderen flere Gange har erfaret, ofte kan være vanskeligt nok at finde Oplysninger om de krigerske Begivenheder i Moderlandet, særlig naar Kongen og Krigssekretæren personlig have fulgt Armeen.

Forfatteren har haft et meget stort Materiale til sin Raadighed; navnlig har han i det danske Rigsarkiv fundet et særdeles betydeligt Stof; han har endvidere haft Adgang til det k. k. Krigsarkiv i Wien, og endelig har han kunnet benytte den østerrigske Generalstabs Værk „Feldzüge des Prinzen Eugen von Savoyen", vel ogsaa anden Litteratur, hvad der dog ikke let ses af Bogen, da han saa at sige aldrig henviser til sine Kilder. Herved har imidlertid det iøvrigt samvittig-

hedsfulde og interessante Arbejde mistet en ikke ganske ringe Del af sin Værdi og har frivillig renonceret paa at betragtes som et videnskabeligt Værk.

Den danske Troppestyrke, som ved Traktaten i Lauenburg af 4de Juni 1701 blev stillet til Kejserens Raadighed, stod paa dette Tidspunkt i Kursachsen, hvortil den i det foregaaende Efteraar var marcheret, rigtignok ikke, som Forfatteren antager, i Følge Forbundet af 1699, men i Følge Traktaten af 29de Marts 1698 [1]). Kong August II var i Grunden ikke saa interesseret i at faa disse Tropper som Frederik IV i at faa dem underholdte paa fremmed Bekostning, og man kan gerne sige, at de ligefrem bleve paanødede den kursachsiske Regering [2]). Korpset bestod af 2 Dragonregimenter og 8 Infanteribatallioner, af hvilke dog en i September 1701 vendte tilbage til Danmark. I Oktober afmarcherede Styrken, der talte c. 5500 Mand, under Feltmarskalkløjtnant Christian Gyldenløves Kommando til Norditalien, hvor Korpset blev staaende til Efteraaret 1703, og hvor det under Prins Eugens Overledelse med Berømmelse deltog i Kampene om Mantua og i Slaget ved Luzarra (15de August 1702). Fra Italien rykkede det gennem Tyrol til Arvelandene, hvorfra det sendtes til den bayerske Grænse for at deltage i Kampen mod Frankrigs tyske Forbundsfælle. I Foraaret 1703 vare de danske Auxiliærtropper blevne forøgede med 2 nyhvervede Regimenter, et til Hest og et til Fods, samt en schwerinsk Infanteribataillon, men først i det følgende Foraar samledes alle Afdelingerne, af hvilke de ældre vare blevne omorganiserede, og marcherede til Ungarn for at deltage i Undertvingelsen af den af Rakoczy ledede Opstand. Efter at have deltaget i flere Smaafægtninger gik Korpset i Vinterkvarter i Øvre Pfalz, hvorfra

[1]) Forfatteren har aabenbart tænkt paa den hemmelige Traktat af 25de September 1699, men denne blev i Virkeligheden et dødt Bogstav. De sachsiske Hjælpetropper, der rykkede Danmark til Undsætning i 1700, bleve stillede i Kraft af Defensivalliancen af 29. Marts 1698.

[2]) Jfr. Frederik IV Brev til August II af $^{27}/_{11}$ 1700. Gehejmeregistraturen (R. Ark.).

det hen paa Sommeren 1705 rykkede til Ungarn og Siebenbürgen. I det blodige Slag ved Szibo (11te Nvbr.) indlagde det sig megen Ære. Opholdet i de ungarske Lande varede til Foraaret 1707, da der undtes de stærkt medtagne Tropper nogen Hvile i Øvre Pfalz. I August 1708 foretog Korpset en ny Marche til Ungarn, hvor det forblev, til det i Juli 1709 tiltraadte Hjemmarchen til Danmark, som det naaede sidst i September.

Dette er i Korthed Korpsets ydre Historie, som Forfatteren meddeler livligt og underholdende uden at indlade sig mere end nødvendigt paa Detaillen af de Felttog, hvori det tog Del. Derimod giver han mange Bidrag af tids- og kulturhistorisk Interesse til Korpsets indre Historie. Cheferne, og af dem var der mange, karakteriseres udførligt. Mindst heldig har Forfatteren været med Chr. Gyldenløve, hvem han giver det stygge Navn „Güldenløwe"; han har navnlig faaet galt fat paa Kærnepunktet i dennes Kamp for at opnaa Titel af General-Feld-Zeugmeister. Gyldenløves danske Titel: Feltmarskalkløjtnant stod nemlig over den ligelydende kejserlige Rangbetegnelse, der betyder det samme som Generalløjtnant, med hvilken Betegnelse Forfatteren vilkaarligt titulerer Hs. høje Excellence [1]). Desto bedre har han faaet fat paa Adam Fred. Trampe, en kæk Soldat, der dog havde faaet Smag paa Hoflivet, hvorfor han søgte at unddrage sig sine besværlige Pligter for i Mag at nyde Livet. Af et ganske andet Stof var Andreas Harboe, „en Mand, der gik op i sine Pligter og viede dem alle sine Kræfter". Mindre rosende lyder Dommen over Frederik Ahlefeldt, der var legemlig svag, „manglede moralsk Mod og skyede ethvert Ansvar". Han havde derhos aldrig givet noget Bevis paa Feltherredygtighed [2]). Hans Kommandoperiode faldt i en fredelig Tid, og fredelig var hans Død „i

---

[1]) Ogsaa i vore Dage have ligelydende militære Titler forskellig Betydning; en dansk Stabslæge vil nødig rangere med en tysk Stabsarzt.

[2]) Han førte de sachsiske Auxiliærtropper paa deres bedrøvelige Tog til det Lüneborgske Juli—August 1700.

god Forberedelse med fuld Forstand, ganske salig". Ogsaa Trampe og Harboe vare døde som Chefer for Korpset. Auxiliærtroppernes sidste Fører var Frederik Gersdorf, der tidligere havde haft den midlertidige Kommando, men som først ved Ahlefeldts Død opnaaede den Værdighed, han længe havde attraaet; han var nu ogsaa kun „en ligefrem og plump Soldat", men han havde en energisk Hustru, der med Dygtighed førte hans Sag. Den brave og duelige Generalmajor Joh. Dietr. Haxthausen skildres med megen Sympati. og i det hele vil man finde en stor Mængde Oplysninger om Officerer i Frederik IV Hær. Desto værre mangler Bogen saa at sige Personalregister; der findes nok en Antydning til et saadant, men det er for lidt. Af megen Interesse er Forfatterens Oplysninger om Officerernes Nationalitet, idet han paaviser, at det „i Frederik IV Regeringstid var meget vanskeligt for en Udlænding saa at sige at springe lige ind i den danske Hær og blive Officer", og at Kongen og de højere Førere særlig satte Pris paa at have dansk fødte Officerer ved Regimenterne. Han advarer imod den gængse Antagelse, at man kan bestemme Nationaliteten efter Navnene, og gør opmærksom paa, at mange Officerer med franske og tyske Navne hørte til Familier, der havde boet i Danmark i flere Slægtled [1]).

Om Korpsets Organisation og om dets Færd paa Krigsskuepladsen og i Vinterkvartererne fortæller Forfatteren meget udførligt; Rivningerne med de fremmede civile og militære Myndigheder, Forholdet til de to Krigsherrer, Kongen af Danmark og Kejseren, Styrkeforholdene, Rekruteringen og først og sidst Pengeforholdene gøres til Genstand for en indgaaende Behandling. Navnlig det sidste Spørgsmaal har Forfatteren studeret grundigt, og han er kommen til det interessante Resultat, at Korpset paa ingen Maade er bleven forfordelt af de kejserlige Myndigheder, men at det tværtimod er bleven langt bedre behandlet end Rigets egne Tropper. Fra Kejserens Skat-

---

[1]) Det er vel heller ikke umuligt, at Navne kunne være germaniserede; endnu i vore Dage finder saadant Sted ved de ret gængse Navneforandringer.

kammer til Soldatens Lomme var Vejen imidlertid lang, og under Vejs var der megen „Spillage", for at benytte et dengang meget brugt Udtryk. Heldigt havde det været, om Forfatteren havde omsat den fremmede Mønt i danske Nutids Penge.

Hvad Rekruteringen angaar, hævder Forfatteren, at ved Afmarchen bestod Korpsets Hovedstyrke af indfødte Danske, idet Afdelingerne i Aaret 1700 vare henviste til indenlandsk Hvervning. Dette stemmer, hvad Rytteriet angaar, med hvad Anmelderen har fundet [1]), derimod er det sikkert, at de i København i Foraaret 1700 oprettede Infanterikompagnier havde antaget en stor Mængde Udlændinge [2]). Endvidere maa det ikke glemmes, at der i Kompagnierne fandtes mange gamle Soldater, hvervede længe før 1700, samt at de gottorpske Krigsfanger bleve stukne ind i Regimenterne. Dog skal det indrømmes, at den danske Nationalitet dengang var langt stærkere repræsenteret i Hæren end almindeligt antaget [3]). I Løbet af Krigen svandt det nationale Element stærkt ind og erstattedes med Fremmede, og det var en broget sammensat Skare, der 1709 marcherede til Danmark; end ikke Rammerne vare bevarede [4]).

Korpsets Styrke var underkastet store Svingninger; det var kun sjældent komplet og var undertiden reduceret til Fjerdedelen af sin „Sollstärke". Det skulde da ikke være dette Ord som et Sted oversættes ved „Soldstyrke", et nyt Ord, der næppe har Borgerret i det danske Sprog. Her komme vi til Bogens svageste Side. Sproget er ikke godt, undertiden endog ligefrem slet; med ubøjelig Konsekvens sættes Hjælpeverbet i Flertal, Participiet i Enkelttal: „de vare ikke forvænnet", „Posteringerne vare fjærnet" o. s. v. Af og til lider den ellers gode Fremstilling under Trykket af den

---

[1]) Jfr. de Sjæll. nat. Rytterrgt. Rgnsk. 1700 (R. Ark.).

[2]) Schacks Udtalelse i Slotsloven den 3die August 1700 (Slotslovens Protokol, R. Ark.).

[3]) Anmelderen har undersøgt Forholdet ved de i Helsingør garnisonerende Afdelinger (jfr. Museum 1891, 1ste Halvbind S. 313 ff.).

[4]) En af Afdelingerne beholdt for Resten af sin Levetid Navnet „det ungarske Dragonregiment".

knudrede Sætningsbygning; i denne Retning har Forfatteren endnu meget at lære; heldigvis findes der i vor historiske Litteratur gode Mønstre i Mængde. En anden Mangel, ogsaa til Dels af sproglig Art, er, at Personnavne og Titler meget ofte ere urigtige, f. Ex. Rewentlow, Etatsraad L. B. Jessen for Gehejmeraad T. B. J., Johan Friederich Haxthausen for J. Dietrich H. o. s. v. Ogsaa de fremmede Person- og Stednavne ere undertiden noget mærkelige, f. Ex. Phalz [1]).

Bogens Svagheder ere mest af teknisk Natur. Forfatteren har ikke haft Øje for, at enhver Kunst, ethvert Fag har en rent haandværksmæssig Side, som Debutanten maa være nogenlunde Herre over, inden han træder frem for Offentligheden. Endnu har han aabenbart for lidt Læsning, hvilket bl. a. kan mærkes af den Omstændelighed, hvormed han forklarer enkelte Ting, der turde være almindelig bekendte. Man faar saaledes alt for tit at vide, hvad der forstaas ved „Undermundering“ og ved „prima plana“; det sidste Begreb bliver tilmed galt forklaret, da Forfatteren kun regner Underklasserne med, og ikke vil vide af, at Officererne hørte med dertil. En anden Sag er det, at der undertiden skælnes mellem Ober- og Unterprima plana.

Trods disse og endnu flere Mangler maa Premierløjtnant Rockstrohs Debut betegnes som ualmindelig heldig. Han har samlet et stort Stof, sigtet og ordnet det særdeles godt. Han er i Besiddelse af Fremstillingsevne og røber gode Anlæg i kritisk Retning, han har sin egen Mening og fremsætter den med megen Frejdighed. Hans Bog er en virkelig Berigelse af vor fattige krigshistoriske Litteratur.

A. Tuxen.

[1]) For Egennavnenes Vedkommende gaar det ikke engang altid an at rette sig efter de originale Underskrifter; disse rette sig nemlig ofte efter det Sprog, hvori Skrivelsen er skrevet. Frants Juul underskriver sig saaledes Youl, naar han skriver paa Fransk.

A. D. Jørgensen: Kong Kristian VIII og den danske sag i Nordslesvig (Sønderjydske Aarbøger 1894. S. 249—83). **Kristian VIII og Nordslesvig** (Sønderjydske Aarbøger 1895. S. 45 —176).

Der har vel aldrig været nogen slægt, som ikke, når den på de gamle dage så tilbage på, hvad der var sket i dens ungdom, i meget måtte ændre den dom, som den da fældede over personer og begivenheder. Dette er også tilfældet, når de, der have oplevet begivenhederne i 1848—50, kaste blikket tilbage til den tid. Det kan for så vidt ikke en gang mere koste os synderlig overvindelse at tilstå, at vi den gang så ensidigt på de store begivenheder, vi oplevede, som de fleste, der overhovedet kunne huske dem, vare så unge, at deres mening ikke kunde være selvstændig, men kun en afspejling af deres omgivelsers. Det er vist nok, at der den gang var en så urokkelig bevidsthed om det danske folks afgjorte ret i den kamp, det førte, at kun få formåede at se andet end urene motiver hos modstanderne.

Mod denne samtidens betragtning måtte der komme en reaktion; livet var lige så lidt da som nu så usammensat, at hele retten var på den ene side og hele uretten på den anden. Men denne upartiskhedens reaktion har ogsaa sine store farer. Den vejen og målen af ret og uret, som da må finde sted, bliver let smålig, og det billede, der stilles os for øje, får med hele sin nøgterne billighed mindre sandhed end det, som fremstilles af dem, der selv føle sig som part i sagen.

Dette skal langt fra anvendes paa rigsarkivar Jørgensen, der visselig trods nogen føler sig som part i sagen, når han skriver om Slesvig. Men dog er der i de her omhandlede afhandlinger steder, hvor der stikker en upartiskhed frem, der ikke deler retfærdigt. Det hedder således s. 46: „Vi kan ikke blive stående ved opfattelsen af den slesvigholstenske bevægelse som et ondsindet oprør fra første færd, lige så lidt som vi ønsker, at vore modstandere skal slaa sig til ro med at opfatte danskheden i Nordslesvig som frugten af en dansk propaganda. Begge de nationale strømninger voksede op samtidigt og havde begge såvel en historisk som en folkelig ret.“ — Det er

utvivlsomt, at Slesvigholsteinismen ikke „fra første færd" var. hvad den blev, da gnisterne fra den franske revolution tændte alt det tønder, der hele århundredet igennem var ført sammen. Men jeg skal dog anføre en ytring af C. Moltke, rigtignok først fra 1847; men den gang kunde heller ingen forudse, hvad det næste år skulde føre med sig; han skrev da til grev F. Reventlow Preetz: „Jeg kender de danske nøje: de ville kun bevare, ikke erobre; men ordførerne i hertugdømmerne ville erobre Slesvig for Tyskland; det er en skrigende uret, det er mere, det er højforræderi: jeg vil kæmpe mod denne anmasselse, der oprører min tyske retsfølelse, og vil ikke hvile, før der er erhvervet fuldkommen ligeberettigelse for begge nationaliteter i Slesvig" [1]). Det forekommer mig, at den holstenske greve her dømmer retfærdigere end den danske historiker. Det er ubilligt at stille Slesvigholsteinismen og „den danske propaganda" over for hinanden. Ti Danmark har aldrig villet fordanske Sydslesvig, men Slesvigholstenerne have villet fortyske Nordslesvig. Den anerkendelse af de bestående sprogforhold, som den provisoriske Regering afgav 1848, er intet værd; enhver ved, hvorledes det var gået, hvis oprøret ikke var bleven nedslået; vi have jo desværre billedet stillet tydeligt for vore øjne. Det er fremdeles ubilligt at sige, at både den danske og den tyske bevægelse havde en historisk og folkelig ret; ti Slesvigholstenernes historiske ret kunde dog aldrig strække sig videre end til en bevarelse af den hidtilværende forbindelse mellem Holsten og Slesvig, og denne vilde sikkert aldrig være bleven brudt, havde ikke oprøret gjort det nødvendigt; men partiet havde kun historisk uret, når det vilde tilegne Tyskland Slesvig og med trods mod al historisk ret fornægtede den danske krones ret til det „secundum tenorem legis regiæ". — Heller ikke er det rigtigt, at de to bevægelser voksede op samtidigt; den slesvigholstenske har mindst en menneskealder forud for den danske modbevægelse.

Den slesvigholstenske bevægelse og Danskhedens ret i Slesvig må ikke stilles på en linie, ikke fordi derved en af

[1]) Hist. tidsskr. III. 5. 233.

vore illusioner vilde briste, det måtte vi finde os i, hvis den var usand, men fordi den hidtilværende danske betragtning af denne sag i alt væsentligt er den sande og rette. Der kan fra dansk side være begået fejltagelser og uretfærdigheder i det enkelte, der kan være mange af de mænd, vi da beundrede, som vi må finde os i, at der bliver plukket adskillige fjer af, ligesom forf. plukker fjer af L. Skau. Men sligt må ikke forvirre billedets helhed. Den historiske og den folkelige ret var på den danske og uretten på den slesvigholstenske side, hvor meget der end her mangen gang kan siges til undskyldning.

Det er kun lejlighedsvis, at denne bestræbelse for upartiskhed kommer frem i de her anmeldte afhandlinger; men forf. har andre steder udtalt sig på lignende måder. Det forbavsede vist mange at læse om hertugen af Augustenborg, at „der er en kraft og konsekvens i hans optræden, en intelligens i hans tankegang og en overlegenhed i hans tale og stil, som i og for sig vilde gøre ham til en fremragende skikkelse mellem de mange ubetydeligheder, som i de tider vandt et navn i vort offentlige liv“ [1]). Er det ikke en mere træffende dom, kong Christian VIII fælder over ham, når han i anledning af hans udtalelser mod det danske sprogs ret i stænderforsamlingen 1842 sagde til ham, at det i det mindste var uklogt at tale således, når man vilde være konge i Danmark [2])? Hvem har havt større udsigter og dårligere forspildt dem? Hele hans kraft, konsekvens, intelligens og overlegenhed førte den stolte aristokrat ind i et demokratisk oprør, i hvis bølger han sank ynkeligt til bunds, endnu før dets sag var tabt.

Dog jeg skal vende mig til de anmeldte afhandlinger, af hvilke den sidste som bilag til den første indeholder en række aktstykker, der belyse Christian VIII's forhold til det slesvigske spørgsmål lige fra 1815 til hans død. Det er overordentlig værdifulde kilder, som her åbne sig for os, en del af dem, især kongens dagbøger, vistnok af den art, der ere utilgænge-

---

[1]) Biograf. lex. III. 555.

[2]) Sønderjydske årbøger 1895, 111.

lige for andre. Det resultat, meddeleren kommer til, indeholdes i slutningslinierne: „Christian VIII's død betegnede foreløbig en reaktion i national henseende; med ham var den eneste danske statsmand gået bort, som indtil da havde havt en klar forståelse af den danske nationalitets ret i Sønderjylland og dens politiske betydning for riget; måske den eneste danske statsmand, som overhoved har havt fuld tillid til dens egen indre kraft og selvhjælp, blik for nødvendigheden af dens gradvise emancipation og mod til at gennemføre den — mod overfor fjender og venner". — Dette er så forskellig en dom over kongen fra alt, hvad både hans samtid og eftertiden have dømt, at man ikke kan andet end studse ved den; der er altid god grund til at blive betænkelig, når historien således vil vende op og ned på, hvad der hidtil har gældt for sandhed.

Dog er det langt fra, at her ikke skulde læres noget nyt om Christian VIII. Dette er især tilfældet med meddelelserne om, hvorledes han før sin tronbestigelse har havt øjet åbent for betydningen af, at den danske nationalitet i Slesvig beskyttedes, og for misligheden af, at båndet mellem begge hertugdømmerne knyttedes fastere, som det især skete ved oprettelsen af den fælles regering og den fælles overdomstol (1834). Da han besteg tronen, kan det med en vis ret siges, at ingen her i landet havde en klarere overbevisning om farerne ved den til bevidsthed vågnende Slesvigholsteinisme.

Men når vi komme til selve hans regeringstid, da har forf. formentlig fejlet ved at fremstille denne, som om kongen havde været en konsekvent mand, der havde fulgt en plan fra begyndelsen til enden, medens der i de få år, han regerede, må skelnes mellem flere perioder, i hvilke han optrådte meget forskelligt og var forskellig indflydelse underkastet. Jeg skal søge at påvise dette, væsentlig ved hjælp af det materiale, forf. selv har bragt tilveje.

Det var allerede et halvt år efter sin tronbestigelse, kongen udstedte sprogreskriptet af 14. Maj 1840. Dette udstedtes i henhold til et af de slesvigske stænder 1838 udtalt ønske og bestemte, at det danske sprog skulde indføres som retssprog hvor det allerede var kirke- og skolesprog. Denne

bestemmelse blev i virkeligheden den største, ja man kan sige den eneste kraftige forholdsregel, der gennemførtes til fordel for den danske nationalitet i Christian VIII's tid; ti de beslutninger, han tog i sine sidste leveår, nåede han ikke at få sat i værk: men den var også et skridt af største betydning, især fordi der i modsætning til tidligere lignende bestræbelser (reskr. 15. December 1810) blev sørget for, at befalingen udførtes. Hele sin regeringstid igennem drog kongen en priselig omsorg for, at dette skulde blive tilfældet, og på mange måder, ikke mindst på sine rejser i Slesvig, forvissede han sig om, at embedsmændene efterkom hans villie, og han var døv for den slesvigske stænderforsamlings andragende om ophævelsen af det reskript, den selv havde andraget på. Det er utvivlsomt, at forf. har ret i, at kongen herved betegnede, at han vilde slå ind på en anden politik over for Slesvig end den, som hidtil var bleven fulgt; men der skulde ikke blive megen konsekvens i den nye kurs.

I året 1842 fandt der store forandringer sted i ministeriet og mellem de højere embedsmænd. Den gamle statsminister Møsting og statholderen i Slesvig landgrev Frederik af Hessen søgte i begyndelsen af året begge deres afsked; kongens svoger, prinsen af Noer, søgte om at blive landgrevens eftermand; kongen nærede med grund betænkeligheder herved, men lod ham dog kalde til København og efter nogle samtaler virkelig udnævne til statholder og kommanderende general i hertugdømmerne. Følgen deraf var, at endnu en af ministrene, O. Moltke, tog anledning til at søge sin afsked[1]), og en tredie, Krabbe Carisius, benyttede kongen en lejlighed til at skille sig af med. — I deres sted udnævntes A. S. Ørsted og præsidenten i det tyske kancelli H. Reventlow Criminil til ministre; til det tyske kancelli kaldtes den sidstes broder Joseph, i hvem kongen den gang mente at have gjort et godt valg, men han havde

[1]) At dette var tilfældet, må anses for utvivlsomt. Se Sønderjydske årb. 1895, 107: Følgen heraf har været grev Moltkes retraite" (kongens dagbog) samt Ørsted „Oplysning for vælgerne" 1848 s. 9: „Det turde nærme sig sandheden, at O. Moltke gik af, fordi han misbilligede prinsens udnævnelse".

næppe talt med ham, før han mærkede, at han var en ivrig Slesvigholstener[1]).

Derimod kunde det med rette siges, at han havde gjort et godt valg i Ørsted og H. Criminil. Den sidste var en fuldkommen loyal mand, vist nok ikke med store ævner, men dannet og omgængelig, ikke uvillig til at gå ind på liberale reformer, og ligesom Ørsted opfattede han sin stilling aldeles som en kongens tjeneste. Han kunde modsætte sig forholdsregler, som han ikke billigede, men skulde de dog gennemføres, medvirkede han loyalt dertil. Om Ørsted er det overflødigt at tale, han havde længe indtaget en sådan stilling, at han måtte anses for selvskrevet til at blive minister, og kongen havde ret, da han anviste ham sæde i statsrådet med de ord, at enhver fædrelandsven vilde glæde sig ved at se ham indtage det.

Men hvorfor valgte kongen prinsen af Noer til statholder? Det er ikke tilstrækkeligt her at sige, at denne post bestandig var bleven beklædt af en slægtning af kongehuset; det satte kongen sig jo let ud over 4 år senere. Der er næppe spørgsmål om, at om forandringerne 1842 end ikke tilsigtede at begunstige hertugdømmerne, så benyttedes dog anledningen dertil. Kongen var i de første år ilde tilfreds med det liberale parti i Danmark, og han kunde have grund dertil. Den rigelige plads, der nu indrømmedes mænd af hertugdømmernes aristokrati på de overordnede pladser, var sikkert et tegn på, at han i deres loyalitet søgte en støtte, når denne følelse mange gange syntes så svag i kongeriget. Men hvilken end hensigten var med de trufne valg, skulde det snart vise sig, at de fik betydning for kongens holdning i den strid, der var brudt ud mellem hans undersåtter.

I efteråret 1842 var det, P. H. Lorenzen talte dansk i den slesvigske stænderforsamling. Dette fremkaldte atter en forhandling i stænderforsamlingen i Viborg, hvor Ørsted under den foreløbige forhandling, idet han stræbte at standse sagen,

---

[1]) Om prinsen af Noers ansættelse og den missteinning, den vakte, se Allen, det danske sprog i Slesvig II, 287.

lod sig henrive til at bruge et så ubetænksomt ord som, at han fandt det uværdigt at understøtte et sådant forhold som det, der var brugt af den deputerede Lorenzen[1]). Ved den endelige behandling af det af den deputerede herredsfoged With stillede forslag faldt der så skarpe ytringer, at Ørsted udelukkede beretningen om mødet af stændertidenden. Det var ikke blot det liberale parti, der den gang i Viborg ikke havde stor betydning, som følte sig oprørt over den behandling, der var bleven Lorenzen til del, men også ældre konservative mænd som biskop Tage Müller og oberst Brock. Og som det gik her, således gik det over hele landet, efterretningen om det overmod, den slesvigske forsamling havde vist, gik som en løbeild, der tændte allevegne. Det danske folks øjne vare på en gang blevne åbnede for den fare, der truede det.

Det burde sikkert den gang have været erkendt af regeringen, at den bevægelse, denne sag havde vakt, var så stærk, at den ikke kunde dæmpes, men vel ledes, og det var utvivlsomt en fejl, at den lod det få udseende af, at den selv stod fjendtlig overfor den nationale bevægelse og overlod den liberale opposition at støtte den. Hvis det var kongens og statsmændenes alvor at bekæmpe separatismen i hertugdømmerne, kunde det blive en stor støtte for dem, at der var en virkelig offentlig mening i kongeriget for sagen, og man var nu kommet så vidt, at der ikke længer var nogen undskyldning for det, når man blev stående ved den gamle absolutistiske betragtning, at enhver indblanding af folket i regeringssager kun var en hindring og en ubekvemmelighed.

Forf. har (s. 47) henvist til Ørsteds skrifter som en kilde, hvorefter mange af de gængse domme om den tids begivenheder kunde rettes. Jeg skal mindst af alle nedsætte Ørsteds værdi som menneske, statsmand og forfatter; hans skrifter ere virkelig en uvurderlig kilde til tidens historie. Men skulde den skrives efter dem, vilde den dog komme til at se underlig ud. Ørsted gjorde helt ud, hvad forf. stundom er nær ved, idet han aldeles stillede den danske og tyske natio-

[1]) Stændertid. sp. 1660.

nale bevægelse i samme linie. For ham havde staten to fjender: Slesvigholsteinismen og, hvis jeg alt her må bruge denne benævnelse, det nationalliberale parti, hvis organ det af ham forhadte „Fædreland“ var. Det var dette sidstes „usalige politik“, som han nu med største sorg så få ny vind i sejlene, da den rent liberale politik netop begyndte at sygne hen, fordi de virkelige reformer, regeringen indførte, tog løftelsen fra den. Han betragtede kun Lorenzens optræden som en ulykke for staten; fra den tid, siger han, blev udsigterne til en heldig udjævning af forholdene for alvor mørke[1]). Men det blev netop hans anskuelser, der fik den største indflydelse på de skridt, kongen i denne sag måtte gøre. Denne delte dem i den tid ganske, også han stillede de to partier ganske på samme linie: Slesvigholstenerne ville ganske fortyske Slesvig, de danske radikale derimod rive Slesvig ganske fra Holsten. Det er mærkeligt, at det i den grad kunde overses, at separatismen i hertugdømmerne var opstået og havde vokset sig stærk i en tid, da intet menneske i Danmark tænkte på at løsne forbindelsen mellem dem. Ørsted har dog tidt nok skildret Slesvigholsteinismens genesis lige fra den tid, da forordningen om landskatten af 15. December 1802 udkom[2]). Det måtte nu, 40 år efter, have kunnet indses, at den kun kunde standses ved en modstrøm fra dansk side.

Da Lorenzen klagede over forsamlingens adfærd mod ham, tilskrev kongen d. 2. December dennes præsident Falck og misbilligede Lorenzens adfærd, men tillige pålagde han forsamlingen at gøre forslag til, hvorledes det kunde undgås at forholde de danske deres naturlige ret til at tale deres modersmål. Om forsamlingens svar herpå[3]) siger forf. med rette: „noget impertinentere kan ej tænkes“. — Der skulde nu affattes en skrivelse til det tyske kancelli i anledning af forsamlingens betænkning. Kongen talte med Ørsted, men

---

[1]) Oplysning for vælgerne 1848 s. 13. For opretholdelsen af den danske stat i sin helhed s. 41.

[2]) Især i: For opretholdelsen af den danske stat s. 99 f.

[3]) Se Allen, Det danske sprog i Slesvig II, 307.

fandt ham ubestemt. Han forfattede da selv en koncept, som han gav Tillisch. Denne bragte ham dagen efter et andet udkast, som han fandt flovt, ubestemt og uforståeligt: „Det mangler på mod til at sige Slesvigholstenerne sandheden, og man glemmer, hvad jeg skylder Danmark“. Han talte derefter med alle ministrene særskilt, og Ørsted gav ham et nyt udkast, „noget formildet mod mit“. Dette oplæstes i statsrådet d. 8. Februar, der varede over 6 timer. J. Criminil betragtede alle forholdsregler til gavn for de danske som „Neuerungen“, men kongen bestyrkedes i overbevisningen om nødvendigheden af at udtale sig og af, at de trufne foranstaltninger med fasthed gennemførtes. Ørsteds koncept bifaldtes af ministrene, kun ytrede H. Criminil, at dens bekendtgørelse vilde vække megen misfornøjelse i hertugdømmerne. — D. 10. holdes der atter statsråd. J. Criminil udtalte sig for, at intet burde ske, der kunde svække den gode stemning i hertugdømmerne, og talte tydeligt Slesvigholstenernes sag. Stemann og V. Moltke udtalte sig bestemt for at varetage det danske folks ret. H. Criminil fandt intet mod reskriptet at erindre, men vilde ikke have det offentliggjort. Ørsted var ej for overordentlige foranstaltninger, der kunde genere det tyske kancelli i sprogsagens behandling. Kongen bestemte sig da til at undlade offentliggørelsen, der foretoges endnu nogle forandringer efter H. Criminils forslag, og resultatet blev, at reskriptet udtalte, at da den slesvigske forsamling havde skuffet kongens forventning om at fyldestgøre den under 2. December 1842 til det rettede opfordring, skulde kancelliet udarbejde et lovudkast i overensstemmelse med dette reskript, hvorhos en nøje efterkommelse af resk. 14. Maj 1840 indskærpedes (s. 117—120). Dette sidste skyldes kongen personligt; man får det bestemte indtryk, at han heri har søgt en trøst og oprejsning, fordi han i hovedsagen måtte give efter for sine rådgivere.

Kongen har givet hele dette resultat et træffende skudsmål, i det han kalder det „en halv mesure“, og forf. har leveret os et slående eksempel på, hvorledes en halv mesure fremkommer i øjeblikke, hvor der i sandhed var trang til

bestemt handling. Hele denne forhandling giver os et andet syn paa kong Christian VIII end det, forf. har. Så vidt mig bekendt har ingen, i det mindste i senere tider, da man med nogenlunde ro kunde se tilbage på hans regeringstid, tvivlet om hans danske sind, hans gode villie og hans ubestridelige intelligens; men man har ikke tiltrot ham megen energi og fasthed. Forf. har udtalt sig om hans mærkelige ævne til at beherske de mennesker, han kom i berøring med[1]). Dette skal jeg lade stå hen; en konge har altid et fortrin for andre mennesker i den henseende. Men billedet har i ethvert tilfælde en anden side; ti han var ikke mindre tilbøjelig til at lade sig påvirke. Dette har forf. heller ikke lukket øjnene helt for; han siger, at „alt for mange indviedes i hans betænkeligheder; han ønskede så at sige at høre alles mening, før han tog sin beslutning“ [2]). Men desto mere påfaldende er det, at han fremstiller hans holdning overfor det nationale spørgsmaal så mærkelig retlinet, medens det i virkeligheden var en kurve med stærke bøjninger. Dette stemmer også godt med, hvad vi vide fra andre områder, således med de afgørelser, der blev trufne i de kirkelige spørgsmål i hans dage; der vare de anskuelser, der til forskellige tider gjorde sig gældende, endnu mere indbyrdes afvigende end i den her omhandlede sag, og det er ikke vanskeligt at se, hvem der afvekslende havde indflydelse på kongen. — At kongen var vaklende overfor det nationale spørgsmål kan ofte undskyldes; men hovedgrunden dertil var, at hele hans standpunkt var falskt, det vilde være upartiskt, og derfor blev det uretfærdigt. Han havde ret i, at han lige så vel var de tyskes konge som de danskes; men han havde uret i, at tyske og danske skulde behandles ens, når de første havde uret og de sidste ret; derfor kom han ikke videre end til „halve mesurer“.

Til disse hørte også sprogpatentet af 29. Marts 1844, og det kunde ikke være andet efter den måde, hvorpå vi have set, at det blev indledt. Det gav som bekendt de danske en

---

[1]) Sønderjydske årbøger 1894. 267.

[2]) Smstds., 272.

meget indskrænket ret til at tale dansk i stænderforsamlingen, for så vidt de ikke tiltroede sig færdighed i tysk og af den grund vilde bruge det danske sprog. Jeg skulde her, hvor det kun er mig magtpåliggende at påvise svingningerne i regeringens optræden ikke have anset det for nødvendigt at omtale det videre, når ikke forf. havde taget dets udstedelse i forsvar mod andre angreb på hans fremstilling [1]). Han fremhæver her, så vidt jeg forstår, især den formelle ret til at give reskriptet det anførte indhold, i det regeringen måtte henholde sig til et i stænderforsamlingen 1842 forkastet mindretalsforslag, der androg på en ordning som den, der nu indførtes, fordi dette forslag var det eneste korrekte, i det kun det svarede på det spørgsmål, kongen havde stillet til forsamlingen.

Hertil kunde der være meget at bemærke. Det omtalte forslag havde fået så lidt tilslutning i forsamlingen, at det var forkastet med 38 stemmer mod 2, og det var jo meget omtvistet, om fremgangsmåden var korrekt på et vigtigere punkt, i det patentet kun meddeltes til, ikke forelagdes for stænderne. Dertil kom, at den formelle korrekthed kun kunde være et underordnet hensyn, når man tænkte på den rækkevide, den trufne afgørelse vilde få; forhandlingerne, der gik forud, viste noksom, at man var sig bevidst, hvor betydningsfuldt et skridt der skulde gøres. Dog skal jeg ikke opholde mig herved, lige så lidt som ved at kongen tilsidst fandt sig i at tage en bestemmelse tilbage om, at de dansktalende medlemmer også skulde kunne indlevere danske andragender.

Men det ser besynderligt ud, når forf. siger om sprogpatentet, at „det stod utvivlsomt for kongen og ministrene som en loyal og rundelig indfrielse af løftet af 2. Dec. 1842“ (kongens skrivelse til Falck). Hvorledes ministrene tænkte, skal jeg lade usagt; men kongen må have havt en underlig tankegang, hvis han har forestillet sig dette, efter at han skridt for skridt var veget tilbage fra sit oprindelige standpunkt. Jeg skal kortelig repetere skridtene: kongens koncept til en skrivelse til kancelliet — Ørsteds koncept — skrivelsen skal ikke

[1]) Højskolebladet 1895 sp. 641 f.

offentliggøres — H. Criminils rettelser — bestemmelsen om danske andragender taget tilbage. — Dette har umuligt kunnet tilfredsstille kongen selv, hvorfor skulde han da tro, at det vilde tilfredsstille hans folk? — Uagtet forf. betoner, at vi ikke i sprogpatentet må se noget bevis på kongens vankelmodighed, synes det dog netop at indlyse af alt, hvad han selv meddeler, at sammenhængen er den, at kongen under indflydelse af de 1842 kaldede statsmænd forlededes til mod sin villie at stille sig så upartisk, at han blev uretfærdig.

Forf. siger[1]), at patentet vakte en storm i København, men det modtoges med ro i hertugdømmerne. Hertil er at bemærke, at stormen ikke blot blæste i København, men over hele kongeriget, og at den var hæftigst i det danske Slesvig. — Det skal villigt indrømmes, hvad man også måtte vente af kongen, at han optrådte mildt overfor ubesindigheder fra de danske Slesvigeres side, især hvor han med grund kunde føle sig personligt krænket (L. Skaus brev). Men det var dog ingenlunde altid, han gjorde lige skæl i dette tidsrum. Når han lukkede den slesvigske forening på grund af et ubetænksomt skridt (protokolextrakten), medens han, da der under hans ophold i Haderslev vistes slesvigholstenske faner, nøjedes med at forsikre, at dette ikke skulde ske oftere, kan man næppe en gang mere sige, at upartiskheden skete fyldest.

Men der skulde ske en forandring heri. Allerede i begyndelsen af året 1846 viste kongen tilbøjelighed til at komme det liberale parti i Danmark imøde[2]). Men årets hovedbegivenhed blev dog udstædelsen af det åbne brev om arvefølgen d. 8. Juli. Dette var foranlediget ved en forhandling i østifternes stænderforsamling og udarbejdet i en kommission, vist nok væsentlig af H. Criminil. Men det var dennes mening, at de resultater, man kom til, at Slesvig og Lauenburg arvedes sammen med kongeriget, medens arveretten, når mandsstammen

---

[1]) Sønderjydske årbøger 1894. 264.

[2]) Ophævelsen af det såkaldte „bondecirkulære“ 12. Maj, den midlertidige plakat om trykkefriheden 3. Juni. Også kong Oscars besøg i København var et tidernes tegn.

uddøde, var usikker for det meste af Holstens vedkommende, kun skulde tjene til efterretning for regeringen; men i statsrådet fremtrådte den mening, at der straks skulde finde en bekendtgørelse sted. Desværre meddeler forf. ikke kongens dagbogsudtalelser om denne sag, der vilde have stor interesse. Vi må derfor holde os til Ørsteds som sædvanligt meget forbeholdne udtalelser[1]). Der er vel næppe tvivl om, at det var V. Moltke og Stemann, der holdt på offentliggørelsen, ligesom det vist nok var den sidste, der konciperede brevet. Criminil og Ørsted derimod modsatte sig den til det yderste, og man kan ikke undre sig derover; ti i virkeligheden udtalte det jo, at kongen og hans råd nu i alt væsentligt vare komne til det samme resultat, som det ejderdanske parti al tid havde anset for det rette. — Der skete nu en lige så betydningsfuld forandring i embedsbesættelserne som 1842, prinsen af Noer og J. Reventlow Criminil tog deres afsked, L. N. Scheele blev præsident for den slesvigske regering og V. Moltke for det tyske kancelli, hvortil kom, at Stemann nu fik større indflydelse i statsrådet på Ørsteds og Criminils bekostning. Jeg skal her ikke dvæle ved de mange punkter, hvorpå det viste sig, at kongen nu var kommet til den rette betragtning, at han måtte støtte sig til det danske folk, hvis han skulde besejre den oprørske bevægelse mellem sine tyske undersåtter.

Opgaven har kun været at vise, at Christian VIII's regeringstid ikke kan bedømmes som en enhed, men at den deler sig i tre afsnit, og at det ligeledes er langt fra, at der er enhed og sammenhæng i kongens handlemåde. — Jeg skal endnu anføre en ytring i den retning af C. Moltke i det alt en gang citerede brev til Reventlow Preetz: „Vor regering har til 1842 afgjort været populær; fra 1842—1846 har den tabt i denne henseende, ene og alene fordi den syntes at vakle; siden 1846 har den afgjort vundet“ [2]). Her er i få og klare

---

[1]) „For den danske stats opretholdelse i sin helhed“ s. 149, 157, 163. Smlgn. „Arveprinsens vægring ved at underskrive fællesforf. af 2. Okt. 1855“ s. 6.

[2]) Hist. tidsskr. III, 5, 231.

ord udtalt, hvad jeg ovenfor har søgt nærmere, om end i stor ufuldstændighed, at påvise. — Også Ørsted kan på sin vis føres som vidne for rigtigheden af min fremstilling; ti så vidt mig bekendt taler han intet sted om den danske regeringspolitik overfor Slesvigholstenerne efter 1846. Det er bestandig den foregående periode han forsvarer, vist nok fordi han intet ansvar følte for, hvad der senere foretoges, ligesom han ikke billigede det. Han blev stående på standpunktet fra 1842—46 lige til sin død.

Jeg har i det foregående anset det for unødvendigt at komme ind på at omhandle de vanskeligheder, der kunde opstå ved, at Nordslesvigerne ingenlunde på den måde vilde være danske, at de vilde indlemmes i kongeriget. Ti så vist som dette er, havde det ingen betydning for de forhandlinger og foranstaltninger, der fandt sted i Christian VIII's tid, da det kun gjaldt om at skaffe det danske sprog sin ret; på dette punkt var der ingen uenighed mellem de to dele af folket nord og syd for Kongeåen.

L. Koch.

Fortegnelse over fremmed historisk litteratur fra året 1894

vedrörende Danmarks historie.

Ved **M. Mackeprang.**

I. Tidsskrifter.

Historisk Tidsskrift, udg. af den norske historiske Forening. 3. Række. 3. Bd. 2. H. Chra. S. 219—378.

Af indholdet fremhæves: L. Daae. Om Fru Gørvel Fadersdatter og hendes norske Jordegods. S. 219—74. — L. Daae Islændingen Magnus Stephensens Ophold i Norge 1783—1784. S. 275—85. — L. Daae. Bidrag til den katholske Reaktions Historie i Norge i Christian IV's Tid. S. 306—53. — G. Storm. To Runestene fra Sønderjylland og deres historiske Betydning. (Med et Tillæg af S. Bugge.) S. 354—78.

Folkebladet. 1894. Kra. Folio.

Af indholdet fremhæves: G. Storm. Det ældste Prospekt og Grundplan af Throndhjems Domkirke. S. 35—38. (Fra 1658.) — G. Storm. Ruinerne af Stenviksholms Slot. S. 66—69. — E. Hartmann En norsk Herregaard. S. 294—98. — H. Mathiesen. Guvernør Ankers Dolk og udskaarne Kokosnød. S. 316.

Historisk tidskrift, utg. af svenska historiska föreningen genom *E. Hildebrand*. 14. årg. Sthm.

Af indholdet fremhæves: R. Kjellén. Samuel Åkerhielm den yngre och de ryska stämplingarne i Sverige åren 1746—49. S. 1—36. — G. Djurklou. Öfverste Nils Djurklows (f. 1641 † 1714) egenhändiga lefnadsteckning. S. 131—54. — Hans Järtas tankar om föreningen mellan Sverige och Norge 1814. S. 172—83. — G. Djurklou. Jöns Gerekesson ärkebiskop i Uppsala 1408—1421. Kulturbild från konung Eriks af Pommern dagar. S. 189—226.

The Antiquary. An illustrated magazine devoted to the study of the past. Vol. XXIX—XXX. London.

Af indholdet fremhæves: I vol. XXIX. T. W. Shore. Traces of the Jutes in Hampshire and the Isle of Wight. S. 100—104. —

F. M. Willis. The Jutes and the Wansdyke. S. 255—56. — I vol. XXX. F. M. Willis. Notes of the Jutes. S. 152—56.

Zeitschrift der Gesellschaft für Schleswig-Holstein-Lauenburgische Geschichte. 24. Bd. Kiel.

Af indholdet fremhæves: R. Hansen. Beiträge zur Geschichte und Geographie Nordfrieslands im Mittelalter. S. 1—92. — H. von Schubert. Die Entstehung der Schleswig-Holsteinischen Landeskirche. S. 93—136. — E. Steffenhagen. Eine Verordnung des Herzogs Karl Friedrich für die Kieler Universitätsbibliothek. S. 137—51. — P. v. Hedemann. Mittheilungen aus dem Archiv von Deutsch-Nienhof. S. 153—91. — Zur Lornsenschen Bewegung. Mitgetheilt von K. Jansen. S. 193—236. — F. Batsch. Aus dem ersten Seekrieg zwischen Schleswig-Holstein und Dänemark. Ein Beitrag zur Geschichte der Schleswig-Holsteinischen Marine. S. 237—333.

Hansische Geschichtsblätter. Hrsg. vom Verein für Hansische Geschichte. Jahrg. 1893. Lpz.

Af indholdet fremhæves: M. Israël. Die Insel „Hiddensoie" und das Cisterzienserkloster daselbst. S. 1—22. — P. Hasse. Die älteste Lübecker Zollrolle. S. 41—60. — F. Frensdorff. Die Hanse zu Ausgang des Mittelalters. S. 73—101. — Der Bericht der Lübeckischen Chronik über die Vermählungsfeierlichkeit zu Kopenhagen im Jahre 1478. Mitgeth. von F. Bruns. S. 105—112.

Zeitschrift des Vereins für Lübeckische Geschichte und Alterthumskunde. 7. Bd. 1. H. Lübeck. S. 1—150.

Af indholdet fremhæves: G. Lindström. Die Rathslinie im Wisby. S. 1—22. — H. Wirck. Lübeck und der Schmalkaldische Bund im Jahre 1536. S. 23—51. — F. Techen. Die Grabsteine des Doms zu Lübeck. S. 52—107. (S. 85 meddeles to gravskrifter over medlemmer af det oldenborgske hus.)

Jahrbücher und Jahresberichte des Vereins für meklenburgische Geschichte und Alterthumskunde. 59. Jahrg. Schwerin.

Af indholdet fremhæves: W. Stieda. Die Schiffergesellschaft in Rostock. S. 86—143. — K. Koppmann. Dr. Johan Kittel. Professor der Theologie und Superintendent zu Rostock. 1561—1563. S. 144—77. (Efterretninger om K.'s forbindelse med Danmark. S. 174.) — Jahresberichte: Ein Erlasz des Herzogs Adolf Friedrich I. an Bürgermeister und Rath zu Rostock. Mitgeth. von F. v. Meyen. S. 16. (Om Krigen mellem Dmk. og Sverige 1644.) — Die grosze Jammerklage und abgeschorner Bocksbart. Historisches Spottlied auf den schwedischen Feldmarschall Grafen Stenbock aus dem Jahre 1713. Mitgeth. von F. v. Meyen. S. 37—40.

Forschungen zur brandenburgischen und preuszischen Geschichte. 7. Bd. 1.—2. H. Berlin.

Af indholdet fremhæves: I 1. halvb. W. Arndt. Schweden. Brandenburg. Magdeburg 1657—58. S. 1—48. — L. Bobé. Das Haseldorfer Familienarchiv und seine Briefsammlungen. S. 186—92. — F. Arnheim. Eine schwedische Denkschrift aus dem Jahre 1661 über die Wiederanknüpfung der diplomatischen Beziehungen zwischen Schweden und Brandenburg. S. 193—207. — I 2. halvbd.

Rachfahl. Der Ursprung der brandenburgisch-pommerschen Lehensverhältnisse. S. 52–84.

Neues Archiv für Sächsische Geschichte und Altertumskunde. 15. Bd. Hrsg. von *H. Ermisch.* Dresden.

Af indholdet fremhæves: G. Müller. Hans Harrer, Kammermeister des Kurfürsten August. Ein Beitrag zur sächsischen Verwaltungs- und Wirtschaftsgeschichte. S. 63—118. (S. 94 f. hans forbindelser med Dmk.) — S. Isleib. Das Interim in Sachsen 1548—52. S. 193—236. (Med bidrag til Kristian III's hist.) — W. Lippert. Zur Genealogie der Wettiner im 15. Jahrhundert. S. 317—21. (Med efterretning om dronning Kristines fødselsdag der sættes til 1461 25/12.)

Tidsskrift for Retsvidenskab, udg. af Bestyrelsen for den Stang'ske Stiftelse i Christiania. 7. Aarg. Chra.

Af indholdet fremhæves: J. N.: Andreas Frederik Krieger. S. 120—25. — -a-: Anton Klubien. S. 125—26. — L. Holberg. Om Brugen af Ordet littera i Middelalderens Dokumentlatin. S. 126—27. — V. A. Secher. Nordisk Litteraturfortegnelse for 1892—93. S. 153—75.

Arkiv för nordisk filologi. Utg. genom *A. Kock.* 10. bd. N. f. 6. bd. Lund.

Af indholdet fremhæves: S. Bugge. Bemærkninger til Östnordiska och latinska medeltidsordspråk og A. Kock. Efterskrift. S. 82—116. — G. Morgenstern. Notizen. S. 206—08. (Om dronning Gunnilds død.) — A. Olrik. Bråvallakvadets kæmperække. Text og oplysninger. S. 223—37.

Zeitschrift des Vereins für Volkskunde. Im Auftrage des Vereins hrsg. von *K. Weinhold.* 3.—4. Jahrg. Berlin.

Af indholdet fremhæves: I 3. Jahrg. V. U. Hammershaimb. Bilder aus dem færöischen Volksleben. Aus dem Færöischen übertragen von O. Jiriczek. S. 155—69. 285—93. — K. Weinhold. Schwur unter dem Rasen. S. 224—25. (Jfr. 4. bd. S. 214.) — I 4. Jahrgang. H. F. Feilberg. Die Zahlen im dänischen Brauch und Volksglauben. S. 243—56. 374—87. — K. Maurer. Die Hölle auf Island. S. 256—69. — O. Davidsson. Zwei Erinnerungen an den Handel der Hamburger mit Island. S. 408—12.

II. Særskilt udgivne skrifter og afhandlinger.

Jahresberichte der Geschichtswissenschaft im Auftrage der Historischen Gesellschaft zu Berlin hrsg. von *J. Jastrow.* XV. Jahrg. 1892. Berlin.

Dr. H. Schoth i Kristiania behandler året 1891's litteratur om Danmark og Norge i III. 166—87: litteraturen vedrørende hertugdømmerne behandles af dr. Hofmeister fra Rostock i II. 286 ff.

Dahlmann-Waitz. Quellenkunde der Deutschen Geschichte. Quellen und Bearbeitungen systematisch und chronologisch verzeichnet. 6. Aufl. bearb. von *E. Steindorff.* Göttingen. XV + 730 s.

W. Wattenbach. Deutschlands Geschichtsquellen im Mittelalter bis zur Mitte des dreizehnten Jahrhunderts. 2. Bd. 6. umgearb. Aufl. Berlin. IV + 543 s.

Danske og nordtyske kilder behandles s. 335—48.

W. Berg. Den skandinaviska halföns befolkande. En öfversigt af den jemförande fornforskningens resultat beträffande detta ämne. (Meddelanden från Göteborgs och Bohusläns fornminnesförening. 1. bd. S. 106—33.)

L. F. Läffler. Om de östskandinaviska folknamnen hos Jordanes. Förberedande meddelande. Sthm. 14 s. (Bidrag till kännedom om de svenska landsmålen ock svenskt folkliv. Utg. genom J. A. Lundell. 13. bd. 9. h.)

I. F. Marcks. Die römische Flottenexpedition zum Kimbernlande und die Heimat der Kimbern. (Jahrbücher des Vereins von Alterthumsfreunden im Rheinlande. 95. H.)

A History of Northumberland. Issued under the Direction of the Northumberland County History Committee. Vol. I by *E. Basteon.* Newcastle upon Tyne. *1893.*

The first nine books of the danish history of *Saxo Grammaticus* translated by *O. Elton.* With some considerations on Saxo's sources, historical methods, and folk-lore by *F. Y. Powell.* London. CXXVII + 435 s.

The stories of the kings of Norway called the round world (Heimskringla) by *Snorri Sturluson.* Done into English out of the Icelandic by *W. Morris* and *E. Magnússon.* Vol. I. 410 s. Vol. II. 484 s. London. (The Saga library. Vol. 3—4.)

Icelandic sagas and other historical documents relating to the settlements and descents of the Northmen on the British isles. Vol. III. The Orkneyingers saga with appendices etc. Translated by *G. W. Dasént.* London. LXIII + 470 s. (O. m. t.: Chronicles and memorials of Great Britain and Ireland during the middleage. Nr. 88. P. 3.)

F. Detter. Zur Ynglingasaga. (Beiträge zur Geschichte der Deutschen Sprache u. Literatur. Hrsg. von E. Sievers. XVIII. Bd. S. 72—105, jfr. 202—203.)

Ritter. Karl der Grosze und die Sachsen. 1. Abth. Die Kriege mit den Sachsen. Dessau. IV + 74 s.

E. Favre. Eudes, comte de Paris et roi de France, 882—98. Paris XXV + 290 s. *1893.* (Bibliotèque de l'école des hautes études. Fasc. 99.)

Hoffbauer. Restitution de la tour du Petit-Pont au moment de l'invasion des Normands. (L'Ami des monuments. T. VIII.)

A. Dopsch. Eine neue Urkunde König Arnolfs und die Schlacht an der Dyle. (Mitteilungen des Instituts f. oesterreichische Geschichtsforschung. XV. Bd. S. 367—72.)

Social England. A record of progress. Ed. by *H. D. Trail.* Vol. I. To Edward I. London. LVI + 604 s. *1893.*

Helmold's Chronik der Slaven. Nach der Ausg. der Monumenta Germaniae übers. von *I. C. M. Laurent.* Mit Vorwort von *Lappenberg.* 2. Aufl. Neu bearb. von *W. Wattenbach.* Lpz.

Herbord's Leben des Bischofs Otto von Bamberg. Nach der Ausg. der Monumenta Germaniae übers. von *H. Prutz.* 2. Aufl. Neu bearb. von *W. Wattenbach.* Lpz.

Urkunden und Forschungen zur Geschichte des Geschlechts Behr. Hrsg. von *U. Graf Behr Negendank.* V. Bd. Nachträge von 1138 bis 1446. Berlin. 26 + 133 s. 4°.

S. 16 B. Efterretninger om Sven Grade og Knud Mogenssön.

A descriptive catalogue of ancient deeds in the Public Record Office. Vol. II. London. IX + 739 s.

Kölner Schreinsurkunden des zwölften Jahrhunderts. Quellen zur Rechts- u. Wirtschaftsgeschichte der Stadt Köln. Hrsg. von *R. Hoeniger.* 2. Bd. 1.—2. Hälfte. Bonn. (323 + VI + 320 s.) 4°. (O. m. t.: Publikationen der Gesellschaft für Rheinische Geschichtskunde. I.)

Porrath. Die Züge der Dänenkönige gegen Julin nach Saxo Grammaticus. I. Wollin. 17 s. 4°. Program.

I. F. Böhmer. Regesta Imperii. V. Die Regesten des Kaiserreichs unter Philipp, Otto IV, Friedrich II, Heinrich (VII), Conrad IV, Heinrich Raspe, Wilhelm und Richard. X. 1188—1272. Nach der Neubearbeit. u. dem Nachlasse Böhmer's neu hrsg. u. ergänzt von *J. Ficker* u. *E. Winkelmann.* 7.—8. Lief. (IV. Abth. 2.—3. Lief.) S. 1773—2196. Innsbruck. 4°.

Italische und burgund. Reichssachen. — Nachträge, Verbesserungen und Zusätze.

E. Seraphim. Geschichte Liv- Est- und Kurlands von der Aufsegelung des Landes bis zur Einverleibung in das russische Reich. Eine populäre Darstellung. 1. Bd. Die Zeit bis zum Untergang livländischer Selbständigkeit. Reval. VIII + 425 s.

H. F. Zander. Sieben Jahre Nordalbingischer Geschichte nach der Schlacht von Bornhöved. Berlin. 82 s. Inaug. Dissert.

Monumenta Germaniae historica. Epistolae saeculi XIII e regestis pontificum Romanorum selectae per *G. H. Pertz.* Ed. *C. Rodenberg.* T. III. Berolini. XXVIII + 807 s. 4°. [1250—1268.]

S. 51 og 245—46 bidrag til dansk hist.

Les registres de Clement IV (1265—1268). Recueil des bulles de ce pape, publ. ou analysées d'après les manuscrits originaux des archives du Vatican par *E. Jourdan.* 2. fasc. Paris. S. 113—256. 4°. [Decbr. 1266— april 1268.]

F. Panzer. Meister Rûmzlants Leben und Dichten. Lpz. *1893.* 76 s. Inaug. Dissert.

R. opholdt sig i Danmark c. 1286 og har besunget Erik Glippings død.

H. von Wedel. Geschichte des schloszgesessenen Geschlechtes der Grafen und Herren von Wedel. 1212—1402. Nebst einem Register üb. die urkundlich nachweisbare Begüterung. Lpz.

S. 70 ff. bidrag til Erik Menveds historie.

G. Köhler. Geschichte der Festungen Danzig und Weichselmünde bis zum Jahre 1814 in Verbindung mit der Kriegsgeschichte der freien Stadt Danzig. 1. Th. Bis zum Jahre 1734. 2. Th. Von 1734—1814. Breslau. X + 506 s. og V + 532 s. *1893.*

E. R. Daenell. Die Kölner Konföderation vom Jahre 1367 und die schonischen Pfandschaften. Hansisch-dänische Geschichte 1367—1385. Lpz. 174 s. (Leipziger Studien aus dem Gebiet der Geschichte, hrsg. von W. Arndt, K. Lamprecht, E. Marks. 1. Bd. 1. H.)

P. J. Oehler. Die Beziehungen Deutschlands zu Dänemark von der Kölner Conföderation bis zum Tode Karls IV. Halle a. S. 52 s. Inaug. Dissert.

Aus baltischer Vergangenheit. Miscellaneen aus dem Revaler Stadtarchiv. Hrsg. von *G. von Hansen*. Reval. VIII + 160 s.

Af indholdet fremhæves: Die Vitalienbrüder. S. 7—10. — Die alten Befestigungen Revals. S. 54—63.

J. H. Wylie. History of England under Henry the Fourth. In three volumes. Vol. II. 1405—1406. London. LIV + 490 s.

S. 434—59: Lady Philippa.

Urkundenbuch der Stadt Magdeburg. Hrsg. von der Historischen Commission der Provinz Sachsen. Bearb. von *G. Hertel*. 2. Bd. (1403 bis 1464.) Halle. VIII + 864 s. (O. m. t.: Geschichtsquellen der Provinz Sachsen u. angrenzender Gebiete. 27. Bd.)

S. 389 og 449 bidrag til Erik af Pommerns historie.

P. Schaerffenberg. Die Saxonia des Albert Krantz. Meiningen. 38 s. Inaug. Dissert. *1893.*

O. Kähler. Die Grafschaften Oldenburg und Delmenhorst in der ersten Hälfte des XV. Jahrhunderts. Marburg. 112 s. Inaug. Dissert. *1893.*

Politische Correspondenz des Kurfürsten Albrecht Achilles. Hrsg. u. erläut. von *Priebatsch*. 1. Bd. 1470—1474. Lpz. XII + 830 s. (O. m. t.: Publicationen aus den K. Preuszischen Staatsarchiven. 59. Bd.)

Monumenta medii aevi historica res gestas Poloniae illustrantia. T. XIV. Cracoviae. LXXX + 665 s. (O. m. t.: Codex epistolaris saec. XV. T. III. 1392—1501. Collectus opera *A. Lewicki*.)

Meddeler bl. a. et hidtil utr. brev fra Kristjern I. af 1/6 1455.

Hanserecesse von 1477—1530. Bearb. von *D. Schäfer*. Lpz. 5. Bd. XIII + 785 s. 4°. [1504 25/5—1510 22/5.] (O. m. t.: Hanserecesse. 3. Abth. Hrsg. vom Verein f. Hansische Geschichte. 5. Bd.)

E. Joachim. Die Politik des letzten Hochmeisters in Preuszen Albrecht von Brandenburg. 2. Th. 1518—1521. Lpz. VI + 402 s. (O. m. t.: Publicationen aus den K. Preuszischen Staatsarchiven. 58. Bd.)

Die Chroniken der deutschen Städte vom 14. bis ins 16. Jahrhundert. 23. Bd. Lpz. XLVIII + 546 s. (O. m. t.: Die Chroniken der schwäbischen Städte. Augsburg. 4. Bd.)

S. 173—74, 298 n. n. bidrag til Kristjern II's og dr. Elisabeths historie.

I. C. von Hofsten. Bilder ur Danmarks historia. Sthm. 164 s.

Johan Rantzau. — Hans Tavsen. — Herlof Trolle og Birgitte Gø. — Tyge Brahe. — Kristian IV.

Bruns. Bugenhagen und die Lübeckischen Zustände im Jahre 1536. (Mittheilungen des Vereins f. Lübeckische Geschichte u. Alterthumskunde. 6. H. S. 103—109.)

Letters and papers, foreign and domestic, of the reign of Henry VIII. Preserved in the P. R. O., the British Museum and elsewhere in England. Arranged and catalogued by *J. Gairdner* and *R. H. Brodie.* Vol. XIV. Part. I. London. LI + 611 s.

1539 jan.—juli.

Ein noch ungedruckter Brief Luthers an König Christian III von Dänemark. Mitgeteilt von *Buchwald.* (Theologische Studien u. Kritiken. Jahrg. 1894. S. 769—73.)

Fra 14. jan. 1546.

„Appendix". (Bok- och antiquitets-bazaren. Sthm. Nr. 1. 1894.)

Giver efter et exemplar af Peder Svarts „Nager stycker aff then Danske Cröneke ... Theslikest the Swenskes gensvar" det sidste blad af dette skrift. der mangler i Klemmings fotolitogr. udg. (Sthm. 1863) og udmærker sig ved sit yderst hvasse angreb pa Danmark.

G. Pascal. Jean de Lasco. Baron de Pologne, évêque catholique, réformateur protestant 1499—1560. Son temps, sa vie, ses oeuvres. Paris. 304 s. Thèse.

S. 241—50 behandles L.'s ophold i Danmark.

Kämmereirechnungen der Stadt Hamburg. Hrsg. vom Verein für hamburg. Geschichte. 7. Bd. 1555—1562. Hrsg. von *K. Koppmann.* Hambg. CCLXXVII + 393 s.

Calendar of letters and state papers relating to english affairs, preserved principally in the archives of Simancas. Vol. II. Elisabeth. 1568—1579. Ed. by *M. A. S. Hume.* London. LII + 742 s.

Acts of the Privy Council of England. N. S. Vol. IX. A. D. 1575—1577. Ed. by *J. R. Dasent.* London. XXXIII + 449 s.

Nuntiaturberichte aus Deutschland 1572—1585 nebst ergänzenden Actenstücken. 2. Bd. Der Reichstag zu Regensburg 1576. Der Pacificationstag zu Köln 1579. Der Reichstag zu Augsburg 1582. Bearb. von *J. Hansen.* Berlin. XCIII + 679 s. (O. m. t.: Nuntiaturberichte aus Deutschland

nebst ergänzenden Actenstücken. Hrsg. durch das K. Preussische hist. Institut in Rom u. die K. Preussische Archiv-Verwaltung. III Abth. 1572—1585. II. Bd.)

Svenska riksdagsakter jämte andra handlingar som höra till statsförfattningens historia under tidehvarfvet 1521—1718. Utg. af riksarkivet genom *E. Hildebrand*. 3. D. 1. H. Sthm. (510 s.) [1593.]

O. Blümcke. Berichte und Akten der Hansischen Gesandtschaft nach Moskau im Jahre 1603. Halle a. S. XXIV + 255 s. (O. m. t.: Hansische Geschichtsquellen. Hrsg. vom Verein f. hansische Geschichte. Bd. VII.)

S. Ingman. Kaarlo IX:nen Jäämeren politiikka. Akad. afh. Helsingissä. 110 s.
Karl IX's Ishavspolitik.

G. Winter. Geschichte des Dreiszigjährigen Krieges. Berlin. 671 s. *1893.* (O. m. t.: Allgemeine Geschichte in Einzeldarstellungen hrsg. von W. Oncken. 3. Hauptabth. 3. Th. 2. Hälfte.)
Der niederdeutsch-dänische Krieg. S. 263—338.

G. V. Forstén. Det baltiske spörgsmål i XVI og XVII. århundrede (1544—1648). T. 2. Sveriges strid med det polske og habsburgske hus (30-årskrigen). (Skrifter udg. af det hist.-filol. fakultet i St. Petersborg. IX + 632 s.)
På russisk.

G. Irmer. Hans Georg von Arnim. Lebensbild eines protestantischen Feldherrn u. Staatsmannes aus der Zeit des 30-jähr. Krieges. Lpz. XII + 397 s.

G. Fagniez. Le père Joseph et Richelieu (1577—1638). T. 1—2. Paris. 605 og 514 s.

M. Weibull. Gustaf II Adolf och Christian IV 1624—1625. Lund. 34 + XIII s. 4°. Program.

E. Einert. Ein Thüringer Landpfarrer im 30-jährigen Kriege. Mitteilungen aus einer Kirchenchronik. Arnstadt. IV + 95 s. *1893.*
Behandler også den danske krig.

Hölscher. Goslars Belagerung von Christian von Braunschweig 1626. (Zeitschrift des Harz-Vereins f. Geschichte u. Alterthumskunde. Jahrg. XXVII.)

J. Krebs. Schlesien in den Jahren 1626 und 1627. (Zeitschrift des Vereins f. Geschichte u. Alterthum Schlesiens. Breslau. 28. Bd. S. 147—78.)

J. O. Opel. Der niedersächsisch-dänische Krieg. 3. Bd. Der dänische Krieg von 1627 bis zum Frieden von Lübeck (1629). Magdeburg. 749 s.

S. Röckl. Quellenbeiträge zur Geschichte der kriegerischen Thätigkeit Pappenheims von 1627 bis zur Schlacht bei Breitenfeld. 3. Th. München. 72 s. Program. *1893.*

C. Snoilsky. Svenska historiska planscher. II. 1635—1666. (Kongl. bibliotekets handlingar. 16. Sthm. S. 77—160.)

Förteckning öfver samlingen af originaltraktater i Svenska riksarkivet upprättad af *B. Taube* och *S. Bergh.* II. Tyskland. (Meddelanden från Svenska riksarkivet utg. af C. T. Odhner. XVIII. S. 171—256. Sthm.)

S. R. Gardiner. History of the Commonwealth and Protectorate. 1649—1660. Vol. I. 1649—1651. London. XXII + 515 s.

Letters and papers illustrating the relations between Charles the Second and Scotland in 1650. Ed., with notes and introduction, by *S. R. Gardiner.* Edinburgh. XXIII + 201 s. (O. m. t.: Publications of the Scottish history society. Vol. VII.)

S. 7, 28, 56, 111—112, 22, 26 o. o. findes bidrag til Danmarks historie.

C. Wibling. Diplomatische Correspondenz aus Schwedischen Archiven 1654—58. (Törtenelmi Tar. 16. Bd. S. 678—709.)

E. Haumant. La guerre du Nord et la paix d'Oliva (1655—1660). Paris. XIV + 319 s. *1893.*

A. F. Pribram. Franz Paul Freiherr von Lisola 1613—74 und die Politik seiner Zeit. Lpz. VIII + 714 s.

Blümel. Der Feldmarschall Ernst Albrecht von Eberstein 1605—1676. (Mansfelder Blätter. Mittheilungen des Vereins f. Geschichte u. Altertümer der Grafschaft Mansfeld. Jahrg. VIII.)

Briefe Pufendorf's an Falaiseau, Friese und Weigel. Mitgetheilt von *K. Warrentrai.* (Historische Zeitschrift. Hrsg. von H. v. Sybel und F. Meinecke. 73. Bd. = N. F. 37. Bd. S. 59—67.)

S. 66. Et brev skrevet i Helsingør 17. april 1659 med efterretninger om danske forhold.

J. A. Fridericia. Griffenfeld. Bemærkninger i Anledning af Rigsarkivar A. D. Jørgensens nyeste Skrift. (Nordisk tidskrift f. vetenskap, konst o. industri., utg. af Letterstedtska föreningen. Sthm. 1894. S. 439—60.)

Calendar of State Papers. Domestic series. Octbr. 1668 to Decbr. 1669. Ed. by *M. E. Green.* London. 778 s.

W. Ribbeck. Die auswärtige Politik Christoph Bernhards von Galen, in den J. 1665—1678 vornehmlich nach den Briefen des Joh. Rodger Torck an Ferd. von Fürstenberg, Bischof von Paderborn. (Zeitschrift f. vaterländ. Geschichte u. Alterthumskunde. Hrsg. von dem Verein f. Geschichte u. Alterthumskunde Westphalens. 52. Bd. Münster. S. 36—201.)

Omtaler flere forhandlinger med Dmk. før og under den skånske krig.

Sveriges Ridderskaps och Adels Riksdags-protokoll. 11. del. 1672. Utg. af *S. Bergh.* Sthm. VI + 476 s.

Lettres de Pierre de Groot, ambassadeur des Provinces-Unies, à Abraham de Wicquefort, résident des ducs de Brunswick (1668—1674). Publ. d'après les manuscrits par *F. I. L. Krämer.* La Haye. XXVII + 429 s. (O. m. t.: Werken uitg. door het Historisch Genootschap gevestigd te Utrecht. 3. Serie. Nr. 15.)

Bidrag til dansk hist. findes bl. a. s. 16 og 60.

S. N-dt.: Undsättningsforsöket till Pommern åren 1678—1679. (Kongl. Krigsvetenskapsakademiens tidskrift. 1894. S. 433—56, 497—510.)

Viscount *Wolseley.* The life of John Churchill, Duke of Marlborough, to the accession of Queen Anne. Vol. I—II. London. XV + 388 s. og XV + 459 s.

II, 168 findes en interessant efterretning om de danske tropper i Irland 1690.

A. Brückner. Peter den Store og fyrst Menshikov i Hamborg 1713. (Istoricheski Viestnik. 1894. Maj.)

A. Wohlwill. Hamburg während der Pestjahre 1712—1714. (Jahrbuch der Hamburgischen wissenchaftlichen Anstalten. X. Bd. 2. H.) Hambg. 118 s. *1893.*

Documents relatifs à l'histoire de Russie. T. 90—93. St. Petersbourg.

T. 90. (X + 621 s.) Udelukkende russiske aktst. fra 1826—1830. — T. 91. (XII + 531 s.). Engelske indberetninger fra marts 1741 — juli 1742. — T. 92. (XXII + 569 s.) Franske depescher fra okt. 1740—maj 1741. — T. 93. (X + 744 s.) Udelukkende russiske aktst.

Politische Correspondenz *Friedrich's des Grossen.* 21. Bd. Berlin. 600 s. [Oktbr. 1761— Juni 1762.]

Från Tredje Gustafs dagar. Anteckningar och minnen af E. Schröderheim, G. G. Adlerbeth och G. M. Armfelt. Å nyo utg. af *E. Tegnér.* H. 11—16. *E. Tegnér.* Gustaf Mauritz Armfelt. Studier ur Armfelts efterlemnade papper. 2. uppl. 2.—3. bd. Stlm. 408 s. og 472 + IV s.

A. Desjardins. La declaration russe du 9. mars 1780. (Académie des sciences morales et politiques. Séances et travaux. Compte rendue. 1894. Mars, juin.)

O. A. Overland. Illustreret Norges Historie. 131.—146. H. Kra. (5. Bd. S. 2072—2784.) [1808—1814].

A. Motzfeldt. Norge og Sverige i 1809 og 1814. Chra. 40 s.

A. Dubois. L'expédition de Walcheren. (Messager des sciences historiques de Belgique. 1894. 3. livr.)

Expeditionen. hvori de danske skibsbesætninger deltoge, foregik 1809.

M. Rubin. Der dänische Staatsbankerott im Jahre 1813. (Zeitschrift f. Sozial- u. Wirtschaftsgeschichte. 2. Bd. 3. H.)

B. von Quistorp. Geschichte der Nord-Armee im Jahre 1813. 1. Bd. Bis nach der Schlacht bei Dennewitz. XI + 552 s. 2. Bd. Bis nach der Schlacht bei Leipzig, Feldzug in Mecklenburg und Holstein. VIII + 488 s. Berlin.

C. J. Anker. Uddrag af diplomatiske indberetninger om unionens forberedelse og tilblivelse 1814. Kra. X — 180 s.

Y. Nielsen. 1814. Fra Kiel til Moss. En historisk Undersøgelse af Mossekonventionen, dens Forudsætninger og politiske Betydning. Kra. 87 s.

Y. Nielsen. 1814. Fra Kiel til Moss. Efterskrift foranlediget ved en Anmeldelse i det svenske Blad „Vårt Land". Kra. 15 s.

N. Éden. Kielerfreden och unionen. Upsala. 143 s.

L. Dietrichson. Svundne Tider. 1. H. Chra. (S. 1—40.)

Jørgen Herman Vogts Optegnelser om sit Liv og sin Embedsvirksomhed 1847—1858. Udg. af den norske hist. Forening. Chra. 1. H. (S. 1—112.)

H. von Treitschke. Deutsche Geschichte im neunzehnten Jahrhundert. 5. Th. Bis zur März-Revolution. Lpz. VIII + 774 s. (O. m. t.: Staatengeschichte der neuesten Zeit. 28. Bd.)

Aus dem Leben *Thdr. von Bernhardi*'s. 3. Bd. Die Anfänge der neuen Aera. Tagebuchblätter aus der Zeit der Stellvertretung und Regentschaft des Prinzen von Preuszen. Lpz. XVII + 349 s.

H. v. Moltke. Briefe an seine Braut und Frau und an andere Anverwandte. 1. Bd. (1841—1856). XII + 357 s. 2. Bd. (1857—1890). V + 408 s. Stuttgart.

Meget forøget udg.

C. Tanera. Die Deutschen Einigungskriege. I. Schleswig-Holstein meerumschlungen, 1848—64. München. VII + 270 s. (O. m. t.: Deutschlands Kriege von Fehrbellin bis Königgrätz. VIII. Bd.)

Schlachten-Atlas des 19. Jahrhunderts, vom Jahre 1828 bis 1885. 38.—41. Lief. Lpz., Wien, Iglau. Folio.

Af indholdet fremhæves: I 38. h. Deutsch-dänischer Krieg 1848—50. Nr. 6. Der Sturm auf Friedrichstadt am 4. October 1850. 1 kortbl. og 4 s. — I 40. h. Deutsch-dänischer Krieg 1848—50. Nr. 1. Compendiöse Darstellung des Verlaufs des Krieges. 2 kortbl. og 12 s. — I 41. h. Deutsch-dänischer Krieg 1864. Nr. 7. Die Vorgänge und Kämpfe bei Düppel vom Beginne der Einschliessung bis zum Falle der dänischen Düppel-Stellung, 12. Februar bis 18. April. 5 kortbl. og 18 s.

F. Siebigk. Tagebuch aus dem Schleswigschen Feldzuge, 1849. (Mittheilungen des Vereins f. Anhaltische Geschichte u. Alterthumskunde. 6. Bd. S. 442—453.)

A. Ohorn. Herzog Ernst II von Sachsen-Koburg-Gotha. Ein Lebensbild. Lpz. VIII + 239 s.

R. Schleiden. Erinnerungen eines Schleswig-Holsteiners. 4. Bd. Schleswig-Holstein im zweiten Kriegsjahre. Wiesbaden. XII + 401 s.

The diplomatic reminiscences of Lord *Augustus Loftus.* 1862—1879. II. series. Vol. I—II. London. XI + 390 s. og XII + 353 s.

Politische Briefe *Bismarcks.* 4. Sammlung. Berlin. XII + 243 s.

S. 129—36 breve fra 1864.

Begivenhederne i krigen mod Danmark ved I. armekorps fra

20. januar til 7. februar 1864. Af en dagbog. (Jahrbücher f. die deutsche Armee u. Marine. 1894. 1. Quartal.)

O. N. Nelson. History of the Scandinavians in the United States. Vol. I. P. 1—2. Minneapolis. 800 s.

W. F. de Jonge. De Mercurius Gallo-Belgicus 1592—1625. Eene bibliographisch-historische studie. (Bijdragen vor vaderlandsche geschiedenis en oudheidskunde. 3. R. 8. D. S. 71—170.)

S. 154—55 efterretninger om plancher, der angå Dmk.

A. Ahlén. Åhus och dess slott samt utgräfningarne derstädes 1892—1893. Lund. 31 s. (Skånska samlingar, utg. för de skånska landskapens historiska och arkeologiska förening af M. Weibull. 1893.)

Norske Regnskaber og Jordebøger fra det 16de Aarhundrede. Udg. for Det Norske historiske Kildeskriftfond ved *H. J. Huitfeldt-Kaas.* 2. Bd. 2. H. (S. 353—688.) Chra.

J. Vibe. Topografisk-historisk Beskrivelse over Buskeruds Amt. Med enkelte vigtigere statistiske Data. Kra. 1.—4. h. (S. 1—256.) (O. m. t.: Norges Land og Folk. Topografisk-historisk Beskrivelse med enkelte vigtigere statistiske Data. V. Bd.)

T. S. Haukenæs. Hardanger og Søndhordland. Natur, folkeliv og folketro. VIII—X del. Bergen. 352 s.

C. Flood. Listerlandet. Skildringer og Optegnelser fra ældre og nyere Tid. 3. gjennemsete og øgede Udg. Kra. 238 s.

K. Dahle. Røros Kobberværk 1644—1894. Trykt som Manuskript. Throndhjem. LX + 543 s.

L. Daae. En Krønike om Kvinesdal. Kra. VIII + 120 s.

T. Ording. Beskrivelse over Solum Præstegjæld. Uden Trykkested. 140 s.

E. Steffenhagen. Zur Geschichte der Kieler Universitätsbibliothek. Mittheilungen u. Actenstücke. I. Eine Verordnung des Herzogs Karl Friedrich. Kiel.

Allgemeine Deutsche Biographie. 37.—38. Bd. Lpz.

Af indholdet fremhæves: H. P. Sturz, 1736—79, født i Darmstadt, 1764—72 i dansk statstjeneste. R. v. Stutterheim, 1815—71,

født i Helmstedt, deltog som slesvig-holst. generalstabsofficer i krigen 1850. Fr. Suderland, † 1367, rostoksk hovedsmand i krigene mod Valdemar Atterdag. L. H. v. Suhr f. Nielsen, forfatterinde, født i Slesvig, † 1850. K. C. Tadey, 1802—41, pædagog og theolog, født i Slesvig. L. S. A. von der Tann, 1815—81, bayersk officer, deltog i krigen 1848—50. Herman Tast, 1490—1551, reformator, født i Husum. W. von Tegetthoff, 1827—71, østrigsk søofficer, kæmpede ved Helgoland. J. N. Tetens, 1736—1807, mathematiker og dansk embedsmand, født i Tetenbüll i Slesvig. Nic. Teting, født c. 1590 i Husum, læge og religiøs separatist. J. E. von Tettau, 1644—1711, født i Østpreussen, en tid lang dansk officer. F. K. Freiherr von Tettenborn, 1778—1845, deltog som russisk general i felttoget 1813. A. G. J. v. Thaden, 1829—79, bekendt kirurg, født i Holsten. G. F. Thaulow, 1817—83, født i Slesvig, professor ved universitetet i Kiel. — I 38. bd. I. O. Thiesz, 1762—1810, født i Hamburg, en tid lang theol. professor i Kiel. C. N. T. H. Thomsen, 1803—72, theolog, født i Slesvig. J. H. Thomsen, 1749—77, digter, født i Angel. J. T. Graf von Tilly, 1559—1632, berømt hærfører. J. C. Tode, 1736—1805, læge og digter. M. Tönsen, 1772—1861, jurist, født i Angel. E. C. Trap, 1745—1818, pædagog, født ved Itzehoe. A. Tratziger, 1523—84, holsten-gottorpsk kansler, født i Nürnberg.

Dictionary of national biography. Ed. by *S. Lee.* Vol. XXXVII. Masquerier—Millyng. Vol. XXXVIII. Milman—More. Vol. XXXIX. Morehead—Miles. Vol. XL. Myllop—Nicholls. London.

Aeltere Universitäts-Matrikeln. II. Universität Greifswald. Hrsg. von *E. Friedlaender.* 2. Bd. (1646—1700) nebst Personen-, Orts-, Sach- u. Wortregister. Lpz. VIII + 532 s (O. m. t.: Publicationen aus den K. Preuszischen Staats-archiven. 57. Bd.)

J. B. Halvorsen. Norsk Forfatter-Lexikon 1814—1880. 37. H. H. J. Næs — L. C. P. Ottesen. Kra. (4. Bd. S. 321—84.)

J. F. Lampe. Bergens Stifts Biskoper og Præster efter Reformationen. Biografiske Efterretninger. Udg. af *D. Thrap.* 1.—6. H. Kra. S. 1—288.

D. Thrap. Pontoppidans nærmeste formænd paa Bergens bispestol. Kra. 22 s.

P. Botten-Hansen. Norske Studenter, der har absolveret Examen Artium ved Christiania Universitet. Med biografiske Data. 1.—9. h. Chra. S. 1—216.

A. Kinberg. Gotländska slägter. Genealogiska och biografiska anteckningar. 1. d. Sluthäft. Visby. S. 155—96. *1893.*

R. Steffen. Poesi- och autografalbum från 1500-talet. (Nordisk tidskrift f. vetenskap, konst o. industri. Utg. af Letterstedtska föreningen. Sthm. 1894. S. 65—78.)
En visebog, der har tilhørt Frederik II's dronning Sofie og nu findes i kgl. biblioteket i Sthm.

H. Nyblom. Danska konstnärer från 30-talet. (Ord och Bild. Illustr. månadsskrift, utg. af K. Wahlin. 1894. November.)

A. W. Rasch. Stamtavle som viser flere i Norge bosatte Familiers Afstamning fra Harald Haarfagre. Chra. Folio.

F. Kampers. Eine Handschrift der vita Anskarii. (Historisches Jahrbuch. XV. Bd. S. 373—74.)
Stammende fra klostret Nordhorn.

O. Nicolaissen. Stamtavle over Jørgen Dishingtons efterkommere, samt lidt om Diderich Bærentz' slegt. Tromsø.

M. Skard. Grundtvig og Spencer som skolemænd. (For Kirke og Kultur. Udg. af C. Bruun og T. Klaveness. 1. Bd. S. 325—43, 57—72, 407—17, 84—91.)

G. Kent. Über Hans Nielsen Hauge. (Theologische Studien u. Kritiken. Jahrg. 1894. S. 392—402.)

O. Dahl. Breve fra norske botanikere til prof. J. W. Hornemann. (Archiv f. Mathematik og Naturvidenskab. 17. Bd. 1. H. Kra.)

U. Berlière. Laurent Kálfsson, O. s. B., évêque de Hólar en Islande (1267—1331). (Revue bénédictine. T. IX. S. 224—31.)

D. Thrap. Til Biskop Dr. Peder Kroghs Historie. (Folkevennen. Udg. af Selskabet f. Folkeoplysningens Fremme. Chra. N. R. 18. Bd. S. 334—48.)

H. Nissen. Stamtræ indeholdende Nils Hansen Nissens Efterkommere med tilhørende Oplysninger. Chra. *1893.* Folio.

E. Freiherr von Normann. Geschichte der Gesammt-Familie von Normann. Ulm. 242 + 15 (upag.) stamtavler.
Medtager også familiens danske gren.

K. Warburg. Rasmus Nyerups svenska brefväxling. Ett blad ur den litterära skandinavismens häfder. (Samlaren. 1894. S. 97—141.)

Quatre lettres autographes de Gérard Mercator à Henri de Rantzau. Par *V. van Ortroy.* (Compte rendu des séances de la commission royale d'histoire ou recueil de ses bulletins. Bruxelles. 5. Série. T. 4. S. 304—312.)

D. C. M. J. R.: R..., alias F. G. Meijer. (De Navorscher. Nijmegen. 44. Bd. S. 387.)

En dansk grev Rantzau, der under navnet M. levede i Rotterdam, hvor han blev halshugget 1796.

L. Daae. Sigbrit og Dyveke. (Folkevennen. Udg. af Selskabet for Folkeoplysningens Fremme. Chra. N. R. 18. Bd. S. 269—91.)

S. H. Finne-Grønn. Risør-Slegter. I. thor Straten med den Carstenske Legatfamilie. 1. H. Kristiansand. S. 1—16.

L. Schmitt. Johan Tausen oder der dänische Luther. 1494—1561. Zur 400-jährigen Feier seiner Geburt. Köln. 120 s.

K. Werner. Hebbel und Thorwaldsen. (Euphorion. Zeitschrift f. Literaturgeschichte, hrsg. von A. Sauer. 1. Bd. 2. H.)

C. Bååth-Holmberg. Ernst Trier. En den nordiska folkhögskolans märkesman. (Svensk tidskrift, utg. af F. v. Schéele. Upsala. 1894. S. 201—11.)

F. Liebermann. The Instituta Cnuti. (Transactions of the royal historical society. Vol. VII. S. 77—107.)

F. Liebermann. Consiliatio Cnuti. Eine Übertragung angelsächsischer Gesetze aus dem 12. Jahrhundert. Halle a. S. XX + 29 s. *1893.*

F. Liebermann. Über die leges Anglorum saeculo XIII. ineunte Londoniis collectae. Halle a. S. VIII + 105 s.

L. M. B. Aubert. Beiträge zur Geschichte der deutschen Grundbücher. Theils übers. theils bearb. von *O. Doublier.* (Zeitschrift der Savigny-Stiftung f. Rechtsgeschichte. 14. Bd. Germ. Abth. S. 1—74.)

Die Schleswig'schen und holstein'ischen Grundbücher. S. 46—63. — Anhang. I. Die dänischen Skjøde- und Panteprotokoller. II. Die norweg. Skjøde- und Panteprotokoller. S. 63—74.

Norske Herredagsdombøger. Udg. for det norske historiske Kildeskriftfond. 1. Række (1578—1604.) II—III. Dombog for 1580 og for 1585 ved *E. A. Thomle.* Chra. 149 og 231 s.

[*W. Tagg.*] Aus dem heimischen Rechtsleben in den Jahren 1834—94. Kiel.

Indeholder bl. a. den i 1834 oprettede overappellationsrets hist.

H. F. Chalybæus. Sammlung der Vorschriften und Entscheidungen betreffend das Schleswig-Holsteinische Kirchenrecht. Ein Handbuch f. Geistliche, Kirchenälteste u. Synodale. 2. Th. Kiel. VIII + 329 s.

V. Hedquist. Den kristna kärleksverksamhet i Sverige under medeltiden. Strengnäs. 147 s. Akad. afhdl. *1893.*
Behandler også de skånske hospitaler.

W. Schmitz. Der Einflusz der Religion auf das Leben beim ausgehenden Mittelalter, besonders in Dänemark. Freiburg i. B. XVI + 160 s. (O. m. t.: Ergänzungshefte zu den „Stimmen aus Maria-Laach" — 61.)

A. C. Bang. Den norske kirkes historie i det 16. århundrede (reformationsårhundredet). 1.—2. h. Kra. (S. 1—96.)

A. C. Bang. Oslo Domkapitels Altre og Præbender efter Reformationen. (Christiania Videnskabs-Selskabs Forhandlinger for 1893. Nr. 20.) Chra. 13 s.

F. Wagner. Zur Geschichte der Jesuiten-Mission in Altona. (Zeitschrift des Vereins f. Hamburgische Geschichte. 9. Bd. S. 333—38.)
Et aktstykke fra 1603.

Geschichte der lutherischen Mission. Nach den Vorträgen des † Prof. *D. Plitt* neu hrsg. u. bis auf die Gegenwart fortgeführt von *O. Hardeland.* 1. Hälfte. Lpz. 242 s.

Chartularium universitatis Parisiensis. Collegit, cum authenticis chartis contulit, notisque illustravit *H. Denifle*, auxiliante *Aem. Chatelain.* T. III. Ab anno MCCCL usque ad annum MCCCLXXXXIIII. Parisiis. XXXVII + 777 s. 4⁰.

K. Seitz. Aktenstücke zur Geschichte der früheren lateinischen Schule zu Itzehoe. VI. Itzehoe. Program.
Aktst. fra 1720—48.

Det dramatiske Selskab i Bergen 1794—1894. Udg. paa Foranstaltning af Det dramatiske Selskabs Repræsentantskab ved dets Ordfører. Med Henrik Meyers Portræt. Bergen. 161 s. 4⁰.

Bobé. Zur Lübeckischen Musikgeschichte. (Mittheilungen des Vereins f. Lübeckische Geschichte u. Altherthumskunde. 6. H. S. 155—56.)
Om indkaldelse af musikere fra Dmk.

H. Schück. Ur gamla papper. Populära kulturhistoriska uppsatser. 2. serien. Sthm. 186 s.

Af indholdet fremhæves: Marsk Stigs-visorna. S. 79—113. — En spansk saga och en dansk. S. 114—21. (En spansk novelle fra c. 1300, der er kilde til H. C. Andersens „Kejserens nye klæder“.) — En äktenskapshistoria från Karl IX's tid. S. 132—43. (Brita Griip og Anders von Berneck (Anders Holter), der flygtede til Danmark.)

H. Jæger. Illustreret norsk Litteraturhistorie. 11.—18. h. Kra. (2. bd. S. 481—864.)

S. Bugge. Bidrag til den ældste Skaldedigtnings Historie. Chra. 184 s.

A. U. Bååth. Om fornnordiska trollsånger. (Meddelanden från Göteborgs och Bohusläns fornminnesförening. 1. bd. S. 138—52.)

A. Perger. Erzbischof Sunesön's Hexaemeron. (Der Katholik. 3. Folge. 9. Bd. Januar.)

1500- och 1600-talens visböcker, utg. af *A. Noreen* och *H. Schück.* IV. Pär Brahes visbok. Upsala. 102 s. (Nyare bidrag till kännedom om de svenska landsmålen och svenskt folklif. Utg. genom J. A. Lundell. Bihang II. S. 383—484.)

O. Heslop. Northumberland words. A glossary of words used in the county of Northumberland and on the Tyneside. Vol. II. P. II. Mowbrand to Z. London. (S. 487—813.) (Publications of the English Dialect Society. Nr. 71.)

H. Barber. British family names. Their origin and meaning. With lists of Scandinavian, Frisian, Anglo-Saxon and Norman names. London. 220 s.

E. Mogk. Die älteste Wanderung der deutschen Heldensage nach dem Norden. (Forschungen zur deutschen Philologie. Festgabe für R. Hildebrand. Lpz.)

O. L. Jiriczek. Zur mittelisländischen volkskunde. Mitteilungen aus ungedruckten Arnamagnäanischen handschriften. (Zeitschrift für deutsche Philologie. 26. Bd. Halle a. S. S. 2—25.)

C. Jensen. Die Bewirtschaftung der „Schiftburlag“ auf Sylt. (Globus. Hrsg. von R. Andree. 66. Jahrg. Nr. 14.)

H. Mau. Die Gesellschaft freiwilliger Armenfreunde in Kiel von 1793—1893. 1.—2. Bd. Kiel. VI + 236 s. og IV + 347 s. *1893.*

G. J. Karlin. Bosebo kyrka i komparativ belysning. (Kulturhistoriska meddelanden. Quartalskrift utg. af kulturhist. föreningen för Södra Sverige. 1. bd. S. 1—13.)

G. Upmark. Skånska herrgårdar under renässanstiden. (Svenska fornminnesföreningens tidskrift. 9. bd. S. 44—67.)

J. F. G. Martens. Jacob Moers; ältere Hamburger Goldschmiedearbeiten in Kopenhagen. (Mittheilungen des Vereins f. hamburgische Geschichte. 15. Jahrg. S. 449—53.)

R. Muther. Geschichte der Malerei im XIX Jahrhundert. München. III. Bd. S. 198—261: Dänemark.

Forfattet af E. Hannover.

E. v. Ubisch. Die Porzellanfabrik zu Kopenhagen während des 18. Jahrhunderts. (Kunstgewerbeblatt. N. F. V. Bd. 12. H.)

A. Aubert. Den norske naturfølelse og professor Dahl. Hans kunst og dens stilling i aarhundredets utvikling. Kra. 173 s.

H. Hildebrand. Sveriges medeltid. Kulturhistorisk skildring. 1. D. II. 6. (sidste) h. (S. 705—1025 + VI s.) Sthm.

I kapitlet møntvæsen s. 770—917 behandles også Skånes møntvæsen.

A. Engel et *R. Serrure.* Traité de numismatique du moyen age. T. II. Depuis la fin de l'époque carolingienne jusqu'à l'apparition du gros d'argent. Paris.

Behandler også de skandin. mønter i det 11.—13. årh.

C. Mollwo. Die ältesten Lübischen Zollrollen. Lübeck. 97 s. Inaug. Dissert.

Tabeller rörande Finlands handel åren 1570—1622. Utarbetadede af *T. S. Dillner.* (Historiallinen Arkisto. 13. Bd. S. I—CL.)

R. Ehrenberg. Das königliche Commerz-Collegium in Altona. 1737—1890. Altona. 67 s. *1892.*

C. Böhmer. Die Stadt Itzehoe und ihre Post von 1624. Itzehoe. 25 s.

Svenska skriftprof från Erik den heliges tid till Gustaf III's. Efter original i riksarkivet och K. biblioteket i ljustryck utf. vid generalstabens lithogr. anstalt samt i boktryck åter-

gifna af *E. Hildebrand*, *A. Börtzell* och *H. Wieselgren.* 1. h. Medeltiden. Sthm. 25 planscher.

Indeholder bl. a. facsimiler af Erik Emuns gavebrev til Lunds domkirke (1135) og Kalmarunionsbrevet.

L. Bobé. Die Temler'sche Sammlung adelicher und bürgerlicher Stammbücher des 17. und 18. Jahrhunderts in der kgl. Bibliothek zu Kopenhagen. (Deutscher Herold. 24. Bd.)

G. Storm. Norges gamle Vaaben, Farver og Flag. Med 22 Billeder og 2 lithogr. Plancher. (Videnskabsselskabets Skrifter. II. Historisk-filosofisk Klasse. 1894. Nr. 1.) Kra. 36 s. + 2 plancher.

En Antikritik.

I forrige Hefte af Historisk Tidsskrift har Provst L. Koch i sin Anmeldelse af min Udgave af C. D. F. Reventlows Breve og Dagbogsoptegnelser paatalt en Række formentlige Urigtigheder saavel i den meddelte Levnedsskildring af Statsministeren som særlig i Gjengivelsen af den tyske Text.

Da de fremførte Anker imidlertid saagodtsom alle udspringe af Misforstaaelser og vitterlig ugrundede Paastande, har jeg ansét det for min Pligt, især fordi Talen er om en i vort Lands indre Historie saa fremtrædende Personlighed som Reventlows, at tage til Gjenmæle mod disse i størst mulig Korthed.

Til at begynde med har Provst Koch villet oplyse mig om (*S. 706 f.*)[1], at Reventlows Hovmester i Altona, som efter R.'s egen Udtalelse (Breve og Dagbogsoptegnelser S. 262) „tilføjede ham og Broderen saadanne Mishandlinger, at han mangen Gang følte sig fristet til med Vold at sætte sig til Modværge", ikke var nogen anden end den senere Biskop H. F. Janson, og bebrejder mig at have „kastet en stærk Skygge paa dennes hidtil uplettede Navn", fordi jeg, i Overensstemmelse med de anførte Ytringer af Reventlow, har kaldt vedkommende „en brutal Mand".

Ved den selvsikre Tone, som Provst Koch anslaar, tager det sig højst mærkeligt ud, at han selv i sin kun aargamle Biografi af Janson i Biografisk Lexikon meddeler, at J. var Lærer for Grev D. Reventlows Børn(!), hvorved kun kan forstaas Overkammerherre Grev Ditlev Reventlows Sønner Cai (født 1753, død 1834, Statsminister og Statholder i Lauenborg) og Frederik (født 1754,

---

[1]) De med Kursiv trykte Sidetal henvise til Historisk Tidsskrift.

død 1828 som Geheimekonferensraad). Christian og Ludvig Reventlows Fader var, som bekjendt, Grev Christian Reventlow[1]). Worms Lexikon, som Provst Koch anfører som Kilde, men hvis Angivelse han næppe har prøvet tilstrækkelig, siger kun, at J. „først i Holsten og siden i København fra 1762 var Hofmester for Grev Reventlous to ældste Sønner“, hvilket altsaa ikke kan passe paa Christian og Ludvig Reventlow, da deres Hovmester samtidig med deres Afgang fra Gymnasiet i Altona i August 1764[2]) blev afskediget og vist bort („aus dem Hause verwiesen“), S. 262, og Wendt allerede 16. Sept. gik med Brødrene til Sorø (S. XXX og 275). At Werlauff i en Tilføjelse i sit Haandexemplar af Bergsøes Bog om Reventlow (i Provst Kochs Eje) direkte nævner J. som Reventlows Lærer (endog til 1766!), siger for saa vidt intet, som han ogsaa i sin Notits angiver Worm som Kilde. Netop fordi Biskop Janson er en „hidtil uplettet“ Personlighed, hvem man vanskelig kan tiltro en Opførsel som den ovenfor skildrede, der i hvert Fald ikke kan have skaffet ham den Protektion hos den gamle Grev Reventlow, der ifølge Biografisk Lexikon havde Del i hans hurtige Forfremmelse, burde Provsten ikke, støttet til saa overfladiske Beviser, have identificeret ham med den, unægtelig i de sorteste Farver tegnede Person, hvis Navn Reventlow ikke har overleveret os, og som det ejheller er Umagen værd at efterspore.

Naar jeg endvidere, hvor Talen er om de unge Reventlowers romantiske Plan at flygte til Preussen for at træde i Frederik den Stores Hær, har brugt Udtrykket „lade sig hverve“, da er dette korrekt. Reventlow taler selv om preussiske Hververe, og det var ganske naturligt den eneste Udvej, de som Flygtninge, der ikke turde navngive sig, kunde benytte for at naa deres Maal.

Hvad angaar min, iøvrigt med Varsomhed udtalte Ytring, at det ved Regeringsforandringen 1784 skal være kommet til en haandgribelig Scene mellem Reventlow og Enkedronningen, da forholder det sig saaledes. Da Kongen i Statsraadet havde samtykket i Kabinetsskiftet og trukket sig tilbage til sine Værelser, skal Enkedronningen, der anede Uraad, have søgt Adgang til hans Gemak. Reventlow, der opholdt sig i Forgemakket og frygtede for, at hun skulde omstemme Kongen, traadte hende i Vejen og gjorde tillige, som en Slags Undskyldning herfor, Knæfald foran Døren. I sin Utaalmodighed og Ærgrelse stampede hun i Gulvet

---

[1]) Danmarks Adels Aarbog 1893. S. 382, 391.

[2]) Det hedder i Gymnasiets Matrikel: Mense augusti 1764 parentis jussu abiit sine valedictione Christianus Detlev Comes a Reventlow.

og skal have tildelt Reventlow et Ørefigen; et Øjeblik efter kom Kronprinsen til og beroligede hende. Saaledes fortæller Traditionen i den reventlowske Familie. Den for faa Aar siden afdøde Komtesse Malvine Reventlow, Statsministerens Sønnedatter, der havde denne Beretning af hans egen Mund og som med største Troskab og Pietet lige til sin Død samlede og optegnede alt vedrørende sin Bedstefader, har meddelt mig dette Træk. Værdien af denne Overlevering faar, som sagt, staa hen[1]).

Med Hensyn til Reventlows Forhold 1801 har jeg (S. LI) udtalt, at Reventlow delte den i Regeringskredsene almindelige Forsagthed og som Bevis for dette Udsagn meddelt Brevet S. 114 f., der stadfæster Hertugen af Augustenborgs Fortælling. Jeg forstaar derfor aldeles ikke Provst Kochs Udfald mod mig paa dette Punkt (*S. 715*).

Endnu uretfærdigere er dog Provst Koch, naar Talen fra det biografiske Moment kommer paa Textbehandlingen.

Reventlows Sprog er, hvor varmt og betagende det paa mangfoldige Steder kan virke paa Læseren, ofte skruet, svulstigt og dunkelt, en Hovedgrund til at hans Breve meddeles paa Originalsproget, da en nok saa omhyggelig og dygtig Oversættelse aldrig vil kunne erstatte den oprindelige Text. At kommentere hvert svævende Udtryk i denne skiftende Stil, der hyppig slaar over i poetisk Prosa, vilde være ligesaa absurd som at fortolke et lyrisk Digt. Som Udgiver er jeg mig bevidst, ved min fleraarige, indgaaende Beskæftigelse med de reventlowske Familiearkiver og mine gjentagne, lange Studieophold i Tyskland, at have udført mit Hverv med al mulig Omhu og Nøjagtighed, og jeg tør kalde Texten, forsaavidt det ikke udtrykkeligt er angivet i Anmærkningerne, paalidelig og korrekt. I et Tilfælde som nærværende udsætter en Udgiver sig let for den Skæbne, af en eller anden Læser, der enten paa Grund af virkelig eller øjeblikkelig svigtende Kundskab i det tyske Sprog eller af Mangel paa Eftertanke ikke strax kan finde Meningen, at blive sigtet for fejlagtig Læsning. Uden at ville paastaa, at Provst Kochs Indvendinger mod min Textgjengivelse skulde

---

[1]) At en saadan Scene kan have fundet Sted, er jo ingenlunde umuligt. Den berettes ogsaa omtrent samstemmende med den mundtlige Overlevering af Garlieb Merkel i dennes af J. Eckardt udgivne Optegnelser: Deutschland zur Schiller-Goethezeit (Berlin 1887, S. 142), dog her om Schimmelmann. Merkel var 1797 Privatsekretær hos Grev Schimmelmann. Dette Skrift, der indeholder forskjellige interessante Oplysninger om Christian VII og hans Hof, var Komtesse Reventlow ubekjendt og har, saavidt vides, ikke før været benyttet herhjemme.

kunde i de førnævnte Aarsager, skal jeg nu gjennemgaa de af ham anførte, omtvistede Steder.

Naar Provsten (*S. 709*) aner en Fejllæsning i Stedet: „ich habe trunken von Freude Lobgesänge meinem Hertzen gesungen“, da er Fejlen tydelig nok hans egen, idet han ikke citerer min trykte Text (S. 67, L. 4) rigtig. Jeg har „Lobges*ä*nge“ ikke „Lobgesänge“, som Provst Koch aftrykker.

Anm. finder det „helt mærkeligt“ (*S. 717*), naar Reventlow omtaler „mein Gedicht an Stolberg“. Hvorfor skulde R. ikke ogsaa have havt sine poetiske Øjeblikke? Der findes flere tyske Rimbreve fra hans Haand til Slægtninge, og 1787 digtede han endog Bondeviser paa Dansk.

S. 718 citerer Provsten Sætningen: „Fürchte nicht, dass wir je Plusmasters . . . aber Jux Verderbers von gantzem Hertzen“, som uforstaaelig. Det engelske Ord er saa tydeligt skreven, at der ikke er Tvivl om Rigtigheden, og det er vel analogt med det bekjendte tyske Ord „Bessermacher“, skjønt jeg ikke har fundet det i nogen Ordbog. Sætningen lyder i Oversættelse: Vær ikke bange, at vi ere Vigtigmagere, vi vil kun af al Kraft ødelægge alt, hvad der ikke duer (Jux).

Ordet Rotznäsgen (R. skriver, som det vil ses, ofte g for ch, saaledes Mädgen) kan findes i ethvert tysk Lexikon. R. kalder sine Børn for „de smaa Snotnæser“, — jeg tilstaar, at ogsaa æsthetiske Hensyn afholdt mig fra at give denne Oplysning!

Formen Riderød, som ogsaa Peter Syv har (Riderø), er rigtig læst. Om R. har kjendt dennes Ordsprog, skal jeg lade være usagt.

Formen variantis variantibus, som der staar i Originalen, er vel en Lapsus fra Reventlows Side.

Side 150, 10. Linie fra neden findes ingen Trykfejl. Der staar om Reventlows ældste Søn: „er wird die Insten Classen in einigen Jahren in einem hohen Grad glücklicher . . . machen“ (ɔ: han vil i Løbet af nogle Aar gjøre Indsidder Klasserne i høj Grad lykkeligere).

At Reventlow (*S. 711*) har brugt Ordet „Ildesindethed“ om Moltke og Colbiørnsen, er, som Dagbogens Text udviser, korrekt.

For Henvisningen til 2. Samuel 6, 6 (*708*) og 1. Kor. 1, 12 (*718*) kan jeg, der ikke er Theolog, kun være taknemmelig, skjønt Reventlows Haandskrift i første Tilfælde berettiger til at hævde min Læsning.

Hermed er jeg til Ende med Provst Kochs Indvendinger. Det vilde ikke være faldet mig ind at trætte nogen Læser med disse Detailler, hvis ikke Anmelderen udaf disse formentlige Fejl havde draget den Slutning, at Texten ikke var behandlet med til-

strækkelig Omhu. Skulde disse Linier være i Stand til at afkræfte denne haarde Paastand, da er deres Hensigt opnaaet.

Om Principerne ved en Texts Fortolkning blive to Mennesker næppe enige. Jeg kan til Slut dog ikke nægte mig den Bemærkning, at en Kommentar paa 70 Sider (Indledning, Anmærkninger o. s. v.) til 272 Sider Text ikke kan kaldes knap tilmaalt. At Anmelderen ikke har et Ord tilovers for det heri nedlagte Arbejde, kan efter det foregaaende ikke undre mig.

Louis Bobé.

Bøger indsendte til Redaktionen.

Samling af Danmarks Lavsskraaer fra Middelalderen med nogle tilhørende beslægtede Breve, udg. ved *C. Nyrop* af Selskabet for Udgivelse af Kilder til dansk Historie. 1. H. Kbh., G. E. C. Gad.

A. Fabricius, Illustreret Kirkehistorie for Folket. 1.—4. H. Kbh., E. Langhoff.

Meddelelser fra Krigsarkiverne, udg. af Generalstaben. 7. Bd. 2.—3. H. Kbh., Reitzelske Forlag.

Christian Bruun, Om Ludvig Holbergs trende Epistler til en højfornem Herre, indeholdende hans Autobiografi. Kbh., Lehmann & Stage.

Arthur Aumont og *Edgar Collin*, Det danske Nationalteater 1748—1889. En statistisk Fremstilling af det kongelige Teaters Historie fra Skuepladsens Aabning paa Kongens Nytorv 18. Decbr. 1748 til Udgangen af Sæsonen 1888—89. 1. H. Kbh.

Norske Regnskaber og Jordebøger fra det 16de Aarhundrede, udg. for det Norske historiske Kildeskriftfond ved *H. J. Huitfeldt-Kaas*. 2. Bd. 2 H. Chra.

Nils Stubs Optegnelsesbøger fra Oslo Lagthing 1572—1580, udg. for det norske historiske Kildeskriftfond ved *H. J. Huitfeldt-Kaas*. 2. H. Chra.

Biskop *Nils Glostrups* Visitatser i Oslo og Hamar Stifter 1617—1637, udg. for det Norske Historiske Kildeskriftfond ved *Ludvig Daae* og *H. J. Huitfeldt-Kaas*. Chra.

Norges Indskrifter med de ældre Runer, udg. for det Norske Historiske Kildeskriftfond ved *Sophus Bugge*. 3. H. Chra.

Det Arnamagnæanske Haandskrift 310 qvarto. Saga Olafs konungs Tryggvasonar er ritaði Oddr muncr. En gammel norsk bearbeidelse af Odd Snorresøns paa latin skrevne Saga om Kong Olaf Tryggvason. Udg. for det Norske Historiske Kildeskriftfond af *P. Groth*. Chra.

Dette Blad bortskæres ved Indbindingen.

Historisk-topografiske Skrifter om Norge og norske Landsdele, forfattede i Norge i det 16de Aarhundrede. Udg. for det norske historiske Kildeskriftfond ved *Gustav Storm.* Chra.

Hirdskraa i fotolithografisk Gjengivelse efter Tønsbergs Lovbog fra c. 1320, udg. for det norsk historiske Kildeskriftfond. Chra.

Johan Fritzner, Ordbog over det gamle norske Sprog. Omarb., forøg. og forbedret Udg. 29. H. vápnfimr—virðingamunr. Kra., den norske Forlagsforening.

L. M. B. Aubert, Den norske Obligationsrets specielle Del. 2. Bd. 1. H. Kra., P. T. Malling.

Svenska Riksrådets protokoll, utg. af Kongl. Riksarkivet genom *Severin Bergh.* VII. 1637—1639. Senare häftet. Sthm., P. A. Norstedt & söner.

Historisk Tidskrift, utg. af svenska historiska föreningen genom *E. Hildebrand.* 15. Årg. 1895. 2.—3. H. Sthm.

Rikskansleren *Axel Oxenstiernas* skrifter och brefvexling, utg. af Kongl. Vitterhets-, historie- o. antiqvitets-akademien. Senare Afd. 7. Bd. 1. Hertig Bernhards af Sachsen-Weimar bref 1632—1639. 2. Landgrefve Wilhelms af Hessen-Kassel bref 1632—1637 med tillägg af brefven från den sistnämdes gemål, landgrefvinnan Amalia Elisabeth 1634—1650. Sthm., P. A. Norstedt & söner.

Ewert Wrangel, Frihetstidens odlingshistoria ur litteraturens häfder 1718—1733. 1.—3. H. Lund, C. W. K. Gleerup.

Die Chronica Novella des *Hermann Korner.* Im Auftrage der Wedekindschen Preisstiftung für deutsche Geschichte herausg. von *Jakob Schwalm.* Göttingen, Vandenhoeck u. Ruprecht.

Vor ældste Rigslov.

Af

L. Holberg.

Saa tiltalende det end er for mig at vexle Ord med en Modstander som Hr. Professor Dr. juris H. Matzen og saa vigtige jeg end anser begge de af ham omhandlede Spørgsmaal[1]): om der existerer en af Kong Valdemar Seier i Aaret 1241 udstedt Forordning, og om dette er, hvad senere Lovbud kalde Leges Waldemari — for at være, saa maa jeg dog paa dette Sted lade det sidste Spørgsmaal ligge og kun saa kort som muligt søge at imødegaa Prof. Matzens Indvendinger imod, at vi have bevaret en i Aaret 1241 udstedt Rigslov. Ikke alene Hensynet til, at jeg føler mig som Gjæst hos et Tidsskrift, hvis Opgaver væsentlig ligge paa andre Omraader, paabyder denne Begrændsning, men ogsaa den Omstændighed, at Spørgsmaalet om, hvad der i senere Haandfæstninger menes med Leges Waldemari, aabenbart helst maa besvares samtidig med, at disse Haandfæstninger i det Hele undersøges og fortolkes. Der vil i det af mig paabegyndte Skrift „Konge og Danehof“ blive rig

---

[1]) Sml. ovenfor S. 1 flg.

Anledning og bedre Plads til at komme ind paa en fornyet Overveielse af det store Spørgsmaal om Leges Waldemari.

Professor Matzens Opposition imod den af mig fremsatte Hypothese: at den Forordning, der hidtil er bleven kaldt Kong Abels Lov, i Virkeligheden stammer fra Kong Valdemar Seier og er udstedt samtidig med og i nøie Forbindelse med den jydske Lovbog — har bevæget sig i forskjellige Baner. I sit i 1889 udgivne Skrift „Danske Kongers Haandfæstninger" var min ærede Modstander kommen til det Resultat, at den omstridte Forordning aldrig havde havt nogen Gyldighed, at den hverken stammede fra Valdemar Seier eller fra Abel eller overhovedet fra nogen Konge, fordi den nemlig aabenbart kun var „et Udkast i en Flerhed af Bearbeidelser". Efterat jeg imidlertid i 1891 havde undersøgt, hvilket Forhold der bestod mellem de Haandskrifter, hvori Loven er kommen til os, og paa Basis heraf havde søgt at paavise, at Prof. Matzens Anskuelse om Loven neppe var begrundet[1]), synes det som om Forf. har følt sig overbevist herved, thi Udkast-Theorien berøres aldeles ikke i hans nye Afhandling, hvorimod det tværtimod, og det endog med megen Kraft, hævdes, at Forordningen er en virkelig Lov, der hidrører fra Kong Abel. Fremdeles synes Forf. nu ganske enig med mig i, at den Udgave af Frd., der findes trykt i Geheimeark. Aarsberetn. V. S. 9 efter Hskr. Nr. 1311 d i Ny kgl. Saml., skreven 1416, er den, der kommer Originalen nærmest, ja vistnok er en temmelig nøiagtig Gjengivelse af denne, og at de 3 andre Recensioner af Loven (2 paa Latin i Arn. Magn.

[1]) „Dansk og fremmed Ret." Kbhvn. 1891.

Hskr. Nr. 12, 8vo, 1 paa Dansk i den Stockholmske Codex C. 41) ere mere eller mindre glosserede og omarbeidede Udgaver, bestemte til Brug i senere Tider. Der er altsaa nu Enighed mellem Prof. Matzen og mig om, at den nævnte Lov er vor ældste helt bevarede Rigslov, og Diskussionen mellem min ærede Modstander og mig indskrænker sig altsaa til det forholdsvis simple Spørgsmaal: Er denne Rigslov udstedt i Aaret 1241 eller under Kong Abels Regjering?

Hverken Prof. Matzens Hypothese om Lovens Herkomst eller min er ny. Allerede Kofod Ancher har nemlig, som jeg forlængst har gjort opmærksom paa [1]), henført Loven til Kong Valdemar Seiers Tid, ganske vist kun som en af flere Muligheder, og i Forordet til Geheimeark. Aarsberetn. V. henføres Frd. til Kong Abels Tid; det præciseres endog i Overskriften, at her foreligger Constitutio Abeli regis, 1251 mense Martio exeunte data. Prof. Matzen berører i sin Afhandling ikke, om han ogsaa holder paa denne bestemte Tid som Lovens Fødselsdag, og vi maa følgelig gaa ud fra, at han tænker sig Loven udstedt en Gang i Løbet af de 2 Aar, hvori Abel regjerede.

Forordningen indeholder 3 Artikler, der lettest kunne lede os paa Spor efter, hvornaar den er udstedt, nemlig Artl. 1, 7 og 14, og Prof. Matzen omtaler da ogsaa kun

---

[1]) „Kong Valdemars Lov.“ Kbhvn. 1886. S. 51. — En af de Skrivere, der sidst i det 15. Aarh. sammenskrev Biskop Knuds Apparat til Jydske Lov, har, idet han gjengav Texten til den heromhandlede Frd., antydet, at den skrev sig fra Valdemar Seier, thi han afskrev først Kong Valdemars Frd. for Fyen af 1228 og i umiddelbar Sammenhæng med denne Forordningen, medens han som Overskrift over begge Love satte Constitutiones Waldemari, se Arn. Magn. Hskr. 12, 8vo, S. 362.

disse Artikler. De to sidstnævnte Regler faa hos min ærede Modstander en noget ilde Omtale, idet de nemlig betegnes som „ubrugelige fra et almindeligt Lovgivningssynspunkt“ og som manglende bestemte Lovregler. Jeg haaber imidlertid at kunne paavise, at begge Artikler fortjene et bedre Skudsmaal, naar de blot ikke skulle tvinges ind i en Lov fra Abels Tid, thi der gjøre de ganske vist en daarlig Figur.

Paa Forhaand synes det klart, at en Bestemmelse som Art. 7 [1]), der lyder paa:

„Lovbogen skal gives og overholdes, og hvem, der handler mod den, skal straffes af Herre Kongen“, snarere maa henhøre til Aar 1241, da Kong Valdemar paa et Danehof i Marts Maaned gav den jydske Lovbog, end til Kong Abels Tid, thi han vides aldrig at have givet nogen Lovbog. Alligevel mener Prof. Matzen, at liber legalis ikke behøver at betegne den jydske Lovbog, thi denne kaldes Kong Valdemars Lovbog, undtagen paa Steder, „hvor Sammenhængen gjør Tilføielsen overflødig“, men dette er ikke Tilfældet her, og den liber legalis, som her siges at skulle gives, maa antages at være en Rigslov. Herved er nu imidlertid overset, at Forordningen paa det Nøieste er knyttet til den jydske Lovbog, den findes kun i Forbindelse med denne Lovbog, aldrig

---

[1]) „Detur et conseruetur liber legalis et qui contra ipsum fecerit, a domino rege puniatur.“ Udgaven i Arn. Magn. Hskr. 12, 8vo, S. 321 flg. har (øverst S. 322): Det(ur) et (con)seruat(ur) legal(is) liber, ikke, som jeg, vildledet af en uheldig Note i Geheimerarkivets Udg., anf. St. S. 10, har anført: Conseruatur legalis liber, se Dansk og fremmed Ret S. 171 Noten. Vi have altsaa to Hskr. af Loven, der indeholde Art. 7, og to, der udelade denne Artikel, se iøvrigt om dette Forhold mit anf. Skrift.

selvstændig[1]), og naar en Lov, der er indført i selve den jydske Lovbog, taler om liber legalis, skulde jeg formene, at Sammenhængen gjør Tilføielsen af, hvad det er for en Lovbog, der menes, overflødig. Hertil kommer det Faktum, at J. L. kunde kaldes og blev kaldt Lovbogen slet og ret uden Fare for Misforstaaelse, fordi nemlig de sjællandske og skaanske Retssamlinger i officielle Aktstykker aldrig kaldtes Lovbøger uden videre Tilføielse, men Love (logh, leges, jura)[2]). I hele Riget fandtes der kun een Lovbog, den jydske, og det er da ogsaa denne, der sigtes til, f. Ex. i Haandfæstningen af 29. Juli 1282 Art. 2 og 14 lige saa vel som i Art. 5.

Men Prof. Matzen har en anden Indvending imod, at liber legalis kan være den jydske Lovbog, thi den ovennævnte Artikels Slutningsord: „qui contra ipsum fecerit, a domino rege puniatur“, udelukker, at der kan være tænkt paa J. L. Det nytter efter hans Anskuelse ikke, at jeg forklarer dette som indeholdende „den Straffetrudsel mod dem, der ikke ville lyde Loven, der ellers synes at savnes i Lovbogen“, thi J. L. savner jo ikke Straffebestemmelser i sine enkelte Artikler mod dem, der handle i Strid med Loven; men hvordan skulde saa en saadan almindelig Tilføielse som denne virke? Hertil er at svare, at man kan handle mod en ny Lov ikke blot ved at overtræde enkelte bestemte Regler i denne, men paa en langt værre Maade ved slet ikke at anerkjende denne nye Lov, ved kun at ville respektere

---

[1]) De to Afskrifter af Loven, der findes i Arn. Magn. Hskr. 12, 8vo, ere. som hele Haandskriftets øvrige Indhold, afskrevne af gamle jydske Lovbøger. Se Bemærkningerne S. 247, 335 og 379.

[2]) For Sjællands Vedkommende sj. Frd. 1284 § 16, for Skaanes Frd. 28. Junii 1340 § 1 og 4.

de gamle Love, som den nye Lov skal afløse. Det er bl. A. dette Forhold, Kong Valdemar har for Øie, naar han i Fortalen til sin nye jydske Lovbog lod sætte følgende Ord: „Ingen Mand skal dømme mod den Lov, som Kongen giver og alt Land tager ved; men efter den Lov skal Landet dømmes og rettes". Danehoffet var i 1241 af samme Mening; idet det gav sit Samtykke til, at Lovbogen, som Kong Valdemar havde „ladet skrive", gaves og sattes i Kraft, og erklærede, at den skulde overholdes, gav det tillige en Regel om, af hvem og hvorledes de, der ikke vilde overholde Loven, skulde straffes.

Jeg henstiller, hvad der er rimeligst: Prof. Matzens Theori, hvorefter ovennævnte Artikel skal handle om en Rigs-Lovbog, der henføres til Kong Abels Tid, og som Ingen nogensinde har hørt Tale om, eller min Forklaring, hvorefter Lovbogen er Kong Valdemars, den eneste, der andetsteds uden videre kaldes liber legalis eller Lovbogen, og den eneste Lovbog, som nogen dansk Konge i Middelalderen overhovedet har givet.

Dernæst have vi Lovens Art. 14:

„Dominus rex prevideat regnum in posterum."

For at faa Artiklen til at passe ind i en Lov fra Kong Abels Tid, maa Prof. Matzen forstaa den som om den med et polemisk mod Fortiden rettet Blik indskjærpede enhver fremtidig regjerende Konge den Pligt at drage Omsorg for Riget istedetfor at tilsidesætte dets Tarv f. Ex. ved at adsplitte det til Bedste for yngre Kongebørn. Men er det virkelig tænkeligt, at man i den foreliggende Lov, der ellers helt igjennem indeholder bestemte, fast og skarpt udtalte Lovregler, hvor Danehoffets Villie er formuleret af en lærd Jurist — er det

tænkeligt eller rimeligt, at vi her kunne møde en Bestemmelse, som alene indeholder en moralsk Formaning til Kongen, der, saaledes som den foreligger, er den reneste Frase? Vilde det ikke være mærkeligt at finde en Lov, der tilraaber enhver Konge: Behag at passe paa Riget?

Lad os imidlertid se nærmere paa Bestemmelsen, thi der er ikke Enighed om Oversættelsen. Denne maa imidlertid ordret være:

„Herre Kongen skal fremtidig varetage Regjeringen."

Det, der kan være Tvivl om, er for det Første Ordet „preuideo", men da dette Ord i Middelalderen udtrykte det, der paa Tydsk kaldes vorsehen, versehen, bestellen[1]), har Lovkoncipisten her vistnok havt det danske Ord „forse" for Øie, der forekommer i det 13. Aarh.s danske Lovsprog, se Haderslev Byret Art. 13, hvor det hedder, at Raadmændene under visse Forhold skulle tage de Faderløses Gods og gjemme det, til de Umyndige komme til deres Lavalder, og „forse them there torff theraf". At forse Noget er at sørge for det, tage det i sin Varetægt eller desl.[2]). Dernæst er der Udtrykket „in posterum", hvilket jeg mener betyder fra idag af, medens Prof. Matzen nok vil indrømme, at Ordet kan have denne Betydning (se Frd. 1304 Art. 6), men mener, at det ogsaa kan betyde „i en (ubestemt) Fremtid"; der henvises til Hf. 24. Mai 1360 Art. 1, men for nu ikke at tale om, at denne Regel virkelig ogsaa gaar ud paa at fastsætte Noget, der gjælder „fra idag af", saa maa man af to Betydninger, som et Ord kan

---

[1]) Dieffenbach, Gloss. Latino-Germ. mediæ et infim. ætatis.

[2]) Kalkar, Ordbog over det gl. danske Sprog. Der anføres her et Exempel, der gaar ud paa, at Høvdinger skulle „forse Landet".

have, vælge den, der giver Lovbudet nogen Mening, men hvis ovennævnte Artikel skal oversættes saaledes: Kongen skal i en (ubestemt) Fremtid tage Vare paa Riget — saa forekommer det mig, at al god Mening forsvinder. Man kan derfor rolig gaa ud fra, at in posterum her, som overalt ellers i Lovbud, betyder fra idag af. Endelig er der Ordet „regnum", som Forf. mener betyder Riget, medens jeg gjengiver det ved Regjering. At Ordet kan betyde Regjering, maa jeg bestemt hævde; „anno regni nostri" er jo et velkjendt Udtryk i Dokumenter fra denne Tid; men iøvrigt er det ligegyldigt her, om Ordet tages i den ene eller den anden Betydning, thi at sørge for Riget, er vel dog enstydigt med at forestaa Regjeringen.

Forstaaet paa denne Maade, mener jeg, at ogsaa denne Bestemmelse faar sin gode Betydning ved at henføres til Marts Maaned 1241.

Vi vide, at Kong Valdemar kun i meget kort Tid overlevede Givelsen af den jydske Lovbog (og efter min Mening Udstedelsen af den Lov, vi her undersøge). Kongen, der i 1241 var 70 Aar gammel, døde Dagen før Skjærtorsdag, d. 27. Marts 1241[1]), og da det Danehof, paa hvilket J. L. blev givet, afholdtes i Marts Maaned (se Lovbogens Forord), er der Rimelighed for, at Hoffet er traadt sammen paa Midfaste Søndag (i 1241 d. 10. Marts), saaledes som vi vide, at det var Skik en halv Snes Aar senere. Kong Valdemar er altsaa formodentlig død 17 Dage efter Danehoffets Sammentræden og mulig kun nogle faa Dage efter dets Slutning, hvilket i ethvert Fald er sket med Paaskeugens Begyndelse. Kongen var,

---

[1]) Libri memor. Capit. Lund. Udg. af C. Weeke. S. 73.

da den jydske Lovbog og Forordningen gaves, en Mand, der i en høi Alder gik paa Gravens Rand, han var, som Prof. Matzen siger, i sit Livs sidste Dage, og det er rimeligt, at han ikke har været uforberedt paa at dø. Bevisligt er dette paa Grund af vore historiske Kildeskrifters Taushed om, hvorledes Kongen døde, ikke, men Ordene i Lunde Domkapitels Gavebog synes dog at antyde, at Kongen ikke er død pludselig, men fuldt forberedt paa at gaa bort[1]).

Jeg antager nu, at den ovennævnte Artikel i Forordningen indsætter Kong Valdemars Søn, Kong Erik, til at være Rigets „Forsyn", til Regent. Naar der nemlig her nævnes dominus rex, kan der ikke være tænkt paa Kong Valdemar, men der maa være tænkt paa den anden dominus rex, der existerede i 1241, paa Kong Erik. Jeg mener, at Danehoffet har, efter Opfordring af Kong Valdemar, der følte Døden nærme sig, indsat Erik til Ene-Regent i Riget paa lignende Maade som Rigsdagen nutildags i visse Tilfælde kan overdrage Regjeringens Førelse til Thronfølgeren under Kongens Sygdom. Der var dog Forskjel paa Kong Eriks og en almindelig Thronfølgers Stilling. Kong Erik, der var kronet til Konge i Aaret 1232, var nemlig ikke blot herved bleven Thronfølger, men han var tillige bleven sin Faders Medregent. Ikke blot have vi et af Fyrst Vitzlav til Rygen d. 24. eller 25. Februar 1240 udstedt Brev (Reg. Dan. Nr. 796), hvori det hedder, at det er udstedt „rege Waldemaro et rege Erico monarchiam Dacie gubernantibus", men der er endog bevaret Breve fra Kong Erik, udstedte i Faderens Levetid, der dateres i det og det Aar „af vor

[1]) Anf. St.: Sicque in bona confessione Christum confitens finem vite digne memorie commendavit.

Regjering", se Kong Eriks Privilegium af 28. April 1239 for Klosteret i Næstved „anno regni nostri septimo". Kong Erik regner sig altsaa for Medregent lige fra sin Kroning i Aaret 1232, og i Aaret 1241 var det følgelig ikke blot givet, at Erik var Thronfølger for det Tilfælde, at Kong Valdemar døde, men han havde allerede i 9 Aar været Faderens Medregent; hvor nær laa det da ikke at lade ham helt paa egen Haand føre Regjeringen, hvis Faderen følte sig for svag til længere at bære Regjeringens Byrde?

Men imod denne min Mening har Prof. Matzen flere Indvendinger. Hvorledes kan jeg for det Første faa dominus rex her i Artiklen til at være dominus rex Ericus? Skal Frd. henføres til Valdemar Seiers Tid, maa dominus rex være ham, paastaaes det; men dette leder ind paa en Undersøgelse af, hvad overhovedet Lovens Sprogbrug er, naar Kongen omtales.

Det er karakteristisk, at Forordningen, der bestaar af 23 Artikler, nævner dominus rex eller rex ikke mindre end 19 Gange, det er et Bevis paa, i hvor høi Grad Forordningens Opgave er at ordne Kongens Stilling. Paa disse 19 Steder, hvor Kongen nævnes, bruges 7 Gange dominus rex og 12 Gange rex alene. At nu rex ikke bruges om den nu regjerende Konge i en Frd., der ogsaa benytter dominus rex, er paa Forhaand klart og bestyrkes ved at undersøge Forordningen, men derimod kan man ikke omvendt slutte, at overalt hvor „dominus rex" nævnes, tænkes der udelukkende paa en nu regjerende Konge; det fremgaar tværtimod klart f. Ex. af Art. 13 og 15, at baade dominus rex og rex bruges skiftevis i de samme Artikler blot for Afvexlings Skyld og i Tilfælde, hvor dominus rex er, lige saa vel som rex,

Betegnelsen for Kongemagtens Indehaver til enhver Tid, om der end tillige tænkes paa den nuregjerende Konge. Kun i Artikler, der efter deres Indhold ere Øieblikbestemmelser, er det indlysende, at dominus rex har en bestemt Adresse; saaledes i Art. 1, hvori der nævnes Navnet paa en bestemt Prinds, og hvor der ved dominus rex aabenbart ogsaa er tænkt paa en bestemt Person, og her i Art. 14, der jo sikkert nok tager Sigte paa en bestemt Konge, hvem der meddeles Fuldmagt til at overtage Regjeringen. Paa begge disse Steder menes der efter min Anskuelse dominus rex Ericus. Der menes ham her i Art. 14, fordi der ikke kan staa dominus rex Waldemarus, og der menes ogsaa Erik i Art. 1, fordi der heller ikke her kan staa Valdemar, saaledes som dette nedenfor skal blive paavist. Paa Spørgsmaalet om, hvorfor da ikke Loven nævner Kong Eriks Navn, er Svaret, fordi dette var overflødigt, da jo Enhver vidste, hvem af de to domini reges der mentes.

Dette er nu imidlertid slet ikke Professor Matzens Hovedindvending imod min Forstaaelse af Art. 14, men min Theori skal føre til ganske forskrækkelige Konsekvenser; den fører til et Resultat, der ligefrem maa kaldes tragisk, og hvorved der beredes Valdemar Seiers Minde en trist Skjæbne — og alt dette Sørgelige og Triste fremkommer paa følgende Maade: Art. 7 i Forordningen viser, at Jydske Lov „endnu ikke var given, da Forordningen udkom; Art. 14 bestemmer, at Kong Erik fremtidig skal føre Regjeringen; men hvem har saa i Virkeligheden givet Jydske Lov? Aabenbart ikke Kong Valdemar, thi han var sat fra Regjeringen, inden Loven blev given.“ Derfor maa man forkaste en Fortolkning,

hvis uundgaaelige Konsekvens er, at J. L. ikke er given af Kong Valdemar.

Den her fremdragne Indvending kunde synes særdeles vægtig, men den bortfalder ganske, naar man lægger Mærke til, at det ingenlunde er rigtigt, at Art. 7 i Frd., saaledes som jeg forstaar denne, viser, at J. L. endnu ikke var given, da Frd. udkom. Art. 7 viser kun, at paa den Dag, da Danehoffet vedtog Art. 7 i Frd., var J. L. ikke given, og selv om man antog, at J. L. ikke var given, da hele Frd. var færdig og vedtagen af Danehoffet, kommer det Tragiske heller ikke frem. For at Frd. skulde have Gyldighed („udkomme"), maatte den nemlig naturligvis stadfæstes af Kongen, og hvis nu Kong Valdemar paa samme Dag, formodentlig henimod Paaske-tiden, har paa Danehoffet stadfæstet Bogen og Loven — hvor bliver saa den uundgaaelige Konsekvens: at J. L. ikke er given af Kong Valdemar, af? Først naar Kong Valdemar havde stadfæstet Forordningen, begyndte jo dens „in posterum" i Art. 14 og dermed Kong Eriks Regjering. Det er med dette for Øie ikke let at se, hvorledes det kan siges, at Frd. efter min Fortolkning „er saa hensynsløs fuldstændig at sætte Kong Valdemar fra Magten til Fordel for Kong Erik", eller hvorledes det kan paastaaes, at Kong Valdemar „i Følge Forordningen" i det Høieste har „ladet skrive Bogen", men ikke „givet Loven"; thi dette forudsætter fra min Side en Paastand om, at Frd. er et Diktamen af Danehoffet, der eo ipso, uden Stadfæstelse af Kongen var gyldigt og „udkom" — Noget jeg naturligvis ikke har tænkt paa.

En vægtig Indvending imod, at Professor Matzens Opfattelse af Loven som given af Kong Abel er rigtig, kan hentes fra det Skudsmaal, som han efter sin Op-

fattelse maa give Artiklerne 7 og 14. Det er ikke nok med, at han maa erklære, at Artiklerne „ikke indeholde bestemte, klare og haandgribelige Lovregler“, og at de ere „ubrugelige fra et almindeligt Lovgivningssynspunkt“, han maa endog udtale, at de „aabenbart meget lidt eller rettere slet ikke passe ind i Sammenhængen og Tankegangen i hele Forordningen“. Forf. vil derfor helst have disse lidet tiltalende Artikler bort af Loven, og han gjør i den Anledning gjældende, at da preuideo i Art. 14 konstrueres med Akkusativ, medens den efterfølgende Art. 15 i næstfølgende Linie konstruerer det samme Ord med Dativ, saa taler dette for, at Art. 14 ingenlunde er nedskreven i Sammenhæng med den øvrige Text. Maaske der altsaa bag de anførte „Bestemmelser“ (Art. 7 gaar altsaa med i Kjøbet) skjuler sig Planer om Kongemagtens Udfoldelse o. s. v. Men dette Argument slaar ikke til, thi ganske afset fra, at middelalderlig Latin ikke taaler at maales med en Ciceroniansk Maalestok, er det jo klart, at naar det her i Art. 15 siges: Nulli detur reszskot nisi regi uel regine venienti uel filiis eius. et quicunque mittitur ex parte domini regis, preuideat sibi exactor in euectione — saa er sibi en Hensynsbetegnelse, og der er underforstaaet et egentlig Objekt, nemlig „Redskud“. Evectio har nemlig i det romerretlige Sprog, som Lovkoncipisten benytter, dels Betydningen af Statsbefordring, dels bruges det om den skriftlige Tilladelse til at benytte denne Slags Befordring. Efter hele Sammenhængen er det vistnok klart, at Evectio her er taget i den sidste Betydning, og den ovennævnte sidste Sætning i Artiklen maa følgelig gjengives saaledes, at Exactor skal sørge for (Redskud) til den, der sendes paa Kongens Vegne,

efter (Kongens) Pas[1]). Den gamle danske Oversættelse af Frd. underforstaar ogsaa Redskud som Objekt i den ovennævnte Sætning, men Evectio har Oversætteren ikke kunnet magte[2]).

Jeg spørger atter: Hvilken Hypothese er den rimeligste, den, der ved at sætte Loven til Kong Abels Tid medfører, at Lovens to foran omhandlede Artikler maa stemples paa den Maade, som Prof. Matzen nødsages til, eller

---

[1]) Det har hidtil været min Anskuelse, at „in evectione" maatte gjengives ved Befordring, uagtet dette ikke ret passer i Sammenhængen, og først ved at undersøge den senere Tids Lovgivning blev det mig klart, at evectio aabenbart er brugt i sin anden Betydning og betegner det, som i det 16. Aarh. og senere kaldtes „Pasbord", Kongens skriftlige Ordre om Redskud til den, han sendte. Det indskjærpedes nemlig idelig, at Ingen maatte faa Redskud, med mindre han kunde fremvise Kongens eget Pasbord, se f. Ex. Aabne Breve af 15. Juni 1571, 3. Mai 1572 og 25. Aug. 1578 (Saml. af Forordninger udg. af V. A. Secher). Det sidstnævnte Brev gaar ud paa, at Borgerne i Viborg ikke skulle besværes med at flytte og føre Nogen, „medmindre han har vort Pasbord, eller vi (Kongen) komme i den Egn, da de skulle flytte os og vort Fadebur". Som man ser nøiagtig samme Regler, som i den gamle heromhandlede Artikel.

[2]) Artiklen giver Kongen, Dronningen og Kongeborn Ret til Redskud, naar de selv komme, men Redskudets Art og Omfang omtales, paa een Undtagelse nær, ikke; i saa Henseende henholder Art. sig til den bestaaende, sædvansmæssige Ret, og Redskud f. Ex. til Kongen omfatter følgelig al Kjørsel for Kongen, baade for ham, hans Følge og hans Fadebur. Kun een Begrændsning opstilles for alt Redskud: at Ingen maa føre Kjørehestene udover Herredsgrændsen. Det er denne sidste, for Alle og Enhver (aliquis) gjældende Regel, der i Hf. 29. Juli 1282 Art. 5 særlig indskjærpes for Fadeburskjørsels Vedkommende, hvor „abusiones contra leges" altsaa maa have fundet Sted. Prof. Matzens Fortolkning af Art. 15 i Frd., hvorefter denne alene skulde angaa Personbefordring, er ikke rigtig, og „jumentum" er ikke en Ridehest, men betyder i det romerretlige Sprog netop en Arbeidshest, en Kjørehest, se iøvrigt Konge og Danehof I. S. 102.

den, der ved at henføre Loven til 1241 faar klare og tydelige Lovregler i de to Artikler?

Jeg kommer nu til den Art. i Frd., der indeholder Professor Matzens eneste virkelige Argument for at henføre Loven til Kong Abel, nemlig til Art. 1:

„Dominus rex et dominus Cristoforus, dominus archiepiscopus et omnes episcopi et comites resignant omnes homines ab homagiis, quos ab aliquibus nauigiis dinoscuntur accepisse.“

„Herre Kongen og Hr. Kristoffer, Hr. Erkebispen og alle Bisper og Grever skulle sige alle de Mænd af deres Tjeneste, som de kunne kjendes at have modtaget af noget Skipæn.“

Paa denne Artikel baseres det nedarvede Argument for at henføre Loven til Abels Tid, idet der jo staar „dominus rex et dominus Cristoforus“, og det maa naturligvis indrømmes, at dette paa Forhaand tager sig ud som et godt Bevis. Men neppe ser man lidt nærmere paa Artiklen under den Forudsætning, at den er given under Kong Abel, før der reiser sig betydelige Vanskeligheder.

Artiklen staar aabenbart i en vis Forbindelse med J. L. III. 8:

„Kongen maa tage sig Mænd over hele sit Rige, i hvilket Skipæn han vil, og Hertug i sit Hertugdømme, og andre Kongens Børn eller Frænder eller Grever tage ei Mænd udenfor deres egen Ret og deres Len, end Biskop skal ei tage Mænd udenfor hans Bispedømme.“

For imidlertid nøiere at sammenligne de to Artikler, er det nødvendigt ret at forstaa dem; men Artiklen i

J. L. er uheldigvis mangelfuld netop paa det for os her afgjørende Punkt, nemlig i Spørgsmaalet om Tagelse af Mænd af Skipæn. Der nævnes nok, at Kongen kan tage Mænd over hele Riget, i hvilket Skipæn han vil; men med Hensyn til Hertuger, Kongebørn, Grever og Bisper, altsaa med eet Ord Lensmændene, siges det kun, at de alene maa tage Mænd indenfor deres Len, men om Forholdet til Skipæn i Lenet tales der slet ikke. Professor Matzen mener nu nok, at man kan underforstaa Sætningen „i hvilket Skipæn han vil", der kun siges om Kongen, ved alle Lensmændene, saaledes at disse indenfor deres Len maatte „mindske Skipæn", baade deres egne og Andres, ligesaa galt de vilde; men jeg ser ikke, at Forf. anfører Andet herfor end, at det vilde være en sproglig Uformelighed at gjentage Reglen om Skipæn ved Lensmændene. Rigtigheden heraf kan jeg imidlertid ikke indrømme. Man kan med fuldkommen samme Føie, ja efter min Mening langt sikkrere, sige som jeg: J. L. har, forsaavidt angaar Lensmænd, ingen anden Skipæn-Regel end den, der kan sluttes modsætningsvis af J. L. III. 8, nemlig at da der ene tillægges Kongen en Ret til at tage Mænd af Skipæn, have Lensmænd overhovedet ingen Ret til at tage Mænd der[1]).

[1]) Det af mig tidligere citerede Privilegium for Bispen i Ribe af 1288 (Ribe Oldem. S. 24), der giver ham Lov til at tage Mænd ikke blot udenfor, men ogsaa indenfor sit Dioces, taler for Rigtigheden af min Fortolkning af J. L. III. 8. Da nemlig Bispen i Henhold til denne Art. har Ret til at tage Mænd indenfor sit Bispedømme, maa Meningen med dog ved Privilegiet at give ham særlig Tilladelse hertil formentlig være at give ham Frihed til at tage Mænd af Skipæn i Bispedømmet, hvilket han ellers ikke havde Ret til.

Da der saaledes, forsaavidt angaar Lensmænd, ikke lader sig anstille nogen sikker Sammenligning mellem Lovbogen og Frd., opfordres man til at sammenstille Reglerne angaaende Kongen i de to Love, thi her har J. L. jo en utvivlsom Bestemmelse. Resultatet heraf er, at der er uopløselig Strid mellem Lovbogen, der giver Kongen Ret til i hele Riget at tage Mænd af alle Skipæn, og Frd., der tvinger ham til at sige alle Mænd, som han har taget af Skipæn, af sin Tjeneste. Min ærede Modstander kunde saaledes synes at have Ret i, at Frd. ikke kan være udstedt samtidig [1]) med Lovbogen, thi man kan jo dog ikke samtidig sige til Kongen (i J. L.): Du maa tage Mænd af alle Skipæn, og (i Frd.): Du skal skille Dig af med alle Mænd fra Skipæn.

Imidlertid maa det dog undersøges nærmere, om virkelig Frd. indeholder den Regel, at Kongen skal sige alle Mænd af sin Tjeneste, som han har modtaget fra noget Skipæn, thi at en saadan Regel vilde indeholde en høist mærkværdig, aldrig hverken forhen eller senere kjendt Bestemmelse, er en given Ting. At der paalægges umiddelbare Lensmænd Indskrænkninger i at tage Underlensmænd (Mænds Mænd), er saare naturligt og kjendes ogsaa i Udlandet, hvor man netop har Regler som Frd.s, der byde „Domini“ at afskedige Mænd, som de have taget imod Loven [2]); men at en regjerende Konge i

---

[1]) Prof. Matzens Bemærkning (S. 8) om, at jeg gaar ud fra, at Frd. er udkommen før J. L., beroer, som foran oplyst, paa en Feiltagelse.

[2]) Frd. 30. Decbr. 1188 (Mon. Germ. Legg. II. 183) §§ 23 og 24 De filiis . . . rusticorum statuimus, ne cingulum militare aliquatenus assumant, et qui iam assumserunt, per iudicem provinciæ a militia pellantur; quod si dominus eorum in militia eum . . retinere contenderit, ipse dominus in 10 libris . . . condempnetur. Reglen er optaget i den longobardiske Lensret V. 10.

noget Lovbud her eller i Udlandet skulde være stillet paa lige Fod med sine Lensmænd i Henseende til at tage Mænd eller afskedige dem, det er, saavidt jeg ved, uhørt. J. L.'s Regel, der stiller Kongen aldeles uindskrænket i Henseende til at tage Mænd, men begrændser Lensmændenes Ret, er der god Mening i; men at Lensmænd i denne Henseende stilles lige med Kongen, er saa lidt rimeligt, at der maa stærke Grunde til at antage, at noget saadant er fastsat. Hvis det virkelig staar i Frd., saa maa denne være udstedt under en Konge, hvis Stilling har været saa reduceret som neppe nogen anden dansk Konge, og saa maa den øvrige Del af Frd. nødvendigvis bære Vidnesbyrd om denne Kongens uheldige Stilling. Men dette er saa langt fra Tilfældet, at Kongen tværtimod ifølge Forordningens Regler indtager en hædret og betroet Stilling, se f. Reglerne om Kongebreve i Art. 13. Af Art. 16 ses det, at Loven f. Ex. med Hensyn til Bøndernes Arbeide gjør en bestemt Forskjel mellem Kongen og Milites; de Sidste maa i Saa- og Høsttiden ikke under nogen Omstændighed tvinge Nogen til at arbeide paa Befæstninger, men Kongen kan derimod gjøre dette „under paatrængende Nødvendighed". Hvorledes passer nu denne Adskillelse, der her gjøres mellem Kongen og Milites — selvfølgelig af Hensyn til, at Kongen skal sørge for Landets Forsvar —, til Art. 1 efter Prof. Matzens Forstaaelse? Aabenbart kun meget lidt.

Naar vi endelig spørge: Hvem vilde det være til Fordel for, om Art. 1 bød Kongen at sige Mænd, som han havde modtaget af Skipæn, af sin Tjeneste, maa der svares, at dette udelukkende var til Fordel for de andre Bønder i de Skipæn, Kongen havde taget Mænd

af, hvorimod Lensmænds Afsigelse af Mænd ikke blot var til Fordel for vedkommende Bønder, men i Virkeligheden til Fordel for Kongen ɔ: Riget, idet Frihed til at tage Underlensmænd bevislig formindskede Rigets Stridskraft [1]). Men er nu Frd. saa bondevenlig i sine andre Bestemmelser, at en saadan Regel kan passe til dens hele Indhold? Det er sandt, at Frd. er vel stemt mod Bønderne, som den er det mod Vederlagsmænd og Kjøbmænd, men dog ingenlunde i den Grad som Art. 1 efter hin Forstaaelse tyder paa, thi den foran nævnte Art. 16 forbyder f. Ex. kun Milites at tvinge Bønderne til Arbeide paa Befæstninger i Saa- og Høsttiden og afskaffer slet ikke i Almindelighed Tvangsarbeide. Det hjælper ikke at forklare den overvældende Bondevenlighed, Art. 1 efter den her bekjæmpede Forstaaelse vilde indeholde, ved at henvise til, at Bønderne den Gang endnu vare en væbnet, kamplysten Magt i Staten. En Bestemmelse som den i Art. 16 røber, hvordan det paa Lovens Tid stod til med Bøndernes Modstandskraft overfor de fuldt rustede Milites. Og var Bøndernes Magt saa stor paa denne Tid, hvorfor blev da J. L. III. 8 ikke mere bondevenlig affattet, end den er?

Det forekommer mig altsaa, at hvis man forstaar dominus rex i Artiklen om Kong Abel, kommer Reglen i Strid med alle andre Regler om Forholdet mellem Rigets Konge og hans Lensmænd, og Bestemmelsen bliver uforenelig med selve Lovens eget øvrige Indhold. Der er derfor atter her Anledning til at prøve, om Artiklen kunde passe bedre i en Lov, der henførtes til

[1]) De Chicanerier mod Kongen, som de til Underlensmænd forvandlede Bønder gjorde sig skyldige i, ses f. Ex. af S. R. D. V. 599. VI. 293.

Aaret 1241, og som var udstedt samtidig med J. L; det vil da vise sig, at hvis dette sker, forsvinde alle Vanskeligheder.

I Aaret 1241, da J. L. gaves, havde man jo nemlig en dominus rex, der ikke var Rigets første Konge, og som, ved Siden af at have Kongenavn og en vis Andel i Regjeringen, iøvrigt hidtil havde indtaget samme Stilling som de andre store Lensmænd i Riget. Antager man, at dominus rex er Kong Erik, er Art. 1 fuldkommen korrekt, set fra et lensretligt Synspunkt og sammenlignet med Lovens øvrige Indhold, saa handler den nemlig alene om Lensmænds Pligt til at sige Mænd af deres Tjeneste, ligesom J. L. alene har Grændser for Lensmænds Ret til at tage Mænd. Saa danner Frd.s Art. 1 et Supplement til J. L. III. 8, idet den efter min Mening tvinger de Lensmænd, der ikke faldt ind under J. L., til at indtage en lignende Stilling som Lensmænd under denne Lov. Frd. nævner nemlig foruden Kongen (efter min Anskuelse Erik) „dominus Christophorus“, og vi vide, at Hr. Kristoffer som Herre til Lolland og Falster faldt udenfor J. L.; det Samme er Tilfældet med Erkebispen, der selvfølgelig heller ikke nævnes i J. L., og vel er det, set med vore Øine, ikke korrekt, at der staar omnes episcopi et comites, medens der jo efter vor Fortolkning burde have staaet alle Bisper og Grever, der ikke hørte under J. L., men i 1241 kunde Ingen være i Uvished om, at Art. 1 kun angik Sjællands og Skaanes Retsomraader og følgelig kun alle Bisper og Grever der.

Men er det nu virkelig tilladeligt og muligt at forstaa dominus rex om Kong Erik, og har ikke Prof. Matzen Ret i, at naar en Lov uden videre nævner dominus rex,

saa maa der, hvis der er to Konger i Riget, menes Rigets første Konge, med mindre Navnet paa den anden Konge tilføies? Svaret herpaa er allerede givet ovenfor. En Undersøgelse af alle de Steder, hvor Frd. nævner dominus rex, viser, at dette Udtryk bruges afvexlende med rex om den til enhver Tid regjerende Konge, undtagen paa to Steder, hvor det maa have en bestemt Konge for Øie, nemlig i Art. 14 og her i Art. 1. Naar nu hverken Art. 14 eller Art. 1 kan faa god Mening, uden naar dominus rex forstaaes om Kong Erik, er det da saa urimeligt, at Frd. udelader Navnet paa dominus rex baade i Art. 1 og 14? Prof. Matzen lærer jo selv, at J. L. kaldes Lovbogen slet og ret, hvor Sammenhængen gjør det utvivlsomt, hvad der menes. I 1241 var det ganske overflødigt at tilføie Navnet Erik, thi Alle vidste, hvem dominus rex i Art. 1 og 14 var, og efter min Mening kan der end ikke den Dag idag være Tvivl derom.

Vi have bevaret et af Kong Erik endnu i hans Faders Levetid udstedt Brev (Ribe Oldem. S. 8) til Indbyggerne i Varde Syssel, hvori han lader dem vide, at han paa ingen Maade vil formindske Bispen af Ribes Skipæn. „Hvis derfor nogen Mand af Bispens Skipæn kom til os og svigagtig aflagde os Hyldning, idet han fortaug, at han hørte til Bispens Skipæn, ville vi, at slig Hylding skal kasseres og holdes for ugjort.“ Dette Brev, der ikke er dateret, men som maa hidrøre fra de nærmeste Aar før Kong Valdemars Død (man pleier at nævne 1237), viser os Kong Erik sigende de Mænd af sin Tjeneste, som han har modtaget af et Skipæn, altsaa netop i den Situation, som Frd.s Art. 1 nævner, og det viser sig altsaa, at han før 1241 havde været stillet som de andre

Lensmænd overfor Mænd fra Skipæn, hvorfor det er fuldt forklarligt, at han nævnes jævnsides med dem i Art. 1, thi selv om han nu indsættes til Regent, maatte han jo dog gjøre godt, hvad han i Fortiden havde gjort galt.

Vi ere hidtil gaaede ud fra den Forudsætning, som Prof. Matzen har lagt til Grund for sin Argumentation, at det er Danehoffets Stemme, vi høre i Forordningen, men det er ikke urimeligt, at det er Kong Valdemar, der taler i denne. Den jydske Forordning af 1284 taler f. Ex. ellers helt igjennem om „koning", som denne Forordning taler om rex, men af Art. 13 ses det dog, at det er Kong Erik Glipping, der fører Ordet. Da nu nærværende Forordning er affattet med det for Øie, at den skulde stadfæstes af Kong Valdemar og af ham „liusæs" paa Danehoffet (sml. G. A. V. S. 22), er det sandsynligt, at det er ham, der siger dominus rex. Saa er der ingen Tvivl om, at dominus rex i Art. 1 og 14, hvor der alene tages Sigte paa en bestemt Konge, er Kong Valdemars Søn, dominus rex Ericus, og paa de andre Steder, hvor dominus rex forekommer (Art. 7, 8, 13, 15 og 23), taler Kong Valdemar ligeledes nærmest om den dominus rex, der samtidig indsættes til Regent, og som skulde føre Loven ud i Livet, men dog tillige om enhver senere Konge. —

Skal det altsaa, alene efter en Undersøgelse af de ovennævnte tre Artikler af Forordningen, afgjøres, om denne vor ældste Rigslov stammer fra Kong Valdemar eller fra Kong Abel, forekommer det mig ikke tvivlsomt, at Loven maa henføres til den Konge, som Eftertiden kaldte Legislator Danorum; men Forordningen bestaar jo af 23 Artikler, og der er altsaa endnu en Snes Paragrafer at gjennemgaa, før man kan være sikker paa, at

alle Momenter til at bestemme Tidspunktet for Lovens Givelse virkelig ere fremdragne. I mit Skrift „Kong Valdemars Lov" har jeg foretaget en saadan fuldstændig Gjennemgang af alle Lovens Artikler med det Resultat, at Loven i sin Helhed passer godt til Kong Valdemars Tid. Endog de „Haandfæstningsregler", der findes i Lovens Art. 15 og 16, og som saa naturlig fremkomme netop der, fordi Art. 14 indeholder Indsættelse af en Regent, — endog disse Regler ere paa deres Plads i en Lov, der er udstedt under Kong Valdemar; thi selvfølgelig forløb en Regjering som hans ikke, uden at der stilledes store Krav til Befolkningen, for store af og til. Overfor senere Tiders høirøstede Lovprisning af Valdemars Tid, netop i Henseende til de Byrder, der hvilede paa Folket, er det godt at mindes, at da Kong Kristoffer I efter sin Regjeringstiltrædelse drog rundt i Riget for at hyldes paa Landsthingene, da maatte han bl. A. love at afskaffe „omnia grauamina . . . per patrem . . . superinducta" (S. R. D. V. 594).

Sluttelig vil jeg udtrykkelig fremhæve, at jeg af Hensyn til Pladsen har maattet udelade Alt om Forholdet mellem „Bogen" og „Loven", om de senere Haandskrifter af Loven o. s. v. Om dette og om Lovens Indhold overhovedet maa jeg henvise til mine tidligere Skrifter.

Det andet af Prof. Matzen behandlede Spørgsmaal, hvad der i senere Love og Haandfæstninger forstaaes ved Leges Waldemari, kan jeg, som ovenfor sagt, ikke gaa ind paa her. Som bekjendt, er dette iøvrigt et berømt gammelt Stridsspørgsmaal, der fra Kofod Anchers

Tid har beskjæftiget vore første Autoriteter paa Retshistoriens Omraade. At senere Rigslove, idet de tog Bestemmelse om hele Rigets Lovgivning, krævede Stadæstelse paa Leges Waldemari, syntes ikke vel foreneligt fmed, at dette Udtryk kun skulde forstaaes om den jydske Lovbog [1]), og det har derfor været paastaaet, at det maatte betyde hele Lovgivningen paa Kong Valdemars Tid, alle danske Love eller desl. Som jeg tidligere har gjort opmærksom paa [2]), har det hidtil ikke været klart, hvad der efter Prof. Matzens Mening forstodes ved Leges Waldemari, idet han væsentlig kun fastslog, hvad der ikke mentes hermed, men nu synes Forf. at være ganske sikker paa, at Leges Waldemari, i alt Fald i Hf. 29. Juli 1282, betyder den jydske Lovbog og denne alene. Dette er et rede og klart Standpunkt, hvorom der med Udbytte kan føres en Forhandling, og jeg glæder mig til at optage en saadan med min ærede Modstander paa et andet Sted. Foreløbig bringer jeg Professor Matzen min Tak for hans betydningsfulde Bidrag til Belysning af dette Hovedpunkt i dansk Retshistorie.

---

[1]) J. E. Larsen (Saml. Skr. I. 1. S. 128) betegner endog dette som en Umulighed.

[2]) „Dansk og fremmed Ret“ S. 149. Noten.

Om Bøndergaarde i Slesvig.

Nogle Bemærkninger fremkaldte ved Hr. Skoleinspecteur P. Lauridsens Udtalelser i „Historisk Tidsskrift“ 6. R. IV og VI.

Af

R. Mejborg.

I „Historisk Tidsskrift“ 6 R. IV har Hr. Skoleinspecteur P. Lauridsen leveret en Anmældelse af min Bog „Nordiske Bøndergaarde i det 16de, 17de og 18de Aarhundrede. Første Bind. Slesvig“ (Kjbh. 1892) samt af det dertil hørende Tillæg (Sstd. 1893). — Anmældelsen er rosende over enhver rimelig Grænse, man læse f. Ex. dens første Stykke: „Det hører til de største Sjældenheder i en og samme Forfatter-Personlighed at møde alle de Anlæg og Talenter forenede, der have været virksomme ved dette Værks Tilblivelse. Forfatteren er en skarp Iagttager, en utrættelig Arkivforsker, Literaturkender, Tegner, Stilist og kunstnerisk udviklet Bogtekniker. Hr. M. bryder ikke alene nye Baner i dansk Kulturhistorie, men ved Bogens typografiske Udstyr ogsaa inden for dansk Boghaandværk. Hver Overskrift og hver Udgang, lige fra Titelbladet til den mindste Note, har faaet sin Plads og Form efter de mest skrupuløse Overvejelser. Stil og Stof, Text og Billeder, Tryk og Papir smelte sammen til en indre og ydre Elegance, der gør Bogen til et Pragtværk og en Pryd for vor kulturhistoriske

Literatur" — og S. 650 hedder det: „Bogens Hovedemne er Bygningsmaade og Bygningsskik hos de tre Folk, der bebo Hertugdømmet. Forfatteren behandler disse Forhold meget udførligt og naar, saa vidt jeg kan skønne, ud til Grænserne for vor nærværende Viden. Adskilligt staar endnu usikkert og uløst; men det vilde være ganske ubilligt at lægge ham det til Last. Han har reddet, hvad reddes kunde, og frelst Grænseegnenes sidste Rester af ældre Bygningsformer."

Det var i 1894; Aaret efter har Tonen en anden Lyd. Hr. Lauridsen, der længe har arbejdet paa at afsætte Grænselinjer for dansk og tysk, fik nemlig i sin Sommerferie 1894 Lejlighed til at gøre sig bekendt med Bilagene til nogle Skatteregistre fra forrige Aarhundrede, som kort forinden vare indsendte til Statsarkivet i Slesvig, et Materiale, der giver Oplysninger om Nordgrænsen for „det saxiske Hus", hvis simple Former ikke ere til at tage Fejl af.

Havde den ærede Forfatter beskedent holdt sig til Grænsespørgsmaalet inden for den saaledes foreliggende Ramme, kunde han maaske være naaet til et godt Resultat; men heller ikke her viste han sig som en ædruelig Mand. Han oversaa, at det paagældende Materiale hverken var omfattende nok eller klart nok til, at man med det som Grundlag kunde danne sig en Mening om Husformer, man ikke andetsteds fra havde nøje Kendskab til, og idet han undlod at respektere Grænserne for Tid og Rum, skrev han en Artikel, der kom til at omfatte intet mindre end hele Landets Bygningsskikke fra Sagatiden til vore Dage. — Den findes i „Historisk Tidsskrift" 6 R. VI. S. 43 fl. og er spækket med Angreb, som skulle gaa ud over mig.

Hovedinteressen knytter sig til S. 64 o. fl., hvor Hr. Lauridsen taler om Stuelejligheden i „den danske Gaard“. Her begynder han med at omtale to Sogne i Husumegnen, og støttet til de ovennævnte Skatteregistre opstiller han en Række paa fem Gaarde, om hvis Indendørs-Lejlighed vi faa at vide, at der i den ene var kun èt Rum, nemlig en Pisel, i de andre derimod to, tre eller flere. — Hr. Lauridsen gaar ud fra den Forudsætning, at den enrummede Gaard „kan opstilles som Grundmønster“ (S. 65). Han antager, at denne Form gaar „højt op i Middelalderen bag baade det 15de og maaske endogsaa det 14de Aarhundrede“ (S. 71), og han formoder, at den enrummede Lejlighed endnu var almindelig omkring Aar 1600: „Endnu i Begyndelsen af det 17de Aarhundrede“, hedder det, „yndede Bonden ikke at udstykke Husets Beboelsesrum, Piselen, ved Skillevægge“ (S. 67). Efter at Hr. Lauridsen har opstillet nogle Hypotheser, som skulle belære os om, hvorledes Overgangen fra den enrummede til den mangerummede Lejlighed er gaaet for sig, lader han os vide, at han nu har gjort os delagtige i en Opdagelse, som „har sin store Interesse“ (S. 69). „Hidtil“, siges der, „har man intet vidst om Udviklingen af Beboelsesrummene i det sydjydske Hus — —.“ Nu ere vi satte „i Stand til med ét Blik at overskue hele Bevægelsen fra Reformationstiden til vore Dage“ (S. 69). — Saa fortsætter han paa samme Side: „Det er kun fra en lille Plet, fra de to Sogne, jeg har hentet disse Oplysninger; men en Isolation eller særegen Udvikling er her utænkelig. Vi have sikkert Ret til at antage, at Indhuset i Egnene mod Nord og Øst har gennemløbet den samme Udvikling.“ Ad denne Vej kommer han nemt til en ny Opdagelse.

Havde Hr. Lauridsen imidlertid haft en Smule Kendskab til den Opgave, han har taget sig for at behandle, vilde han ikke have været uvidende om, at der paa dette Omraade ingen Grund er til at nøjes med Gisninger. Man har nemlig længe vidst, at den danske Bondes Lejlighed fra Arilds Tid bestod i det mindste af to Rum: Pisel eller Stue og Kløve eller Bod.

Lad mig for at lede paa rette Vej først anføre to Stropher af det velbekendte, i det 16de Aarhundrede opførte Skuespil „Kort Vending“:

„Min Hustru nu maa for andre væve,
som før havde nok i Pisel og Kleve.“

Dernæst vil jeg gøre opmærksom paa, at Kalkars Ordbog henviser til to Aktstykker henholdsvis fra Aarene 1558 og 1408, hvori Ordet Kløve forekommer, at baade Molbechs Dialectlexicon og Videnskabernes Selskabs Ordbog har dette Ord, og at det her forklares som Navnet paa det Kammer, eller de Kamre, som fandtes inden for Stuen eller Piselen. — Endelig omtales Kløven og Boden i vore gamle Landskabslove, i „Valdemars sjællandske Lov“ og i „Jydske Lov“ (P. G. Thorsens Udg. Kjbh. 1852. S. 60 og Kjbh. 1853. S. 190). — Mon dette i og for sig ikke er mere end nok til at afvise Hypothesen om den enrummede Lejlighed?

Men til Overflod kunne vi gaa over til Nordslesvigs Vestkyst og herfra fremdrage Løherreds Tingbøger (hjemmehørende i Trojborgs Arkiv) fra Tidsrummet 1607—23 samt fra Aaret 1635. Her tales atter og atter om Kløven. Vi høre om Aftægtsfolk, der skulde være fælles med de unge om Pisel og Kløve, om en Mand, der skulde sætte sin Gris „paa et besynderligt Sted“ og derfor „satte samme Galt udi hans Kløve og gjorde ham

fed der". Der fortælles om et Barselgilde, sent paa Efteraaret, hvor en drukken Svend drog sin Kniv, tog den i sin Mund, uddrog sit Værge og jog alle de Folk, der vare i Piselen, ind i Kløven. Vi høre, at den skrigende Barselkvinde kaldte Folkene til sig, at disse kom frem fra Kløven, at en af dem løb til Skorstenen, tog en gloende Tørv og slog efter Karlen, saa han rømmede ud af Piselen. — Hyppigt omtales „Salshuse", der vare forsynede med Ovn og Skorsten og bestod af: Kløve, Pisel, Framgulv, Lo og Baas. — I Synsforretninger ere ofte Inden- og Udenomslejligheden hver for sig tagne som en Enhed; det kan f. Ex. hedde: „Kløven, Piselen og Framgulvet er tolv Fag, Loen og Baasen er otte Fag." I en saadan Forretning fra 1621 siges: „Kløven er tre, Piselen fire, Framgulvet fire Fag; Lo og Baas er tilsammen otte Fag."

I en Mængde Aktstykker fra Haderslev Øster- og Vesteramt, Løgumklosteramt, Tønderamts Gestherreder, Aabenraaamt samt fra Vis og Ugle Herreder i Flensborgamt (Aftægtsbreve, Købecontracter, Skiftesager og Concurssager) findes gennem hele det 17de Aarhundrede den samme Inddeling af Sædehuset. Endnu saa sent som Aaret 1700 forekom der i Løgumklosteramt et Indhus, der bestod af Kløve, Pisel, Framgulv med Bagerovn, samt Lo og Baas, et Hus, hvis Indretning følgelig i et og alt svarede til den, der hundrede Aar før var almindelig i Løherred.

I den sidste Halvdel af det 17de Aarhundrede var denne simple Form dog langt fra eneherskende. Der var — vistnok næsten i hele den omtalte Del af Sønderjylland — fremstaaet en ny Bygningsskik: det store gammeldags Framgulv tilligemed Indhusets Tærskelo havde veget

Pladsen for en lille Forstue, et Dørns med Bilægger, et Køkken samt et Bryggers og Bagers. — Saadanne Indhuse, velkendte fra Kongeriet, omtales allerede 1660 i Gramherreds Tingbog (Haderslev Amtsarkiv). — Samtidig blev der i ældre Gaarde, i et af de Frammershjørner, der stødte op til Piselen, indrettet et Dørns, som ligeledes blev forsynet med en Bilægger. Denne Indretning ses af Fig. 214 i „Nordiske Bøndergaarde“ I. — Skal jeg angive en rimelig Grund til, at Bonden den Gang var villig til at flytte fra den rummelige Pisel til det trange Dørns, kan det have været den voxende Vanskelighed ved at skaffe alt det Brændsel, som krævedes til Piselens store aabne Skorsten, en Formodning, som styrkes derved, at Kaminerne vedbleve at være i Brug i visse skovrige Egne.

Med det forrige Aarhundredes Landboreformer kom der fra de øvrige Samfundslag ny Bygningsskikke ud blandt Bønderne, og efterhaanden som den personlige Frihed fik mere og mere Raaderum, tog man ogsaa paa Bygningsvæsenets Omraade mindre og mindre Hensyn til gammel Skik og Brug, saa at Folk efterhaanden begyndte at indrette deres Huse efter eget Tykke. Men i Slutningen af det 18de Aarhundrede vedblev man dog paa mange Steder at holde sig til de gamle Former. Saaledes opførte rige Bønder i Østerslesvig Stuehuse, hvis Indretning ikke afveg meget fra den, der var kommen i Brug for over hundrede Aar siden. Som Exempel tjener et Indhus, der 1772 blev bygget ved Aabenraa Fjords nordlige Bred omtrent en halv Mil fra Byen, og som endnu i alle sine Enkeltheder staar uforandret. (Se „Nordiske Bøndergaarde“ I, Figuren paa S. 218 og Texten S. 220.) — Som Figuren viser byggedes det saa-

ledes: 1) en Kløve, delt paa sædvanlig Vis, 2) en Pisel, der kun adskilte sig fra den gammeldags derved, at et Par Smaakamre vare traadte i Stedet for de lukkede Senge, 3) et Dørns og et Køkken, liggende paa samme Maade som i de ældre Huse, 4) en Gang, der skulde tjene som Forstue, samt 5) et Bagers og Bryggers, hvorfra man havde skilt et Stykke af til Folkekammer. — Det er værd at mærke, at denne ny Bygning fik en Kamin i sin Pisel, der altsaa, skønt den hidrører fra saa sen en Tid, ikke naaede at blive „lucus a non lucendo“, som Hr. Lauridsen pynteligt udtrykker sig S. 67.

Altsaa er der heller ingen Brug for Gisninger, hvor Talen er om de Forandringer, Stuelejligheden i de sidste Aarhundreder er undergaaet.[1])

Ogsaa der, hvor Hr. Lauridsen gaar bort fra Bygningshistorien og over til andre Emner, skinner det igennem, hvor lidt han ved om Tingene. Saaledes taler han paa S. 63 om den Tid, da Rugen var den eneste Sædart, der var Genstand for Tærskning, og synes at lægge denne Tid nær op til Aar 1700. — Da jeg agter at blive indenfor det i „Nordiske Bøndergaarde“ behandlede Tidsrum, skal jeg nøjes med at gengive nogle Linjer af den slesvigske Biskops Jordebog fra 1509—1515

[1]) Om de yngste af disse Bygningsformer er det unødvendigt at søge Oplysninger i Arkiverne, eftersom Gaardene den Dag i Dag i ret anseligt Tal kunne tages i Øjesyn. Hvad de ældre angaar, skal jeg særlig henvise til Aftægtssager, Besigtigelser, Concurser og Tingbøger i Gram Godsarkiv, til Bondeskifter og Concurser i Trojborg Godsarkiv, til Gramherreds Tingbog og Tyrstrupherreds Skiftesager i Haderslev Amtsarkiv samt til de i Slesvig Statsarkiv værende Pakker: C. V. 1. Nr. 96. 103—115; C. VI. 3. Nr. 38; C. VI. 7. Nr. 101 og 102; C. VI. 9. Nr. 11—14; C. XII. 1. Nr. 1 i; C. XII. 3. Nr. 8—13; C. XIII. 5. Nr. 42 a. 44. 46, 49, 51; C. XIII. 8. Nr. 28.

(Slesvigs Statsarkiv A. Nr. 1134). Her staar der S. 53: „Summa der Vpboringe vthem Vorwerke van der Wintmolen vnd Watermolen: 1) Roggen. Vthem Vorwerke komen jarliges vmmetrent 60 Tonnen Roggen, 2) Garsten. Kommen jarlig vthem Vorwerke vmmetrent 250 Tonnen Garsten, 3) Hauern. De Hauer mit dem Stro wert jarlig gemenlich to Hexel gesniden.“ Altsaa viser det sig, at af det tærskede Korn udgjorde Byggen allerede da fire Gange saa meget som Rugen, og at det kun var Havren, der ikke tærskedes, idet Skaftekornet blev skaaret i Hakkelse, et Forhold, der er velkendt fra andre Steder og andre Tider.

Det er dog ikke alene Mangel paa Kendskab til et tilstrækkeligt Antal Kilder, man maa bebrejde Hr. Lauridsen. Der er ogsaa Grund til at anke over, at de faa Bøger, han citerer, saa vel som den, han kritiserer, ere overfladisk læste. Jeg skal anføre nogle Exempler. 1) I meget stærke Udtryk klager han over, at jeg ikke ved, at Kostalden i Haderslev Østeramt udgjorde en Del af Indhuset, og han tilføjer: „Alle ældre Beskrivelser, alle offentliggjorte Grundplaner, alle utrykte Oplysninger bekræfte denne Regel“ (S. 61). Han har overset, at jeg siger, at alle Indhuse i Nørreslesvigs Øster- og Vesteregn forhen vare ens indrettede og indeholdt: Kløve, Pisel, Framgulv, Lo og Kostald („Nordiske Bøndergaarde“ I. S. 214). Han har ligeledes overset, at den Mand, hvem han særlig støtter sig til, I. I. H. Lütgens, i sin Text ikke har et Ord om Kostalden, og i sin eneste Grundplan fra Haderslevegnen, følgende ny Skikke, henlægger den til en Sidefløj. At Hr. Lauridsen taler om, hvad der staar i alle utrykte Kilder, er betegnende for hans Selvkritik. — 2) Han bebrejder mig, at jeg omtaler Huse i Hedeegnen,

hvor Røgen trak ud af en Lyre. „Saa vidt mig bekendt“, siger han, „har Historien ikke overleveret os et eneste Vidnesbyrd om den Slags Huse mellem Husum og Kolding. Det slesvigsk-danske Røghus ligger saare langt tilbage i Tiden, og uden at forsømme noget kunde Forfatteren have ladet det forblive i det Mørke, hvorfra ingen har kunnet drage det frem“ (S. 74). Han har overset, at jeg har besvaret dette Spørgsmaal, og at Tidspunktet ikke ligger „saare langt tilbage“, eftersom sønderjydske Bønder boede i Lyrehuse, indtil Forordningen af 11. December 1741 tvang dem til at bygge Skorstenspiber, som ragede mindst en Alen op over Taget (S. 167). At min Kritiker ikke ved at gøre Forskel paa et Røghus og et Lyrehus, skal kun bemærkes. — 3) Efter at Hr. Lauridsen har udtalt sin Forundring over, at jeg kan have Detailkundskaber til Bygninger, hvoraf jeg ikke har Beskrivelser, siger han, at han skænker mig Bryggeredet, Saltoldene m. m., og at „Halvdørene kunne gaa samme Vej“ (S. 73). Han har overset, at disse Døre omtales (S. 7) i Feilbergs Bog „Fra Heden“, den eneste danske Kilde, han for dette Afsnits Vedkommende citerer. I Forbigaaende skal det bemærkes, at naar Hr. Lauridsen, der — efter Anmældelsen at dømme — synes at være hjemmevant i denne Egn, ikke engang har lagt Mærke til Halvdørene, som han rimeligvis utallige Gange er gaaet ind og ud af, kan man ikke undre sig over, at han ikke har haft Blik for gamle Materialier, anvendte i ombyggede Huse: Stolper, saaledes tilhugne, at de oprindelig kun kunne have gjort Tjeneste i en Bulvæg, sodede Sparrer, der i lang Tid have været udsatte for Skorstensrøg, samt

meget andet, der taler tydeligt nok til den, som kan og vil bruge sine Øjne.

Det forekommer mig, at begge Hr. Lauridsens Artikler, saavel den rosende som den dadlende, bære Vidnesbyrd om, at Forfatteren lod sig rive med af en Stemning og derved kom ind paa et Emne, som var ham fremmed.

Nogle Undersøgelser om Guders Navne i de nordiske Stedsnavne.

Af

Johannes C. H. R. Steenstrup.

Under de Anfægtelser, for hvilke den gamle nordiske Gudelære i nyere Tid har været udsat, og som til Dels ere gaaede ud paa, at den i Skjaldekvadene indeholdte Gudetro kun var de høiere Klassers eller endog kun Skjaldenes Opfattelse af Guderne, vil det være naturligt at søge nye Kilder til Oplysning om, hvad den virkelige Gudetro hos Folket har indeholdt, og at undergive de Kilder, som afgjort stamme fra Folket, en ny Prøvelse. I denne Henseende skulde Stedsnavnene synes at give en god Veiledning, da de ville kunne oplyse om, hvilke Guder der virkelig dyrkedes og mindedes af Folket, samt hvorvidt enkelte Egne dyrkede visse Guder med særlig Forkjærlighed. For saa vidt Stedsnavnene efter deres forskjellige Former kunde henføres til en ældre eller yngre Tid, vilde vel ogsaa heri kunne ligge et Vink om de forskjellige Guders Ælde. Men dernæst er det sikkert, at selve Gudsdyrkelsen, Formen for den Ærefrygt, der vistes Guderne, i mange Henseender maatte kunne belyses af disse Navne.

Medens man tidligere var meget tilbøielig til at finde de gamle nordiske Guders Navne i rigeligt Maal bevarede i Stedsnavnene, er man i den nyere Tid bleven langt forsigtigere og har indset, at den tilsyneladende Lighed med Guders Navne i Virkeligheden ofte kun er et Skin. Især ved at tage de gamle Navneformer for sig har man faaet Øie for, at Guden i Virkeligheden ikke kommer Stedet ved. Jeg henviser her især til de omfattende Arbeider over dette Emne, som ere fremkomne fra Professor O. Rygh, Lektor M. F. Lundgren og afdøde Arkivar, Dr. Oluf Nielsen [1]). I den efterfølgende Undersøgelse vil jeg søge at fastslaa forskjellige Hovedsætninger paa dette Omraade, som Forskerne vistnok maa siges at være naaede til, uden at de endnu ret ere blevne sig dem bevidste, og som formentlig ville kunne tjene til Veiledning med Hensyn til Etymologien af Stedsnavne, som endnu ikke ere forklarede. Endvidere vil jeg paapege nogle Veie, ad hvilke formentlig Klarhed i flere herhen hørende Punkter kan naaes. Temmelig nøie til dette Spørgsmaal slutter sig imidlertid et andet, nemlig hvorvidt Guders Navne anvendes paa jordiske Personer.

[1]) O. Rygh, Minder om Guderne og deres Dyrkelse i norske Stedsnavne S. 199—221 i P. A. Munchs Norrøne Gude- og Helte-Sagn 1880. — M. F. Lundgren, Språkliga intyg om hednisk Gudatro i Sverige, i Göteborgs Kongl. Vetenskaps- och Vitterhets-Samhällets Handlingar XVI. 1878. — Oluf Nielsen. Bidrag til Fortolkning af danske Stednavne, især Stykke 5. Spor af den hedenske Gudsdyrkelse (S. 257—273). i Blandinger til Oplysning om dansk Sprog i ældre og nyere Tid, udgivne af Universitets-Jubilæets Danske Samfund. I. 1881—87. — Her fortjener tillige at nævnes M. Arnesens Afhandling „Minder om hedensk Gudsdyrkelse i vore Stedsnavne“ i Indbydelsesskrift fra Frederikshalds lærde Skole 1866 og A. Falkmans Ortnamnen i Skåne, 1877.

og da dette har Betydning ogsaa for Tolkningen af Stedsnavne, skal jeg først dvæle derved.

1.

Hvad Forholdet mellem Personers og Guders Navne angaar, mener jeg nemlig, at den Hovedregel maa gjælde, at Personer aldrig bære Guders Navne i uforandret Form, hvorimod Gudernes Navne kunne gaa igjen i Personnavne i afledet Skikkelse, med tilføiet Endelse, eller paa lignende omdannende Maade.

Beviset for denne Sætning maa væsentlig føres ad negativ Vei. Man vil kunne raadspørge vore mest omfattende Fortegnelser over nordiske Personnavne fra Oldtiden eller den ældre Middelalder, og man skal finde, at Personer ikke bære Guders Navne[1]). Grunden hertil var aabenbart den, at det under Hedenskabets Blomstringstid vilde have været formasteligt, om en troende Hedning bar selve Guddommens Navn, og i en følgende Tid, da Christendommen trængte frem og omsider seirede, vilde af helt modsatte Grunde Ingen vove at bære den fornægtede eller forfulgte Guds Navn. Saaledes maa man bestemt bestride, at en Mand kunde hedde til Ex. Odin, Thor eller Frø; et Stedsnavn, hvori vitterligt et saadant Navn forekommer, kan derfor ikke sigte til nogen menneskelig Personlighed.

Men medens det i den hedenske Tid maatte anses formasteligt at bære selvsamme Navn som Guden, var det derimod pietetsfuldt at bære et Navn, der mindede

---

[1]) Jeg henviser til Registrene til Scriptores Rerum Danicarum, Codex Esromensis, Munch, Det norske Folks Historie, Flateyjarbók.

om en Gud og ligesom indviede vedkommende Person til Guden. Den mythiske Kong Raum gav sin Søn Brand til Guderne og kaldte ham Gudbrand[1]). Rolf Landnamsmand blev som en stor Ven af Thor kaldt Thorolf; han gav sin Søn Stein til den samme Gud og kaldte ham Thorstein. Denne Thorstein gav ligeledes sin Søn Grim til Thor og lod ham kalde Thorgrim[2]). Saaledes var det godt at være ligesom mærket med Gudens Navn; i Ynglingasaga c. 7 fortæller Snorre Sturlassøn ogsaa. hvorledes man havde for Skik at give sin Søn Navnet Auðun efter Odins Navn, efter Thor Thorir eller Thorarin. Steinthor eller Hafthor, og paa lignende Maade. Dette er saa naturligt og forstaaeligt for enhver Følelse til alle Tider, vi behøve jo blot at minde om, at ingen Christen vilde kalde sin Søn Christus, men derimod gjerne Christian eller Christofer.

Sandheden af den nævnte Hovedsætning vil yderligere fremgaa, naar man søger at klare sig de tilsyneladende Undtagelser, som findes.

Vi begynde med Odin. Man træffer i et Brev fra Esrom c. 1170 *Othen villicus de Autheruth*, det er imidlertid ikke Navnet Odin, men, som Dr. Oluf Nielsen rigtigen har forklaret det, det gamle danske Øthæn, der ofte forekommer (Michael Ødenson, Swen Øthensson 1380). og som er bevaret i Bynavnet Ønslev (Øthænslef)[3]). Det samme Navn og ikke Gudenavnet gaar igjen i Petrus Othensun i et dansk Brev fra 1257[4]), i Othin i Husarø

[1]) Flateyjarbók I, 23.
[2]) Eyrbyggja Saga c. 3, 7, 11.
[3]) Codex Esromensis 115. jfr. Nielsen. Personnavne. Øthæn. Det tilsvarende angelsaksiske Navn Eádwine forekommer i Edwinæthorp i K. V. Jordebog (Endrup i Asminderød Sogn).
[4]) Diplom. Arn. Magn. I, 228.

i et svensk Diplom fra 1405[1]), og i et sjællandsk Othinstorp, der i 15. Aarh. hed Ønstorp. Paa samme Maade maa den i to norske Aktstykker fra c. 1500 nævnte Oden Tronsson have baaret Navnet Auðunn[2]). Heller ikke hos de Danske i England kan man finde Odin'er, saaledes som det urigtigt har været paastaaet. Othinus, Søn af Rodbertus presbiter og Æmma, der nævnes i Dødebogen fra New Minster i Winchester, har klart nok baaret Navnet Øthæn[3]), ligesom Møntmesteren i York paa Knud den Stores og Edvard Bekjenderens Tid Othin, Oththin[4]).

Derfor savnes ethvert Bevis for, at nogen Person har heddet Odin, og det samme gjælder om Navnet Thor. Oluf Nielsen anfører i sin Samling af Personnavne intet Exempel herpaa, og Lundgren bemærker, at man vel i det femtende Aarhundrede nogle Gange kan finde Thor som Mandsnavn, men at det her aabenbart kun er en sammentrukket eller mindre rigtigt stavet Form af Tord. I den ældre Tid forekommer det ikke, naar man da undtager, at to eller tre svenske Runeindskrifter fra christen Tid have Navnet Thor[5]); men at her enten en Sammentrækning eller en slet Stavemaade foreligger, synes dog klart. Frø eller Freir findes intetsteds i Norden som Navn for en Mand, derimod findes i Danmark Personnavnene Frøger, Frøgerth, Frøsten, Frøwin, i Sverige Frøbjørn, Frøguther, Frømunder, Frøriker, Frøvither og andre.

---

[1]) Silfverstolpe, Svenskt Diplomatarium I, 438.
[2]) Fritzner, Ordbog, óðinn.
[3]) Liber Vitæ: register of New Minster and Hyde Abbey 65.
[4]) B. E. Hildebrand, Anglosachsiska mynt 215, 303.
[5]) Lundgren, l. c. S. 56 f.

Jeg hævder altsaa, at den opstillede Sætning er en Regel uden Undtagelse [1]).

2.

Inden jeg gaar over til at omtale den særlige Klasse Stedsnavne, som Undersøgelsen især dreier sig om, finder jeg Grund til at begynde med en Sætning, der vedrører Stedsnavne i Almindelighed; dog vover jeg paa dette Omraade ikke at medtage de norske og svenske Navne — dertil er Materialet altfor omfattende —, skjøndt jeg er overbevist om, at her lignende Forhold gjøre sig gjældende. Det kan nemlig hævdes, at der ved Navngivelsen, især hvad Forholdet mellem Stedsnavnes første og sidste Sammensætningsled angaar, i mange Tilfælde raader bestemte Regler, der endog ikke tillade Undtagelser. Jeg skal nævne nogle Exempler herpaa. Endelsen *-lef* betyder den en Mand overladte Besiddelse eller det ham tildelte Omraade [2]). Byer med denne Navneform findes kun i det gamle danske Rige, og mellem de halvtredie Hundrede Stednavne paa *-lef*, som her findes, skal der næppe kunne nævnes et eneste Exempel, hvor ikke det

[1]) Tidligere Forfattere have, som det synes, ogsaa hævdet, at Personer ikke bare Guders Navne, men de have dog tænkt sig Undtagelser; det er disse sidste, jeg vil bestride. Henry Petersen, Nordboernes Gudedyrkelse 44, siger: „en ligefrem Opkaldelse efter Guden uden Tilsætning af et andet Navn kan sikkert ikke have fundet Sted, medens Hedentroen stod i sin fulde Kraft“, hvorfor han forklarer nogle af de ovenfor anførte Exempler som opstaaede i en Overgangstid eller christen Tid. Lundgren (S. 34) nævner, at Odin „meget sjældent“ forekommer som Personnavn; de af ham anførte Exempler ere gjennemgaaede ovenfor. — Kun for saa vidt en af de nordiske Guder skulde være en rent lokal Gud, kunde man tænke sig hans Navn benyttet som Personnavn i andre Landskaber.

[2]) Histor. Tidsskr. 6. R., V, 355 f.

første Led kan forklares ved et gammelt nordisk Personnavn. Man kan ikke tænke sig f. Ex. et Skov-lef, Ager-lef, Kirke-lef, Sø-lef, Bro-lef o. s. v. Paa helt modsat Maade forholder det sig med *-by*. Denne Endelse forbindes gjerne med Naturgjenstande eller med Ord, som nærmere betegne Stedets Beliggenhed og Lign.:

Aaby	Lundby	Lyngby	Dalby	Nordby
Kjeldby	Risby	Oreby	Høiby	Sønderby
Kjærby	Skovby	Sandby	Holmby	Østerby
Osby [1])	Withby	Stenby	Næsby	Vesterby
Rørby		Wæthælby	Dragby [2])	Gammelby
Strandby			Ør(e)by	Meilby
Sundby				
Søby				

eller *-by* forbindes med et af Mennesker skabt Objekt:

Brøndby	Husby	Stangby	Harghby [3])	Kværnby
Broby	Borgby	Stokby	Viby	Mølleby
		Tømmerby	Kirkeby	

eller med collektive Navne [4]):

Karleby
Bondeby.

Derimod ere Sammensætninger med Personnavne saa sjældne, at de staa som tilfældige Undtagelser. I Kong Valdemars Jordebog findes 68 Navne sammensatte med *-by*, og kun i 5 af disse kan et Personnavn siges at indgaa, nemlig i Bramsby, Getesby, Knutsby, Stensby, Thoræby. Ved at gjennemgaa Registrene til saadanne

[1]) *os*, Aamunding, Udløb.

[2]) Draaby paa Mols paa Draget, Landtungen, ud til Hassens (K. V. Jordebog: Draghby), Draaby paa en Indsnævring paa Mors, Draaby ved Roeskildefjord paa en lignende Indsnævring af Halvøen Horns Herred (ældre Form: Draubye).

[3]) Harreby i Frøs Herred i Sønderjylland, 1205 Harghby, jfr. O. Nielsen i Blandinger I, 271.

[4]) Jfr. om disse tre Klasser Bellander, Anteckningar om Westmanlands härader i fordna tider 79.

gamle Kilder som Lunde Domkapitels Gavebog, Esrombogen og Oldemoder finder jeg denne Regel fuldt bekræftet; jeg finder ingen nye Navne at tilføie til de fem nævnte[1]). Der kan maaske endog paavises særlige Grunde til, at de fem Byer have faaet Personnavnet tilføiet, fordi dette til Ex. fandtes i en anden Stedsbetegnelse i Nærheden og derfra er gaaet over paa Byen. Knutsby ligger saaledes paa Knudshoved og ved Knuds Skov, Getæsby (Gjedesby) ved Gjedserodde og Gjedeskov[2]).

Men fremdeles gjør en saadan Regel sig gjældende overfor Byerne paa *-torp*, idet disse aldeles gjennemgaaende forbindes med Personnavne. Der kan nævnes nogle Undtagelser, men de udgjøre saa faa Procent, at man ved Fortolkningen af et Stedsnavn paa *-torp* maa have i første Linie et Personnavn for Øie og vel vogte sig for at vildledes af de Naturforhold, som tilsyneladende ligge nærmest i Navnet.

Der findes en stor Del Byer paa *-torp* (*-strup*, *-drup*), som man i første Øieblik — ogsaa ved at lægge Mærke til deres Beliggenhed — kunde være tilbøielig til at forklare efter Naturforhold. Naar man fra Hjørring kommer til Lønstrup ved Vesterhavet og finder den lille Plet saa vel skjult i Hulningen mellem Bakker og Klitter, synes man ikke at kunne nære Tvivl om, at Torpen har Navn

---

[1]) Lunde Gavebøger har 34 Navne. Codex Esromensis 29. Oldemoder 14: ingen af dem ere sammensatte med Personnavne.

[2]) Jfr. Bellander l. c. 79: man ville gerna neka, att *-by* ansluter sig till ett personalnamn; men man kan det icke. sedan sådana namn. såsom Andersby, Amundsby m. fl. anträffats. Med tämlig säkerhet kan dock påstås. att inom Westmanland ytterst sällan sådana ortnamn förekomma. som hafva *-by* efter ett personalnamn.

efter dens Beliggenhed „i Løn“. Og dog er det ikke Tilfældet, Byen hed oprindelig Løthenstorp af Personnavnet Løthen[1]). I Slangerup Sogn ligge Byerne Manderup og Kvinderup tæt ved hinanden, og det kunde se ud som Drilleri at ville nægte, at de hidrøre fra Mand og Kvinde[2]), saaledes som det jævnlig hævdes. Men at for det Første en saadan Tolkning af det ene af disse Navne er urigtig, vil fremgaa af, at man paa et hvilketsomhelst andet Sted i Landet vilde henføre Manderup — hvilket Navn findes nogle Gange — til Mandsnavnet Mani, Manne, af hvilket ogsaa Mannarp og Mannestad i Skaane forklares[3]), eller til Navnet Manki, fra hvilket et Manderup i Horns Herred maaske maa udledes[4]). Nu kunde det jo tænkes, at Egnens Beboere, efter at Manderup var opstaaet, idet de forsætligt eller uforsætligt mistydede Navnet, fik det Indfald at kalde en i Nærheden opstaaet, ny Torp Kvinderup. Men de gamle Tiders Bebyggelse har et langt alvorligere Præg, Navngivelserne et strængere Physiognomi; man paasatte ikke da Navne med en lignende Lethed eller et saadant Lune, som naar Nogen nu døber sit Landsted. Der findes ganske vist Navne af lystig eller humoristisk Art, men de skrive sig

[1]) Nielsen, Personnavne, Løthæn; Trap, Danmark V, 59.
[2]) Endog Slangen er tilstede, se Arthur Abrahams, Minder fra min Barndom og tidlige Ungdom 171: Om Paradiset har ligget i denne Egn, skal jeg ikke kunne sige; men saa meget er vist, at Navnene der i Nærheden tydede derpaa. Foruden den større Landsby, Slangerup, laa der i den umiddelbare Nærhed to Smaabyer, hvoraf den ene hed Manderup og den anden Kvinderup.
[3]) Falkman 159.
[4]) Det skrives c. 1300 Manctorp, c. 1370 Mandorp, Scr. Rer. Dan. VI, 259. VII. 48. O. Nielsen, Personnavne.

gjennemgaaende fra senere Tider[1]). Saaledes er der al mulig Rimelighed for, at denne Torp har fulgt den almindelige Regel for Benævnelser og er bleven opkaldt efter en Person, helst en Mand. De ældre Former af Navnet ere desuden ikke Quinnæ-thorp[2]), Kvindernes By, men Quintorp, Quindrupe[3]). Et tilsvarende Personnavn findes vistnok i det vestergøtske Qvinnestad[4]).

Agerup kommer ikke af Ageren, men af Aki, Agge, Aage; Bakkerup ikke af nogen Bakke, men af Baghi, Bakki o. s. v. Hvad var naturligere end at den lille Nybygd, som opstod i eller ved en Skov, blev betegnet efter Skoven, og dog er det næsten ikke Tilfældet. I det nuværende Danmark findes vistnok kun eet Skovstrup (Gunderup Sogn, Fleskum H.). Der findes et Sogn Skorup i Gjern H. (1319 Scoghrop), i Hundborg H., Sjørring Sogn en By Skorup, i Faxe H., Ulse Sogn en By Skoverup, i Sønderjylland en By Skovrup i Taps Sogn[5]). Nogle af disse Navne maa maaske forklares af Beliggenheden ved en Skov og ikke af Mandsnavnet Skori (eller Skaghi), men i hvert Fald er det jo saare faa Navne overfor den Legio af Byer paa *-torp*, som findes, og overfor det store Antal af dem, for hvilket Opkaldelsen efter en Skov laa nær. Byerne paa *-torp* udgjøre vel

[1]) Hist. Tidsskr. 6. R., V, 351 f.

[2]) Scr. Rer. Dan. VI, 171: 1356 Qwintorp. Bricka, Kancelliets Brevbøger 1551—55, 399: Quindrupe. Dog findes i Jordebogen fra 1497 i Codex Esromensis 271: Qvinderop.

[3]) *Quinnæ* er Ejeform Flertal af *kunæ*; først i det 13. Aarh. eller senere dannes et selvstændigt Enkelttalsord *quinnæ* ved Siden af *kunæ*, se Wimmer, Navneordenes Bøjning i ældre Dansk 110.

[4]) Iøvrigt kan nævnes, at O. Nielsen i Bogen om Personnavne anfører et Navn Kvimi (fra Stedsnavnet Qvimæruth).

[5]) Scr. Rer. Dan. VI, 484; Trap, Danmark III, 508, V, 141, 249, VI, 118; Kok, Folkesproget i Sønderjylland II, 351.

henimod 2000 i det nuværende Danmark, henimod 300 i Sønderjylland[1]), i Skaane omtrent 1200[2]), og hvor mange af disse Byer vilde ikke passende kunne være betegnede efter en Skov? I Forhold til Byerne paa *-torp* udgjøre Landsbyerne med Endelsen *-by* i det nuværende Danmark kun en Femtedel eller Sjettedel, men dog findes der en halv Snes Byer Skovby.

Det samme gjælder Navnet Sørup; der findes i Slesvig kun eet saadant, i Skaane blandt dets 1200 *-torp*'er kun 7. Der findes i Danmark intet Bjergerup eller Dalerup, derimod to Byer Dalstrup, hvilke hidrøre fra Mandsnavnet Dal, og to Byer Dallerup, hvori et andet Navn Dali er indgaaet. To Byer Nordrup (Northorp) komme af Mandsnavnet Nori, fem Byer Kjærstrup, Kjærup af Navnet Ker. Der findes et Sundstrup (ved Virksund), ingen Lyngstrup eller Lyngerup; to Byer Gammelstrup stamme fra Mandsnavnet Gamæl. Høirup, alleryderst ude paa Stevns Klint, betyder vistnok den høie Torp, og nogle andre Høirup'er[3]) have vel samme sproglige Herkomst, men Byerne Høistrup (Høgstorp) skylde Høk eller Høkær deres Navn.

Og saa maa man endvidere huske paa, at flere af disse Byer, der have Navn efter Naturforhold eller paa en anden karakteriserende Maade, ere unge og opkomne paa en Tid, da den gamle Skik og Regel for Navngivningen var gaaet tabt. Der findes nu henimod en halv

---

[1]) Strodtmann, Bedeutung der Ortsnamen im Herzogthum Schleswig (Program fra Flensborg lærde Skole 1833) 26 f.; Hist. Tidsskr. 6. R., V, 345.

[2]) Falkman, Ortnamnen i Skåne 91.

[3]) Høirup i Hviding H. hed Høthorp, Hødorp (Oldemoder 61, 108), Hydhorp, Hugerup (i 15de Aarh., Kok, Danske Folkesprog i Sønderjylland II, 200) og har altsaa anden Herkomst.

Snes Byer Nyrup, men allerede Navnet viser, at de ere forholdsvis unge; i Kong Valdemars Jordebog og Lunde Gavebøger findes intet Ny-thorp[1]).

Saaledes maa det gjælde som en Hovedregel, at Byerne paa *-torp* ere sammensatte med et Personnavn. Undtagelserne ere saare faa, ja vi kunne paa Grundlag af saadanne gamle Kilder som Kong Valdemars Jordebog, Lunde Domkapitels Gavebøger, Oldemoder og Esrombogen for de ældre Tiders Vedkommende angive Forholdet nærmere saaledes, at kun 3—4 p. C. af *-torp*'erne indeholde som Navnets første Led andre Bestemmelser end et Personnavn[2]).

Netop paa samme Maade kunne vi gaa frem overfor Stedsnavnene paa *-stath*, og vi finde da, at kun 3—4 p. C. ere sammensatte med andre Ord end Person-

---

[1]) Oldemoder 109 nævner et Nythorp (i Tyrild Herred), men det hedder nu Norup og kommer maaske af Nuti; jfr. Nødeløf (Nølev).

[2]) I Kong Valdemars Jordebog nævnes nemlig 144 *-torp*'er (absolut nøiagtigt kan Tallet her og i de følgende Kilder dog ikke angives paa Grund af en og anden Usikkerhed bl. a. om Steders Identitet). Af Navne, som ikke kunne forklares ved Hjælp af Personnavne, findes vist kun 4, nemlig Angxethorp, Anxiothorp, Agnsø i Skipping H., Anxiothorp, Agnsø i Halland, Syothorp, Sørup paa Laaland og Syothorp, Sørup paa Falster. — I Lunde Domkapitels Gavebøger 73; som Undtagelser staa Maklætorp, Maglarp i Skytts Herred og Wanstathathorp i Vandstad Sogn, Færs Herred. — Blandt „Oldemoders" 75 Navne ere 2 Undtagelser: Nythorp i Tyrild H., der dog nu hedder Norup (se Anm. 1), og Wethlæthorp, Vellerup i Horns H. paa Sjælland i Nærheden af Veile-Aa. — Af Esrombogens 84 Navne mærkes Kirkæthorp, Kirkerup i Sømme H., Nythorp, Nyrop, i Tikjøb Sogn, Syothorp, Sørup i Grønholt Sogn, samt maaske Worethorp, Horæthorp, Ordrup i Gjentofte Sogn.

navne[1]); Stedsnavnene med *-ryth* ere alle sammensatte med et Personnavn[2]).

Som Modsætning erindre vi om, at i de samme Kilder — i Følge de foran givne Oplysninger — af Stedsnavnene paa *-by* kun 3—4 p. C. ere sammensatte med Personnavne.

Hvad der altsaa her skal hævdes er dette, at der i den gamle Navngivelse er langt større Regelmæssighed end almindelig antaget, og at der især er en bestemt Praxis for, hvilke Arter Ord og Navne der forbindes med de enkelte Endelser. Dette kommer især stærkt for Dagen, naar man studerer Navneforraadet i de ældste Kilder, Jordebøger og Diplomer. Jeg har her kun omhandlet en vis Klasse Endelser, men der vil ganske sikkert kunne gjøres lignende Iagttagelser med Hensyn til andre Endelser og Forbindelser[3]).

---

[1]) I Kong Valdemars Jordebog findes 30 Navne paa *-stath*, hvoraf kun 1 danner Undtagelse: Eydærstath (Landskabet Eidersted); ikke derimod Thingstathæ, se Videnskab. Selskabs Oversigt 1896, 386. I Lunde Domkapitels Gavebøger 16 Navne, af hvilket 1 formenes sammensat paa en anden Maade: Vesterstad (jfr. nedenfor S. 367). I Oldemoder 20, med 1 afvigende Navn: Kungested (Kongsted). Codex Esromensis indeholder 7 Navne, alle sammensatte med Personnavne.

[2]) K. V. Jordebog har 8 Navne, Lunde Domkapitels Gavebøger 11, Codex Esromensis 19, Oldemoder 1.

[3]) Arkivar Oluf Nielsen — hvis tidlige Død Forskningen af Oldtidsnavnene saavel som af saa mange andre Sider af Fortidens Liv dybt maa beklage — har været opmærksom paa, i hvor høi Grad Byer med Endelserne *-stad*, *-lef*, *-torp*, *-rod* indeholde Navne paa Personer, derfor er hans Bog om „Olddanske Personnavne“ bleven saa righoldig og har vundet almindelig Paaskjønnelse af Sprogmænd og Historikere, selv om man i mange Enkeltheder kunde være uenig med Forfatteren. Men Dr. Nielsen har ikke været opmærksom paa, at der i Forbindelsen af de to Led ikke blot kommer et hyppigt eller sæd-

Mange af de Stedsnavne, som nu foreløbig maa betragtes som Undtagelser, ville sikkert ved en nærmere Prøvelse vise sig at falde ind under Reglen. Jeg tager her nogle enkelte Prøver paa Navne sammensatte med *-stath* for mig. Som bekjendt forklares Kjøbstaden Thisted som Staden i Thy fremfor alle, Thys Hovedstad, og til Ære herfor skrive vi Alle Thisted med *h* (Trap nævner i sit Værk 4 Byer Tisted, men kun Kjøbstaden skrives med *h*). Man kan dog med vægtige Grunde bevise, at dette aabenbart beror paa en Misforstaaelse. For det Første stemmer det ikke med Thisteds Historie, thi, som vitterligt er, høres der slet intet om denne Bebyggelse førend midt i det 14de Aarhundrede. I den ældre Middelalder ere to andre Steder i Thy fremtrædende og kunne betragtes som Hovedpunkter, nemlig Vestervig og Sjørind. Thisteds Navn er aabenbart bleven dannet paa en Tid, da den var uden Betydning. Og selv i den senere Del af Middelalderen indtog jo Thisted en meget beskeden Plads. Men dernæst tale sproglige Grunde bestemt mod hin Forklaring. Thy hed i gamle Dage og uforstyrret gjennem hele Middelalderen Thiud, Thyth[1]), og Byen maatte altsaa oprindeligt have heddet Thythstath saaledes som en Thybo hed Thythbo: Johannes Thythbo 1305 (Scr. Rer. Dan. VI, 412), Thywthbo bygdhæthing 1348 (Diplom. Vibergense 15), eller den maatte have heddet Thythæ-

---

vanligt Forhold frem: her er i de ældste Tider en Regel med forholdsvis faa Undtagelser.

Ligesom Dr. Nielsen har fremdraget mange gamle Navne, om hvis Tilværelse i Danmark man ikke havde nogen Formodning, saaledes ville sikkert ad denne Vei endnu mange kunne findes. Jeg gjør saaledes opmærksom paa, at Breca, der deltog i den berømte Væddesvømning med Beowulf, og hvis Navn man hidtil forgjæves har søgt i fremmede Maal, simpelthen bærer et dansk Navn, som ogsaa var at vente: det findes i Brikæthorp paa Laaland (saaledes i K. Valdemars Jordebog, senere Bregerup, nu Knuthenlund), ligeledes maaske i Brikshøl i Skadst Herred.

[1]) I Dueholms Brevbog forekommer det paa en Snes Steder og altid skrevet Thywdh, Thydh o. s. v. (S. 6 nævnes dog Jes Thybo 1439).

stath i Lighed med Thythæsysæl (K. V. Jordebog 2, Oldemoder 63). Byen hedder imidlertid gjennem hele Middelalderen Tystath, Tiistedt, Tistedt [1]), hvor altsaa i den første Stavelse *th* savnes to Gange. Den lydlige Forskjellighed kommer endog meget karakteristiskt frem. I et Brev af 1367, vistnok det ældste, hvori Byen omtales, skrives 4 Gange Thyuth, 2 Gange Tystath, og i et andet Brev af samme Aar 2 Gange Thydh, 1 Gang Tystath (Erslev, Repertorium II, 117, 118, jfr. S. 164: Tystad 1374; Ældste Archivregistraturer I, 9, 89, 104). Et Brev af 1422 har Thywdt, men Tiistedt (Dueholms Diplomatarium 109, jfr. S. 64: Tistedh 1459). Aldeles enestaaende er et Aktstykke udstedt af Læsø Birketing 1485, hvori Tydstedh forekommer 3 Gange, medens samme Birketing i et Brev af 1507 skriver Tiistet (Diplom. Vibergense 81 f., 128). Man er aabenbart nu begyndt at combinere og at etymologisere. Først i det 16de Aarh. begyndte man at skrive Byens Navn Thisted. Da nu endvidere Byer, som ende paa *-stath*, som foran paavist sammensættes med Personnavne, foreligger utvivlsomt ogsaa et saadant i Tisted, nemlig det samme Navn, som findes i Byerne Tisted i Gislum Herred (K. V. Jordebog: Tystathe), i Nørlyng H. og i Hindsted H., fremdeles i Tistrup, i Sønder Herred Djurs [2]) og i Ø. Horne Herred.

Jeg vender mig til en anden Kjøbstad, Ystad i Skaane. Dennes Navn blev af Joh. Kok (Folkesprog i Sønderjylland I, 207) og Falkman (l. c. S. 15) forklaret som opstaaet ved, at Præposition og Substantiv vare smeltede sammen: i Staden. Dette vilde være et temmelig enestaaende Forhold. Den gamle Form er Ystath [3]), Istad [4]), og aabenbart er det Personnavnet

[1]) Se saaledes tredie Bind af Æ. Archivregistraturer, hvor den nævnes en halv Snes Gange.

[2]) Scr. V, 302, VI, 431, 488: Tistorp.

[3]) Lunde Domkapitels Gavebøger 17, 192, 259 (S. 303, 334 findes Øystathæ, aabenbart en Feilskrift, foranlediget af det foranstaaende Øyæ).

[4]) Scr. Rer. Dan. VI, 333.

Isi, Yse, som rummes i Bynavnet[1]), hvad O. Nielsen rigtigt har erkjendt.

Vesterstad i Færs Herred i Skaane kommer mulig af Verdenshjørnet Vest, men det er lige saa sandsynligt[2]), at Byen bærer en Mands Navn, idet vi i Ø. Gøinge Herred finde et Vestærsløff[3]). Hvis en *-stath* eller en *-løf* opkaldtes efter en Vesti eller en Wisten (oldn. Veseti og Vèstein) — hvilke Navne forekomme i Skaane i gammel Tid — vilde meget let i Tidernes Løb Bynavnet kunne være omtydet og fordrejet efter Verdenshjørnet. Og naar man saa paa Kortet finder, at den allernærmeste Kirkeby Sydøst for hin Stad hedder Østraby (Østreby), ses det, at Fristelsen til at forandre Byens Navn har været stor og Ændringen næsten uundgaaelig.

3.

Idet jeg derefter gaar over til at betragte de Gudenavne, som formentlig forekomme i nordiske Stedsnavne, vil jeg først fremhæve, at man aabenbart blandt de Led, hvormed de sammensættes, bør udskille tre forskjellige Grupper af Betegnelser:

I. Naturgjenstande eller Naturforhold:
-ager, -bakke, -dal, -eng, -häll, -holm, -holt, -kilde, -land, -lund, -næs, -sal, -sten, -sæter, -sø, -tun, -vig, -ø.

II. Egentlige Bebyggelser, menneskelige Bopæle:
-bo, -bø, -by, -løf, -ryd, -stad, -thorp.

III. Gudetempler, Gudehelligdomme:
-harg, -hof, -vi.

---

[1]) Jfr. ogsaa Isted i Sønderjylland (K. V. Jordebog: Istath), Istrup i Hassing Herred.

[2]) De gamle Former ere tilmed ikke klare: in Wæstærthatha occidentali, Vasterstatha, Vesterstathe (Lunde Domkapitels Gavebøger 144, 157, 332).

[3]) Lunde D. Gavebøger 76.

Imod denne Inddeling af Betegnelserne vil det maaske blive indvendt, at der under den første Klasse opføres Ord, som træde den menneskelige Bolig eller Bebyggelse nær. *Ager* bruges saaledes i de nordiske Sprog fortrinsvis eller udelukkende om Jord, som er indtaget til Kornavl af Mennesker, og fører os for saa vidt hen til Klasse II. Imidlertid er der vel ikke Tvivl om, at naar store Strækninger og jævnlig hele Byomraader betegnes som *-ager*, da er Ordet taget i en mere almindelig Betydning om Land, som paa Grund af Overfladens Form og Jordbundens Art egner sig til Kornavl, altsaa Agerland. *Sætr* betyder Græsgang paa Fjeldet, hvad enten den benyttes af Kvæg eller utæmmede Dyr. Iøvrigt synes ogsaa dette Ord saa vel som *-tún*, det afgrænsede Jordstykke, i Stedsnavne at have en langt mindre bestemt Betydning end i den senere Sprogbrug. *Heim* betyder hele Verden, som ogsaa Omraade, Kreds og Hjem; det peger i Stedsnavnene afgjort ikke særligt paa menneskelig Bolig, snarere paa et Hjemsted for visse Naturforhold eller visse Frembringelser, jfr. saaledes Fleskum Herred S. for Limfjorden (K. Valdemars Jordebog: Flæskium), det Herred, som udmærker sig ved de mange Engdrag og Pytter (Flasker) — et Bynavn Fleskum findes ikke — Kornhæm, nu Kornum, Kornegnen, Smørum (1085 Smørhem), o. s. v.[1]. Ved *Salr* forstaaes i Eddadigtene et Værelse, en Bolig; i Prosa eller daglig Tale var det allerede paa Sagatiden ude af Brug. I Stedsnavne har det aabenbart en anden og almindeligere Betydning, thi Salir i Naumdælafylke er Navnet paa en

[1] O. Nielsen, Blandinger 189. 191.

hel Bygd, ikke nogen enkelt Bolig[1]), Skiringssal hed et helt Landskab i Vestfold[2]). Óðinssalr var et gammelt Bygdenavn for Egnen omkring Melhus i Guldalen[3]). Óðinssalr var Navnet paa det Rige, som Harald Haarfager gav sin Frænde Guthorm og som strakte sig ned til Svinesund[4]), Thesalr var et af de mindre Distrikter, hvori Borgesyssel var inddelt[5]), og paa lignende Maade forholder det sig sikkert med andre Navne paa *-sal*[6]). Som bekjendt har man ogsaa søgt at forklare Udtrykket i *Vøluspá: á salar steina* efter en tabt Betydning af *salr* (jfr. latinsk *solum*) som „paa Grundens Stene“ [7]).

Alle disse Udtryk have saaledes en langt vagere Betydning end de til den anden Klasse henførte Ord, af hvilke *-by* allerede selv peger paa Bebyggelse, medens de andre Betegnelser *-løf*, *-ryd*, *-stad*[8]), *-thorp* ogsaa derved, at de i et aldeles overvejende Antal Tilfælde

1) Munch, Norge i Middelalderen 69.

2) Munch, Det norske Folks Historie I, 1, 36.

3) Rygh, l. c. 218.

4) Fagrskinna c. 19: Haraldr gaf . . . Guðormi frænda sínum ríki þat, er Skjøldr hafði fyrir ráðit, ok í þann tíma var Óðins salr kallaðr. Munch, Norske Folks Historie I, 1, 464.

5) Munch, Norge i Middelalderen 189.

6) Saaledes Halvøen og Sognet Onsala i Halland (i K. V. Jordebog Othænsale).

7) Hoffory, Eddastudien 25; Ad. Noreen i Upsalastudier tillegnade S. Bugge 203.

8) Fritzner, Ordbog over det gamle norske Sprog: *staðir* „forekommer særdeles ofte som Gaardsnavn sammensat med en Persons Navn, som der har været bosat“. Bellander, Westmanlands härader 67: första ordet i dessa sammensatta bynamn [med ändelsen -sta] torde med högst få undantag vara ett personalnamn. J. G. L. Bergström, Bidrag till en etymologisk granskning af Södermanlands ortnamn 20: stad ... i ortnamn nästan alltid förenadt med personnamn.

— nogle endog udelukkende — ere sammensatte med Personnavne, vise hen til Bebyggelse.

Vi vende os først til Guden **Odin.** Naar vi tage den svenske Række af Stedsnavne, der formentlig ere sammensatte med Odin, for os — og i Sverige er Rækken længst[1]) —, vil man finde, at Odins Navn næsten udelukkende er knyttet til saadanne Betegnelser som Harg, Hof, Vi, fremdeles til Endelserne Aker, Land, Lund, Næs, Eng, Fors, Holm, Kilde samt Sale. Foreløbig indlader jeg mig ikke paa nogen Kritik af de enkelte Opgivelser, men fremsætter kun, hvilke de almindelige Forhold ere, som Listen synes at frembyde. I Norge er Rækken ikke saa lang, men Betegnelser fra de nævnte to Grupper forekomme dog i Sammensætninger[2]). Danmark fremviser kun et Par Navne, Odense i Fyen hed oprindelig Odensvi, mulig har Oddense i Salling, Vojens i Gram H., Oense i Hatting H. ligeledes oprindelig heddet Odensvi, men vi mangle den fornødne Veiledning af gamle Former[3]). Der findes nogle faa andre danske Navne, som synes sammensatte med Odin, men det andet Led henviser i hvert Fald ikke til en Bebyggelse[4]). Det forekommer mig derfor berettiget at

[1]) Jeg støtter mig, som foran sagt (S. 354), til de fuldstændige Fortegnelser over Stedsnavne, som kunne komme i Betragtning, i Ryghs, Lundgrens og O. Nielsens Arbeider.

[2]) Disse Navne ere: [I] Onsaker (Rygh 205, 209), Osland ɔ: Óðinsland (216, 217), Óðinssalr (218, jfr. foran S. 370), Onsø (205, 218) — [II] Óðinshof (206).

[3]) Nielsen 248. Onsved i Horns Herred paa Sjælland er tvivlsom; det skreves 1085 Odense, 1320 Othænsweth. Henry Petersen, Nordboernes Gudedyrkelse 105. Erslev, Repertorium I, 208.

[4]) Nielsen nævner (S. 258 f.) Onsild (Othænshillæ), Vonsild, Vonsbæk, Othensberg, Othenstrø. Naar Nielsen ogsaa er tilbøielig

sige, at Gudens Navn som Regel fremtræder som knyttet til Naturgjenstande (Klasse I), til Templer og Helligdomme (Klasse III), men at man derimod ikke havde for Skik at knytte det ved Navngivelse sammen med Ord for Bebyggelse eller menneskelig Bopæl.

Et Par Navne synes ganske vist at gjøre en Undtagelse, men de staa saa ensomme, at de tildrage sig Opmærksomhed, og hvis vi undersøge dem lidt nøiere, vil det ogsaa ses, at de sikkert ikke have deres Adkomst i Orden. Lundgren anfører Odensby (Onsby) i Upland (S. 34) og Onsby i Finland (S. 36). Men disse Navne kunde ligesaa godt udledes af Mandsnavnet Øthin eller Unir. Odenstad i Värmland (S. 35) maa af samme Grund anses for tvivlsom, hvad den sproglige Oprindelse angaar [1]). Jeg kan her henvise til, hvad Prof. Rygh udtaler om Onsum i Faaberg i Norge, at det ikke tør afledes af Odin, idet den gamle Form er Unisheimr, altsaa stammende fra et Mandsnavn Unir; efter hans Opfattelse er Onstad i Nordre Aurdal formodentlig heller ikke at henføre til Odin [2]).

Det er sikkert ikke heller muligt at paavise Odins Navn sammensat med *-ryd*. Onsrud i Romerike hed oprindeligt Óðinshof [3]), Odenryd i Skaane 1624 Udilerød [4]), Onsered i Vestergøtland og Odhinsredha, eller som den 1413 hed Odensøryth, nu Odensjø i Smaaland [5]), kunne

til at regne herhen Ornstrup, Onsted og Ovnstrup, har det slet ikke Støtte i nogen gammel Form af disse Navne.

[1]) Onsta i Upland hed 1332 Olstadhe. Dipl. Svec. IV, 259.

[2]) Rygh 209.

[3]) Rygh 206.

[4]) Falkman 161.

[5]) Lundgren 35.

aabenbart heller ikke tale herfor. Det første Navn kan lige saa vel rumme Øthen eller Unir, det sidste giver os en nyttig Lære om, at ved en dobbelt Sammensætning — naar i Tidens Løb det midterste Led tabes — Odins eller andre Guders Navne kunne blive førte hen til Endelser, med hvilke de ellers ikke forbindes.

Med dette Udbytte fra Bynavnene med Odin vende vi os til de med **Frø** (eller Frøja) sammensatte svenske Stedsnavne. Her møde os igjen i den meget lange Række Endelserne fra Klasse I, saaledes *Frøs-* eller *Frø-aker*, *-böke*, *-berg*, *-lande*, *-lund*, *-hult*, *-helle*, *-næs*, *-sø*, *-ø*, og fremdeles fra Klasse III *Frø-vi*, hvorimod igjen den anden Klasse, Bopælen eller Bebyggelsen, mangler. I Upland findes et Fresta, der 1385 hed Frøøsta, men 1409 Fræsta og 1445 Fræksta, hvorfor Lundgren (S. 66) med Grund tvivler om, at vi her træffe Gudens Navn. I samme Landskab nævnes Frøøby i et Aktstykke 1673, og paa Øland findes Frøbygårda färjeplats (S. 68), men foruden at disse Steders Navneform i Oldtiden ikke kjendes, maa man af den Grund tvivle om her at finde Gudens Navn, da *-by*, som alt sagt, nødig sammensættes med Personnavne[1]). I Østergøtland ligger et Frøstorp, i Ø. Harg, men dette hed 1334 Frøstensthorp; to Byer i Vestergøtland Frøstorp kunne have heddet Fræges-torp, Frøstens-torp eller Frøgers-torp og lign.; det har jo netop utallige Paralleler for sig, at *-torp* sammensættes med Menneskers Navne. Og at Frøderyd eller Frøryd i

[1]) I Anledning af, at Genitivmærket ogsaa synes at mangle, skal jeg bemærke, at det naturligvis altid bør paases, at den rette Genitivendelse er tilstede; men det er ubestrideligt, at den ikke sjældent er sløifet. Jfr. Lundgren l. c. 57, Arnesen l. c. 50, Rygh l. c. 206, 214 f., 219.

Smaaland er en stærkt sammentrukket Form, hvis oprindelige Udseende nu vanskelig kan erkjendes, vil fremgaa af den Række Former, hvori det forekommer: Frøsryd 1321, Frøaryth 1337, Frøiaryth 1347, Frøiarid 1394. Det Samme gjælder Frøjered i Vestergøtland (Frøryth 1397, Frøiaridh 1422)[1]). Et Frøgersryd vilde let kunne faa disse Former, og Frøger var et meget udbredt Navn i Sverige[2]). Hvor forsigtig man her maa være, fremgaar af, at den ældre Form af Frøsvik var Frydzwik og Fredzwiik, af Frøista Friastadum, af Frøvi Frødhawi og Frodhevi (alle i Upland), af Frøtorp i Bohuslän Fridthorp.

Det Resultat, vi ere komne til for Sveriges Vedkommende, bestyrkes yderligere ved Opgivelserne fra Norge. Et Frested i Jarlsberg og Laurviks Amt hed i gamle Dage Freysteigr[3]), Frestad i Lister og Mandals Amt hed i det 15. Aarh. Fridestade[4]), Frigstad i Vestre Slidre hed i Middelalderen Friðigstaðir og er altsaa opstaaet af Mandsnavnet Friðrekr[5]), — med disse Prøver for Øie kan man vist drage den Slutning, at Frøistad i Nordre Bergenhus Amt og et andet i Romsdals Amt, om hvis Henførelse til Guden Frø allerede Professor Rygh er noget tvivlende, samt et Frøstad paa Frosten ikke skulle henføres til Frey[6]).

---

[1]) Først efter at ovenstaaende var skrevet, er jeg bleven opmærksom paa, at Lundgren i sit senere Arbeide Personnamn fran medeltiden S. 58 udtaler, at mulig i disse to Navne (samt Frøiarum, Frøæwerke) indgaar et Navn Frøe, Forkortning af Navne paa Frø-.

[2]) Se Registret til Diplomatarium Svecanum III.

[3]) Rygh 211. *Teigr* betyder en Jordstrækning.

[4]) Rygh 213.

[5]) Rygh 209, jfr. 213.

[6]) Rygh 217, 219.

Vi have nu kun de danske Navne tilbage. Dr. Nielsen har allerede næret Tvivl overfor alle de Byer, der hedde Frøstrup, da Navneformerne ikke ere kjendte fra tilstrækkelig gammel Tid, og da en Sammensætning med Frøsten lige saa vel kunde foreligge[1]). Derimod forklarer Dr. Nielsen nogle Byer Frøslev eller Førslev ved Gudens Navn. Hertil er der jo dog aabenbart ikke den fjerneste Anledning. Da vi kunne forklare alle andre Sammensætninger med *-lef* ved Hjælp af danske Borgeres Navne, veed jeg ikke, hvorfor vi her skulle ty til Guderne. Kan Frøstrup komme af Frøsten, saa kan Frøslev ogsaa. Men endvidere kan det være en Sammentrækning af Frøgerslef, ja af Frodeslef eller Frødeslef, hvilken Forklaring især er sandsynlig for Frøslef paa Mors. Da man i Jylland mange Steder, især paa Mors, siger Frøst for Frost (Kulde)[2]), og da det gamle Familienavn Frost meget ofte, særlig paa Mors, skrives Frøst[3]), er der vel Rimelighed for, at ogsaa Frode kan være bleven udtalt Frøde. Tosti skrives ogsaa i Jylland jævnlig Tøsti og hedder nu Tøste[4]).

Endvidere har Dr. Nielsen villet udlede tre Byer Frørup, den ene i Kong Valdemars Jordebog kaldt Frøthorp, af Gudinden Frøja[5]), og Frøatorp og Frøsboholm

---

[1]) O. Nielsen 262.

[2]) Feilbergs Ordbog, Frost.

[3]) Steenstrup, Vore Folkeviser 313. Frøsløff er den almindelige Form, dog findes Frødzløff, Frossloff, Frøslø, se Dueholms Diplomatarium, Registret. — Rygh (S. 215) skriver om Frøthweit i S. Bergenhus Amt, at det efter den nuværende Udtale Frotveit maa antages at komme af Mandsnavnet Frode.

[4]) Nielsen, Personnavne, Tosti.

[5]) Nielsen i Blandinger 269.

i Skaane udleder Falkman af Frø[1]), men da, som vi have set, en hel Række menneskelige Personer begynde med Forstavelsen *Frø-* — Frøger, Frøsten, Frøvin[2]) — eller have et lignende Navn, saaledes Fræthi[3]), vil et af disse Navne meget vel kunne være gjemt i Stedsnavnet.

Nordiske Navne udledte af **Frigg** have hidtil været vanskelige at finde. Frægelund i Hellum H. og Frægdrup i Hindsted H. kunne, efter hvad Dr. Nielsen mener, maaske udledes af Frigg, skjøndt han dog ogsaa antager, at de kunne komme af Mandsnavnet Freki[4]). I Skaane findes Friggestad og Friggatofta, hvilke dog af Falkman udledes af et Mandsnavn Friggr, som ogsaa forekommer i Sverige[5]). I dette Land møder os nogle Navne Friggersthorp (1399, Frøgisthorp 1369), Friggisthorp (1392), Friggisthorp (1383), fremdeles Frigggårdsarve og Friggsarve, Friggesby. „Men nogen egentlig Beviskraft kan ikke tilkjendes disse Stedsnavne, idet det gamle Mandsnavn Frigge kan være indeholdt i dem“ [6]). Nei, derom kan der ikke være Tvivl. Hverken ved de svenske eller danske Navne er der mindste Grund til at tænke paa Guder; saadanne Personnavne som Freki, Frigge, Fridger, Frøger og endnu andre kunne give en fuldstændig tilfredsstillende

---

1) Falkman 115, 126.
2) Saxo (S. 265) har et Navn Frøco, hvilket af Detter og Heinzel forklares som oldn. Freyki, den lille Freyr (Beiträge z. Geschichte der deutschen Sprache XVIII, 559).
3) Dette Navn, som ikke findes i Nielsens Personnavne, forekommer i K. V. Jordebogs Broderliste S. 87.
4) Nielsen 269.
5) Falkman 125. Lundgren 83 henviser til Diplom. Svec. III, 580: Friggo gamble 1323.
6) Lundgren 84.

Forklaring. — I Norge findes ingen Navne (udenfor de foran S. 374 nævnte), som kunne komme i Betragtning[1]).

Hvad **Balder** angaar, er der næppe sikre Spor af, at hans Navn i Norden er bleven knyttet til Lokaliteter. Lundgren nærer saaledes stærke Tvivl om, at Guden kan paavises i svenske Stedsnavne, og han gjør til Ex. opmærksom paa, at Ballersta i Nerike hed 1375 Baldastom[2]). Søge vi til Norge, da udtaler Professor Rygh om en Del Navne, at de „ikke“ eller „maaske“ komme af Balder[3]), kun om et eneste, Basberg i Jarlsberg og Laurviks Amt, mener han, at det „efter de forskjellige Maader, hvorpaa Navnet skrives i ældre Tid, med temmelig Sikkerhed kan forklares af Balder“[4]). Men i alt Fald hører Endelsen *-berg* jo til den første Klasse af Endelser. Iøvrigt vil det for de danske Navnes Skyld være af Betydning at mindes, at efter Prof. Ryghs Oplysninger Barsnes i Sogndalsfjorden 1530 hed Baldigsnes, altsaa vist omdannet af en oprindelig Form Baldreksnes; man kan sammenstille hermed, at Balstad i Buksnes Sogn i Lofoten i ældre Tid hed Baldrikstaðir og Bareksten i N. Bergenhus Amt *a Baldrekstadum*[5]).

Saaledes synes hverken Sverige eller Norge at have

---

[1]) Gaarden Flindrem i Akershus Amt skreves tidligere Friggareimr, men rette Form er Frignareimr. Rygh 207.

[2]) Lundgren 77.

[3]) Rygh anfører Baldeseim (S. 215), Baldishol (208), Ballesvik, Balsfjord, Balsnæs (217, 218, 220) som mulig hidrørende fra Gudens Navn.

[4]) Rygh l. c. 211.

[5]) Ryghs Meddelelser til A. Olrik, Sakses Oldhistorie II, 17, og Bugge, Studier over de nordiske Gudesagn 281.

Stedsnavne, i alt Fald Bebyggelsesord, der minde om Balder.

Man kommer derfor ikke med store Forventninger til Danmark. Dr. Nielsen udtaler da ogsaa, at det er yderst faa Stedsnavne i Danmark, der minde om Balder [1]). Balslev i Fyen kan ikke stamme herfra, da Balder maatte være et Tostavelsesord. Balstrup i Sjælland hed forhen Bavlstrup. Derimod skal Bollerslev i Sønderjylland, hvor de gamle Former stadig lyde med *o* (kun 1 Gang med *a*), stamme fra Guden. Det forekommer mig imidlertid højst betænkeligt at udpege netop dette Stedsnavn som sammensat med Guden, naar vi dog ved saa mangfoldige andre Leiligheder ere blevne narrede af en Forstavelse *Bal-*. Naar endvidere *-lef* hidtil altid er fundet sammensat med menneskelige Personligheder, var det vel rimeligt, at vi ogsaa her traf en Mand. I Følge O. Nielsen har der desuden existeret et Mandsnavn Ballung, som forudsættes i de skaanske Stedsnavne Ballingsløf, Ballingstorp [2]). Baldringetorp i Baldringe Sogn (Skaane) hed desuden forhen Baldrinsthorp [3]), og et efter samme Mandsnavn benævnt Baldrinslev vilde dog vist let kunne blive til Ballerslev. Tilmed vise jo to af de norske Stedsnavne, at et nordisk Navn Baldric — svarende til det tydske Baldric — fandtes. Iøvrigt kan det erindres, at der paa en Runesten i Upland forekommer Mandsnavnet Stūfbaltir [4]), og et Navn Balte findes baade i svenske og norske Aktstykker fra Middelalderen [5]). Saa-

---

[1]) Nielsen 266 f.
[2]) O. Nielsen, Personnavne 10, jfr. Falkman 108.
[3]) Weeke, Lunde Domkapitels Gavebøger 243.
[4]) Bugge, Nordiske Gudesagn 281.
[5]) Lundgren, Personnamn från medeltiden 22.

ledes er der ingen Navne, der med Sandsynlighed kunne henføres til Guden Balder, og i hvert Fald ingen Bebyggelsesnavne. Det forekommer mig ogsaa betegnende, at intet af de nordiske Navne, der skulde vidne om Guden Balder, viser sig sammensat med *-harg*, *-hof* eller *-vi*.

Med Hensyn til **Thor** vilde det omtrent være dristigt at paastaa, at noget af de mange med Thor sammensatte Stedsnavne gjengav Gudens Navn. Vanskeligheden ligger jo i, at Personnavnene Thord, Thorer, Thure, Thorsten o. s. v. ligge selve Thorsnavnet saa nær, at lige saa godt disse kunne have givet Anledning til Stedsbetegnelsen. I dette Tilfælde synes alene Sammensætninger med Ordene af Klasse III at kunne skabe en vis Sandsynlighed. Naar et Sted kaldes Thors-vi, er der jo dog al Rimelighed for, at det er en Helligdom til Gudens Ære og ikke sigter til en Mand som Helligdommens Eier. Det samme gjælder Thorsharg og Thorshof. Fremdeles kan det med nogen Rimelighed antages, at saafremt vi andensteds finde Lund, Sø, Ø viet til Odin, Frø eller en anden Gud, saa kan der være en Mulighed for, at Tordengudens Navn kan forekomme i Sammensætninger med disse Endelser, skjøndt man her dog ogsaa kunde tænke paa Thord, Thore og Lignende. For at vise, hvor stor Afslibningen af de med Thor sammensatte Navne kan være, skal anføres, at Torstorp i Østergøtland 1390 hed Thoristorp. Torsta i Sødermanland staves Thorastum 1338, Thorista 1393 [1]). Vi have i Danmark i det mindste fire Tostrup'er, som oprindelig hed Thorstensthorp (to af dem allerede 1370 Thorsthorp), vi have to Tostrup'er,

---

[1]) Lundgren 58, 60.

som hed oprindelig Thoristhorp eller Thuristhorp, altsaa af Thorir, og et Tostrup, som hed Tostæthorp, altsaa af Tosti. Et Thoreby og et Thureby stamme fra Thori. Thorup i Halland stammer fra en Thord (Thorthathorp). Torup i Skadst H. fra Tupi (Tubdrup), Thorslev i Sjælland hed 1178 Thursløvæ[1]). Under saadanne Forhold er det rimeligt, at Forskerne maa erklære det for temmelig umuligt at afgjøre, om et Steds Navn rummer Gudens. Hvad Danmark angaar, udtaler Dr. Nielsen, at han ser sig ude af Stand til at bestemme de enkelte Navnes Afledning; kun Lund, Ager, Sø, Land, maaske Kilde, indgaa formentlig i Forbindelse med Gudenavnet[2]). — I Modsætning til Sverige, hvor de hidhørende Navne ere mangfoldige, ere i Norge Stedsnavne sammensatte med Thor faa, og de holde sig til enkelte Former, Thorshof er saaledes hyppigt repræsenteret; men der findes slet ingen Navne sigtende til Bebyggelse (Klasse II)[3]).

Vi skulle derefter omtale den vinterlige Gud **Uller.** Han nævnes ikke meget af de islandske Skjalde; imidlertid taler ogsaa Saxo om den skøiteløbende Gud, som altsaa synes at være mere almen bekjendt. Og skulde man drage Slutninger af Stedsnavne, maatte man antage, at han i alt Fald i Sverige og Norge var bleven i høi Grad dyrket. Utallige ere nemlig her de Navne, som begynde med *Ull-* eller *Uller-*. Det forekommer mig imidlertid, at der lægges omtrent uoverkommelige Vanskeligheder i Veien for Forskeren ved Forklaringen af

---

[1]) Se herom Nielsen 260.

[2]) Nielsen 261.

[3]) Rygh anfører kun [I] Thori (206, 211), Thorsnes (205, 214, 215, 216), Thorsthvet (211), Thorsøen (218) — [III] Thorshov (204, 207, 209, 211).

det enkelte Navn, idet ved Afslibning mangfoldige andre Navne kunde faa Lyd og Udseende som *Uller-*. Saaledes ses det af Professor Ryghs Opgivelser, at et Ullerud oprindelig hed Ugluruð, et andet stammer fra Óløf, et Ulleberg kommer af *urð* (Stenhob), et andet hed oprindelig Ulfhildarberg, Ulledal hidrører fra Elven Ulla, Ullestad hed oprindelig Ulfaldastaðir[1]). I Sverige gaar det paa lignende Maade, og vi have i de nordiske Sprog Mandsnavne som Ulf, Ulfar, Ulwi, Ulwær, Ulviðer, Ulkautr, Ulir, Ollir, Ulle, der kunne være gaaede ind i disse Stedsnavne. Det gaar derfor her som ved Thor, at kun Sammensætninger med den tredie Klasse Navne indeholde en større Grad af Sandsynlighed for, at Gudens Navn rummes deri. I Norge er imidlertid Ullr hverken sammensat med *-hof* eller *-vi*. Der findes derimod tre Navne *Ullins-hof*[2]) (men ingen tilsvarende med *-vi*), hvorfor man har ment, at Guden ogsaa har baaret Navnet Ullin; dette kommer nemlig igjen i andre Sammensætninger, saaledes Ullinsakr, Ullinsvangr, Ullinsyn o. s. v.[3]). I Sverige forekommer Ullevi, Ullervi omtrent en Snes Gange og i næsten alle Landskaber. I Danmark findes Uller næppe. Hvad iøvrigt Sammensætninger med Beboelsesord angaar, findes der i Norge sikkert ingen saadanne Stedsnavne[4]), og for Sveriges Vedkommende ligger

---

1) Rygh 205, 207, 213—15.

2) Rygh 206, 207.

3) Mon der dog ikke ved flere af disse Navne maa tænkes paa et andet Navn f. Ex. Ulfhedin, gl. sv. Ulvidin, eller et Navn, svarende til det tydske Wulfing? I de svenske Stedsnavne findes ikke Formen Ullin.

4) Allerede Rygh erklærer det for tvivlsomt, om Ullestad i Stavanger Amt, Ullebø og Ullebostad i N. Bergenhus Amt skulde rumme Gudens Navne (S. 214, 216, 217).

det ved de faa Ord, hvorom der kan være Tale, langt naturligere at tænke paa et af de nævnte Personnavne Ulf, Ulle o. s. v. [1]).

Tilbage staar endnu kun **Njørd.** Hvis dette Gudenavn kan gjenfindes i forskjellige svenske Stedsnavne paa *Nærdh-*, er der i hvert Fald intet af dem, som hører til Begrebet Bebyggelse [2]). Det samme gjælder for Norges Vedkommende, hvor Navnene ere ret talrige [3]). I Danmark ere Navnene kun et Par, og intet viser hen til en Bebyggelse [4]).

Det Resultat, hvortil jeg er naaet [5]), bliver derfor dette, at intet nordisk Stedsnavn [6]), i hvilket en

---

[1]) Disse Navne ere nemlig Ullabolstad (to Gange), Ulzthorp, Ulstatum, Ullarydh (to Gange), Ulzarydh, Ulsryd.

[2]) Lundgren 74 anfører — foruden Sammensætninger med *-lund*, *-sten* og *-vi* — Nærthastaff (nu Nælsta), Nierdhatunum (nu Närtuna), Nerddestum (nu Nälsta).

[3]) Sammensætningerne ere her med *-ey*, *-heimr*, *-höll*, *-land*, *-lög*, *-vik* (ingen med *-aker*, *-sæter*, *-tun*); dernæst med *-hof* (ingen med *-vi*).

[4]) Nielsen 265 f. anfører kun Niartherum (Nærum), Nærdowæ (Næraa), Nærild; fremdeles Niærdholm ved Skaane, samt to skaanske Navne Närlunda og Närdala, som Falkman (S. 247) dog udleder af Præpositionen *nær*.

[5]) Der vilde endnu kunne anføres en eller anden Gud, hvis Navn er bevaret i et Stedsnavn — saaledes til Ex. Læ, Hlér, i Læsø — men Henførelsen er som oftest tvivlsom, og den har i alt Fald ingen Indflydelse paa Løsningen af det foreliggende Spørgsmaal.

[6]) Man kunde maaske spørge, hvorfor Stedsnavnene paa Island ikke ere dragne med ind i denne Undersøgelse. Hertil maa imidlertid svares, at det vel næppe vilde være rigtigt at stille Bebyggelsen af Island paa lige Fod med Bebyggelsen af de andre nordiske Lande og med Navnefæstelsen her, hvad der jo fandt Sted mange Aarhundreder, eller et Aartusinde eller to, tidligere end det 9de Aarhundrede. Iøvrigt vil det ovenfor

Guds Navn indgaar, viser hen til en Bopæl eller Bebyggelse, intet af dem knyttes til *-lef*, *-stad*, *-torp*, *-ryd*, *-by*, *-bo*, *-bø*. For nogle af Guderne mangler ethvert Navn af saadan Art, for de andres Vedkommende ere de Navne, som formentlig kunde tydes paa denne Maade, ikke afhjemlede ved tilstrækkelig gamle Navneformer, og dernæst har det hele den statistiske Sandsynlighed imod sig, at der i dette Tilfælde skulde være mindet om en Gud og ikke om en menneskelig Personlighed.

Ved det saaledes Paaviste skal naturligvis Intet være paastaaet om, at de bekjendte nordiske Guder ere yngre end Bebyggelsen, og at de vare ukjendte for den Befolkning, som koloniserede Landet eller navngav Stederne. Folket havde kun ikke for Skik at sammenknytte Guders Navne med Ord, der betegnede Bopæl eller Bebyggelse. Langt snarere kan man sige, at den Omstændighed, at Gudernes Navne ofte sammensættes med Ord som *-aker*, *-heim*, *-sal*, der paa den Tid, fra hvilken vore ældste skriftlige Kilder fra Norden skrive sig, have faaet en ændret, som oftest mere afgrænset Betydning end den, de havde, da Navngivelsen fandt Sted, taler for, at Guderne ere gamle i Landet.

Endvidere vil der kunne gjøres forskjellige Iagttagelser over, med hvilke Endelser de enkelte Gudenavne især synes sammensatte. Njørd maa siges i nøieste Grad at være knyttet til saadanne Naturbetegnelser som Lund,

fremsatte nærmest blive bestyrket af de islandske Stedsnavne, der ere sammensatte med Guder. Disse ere mærkelig faa, nemlig: Freyshólar, Freysnes, Njarðvik (to Gange), Thórsá, Thórshøfn (to Gange), Thórsmørk, Thórsnes (to Gange). Jfr. Kr. Kaalund, Historisk-topografisk Beskrivelse af Island.

Holm, Sten, Hóll (d. e. Bakke), Vik, (*-aker*, *-sæter*, *-sal* findes derimod ikke, *-tun* kun een Gang), især synes dog *-heim* at være yndet (i Norge sex Gange Njarðheimr, i Danmark Njartharum ɔ: Nærum). Af Sammensætninger med *-vi* og *-hof* findes i Sverige Nærdhavi fem Gange, i Norge Njarðarhof to Gange.

Frø sammensættes med en stor Del Naturbetegnelser, men vistnok i intet af de nordiske Lande med *-heim*. Af Ord, der angive Helligdomme, findes i Sverige Frøsvi flere Gange, men intet Frøshof, i Norge flere Gange Frøihov og Frøshof, men intet med *-vi* sammensat.

Og her kan Opmærksomheden henledes paa et almindeligere Forhold. I Norge findes som bekjendt Navnet Hof, Hov meget ofte, og ligeledes er *-hof* meget hyppigt sammensat med Guders Navne. For Danmarks Vedkommende har Oluf Nielsen søgt at vise, at flere Byer Hove, Hov minde om Gudetemplet. Imidlertid er her det besynderlige Forhold tilstede, at ikke et eneste af de om en bestemt, enkelt Gud vidnende Navne har *-hof* i sit andet Sammensætningsled; end ikke et tvivlsomt Navn forekommer i hele Dr. Nielsens Navnerække. Og netop det Samme gjentager sig, naar vi vende os til Sverige. Her findes Stedsnavne Hof, men der findes ikke mellem de flere Hundreder Navne, som formenes at minde om en enkelt Gud, noget, der er sammensat med *-hof*. Dette er i hvert Fald et Forhold, som fortjener Opmærksomhed.

Hvad de Naturforhold angaar, til hvilke Guders Navne knyttes, forekommer det mig, at man kan gjøre følgende Iagttagelser.

Ofte bliver en Sø, men vistnok gjerne en mindre Sø, betegnet efter Guder. Odinsø er meget almindelig,

saaledes den bekjendte smukke lille Fjeldsø ved Röstånga i Skaane, Søer i Halland, Smaaland og flere svenske Landskaber[1]). Torsjø findes to Gange i Skaane. Frøsjøn hedder en Sø i Sødermanland[2]). Fremdeles findes Gudsjø i Sverige 3 Gange[3]). Ligeledes sammensættes Guders Navne med Kilde, jfr. Odhens kyælda 1287 ved Gudhems Kloster og Onskälla paa Halleberg i Vestergøtland[4]), derimod næppe Tordskelde i Sønderjylland[5]). Tisvilde bliver forklaret som Tis Væld[6]). Derimod er det næppe Tilfældet, at et rindende Vand — afset altsaa fra selve Kildespringet[7]) — en Bæk, en Aa, en Strøm er bleven opkaldt efter Guderne. Det forekommer mig, at de hidtil tilveiebragte udførlige Fortegnelser over alle nordiske Navne, som kunne komme i Betragtning til Belysning af den hedenske Gudsdyrkelse, temmelig bestemt belære os om dette Forhold. Der findes i Norden en og anden Helgaa, hvis Navn formenes at maatte sættes i Forbindelse med *hellig* og ikke med Mandsnavnet *Helge*, men gaa vi over til de enkelte Guder, stiller Forholdet sig helt anderledes. Lektor Lundgren anfører i sit oftnævnte Arbeide henimod 400 Stedsnavne, ved hvilke en Formodning om Opkaldelse efter

---

[1]) Hyltén-Cavallius, Wärend och Wirdarne I, 129, skriver om Åsnen, at „hela sjön, eller åtminstone den vik, som går fram vid Skatelöf, ännu i slutet af 1600-talet fick hos folket namn jemwäl af Odensjön“.

[2]) Lundgren 66.

[3]) Lundgren 11.

[4]) Lundgren 35.

[5]) Kok II, 408 (af Mandsnavnet Tord); Nielsen S. 261 tænker dog paa Guden.

[6]) O. Nielsen 265.

[7]) Og afset fra Forsen. I Sverige findes et Ullfors og to Gange Odensfors (Lundgren 34, 35, 71).

en Gud kan foreligge, men næppe et eneste Navn angaar et rindende Vandløb [1]). I Professor Ryghs Undersøgelser gjennemgaaes c. 400 hidhørende norske Stedsnavne, men saa vidt jeg kan se, er der ikke heller her en eneste Strøm. Frøisaa i Nedenæs Amt — udtaler Rygh (S. 212) — kommer maaske af *frjósa*, altsaa den kolde Aa.

Gaa vi til Danmark, møder os Nørre og Sønder Næraa i Fyen, der mulig henviser til Njørd, men *-aa* er rent tilfældigt indkommet i Ordet, hvis gamle Former er Nærdøwæ 1383, Nærthughæ, Nærthu 1419 o. s. v. [2]). Efter Dr. Nielsens Opfattelse stammer Vonsbæk (i det 15. Aarh. Odinsbek) i Haderslev H. og maaske to Gaarde Vognsbæk i Skjærum Sogn i Horns H. fra Odin. Men baade de sidste og den første maa dog vist forklares ad den samme Vei, ved hvilken Dr. Nielsen meget rigtigt forklarer Vognsbøl i Skadst Herred, der skreves Wonsbøl 1445, Wogensbyll 1488, nemlig af Personnavnet Vogn [3]).

Tirsbæk udleder O. Nielsen af Guden Ti, idet Al-

---

[1]) Hyltén-Cavallius, Wärend I, 131 nævner en Aa, som falder i Søen Åsnen, „och som af ålder varit kallad Thors-ån, likasom den sjö, som hon i sit lopp genomgår, ännu heter Thorsjön". Ved samme Thorsjøs østlige Side ligger imidlertid en By Thorsjø og ved Søens Udløb en By Thorsås, det er sikkert alle disse Navne, som have overført Navnet Thor paa Aaen. Fra Vesterbotten anføres et Fröbäcken, men dette Landskab bebyggedes ikke før det 14de Aarh., jfr. Styffe, Skandinavien under Unionstiden 317 („vid Qvarken upphörde de gamla svenska bosättningarne under hedendomen"), Sv. Hist. Tidskrift X. 1890, 23 f. Ullerörselfven er det gamle Navn paa Klarelfven, men her er i hvert Fald Guden kun indirekte opkaldt, og Ullälfva (to Gange i Østergotland) kan ligesaavel afledes af Ulf eller paa anden Maade.

[2]) Nielsen 234. 266.

[3]) Nielsen 259.

muens Udtale er Tisbæk[1]). Men da flere Byer have Forstavelsen *Tis-*, uden at det kan være Gudens Navn (Tistorp), bliver denne Forklaring meget tvivlsom. Et Navn som Tyge (Tige)[2]) kan godt skjule sig deri, men endnu rimeligere er det, at Bækken er kaldt efter en Mand, der bar det i Jylland almindelige Navn Thyri. Intetsteds i de gamle Kilder savnes *r* i Ordet, og saadanne Stavemaader som Tyrsbeck 1421, Tiers byrcke 1469, eller Thygersbeck tale netop herfor[3]).

Saaledes forekommer der næppe heller i Danmark noget Exempel paa, at Gudernes Navne ere knyttede til Vandløb.

Som det er den lille Sø, der bærer Gudens Navn, saaledes er det den lille Skov, Lunden. Odenslunda findes 3 Gange i Upland, 1 Gang i Vestergøtland, 1 Gang i Skaane (1430 Othinslunda). Af Frøslunda (Frølunda) findes 2 i Upland, 4 i Sødermanland, 1 i Värmeland, 4 i Vestergøtland, 1 i Østergøtland, 1 paa Øland. Et Frølund findes i Sjælland, 1 i Jylland. Tislund findes ved Ringsted og 2 Gange i Jylland. Thorslund (Thorlund) 9 Gange i Upland, 2 i Sødermanland, 1 i Vestmanland, 1 i Vestergøtland, 2 i Østergøtland, 1 paa Øland. Nærdhalundum forekommer i Upland, Nærdhelunda og Nærdhalunda i Sødermanland, Nerdalunda i Vestmanland. Selv om nu en Del af disse maa udgaa som kun tilfældigt mindende om Guderne, bliver der et saa stort

---

[1]) Nielsen 264.

[2]) Tuco, Tyge bliver ikke sjælden til Tico (Scr. IV, 583: Tiki). I Skaane fandtes et Tythorp, nu Tirup. Weeke, Lunde Gaveboger 261.

[3]) Jfr. om Navnets Forklaring Orion, Kvartalskrift I, 130, 278, 286, 290.

Antal tilbage, at der her foreligger et karakteristisk Vidnesbyrd om den gamle Gudsdyrkelse.

Derimod findes af Sammensætninger med Skov kun Frøskog i Dalsland, Frøsbøke skog og Frøbøke i Halland.

Om With findes i noget herhenhørende Navn, er vistnok tvivlsomt; men nævnes maa dog den bekjendte Skov Tiveden i Vestergøtland og Landsbyerne Tiset (1414 Tiswith) i Sønderjylland og Tiset (1524 Tiiswedt) ved Aarhus.

Fra Holstenerværldens Tid i Danmark (1325—1340).

Kritiske Smaastudier.

Af

Kr. Erslev.

---

1. Det saakaldte Slag paa Hesterbjærg 1325; Jydernes Angreb paa Gottorp.

Enhver kender Slaget paa Hesterbjærg i Aaret 1325, hvor de Danske for første Gang fik Grev Gerts stærke Arm at føle. Kong Kristoffer II havde efter Hertug Erik af Jyllands Død krævet Formynderskabet for dennes unge Søn; men den lille Valdemar fandt i sin Morbroder, Rendsborggreven, en ivrig Forsvarer, og da Kongen begyndte at belejre Gottorp, mødte snart Grev Gert med sine Holstenere, og paa Hesterbjærget led de Danske et afgørende Nederlag. Ikke blot maatte Kristoffer opgive sine Planer mod Hertugdømmet, men fra dette Øjeblik begyndte hans Ulykker, og Aaret efter var han fordrevet fra sit Rige, medens selve Gert sad som Hertug paa Gottorp. Kampen paa Bakkerne ved Gottorp er da ligesom Begyndelsen til Holstenervælden i Danmark.

Hos Snese og atter Snese af Forfattere har vi læst om dette Slag, og det turde derfor lyde noget underligt, naar jeg siger, at man ikke veed det mindste om, at der

i Aaret 1325 stod nogen Kamp paa Hesterbjærget. Og dog er dette ganske utvivlsomt. Ingen historisk Kilde giver den ringeste Oplysning om den Krig, der opstod af Spliden om Formynderskabet, og Striden endtes ogsaa hurtig ved en Stilstand, hvis nærmere Vilkaar ikke kendes. Derimod fortæller ikke mindre end tre forskellige Kilder om et Slag, der udkæmpedes paa Hesterbjærget i Aaret 1329, og af dette er det, at senere Tider ved Misforstaaelse og urigtig Kritik har skabt det navnkundige Slag, der skulde have fundet Sted fire Aar før.

Af de tre Kilder er de to nogenlunde samtidige, den jydske Krønike og Detmar, der her bygger paa den ældre lybske Raadskrønike, og hvad den danske Historiker fortæller, stemmer nøje med, hvad Lübeckerne har optegnet om Tildragelsen.

Jydske Krønike („Thomas Gheysmer"): S. R. D. II, 391:	Detmars Krønike, udgivet af Koppmann, S. 462:
I Aaret 1329 mødtes alle Jyderne i et Slag udenfor Gottorp med Grev Gerhard, og paa Grund af nogle Danskes Forræderi led de Nederlag; mange dræbtes, og utallige blev fangne og førte bort til forskellige Egne af Tyskland.	(Aar 1329.) Om Høsten drog Jyderne med deres største Magt for Gottorp; mod dem samlede Grev Gert sin Hær og kæmpede med dem paa Hesterbjærget. Gud gav ham Sejren over saa meget Folk; saa mange blev slagne, og af de rigeste blev saa mange tagne til Fanger, at Holstenerne blev rige.

Den tredie Kilde er derimod meget yngre; det er den holstenske Krønike, som „Presbyter Bremensis" skrev i Aaret 1448. Forfatteren af dette Skrift øser med fulde Hænder af en rig Folketradition, og han har desuden haft annalistiske Optegnelser, der har givet ham Aarstallene for de vigtigste Tildragelser. Fra denne Tid ken-

der han saaledes Aaret saa vel for Slaget paa Lohede (1331) som for Grev Gerts Død (1340), og ogsaa ved Hesterbjærgslaget har han det rette Aarstal. I øvrigt er, hvad han fortæller om Kampen, Folkesagn; han skildrer de overmodige Danske, der spottede Holstenerne som Kvinder, fordi de bar hvide Overklæder, og den Panik, der udbrød blandt dem, da en Fjende raabte: de Danske flygter; han fortæller om det hellige Mariabillede, som Grev Gert bar, og hvoraf den ene Haand blev afhugget under Kampen. Men Grundtrækkene er de samme, som vi allerede kender; de Danske vil erobre Gottorp, men Grev Gert møder dem paa Hesterbjærg og vinder en stor Sejr.

Paa eet Punkt meddeler den holstenske Krønike dog noget, der ikke kan være rigtigt; den lader de Danske anføres af selve Kong Kristoffer, og det er dog sikkert nok, at denne først i de sidste Maaneder af Aaret 1329 kom tilbage til Danmark og inden Aarets Udgang kun naaede at faa Magten i Landene øst for Storebælt; først i Februar 1330 fik han ved Forliget i Ribe sin Kongeværdighed anerkendt af Grev Gert. De ældre Kilder lader det jo ogsaa være Jyderne, der i 1329 trænger frem til Gottorp; men ganske vist er der ikke Grund til at gøre synderlige Ophævelser over, at den holstenske Tradition efterhaanden har faaet de Danskes Konge med paa et Tog, der i det mindste var rettet mod hans Modstandere, den sønderjydske Valdemar og dennes Formynder. Endda spiller Kongen personlig slet ingen Rolle i den nærmere Skildring af Slaget, og langt stærkere har Overleveringen ændret de virkelige Forhold, hvor Talen er om Slaget paa Lohede to Aar efter; thi her har Krøniken en med Navne og Vekseltale udstyret

Skildring af, hvorledes Kristoffer under sin Flugt blev taget til Fange af en vis Borkvard Sehested og af ham overgivet til Grev Gert paa Gottorp Slot, skønt Kongen i Virkeligheden slet ikke blev fanget.

Endnu mindre vil man, naar man kender den holstenske Krønikes Karakter og Bygning, undre sig over, at den historiske Baggrund for Slaget paa Hesterbjærg er fremstillet meget urigtig. Forfatteren lader Kong Kristoffer efter Hertug Eriks Død stræbe efter at tage Hertugdømmet fra den lille Valdemar; han skaffer sig virkelig Sønderborg Slot, men da han ogsaa vil have Gottorp, er det, at Grev Gert træder ham i Vejen. Var dette rigtigt, vilde Slaget jo slet ikke passe til Aaret 1329, men maatte høre hjemme flere Aar før, umiddelbart efter Eriks Død i 1325.

Sagen er imidlertid, at Forfatteren her som alle Vegne i sit Værk aldeles ikke har evnet at give en sammenhængende Fremstilling; han har ikke haft Adgang til nogen fyldig Skildring af Holstens tidligere Historie, og han er derfor, naar han har forsøgt at ordne sine Sagn med Støtte i enkelte Hovedaarstal, ofte naaet til en ganske urigtig Opfattelse af den egentlige Udviklingsgang. Dette gælder netop paa dette Punkt. Presbyteren veed vel, at den sønderjydske Valdemar en Gang blev sat paa Danmarks Trone i Stedet for Kristoffer; men han aner derimod ikke, at Valdemar jo atter maatte vige Pladsen for den, som hans holstenske Formynder havde fordrevet. Saa tænker han sig da, at Valdemars Kongeværdighed maa være kommet en Gang efter Slaget paa Lohede, i hvilket Kristoffer jo endnu optræder som Konge, og han ordner da sine Sagn derefter.

En Nutidskritiker vil saaledes uden Vanskelighed

finde den paalidelige Kerne i den holstenske Krønikes Fremstilling; han vil stole paa, at Tildragelsens Grundtræk, Grev Gerts Sejr over de Danske paa Hesterbjærg, er rigtige, og han vil fæste Lid til Aarstallet, som Presbyteren maa have fundet i en annalistisk Kilde. En Historieforsker fra ældre Tid vilde derimod let se anderledes paa den hele Beretning, fordi han tog den særskilt, uden at forstaa den ud fra Krønikens hele Karakter; han vilde ikke se nogen Grund til at tvivle om Kongens Tilstedeværelse eller om den Baggrund, paa hvilken Presbyteren lader Slaget foregaa, og hvis det ene og andet ikke kan passe til det Aarstal, som Krøniken angiver, nu vel, saa vilde han ikke være bange for at antage, at dette er fejlt.

Det er netop dette, der er sket her. Det er Hvitfeld, der har indset, at der var noget galt i den holstenske Beretning, og som har troet at finde Fejlen i Aarstallet 1329. Han kom saa meget naturligere til denne Slutning, som han kun havde et meget flygtigt Kendskab til selve den gamle holstenske Krønike, men forud havde faaet dens Beretning paa anden Haand baade gennem Krantz og Johan Petersen.

Krantz (Saxonia IX, 10) skildrer først — efter den holstenske Krønike —, hvorledes Kristoffer efter Hertug Eriks Død vilde tage Hertugdømmet fra den lille Valdemar, og hvorledes dette førte til Slaget paa Hesterbjærg; derefter fortæller han — efter Korner — om, hvorledes Kristoffer fordrives og Valdemar indsættes som Konge. For ingen af disse Tildragelser angiver han noget Aarstal; i sine Kilder fandt han for den første Aaret 1329, for den anden 1327 (hvortil Korner havde fordrejet Detmars rigtige Aarstal 1326), men den gode Humanist

havde altfor ringe Respekt for kronologisk Rækkefølge til, at dette skulde hindre ham i at ompostere Begivenhederne, naar han herved kunde faa en mere naturlig Sammenhæng frem, og han kunde jo dertil forsvare sig med, at den holstenske Krønikes Tidsfølge var fordærvet, i det mindste hvad angaar Tiden for Valdemars Kongeværdighed. Senere skrev Johan Petersen „Chronica der Lande zu Holsten“ med Krantz i den ene, Presbyteren i den anden Haand. Han holdt sig i hele Opstillingen til Krantz, men enkelte Detailler tog han dog ud af Presbyteren, og blandt andet hentede han fra denne Aarstallet 1329; dette satte han dog ikke ind ved selve Slaget, men lod det gælde for Hertug Eriks Død.

Paa dette Grundlag var det, at Hvitfeld skrev om disse Tildragelser, og man vil se, at han ganske nødvendig maatte faa den Tro, at Hesterbjærgkampen hørte hjemme i Aaret 1325. Detmar, der ved Aar 1329 talte om et Slag paa Hesterbjærget, kendte han ikke; den jydske Krønike nævnte kun mere ubestemt et Tog af Jyderne til Gottorp, som der ingen Grund var til at tænke paa, naar Krantz og Johan Petersen fortalte om et Slag mellem Grev Gert og selve Kong Kristoffer. Og at dette Slag tilhørte Aaret 1325, fremgik af hele Sammenhængen, saaledes som Hvitfeld læste den hos Krantz; thi de Aarstal, som fattedes hos denne, kunde han udfylde fra sine danske Aarbøger og Aktstykker; han vidste, at Hertug Erik døde 1325, og at Kristoffer blev afsat Aaret efter. Imod dette stred ene og alene Johan Petersens Ord: „Im Jar 1329 starb Hertzog Ericus zu Schleszwick“, men at dette var en blot og bar Fejl, indsaa Hvitfeld let, og han udtaler da under 1329: „udi

den Holster Krønicke findis, Hertug Erich af Slesvig dette Aar at være død, men hand døde Aar 1325, som før er sagt". Om han overhovedet til sidst har efterslaaet Presbyterens egen Fremstilling, er uvist; men selv om han har gjort det, er det let at fatte, at dette ikke kunde ændre den Forstaaelse af Forholdet, som han var naaet til.

Paa denne simple Maade er „Slaget paa Hesterbjærg i 1325" blevet til. Paa Hvitfelds Autoritet har dette Slag siden staaet fast, og man har saa meget lettere troet dette, fordi man derved fik netop det Led, der ellers fattedes i Begivenhedernes Kæde. Man vidste, at Kristoffer havde rejst Krav paa Formynderskabet over den lille Valdemar, at Striden herom endtes med en Stilstand paa to Aar. Men hvorfor gav Kongen efter? Hans Nederlag paa Banken udenfor Slesvig gav det tydeligste Svar, man kunde ønske. Saaledes vandrede Hesterbjærgkampen fra den ene Forfatter til den anden, og de fleste anede end ikke, at der her overhovedet var Plads for nogen Tvivl. De enkelte, der saa Vanskelighederne, kom ikke til Bunds deri. Waitz (Schlesw.-holst. Gesch. I, 211) f. Ex. udtaler sig saa forsigtig, at man føler, at han halvvejs har faaet Sløret løftet; men han holdt dog fast ved, at Kristoffer i 1325 havde belejret Gottorp, og støttede det endda ved den Oplysning, at Kongen selv var i Byen Slesvig d. 21. Juli i dette Aar; imidlertid er dette en simpel Tankeløshed, thi paa den nævnte Dag udstedte ikke Kong Kristoffer, men Hertug Valdemar fra Slesvig et Privilegium for selve Staden[1]). Berblinger (Gerhard der Grosse, 1881) tager

[1]) Hasse, Regesten u. Urkunden III, 313 (hvor Datum urigtig er reduceret til 20. Juli).

alligevel denne Datum til Indtægt for Aaret 1325, om hvilket han i øvrigt siger: „Detmar und der Presbyter setzen die Schlacht fälschlich in das Jahr 1329, wo an derselben Stelle ein anderer Kampf stattfand“; — unægtelig en ret tragisk Situation, som Bevis for et Slag i Aaret 1325 kun at have to Kilder, der begge nævner et andet Aar!

Kun een Forfatter har aabenbart set det rette Forhold. I A. D. Jørgensens „Fyrretyve Fortællinger af Fædrelandets Historie“, som med Forkærlighed dvæler netop ved Sønderjylland, fattes Slaget paa Hesterbjærg ganske paa sin vante Plads efter Hertug Eriks Død, og i Stedet staar udtrykkelig: „det kom end ikke til nogen Kamp“; derimod omtales Grevens Kamp mod Jyderne paa Bjærget under Skildringen af Forholdene nogle Aar senere. Hvad jeg har udviklet i det foregaaende, er da kun at betragte som en nærmere Bevisførelse for den Ændring i den traditionelle Fremstilling, som Jørgensen har foretaget.

Forud for Jydernes Angreb paa Gottorp i 1329 var der gaaet et andet lignende med lige saa ringe Held; i Enkelthederne fremtræder herved en Vanskelighed, som der er Grund til at drage frem ved denne Lejlighed. Det første Angreb paa Gottorp kender vi ligesom det senere fra den jydske Krønike og fra Detmar, og begges Oplysninger stemmer ogsaa her godt over ens. Hos Detmar erfarer vi, at Angrebet fandt Sted i Efteraaret 1328, mens Grev Gert var udenfor Landet; Gottorp stod dog imod, og Grev Johan kom Borgen til Undsæt-

ning. Den danske Historiker fortæller, at de Danske trængte frem til Haderslev, hvor de afbrændte Grevens Borg, og siden videre til Gottorp, som de ogsaa vilde have indtaget, om ikke nogle af Grevens Tilhængere blandt de Danske i Tide havde advaret Borgens Besætning. Dette stadfæstes af et Forlig, som Hertug Valdemar og Grev Gert i 1330 indgik med Biskop Jakob af Ribe (Hvitfeld, Bispekrønike 26); heri tales om den Tvedragt, der har været „om Haderslev og Gottorp", og man hører, at „Hr. Otto Blex, Væbner," og andre paa hin Tid havde været i „Haderslev til Beskærmelse".

Alt dette stemmer fortræffeligt over ens; men Vanskeligheden fremkommer, naar vi vender os til en absolut samtidig Kilde, det velkendte Klagedigt „Geme, plange, dolorosa Dacia", der er digtet netop i Aaret 1329. Her (S. R. D. VI, 556) tales vel ogsaa om et heldigt Angreb paa Haderslev og et afslaaet paa Gottorp, som mandig forsvaredes af Kong Valdemars Farbroder, Abel; men dels synes der at lægges en vis Tid mellem de to Tildragelser, dels og især antydes det, at Angrebet paa Gottorp er foregaaet ved Palmesøndagstid (*palmarum sollenniis*).

Klagedigtet foreligger kun i en temmelig slet Textoverlevering; dog synes det ikke rimeligt, at den anførte Tidsangivelse kan bero paa en urigtig Læsemaade, og er det da den samtidige Digters, synes det ganske utroligt, at den kan være fejlagtig. Paa den anden Side vægrer man sig ved at tro paa, at den saa paalidelige lybske Krønike har Uret med sit: *in deme herveste,* saa meget mere som Grev Gert netop i Efteraaret 1328 var borte fra Slesvig, optaget af en Bondeopstand paa Sjælland, som han besejrede i Slaget ved Tyslunde Bro den

14. September. Tænker man ved Palmesøndag paa Aaret 1329, passer dertil heller ikke, at Grev Johan skal have undsat Gottorp; thi sidst paa Aaret 1328 havde han indladt sig i de Forhandlinger med Kong Kristoffer, der førte til dennes Genindsættelse.

Det har ingen Interesse at gaa nærmere ind paa, hvorledes tidligere Historikere har søgt at løse denne Vanskelighed; det er sket saa temmelig paa det løse, og selve de oprindelige Kilder er heller ikke før skarpt fremdragne. Medens Detmars Krønike først blev trykt langt inde i vort Aarhundrede, kendte man noget tidligere Korners Bearbejdelse af hans Efterretninger, og Korner havde med sin vidunderlige Letsindighed ikke blot fordærvet Aarstallene for de to Angreb paa Gottorp til 1330 for begge, men lod ogsaa Grev Johan optræde som Redningsmand ved begge Lejligheder. Heller ikke Klagesangen nyttede man som Kilde, men i Stedet for den Hvitfeld, der efter den fortæller om en Belejring af Gottorp „i Paaskeuge“, men som hverken for sig selv eller for andre har kunnet opklare, hvad Aar dette monne tilhøre.

Blandt de varierende Løsninger af Problemet fattes dog vistnok den eneste, der synes forsvarlig overfor Kilderne. Vi kan ikke opgive Detmars Fortælling om et Angreb paa Gottorp i Efteraaret 1328, der støttes ved de af ham meddelte Enkeltheder, Grev Gerts Fraværelse, Grev Johans Optræden som Grev Gerts Ven. Vi kan heller ikke opgive Klagesangens Tale om et Angreb paa Gottorp ved Palmesøndags Tid, og det maa gælde Aaret 1329, siden Angrebet paa Haderslev gaar forud. Der er endelig ikke den mindste Grund til at tvivle om, at i Efteraaret samme Aar har Jyderne atter

ligget for Borgen og denne Gang lidt det store Nederlag overfor Grev Gert selv paa Hesterbjærg. Et tre Gange gentaget Forsøg fra Jydernes Side paa at vinde Gottorp, det er den simple Løsning, der giver alle Kilderne Ret.

Man kan derimod vel kun indvende, at det synes underligt, at to af Kilderne hver kun kender to af disse Angreb, Klagesangen endda kun eet, og ingen alle tre. At Klagesangen ikke omtaler Angrebet i Efteraaret 1329, er dog let at forstaa, hvis den er forfattet, før dette skete; og at den er det, kan man trygt slutte af, at Digteren kun kender Valdemar som Konge og ikke hentyder til Kristoffer; men stammer Digtet da fra Sommeren 1329, er det heller ikke paafaldende, at det i sin rhetoriske Udmaling af Danmarks politiske Ulykker kun finder Plads til at omtale en eneste ydre Tildragelse, det kort forud fejlslaaede Angreb. At den lybske Krønike omtaler de to Angreb, der hver gav een af selve de holstenske Grever Lejlighed til at bekæmpe de Danske, ikke det, som Gottorps egen Besætning var stærk nok til at slaa tilbage, falder ogsaa naturligt nok. Derimod kan jeg ganske vist ikke angive nogen særlig Grund til, at den jydske Krønikes Forfatter har forsømt at tale om alle tre Angreb, men hans Fremstilling af Tildragelserne i disse Aar er jo langt fra saa udtømmende eller korrekt, at man kan bygge det allermindste paa hans Tavshed. For øvrigt veed jeg heller ikke, om Krønikens Fortælling om Toget til Haderslev og Gottorp gælder Angrebet i Efteraaret 1328 eller det i Foraaret 1329.

Paa dette Punkt kan jeg ikke som tidligere glæde mig ved at være enig med A. D. Jørgensen. For denne reducerer Jydernes Optræden sig til et Angreb paa Haderslev i 1328 og et Tog til Gottorp Aaret efter,

som ender med Kampen paa Hesterbjærg. Hvad der har ført ham til dette Resultat, indser jeg ikke. Reinhardt (Valdemar Atterdag S. 521) har ganske vist fundet Detmars Beretning om Gottorpangrebet i 1328 „saa usandsynlig, at det vistnok tør antages kun at være det den følgende Høst afholdte Slag ved Slesvig, som her gaar igen for tidlig“; men han maa derved have glemt, at ogsaa den jydske Krønike kender to Tog til Gottorp. Med mindre end to Angreb kan man da aldrig slippe; men har Jyderne i Løbet af et Aarstid to Gange prøvet paa at vinde Borgen, er der jo i sig selv intet urimeligt i, at de har gjort det een Gang mere, og den latinske Digter og hans Tidsangivelse borger os for, at det har været saa.

2. Mageskiftetraktaten af 11. Februar 1340.

Hvad der foregik i Danmark i Aaret 1340 har givet megen Anledning til Strid blandt vore Historiegranskere. Paa den ene Side er der store Afvigelser i Opfattelsen af Nils Ebbesøn; man strides om hans Slægt, om Enkelthederne i hans Daad, om Værdsættelsen af denne. Paa den anden Side har der ogsaa vist sig ganske modsatte Opfattelser af den samtidige politiske Situation, og dette er egentlig mærkeligere end det første. Til Opklaring af Nils Ebbesøns Daad har vi kun faa Kilder; alle er de subjektivt farvede, og en Hovedrolle spiller Folkevisen, som efter sin Natur hører til den Art Overlevering, der altid byder Granskeren særlige Vanskeligheder. Anderledes ved den politiske Stilling; her foreligger en fuldstændig Række af de Overenskomster, der ordnede Forholdene; her fremtræder „Levningerne“, der skulde

ventes at kunne afgive et fuldt sikkert Grundlag for vor Dom.

Det er Reinhardt og A. D. Jørgensen, der ser ganske modsat paa de politiske Forhold, og Forskellen viser sig frem for alt i deres Værdsættelse af det Forlig, som Grev Gert sluttede i Lübeck den 11. Februar 1340, lige før han begyndte det Krigstog ind i Jylland, der endte med hans Død. Ved Overenskomsten fastsattes, at Hertug Valdemar af Sønderjylland skulde overtage Gerts Pant i Nørrejylland og til Gengæld sætte ham sit eget Hertugdømme i Pant. Dette opfatter Reinhardt som en stor Sejr for Greven, og han kan ikke tænke sig andet end, at det hele Mageskifte ligefrem maa være paatvunget den unge Hertug af hans overmægtige Frænde; Jørgensen derimod mener, at Forliget i Virkeligheden indeholdt store Indrømmelser til Hertugen, og at det, om det var blevet udført, fuldstændig vilde have kuldkastet Grev Gerts Magtstilling.

Det synes næsten utroligt, at man kan belægge baade den ene og den anden af disse diametralt modsatte Opfattelser med gode Grunde, og dog synes det at være saaledes; heller ikke har de to Forfattere ved at se Modpartens Argumentation fundet Anledning til at ændre noget i deres Opfattelse. Hvad Reinhardt først havde antydet i en Afhandling i dette Tidsskrift (4. Række, IV, 159), opretholder han ganske i sit senere Skrift om Valdemar Atterdag; Jørgensen, der først var kommet ind paa Sagen i sine „Bidrag til Nordens Historie“ (I, 155), fastholder i sin Anmeldelse af Reinhardts Hovedværk (Nord. Tidskrift 1883, S. 191) sin Anskuelse i de kraftigste Udtryk.

Til en vis Grad kan man dog finde dette forklarligt,

naar man skarpt tager den Maade i Øje, paa hvilken de to Forfattere motiverer deres saa modsatte Opfattelse. Naar Reinhardt skal forklare Mageskiftets Betydning, taler han om, at Grev Gert derved opnaaede at faa sine Besiddelser mere afrundede; den ny Erhvervelse, Sønderjylland, vilde danne det naturlige Bindeled mellem hans Arveland Holsten og hans Arvelen Fyn. Jørgensen tager derimod — i alt Fald i sin senere, fyldigste Udtalelse — Udgangspunktet fra den Betragtning, at medens Greven før havde Nørrejylland i Pant, uden at nogen havde Indløsningsret hertil, vilde han fra nu af have Sønderjylland som Pant af Hertugen; han vilde saaledes ombytte en de facto souverain Besiddelse med et simpelt Pantelen.

Som man vil se, er det helt forskellige Synsmaader, de to Forfattere anlægger, naar de skal paapege, hvad Fordele og Mangler Mageskiftetraktaten har medført; den ene taler alene ud fra et militairt-geografisk Stade, den anden lige saa udelukkende fra juridisk-statsretlige Synspunkter. Det bliver da mindre underligt, at de heller ikke mødes i Resultaterne, og man kunde vel endog sige, at der egentlig slet ikke var noget i Vejen for, at begge Parter kunde have fuldt ud Ret i deres hele Argumentation. Spørgsmaalet var da kun, hvad der betød mest, Fordelen fra det militaire Synspunkt eller Indrømmelsen paa det statsretlige Omraade. At der herom kunde være delte Meninger, er jo let at fatte, saa vist som det i Virkeligheden er helt inkommensurable Størrelser, der her skal maales med hinanden. Og aller vanskeligst blev det at afgøre, hvorledes Grev Gert havde set paa dette, om han maaske var saa ivrig en Krigsherre, at han for at opnaa en bedre Afrundethed af sine

Lande gerne ofrede noget statsretligt, eller om han især havde Blik for, hvad han gav Afkald paa i Retsstilling, og kun tog en mindre militair Fordel med for derved at raade lidt Bod paa Indrømmelsens Bitterhed.

Det er dog næppe nødvendigt saaledes at lade dette Spørgsmaal gaa ind under de mange næsten uløselige Problemer, Historikeren møder. I alt Fald hvad angaar selve de handlende Parters Opfattelse af Overenskomsten, giver Forliget os et Vink, der er saa tydeligt, at det ikke kan misforstaas. Naar vi i en Overenskomst ser den ene Part forbeholde sig nogen Betænkningstid, før han endelig vil binde sig til Aftalen, saa kan deri ikke godt ligge andet end, at Vedkommende finder Aftalen af tvivlsom Fordelagtighed; Modparten, der ikke tager noget Forbehold, maa have været ganske anderledes vis paa, at han i det mindste kunde staa sig ved, hvad der var optegnet. Og et saadant Forbehold findes nu netop her. Efter at Traktaten af 11. Februar har ordnet det hele Mageskifte i alle Enkeltheder, slutter den paa den mest overraskende Maade med at udtale, at Hertug Valdemar skal have Ret til at „beraade“ sig, om han dog ikke heller vil blive ved sit Land og ikke indløse Nørrejylland. At Hertugen da har haft svare Tvivl om, at hele Ordningen var fordelagtig for ham, det synes givet.

Dette Træk taler jo ganske vist ikke til Gunst for Jørgensens Tanke, hvorefter Mageskiftet skal være en Indrømmelse af Greven, gjort til Hertugen, og det forekommer mig, at derved falder allerede til Jorden den Grund for denne Opfattelse, som Jørgensen førte i Marken, da han først behandlede dette Spørgsmaal. I sine „Bidrag“ (1871) udtalte han om Mageskiftetraktaten: „Hos Hertugen laa nemlig uden Tvivl den Tanke bagved at overdrage

Nørrejylland til Kronen, naar Valdemar var kommen i Besiddelse af den; det vilde da være ulige lettere for ham at føre Kampen mod Holstenerne i Sønderjylland og paa Fyn“. Det er misligt at bygge Værdsættelsen af en Akt paa en saadan hemmelig Hensigt, som man selv lægger ind i Hertugens Sjæl, og den hele Tankelæsning synes rigtignok meget dristig, naar man mindes. at i den selvsamme Traktat lover Hertugen Gert, at han ikke vil forbinde sig med Junkerne Otto og Valdemar, og forpligter sig fremdeles til at hjælpe Grev Gert og Grev Johan til at forsvare deres Panter i Danmark. Men højst usandsynlig bliver den, naar man ser, at det er Hertugen og ikke Greven, der forbeholder sig at træde tilbage fra hele Aftalen.

Saaledes som Jørgensen begrundede sit Resultat i 1871, overbeviste det ikke Reinhardt; heller ikke synes Motiveringen at have forekommet Forfatteren selv tilfredsstillende, thi da han i sin senere Anmeldelse atter vendte tilbage til Spørgsmaalet, saa han Sagen i en helt anden og større Sammenhæng. Traktaten af 1340 fortolkes her paa en stor statsretlig Baggrund; til Gengæld tales der ikke mere om Hertug Valdemars stille Hensigt med det hele Mageskifte, og denne hans formodede Tanke kan vel endog slet ikke passes ind i Jørgensens senere Udviklinger.

Hvad der i 1883 spiller Hovedrollen for Jørgensen, er Indløsningsretten til Nørrejylland og hvem der sidder inde med den. Greven havde Landet i Pant af Kong Kristoffer; efter dennes Død gik — det er Forfatterens Tanke — Retten over til Hertug Valdemar, som havde den indtil 1339, da han gav Afkald paa den overfor Greven. Men ved Forliget Aaret efter maatte Gert atter

anerkende Hertugens Ret til at indløse Jylland og Riget, en stor og skæbnesvanger Indrømmelse.

Dette er unægtelig et nyt og overraskende Synspunkt. For at faa at vide, om det ogsaa er rigtigt, maa vi gaa ind paa de Enkeltheder, der fremføres.

Forfatteren udvikler, at efter Kong Kristoffers Død mente „den forsigtige Greve endnu at maatte holde paa de gamle Former, i det mindste for saa vidt, at Kronen skal have en Repræsentant. Han skyder derfor atter Hertugen frem som den, der har Ret til at indløse Rigets Len: Skaane, Jylland o. s. v. Formelt bestaar Kongedømmet altsaa endnu, kun Navnet bruges ikke; det Afkald, den unge Hertug maa have givet overfor Kong Kristoffer og hans Søn Erik, var faldet bort med deres Død, og vi kan med fuld Føje betragte Valdemar som nominel Konge i den ellers kongeløse Tid. Et Afkald overfor Greverne giver han først ved Forliget i Slesvig Kyndelmisse Dag 1339, idet han lover aldrig at gøre Brug af sin Indløsningsret til de danske Lande, og med dem at være en Fjende af Kristoffers Sønner, af hvilke den Gang alt Valdemar kaldte sig Konge af Danmark.“

I denne Udtalelse har jeg tilladt mig at udhæve nogle Ord, der ikke er fremhævede i selve Anmeldelsen, og jeg har gjort det, fordi disse, der gengiver Forliget af 1339, formentlig er det Grundlag, paa hvilket hele den foregaaende Udvikling om den sønderjydske Valdemars Kongestilling og Kongeret efter Kristoffer II's Død alene kan være bygget; jeg i det mindste kender ellers intet Bevis paa, at Greven har „skudt ham frem“ m. m. Grundlaget kan imidlertid næppe bære denne Bygning. Forliget af 2. Februar 1339 (Schleswig-holst.-

lauenbg. Urkundensammlung II, 190) fremtræder som en Udsoning af den Splid og Uenighed, der har været mellem Hertug Valdemar og Greven; ved en Række Bestemmelser fastsættes det, hvorledes de omstridte Punkter skal være afgjorte, og hvorledes Parternes fremtidige Forhold skal være; gensidig skal de hjælpe og understøtte hinanden. Til syvende og sidst kommer saa en Artikel, hvori Hertugen udtaler følgende:

„Dersom vi skulde have nogen Paatale (*inpetitio*) paa Godser i Nørrejylland eller Fyn eller omliggende Øer eller i noget andet Land, som er pantsat vor ovennævnte Onkel af Hr. Kristoffer, fordum Konge i Danmark, opgiver vi saadant ganske, og *vi giver Afkald paa al Ret, om der kan tilkomme os nogen* (si quod nobis adhuc competere posset), og vi skal ikke hindre (*impedire*) samme vor Onkel Hr. Gerhard eller hans Fætter Grev Johan i deres Panter, som de har i Danmark, ved at bemægtige os de dem pantsatte Godser eller ved at forsvare deres Vasaller, om nogen af disse sætter sig op mod dem, eller andre af deres Uvenner."

Atter her har jeg udhævet nogle Ord, de nemlig, som svarer til, hvad Jørgensen læser ud af Traktaten, og man ser straks, at hvad der for vor Forfatter er Kernepunktet i hele Aftalen, i denne selv ikke blot fremtræder som den sidste af mange Artikler, men i denne endog kun staar som et Indskud, ret i Forbigaaende. Hvad der staar forud, handler ikke om en formentlig kongelig Ret til at indløse alle Lande i Danmark, men derimod om mulige Godskrav indenfor disse Lande, som Hertugen kunde have; hvad der staar bagefter, peger heller ikke paa nogen Stilling for Valdemar som (nominel) Konge. Og gør da egentlig den indskudte Sætning dette? At der ikke staar et Ord om „Kongeret", er utvivlsomt, men hele Sammenhængen fører ogsaa

Tanken bort herfra og gør det ene rimeligt, at Artiklens anden Sætning kun er en Indskærpelse af dens første, Afkaldet paa mulige Krav paa et eller andet Gods i Danmark. Modsat maa man vel sige, at havde Greven virkelig været inde paa den Tankegang, som Jørgensen tillægger ham, havde han i de foregaaende Aar betragtet Valdemar som den, der havde Ret til den danske Krone, og vilde han nu af ham opnaa Afkald paa den deraf flydende Indløsningsret til Nørrejylland, ja saa vilde en Mand som Grev Gert dog sikkert have sørget for at faa Afkaldet udtrykt helt anderledes skarpt og utvetydigt.

Den saaledes fortolkede Traktat af 1339 er nu Grundlaget for Jørgensens Opfattelse af Mageskiftetraktaten, der sluttedes lige eet Aar efter. Siden Slesvigforliget havde Greven „Nørrejylland i Pant, uden at nogen havde Indløsningsret til det“; efter Forliget af 11. Februar 1340 vilde Hertugen „blive fuldstændig Landsherre (Konge) i Nørrejylland med Indløsningsret til Sønderjylland“. Paa den Maade vilde dette Forlig, om det var blevet udført, „fuldstændig have kuldkastet Gerts Stilling“.

Selv om Jørgensens Opfattelse af, hvad der ligger i Hertugens Afkald af 1339, var rigtig, vilde denne Forstaaelse af Mageskiftet endda ikke kunne forsvares. Der er i hele Traktaten af 1340 intetsteds Tale om nogen Indløsningsret til Nørrejylland; Greven afstaar og Hertugen modtager et Pant og intet mere. Efter Jørgensens Gengivelse af Traktaten er det ganske vist anderledes; „Greven“, siger han, „indrømmer Hertugen Ret til at indløse Nørrejylland med den Ret, Kristoffer havde til det, for en Pantesum af 43000 Mark lybsk“. De af mig udhævede Ord er de, hvorpaa Jørgensens Op-

fattelse hviler, og de maa forstaas skarpt: Hertugen skal have Nørrejylland med **Kongens** Ret. Derfor taler Jørgensen ogsaa lige forud om, at Greven ved dette Forlig „anerkendte Hertugens Ret til at indløse Riget“, og lige efter om, at Hertugen, hvis han vilde træde tilbage fra Overenskomsten, tillige maatte „love een Gang for alle at opgive al Ret til Indløsning af Grevens og hans Arvingers Pant af den danske Krone“. Hertugen skal jo nu ogsaa kunne betegnes som fuldstændig Landsherre (Konge) i Nørrejylland.

Den ovenanførte Gengivelse af Traktaten er imidlertid ikke rigtig. Det er allerede noget vildledende, naar Jørgensen lader Greven indrømme Hertugen Ret til at indløse Nørrejylland; han faar ved Forliget ikke Ret til at indløse Landet, men han gør det med det samme. I det Øjeblik, han tiltræder Overenskomsten, faar han ogsaa Nørrejylland overleveret; Greven overantvorder ham Slotte og Fogedier, og de Penge, Hertugen i den Anledning kommer til at skylde Greven, betaler han dels ved i Stedet at sætte ham sit eget Hertugdømme i Pant, dels afdrager han dem i visse Terminer, og udebliver Afdragene, skal Hertugens nørrejydske Lensmænd levere visse Slotte tilbage til Greven. Det fremtidige og det usikre ligger ikke i selve Aftalen, men ene i den omtalte mærkelige Slutning, hvorefter Hertugen endnu ikke straks og endelig binder sig til at gaa ind paa det aftalte Mageskifte, men skal have Ret til at beraade sig, uden at det siges, hvor lang Tid han paa den Maade kan udsætte Afgørelsen. Dette sidste tænker Jørgensen imidlertid ikke paa i denne Sammenhæng, og ligesom han siger, at Hertugen ved Forliget „pantsætter“ Greven sit Land,

burde han ogsaa have sagt, at Greven paa sin Side „overlader“ Valdemar Nørrejylland.

Den afgørende Fejl ligger dog i, at Greven skal have overladt Hertugen Nørrejylland „med den Ret, Kristoffer havde til det“. Dette staar der intet om i Brevet; men der staar: „Vi skal give at løse og overlade vor Frænde Hertug Valdemar af Slesvig Landet Nørrejylland og de deri liggende Slotte saa frit, som de staar **os** til Pant af Kong Kristoffer“ [1]). Disse Ord er klare og utvetydige. Greven afstaar ikke Kong Kristoffers Ret; men han afstaar sin egen Ret, den, som han har faaet af Kristoffer, eller med andre Ord, han overdrager Hertugen sit Pant med alle de Rettigheder, der følger af Pantebrevet, hverken mer eller mindre.

Lige saa lidt som her er der i Slutningsbestemmelsen Tale om den kongelige Indløsningsret til Pantelandet. Hvis Hertugen foretrækker ikke at indløse Jylland, skal han forpligte sig til ikke at „hindre“ Greven i hans Panter; i dette Ord ligger ikke Opgivelsen af nogen Ret, men blot et Løfte om ikke at angribe eller skade Greven i hans danske Lande. Det svarer ganske til, at Hertugen ligeledes maatte love ikke at „bewerren“ Greverne Gert og Johan i deres Panter og deres andet Gods i Danmark; vilde nogen anden „bewerren“ dem deri, skulde han hjælpe dem med hundrede Mand, om det var nødvendigt. „Hindern“ og „bewerren“ er enstydige

---

[1]) Wy scholen don tholozende unde laten unseme ome herthogen Woldemere van Slezewik de lanth tho Northjutlande unde de slothe, de dar inne beleghen synt, also vryg alse se uns tho pande stath van konink Christophere, ... vor dre unde vertych duzenth marc lodeghes syluers an colnscher wicht. Dipl. Flensborg. I, 34. — Man ser, at Jørgensens „Mark lybsk“ er en Skrivfejl for „Mark Sølv“.

Udtryk, og at der ogsaa tales om „andre Godser" foruden om Pant, viser ligeledes, hvor lidt der herved tænkes paa nogen juridisk Indløsningsret.

Forliget af 1340 indeholder altsaa slet ikke de store statsretlige Mærkværdigheder, som Jørgensen har faaet ud af det. Grev Gert afstaar deri ingenlunde den kongelige Overherreret til Nørrejylland, som det ganske vist ogsaa vilde være ubegribeligt, at han kunde tillægge sig selv, og Hertug Valdemar vilde ved dets Udførelse ikke være blevet Landsherre i Nørrejylland. Den gamle, af alle andre antagne Opfattelse, at det har drejet sig om en Ombytning af Panter, er ubetinget den rette [1]).

Det bør endnu omtales, at Jørgensen ogsaa har søgt at støtte sin Opfattelse af Forliget fra Februar 1340 ved at henvise til, hvad der skete senere hen paa Aaret. Naar Hertugen efter Mageskiftet skulde have Nørrejylland i Pant, mente Jørgensen i 1871, at dette sikkert maatte „opfattes som en Indrømmelse fra Grevens Side, da det samme i det væsentlige fastholdtes fra dansk Side efter hans Drab". Det er jo ganske rigtigt, at Forligene i Maj og Juni, hvorved Forholdet endelig ordnedes, ligner Mageskiftetraktaten fra Februar deri, at Holstenerne overlod deres Pant i Nørrejylland til Hertug Valdemar mod til Gengæld at faa hans Hertugdømme i Pant. Men samtidig ægtede Junker Valdemar Hertugens Søster og fik med hende en Del af det nørrejydske Pant, og om Indløsningen af Resten blev der truffet saadanne Aftaler, at den blev fuldt sikret, idet den skulde foregaa ved Hjælp af en Sølvskat, som Indbyggerne i hele Landet betalte dertil. Det er denne Indløsning, der „fra dansk Side" var Hovedsagen; af mere underordnet Betydning var det derimod, om Nørrejylland skulde lø-

[1]) Oprindelig delte ogsaa Jørgensen denne Mening; i 1871 skrev han om Forliget: „der skal foretages et Bytte af Panterne: Hertugen overtager Nørrejylland" osv. I 1883 slog han derimod fast, at „Forliget er lige det modsatte".

ses af Hertug Valdemar eller af Holstenerne, og i April havde Junker Valdemar netop aftalt en Indløsning af Grevens Sønner paa ganske lignende Vilkaar. Om en saadan Indløsning — fra „dansk“, d. v. s. fra en dansk Konges Side — af Nørrejylland var der derimod slet ikke Tale i Februar, ja, tværtimod, Baggrunden for hele Mageskiftet var, at Hertug Valdemar lovede Gert at staa Junker Valdemar imod, altsaa hindre den Mand fra at bestige Tronen i Danmark, som i Øjeblikket var det givne Kongsemne.

I 1871 opfattede Jørgensen endnu Mageskiftet af Februar som „et Bytte af Panter“; i 1883 saa han jo derimod i Forliget en Overdragelse af Nørrejylland til Hertugen som Landsherre, og Følgen er da, at ogsaa Sammenligningen med de senere Ordninger bliver en helt anden. „Det var“, hedder det nu, „under ganske lignende Forhold, at Valdemar Atterdag kort efter virkelig indløste Nørrejylland for Landets egne Penge, og det samme kunde selvfølgelig Hertugen have gjort, om han ellers havde haft Forudsætningerne for at byde Gert Trods og gøre Brug af den Ret, han nu havde erhvervet.“ Overvejer man denne Sætning lidt nærmere, egner den sig maaske allerbedst til at vise det skæve i Jørgensens hele Opfattelse; men det er nok lidt vanskeligt ret at finde ud, hvad der ligger i den.

Sætter man sig nemlig paa Jørgensens Standpunkt og gaar ud fra, at Forliget, om det var blevet udført, vilde have gjort Hertug Valdemar til „Landsherre (Konge)“ i Nørrejylland, forstaar man ikke ret, hvad det er, Forf. mener, at han bagefter maaske kunde have gjort, og hvad der skal sammenlignes med Valdemar Atterdags senere Gerning. Kong Valdemar kunde af Hertugen indløse det Pant, denne havde i Nørrejylland; men af hvem skulde Hertugen indløse det Pant, som Grev Gert ved Februarforliget tilbød at overdrage ham? Ja, man maa vel ud fra Jørgensens Standpunkt svare: af sig selv. Men saa synes der rigtignok ikke Grund til at omtale dette, der altsaa skete med det samme, som en hypothetisk Fremtidsmulighed, og Sammenligningen med Valdemar Atterdag bliver det endnu vanskeligere at forstaa[1]).

[1]) Det uklare i Tanken hænger vel for øvrigt sammen med den

Tager man Sagen efter Februartraktatens egne tydelige Ord, bliver det ikke Ligheden med Valdemar Atterdags senere Indløsning, men Forskellen derfra, som træder skarpt frem. Efter Februarforliget skulde Hertug Valdemar med det samme have hele Nørrejylland overdraget med al den Panteret, Greven havde dertil; ved de senere Forlig fik Kong Valdemar derimod ikke selve Landet (bortset fra den Del, hvorfor Pantesummen kvitteredes ham i Stedet for Medgift), men han fik sin Indløsningsret til det indrømmet. Skarpere Modsætning lader sig ikke let opstille. Februarforliget skaffede Hertugen et Pant; den kongelige Overherreret dertil kunde han kun faa paa een Maade, nemlig om han selv atter blev sat paa Danmarks Trone, men om det skete, vilde han i selv samme Øjeblik have haft Landet ganske frit. Helt anderledes med Kong Valdemar: han fik ved den senere Traktat den fuldstændigste Kongeret over Nørrejylland og hyldedes som Landsherre, men under ham sad Hertugen lange Aar igennem som Panthaver.

At sammenligne Februarforliget med den senere Aftale mellem Kongen og Hertugen, fører da til intet; men bagved den sidste ligger derimod et Mageskifte, der i høj Grad ligner det i Februar aftalte. Det Pant, om hvis Indløsning Hertugen traf Aftale med Valdemar Atterdag, maatte han jo først skaffe sig selv ved at tilbytte sig det af Grev Gerts Arvinger, og i Aftalen derom er der da saa lidt som i Februartraktaten Tale om andet end Panteretten. Denne erhverver Hertugen paa omtrent lige saa haarde pengelige Vilkaar, som han kunde have faaet den i Februar; men en meget stor Forskel gør det dog, at han i Februar maatte love at stille sig imod Junker Valdemar, i Maj derimod faar denne til Svoger og Forbundsfælle.

I 1871 begrundede Jørgensen sin Opfattelse af Traktaten fra 1340 ved at henvise til Hertug Valdemars

---

ovenfor berørte vildledende Gengivelse af Traktatens Mening: atter her spøger dette, at Hertugen ved Aftalen kun faar en Ret til at indløse Nørrejylland, medens han i Virkeligheden faar Landet selv som Panthaver i Gerts Sted.

hemmelige Hensigt derved; man kan derom sige, at det synes meget usandsynligt, at der har været en saadan Hensigt, men et fuldt sikkert Modargument kan man selvfølgelig her ikke møde med. Anderledes med Forfatterens Argumentation fra 1883. Her er der Tale om den rette Forstaaelse af bestemte Sætninger i de foreliggende Dokumenter, og overfor Traktaternes Ord synes der mig ikke at kunne være Tvivl. Ikke blot staar der ikke i Traktaterne det, som Jørgensen har læst ud af dem, men i det mindste i den sidste af dem staar noget andet og modsat, der udelukker Jørgensens Forstaaelse.

Noget rigtigt ligger der dog vistnok bagved Jørgensens Udviklinger. Han har følt, at der var noget skævt i den almindelige Opfattelse, som ogsaa Reinhardt havde sluttet sig til; det er ikke saaledes, at Grev Gert stadig gaar fremad indtil den Nat i Randers, der saa brat afbrød hans Bane. Allerede forinden var hans Lykkestjerne begyndt at fordunkles, og selve Traktaten af 1340 betegner paa en vis Maade et Skridt tilbage. Dette kan man imidlertid faa frem, uden at man behøver at indlade sig paa nogen Art af kunstig Fortolkning.

I Begyndelsen af Aaret 1332 havde Kong Kristoffer og hans Søn og Medkonge Erik pantsat Nørrejylland og Fyn til Grev Gert for en umaadelig Sum; paa Fyn havde Greven oven i Købet fra tidligere Tid et arveligt Lensbrev. Faa Dage efter døde Erik, nogle Maaneder senere Kristoffer; hans anden Søn Otto faldt to Aar efter i Fangenskab hos Greven, den yngste, Junker Valdemar, levede fjernt fra Danmark hos sine tyske Frænder. Der

var da ikke nogen, der kunde træde frem med Krav paa Ret til at indløse Grevens Panter; Kristoffers Arvinger var hindrede, og til et nyt Kongevalg i Danmark lod de holstenske Herrer det overhovedet ikke komme. Saa længe dette kunde vedblive, var Grev Gert faktisk souverain i sine danske Besiddelser.

Da Greven i Februar 1339 sluttede det første Forlig med Hertug Valdemar, var Stillingen begyndt at blive en anden. Junker Valdemar var traadt frem med sine Krav og kaldtes i Tyskland allerede Konge af Danmark; her i Landet havde han Hjælpere, som man ser netop af Forliget, bl. a. selve Rigets Drost, Laurids Jonssøn. Et Hovedpunkt i Grevens Udsoning med Hertugen bliver da at hindre et Forbund mellem ham og det danske Kongsemne: Valdemar maa love at hjælpe Greverne mod Kong Kristoffers Arvinger og deres Hjælpere, love ikke med disse at indgaa nogen Sone uden deri udtrykkelig at medtage Greven, aabne sit Land for denne og hans Tropper til fri Gennemmarch. Dette fremtræder som helt anderledes betydningsfuldt i Traktaten end Hertugens almindelige Afkald paa mulige Rettigheder, og det er jo ogsaa klart, at her laa den truende Fare: en ny Konge i Danmark, der havde den fuldeste Ret til at indløse Gerts Pantelen, om han da ikke foretrak at tage dem med væbnet Haand.

Hvad der i Februar 1339 var en ikke fjern Mulighed, var i samme Maaned Aaret efter rykket Greven lige ind paa Livet; alt pegede paa, at der snart vilde være en Konge i Danmark. Valdemar Kristofferson udfoldede den største Virksomhed for at gøre sin Ret til den danske Krone gældende; han havde lovet sin mægtige brandenburgske Svoger Estland for helt at vinde ham; han

forhandlede med Hansestæderne, der var meget vrede over det holstenske Røverherredømme i Danmark; han var omgivet af fornemme Danske, der arbejdede paa hans Kongevalg. Paa sin Side har Hertug Valdemar, trykket af Grev Gerts Overmagt, aabenbart ikke overholdt sit Løfte fra det foregaaende Aar; han har nærmet sig sin danske Navnefætter, og naar han i Traktaten af 11. Februar maatte love ikke at bortgifte sin Søster til denne, viser dette jo, at en saadan Plan har været oppe.

Paa dette Tidspunkt var Stillingen altsaa den, at Grev Gert kunde vente, at Valdemar besteg Tronen i Danmark og at den sønderjydske Valdemar stillede sig ved hans Side; mod disse to skulde han da forsvare sine Pantebesiddelser i Danmark. Derfor var det, at Greven i Begyndelsen af Aaret begyndte paa store Rustninger, og paa den samme Baggrund maa ogsaa Februarforliget med Hertug Valdemar ses. Ved dette overlod han Hertugen sit nørrejydske Panteland, d. v. s. han overlod Hertugen et Land, som han selv yderst vanskeligt kunde værne om, naar han til Fjende havde Herren over det mellemliggende Sønderjylland; hvad det betød, ses jo bl. a. af Aftalen fra det foregaaende Aar, hvorved Greven havde søgt at sikre sig fri Gennemmarch. I Stedet fik Greven netop selve dette Sønderjylland, der grænsede op til hans egne Arvelande i Holsten, og han sikrede sig yderligere den fri Overfart herfra til sit danske Arvelen Fyn ved af Nørrejylland at forbeholde sig det halve af Brusk Herred, som ligger lige over for Middelfart. Militairt var herved meget vundet.

Retslig var der i Traktaten ikke Tale om Kongeretten, hverken om kongelig Overherreret eller om kongelig Indløsningsret; det var Pant, der ombyttedes med

Pant. Men atter her var Ombytningen efter de foreliggende personlige Forhold til største Fordel for Greven; thi denne afstod et Pant, hvis Indløser var Danmarks tilkommende Konge, denne unge Junker, hvis Energi sikkert allerede paa dette Tidspunkt er traadt frem; han fik i Stedet et Pant, hvortil Indløsningsretten var hos Hertug Valdemar, som var opdraget under Gerts Tilsyn og hvis Svaghed Greven forlængst havde haft den bedste Lejlighed til at iagttage.

Værdsættelsen af denne Traktat synes da meget ligefrem. A. D. Jørgensen har naturligvis Ret i den Tanke, at det havde været fordelagtigere for Grev Gert at beholde Nørrejylland, uden at der var nogen, der var berettiget til at indløse det af ham; men han har Uret i, at denne Situation laa for enten i 1339 eller i 1340. Selv efter hans egen Opfattelse af det første Forlig mellem Greven og Hertugen opnaaede Gert jo ved dette kun at sikre sig mod een af dem, der muligvis kunde kræve Indløsningen, den sønderjydske Hertug nemlig; den anden, den virkelige Indehaver af Retten, en lovlig valgt dansk Konge, — mod en saadan kunde han overhovedet ikke sikre sig absolut. I 1340 var denne Mulighed lige ved at blive til Virkelighed, og derfor maatte Gert opgive det fjernere liggende Land for at tage det nærmere og lettere forsvarlige. Det var et Tilbagetog, deri har Jørgensen Ret, men det var et Tilbagetog, ikke over for Hertugen, som kun havde Skade af hele Forliget, men over for denne Mulighed: en dansk Konge, en Mulighed, der i dette Øjeblik kun betød: Junker Valdemar som Konge.

3. Nils Ebbesøn i Randers.

Den Nat i Randers, da Nils Ebbesøn dræbte Grev Gert, spiller en saadan Rolle i Danmarks Historie, at man er i høj Grad taknemlig for ethvert positivt Bidrag til at oplyse noget derom. Et saadant gav Prof. Joh. Steenstrup, da han henledte Opmærksomheden paa, at der fandtes en Vej, ad hvilken man nøjere maatte kunne fastslaa, paa hvad Tid af Natten Drabet foregik; men jeg tror rigtignok, at Vejen fører andensteds hen, end han mente.

Den nævnte Forfatter[1]) henviser til, at den lybske Krønike fortæller, at Grev Gert plejede at læse sine Tider, der hørte til Dagen, ligesom en gejstlig Mand, og saaledes skete det ogsaa Natten i Randers: „Greven havde læst sine Tider og igen lagt sig, da kom de Danske op og sloge den syge Mand ihjel paa hans Seng.“

Steenstrup har nu haft den rigtige Tanke, at man jo maa kunne bestemme, hvad Tid denne Bøn er holdt, og han siger derom: „Hvis nu Grev Gert her strengt har fulgt Kirkens eller Klostrenes Bedetimer, kan der kun være Tale om een af to „Tider“, enten *nocturnum medianum*, Midnat, eller *matutina* (ogsaa kaldet *laudes*), der læstes Kl. 3; den hed ogsaa den første Ottesang, i Modsætning til den senere, *Primen*, Kl. 6.“

At Greven har holdt sine Bønner paa de af Kirken foreskrevne Tider, er der sikkert ingen Grund til at tvivle om; men var det saa, synes der jo at aabne sig en dobbelt Mulighed for Drabsøjeblikket, efter hvad Steenstrup her har udviklet; man maa kunne tænke paa en

[1]) Steenstrup, Vore Folkeviser (1891) S. 306.

Tid kort efter Midnat og paa en anden kort efter Kl. 3. Forfatteren lader dog den første Mulighed ganske ude af Øje, idet han umiddelbart fortsætter: „Formodentlig er Greven derfor gaaet til Hvile igen ved halvfire Tiden, og mellem dette Tidspunkt og Solopgangen Kl. 5 er saa Drabet foregaaet.“

Grunden til, at Steenstrup straks og ene vender Tanken mod den tidlige Morgentime, er, at han i denne Sammenhæng er inde i en Udvikling, der skal godtgøre, at hvad Folkevisen fortæller om Drabet, det „bekræftes af alle Kilderne“, og naar han kort gengiver, hvorledes Visen skildrer Drabet, anfører han ogsaa det Træk: Greven dræbes „ved Daggry“; det er da dette, der skal stadfæstes af den lybske Krønike. Folkevisen siger dog intetsteds med tydelige Ord, at Drabet foregik ved Daggry, og dens Tidsangivelser er i det hele saa modsigende, at jeg helst foreløbig vil holde dem udenfor. Dette kan vi ogsaa gøre; thi jeg tror, at selve Oplysningerne i den lybske Krønike, ret fortolkede, aldeles ikke fører til den dobbelte Mulighed, som Steenstrup har peget paa.

Hvad Forf. meddeler om Middelalderens Bedetimer, støtter han paa tre nyere Værker, som han citerer. De bestemte Klokkeslet, som Bønnerne sættes til, findes dog kun i et af disse, nemlig i B a n g s Skrift om den norske Kirke i den katholske Tid, og paa dette Punkt bør man næppe følge den ansete norske Kirkehistoriker. Middelalderens hele kirkelige Tidsinddeling var bygget paa den klassiske Oldtids; ligesom denne gik den først og fremmest ud paa en Tvedeling af Døgnet i Dag og Nat, der hver atter deltes i tolv Timer, men disse blev derved af ulige Længde, ene de Døgn undtaget, da Dag og Nat er lige lange. Døgnets Inddeling i 24 lige lange Timer begyn-

der vel tidlig hos Astronomerne, men ud i Livet kommer den først meget langsomt[1]), og hvor der som her er Tale om Norden i det fjortende Aarhundrede, kan der aldeles ikke være Tanke om den, allermindst naar der tales om Kirkens „Tider“.

Paa Forhaand bør man da opgive at nævne præcise Klokkeslet, og man maa være forberedt paa, at der er noget svævende og ubestemt over Bedetimerne. Her er det dog kun Morgenbønnerne, der interesserer os, og de staar i den nøjeste Forbindelse med Solens Opgang. Grundforholdet er da dette, at *Matutina* eller *Laudes* er den egentlige Morgenbøn, *Primen* derimod en Bøn, der svarer til Dagens første Time og nøjere til dennes Slutning, ligesom *Terts* synges ved Udgangen af den tredje Dagtime o. s. fr. Den første er da ubetinget den vigtigste, og det er den egentlige Ottesang; at Primen i et Par islandske Skrifter har faaet Tillægsnavnet: Ottesang, „hin efri“, er en Særlighed, der ellers næppe findes.

Ud herfra skulde det da synes at være ganske uden Grund, naar Steenstrup lader Ottesangen foregaa om Natten. Det er det dog ikke; „Matutinen“ regnedes virkelig med til Nattetjenesten, og den foregik før Solens Opgang, om end den burde vedvare, til Morgendæmringen viste sig i Østen. Nøje at bestemme, hvad Tidspunkt den blev sunget, kan da nok volde Vanskelighed; sikkert er det derimod, at Ottesangen for den middelalderlige Bevidsthed i alt Fald altid stod som Begyndelsen til Dagen. Det viser dens nordiske Navn, der peger paa Morgendæmringen, ikke mindre end det tilsvarende tyske

[1]) Sml. Bilfinger, Die mittelalterlichen Horen und die modernen Stunden (Stuttgart 1892).

Ord: *Frühmette*; det fremgaar af alle Oplysninger. Den islandske Homiliebog lader Manden staa op, bede hjemme og derfra fare til Kirke, hvor han begynder sine Tider med Ottesangen; paa rent verdsligt Omraade viser det samme sig, naar Smedene i Nürnberg ikke maatte staa op og begynde deres Dagværk, før Kirken havde ringet Mette. Denne Betydning bevarede Ottesangen eller Froprædikenen jo ogsaa efter Reformationen.

Det er imidlertid saa heldigt, at vi ikke behøver at nøjes med denne Ottesangens almindelige Karakter; af selve de bevarede Skildringer af Drabsnatten i Randers er der een, der nævner denne Bedetime. Den ene af Folkeviserne om Nils Ebbesøn — der er nemlig to, hvad vi snart kommer tilbage til — lader Greven selv tale om Ottesang. Nils Ebbesøn staar udenfor Døren; han foregiver, at han er Sendebud fra Grevens Søn og bringer vigtige Efterretninger, som Greven straks bør høre. Greven har dog ikke ret Lyst til midt om Natten at lade sin Dør aabne, og han svarer:

> Est du Hertug Henriks Bud,
> du lad dig ikke forlange;
> du møde mig i Morgen i Brødrekloster
> mellem Messe og O t t e s a n g.

Nils Ebbesøn veed imidlertid at friste Grevens Nysgerrighed; han lades ind, og Drabet foregaar.

Om man vil stole fuldt ud paa dette, foreligger her jo det mest utvetydige Vidnesbyrd om, at Greven er dræbt f ø r Ottesangsbønnen. Andre vil maaske se det saaledes; for mit Vedkommende tør jeg rigtignok ikke bygge saa meget paa en Enkelthed i en digtersk Fremstilling. Men med god Grund kan man i dette Vers se et

kraftigt Vidnesbyrd om, at vi ogsaa ved denne Lejlighed kan gaa ud fra, at man i Ottesangen saa Dagens Begyndelse. „Mellem Messe og Ottesang“ er digtersk Frihed for: mellem Ottesang og Messe; Buddet skal komme igen, naar Natten er forbi.

Fastholdes det, at Ottesangen betegner Overgangen fra Nat til Dag, er det dermed givet, hvilken Bøn den lybske Krønike tænker paa, naar den fortæller om de „Tider“, Greven havde bedt kort forud for Drabet. Thi at dette foregik om Natten, kan der ikke være nogen Tvivl om; det siges baade i danske og i tyske Kilder, og ogsaa Steenstrup holder jo fast derved. Men et Drab, der foregaar efter Ottesangen, vilde man i Middelalderen aldrig betegne som natligt.

Den Tidsbestemmelse, der gemmer sig i den lybske Krønikes Fortælling om Natten i Randers, er da ingenlunde dobbelttydig. I sig selv skulde man jo heller ikke vente dette; naar Kronisten nævner, at Greven hin Nat havde læst sine Tider, uden at han nærmere angiver hvilke, maatte han forudsætte, at derved var givet en tilstrækkelig tydelig Besked. Hvad der omvendt peger bort fra, at Drabet er foregaaet efter Ottesangen, lige i Daggryet, er ogsaa det, at næsten alle Kilderne er enige om at nævne Lørdagen d. 1. April som Grevens Dødsdag; en saa stor Enighed vilde der sikkert ikke være, hvis Drabet var sket i en Time henne paa Grænsen mellem Nat og Dag.

Fæster man da paa dette Punkt fuld Lid til den lybske Krønikes Fremstilling — og dertil er der ganske vist al Grund —, saa kan man med Sikkerhed læse ud af den, at Grev Gert er blevet dræbt efter at have forrettet sin Midnatsbøn, altsaa omtrent ved Ettiden.

Medens det synes, at man kan komme til fuld Klarhed over, paa hvilken Tid af Natten Grev Gert blev dræbt, er det mærkeligt nok ikke saa let at afgøre, hvad Dag eller nøjagtigere hvad Døgn Drabet foregik. Vanskeligheden ligger netop i, at Drabet foregik om Natten; thi det kan ikke med fuld Sikkerhed siges, om man drog Natten hen til den foregaaende Dag eller regnede den med til den kommende.

Den lybske Krønike lader Drabet foregaa: Lørdag Nat før Judica; denne Lørdag var i 1340 d. 1. April; den jydske Krønike siger, at Nils Ebbesøn gik ind i Randers med sin Skare *primo die Aprilis nocturno tempore.* I senere Kilder findes dels: *sabbato ante Judica* (holstensk Aarbog: SRD. V. 507), dels: *sabbato Sitientes* (spredte Aarbogsoptegnelser fra 15. Aarh.: SRD. III, 258), hvormed menes den samme Lørdag. dels: Fredag efter Midfaste (holstensk Aarbog: SRD. V, 509). hvad der svarer til Dagen før. Endelig har Presbyter Bremensis (ed. Lappenberg 66): *sabbato in quadragesima ante dominicam Oculi* (18. Marts).

Det sidste er aabenbart ganske urigtigt; af de andre Kilder nævner jo een Fredagen, alle de andre, indbyrdes ganske uafhængige, har derimod Lørdagen d. 1. April. Men foregik Grevens Drab i Natten før eller efter Lørdagen?

Efter vor Sprogbrug vilde der ikke være Tvivl; vi forstaar jo ved Lørdag Nat sikkert alle den Nat, der følger efter Dagen. Og det synes, at denne Sprogbrug er gammel og allerede var den almindelige i Middelalderen; den opstilles ogsaa som Regelen af Grotefend (Zeitrechn. d. deutschen Mittelalters I, 131) og er særlig indgaaende begrundet af Bilfinger (Der bürgerliche Tag, Stuttgart 1888). Men Ulykken er, at Kirken regnede anderledes og netop drog Natten hen til den følgende Dag, og dette havde saadanne praktiske Følger, at det ogsaa satte sine Mærker i Talebrugen. Da Helgendagen regnedes at begynde med den foregaaende Dags Aften, mente man med St. Luciæ Nat utvivlsomt Natten før St. Luciæ Dag[1]), og naar

[1]) Natten efter hedder: *proxima nox post diem St. Luciæ.* — Mackeprang (Hist. Tidsskr. 6. Række III, 603) har næppe Ret i

Erik Klipping blev dræbt St. Cæcilie Nat, er dette sikkert Natten mellem 21. og 22. Novbr. Denne Sprogbrug var saa gennemgaaende, at man endog førte den et Skridt videre, idet man talte om Dagen før Helgendagen ikke blot som vedkommende Helgens eller Helligdags Aften (*vigilia*), men undertiden her brugte „Nat“ for hele Dagen; Bilfinger anfører adskillige Exempler herpaa (S. 269 ff.).

Naar Grev Gert da blev dræbt efter Midnat, er det ikke let at sige med Sikkerhed, om vi, naar vi vil nævne den bestemte Kalenderdag derfor, skal sige d. 2. April, fordi det skete „Lørdag Nat“ efter vor Sprogbrug, eller om Drabet i Virkeligheden foregik Natten forud. Ved at antage det sidste vilde man jo bedre forstaa Fejlen i den Kilde, der nævner Fredagen; det andet er dog vist nok saa sandsynligt.

Den nøje Bestemmelse af, hvad Time i Natten Nils Ebbesøn fældede Grev Gert, har nu Interesse i flere Retninger. Først til Belysning af Folkevisens Fremstilling.

Allerede før Steenstrup kom ind paa dette Spørgsmaal, havde A. D. Jørgensen peget paa, at Visen om Nils Ebbesøn, saaledes som den er optegnet i forskellige Former i det 16. Aarhundrede, bærer tydelige Spor af to forskellige Synsmaader for Drabet, der efterhaanden er blandet sammen[1]). Hertil tog Steenstrup intetsomhelst Hensyn; men senere har Jørgensen gentaget og uddybet sine Betragtninger, og jeg tror ikke, at nogen, der har Forstaaelse for, hvorledes en Vise lever og omformes paa Folkets Læber, kan være i Tvivl om, at Dobbeltheden er til Stede, ligesom Forf. vist i alle væsentlige Punkter rigtig

at opstille det som muligt, at dette Udtryk kunde betegne det samme som Luciæ Nat.

[1]) Bidrag til Nordens Historie (1871) I, 137 ff.

har truffet, hvad der maa høre til den ene og hvad til den anden Fremstilling[1]).

Først og fremmest har Jørgensen nu skarpt belyst, hvad der tidligere end ikke stod ham selv klart, at Forskellen mellem de to Viser tydeligst fremtræder deri, at den ene Vise, sikkert den ældste, lader Drabet foregaa om Natten, medens den anden, der er noget, om end næppe meget, yngre, lader Greven blive dræbt om Dagen „og ikke om Natten med alle“, og det vel at mærke ikke ved Daggry, men langt oppe paa Dagen, saa vist som Nils Ebbesøn først rider hjemme fra, da Dagen er brudt frem („først denne Nat forgangen er, da vil Nils Ebbesøn ride“; smlgn. Verset om Svend Trøst: „Den samme Dag, før Aften kom, han tjente ham allerbedst“).

I Tidens Løb er det imidlertid gaaet her som ved Marsk Stig Visen; de afvigende Fremstillinger af det samme Emne er smeltede sammen, og i de nu foreliggende Opskrifter fra det 16. Aarhundrede er Visen da fuld af Modsigelser, netop hvad Tiden angaar. Derfra stammer det, at tidligere Historikere og endnu Prof. Steenstrup er kommet paa den Tanke, at Drabet vel er foregaaet lige før Daggry; naar Visen skiftevis talte om Dag og om Nat, har man ment, at Forklaringen derpaa laa i, at selve Tildragelsen skete paa Grænsen mellem Nat og Dag. Paa denne Maade var det, at man tidligere holdt mest af at mægle mellem afvigende Beretninger, og den falder

---

[1]) Historisk Tidsskrift 6. R. III, 77 ff. Jørgensen hælder til at mene, at det egentlig kun er een Vise, der senere er blevet omarbejdet fra nye Synspunkter; dog tænker han sig ogsaa Muligheden af to oprindelige Viser. Dette sidste forekommer mig at ligge nærmest; Forskellen er imidlertid ikke af stor Betydning.

saa naturlig, at endog en og anden af de gamle Visesangere ad denne Vej har søgt at forlige Modsætningerne; i to af de fem Opskrifter af Visen er der, rigtignok paa forskelligt Sted, indskudt et Par Linier, som lyder saaledes:

Faaret bræger og Gaasen kæger,
og Hanen galer paa Hjalde.

Det er da et Morgenvers, der skal forlige Dagversene med Natversene.

Ganske modsat denne Fremgangsmaade tager moderne Kildekritik[1]) hver Beretning for sig og søger skarpt at faa fat i dens Ejendommelighed. Viser der sig da Modsigelser mellem to Beretninger, har man Øjet aabent for, at disse Modsigelser mulig kan stamme fra, at selve Tildragelsen har været uklar eller tvetydig, men man glemmer ikke en anden, nok saa nærliggende Mulighed: den, at Modsigelsen kan komme ikke ude fra, men inde fra, fra en af Fortællerne og hans særlige Synsmaade for Tildragelsen. Siger een Forfatter sort, en anden hvidt om den samme Ting, kan det jo være, at Tingen selv er halvvejs hvid og halvvejs sort; fuldt saa rimeligt er det dog, at Tingen er hvid, og at den ene af Iagttagerne har set paa den — med sorte Briller.

At dette sidste netop gælder her, det har Jørgensen med de bedste Grunde kæmpet for, og naar den ene Visedigter lader det natlige Drab foregaa midt oppe paa Dagen, synes det ganske vist givet, at hans Kilde er hans egen Fantasi, intetsomhelst virkeligt. Men der er dog endnu hos Jørgensen tilbage en lille Rest af den ældre

[1]) Sml. Kr. Erslev, Grundsætninger for historisk Kildekritik S. 29—30.

Opfattelse; ogsaa han taler om, at Drabet foregik „lige før Daggry“, og her er det da, at den nøjere Præcisering af, hvad Time paa Natten Greven blev dræbt, har sin Interesse. Den føjer kun lidt til Jørgensens Bevisførelse, men dette lidet er Prikken over i'et. Dagvisens Digter har ikke en Gang haft den Grund til at flytte Drabet hen til den sollyse Dag, at det i det mindste foregik temmelig nær ved Solens Opgang; hans hele Tidsangivelse stammer udelukkende inde fra.

Den nøje Tidsbestemmelse for Grev Gerts Død kaster ogsaa et skarpt Lys over hele Handlingens Karakter.

Har Nils Ebbesøn udført sin Daad i Timen efter Midnat, da har han valgt det Øjeblik, da der herskede den dybeste Stilhed i Randers og alle laa i deres fasteste Søvn. Vi maa her ikke møde med vore Forestillinger om Nattetimerne. Vor Rigdom paa kunstig Belysning har efterhaanden givet os en Dag, der er højst forskellig fra den naturlige; vi gaar til Hvile meget senere end Solen, men sover ogsaa adskillige lyse Timer bort om Morgenen, og i vore store Byer er Dagens Liv endnu ikke helt sluttet i Midnatstimen. Helt anderledes i Middelalderen. Naar man hører, at man i det 16. Aarhundrede spiste til Middag Kl. 9 om Morgenen og til Aften Kl. 4, ser man straks en helt anden Fordeling af Dagen end vi er vante til. I Middelalderen var det Hovedregelen at gaa i Seng med Solen og at staa op med den, og fra denne Regel afveg man kun lidt paa Højden af Sommeren og Vinteren og næsten intet i Foraarets Overgangstid. Den 1. April 1340 var Solen gaaet ned Kl. 7; een eller to Timer derefter har Nattens Stilhed bredt sig

over Grevens Hær; men henimod Solens Opgang ved Femtiden har Ottesangen lydt i Byens Kirker, og overalt er Livet atter begyndt at røre sig[1]). Midt imellem falder Midnatstimen, Spøgelsernes Time, den dybeste Hviletid. Det var denne Time, Nils Ebbesøn havde valgt, og ligesom Timen er valgt med Omsigt, er Dagen det ogsaa. Nymaane faldt i 1340 i Slutningen af Marts[2]), og den Nat, da Overfaldet skete, var da ganske mørk.

Staar dette fast, er det da troligt, at Nils Ebbesøn har udført Drabet „paa ægte Riddervis“? Saaledes har jo endnu Prof. Steenstrup karakteriseret Daaden, og han mener, at den fremstilles saaledes baade i Visen og i de prosaiske Kilder. Paastanden er for Visens Vedkommende blevet indgaaende tilbagevist af A. D. Jørgensen, og for de andre Kilder gælder den lige saa lidt. Steenstrup er kommet til sit Udslag, fordi han mægler mellem Kilderne, udglatter deres Modsigelser, tager et Træk fra den ene og et fra den anden; det er den samme Fremgangsmaade, der førte ham til et uholdbart Resultat ved Tiden for Drabet. Søger man derimod først og fremmest at faa fat i hver Kildes Helhedsopfattelse og belyser dens Enkeltheder ud derfra, er man inde paa den rette Vej til at forstaa baade Kildernes Modsigelser og den Virkelighed, der ligger bagved de afvigende Beretninger.

Skønt jeg ellers holder mig strengt til selve Drabsnatten i Randers, maa jeg dog i Forbigaaende fremdrage et Punkt, hvor Manglerne ved Kildebehandlingen træder særlig tydelig

[1]) Hvorledes Jørgensen (Hist. Tidsskrift 6. R. III, 86) kan kalde Tiden lige før Daggry for „den vanskeligste Tid af Døgnet“, forstaar jeg ikke.

[2]) Efter velvillig Oplysning fra Prof. Dr. phil. Thiele var det i 1340 Nymaane den 28 Marts Kl. 10 om Aftenen.

frem hos Prof. Steenstrup. Han udtaler (S. 304), at „alle danske Kilder ere enige om at udsige, at Nils Ebbesøn, han og ingen anden, var Drabsmanden“, hvilket belægges med Citater til ni Sider i forskellige Bind af „Scriptores rerum Danicarum“. Det burde ved Lov forbydes at citere paa den Maade, saa vist som „Scriptores“ kun er en samlet Udgave af Kilder af den mest forskellige Værdi, og det derfor altid kommer an paa, hvilken Forfatter der citeres, hvad man jo ikke kan se af det blotte Sidetal. Efterslaar man Steenstrups Citatrække, viser det sig, at to af Citaterne stammer fra Peder Olsøns og hele tre fra Hamsforts Værker; det bliver da nok fem „Kilder“, men kun to Hjemmelsmænd, og det er dertil aldeles klart, at disse to Samlere fra det 16. Aarhundrede her ikke har andre Kilder end dem, vi ogsaa kender, altsaa slet ikke selv er „Kilder“. Fremdeles gælder tre Citater Kilder, der ikke er „danske“; Visbykrøniken og Aarbogen til 1415 er svenske, de saakaldte „Annales Slesvico-Holsatenses“ er holstenske, hvad Steenstrup selv siger lige efter; og i sig selv er disse Optegnelser fra det femtende Aarhundrede naturligvis næsten uden Værdi i denne Sammenhæng. Det var de otte Sidetal; tilbage staar ene og alene den jydske Krønike (Thomas Gheysmer).

Til dette ret tragiske Mandefald knytter der sig en lille humoristisk Fejltagelse, idet Prof. Steenstrup fortsætter: En sen holstensk Krønike siger da ogsaa, at „Nils var sin egen Raadgiver, men han var en Skalk“. — At „være sin egen Raadgiver“ er en saa mærkelig Udtryksmaade, at den nok kunde have advaret Forfatteren. Hvad Meningen er, ses klart, naar man tager Krønikens forudgaaende Ord med: „Greven blev myrdet af en, som hed Nils Ebbesøn og var hans egen Raadgiver, men han var en Forræder“. At det plattyske syn (højtysk: sein) her maa oversættes med hans, d. e. Grevens, ikke med sin, kan der ikke være Tvivl om; det var jo netop den snart efter Drabet fremtrædende tyske Fordrejelse, at Nils havde været Grevens personlige Tjener (ndfr. S. 436). Steenstrup er blevet narret af det samme dobbelttydige Ord, som i sin Tid førte Korner til at gøre Kong Haakon Haakonsøn til „sin“ egen Søns Morder, se Hist. Tidsskrift 6. R. II, 366 ff.

Det er egentlig kun fire Kilder, der kan oplyse noget om, hvad der skete i Randers hin Aprilnat 1340. Vi har en Skildring deraf i den jydske Krønike, der er forfattet faa Aar efter, en anden i den lybske Beretning, som er bevaret i Detmars Genfortælling, men stammer fra den ældre Raadskrønike og altsaa ogsaa er samtidig; dertil kommer de to Visedigteres Fremstillinger, saaledes som vi kan udsondre dem af den senere sammensmeltede Vise.

De sidste fremstiller naturligvis det skete med digtersk Frihed, men des klarere kommer de modsatte Synspunkter frem, og jeg dvæler da først et Øjeblik ved dem, idet jeg her for øvrigt væsentlig bygger paa Jørgensens Analyse. Vi kender allerede Visedigternes ganske modsatte Fremstilling af Tiden for Drabet; dette er dog kun det ydre Udtryk for en højst forskellig Opfattelse af Gerningens hele Karakter. „Natvisen“, hvis jeg for Kortheds Skyld maa kalde den saaledes, lader Nils Ebbesøn sejre ved List; udgivende sig og sin Skare for holstenske Sendebud kommer han frem til Greven (som efter denne Vise synes at opholde sig paa en Gaard, ikke i Randers By), og da han veed at friste Grevens Nysgerrighed ved at bebude gode Efterretninger[1]), lukkes Døren op for ham.

---

[1])
Ribe det er bestaallet,
og Kolding det er brændt;
det vil jeg for Sandingen sige,
Nils Ebbesøn han er hængt.

Jørgensen (Bidrag t. Nord. Historie I, 140 Anm.) forstaar dette saaledes, at Ribe belejres og Kolding er indtaget af Grevens Fjender, men at Glæden over Nils Ebbesøns Død opvejer det sørgelige heri. Dette synes mig dog meget kunstigt, og Ordene bør vel forstaas mere ligefrem. Grevens Sønner var jo ude med Hærafdelinger og har sikkert baade belejret og indtaget

Ganske modsat er der i „Dagvisen“ slet ingen List. Aabent rider Nils Ebbesøn ved højlys Dag op ad Randers Gade med sine Svende; Greven forfærdes ved at se ham holde derude, og et Øjeblik efter er hans Dør slaaet ind. I den ene Vise sejrer Nils ved snild List, i den anden ved dristigt Mod.

Netop den samme Modsætning sporer vi nu i de to prosaiske Kilder, om end her naturligvis mere afdæmpet. Ogsaa den lybske Krønike lader Nils Ebbesøn anvende List: „Da de Danske hørte, at Greven var kommet sig af sin Sygdom, samlede der sig vel en tresindstyve snedige Mænd af dem; de kom til Randers Lørdag Nat før Judica, og ret som de var Nattevagter for den sovende Hær, besatte de et Stenhus.“ Det fortælles derefter, at Greven holdt sin Bøn, og at „han lige havde lagt sig igen, da de Danske kom op og slog den syge Mand ihjel i hans Seng tilligemed Kapellanen og tre Svende“. — Den jydske Krønike kender derimod lige saa lidt til nogen List som Dagvisen. „Medens Greven“, hedder det i den, „opholdt sig i Randers, var det, at en jydsk Væbner ved Navn Nils Ebbesøn ved Nattetid den 1. April med kun 47 Mand drog ind i Randers over Broen, og idet han gik op mod Grevens Sovekammer, lod Trommer røre og satte Ild paa Byen, brød han med voldsom Kraft der ind og dræbte forvovent selve Greven tilligemed nogle andre, skønt Gert i Byen havde 4000 Mand.“

Jeg har kun anført, hvad Krønikerne fortæller om Nils Ebbesøns Færd indtil det Øjeblik, da Greven dræbtes.

adskillige Borge, om end vel ikke netop Riberhus og Kolding. — Snarere er maaske Linien om Nils Ebbesøns Død (med den indledende Fyldekalkslinie) en Tilsætning til det oprindelige.

Hvad der skete bagefter, derom er der ingen Uenighed; at der kom Røre i Byen, at de Danske kæmpende trak sig tilbage og kun led ringe Tab, derom er begge Kilder enige; men det er heller ikke dette, der giver Daaden dens Præg. Det gør derimod Begyndelsen, og her staar Krønikerne lige saa skarpt imod hinanden som de to Viser. Har Nils banet sig Vej til Grevens Sovehus ved List, eller har han gjort det med Vold, det er Modsætningen, og den lader sig ikke udjævne efter de Enkeltheder, der fortælles. Der kunde være Mening i at slaa paa Tromme og sætte Ild paa Byen; den Forvirring, som derved maatte opstaa, kunde begunstige Foretagendet. Der kunde ogsaa være Mening i at snige sig ind i Byen under Venskabs Maske, det være sig nu som Vagt eller, hvad Natvisen fortæller, under Foregivende af at være Sendebud fra Grevens Søn. Men begge Dele tilsammen er meningsløst; at optræde som Hærens Vagt og samtidig stikke Ild paa Byen, at drage ind som Sendebud og samtidig slaa paa Tromme, det passer ikke sammen, saa vist som det ene betyder, at man vil lade Fjenden rolig sove videre, og det andet, at man vil vække ham.

Lad os nøje præcisere, med hvad Øjeblik den uforligelige Modsætning i Kilderne begynder. Efter Drabet er der ingen Modsætning, der betyder noget; men endnu for et lille Øjeblik forud gælder det samme. Den jydske Krønike lader de Danske med Vold bryde ind i Grevens Sovekammer; den lybske Beretning siger ikke udtrykkelig, at de Danske her maatte bruge Magt, men det ligger dog i dens Fremstilling; thi den anvendte List med Vagten kunde jo nok føre de Danske ind i Randers, ingenlunde derimod ind i Grevens Kammer ved Nattetid.

At her er anvendt Magt, derom er der da ingen Tvivl, og det stadfæstes jo ogsaa ved den Oplysning, man har andensteds fra, at en af Grevens Riddere maatte tilstaa, at han havde hørt Støjen og endog, at Greven raabte om Hjælp[1]).

Men paa hvilken Vis kom Nils Ebbesøn ind i Randers og op til det Hus, hvori Greven boede? Her er det, at Fremstillingerne er i en saa skarp Modsætning, at ingen Mægling er mulig. Her er et ubetinget Enten—Eller. Er den ene Fremstilling sand, maa den anden erklæres for usand.

Tilsyneladende er Valget vanskeligt; thi to Kilder staar jo paa den ene Side, to paa den anden. I Virkeligheden er Valget let og sikkert, naar man blot ikke lader sig vildlede af nogen forudfattet Mening.

Paa den ene Side staar den lybske Krønike og den ene Vise, det vil sige: to Vidner, der er saa fuldt uafhængige af hinanden som nogen kan være det. Den ene er skrevet af en Tysker, den er bygget paa Efterretninger fra Tyskere i Grevens Hær, og dens Sympathi er paa Grevens Side. Den anden er dansk, digtet af en Mand, der frydede sig over Nils Ebbesøns Daad og jublede over Grevens Død. Naar da baade den ene og den anden forsikrer os, at Nils ved List er kommet ind i Randers, ja saa er det ikke muligt at tvivle om, at det virkeligt er saa.

Paa modsat Side staar en dansk Krønike og en dansk

[1]) Citatet hos Jørgensen, Bidrag I, 158 Anm. Jeg betoner Overensstemmelsen mellem Kilderne endnu for dette Øjebliks Vedkommende, fordi Jørgensen i sin Tid saa anderledes herpaa og, som det synes, vilde bevise Rigtigheden af den jydske Krønikes Beretning om Trommer og Ild ved at henvise til, at Ridder Otto von Schenkenberg havde hørt Kampstoj.

Vise. Begge Beretninger er voksede op i den samme Jord, og begge bunder de i det samme, i Sympathi og Beundring for den, der har dræbt den fremmede Greve. Intet Under da, at de har skildret Nils Ebbesøns Daad paa samme Vis, fremhævet hans Mod og Tapperhed og dækket over, at Tapperheden her var parret med snildt Overlæg, Modet med List. Mens ingen kan forklare, hvorledes en dansk Vise kunde falde paa at lade Landets Befrier bruge List, naar han ikke i Virkeligheden havde nyttet denne Vej, er det let forstaaeligt, at to forskellige Danske har ladet Listen træde helt tilbage, for at der slet intet skulde være at indvende imod Daaden.

Kan man saaledes efter Beretningernes Oprindelse ikke være i Tvivl om, hvilken man skal vælge, stadfæstes Valget af Enkelthederne. Den jydske Krønike og Dagvisen forsvarer begge Nils Ebbesøn, men de forsvarer ham hver paa sin Maade. Krøniken beviser, at Nils Ebbesøn trængte frem med aaben Vold, ved at anføre, at han slog paa Tromme; Visen kender ogsaa Trommerne, men den lader dem først røres efter Grevens Død, og her kommer de jo ogsaa paa deres naturlige Plads, i det Øjeblik, da der var kommet Uro i Byen og det nu gjaldt at øge den for under Forvirringen at slippe bort. Det usande i den jydske Krønike ligger da egentlig alene deri, at Trommerne er flyttede hen før Drabet; ved denne lille Ændring har den faaet sat hele Daaden i det Lys, den ønsker. Visedigteren er gaaet grundigere til Værks, især ved at lade hele Drabet foregaa ved højlys Dag; men derved kommer han rigtignok i Strid ikke blot med andre Kilder, men ogsaa med den jydske Krønikes „Nattetid“.

Denne Uenighed mellem Nils Ebbesøns Forherligere

er talende, og dertil kommer saa endelig selve Forholdene i Randers i hin Nat. Naar Greven laa her med mange Hundrede Krigere (Krønikens „firetusinde Mand“ er vel nok en Overdrivelse), hvad kunde da Nils Ebbesøn i aaben Kamp udrette med sine 47 Følgesvende? Han kunde maaske ved et natligt Angreb bringe en øjeblikkelig Panik til Veje, men at han under denne skulde kunne bane sig Vej til selve Greven og faa ham dræbt, det var dog mere end usandsynligt. Vilde Nils Ebbesøn gøre sig noget Haab om at ramme Tyrannen midt i hans tyske Lejehær, maatte han nødvendigvis bruge List, og endda har han vel yderligere haft Forbindelser blandt de Randers Borgere, om ikke i selve Grevens Hær. Ja, hvor givet det end var, at han og hans Ledsagere satte Livet ind paa deres Gerning, har de dog tillige søgt at holde sig Muligheden aaben til egen Redning; Afkastningen af Broen over Gudenaa omtales ogsaa i den jydske Krønike og er naturligvis et Led i Nils Ebbesøns Plan, selv om Listen i Visen efter Digtningens Skik personificeres i „Svend Trøst“.

Ud fra et Studium af selve Kilderne og Forholdene kan man da, tror jeg, komme til Klarhed over, hvilken af de to Kildegrupper der bedst gengiver Handlingen og dennes virkelige Karakter. Og atter her kan saa Tidsbestemmelsen for Drabet sætte Prikken over i'et. At Greven blev dræbt tætved Midnat, det viser klart, hvor stærkt Dagvisens Skildring fjerner sig fra Virkeligheden, og mærker derved den Kildegruppe, vi ikke skal lide paa. Og at Nils Ebbesøn til at udføre Daaden har valgt den mørkeste Time i den mørkeste Nat, det vidner om, at hele hans Gerning var vel overvejet, og at han vilde udnytte enhver Omstændighed for at kunne naa sit Maal.

Nils Ebbesøns Daad, der endnu i vore Dage kan sætte Sindene i Bevægelse, har naturligvis i Tiden kort efter Grevens Død atter og atter været paa Tale, naar danske Mænd mødtes med Holstenere. De Danske har paa Forhaand haft hele deres Sympathi paa den Mands Side, som de skyldte saa meget, Holstenerne ganske modsat, og denne Meningskamp har sat sine Mærker paa Opfattelsen af hans Gerning. Dertil kom, at der i selve Handlingen fremtraadte et dobbelt: det var List, der førte den lille Skare Danske op til Grevens Dør, men bagved laa det Heltemod, der bragte dem til at vove sig midt ind i den af Fjender besatte By, og dette Mod kom ogsaa frem i Handling, da man med Vold brød Grevens Dør op; fra nu af veg den stille List Pladsen for den aabne Kamp. Det laa nær, at Nils Ebbesøns Forsvarere især vilde betone det sidste, hans Angribere det andet Moment.

I første Øjeblik traadte Modsætningen ikke ret frem. Den danske Visedigter, der først besang Nils Ebbesøns Daad, er saa jublende over Tyrannens Død, at han synger om Drabet i al dets nøgne Vildhed, ja, han fryder sig netop over sin Landsmands Snildhed og lader Listen bringe Nils Ebbesøn ikke blot til Grevens Dør, men helt ind i hans Sovekammer. Den lybske Krønike betoner ogsaa Listen stærkt, men den klager dog ingenlunde over de Danske, der har dræbt Greven, kun over hans Hær, der har vogtet deres Herre saa slet, og det er ogsaa det Standpunkt, Grev Gerhards egne Sønner staar paa, naar de anklager Otto von Schenkenberg for ikke at være ilet til, da deres Fader raabte om Hjælp.

Inden en Menneskealder er forløbet, har vi derimod Modsætningen klar og skarp. Hos Tyskerne er Listen

blevet det eneste, der er tilbage, hos Danskerne modsat kun den aabne Vold.

I Tyskland gav Henrik af Hereford, der fuldendte sin Verdenskrønike 1356, følgende Skildring af Grevens Død[1]): „Grev Gerhard af Holsten omkom paa denne Tid ved en pludselig Død, hemmelig og skændig dræbt i sit Sovekammer. Naar han førte sin Hær nogensteds hen, plejede han at sove med talrig Nattevagt. Men en Dansk, som tidligere havde været hans Kammermester og derfor nøje vidste, hvorledes man skulde komme ind til ham og bort igen, traadte hemmelig ind til ham, mens han sov, værnet af stort Vagthold, slagtede (*mactavit*) den sovende, nøgne og ubevæbnede Mand og flygtede derefter bort lige saa hemmelig som han var kommet.“ Hvor tydelig føler man ikke, at denne Beretning er født blandt Grevens Krigere, der først og fremmest vilde tilbagevise Beskyldningen for, at de slet havde vogtet deres Krigsherre! Modsat betones netop, baade at Greven altid sov vel bevogtet, og at han ogsaa gjorde det hin Nat i Randers. Men Følgen er da, at man ikke har kunnet vedkende sig, at det var en hel Skare Danske, der trængte ind til Greven; Nils Ebbesøn er bleven ene tilbage, og han udfører Grevens Drab med snigende Lumskhed[2]).

---

[1]) Liber de rebus memorabilibus sive Chronicon Henrici de Hervordia, ed. Potthast (1859), S. 257. Denne Kilde er ikke før benyttet i Undersøgelserne om Nils Ebbesøns Gerning: men hvad Henrik fortæller, gik fra ham over til Herman Korner og har gennem denne været kendt i lang Tid. Det har dog nogen Interesse at se, hvorledes denne Fordrejelse fremtræder saa kort Tid efter Tildragelsen. Henrik fortæller aabenbart efter mundtlig Tradition; derfor har han for Gerts Død det fejle Aarstal 1337.

[2]) Ved en ganske tilsvarende Fordrejelse lader Henrik Nils Ebbe-

Det nøjagtige Modstykke hertil afgives af de danske Beretninger, vi allerede har lært at kende, den jydske Krønike, der mest virker ved sin Tavshed om al List, og Dagvisen, der saa frejdig lader Greven blive dræbt ved højlys Dag. Man kan dertil endnu føje Forfatteren af den sjællandske Aarbog, der undskylder Nils Ebbesøn ved forud at lade Greven undsige ham (herom Jørgensen i Hist. Tidsskrift 6. R. III, 85 Anm.).

Enhver Dansk vil værne om Nils Ebbesøns Minde og forsvare hans Daad. Men lad os forsvare den, som den virkelig var. Lad os afvise de samtidige tyske Fordrejelser, hvorefter Nils bliver en ussel Snigmorder, der dræber Greven uden synderlig Fare for sit eget Liv, men lad os ogsaa afvise de jævnaldrende danske Forsøg paa at lade Drabet fremtræde som en aaben Ridderdaad. Nils Ebbesøn var ingen Don Quixote, og han prøvede ikke paa det umulige, ved aaben Kamp at ramme Landets Fjende midt i hans Hær. Han udførte sin Daad, som den ene kunde udføres, efter en vel overlagt Plan, anvendende alle Midler for at naa Maalet. Har han derved syndet mod sin Tids ridderlige Moral, nuvel, Holstenerne har jo faaet Bod derfor, da de et halvt Aar efter lod Heltens Lig klæde Stejle og Hjul, og vi Danske kunde vel sige, at dette, at Nils Ebbesøn hin Nat i Randers ikke blot satte Livet ind, men maaske ogsaa et Stykke af sin adelige Ære, det vidner stærkest om, at for ham gik Fædrelandets Frelse forud for alt.

søn ikke falde i aaben Kamp og derefter lægges paa Stejle; han fanges af Gerts Sønner og radbrækkes levende.

Litteratur og Kritik.

Julius Clausen: Frederik Christian, hertug af Augustenborg (1765—1814). En monografisk skildring. København (det Schubotheske Forlag) 1896. (148 SS.)

Denne bog udfylder en plads mellem de talrige skrifter og afhandlinger, der i vore dage have kastet nyt lys over oplysningstiden, overgangen mellem det 18de og 19de århundrede. Frederik Christian af Augustenborg hører mellem de mange dygtige mænd, der omgav Frederik VI som kronprins, og han bør mindes som ophavsmand til en reform, der fik sin betydning for det åndelige liv i Danmark. Desuden har han et andet, om end sørgeligt krav på en plads i Danmarks historie, fordi det er utvivlsomt, at i hans tid spiren lagdes til den uvillie mellem kongehuset og Augustenborgerne, der skulde komme til at bære så bitre frugter.

I det hele vil der sikkert ikke være meget at indvende mod det billede, forf. giver os af hertugen. Han har undgået alle fristelser til at forsøge at gøre nye og overraskende synsmåder gældende, og de talrige utrykte aktstykker, han har benyttet, både fra rigsarkivet og fra det hertugelige arkiv i Primkenau, synes i virkeligheden heller ikke at yde noget grundlag for en opfattelse af hertugens karakter og virksomhed, der er væsentlig forskellig fra den hidtil almindelige. Læserne ville måske finde, at det ikke er noget synderlig helstøbt billede, der fremstilles for os; men denne tilsyneladende mangel må snarest siges at tjene til forf.'s ros: han har ikke villet give mere, end han fandt i sine kilder, og disse vise os hertugens

karakter sammensat af uensartede, løst forbundne elementer. Snart fremtræder tidens frihedsideer, snart fyrsteblodets konservatisme, snart filosofiske, temmelig luftige anskuelser, snart en nøgtern overvejelse af virkelige forhold. Men fordi således den ene side af hans væsen for øjeblikket tager magten, er den modsatte ikke et overvundet standpunkt, den kan godt pany gøre sig gældende. Der er egentlig ingen udvikling, undtagen for så vidt som han følger med i tidens almindelige bevægelse bort fra revolutionstidens idealer; men han når aldrig til nogen virkelig enhed i sin tankegang, så det er naturligt, at billedet af ham bliver et mosaik, ikke et virkeligt maleri.

Mod enkeltheder i skriftet vil der derimod kunne gøres adskillige indvendinger, og især har forf. formentlig på mange steder alt for lidt skildret os hertugens omgivelser. Dette turde især gælde afsnittet om hans virksomhed for universitetet og skolerne, hvor det derfor får udseendet, som havde han her været aldeles enerådende, hvilket dog ingenlunde var tilfældet. Denne anmeldelse vil for en stor del gå ud på her som andensteds at give et supplement til bogen.

De oplysninger, forf. har hentet i Primkenau, vedkomme især ungdomstiden. Barndommen er os aldeles ukendt; historien begynder, da hertugen 1783 sammen med sin yngre broder og dennes hovmester rejser til Leipzig for at fortsætte sin uddannelse. Det lyder besynderligt, når det (s. 9) siges om de tre drenge, af hvilke den ældste var 18 år gammel, at de vare „komne til skæls år og alder“; derimod er der sikkert intet at indvende mod forf.'s udtryk, at hertugen da var en gammelklog dreng. Som alt omtalt, kan det ikke afgøres, om han mere eller mindre er opdraget efter de nye pædagogiske regler; men det var den gang ikke blot, hvor der stærkt eksperimenteredes med opdragelsen, at resultatet let blev, som Herder betegnede det, at man skar rødderne over på de træer, man plantede, i den tro, at de så vilde skyde flere grene. Alle de gennem slægterne samlede traditioner, der dog ere en væsentlig bestanddel af den jordbund, i hvilken en ny slægt ene kan fæste rod, ringeagtedes og be-

tragtedes kun som en hindring for udviklingen, og mangfoldige ytringer af hertugen om fortidens barbari o. desl. vise, at han hele sit liv har delt denne anskuelse. Hans opdragelse har for så vidt været vellykket, som han har været, hvad man den gang ansă for et mønster på et håbefuldt ungt menneske: lærelysten, retsindig, flittig, sædelig, men uden ungdommelig begejstring og livslyst. Der er i mange af hans udtalelser stor iver og alvor, han har den bedste villie til at udrette noget godt og tro på, at han har ævne dertil; men der savnes altid friskhed og oprindelighed. Man mindes idelig om lignelsen om sæden, der kom hurtigt op, men visnede, fordi den ikke havde rod. Stengrunden lå for nær ved overfladen. — I en studieplan nævner han en mængde videnskaber, som det er nødvendigt at kunne; „men denne kendskab må krones ved en så dydig vandel som muligt“ [1]). — I Leipzig overskares endnu en af de rødder, der bandt ham til fortiden. hans religiøse følelse, i det mindste for så vidt som denne knyttede sig til kirken. Han talte siden med en vis ringeagt om den pietistiske periode af sit liv. Men en rod sad endnu fast, bevidstheden om, at han hørte til en fyrstelig slægt med fyrstelige rettigheder. Denne bevidsthed havde opdragelsen ikke berøvet ham, og fremtiden skulde vise, hvor stor betydning dette fik.

Det blev nu filosofien, der skulde udgøre grundvolden for hans liv; men enten det lå i hans karakter eller i tilfældige omstændigheder, blev det ikke den kantiske filosofi. tidsrummets bærende åndelige kraft. Hertugen kalder selv E. Plattner, der blev hans lærer, „det største menneske“; men denne mand blev ellers ikke synderlig bekendt, og hverken hos forfatteren eller andetsteds, hvor anmelderen har havt lejlighed til at se ham omtalt, får man noget virkeligt indtryk

---

[1]) Forf. lægger dog vist for stor vægt på den pedantiske tone i denne plan, der sikkert er udarbejdet ved hans hovmesters hjælp, når han siger: „Det skulde ikke synes nødvendigt at ofre mere på at uddanne et menneske, der i forvejen kunde så meget“. S. 9.

af, hvad der var det væsentlige i hans filosofi. Dette er ikke så underligt, hvis Fr. Chr. har været en tro discipel af ham. Ti hvor stor pris han end satte på at være filosof, og hvor ofte han end med en vis højtidelighed udtaler, at han vil fremstille sin filosofi, må det dog sikkert anses for umuligt at bestemme dens indhold nærmere, end at lyksalighedslæren og „den sunde fornuft“ spille en vis rolle i den; forf. har også oftere påvist de inkonsekvenser, den rummer[1]).

Hertugens filosofiske studier synes også at være gåede tidligt istå. Baggesen og Reinhold gjorde senere store anstrængelser for at vinde ham for Kants lære; men Reinhold siger, at han påstod, at Kant kun havde nedrevet og ikke opbygget, og Baggesen måtte tilstå, at han ikke helt kendte, og altså ikke helt forstod og elskede Reinhold[2]). — Fra tysk side er det påståët, at han i de senere år har studeret Kant; men der er næppe nogen anden hjemmel derfor, end at dennes skrifter fandtes i hans bibliotek. Endnu 1795 skrev han til Schiller, at hans ubekendtskab med den kritiske filosofis indhold og terminologi har bevirket, at meget i Schillers „ästhetische Briefe“ var ham dunkelt[3]).

Med hensyn til hertugens giftermål med prinsesse Louise oplyser forf., at underhandlingerne derom efter tyske kilder skulle være indledede allerede 1778, medens forlovelsen forst afsluttedes 1780. Forf. havde ikke behøvet (s. 15) at stille sig tvivlende til rigtigheden heraf. Det er allerede oplyst af rigsarkivar A. D. Jørgensen, at planen til forlovelsen billigedes af kongen og statsrådet 1779, hvilket altså bekræfter rigtigheden af de tyske kilder[4]). Der er vistnok mere grund til

---

[1]) S. 68 f. aftrykkes et udkast til „Filosofi for disciple, der ville på akademiet“. Det er naturligvis fristende at gengive dette, der måtte kunne oplyse sin forf.'s standpunkt. Men anmelderen kan ikke tro, at læserne ville finde, at dette står synderligt klarere for dem efter end før gennemlæsningen.

[2]) J. Baggesen, Briefwechsel mit Reinhold und Jacobi I, 66, 124.

[3]) Max Müller, Schillers Briefwechsel mit dem H. v. Augustenb. Brev 19. Marts 1795.

[4]) Biogr. lex. V, 346.

med forf. at tage forbehold overfor den der fremsatte påstand, at det var A. P. Bernstorff, der satte igennem, at denne forlovelse skulde finde sted. Hvis der ikke er bestemte kendsgerninger, der tale for det modsatte, er det sandsynligere, at det er de danske ministre, Schack Rathlou og Eickstedt i forening med Guldberg, der have fattet planen. Det var dem, der nød tillid hos enkedronningen, og det var vel også dem, for hvem den tanke lå nærmest, at knytte arvefølgen til en gren af det danske kongehus. Da hertugen 1785 kom til København, var det også Schack Rathlou, som han holdt sig til, og det var denne, der påskyndede giftermålet, „da det vilde være ønskeligt, at man ikke endnu et år udsatte det øjeblik, der kan bringe en sag af denne vigtighed i sikkerhed for de uforudsete tilfælde, som så ofte gøre menneskenes skæbne uvis og omskiftelig“ [1]). Dette ser unægteligt ud, som om Schack Rathlou her tog sig af en plan, der var hans egen.

Forf. forkaster med rette hele den af Wegener givne fremstilling af giftermålshistorien og de forventninger, hertugen skulde have næret. Hans kritik heraf er dog næsten kun en gentagelse af, hvad alt er påvist af A. S. Ørsted [2]), der tidligere end nogen anden har set, at Wegener mere optræder som aktor mod det augustenborgske hus end som historiker, og at der i hans fremstilling er mange uundskyldelige og til dels næsten uforklarlige misforståelser, ligesom han underlægger de uskyldigste ting den værste betydning. Der er aldeles ingen grund til at bebrejde hertugen, at han har næret håb om at bane sin slægt vej til Danmarks trone, da det just var det danske kongehuses og de danske ministres bestræbelser for at sikre arvefølgen, der førte til hans giftermål.

Dette skaffede ham straks ind i regeringen som medlem af statsrådet; men den del af hans embedsvirksomhed, som egentlig har betydning, begynder først, da han 1789 bliver universitetspatron. Forf. udtaler, at det ikke var „synderlig meget positivt“, hertugen som sådan fik udrettet for univer-

[1]) Danske magasin V, 3, 33, anm. 1.
[2]) Af mit livs og min tids historie III, 134 f.

sitetet, og han søger grunden dertil i, at han ansä det for unyttigt at reformere dette, før skolerne vare blevne forbedrede (s. 48 og 49). Men ikke at tale om, at den forandring, der skete ved, at professorerne sattes på fast løn og jordegodset samledes under en fælles bestyrelse, dog var ret betydelig, kan det kun regnes ham til ære, at han ikke rokkede ved den universitetsfundats, som netop da var trådt i kraft, og at han ikke gjorde noget forsøg på at gennemføre de ungdommelige og umodne planer, han selv havde fremstillet, da Schack Rathlous og H. F. Jansons planer forelå. Patronens opgave måtte nu være ikke at reformere, men at administrere, og det påvises, hvorledes hertugen blev en meget energisk administrator.

I det hele er der vistnok heller ikke her noget at indvende mod forf.'s mening, at hertugen både viste dygtighed og humanitet, og især, at han var fuld af iver for at løse sin opgave. Men dog bliver sikkert hans billede for lyst; hertugen var i mange stykker en smålig mand, som havde lyst til at blande sig i mange ting, der vare ham uvedkommende, og som tidt regerede så meget i enkeltheder, at det var umuligt at efterkomme hans påbud, ligesom han synes at have manglet greb på at vælge de rette mænd til at udføre sine planer, f. eks. når han gjorde Moldenhawer til leder af det pædagogiske seminarium eller sendte Baggesen til Tyskland for at gøre studier i pædagogisk øjemed; dette var ingenlunde „et gensidigt, venskabeligt bedrag" [1]); begge parter have sikkert været lige overbeviste om, at der derved skulde kunne virkes noget til „borgerheld".

Men allermindst har forf. ret, når han siger, at „uretfærdig blev hertugen kun, når det gjaldt sagen, ikke personen". Han har tværtimod havt stærke personlige antipatier, og han har ladet dem få stor indflydelse på embedsbesættelser. Da han således, iøvrigt forgæves, modsatte sig præsten L. Smiths ansættelse i København, anførte han vel en iøvrigt meget ugrundet frygt for, at han der vilde holde „kætterjagt". Men han

---

[1]) Biogr. lex. I, 496.

har dog sikkert godt vidst, at Smith var en god ven af Bülow, hvem hertugen hadede, og en beundrer af H. F. Janson. Han var desuden en åbenmundet mand, der snakkede om „kong Augustenborg og de andre næssekonger, som kronprinsen lod regere for sig“.

Da hertugen i 1803 fik Treschow udnævnt til professor i filosofi ved Københavns universitet, var det ganske vist, fordi han ikke vilde vide af Steffens; men det er tvivlsomt, om det egentlig var, fordi han anså Treschow for skikket til denne stilling, eller om ikke hensigten var at skaffe ham bort fra rektoratet i Kristiania, hvor skolen da var bleven reformeret. Han havde noget før skrevet til stiftamtmand Kaas i Kristiania, at Treschow, når skolekommissionen var uenig med ham, tog dette på en måde, der ikke gjorde hans filosofi ære, at han var en forfængelig mand, der ikke kunde bruges til skoleinspektør, da man ikke kunde betro ham et embede, der fordrede driftighed så vel som fasthed og energi. Ja hertugen udtaler, at når Baden dør, vil han lægge det græske og latinske professorat sammen og give Treschow det[1]). — Hertugen har sikkert også del i den krænkende og ulovlige behandling, der blev Steffens til del, da det 1807 forbødes ham at holde forelæsninger.

Hvad Ørstederne angår, har forf. derimod vistnok ret i, at det var deres filosofiske meninger, der forhindrede Anders Sandøes og vanskeliggjorde Hans Christians ansættelse ved universitetet. Den første havde havt det mod ved en prøveforelæsning 1799 at fremstille Fichtes anskuelser om straffe-retten, således at han adskilte moralens og retslærens principer fra hinanden; statens opgave var ikke at realisere moralloven, men at værne om borgernes frihed og rettigheder ved udvortes midler[2]). Censuren gik ud på, at hans forelæsninger vel vidnede om dygtighed og gode kundskaber, men de inde-

---

[1]) Disse og lignende udtalelser findes i breve fra hertugen til Kaas, 1800—1802. Rigsarkivet.

[2]) Minerva, Sept. 1800, 255 f. — Ørsted, Af mit livs og min tids historie I. 36 f.

holdt adskillige paradokser, som han ikke havde vidst at forsvare med antagelige grunde. Men når hertugen en gang havde fået noget mod en mand, var han uforsonlig; han var langt mere udholdende i fjendskab end i venskab. — Året efter skrev Anders Sandøe til broderen, at han vilde gå op til hertugen og se, hvor unådigt han vilde modtage ham. Det er utvivlsomt, at det er hertugen, der har drevet ham bort fra universitetsvejen, og det er sandsynligt, at denne har del i tilsidesættelser, der vistes ham i de første år. Ørsted har sat sig selv et smukt minde ved siden at forsvare hertugen mod uretfærdige beskyldninger.

Det burde også være anført, at hertugen i det mindste i et tilfælde har gjort sig skyldig i en graverende tvetungethed; d. 24. Juli 1787 skrev han til Schack Rathlou og roste ham i de stærkeste udtryk for den kraft og dygtighed, hvormed han havde bekæmpet opløbet i filosofgangen [1]); men tre dage efter skrev han til kronprinsen, at man ser af de anstalter, en vis mand har truffet, at han har været bange; anstalterne ere for store i forhold til opløbet. Hvor meget han end talte om sin oprigtighed, får man ikke sjældent det indtryk, at der ingen rigtig sikker bund er i hans udtalelser.

Da kronprinsen giftede sig, blev hertugens forhold til hoffet en tid meget køligt; han havde gjort, hvad han formåede, for at forhindre ægteskabet, og han betragtede kongens svigerfader, prins Carl, som en fjende, og som sædvanligt kunde han derfor vanskeligt overtale sig til at omgås ham under høflige former. Han rejste da med sin kone til Tyskland, og det synes, at han har anset det for tvivlsomt, om han skulde komme tilbage igen [2]). Forf. lægger dog sikkert for megen vægt på en forhandling om, enten prins Carl eller hertugen skulde have den øverste rang, samt hvorledes man

---

[1]) Danske mag. V, 3, 41.

[2]) Nogle nyligt udgivne breve fra Chr. Ramus (Museum 1896 I) vise, at man har forarget sig over, at hertugens rejse kostede så mange penge (s. 159), ligesom hofintrigerne og striden mellem prinserne have været publikum bekendte (s. 154).

skulde forholde sig med hertugindens tittel som kronprinsesse, da nu kronprinsens hustru skulde benævnes på samme måde. Det er en fejltagelse, når han mener, at Schack Rathlou skulde efter kronprinsens ordre have henvendt sig til overhofmarskal Numsen om denne sag. Schack Rathlou var den gang ikke mere minister, og findes der i arkivet på Ravnholt som anført s. 30 et brev fra Numsen derom, er det en privat meddelelse. Henvendelsen til Numsen skete gennem Bülow, som det var naturligt, da han var overhofmester for kronprinsens hof og derfor i forening med Numsen måtte ordne ceremoniellet. I Sorø findes der et brev fra Numsen til Bülow af ganske samme indhold som det af forf. anførte. — Det er næppe rigtigt, at Numsen var „ivrigt beskæftiget“ med denne sag, der nærmest synes at have været en flyveidé, som straks er bleven opgivet igen.

S. 57 f. omtaler forf. planerne om at flytte Københavns universitet; men han har givet en så ufuldstændig besked, at den bliver ligefrem urigtig, idet han har overset prof. E. Holms tale ved universitetsfesten i April 1891 [1]). Det ses her, at denne sag, om hvilken der var forhandlet i 20 år, nu kom frem i anledning af ildebranden i København 1795, og den fik netop i høj grad „et officiøst stempel“, idet kronprinsen krævede kancelliets erklæring, der blev afgivet 14. Aug. 1795 og ingenlunde var ugunstig for planen. Prof. Holm antager, at en af Prof. F. L. Bang indgivet erklæring bidrog til, at denne blev opgivet. — Om alt dette véd forf. intet. Derimod meddeler han uddrag af to breve fra hertugen til kronprinsen skrevne i Oktober; i det ene af disse anføres grunde for, i et andet grunde mod planen. De ere altså skrevne i anledledning af den omtalte indstilling fra kancelliet. Hertugen kom dog til det resultat, at flytningen måtte frarådes. De betænkeligheder, han nærer mod denne, synes at vidne om, at han har kendt Bangs indlæg, idet han anfører væsentlig de samme grunde som dette.

Netop i året 1790, da hertugen anså sin stilling for at

---

[1]) Museum 1891, 1, 193 f.

være så usikker, fik han det hverv, i hvilket hans virksomhed skulde få størst betydning, idet han tiltrådte kommissionen for universitetets og de lærde skolers forbedring. Det er urigtigt, når det (s. 49) siges, at det var på hans initiativ, denne kommission nedsattes, og (s. 79) at en kommission, som nedsattes 1785[1]), intet fik udrettet. Det var netop den 1785 nedsatte kommission, for hvilken hertugen nu blev præses; den havde fuldendt sit første hverv ved universitetsfundatsen; den skulde nu gå over til at behandle skolerne. Dens opgave udvidedes 1792 til at omfatte Sorø og en bedre ordning af universitetets og kommunitetets gods, og der tilforordnedes da nogle flere medlemmer.

Mod forf.'s fremstilling af hertugens grundsætninger for opdragelsen kan der i det hele intet være at erindre. Han byggede, som det med rette stærkt fremhæves, sin teori på en deling af menneskene i en civiliseret og en uciviliseret stand; de gamle standsforskelle ere forsvundne. Men den egentlige hovedforskel bliver dog tilsidst mellem formuende og uformuende. Dette sidste, der næsten kun antydes (s. 63), burde være stærkere fremhævet; det er, for så vidt der kan tales derom, den bærende tanke i hans system. Den fremstilles tydeligt i et indlæg af 21. Novbr. 1793, som forf. vel har kendt, men kun i ringe grad benyttet. Den forskel, hertugen gør, er, siger han, „grundet i vore borgerlige selskabers natur; disse ere alle byggede på ejendom .... Folkets arbejdende klasser må altså efter reglen for bestandigt være mindre civiliserede. Det er ikke en mindre grad af naturlige anlæg, men mangel på tilstrækkelig ejendom, der gør dem udygtige til højere kultur. Jeg kan ikke noksom gentage det, kun i almindelighed fordømmer jeg de lavere klassers dygtighed til højere kultur, altså også til højere og ædlere sædelighed. Undtagelser vise intet mod denne påstand." — Grunden til, at menneskeheden må deles på denne måde er, at der slet ingen virkelig dannelse kan tænkes uden et filosofisk grundlag,

---

[1]) Ved en trykfejl, af hvilke der i det hele er mange, står der 1795.

som selvfølgelig ikke kan bibringes ret mange. „Videnskabelig studering under filosofiens anførsel, men og ene under denne anførsel, er det virksomste middel til at nå sand sjæledannelse eller sand kultur, og ved den højere moralitet. Al derimod videnskabelig studering dreven ufilosofisk er for mennesket næstendels en dårlig tant og for det menneskelige selskab næstendels unyttig.“ — Hertugen holdt af at bruge ordet „Halbwisser“ om seminaristerne. Når man ser denne uklare blanding af overfladisk tænkning og doktrinær realisme, bliver man tilbøjelig til at anvende ordet på ham selv.

Men han er ikke aristokrat i den forstand, at han skulde mene, at de lavere klasser skulde være til for de højeres skyld. Tværtimod, disse skulde være „lærere, mynstre, regenter, forsørgere og glædesgivere“ for de første. „Kun derved retfærdiggøre de for religionens og fornuftens domstol den overordentlige ulighed i nydelsen og i uddelingen af livets byrder, der forefindes i vore stater, som bekende sig til kristendommen, der fremstiller alle mennesker som en faders børn, som brødre. Kun derved gøre hine alle forsøg på at vende tilbage til naturens tilstand for at erholde en mod naturmenneskets rettigheder mindre stridende forfatning ikke blot overflødige, men alt i planen forkastelige og sikkert også strafværdige for alle menneskers fælles faders domstol.“

Det er let at se, mod hvem den sidste ytring er rettet, og hele hertugens opdragelsessystem turde være fremkommet som en opposition mod Rousseau, hvis tanker lå på bunden af alle oplysningstidens pædagogiske bestræbelser. Det er et forsøg på at hente materialier fra Rousseaus bygning for af dem at bygge et hus i en anden stil og især på en anden grundvold; ti få mennesker have sikkert været længere borte fra den oprindelighed i den menneskelige natur, som Rousseau opdagede, og som til trods for skævheden i hans enkelte teorier bevirkede, at han virkelig blev en stor reformator. For hertugen har det sikkert stået som for Voltaire, at skulde man tilbage til naturen, måtte man begynde med at gå på fire, og han har været tilbøjelig til at vende den sætning, at naturen er god, men kulturen slet, om til det modsatte. Så prøver

han selv på at lave en teori med det resultat, at der bliver ikke blot en dobbelt kultur, men en dobbelt religion og en dobbelt moral, en for overklasserne og en for underklasserne. Det var intet under, at han måtte støde hårdt sammen med Reventlow, når han således for den største del af menneskeheden afskar vejen til oplysningens helligdom. Hele hans teori er så umoden og overfladisk, at det er heldigt, at det gik som så ofte, at der blev adskillig afstand mellem teorien og dens udførelse i praksis.

Men dette skyldes for en ikke ringe del kommissionens andre medlemmer, der ingenlunde lod hertugen råde ene. Forf. tager derfor sin opgave for snevert, når han ikke vil omtale disses stilling til de forskellige spørgsmål, fordi det kun er hertugens idéer, der interessere os (s. 75). Hvis der ikke var andet at fortælle om ham, end at han havde havt nogle højst besynderlige pædagogiske idéer, vilde det ikke være umagen værd at lære ham at kende; nej, det er det værk, han udførte, der interesserer os, og dette blev ikke bygget efter hans egen tegning, men der blev ikke øvet så lidt kritik på denne. Her kan kun gives nogle antydninger af den indflydelse, kommissionens andre medlemmer have øvet. Der var en næppe ugrundet frygt for, at hertugen var tilbøjelig til at lade det gå stærkt ud over de gamle sprog for at skaffe plads for de nye fag. J. Baden førte da i en skrivelse af 29. Februar 1792 et smukt og varmt forsvar for de gamle sprog, og dette tiltrådtes, såvidt ses kan, af alle de andre medlemmer. Trant vilde endog nødig have latin kaldt for et fremmed sprog, det var nyttigt for alle og burde indføres i alle borgerskolerne. Det er også Baden, der foreslår lektiernes ophævelse og fagundervisning indført (10. Novbr. 1792). Forslaget om oprettelse af skoleråd stammer fra Trant, der også allerede 25. Maj 1788 havde foreslået en generalskoledirektion med direkte forestilling til kongen. Brandt vilde have „smukskrivning“ og regning indført, helst også musik og tegning. Baden protesterede stærkt mod, at hertugen stillede lærdom og filosofi over for hinanden som modsætninger (30. Novbr. 1793), og hans ord skulle her anføres, fordi

de turde indeholde en kritik af hele hertugens system: „Dog jeg strider ikke mod H. D., der lige så vel ved at vurdere misbrugt filosofi som misbrugt lærdom. Jeg strider mod nogle Tysklands pædagoger, som for at skjule deres egen nøgenhed gerne ville have lærdom anset for pedanteri og hukommelseskram og udgive for filosofi, hvad som oftest ikkun er fantasiens vilde fostre og raisonnements blottede for kundskab og erfaring. Men når H. D. erklærer sig stærkt imod den blotte hukommelseskundskab, så forundrer man sig billigt over, at han for de lavere stænder foreslår en blot hukommelsesreligion, ikke forstandens og fornuftens, ja at han endog har den tillid til denne religion, at den skal kunne opvække fromhedens ånd og danne moraliteten. Jeg har altid troet, at religionen, når den skal bestå i meninger og ikke i blotte ceremonier og andagtsøvelser, burde lige så lidt være hukommelsesværk hos almuen som hos de oplyste stænder, men ikkun lempes efter almuens fatteevne og for al ting støttes ved fornuftige andagtsøvelser." Det er ikke hensigten at benægte, at det især var hertugen, der satte sit præg på skolereformen; men det anførte er tilstrækkeligt til at vise, at der også hos kommissionens andre medlemmer var både initiativ og kritik, og lades dette ude af betragtning, kan man vel få en forestilling om hertugens idéer i almindelighed, men ikke om, hvor vidt det lykkedes ham at realisere dem. Det hører jo dog også til skildringen af en statsmand at vise, hvorledes han har kunnet arbejde sammen med andre.

Som det gik med skolereformen i det hele, således også med religionsundervisningen, kun at hertugen der synes at have sat sine anskuelser temmelig ubeskårne igennem i selve kommissionen, medens det var biskop Balle, der fremtvang forandringer. Forf. anfører (s. 78) et citat af hertugen, der giver et særdeles godt billede af hans hensigter på dette område: religionsundervisningen skal så vidt muligt være konfessionsløs, og den skal holde sig til moralen og de lærdomme, der kunne fattes med forstanden; men man må tillige vogte sig for at fremkalde „skrål om skjultfjendtligt sindelag mod kirkesystemet".

Derimod gives der kun i et par linier underretning om striden med Balle, der dog er meget karakteristisk for alle parter.

Det omtales, at der alt i kommissionen var fremtrådt den mening, at skolen skulde overlade præsterne religionsundervisningen (s. 78). Det burde der været anført, at dette ikke blot udtales af Baden og rektor Skule Thorlacius, men også af biskoppen selv: når præsten katekiserer 1—2 timer ugentlig med disciplene, ville disse „have bedre deraf end af undervisningen i skolen, hvor foredraget snart går over til en art akademisk forelæsning blandet med lærde og kritiske undersøgelser, som alligevel ikke passer sig for disciplenes alder og heller ikke udfordres til sand kristelig oplysning, som skal danne tænkemåde og sæder".

Biskoppen udtalte dette, da den for Frue skole udarbejdede plan 1796 indsendtes til hans erklæring; men han nøjedes ikke dermed. Han var meget villig til at give afkald på det tilsyn med skolen, der hidtil havde påhvilet ham, så vel som på retten til at udnævne hørere; men desto hårdere tog han fat på de rigtignok også meget mærkelige bestemmelser om religionsundervisningen. Denne skulde nemlig „meddele kristelig religionsteori, som den af enhver kristelig mening kunde antages, og altså tilligemed de for alle kristne fælles religionslærdomme den i evangelisternes og apostlenes skrifter indeholdte anvisning til dyd og retskaffenhed, foredraget og fremstillet efter kristendommens sande ånd og sind og altså fornuftig og ophøjet som denne, og dette, hvad den forbemeldte hensigt angår, med hensyn til tidligen at fremkalde religiøse følelser og tanker, at grunde og befæste religiøs tænkemåde og sindelag, og hvad denne hensigts materielle hensigt angar, til i hukommelsen at indpræge et på religionens lærdomme bygget og ved disse en større nytte og indtrængende kraft bekommende system af moralske grundsætninger" [1]).

[1]) Kirkehist. saml. III, 4, 24. De anførte knudrede sætninger vise, hvor lidt hertugens færdighed i at skrive dansk slog til, når han skulde affatte et lovforslag. Han var sig dette selv bevidst. I et brev til Kaas beder han ham rette en lignende koncept.

Herimod påviste Balle, at det væsentlige af kristendommens indhold vilde blive borte, når man kun vilde holde sig til det, der var fælles for alle kristne, i en tid, da man ikke engang var enig om symbolum apostolicum; men mere indtryk gjorde det utvivlsomt, at han beråbte sig på loven og kongeloven, der måtte forbyde kongen at sanktionere en offentlig religiøs undervisning, hvorfra kirkens lære var udelukket. Denne erklæring forlangte han, skulde forelægges kongen, og han skrev privat til Brandt om det samme. — På lignende måde udtalte også den danske skolekommission, at forældrene havde ret til at forlange, at deres børn blev underviste i den evangelisk lutherske lærdom.

Biskoppens skrivelse voldte stor forskrækkelse i kommissionen, for hvis medlemmer det først nu synes at være gået ret op, hvad de havde indladt sig på; de fik alle travlt med at erklære deres uskyldighed. Hertugen skrev til Balle i den høfligste form og beklagede, at det så ud, som om han mistænkte kommissionens tænkemåde og sindelag mod religionen. Brandt udtalte, at der ingen tvivl kunde være om, at den almindelige religionsundervisning måtte rette sig efter symbolum apostolicum og den augsburgske konfession, så længe loven og kongeloven bestod; det havde aldrig været hensigten at gøre nogen forandring deri. Suhm mente, at symbolum apostolicum netop hørte til det, der var fælles for alle kristne, og at der i planen var taget hensyn dertil, om det end ikke var nævnt. Kun Hornemann viste tilbøjelighed til at fastholde standpunktet; han vilde ikke anerkende symbolet som forpligtende og bemærkede, at Balle vel havde nævnt adskillige af dets sætninger, men „med rette" ikke omtalt nedfarten til helvede.

Men hermed var forlegenheden ikke endt; planen og biskoppens skrivelse blev sendte til kancelliet, men med den bemærkning, at den form, hvori han havde udtalt sig om religionsundervisningen, gjorde det vanskeligt efter hans ønske at forestille kongen hans anmærkning. Det var dog sikkert mere i indholdet end i formen, vanskeligheden lå. Det var utænkeligt, at statsrådet skulde sanktionere en bestemmelse, som var

så åbenbart i strid med lovene, når der en gang var gjort opmærksom derpå. Det kan ikke afgøres, om der er sket en forestilling, eller om det, før det kom så vidt, er kommet til en overenskomst med biskoppen. I den endelige forestilling ere de første sætninger i den oprindelige plan udeladte, og det bestemmes, at der „i skolerne skal meddeles undervisning i religion efter den protestantiske kirkes lærebegreb“. Hermed må biskoppen da have ladet sig nøje. Også sproget er blevet noget bedre og forståeligere, end det var fra begyndelsen.

Året efter udnævntes Balle til medlem af kommissionen; det var den almindelige mening, at det var kronprinsen selv, der havde bevirket dette [1]). I ethvert tilfælde viste hertugen, at han godt forstod, at biskoppen skulde passe på, at hensynet til kirken ikke tilsidesattes; ti han skrev straks til ham for at forklare ham, hvorfor Campes lærebog var indført i skolen i København, hvor den nye undervisningsplan da alt var sat i værk. Man måtte, siger han, begynde med de fatteligste lærdomme og siden fylde det ene hul efter det andet, indtil man havde nået den fuldstændighed, som den antagne kirkelære krævede. Men hermed vilde Balle ikke lade sig nøje; den i Campes bog fremstillede deisme lod sig ikke således udfylde til kirkelære, og da altså ingen overenskomst var mulig, bad han hertugen udvirke, at han fritoges for at blive medlem af kommissionen [2]). Dette skete dog ikke, og Campes lærebog blev heller ikke afskaffet. Men 1799 gjorde kommissionen nogle bemærkninger i anledning af en afholdt eksamen, hvoraf det ses, at det var galt fat med religionsundervisningen, og 1. Maj s. å. skrev den til skolens religionslærer, H. Laub, om at bruge en bibelshistorie til at udfylde de begivenheder i Jesu liv, som Campe forbigår, og ligeledes Balles lærebog, hvor Campes er for udførlig eller utydelig. Den endelige afskaffelse af Campe fandt først sted 1801.

Det kan kun tjene til hertugens ære, når han således fandt sig i at lade sine oprindelige planer falde, når erfaringen

---

[1]) Ørsted. Af mit livs og min tids historie III, 155.
[2]) J. Møller, Theol. bibl. XII, 324.

lærte ham, at de havde været uheldige. Det skete på mange flere punkter, end her er påvist; således måtte den aldeles umulige bogføring og den masse indberetninger, skolerne skulde indsende, indskrænkes, skolerådet fik ingen betydning; rektor blev som hidtil skolens styrer. Men bedre vilde det have været, hvis man ikke fra først af havde prøvet på at lave en så kunstig mekanisme og i den grad samle hele bestyrelsen i kommissionens hænder. Det er dog næppe rigtigt, når forf. mener, at grunden til alle manglerne var, at hos hertugen kunde „opdragelse og natur, demokraten og aristokraten“ ikke komme i samklang (s. 90). Det var meget snarere hans umodne teori, der vel på enkelte punkter blev trængt tilbage enten af kommissionens andre medlemmer eller af hans egen praktiske sans, men som dog fik lov til at sætte alt for mange spor i den måde, hvorpå undervisningen ordnedes. Han havde dannet sig en forestilling om, hvad en student burde kunne, men han havde kun ringe begreb om, hvorledes man skulde føre en dreng til dette mål.

Om hertugens private liv få vi kun lidet at vide, kilderne flyde formodentlig sparsomt; enkelte træk kunde dog være fremdragne af Engelstofts skrifter. Det er også i høj grad spredt, hvad der meddeles om forholdet til Baggesen. Grunden er vel, at forf. har behandlet dette i et andet skrift; men en skildring af hertugens liv savner dog et væsentligt træk, når det ikke vises os, hvor inderligt venskabet engang var, og hvorledes det opløstes.

Forf. skildrer s. 101—2 hertugens deltagelse i forhandlingerne om trykkefrihedsloven af 27. Sept. 1799. Det er sikkert en meget mild dom om hans forslag, at det ikke var synderlig praktisk for forfatterne og forlæggerne. Kun forfattere, der have gjort sig skyldige i statsforseelser eller injurier, skulde kunne indstævnes for domstolene, medens ureligiøse og usædelige skrifter så vel som sådanne, der indeholdt skjulte angreb på regeringen, skulde undertrykkes, uden at forfatterne kom til at lide nogen straf. Det er muligt, at hertugen har ladet sig lede af „den humanitet og tolerance, som aldrig svigter ham“ (s. 102); men denne har da ført ham til at foreslå en

censur af den allerværste art, idet den ikke, som den gamle, skulde udøves af universitetet, men af politiet, uden at nogen appel kunde finde sted.

Har forf. været meget knap med meddelelser om, hvorledes skoleordningen blev til, har han været desto rundeligere ved skildringen af hertugens sammenstød med kronprinsen 1806, da han frygtede for, at der skulde ske indgreb i de yngre holstenske liniers arveret. Her gives nemlig på 4 sider (110—15) en fremstilling af, hvorledes det dokument blev til, hvorved Holsten indlemmedes i den danske stat. Dette dokument har sin store interesse, men det vedkommer megt lidt hertugen af Augustenborg. Dennes sind var sat i bevægelse ved — vistnok sandfærdige — beretninger om, at der i den del af statsrådet, der opholdt sig hos kronprinsen i Kiel, var blevet forhandlet om, hvor vidt det tyske riges ophævelse også havde borttaget grundvolden for den ældre lensarvefølge i Holsten, således at hertugdømmet kunde inddrages under kongerigets arvelov[1]). Ingen vil kunne fortænke ham i, at han vilde modsætte sig dette. Men måden, hvorpå han gjorde det, er meget mærkelig. Inden det møde holdtes i statsrådet, hvori det af det tyske kancelli udarbejdede forslag til indlemmelsespatentet skulde forelægges, oplæste han en protestskrivelse og forlod derefter mødet. Dette skete den 3. September; der var netop tid til, at kronprinsen kunde blive underrettet om svogerens adfærd og blive forbitret over den, så udkom indlemmelsesdokumentet d. 9. Sept., og da hertugen havde set det, måtte han foretage et højst ydmygende tilbagetog; der var i det ikke talt et ord om en forandret arvefølge. — Det kan ikke være andet, end at man må spørge, hvad der har bevæget ham til et så ubesindigt skridt, der kunde være undgået, hvis han havde biet, til udkastet var blevet forelagt i statsrådet. Det er vist sandsynligt, at det er fyrstefølelsen, der er vågnet i ham. I denne sag var han ikke den danske konges undersåt, men en ligestillet part; han har derfor ikke villet forhandle den i statsrådet, men som fyrste mod fyrste;

[1]) Wegener, Aktmæssige bidrag til Danmarks historie, 80.

den af ham oplæste skrivelse var ikke og måtte ikke være en ministers forestilling, men en arveprætendents forsvar for sin ret; derfor fremkom den på en så uregelmæssig måde. Men hverken hertugens indlæg eller senere tilbagetog har det mindste at gøre med de enkelte ord i patentet af 9. Septbr., og navnlig er det i denne sammenhæng aldeles ligegyldigt, om der i dette står, at Holsten er „ungetrennt“ eller „unzertrennlich“ forenet med det øvrige rige. Det, det kommer an på, er, at arvefølgespørgsmålet er ladt åbent. Der er sikkert også kun liden grund til her at sige, at man ikke drev helt åbent spil med ham (s. 119). Det er ikke mangel på åbenhed, at kronprinsen kunde have ønsket at inddrage Holsten under kongeloven, når dette i den grad opgives, at der næppe har fundet andet end en mundtlig forhandling sted derom. Hertugen har ikke havt behov at gøre gode miner til andet slet spil end det, han selv havde spillet.

Det kan dog ikke antages, at kronprinsens vrede mod hertugen har vedvaret; ti året efter sendtes broderen, Christian August, til Norge som formand for regeringskommissionen. Men netop denne bidrog vistnok senere i høj grad til at vække hertugens misstemning mod sin svoger. Han var i den sidste tid af sit liv opfyldt af forbitrelse mod Frederik VI og alle de ledende mænd i Danmark. Der kunde vel være grund til at klage over den danske regerings holdningsløshed; men når Christian August går løs på den med et had så bittert, som det fremtræder i den apologi for sin handlemåde, han har sendt broderen[1]), kan man ikke fri sig for den tanke, at han på denne måde søger at retfærdiggøre sin egen tvivlsomme adfærd. Især går det ud over Kaas, der 1808 var sendt til Norge for at passe på ham, og vi se efter den tid hertugen istemme den samme tone overfor denne mand, hvem han tidligere havde vist stor tillid og fortrolighed. Da Christian August døde uden at have båret Sverigs krone, begyndte den augustenborgske families tragedie, at skulle bestandig række hånden ud efter scepterne uden at kunne gribe dem.

[1]) J. Aalls erindringer, 2. udg. 662—70, meddeler denne apologi, dog vistnok kun i uddrag.

Her skal ikke gås nærmere ind på det svenske tronfølgervalg. Forf. giver her en god beskrivelse af hertugens vankelmod og ubestemhed, der sikkert viste, at han var lidet skikket til at bære en krone. Men han har tillige den fortjeneste ved hjælp af en række breve, der utvivlsomt, uagtet de ere anonyme, skrive sig fra overadjudant Lützen, at have givet et billede af, hvorledes det gik til på Als, efter at kongen havde blokeret øen for at hindre hertugen fra at modtage valget, hvis det skulde falde på ham. — Det er tidt vanskeligt at føle sympati med hertugen; men her vil ingen nægte ham sin medlidenhed. Svogeren arresterer ham omtrent med en sikkert højst unødvendig forsigtighed. Han må behandle Lützen, der i virkeligheden er en spion, som sin gæst; hans egen kone intrigerer mod ham og har, som det synes, børnene på sit parti. Da så efterretningen om Bernadottes valg kommer, skildrer Lützen virkningen således: „merbemeldte tidende satte sig straks i hans ene ben og derefter i maven; hertugen har nu mavekrampe, dog var han oppe dermed. Men lige så nedslagen Hs. D. er, lige så lykkelig føler hendes kongelige højhed sig med prinserne og prinsessen."

Fra den tid af er hertugen en brudt mand; han trækker sig tilbage fra forretningerne, og der lægges næppe en gang skjul på, hvor fjendtligt forholdet mellem ham og kongen er blevet. Hvorledes han og hans kone have levet sammen, efter at hun så fuldstændigt har svigtet ham, kan man vel tænke sig. Han fordyber sig da i undersøgelser om sin slægts rettigheder. Mærkeligt nok tager han aldeles intet hensyn til den arveret, hans børn havde til den danske trone efter deres moder. Det er sin egen slægt, for hvilken han til trods for alle statsretlige teorier, vil hævde ikke blot den arveret, den måske havde til det gamle grevskab Holsten, men under visse eventualiteter til Slesvig, ja til hele Danmark. Den afhandling, han forfattede derom, sendtes til venner i Danmark, men disse frarådede ham enstemmigt at offentliggøre den. Den blev da efterladt til den ældste søn. Forf. nærer tvivl om korrektheden af den fremstilling, denne har givet af faderens sidste ord, „da den først er nedskrevet 31 år senere". Dette

behøver dog ingenlunde at være tilfældet, fordi den først den gang meddeltes P. Hjort. Den synes at være en ret naturlig ende på et liv, hvis sidste år havde været optagne af beskæftigelse med at påvise sin slægts rettigheder. Men det skal bemærkes, at hertugens standpunkt ingenlunde er det senere slesvigholstenske. Dels er der slet ikke tale om det nationale spørgsmål, dels er det ikke de to hertugdømmers ret til forening, men kun sine familierettigheder, hvorpå han bygger sine påstande.

Det bør, som alt omtalt, ikke bebrejdes forf., at han ikke har kunnet levere noget helt billede af den mand, hvis liv han har fortalt os. Men han har vistnok tillige kæmpet en kamp med sig selv for at bevare den sympati for ham, uden hvilken man vel heller slet ikke kan skrive en biografi. Han griber enhver lejlighed til åt fremhæve hans retskaffenhed, dygtighed og indsigt, medens der ved siden af går en kritik over hans umodenhed, ensidighed og partiskhed, som det ikke er let at forene dermed. Det havde dog vistnok været muligt her at tilvejebringe en klarere forståelse. Hertugens tid var teoriernes og flosklernes periode; de spille en rolle, som vi, om vi end have nok af begge dele, dog have vanskeligt ved at fatte. Selv de vildeste teorier fremkomme bårne af en alvorlig overbevisning, og de værste floskler ere udtryk for dens hjærtensmening, der udtaler dem. Hertugen har nok af begge dele, men teorier og floskler ere som markens urter, der stå idag og imorgen kastes i ovnen. Det gik ham som så mange andre i hans tid, livet blev tomt for dem, da det havde vist sig, at teorierne ikke kunde udføres, og at flosklerne havde tabt deres kraft. Jordbunden var udtæret og formaede ikke at bære nogen ny grøde. De havde været dragne ind i en af de sørgelige åndelige bevægelser, der gå nedad, stenen var rullet fra dem som fra Sisyfus, og der var hverken mod eller styrke til atter at begynde at trille den op ad bjerget. Det var andre, der måtte påtage sig dette arbejde. Kun på en bredere og dybere baggrund vil en mand som hertug Frederik Christian ret kunne opfattes; han var egentlig ikke, som han selv troede, en fremskridtsmand; han stod på

et standpunkt, der alt i hans egen tid var væsentligt overvundet, og der var intet af det i tidens åndelige retning, i hvilket der var virkelig bærekraft, for hvilket han ikke var fremmed.

Det skal endnu bemærkes, at forf.'s stil og sætningsbygning ikke ere omhyggelige; der er ikke så få steder, som kun ved hjælp af en god villie blive forståelige. Men denne anmeldelse skal dog ikke ende med en dadel; trods de mangler, dette skrift kan lide af, har det dog fremdraget meget, som hidtil var ubekendt, og det bæres af en så ærlig stræben efter at fremstille fortiden, som den har vist sig for forfatterens øje, at det må betragtes som et godt bidrag til oplysningstidens historie.

L. Koch.

Ludvig Holberg: Konge og Danehof i det 13. og 14. Aarhundrede. Første Bind: Kong Erik Glippings Haandfæstning og Rigslove. Kjøbenhavn (G. E. C. Gad) 1895. (XVI + 334 SS.)

Dette Værk danner et nyt Led i den Række Skrifter, ved hvilke Dr. juris Holberg har kastet saa meget Lys over vor middelalderlige Statsret. Allerede hans første Arbejde (Kong Valdemars Lov, 1886) viste ham som en Forfatter med stor Rigdom paa Ideer, med megen Kombinationsevne og indtrængende Forstaaelse; men selve Bogens Hovedthese var saa hasarderet og Gennemførelsen viste saa meget umodent og dilettantmæssigt, at Bogens gode Sider derved traadte noget i Skygge. Siden er Dr. Holberg kommet meget dybere ind i den Tidsalder, hvormed han sysler, og i hvert nyt Skrift af ham er Manglerne blevet mindre, Lyssiderne mere overvejende. Hans sidste Skrift viser ham paa hans fulde Højde; han underkaster de i Danmarks Historie saa vigtige Aar i Erik Klippings sidste Regeringstid et saa indtrængende Studium, som de aldrig har været Genstand for før, og med den største Omhu skildrer han de nye Love paa Baggrund af de historiske Tildragelser, indtil han naar frem til selve Kongens Mord og Dommen over Gerningsmændene.

Da dette Skrift udkom, havde jeg netop paa Universitetet fuldendt en Skildring af Danmarks Historie i Aarhundredet efter Valdemar Sejrs Død, og det var da med en let forstaaelig Interesse, jeg greb Bogen. Det viste sig til min Glæde, at Dr. Holbergs Studier paa mange Punkter havde ført ham til de samme Resultater, som jeg var naaet til. Afvigelser var der ogsaa nok af, og da jeg som Følge deraf undersøgte Sagerne paa ny, maatte jeg undertiden give Forfatteren Ret imod mig selv. Det gælder f. Ex. et saadant Hovedpunkt som det, om der i 1282 var aaben Strid mellem Kong Erik og hans fyrstelige Frænder; medens jeg kun var naaet saa vidt, at jeg havde indset, at en saadan Krig i alt Fald ikke var gaaet forud for den store Forfatningsændring ved Haandfæstningens Udstedelse, holder Holberg paa, at det overhovedet slet ikke kom til Krig, og jeg er nu tilbøjelig til at følge ham heri[1]). Paa andre Punkter derimod maatte jeg blive ved den Mening, jeg var kommet til, og det vil ogsaa træde frem i den Skildring af denne Tidsalder, som snart vil fremkomme i den store „Danmarks Riges Historie". Fremstillingen her vil jo dog kun blive ret kortfattet, om Bevisførelse er der slet ikke Tale, og jeg vil da gerne benytte Lejligheden til i denne Anmeldelse i det mindste at antyde, hvorfor jeg afviger fra Holberg baade i Enkeltheder og i hele Opfattelsen af Striden mellem Kongerne og deres Mænd.

Hvad Enkeltheder angaar, ligger det især i, at jeg ser noget anderledes paa Kildematerialet end Dr. Holberg.

Forfatteren er indigneret over de stærke Angreb, der fra Historikernes Side er rettet imod Retshistorikerne, fordi disse ikke forstaar sig paa Kildekritik, og han mener, at Historikerne i alt Fald ikke burde rejse denne Klage, saa vist som det

---

[1]) Forf. tager dog noget for let paa Sagen. Peder Olsens Notits (S. 40) kan næppe være en Genlyd af Rydaarbogens Efterretning, da han plejer at holde sig nær til sin Kildes Ord, og Detmars Fortælling om en Belejring af Gottorp (S. 150) kan man ikke se helt bort fra, om end den maaske kan være kommet under et galt Aar. Holbergs strenge Kritik af Næstvedaarbogen (S. 150 f.) anser jeg heller ikke for berettiget.

dog maa være deres og ikke Retshistorikernes Sag at skaffe det kildekritiske Grundlag til Veje (S. XIII f.). Paa den Maade tror jeg nu rigtignok ikke, man kan skille Bukkene fra Faarene; ogsaa „Retshistorikeren" er dog „Historiker", sysler med historiske Problemer og historiske Kilder og maa derfor have fuld Forstaaelse af den historiske Gransknings Methode. Det vilde ganske vist være meget tidssvarende, om en Historiker leverede en paa methodisk Kildekritik hvilende Fremstilling af Danmarks Historie i denne Tidsalder; men da dette endnu ikke er sket, maa Retshistorikeren, hvis han vil arbejde med Frugt, selv tage Arbejdet op for de Sider af den politiske Historie, som han inddrager i sin Fremstilling. Dette har Dr. Holberg nu ogsaa gjort, og han behøver da sandelig ikke at vente Utak for sine „Forsøg" paa Kildekritik; jeg i alt Fald har kun dadlet de Retshistorikere, der sidst i det nittende Aarhundrede skrev, som om Kildekritik endnu ikke var opdaget, og til dem hører Dr. Holberg ganske vist ikke mere, hvad han saa har gjort tidligere.

Det afgørende Problem, der møder den, som vil forstaa Kildematerialet til denne Tids Historie, er Spørgsmaalet: Hvitfeld. Er den værdige Rigens Kansler, der levede tre Hundrede Aar senere, en virkelig Kilde eller er han det ikke? Har han haft Krøniker eller Breve at øse af, som vi ikke kender, eller har han modsat som Regel haft Adgang til færre Kilder end vi, men udfyldt, hvad han læste, ved dristige Gætninger og Kombinationer?

Dr. Holberg har ikke udtalt sig om Spørgsmaalet i Almindelighed; men han er aabenbart inde paa den rette Vej. Han raillerer over dem, der blindt tror paa Hvitfeld; han paaviser paa adskillige Steder, hvilke Kilder denne arbejder med, og netop paa de afgørende Punkter underkender han Hvitfelds Kildeværdi. Han forstaar saa inderlig godt, hvorledes Hvitfeld kommer til at lade „Bønderne" sætte sig op mod Kongen 1282, og forkaster derfor ganske alt, hvad endnu Matzen med Tillid havde bygget herpaa (S. 41, 54); han indser, at Hvitfeld ikke har haft selve Dommen over de fredløse fra 1287, hvad dog endnu A. D. Jørgensen har ment.

Uheldigvis har Forf. ikke gennemført sin Skepticisme over for Hvitfeld konsekvent, og naar han har underkendt en hvitfeldsk Efterretning paa een Side, kan man paa den næste finde en anden fremført med større eller mindre Tillid. Saaledes kommer man ikke igennem; man maa klare sig Hvitfelds Værdi, ikke for hvert Punkt særskilt, men for alle under eet.

Hvorledes jeg ser paa dette Problem, har jeg udførlig belyst i en Afhandling i dette Tidsskrift (6. R. II.), og min Paastand er, at Hvitfeld til sin Skildring af denne Tidsalder ikke har haft nogen tabt Kilde, dette Ord taget i snævrere Forstand om historisk Beretning, Aarbøger og Krøniker. Derimod har han kendt en Del nu tabte Breve, især dog een eneste tabt Brevbog fra Erik Menveds Tid, den store *Cancellariæ liber*; hvad dette angaar, vil man nu i det af mig i Forening med Will. Christensen og A. Hude udgivne *Repertorium diplomaticum* Brev for Brev finde oplyst, hvad Hvitfeld har haft af diplomatisk Materiale. Hverken til det ene eller andet har Dr. Holberg taget Hensyn. Han kunde i Repertoriets Tavshed om Dommen 1287 have udlæst, at dettes Udgivere ogsaa nærer den af ham nu fremsatte Opfattelse, at Hvitfeld ikke har kendt dette Aktstykke; han burde modsat af en Notits i Repertoriet om det saakaldte Lensbrev paa Sønderjylland 1254 have taget Anledning til at underkaste sin Mening herom en Revision, o. s. fr. Her har da, for at bruge hans egen Modsætning, „Historikeren" ydet sin Kildekritik; men „Retshistorikeren" har hverken optaget dens Udslag eller imødegaaet dem.

I sin Bedømmelse af Datidens Strid mellem Konge og Stormænd staar Dr. Holberg næsten overalt paa Kongernes Side, medens Oppositionen imod dem underkastes en streng Kritik, og hans Skrift er et fuldstændigt Defensionsindlæg for Erik Klipping. En Historiker vil paa Forhaand være tilbøjelig til at mene, at man kommer Sandheden nærmere ved en mere ligelig Fordeling af Lys og Skygge, og jeg tror ogsaa, at dette passer bedst her. Dr. Holberg har, som det forekommer mig, ikke ret Blik for, at den verdslige Stormandsstand paa denne Tid dog var noget helt andet end Kongens

lønnede Tjenestemænd, og at derfor Fortidens Vederlagsret, givet af Knud den store for hans Huskarle i England, passede meget ilde til at gælde for Erik Klippings Herremænd; de Synspunkter, hvorunder han ser Datidens Forfatningsstrid, bliver derved skæve. Til Trods for hans Protest vil jeg endnu i det væsentlige holde fast ved A. D. Jørgensens Karakteristik af Haandfæstningen af 1282 som et mindeværdigt Frihedsbrev for det danske Folk, medens selve det, at Kongen tvinges til at afgive dette Kongeløfte, ubetinget synes at henvise til, at Misnøjen med hans Regimente har været meget grundig. Pladsen tillader her ikke at udvikle dette; men maaske kan jeg dog fremdrage et enkelt Punkt, hvor det synes mig at fremtræde ret skarpt, at Dr. Holberg altfor ensidig ser al Retten paa den ene, al Uretten paa den anden Side.

Ved Dommen paa Nyborgdanehoffet 1287 blev Grev Jakob, Marsk Stig og syv andre udlagte som skyldige i Erik Klippings Død og erklærede fredløse; de dømte paastod imidlertid ikke blot, at de var uskyldige i Kongemordet, men tillige, at de ikke var blevet overbeviste paa lovlig Maade. Dr. Holberg giver dem fuldstændig Uret; han mener, at Fremgangsmaaden imod de anklagede har været ganske efter de gældende Love, og finder dette stadfæstet ved, at man siden i Danmark holder ubrødelig fast ved den trufne Afgørelse, medens alt, hvad de fredløse selv og deres Venner anfører i modsat Retning, underkendes.

Hvad de fredløse klagede over ved den valgte Fremgangsmaade var, at Afgørelsen om deres Skyld eller Uskyld var sket ved et Nævn, som Kongen havde udvalgt; de paastod, at det rette havde været, at man havde tilladt dem at „gøre deres lovlige Undskylning efter Rigets Love“, saaledes som Kong Birger udtrykker det i sit Værnbrev for dem. Man kan være i Tvivl om, hvorvidt de herved tænkte paa, at de vilde have Ret til at sværge sig fri med et vist Antal Mededsmænd, eller de blot mente, at det var dem og ikke Kongen, der skulde beskikke Nævningerne; Forskellen betyder dog ikke stort, da Mededsmænd og Nævninger i denne Tid kommer hinanden saa nær, at de næsten ikke kan adskilles.

Efter Holbergs Mening vilde nu denne Paastand have været rigtig i Valdemar Sejrs Tid; thi i den Forordning, som han henfører til denne Konge, andre til Abel, ses, at man mod en Klage for Majestætsforbrydelse kunde værge sig med tolv Slægtninges Ed. Men dette var siden ændret; 1263 (efter andre under Kristoffer I) var der i Stedet sat Ed af et Femtenmandsnævn, udpeget af to ansete Mænd i det Syssel, hvori den anklagede hørte hjemme, og 1276 var endelig Afgørelsen lagt i Hænderne paa et Nævn fra hele Riget, det saakaldte *Worthældsnævn*, som i visse Tilfælde udnævntes af Kongen. Den sidste Forordning omtaler dog kun enkelte Arter af Majestætsforbrydelse, men da det 1282 ses, at man forudsætter, at Worthældsnævn overhovedet er det afgørende ved Majestætsforbrydelser, formoder Dr. Holberg, at dette Nævns Omraade i Mellemtiden er blevet udvidet. Forfatteren mener derfor, at de dømte har holdt paa den gamle Ret imod den ny Forordning, men finder dette urimeligt og som Følge deraf deres hele Protest „ganske uberettiget" [1]).

Imidlertid ser man jo, at Holberg ikke formaar at opvise noget bestemt Lovbud, hvorefter ved Klage for Kongemord Kongen skal beskikke de sværgende; han bygger det paa visse Slutninger, men vi er derved allerede saa langt inde paa det

[1]) Holberg anfører i denne Sammenhæng, hvad den norske Konge Erik ytrer i sin Krigserklæring 1287. Denne beror dog ene paa en Kombination af Hvitfeld, som ynder under denne Form at angive Aarsagerne til en Krig; et saadant Brev fandtes ikke i *Cancellariæ liber*. Hvad han lader Kongen sige om de fredløses Protest, stammer fra hans Kendskab til Kongens Udtalelser i Manifestet fra 1307; men dette hjemler ikke helt Hvitfelds Udtryk: Kønsed. Ikke saa lidt af Holbergs Argumentation falder derved til Jorden. Hvor striks Forf. i øvrigt er mod de fredløse, fremtræder morsomt S. 258, hvor han erklærer deres Paastand om Afgørelse efter de rette og vedtagne Lovbøger for „i ethvert Fald urigtig", siden Lovbøgerne paa dette Punkt var ændrede ved Forordningen af 1284. Kunde en saadan Forordning, der efter Aarbogens Udtryk „var føjet til Lovbogen", ikke med fuld Ret siges at staa i de rette Lovbøger?

usikre, at Udslaget ikke kan blive saa decideret. Selv om man af Udtrykkene 1282 kan slutte, at Rigsnævnet da dømte om alle Majestætsforbrydelser, veed man jo ikke derfor, at Kongen skulde udpege Nævnet; det eneste Worthældsnævn, vi ser i Virksomhed, blev tværtimod udmeldt af selve Rigsmødet (1285). Selv i Forordningen af 1276 gælder Kongens Nævneret kun for visse mindre Arter af Majestætsforbrydelse, medens Loven derimod, naar den taler om „Anslag mod Kongens Liv“, ganske tier om, hvem der i saa Fald skulde opnævne de sværgende. Overhovedet, hverken i Abels Lov eller i Forordningen 1276 har vi en eneste Gang den Brøde, der var til Afgørelse 1287, fuldbyrdet Kongemord; den nævnes ene i „Forordningen 1263“, og her er det ikke Kongen, der udpeger de sværgende. At denne Lov ikke gjaldt mere 1287, er rimeligt nok; men hvilken Regel der var traadt i Stedet, derom kan intet siges, og det sandsynligste er vel endda, at Kongen og hans Mænd netop ikke er blevet enige om dette Punkt, hvor deres Interesser stod hinanden saa skarpt imod[1]). Det synes da lidet forsvarligt at fralægge de fredløse al Ret i deres Indsigelser mod den Fremgangsmaade, man havde valgt imod dem, og naar Dr. Holberg udtaler, at Protesten „jo heller ikke fandt Bifald hos et eneste Menneske paa Danehoffet“, saa siger han rigtignok langt mere, end han kan staa ved. Det hedder, at det var 27 Mand, der svor de anklagede skyldige; men var det hele Nævnet eller kun dets Flertal?[2]) I 1285 har vi jo et Worthældsnævn paa tolv Mand, men kun de ti afgav Kendelsen. Og tror Dr. Holberg, at Johan

[1]) Derpaa tyder jo den omtalte, mærkelige Tavshed i Frdg. 1276. Holberg lægger megen Vægt paa, at Haandfæstningen 1282 omtaler Worthældsnævn uden at sige, hvem der skulde udnævne dette; det vilde den „selvfølgelig“ ikke have undladt, hvis det havde været omstridt. Men naar selv Frdg. 1276, der specielt handler om dette Nævn, undlader at sige, hvorledes Nævnet skaffes til Veje i det vigtigste Tilfælde, hvorledes kan man da slutte noget af Haandfæstningens Tavshed?

[2]) Jvfr. Holberg S. 263—64, der atter her bygger for meget paa de farlige „argumenta e silentio“.

Pape, der paa Nyborgmødet „tragtede efter Kongens Død", har givet Dommen sit Bifald, eller har den „store Uenighed mellem Adelen om Kongens Død", som en Aarbog taler om, virkelig kun varet til Rigsmødet, slet ikke mærkedes under dette?

Heller ikke Dommens Efterhistorie synes mig, som Holberg mener, at „vise os, at der her i Riget ikke kan have hersket nogen begrundet Tvivl om, at Kongemorderne var dømte paa lovlig Maade". Da Erik Menved 1295 sluttede Stilstand med Norge, tillod han alle fredløse at vende tilbage, og for hans Faders Banemænd gjaldt kun den Indskrænkning, at de aldrig maatte vise sig for Kongens eller hans Brødres Øjne[1]); naturligvis er dette en Indrømmelse, aftvunget af politiske Forhold; men den er dog alligevel saa stor, at man maa give Jens Grand nogenlunde Ret, naar han siger, at „herved synes Kongen at have indrømmet", at de anklagedes Skyld var tvivlsom. At Erik siden stillede sig anderledes, da Forholdene tillod det, er derimod mindre betegnende. Mest karakteristisk er det dog, at man efter hans Død ligefrem rehabiliterede de fredløse, og at det var saa, fremgaar af Haandfæstningerne fra 1320 og 1326. Holberg faar rigtignok det modsatte ud, men ved Fortolkninger, der sikkert ikke kan billiges.

I Kristoffer II's Haandfæstning fastsattes, at „de fordrevne (*expulsi*) og deres Arvinger" skulde have deres Godser tilbage; i Valdemars Haandfæstning tales i en herpaa bygget Artikel om „de for Kong Eriks Mord anklagede, som ikke nærværende (*presentialiter*) med Gerning og Daad har overværet (*interfuerunt*) hans Død og som ikke er lovlig forvundne, og de øvrige fordrevne" osv.

Holberg indrømmer, at „Kong Kristoffers Løfte ser saa

[1]) „Kongens, Hertug Christoffers og Hertug Woldemars", siger Hvitfeld, der dog her som saa ofte har tilsat nogle Titler, der ikke har staaet i Brevet; Erik Menveds Broder Kristoffer blev først senere Hertug og den 1304 afdøde Valdemar blev det aldrig.

omfattende ud, at det kunde synes at angaa alle fordrevne, ogsaa Kongemorderne"; men, tilføjer han, „en Sammenligning med Reglen i Valdemars Haandfæstning viser os tydelig, at at dette ikke kan have været Meningen". Det synes dog historisk og juridisk lige uforsvarligt at fortolke en Artikel fra 1320 efter, hvad den blev omredigeret til seks Aar senere; selve Ordene er dertil saa klare, at de ikke behøver nogen Fortolkning, og „de fordrevne" maa sikkert omfatte dem, der var dømte fredløse for Kongemordet, lige saa vel som dem, der var dømte for Deltagelse i Bondeoprøret 1313. Vi ser da ogsaa i Kristoffers Tid, at selve Marsk Stigs Sønnesøn af samme Navn er vendt tilbage og endog bliver Kongens Raad.

Heller ikke Holbergs Forstaaelse af Haandfæstningsartiklen af 1326 kan jeg billige. Han gaar uheldigvis ud fra Gehejmearkivets vildledende Udgave af Haandfæstningen[1]) og læser derfor *principaliter*, hvor der skal staa *presentialiter*; dog tager han ogsaa denne sidste Læsemaade med som Mulighed, og jeg holder mig alene hertil. Forf. forstaar da Artiklen saaledes, at de for Kongemordet beskyldte skal have deres Gods tilbage, naar de opfylder to Vilkaar: 1) ikke at have været til Stede ved Drabet; 2) ikke at være lovlig overbeviste; og han slutter deraf, at paa den Maade undtages fra Amnestien alle de ni, der var dømte i 1287, siden disse, selv om de ikke alle havde overværet Drabet, i det mindste var lovlig overbeviste. Denne Fortolkning har to store Mangler, een praktisk: at man saa slet ikke kan opdage, hvem der da skal have Glæde af Bestemmelsen[2]), — een theoretisk: at den forudsætter, hvad der skal bevises ved den, nemlig at de danske Stormænd i 1326 mente, at de 1287 dømte var lovlig

[1]) Se herom ovfr. S. 230 Anm.

[2]) Holberg siger selv aldeles rigtigt: „Vi kender ingen Rettergang mod andre end de ni Mænd"; men han vil lade Artiklen fra 1326 gælde, hvad han kalder „2. Klasse af fredløse", og han finder denne i „de ni's medskyldige", der ganske i Forbigaaende nævnes i Freden 1309. At man for disses Skyld, de ni's Hjælpere og Hjælperes Hjælpere, skulde have lavet en Haandfæstningsartikel en Menneskealder efter, turde være ganske utroligt.

overbeviste, hvad deres Venner jo nægtede og hvad dog for Ex. den nysnævnte Stig Andersøn junior sikkert heller ikke har ment.

Meningen af Artiklen er ikke vanskelig at forstaa. Her som overalt søger man i Valdemars Haandfæstning yderligere at præcisere og udvide de Løfter, Kristoffer II havde givet; man omredigerer da Artiklen, aabenbart fordi Kristoffer ikke har tilladt alle de for Kongemordet anklagede eller deres Arvinger at vende tilbage, og slaar nu udtrykkelig fast, at ogsaa de skal have Amnesti. Man antydede Motiveringen herfor ved at sige, at „de ikke var lovlig forvundne"; dog vilde man ikke gaa saa vidt, at man ogsaa amnesterede dem, der selv havde lagt Haand paa Kongen, hvad jo en enkelt af de ni var dømt for, og derved kom man til det andet Indskud: „som ikke har været nærværende". Denne Forstaaelse er sproglig fuldt forsvarlig; den stemmer med Tankegangen i hele Valdemars Haandfæstning, og vi kan vel endog nævne, hvem Artiklen i første Linie er møntet paa; det har sikkert været Knud Porse, som i Kristoffer II's Tid stadig havde været fordrevet, men nu kommer tilbage og aabenbart har spillet en Hovedrolle blandt Kongens Modstandere.

Dette ene Exempel turde vel godtgøre, at Dr. Holberg i den store Sag: Konge contra Stormænd snarere har været Sagfører end Dommeren, der maaske til Slut dømmer til Gunst for den ene Part, men selv i saa Fald ikke glemmer at anføre, hvad der kan tale til Undskyldning for den anden. Her maa man da tage sine Forbehold over for hans Resultater. Imidlertid, det egentlige Tyngdepunkt i hans Bog ligger ogsaa paa andre Steder, især da i den indgaaende Fortolkning af Haandfæstningen og de andre Rigslove fra Erik Klippings sidste Aar, og i alle Retninger indtager hans sidste Skrift en smuk Plads ikke blot i vor „retshistoriske", men ogsaa i vor „historiske" Litteratur.

Kr. Erslev.

Die Chronica novella des Hermann Korner. Im Auftrage der Wedekindschen Preisstiftung für Deutsche Geschichte herausgegeben von Jakob Schwalm. Göttingen (Vanderhoek & Ruprecht) 1895. (XXXVI + 650 SS.)

Ved denne kritiske Udgave af Herman Korners Verdenskrønike udfyldes det største Hul i vor Kendskab til Middelalderens lybske Historieskrivning; dermed er ogsaa dette Værks afgørende Betydning givet for Studiet af vor egen Middelaldershistorie. Den lybske Tradition maa for Tiden efter Valdemarerne siges at være den værdifuldeste Kilde til Danmarks Historie, fyldigere end vor egen indenlandske Overlevering, der endda næsten helt uddør med Udgangen af det fjortende Aarhundrede, langt rigere end, hvad vi kan finde om vore Forhold i de svenske middelalderlige Krøniker. Lübeckernes historiske Optegnelser begynder allerede i det trettende Aarhundrede og blev midt i det fjortende sammenstillede i den saakaldte Raadskrønike, der uheldigvis er tabt; siden fortsattes Historieskrivningen af Detmar i Aarene 1385—95, af Korner i Tiden fra 1416 til hans Død 1438, siden af flere unævnte Forfattere, og medens hver af disse skrev om den ældre Tid paa Grundlag af deres Forgængere, fortsatte de tillige Fremstillingen ned til deres egen Levetid. Endelig fuldendtes denne saa regelmæssig fremvoksede Historieskrivning af Krantz, som ved Aar 1500 bearbejdede hele Stoffet i sine forskellige Værker.

Krantz's Værker blev trykte, og de kom som en Aabenbaring for Datidens danske Historikere, der frydede sig over her at læse livlige, anskuelige Skildringer af det, som de før kun kendte gennem de danske Aarbøgers magre Ord, og en sammenhængende Historie, hvor de før kun havde spredte Brudstykker. Det var en hel fyldig Historieoverlevering, der her paa een Gang kom til os, men Eftertiden har maattet erkende, at vi fik den i en overordentlig fordærvet Skikkelse. Efterretningerne var, før de blev gennemarbejdede af Krantz, gaaet gennem mange Hænder, og det værste var, at de havde passeret Korner, der for Krantz var Hovedhjemmelsmanden; thi om Herman Korner tør man uden Overdrivelse

sige, at en større Historiefordærver kan ikke let opvises. Hans første Forsøg paa at skrive en Verdenskrønike, hvori han til de lybske Efterretninger knyttede almindelige historiske Notitser, hentede fra mange forskellige Skrifter, vandt meget Bifald, og den gode Mand vedblev da at omskrive sin Bog atter og atter, med en utrolig Flid, men endnu mere med en storslaaet og stedse voksende Letfærdighed; han udmalede med den dristigste Fantasi, han sammenkoblede de spredte Aarbogsefterretninger paa den vilkaarligste Vis, ombyttede Aarstal, tilføjede Navne, citerede foregivne Kilder, alt efter hvad der netop i Øjeblikket faldt ham ind. Den samme Efterretning, der endnu i hans første Udgave var nogenlunde rigtig, er i hans sidste blevet forvansket til Ukendelighed.

Korners litteraire Fremgangsmaade forstaas bedst ved Exempler, og jeg kan maaske benytte, hvad han meddeler om Jydernes to Angreb paa Gottorp i Aarene 1328—29[1]), siden jeg netop ovenfor (S. 390, 396) har haft Lejlighed til at omtale, hvad hans Kilde, Detmar, oplyser herom. Det første Angreb er allerede i Korners første Krønike forlagt til Aaret 1329; ellers gengiver han her endnu Kilden ganske nøjagtig. I anden Udgave flytter han Tildragelsen hen til 1330 og tilføjer et af disse Kildecitater, hvormed han ynder at pryde sit Værk; det hedder: *secundum cronicam Danorum*, skønt Kilden jo netop er tysk. „Fjerde Udgave" indeholder den mærkelige Oplysning, at Kristoffers ældste Søn Erik blev dødelig saaret ved denne Lejlighed, hvad Korner har taget fra Slaget paa Lohede 1331 og flyttet herhen, maaske fordi der begge Steder var Tale om Gottorp. Det andet Angreb har i hans tidligere Arbejder faaet Lov til at blive staaende under 1329, i hans senere er det flyttet til 1330; hvad Indholdet angaar, er det straks blevet fordærvet, idet Korner ved Flygtighed har faaet ud, at det er Grev Johan, der „atter" kommer Gottorp til Hjælp, og med sin sædvanlige Lyst til at nævne Tal opgiver han, at de Danske i Slaget mistede 800

[1]) Schwalms Udgave S. 48, hvor der efter Paragraftallet 432 er glemt: (655), og S. 242—43.

Mand. Værdien af dette Tal forstaar man bedst, naar man hører, at det siden bliver til 900, og at Korner endelig i sin sidste og flotteste Bearbejdelse naar til at fortælle, at 300 Mand druknede i Slien og 80 Jyder toges til Fange. Saa meget har han ændret blot ved to smaa, klare og fyndige Aarbogsnotitser! [1])

Man vil nu kunne forstaa, hvad det vil sige, at man før Schwalms Udgave kun havde Adgang paa Tryk til et eneste af Kornerhaandskrifterne og netop et af hans sidste, altsaa mest fejlfulde; det blev udgivet af Eccard 1723. Med denne Udgave alene var det paa mange enkelte Punkter næsten ugørligt at komme til Klarhed over, om det meget nye, man læste deri, virkelig var at lide paa, eller om det blot var et Foster af Korners Fantasi. Nu kan man derimod trænge ind i den lybske Historikers Værksted, følge hans Arbejde gennem dettes mange Stadier og derved værdsætte baade det gode og det daarlige, han bringer os. For den Tid, der ligger forud for hans egen Levetid, er det gode ret underordnet; men det har jo ogsaa stor Betydning, at man nu grundig kan gøre det af med mange grove Fejltagelser, der gennem ham og Krantz er naaet ind i vor Historie. For hans egen Tidsalder indeholder han Oplysninger af største Værdi; og dog gælder det ogsaa her, at de tidligere, hidtil utrykte Bearbejdelser viser os det, som Korner virkelig har vidst, i en langt renere Skikkelse end hans senere Omskrivninger deraf. Den fuldstændige Udgave af alle Kornerhaandskrifterne vil fra nu af indtage sin Hovedplads blandt Kildeværkerne ogsaa til vor Historie.

At bringe denne Udgave til Veje har imidlertid været en meget brydsom Sag. Waitz var den første, der underkastede Korners hele Arbejdsmaade en nærmere Prøvelse, og han fik allerede 1856 den Wedekindske „Prisstiftelse for tysk

---

[1]) Da nylig en dansk Historiker hos Korner mente at finde en værdifuld Karakteristik af Dronning Berengaria, imødegik jeg denne Tanke og fik derved Lejlighed til noget nærmere end her at karakterisere hans Forfatterejendommelighed. Se Aarb. f. nord. Oldkyndighed 1893, S. 354.

Historie" til at udsætte en meget høj Præmie for Tilvejebringelsen af en kritisk Udgave. Tre Gange maatte Opgaven gentages, før nogen prøvede paa at løse den, og da der endelig i 1876 indkom en Besvarelse, forfattet af en Dr. Oesterley, viste denne sig ikke tilfredsstillende; dog mente man, at den nok kunde bruges som Grundlag for en Udgave, naar man da lagde Gennemførelsen i en andens Haand. Dette skete først godt en halv Snes Aar efter; i 1889 overdroges det Dr. Schwalm at foranstalte Udgaven. Det viste sig snart, at denne i Virkeligheden maatte begynde helt forfra, og ham alene tilkommer Æren for den fortrinlige Udgave, hvori man fremtidig kan studere Korner.

I Haandskrift foreligger Korners Verdenskrønike fire Gange paa Latin, og alle disse Udgaver er Forfatterens egne, om end vel snarest skrevne af en anden efter hans Diktat; de to yngste har Korner selv betegnet som sin „anden" og „fjerde" Udgave, hvorefter han da ikke synes at have villet medregne sin ældste Fremstilling, medens der derimod maa have været en „tredie Udgave", der nu er tabt. Af en plattysk Oversættelse, som Korner selv har foretaget, findes der to Haandskrifter, og Krøniken er her ført frem fra 1435, hvor „fjerde Udgave" standser, indtil 1438, Korners Dødsaar[1]).

---

[1]) I sin Indledning har Dr. Schwalm desuden gjort det meget sandsynligt, at vi endda har noget Kendskab til Korners tabte „tredie Udgave", idet denne ligger til Grund for den saakaldte Rufuskrønike. Derimod er hans Bemærkning (S. XXVI), at „Detmars Fortsætter" 1400—1435 vel indtil 1434 kun er en ren Oversættelse af Korners „fjerde Udgave", men derimod for Aaret 1435 giver ganske selvstændige Efterretninger, ikke rigtig. Ogsaa ved det sidste Aar er der det nøjeste Slægtskab med Korner, kun at Detmars Fortsætter har sammenstillet under dette ene Aar, hvad der i Korners plattyske Udgave rigtig er fordelt mellem de tre Aar 1435—37. Forholdet mellem de to Kilder er dog ret ejendommeligt. Ved Siden af den nærmeste Overensstemmelse i alt væsentligt gaar smaa Tillæg i den ene eller i den anden Kilde, og dertil kommer, at Sproget og Ordvalget er lige saa afvigende, som Indholdet er overensstemmende. Forklaringen herpaa er vel den, at der har foreligget en latinsk

Det har været et meget vanskeligt Problem at udgive alle de os levnede Kornerudgaver paa en saadan Maade, at Læseren kan følge de Forvandlinger, som den samme Efterretning efterhaanden undergaar under Korners Bearbejdelse. At aftrykke alle Udgaverne jævnsides hinanden, vilde naturligvis have givet den letteste Oversigt; men det havde krævet en Plads saa stor, at den havde staaet i et skrigende Misforhold til Indholdets Værd. Man maatte nødvendigvis forsøge at give den ene Udgave ved Henvisninger til den anden, og man kunde derved rolig give Afkald paa alle de rent stilistiske Ændringer for udelukkende at holde sig til de saglig betydningsfulde; men endda er Udgavernes indbyrdes Forhold saa indviklet, at det egentlig var umuligt at løse Problemet helt tilfredsstillende. Dr. Schwalm er gaaet den Vej at forene de fire latinske Udgaver to og to; først meddeles det ældste Udkast (*a*) sammen med Danzighaandskriftet (**A**), som gaar til 1420, derefter Linköpinghaandskriftet til 1423 (**B**) sammen med Lüneburghaandskriftet til 1435 (**D**); endelig gives i Noter og Tillæg de væsentligste Afvigelser i Korners egen tyske Bearbejdelse af Krøniken. Indenfor hver Dobbeltgruppe af Haandskrifter aftrykkes nærmest det yngste og vidtløftigste, idet det deri ved ejendommelige kantede Klammer antydes, hvad der er Tilføjelser til det ældre Haandskrift. I hver Gruppe har enhver Efterretning sit Løbenummer, ledsaget i Klammer af Løbenummeret fra den anden Gruppe, saaledes at man let finder frem og tilbage fra den ene Gruppe til den anden.

Denne Ordning er sindrig og praktisk; ad denne Vej er Stoffet sikkert lagt frem paa den muligst ringe Plads, og endda tæller Udgaven omtrent 600 tættrykte Sider. Men der er ganske vist noget unaturligt deri; man begynder egentlig kronologisk stadig bagfra, idet Efterretningerne i den ældre

Fremstilling af Korner, som er gaaet helt frem til 1437 eller 1438; denne er det, der ligger bagved baade hans egen plattyske Udgave og „Detmars Fortsætter“, men hver af disse har oversat for sig, saaledes at kun Indholdet, ikke Sproget viser Slægtskab.

Gruppe oven i Købet er forkortede ved Henvisninger til den yngre Gruppe, og vil man have Indtryk af, hvorledes en Efterretning er vokset frem under Korners Hænder, maa man først fra fjerde Udgave **D** gaa tilbage til **B** fra 1423, saa til **A**, for endelig at naa til det første Udkast. Det er ret besværligt; men jeg indrømmer gerne, at en Opstilling modsat af den, der er valgt, vilde have krævet meget mere Plads.

For den store Del af Korners Arbejder, der bygger paa endnu bevarede Kilder, byder Udgaven naturligvis al ønskelig Vejledning til at se, hvilke disse Kilder var og hvorledes Korner har benyttet dem. Den i Tyskland hævdvundne Fremgangsmaade er her gennemført paa sædvanlig Vis og med stor Nøjagtighed: hvad Korner har hentet fra en bevaret Kilde, trykkes med „Petit“, og i Randen er Kilden opgivet; hvor Korner har Afvigelser fra Kilden, er hans Ord satte med spærret Skrift. Dette er gennemført med megen Omhu, og en samlet Oversigt over, hvilke Kilder Korner har brugt, giver Udgiveren i sin Indledning. Jeg kunde dog have ønsket, at Randhenvisningerne til Kilderne ikke blot havde anført disse med Nævnelse af Sidetallet i den benyttede Udgave, men at dertil ogsaa var føjet, hvad Aarstal Kilden har for vedkommende Efterretning. I Masser af Tilfælde har Korner jo fordrejet sin Kildes Tidsangivelse og derved bragt megen Forvirring ind; dette vilde straks være traadt skarpt frem, naar Kildens Aarstal stod jævnsides, og at dette ikke i det mindste er sket i de Tilfælde, hvor Korner her afviger fra sin Kilde, maa vel ogsaa siges at være i ligefrem Strid med Udgavens Principer; naar Korner har et andet Aar end den anførte Kilde, er dette jo dog ogsaa en Afvigelse, som Udgaven burde henpege paa.

Dr. Schwalms Undersøgelser af Korners Kilder har paa et Hovedpunkt ført til et ret overraskende Resultat. Korners nærmeste Forgænger som lybsk Historiker var Detmar, der forfattede sin Krønike sidst i det fjortende Aarhundrede, og den store Lighed, der er mellem Korners og Detmars Efterretninger, har tidligere ladet det staa som ganske afgjort, at

Korner netop har benyttet Detmar som sin Hovedkilde. Schwalm har en anden Anskuelse. Han mener at kunne paavise, at Korner først har faaet fat i Detmars Værk, mens han selv arbejdede paa Linköpinghaandskriftet og endda midt under Affattelsen af dette, da han i sin Fremstilllng var naaet frem til Aaret 1376. Ved dette Aar indfører han paa een Gang en hel Del Notitser om tidligere Tildragelser, og han siger selv, at han har hentet dem fra *Chronica Lubicensium,* samt at de først kommer her, fordi han forud ikke havde denne Kilde ved Haanden. I de tidligere Dele af Linköpingudgaven mener Schwalm da heller ikke at finde noget Spor til, at Korner har nyttet Detmar, end mindre i de to endnu ældre Udgaver. Men hvorledes kan det da forklares, at Korners Efterretninger dog viser en saa slaaende Lighed med, hvad vi læser hos Detmar? De har begge benyttet en ældre Fremstilling, svarer Schwalm. Forlængst har man vidst, at Detmar har bygget sin Krønike for Tiden indtil 1350 paa et ældre Værk, en halvofficiel Raadskrønike, og Schwalm mener nu, at Korner ogsaa har benyttet denne, dog ikke fra første Haand, men i en Bearbejdelse, der tillige indeholdt en Fortsættelse deraf, som har strakt sig til henimod Slutningen af Aarhundredet.

Om Dr. Schwalm har Ret i denne Betragtning, er det ikke let at afgøre, særlig saa længe, at Koppmanns kritiske Udgave af de lybske Krøniker ikke er fuldendt; men der er sikkert meget, der peger i denne Retning. Weiland har paavist, hvorledes Korner nytter en fuldstændigere Bearbejdelse af Albert af Stades Aarbog end den, vi har, og herfra har bevaret enkelte Efterretninger af Værdi. Efter Schwalms Opfattelse bliver der da et noget lignende Forhold ved hans Stilling til Detmar; han har haft Adgang til det Materiale, hvormed ogsaa denne har arbejdet, og aabner os et Indblik deri.

Korner faar herved en Interesse, som man tidligere ikke har tillagt ham, og Schwalms Iagttagelse har ogsaa haft vigtige praktiske Følger for hans Udgave. Hvor Korner i sine sidste Udgaver ligefrem har udskrevet Detmar, faar man

Texten aftrykt med Petit og de enkelte Afvigelser fremhævede ved spærret Skrift. Anderledes, hvor han efter Schwalm kun har haft Kilder til fælles med Detmar; her findes da kun i Randen et „v. Detmar“, d. v. s. „vergleich Detmar“, men selve Texten aftrykkes med større Skrift, og de Punkter, hvori Korner afviger fra Detmar, fremhæves ikke. Det sidste er nu meget kedeligt, og selv om det maaske er yderst korrekt fra et theoretisk udgiverteknisk Standpunkt, beklager jeg dog meget, at Schwalm her ikke har behandlet de almindelige Udgiverregler lige saa frit, som han med Rette har gjort det paa andre Punkter, hvor Korners særlige Ejendommeligheder krævede det. Havde han i saadanne Tilfælde ogsaa indført det, at bruge spærret Skrift til at fremhæve, hvor Efterretningen hos Korner lyder afvigende fra Detmar, vilde han have sparet Benytterne af Udgaven et meget stort Arbejde Man vilde derved straks have faaet Øjet henledet paa de Steder, hvor Korner muligvis kan have Værdi, og det var saa meget mere paatrængende, som der ingen Tvivl er om, at i 99 af 100 Tilfælde betyder disse Afvigelser ikke, at Korner har læst noget andet i sin Kilde end Detmar, men at han har behandlet Kilden med sin sædvanlige Letsindighed og Løshed. Forholdet er med andre Ord det, at hvis Korner og Detmar efter Schwalms Theori hver har benyttet en fælles Kilde uafhængig af hinanden, saa giver Detmar os som Regel en fuldstændig og nøjagtig Gengivelse af Kilden, Korner en fejlfuld og vildledende. Jeg tvivler ikke om, at Schwalm vil underskrive denne Sætning, men at hans Kornerudgave ikke direkte har taget Sigte paa at oplyse dette, turde være dens største Mangel.

Hvad man saaledes kan indvende mod Udgavens Principer, bliver dog altid ganske underordnet over for den Nytte, man har af Dr. Schwalms Værk. Man maa beundre den udholdende Flid, der har ført ham gennem dette uhyre Taalmodighedsarbejde, den Nøjagtighed og Skarpsindighed, hvormed han har virket. Hans Kornerudgave vil blive stærkt benyttet, og enhver, der bruger den, vil føle, hvor stor Tak han skylder Dr. Schwalm. *Kr. Erslev.*

H. H. von Schwerin: Helgoland. Historisk-geografisk undersökning. Med 2 kartblad och 1 tafla. (Lunds Univ. Årsskrift. Tom. XXXII.) Lund 1896. (275 + XXXVIII SS.)

En Bog paa 300 Kvartsider om en Ø, der ikke er større end at man kan gaa omkring den i mindre end en Time, kunde synes at være for meget. Imidlertid er Helgoland fra Naturens Haand mærkeligt udstyret, dens geografiske Beliggenhed er saa karakteristisk og betydningsfuld, at der allerede derfor er meget at fortælle om denne Nordsøens egentlig eneste Ø. Den øines ikke fra noget Fastland, men man behøver ikke at fjerne sig langt fra Eiderens, Elbens eller Wesers Munding, før dens røde, bratte Vægge dukke op midt i Bølgerne og lyse med et mærkeligt Farvespil („Grön is dat Land, roth is de Kant, witt is de Sand, dat is de Flagg van 't hillige Landt“). Som et fremskudt Fort fra et af Landene bagved har den altid havt stor Betydning; den hilses med Jubel af Sømænd paa Handels- og Fiskefartøier, som tumles af Nordsøens Storme og her finde Nødhavn. En Ø af saa stor maritim og militær Betydning maatte enhver Gjenbomagt ønske at besidde, og derfor har Danmarks Konge, som i den længste Tid har eiet Øen, ofte maattet kæmpe for sin Ret med Hansebyerne, med gottorpske Hertuger, keiserlige Krigere og engelske Flaader. Klippeøen har endelig i høi Grad sat Fantasien i Bevægelse; allehaande Myther, der ogsaa have fyldt de Lærdes Bøger, have indhyllet Øens skarpe Omrids med en Sagntaage.

Allerede heraf vil fremgaa, at den, som vil skrive en „historisk-geografisk“ Undersøgelse over Helgoland, vil have Emner og Spørgsmaal i stort Tal at behandle. Men endvidere har en Forfatter jo Ret til at se en Enkelthed under universelt Synspunkt — vel beset er dette jo netop den gode Monografis Opgave — og enhver Læser af det foreliggende Værk vil erkjende, at Friherre v. Schwerin i denne Henseende Intet har forsømt, ja man vil endog finde, at Forf.s Evne til at drage Paralleler mange Steder fra, til at belyse ved Sam-

menstillinger, er noget særligt fortjenstfuldt ved hans Arbeide [1]).

En anden Egenskab ved Bogen er det Vidnesbyrd, den giver om Docent v. Schwerins omfattende Viden. Nærmest maa den vel efter dens Emne sammenstilles med hans første Arbeide, „Herodots framställning af Europas Geografi" (1884), der allerede viste en betydelig Læsning. Forf.s senere Arbeider over afrikanske Forhold have godtgjort, hvor vel bevandret han er i hele den vidtspredte, geografiske Litteratur. Vel er v. Schwerin ikke i den sidste Tid, siden han for en halv Snes Aar siden reiste i Afrika og besøgte ukjendte Egne ved Kongofloden, optraadt som geografisk Opdagelsesreisende, men hans Bøger, saaledes de fortræffelige Skrifter „Slafveri och slafhandel i Afrika" (1891), „Muhammedanismen i Afrika. Antropo-geografisk studie" (1892) og ligeledes den foreliggende Bog, ere prægede af den samme kjække Freidighed, den samme ufortrødne Gaaen paa, som udmærker den reisende Opdager. Schwerin sparer sig ingen Møie for at naa til Bunds i Spørgsmaalene; han undersøger Stederne med egne, iagttagende Øine, han gransker i Bibliotheker og Arkiver, i Bøger og Atlasser, han lader sig ofte ikke nøie med de trykte Udgaver, men gaar til selve Manuskripterne, alt for at faa Sandheden frem. Endelig har Forf. en tiltalende og livlig Stil og Fremstilling; jeg vilde i denne store Bog kun have ønsket en stærkere Leddeling, samt at enkelte Stykker vare blevne trykte med en mindre Sats.

Efter at Forf. i Bogens første Afsnit har meddelt, hvad Oldtidens Geografer og Middelalderens ældste Kilder fortælle om Helgoland, omhandler han i det følgende Afsnit Adam af Bremens ret lange og interessante Beskrivelse, der har givet Forskerne mange Knuder at løse; Forf. lægger her baade

---

[1]) Exempelvis kan nævnes Bemærkningerne om Havbølgernes idelig omdannende Magt (S. 231 f.), Dobbeltøer (S. 230), den stadig skiftende Nomenclatur paa mindre Lokaliteter (S. 220. 263 f.), parallele Navne fra ældre og nyere Tid (S. 34. 39, 48, 56, 67 f.).

Skarpsindighed og megen sund Sands for Dagen. Og som Hovedresultat af Undersøgelsen fremgaar, at Bremerkanniken ogsaa i dette Punkt har vist sig som en fortrinlig Geograf. Denne Opfattelse stemmer jo ganske med hvad S. Günther for nylig har hævdet i sit Skrift om Adam af Bremen[1]) og ligeledes Aug. Bernard i en Bog, som Forf. endnu ikke har havt Adgang til at benytte[2]). — Forf.s Undersøgelser over *Farria* — saaledes skal Helgolands ældste Navn have lydt — og over *Edbertus episcopus Farriensis*[3]) indeholde meget rigtigt. Antagelsen om, at et andet Helligt Land — nemlig Holy Island ved Northumberlands Kyst, der oprindelig hed *Farne* (Lindisfarne) — samt denne Øs første Bebygger og Grundlæggeren af Klostret dér *Cudbertus episcopus* har bragt Forvirring ind i Traditionen, er meget snild, om end ikke fuldt overbevisende.

Skildringen af Helgolands Historie i den senere Del af Middelalderen indeholder ligeledes mange omhyggelige Undersøgelser. Forf. viser, at Øen ikke regnedes sammen med de frisiske Øer eller udgjorde nogen Del af *Utland*, hvilket bl. a. fremgaar af Kong Valdemars Jordebog. I det fjortende Aarhundrede, paa det danske Riges Forfaldstid, synes endog Øen at have glædet sig ved en vis Selvstændighed, fordi de Herrer, som stredes om Danmark, havde nok at varetage andensteds. Forf. har fremdeles aabenbart Ret i, at Kielertraktaten af 1332 aldeles ikke særlig omtaler Vesterhavsøerne, saaledes som det har været hævdet. Paa Valdemar Atterdags Tid faar Helgoland en stærkere Haand at føle; Kongens tapre Høvidsmænd byggede her et „fortalicium“, og Hamburgerne maatte erfare, at der var kommen en bevidst

---

1) S. Günther, Adam von Bremen, der erste deutsche Geograph. i Sitzungsberichte der kön. böhm. Gesellschaft der Wissenschaften. Classe f. Philos., Gesch. u. Philologie, 1894, Prag 1895.

2) A. Bernard, De Adamo Bremensi geographo. Parisiis 1895.

3) Forf. kunde her ogsaa have henvist til Meyer v. Knonau, Heinrich IV. und Heinrich V., I. 416 f.

og streng Styrende paa denne Ø, som deres Søfarende saa ofte benyttede som Nødhavn. Paa den Tid, da alle Hanseaters Vrede vender sig mod Kong Valdemar, falder Øen i Stædernes Vold, i alt Fald for en Stund. I det sidste Aarti af det fjortende Aarhundrede bliver Helgoland Skueplads for mange af Vitaliebrødrenes Kampe; her havde Sørøverne paa Nordsøen fundet et Centrum og Tilflugtssted. Den i Sagn og Sang vidt berømmede Klaus Størtebeker havde saaledes slaaet sig ned paa Øen, og det var i Nærheden af denne, at han bestod sin sidste Kamp, der havde hans Fangenskab og Halshugning i Hamburg til Følge [1]).

Ved Tiden 1425 søger Silden i vældige Skarer til Nordsøen, og der opstaar ved de flanderske Kyster som ved Helgoland et betydeligt Sildefiskeri [2]). Øen synes da at have været et stærkt benyttet Tilholdssted for Fiskeflaaderne, og Danske saavelsom andre Nationer have sikkert havt Boder paa Øen. Men at Øen i det 15de Aarh.s Midte skulde have været anset som et „commune bonum“ for mange Magter, saaledes som Forf. antager (S. 90), kan dog vist ikke godkjendes. Der findes en Optegnelse i Hamburgs Kæmnerbøger

[1]) Forf. siger: den betydelige Litteratur om Størtebeker findes i Zeitschrift des Vereins für Hamburgische Geschichte II. 1847. Men Efterretningerne om denne Vitaliebroder ere i nyere Tid blevne yderligere prøvede, og især er det historiske Grundlag bleven udskilt fra det hele Sagnmylder. Her maa først og fremmest nævnes K. Koppmanns Afhandling i Hansische Geschichtsblätter 1877 (1879), 35 f.; om Litteraturen se iøvrigt Allgem. deutsche Biographie, Størtebeker. Nogle Enkeltheder i Schwerins Meddelelser maa derfor rettes; saaledes toges Størtebeker til Fange og henrettedes 1401, ikke 1402.

[2]) Forf. siger gjentagne Gange, at Silden forlod Skaane (S. 90, 138), og han anfører Rufus' Udsagn: „de heringh quam nicht wedder“ (til Skaane). Dette er dog ikke rigtigt, saaledes som allerede Grautoff og Allen, ligesaa Hirsch og Schäfer have vist. Her er kun Tale om en midlertidig Udeblivelse af Silden, saaledes som det oftere hændte; snart kom den igjen, og i det 15de og den første Del af det 16de Aarh. falde netop meget rige Fisketider. Jfr. Schäfer, Das Buch des Lübeckischen Vogts auf Schonen XLI.

fra 1448 saalydende: *10 ß Johanni dem richtescrivere pro uno libro iudicii ad usum Hilleghelande per eundem scripto* [1]), og heraf udleder Forf., at Hamburg varetog Øens Domsret. Efter hans Mening har den betalte Bog været en kortfattet Samling af Bestemmelser eller de vigtigste Retstilfælde, som kunde forekomme ved Tvistigheder mellem de ved Øen sammentræffende Fiskere af forskjellig Nationalitet. Bogens Indhold maa vel imidlertid nærmest opfattes som en Lovbog eller Statutbog for de Hamburgske Fiskere, der dreve Fiskeri ved Helgoland og havde Boder paa Øen; der er saaledes herved Intet givet om, hvem der havde Domsret over selve Øen og dens Indbyggere (jfr. de tilsvarende Forhold i Skanør og Falsterbo). Naar det fremdeles anføres, at Bremens Jurisdiktion endog formodedes at omfatte Helgoland, da fremgaar dette næppe af den citerede gamle Kilde, der udtaler, at Jurisdiktionen strakte sig paa Havet lige til Kysterne af Helgoland, men ikke at den gik ind over selve Øen [2]).

v. Schwerin henviser endvidere til en vis Forbindelse mellem Helgoland og Ribe, til hvilken By en egen Afgift svaredes. I Laugsskraaen for Skipperlauget i Ribe af 1478

[1]) Her citeret efter Udgaven i Kämmerreirechnungen der Stadt Hamburg II. 79, hvilket Værk Forf. ikke har benyttet. Disse Regnskabsbøger vilde sikkert ogsaa have indeholdt andre Oplysninger om Helgoland, saafremt Byen havde havt nogen Slags Rettighed paa Øen.

[2]) Westphalen, Monumenta III, sp. 2116: usque ad terram sanctam vulgo heilige Land insulam jurisdictio civitati Bremensi concessa diceretur, ex quo magnam jurisdictionis marinæ perturbationem et confusionem nasci oporteret, quando hæc Ducatui Holsatiæ item Hadeleriæ ac Wursatiæ nec non comitatui Oldenburgico usque ad centum milliaria in mare adhæret, quia, ad quem pertinent littora maris, ad eundem etiam pertinet jurisdictio marina usque ad centum milliaria. Altsaa Bremens Søterritorium — dette siges udtrykkelig ved de tre her fremhævede Udtryk — paastaas at strække sig hen til Helgoland, og i dette Farvand krydse overhovedet Holstens, Hadelns, Wurstens og Oldenburgs Jurisdiktioner hinanden.

hedder det nemlig — efter at en foregaaende Artikel har nævnt „Hellig Landtz Fiskind" —: „item saa mange Pendinge, som tagis og opbæris i Hellig Land, hellig Blodtzs Pendinge, de skulle hiemføres til Ribbe, oc kiøbe Wox for, oc brende Liusz i Fruwer Closter for dett hellig Blodtz" [1]). Forf. mener, at Kongen oprindelig har havt en Indtægt af Øen, som han senere har overladt Ribe (S. 89, 90, samt Kartografi S. I). Det er jo imidlertid ikke Byen som saadan, men Skipperlauget, som „tager og oppebærer" denne Afgift, og herved maa dog ganske vist tænkes paa Bøder eller Afgifter indenfor selve Lauget, udredede af „Skibmændene" eller ydede til dem for begaaede Forseelser, altsaa atter Forhold, der ikke direkte vedrøre Helgolands Indbyggere, derimod den Befolkning, som i Fisketiden fandtes paa Øen.

Hvor grundigt prøvende Forf. gaar til Værks, fremgaar af hans Undersøgelse om Øens Stilling 1470. Det har hidtil været antaget, at Christiern I [2]) i dette Aar skjænkede Helgoland til Domkirken i Slesvig. I et i Afskrifter bevaret Brev hedder det nemlig: unde geven dat hillige landt unde alle opgeworpen lande in wirkesherde im Strande belegen, dar nene kerckheren, kerken effte kerspele en [in] sin [3]). Udgiverne have hidtil skrevet „Hillige landt", men v. Schwerin paaviser, at vedkommende Manuskript paa det store kgl. Bibliothek hverken i Overskrift eller Text har det store H. Brevet omhandler desuden aabenbart to sidestillede Begreber, det Land, som er „opgeworpen" og saa „dat hillige landt"; begge disse Bestanddele findes i Wirkesherde og have Intet med Helgoland at gjøre. I Regnskabsbøgerne fra Slesvig Domkapitel mangler desuden enhver Oplysning om, at Øen skulde have tilhørt Domkirken. Dette forekommer mig slaaende rigtigt og ganske uimodsigeligt.

Men hvad er da „dat hillige landt"? v. Schwerin for-

---

[1]) Nye Danske Magazin II. 260, 261.

[2]) Forf.s Dom over denne Konge (S. 92) er iøvrigt alt for streng.

[3]) Gl. kgl. Samling Folio 1150 S. 359. Nogle mindre Rettelser i Schwerins Læsning (S. 94) maa dog gjøres (unde, im Strande, en sin).

tolker det som Kirkeland, og han kan herfor paaberaabe sig, at Heimreich i Nordfresische Chronik (1666) nævner i Nordfrisland „Kirchen- und Heiligenländereien“. Imidlertid er dog vist i dette Punkt en anden Tydning sandsynligere. Man maa jo nemlig spørge: hvorledes kunde Kong Christiern overdrage Kirkeland? Det skulde jo synes at maatte være i Andres, særlig i Kirkers Eie. Hvis den relative Sætning om, at der ingen Kirkeherre eller Kirkesogn fandtes, ogsaa gaar paa „dat hillige landt“, saa maa man spørge om, hvorledes det trods denne Mangel alligevel er blevet „hillig“ Land. Stedet hos Heimreich er jo heller ikke afgjørende, da Sammenstillingen kan være tilfældig, eller han kan have misforstaaet et ældre Udtryk. Ordene i Aktstykket bringe langt snarere Tanken hen paa „dat hillige landt“ som noget fra Naturens Haand eller i lokal Henseende jævnstillet med „opgeworpen landt“. Og hvad dette sidste Begreb rummer, kan let erfares af andre Kilder; det er det ved Dige, Vold eller Grav beskyttede Land[1]). Nu hed imidlertid i Ostfriesland det Land, som ligger udenfor Diget, den skraanende Skrænt, Heldingen ud mod Havet *hella, hilla, halle*, af hvilket et Diminutiv *hellike* maaske endog findes[2]); Ordet er nær beslægtet med

[1]) Schiller u. Lübben, Mittelniederdeutsches Wörterbuch: upworp . . . boven dem nygen graven unde dyke, dar mi des upworpes des sulven graven unde dykes eyn deil upgheworpen is . . . De enen graven oder opwurff will machen (1370).

[2]) Friedlaender, Ostfriesisches Urkundenbuch. Nr. 76 (1355): *Galeka Hellar* dicta. Nr. 100 (1364): tria graminata in *liteka* [lille] *Helum* . . . . Item de *helliken* (Diminutiv von heller?) by Loeghender hoywech . . . . welke voerscr. *helliken* hevet gheeoft die eerweerdige proest Heero. Nr. 469 (1437): *Hilla gara*. Nr. 662 (1453): een stucke erves beleghen bii Kaninghusen, gheheten Duvelswerkke, myt den *hellen* unde unleende [ɔ: udyrket Land], de bii unde umme den vorscreven werf synt igghende, dat in vortyden ene grote fenne heft ghewezen, de vormyds den unwedder unde water vorghaen ys. Nr. 1228 (1488): dat eyn demet des enen jares up de *haller*, des anderen jares ynna Heyntyuch. Nr. 1243 (1489): des enen jares up de *Hewe haller*, des anderen jares ynna Heyntyuch. Nr. 1792 (1454): by der sudersyde *Gaelke heller*. I Schiller u. Lübbens Ordbog søger man Ordet forgjæves (*helle*

de tydske Ord *halde,* Bjergside, og *helling,* ad hvilken Skibet løber af Stabelen, fremdeles med det hollandske *helling,* Skraaning, Helding, Stabel[1]), endelig ogsaa med *hallig,* Betegnelsen for de ikke inddigede Smaaøer ved Slesvigs Vestkyst. Skriveren eller Afskriveren af Brevet har maaske misforstaaet det ham opgivne Udtryk og derfor ikke skrevet det i dets fuldkommen rigtige Form. Men det vil ses, at man ved denne Tydning kommer til at undgaa de foran berørte Vanskeligheder og træffer et Udtryk; som slutter sig nøie til det andet, ved hvis Side det er stillet. Alt det inddigede og ikke inddigede Land, som hidtil ikke har hørt under en Kirkeherre, skal høre under Domkirken i Slesvig.

Ogsaa de følgende Aarhundreder af Helgolands Historie frembyde mange interessante Perioder, saaledes Ditmarskernes Tog til Øen for at hævne sig paa deres Landsmand Wieben Peter, der havde hærget deres Kyster frygteligt; her blev han skudt i Øens Kirke. Denne Begivenhed var et af Paaskudene for Hertug Adolphs og Kong Frederik II.s Krig mod Ditmarsken 1559. Paa Trediveaarskrigens Tid var Øen et vigtigt Punkt i de Danskes Hænder; dens militære Betydning viste sig ogsaa under den store nordiske Krig. 1807 blev Helgoland erobret af Englænderne; paa den Tid og under hele Fastlandsspærringen havde Øen en glimrende Periode, idet den blev Oplagssted og Midtpunkt for Englændernes Handel med Vesteuropa; Øen kunde næppe nok rumme de opstablede Varer, og, som det sagdes, „Guldet laa paa Gaderne". Ved Kielerfreden maatte Danmark afstaa Øen til England; 1890 forenedes den med det tydske Rige. Forf. er overbevist om, at denne Erhvervelse i en snar Fremtid vil vise sig at have en overordentlig Betydning for Tyskland. Om Helgoland var i en fjendtlig Magts Haand, vilde den i Krigstid aldeles tilintetgjøre Nordøstersøkanalens strategiske Betyd-

findes i Tillæget, men urigtigt forklaret). I Anmærkninger til de her anførte Aktstykker i Urkundenbuch og i Værkets Ordliste er dette Ord derimod forklaret som „Böschung des Deiches, Heller, Aussendeichsland".

[1]) Tross u. Overmann, Holländisch-deutsches Wörterbuch.

ning og umuliggjøre Foreningen af de i de to Have stationerede Stridskræfter.

Hvis Vanskelighederne ved Fremstillingen af Øens ydre og politiske Historie ere store, er det vist, at Øens egen Lokalhistorie frembyder mindst lige saa vanskelige Opgaver. Forf. omhandler disse i Bogens fjerde Afsnit, og hvad der gjør, at han her saavelsom i det sidste Afsnit om Helgoland i fysisk-geografisk Henseende kan bringe meget nyt og vigtigt, er hans omhyggelige Studium af de talrige, tegnede og trykte Kaart over Helgoland fra ældre Tider. Friherre v. Schwerin har med stor Flid ransaget Bibliotheker og Arkiver, og det er lykkedes ham ikke blot at berigtige mange tidligere Angivelser, men ogsaa at fremdrage en halv Snes helt ubekjendte eller forglemte Kaart over Øen. Disse Kaart, der findes i Rigsarkivet og Søkaartarkivet i Kjøbenhavn og i Commerzbibliotheket i Hamburg, give vigtige Oplysninger om Øens fysiske Forhold og Landets Form og Størrelse i ældre Tid, hvilke Spørgsmaal i høi Grad have beskjæftiget Geografer, Naturforskere og Historikere. Af disse Kaart kan fremhæves det, der er optaget 1714 i Anledning af den danske Eskadres Beleiring og Erobring af Helgoland, der da var i den gottorpske Hertugs Besiddelse og forsvaredes af hans Tropper; aabenbart af strategiske Grunde er dette som flere andre Kaart ingensinde bleven offentliggjort. Men især fortjener dog Opmærksomhed et Kaart med tilhørende beskrivende Text fra 1697, der giver en hel Række topografiske Detailler og lokale Oplysninger; det er opbevaret i Commerzbibliotheket i Hamburg, en Gjengivelse af det ledsager Forf.s Værk. En omfattende Kartografi, der redegjør for alle de gamle Kaart, findes derfor ogsaa som Tillæg til Bogen (S. I—XXXVIII).

Resultatet af Forf.s Undersøgelser er bl. a. dette, at Øen i den historiske Tid ikke har tabt synderlig i Størrelse eller paa anden Maade stærkt forandret Udseende. Denne Opfattelse have den nyere Tids Forskere ogsaa i det Hele hævdet i Modsætning til Drømmene om en tidligere Storhedsperiode fra det lærde Tidsrum. Den gamle Opfattelse spøger dog endnu i vore Dage, om end i ændret Form; nu er den

ved v. Schwerins grundige Studier yderligere manet i Jorden. Om flere Omdannelser af enkelte Punkter og Kystdele giver v. Schwerin nye Oplysninger, og især er han i Stand til at paavise haarde Angreb paa Kysten i den første Snes Aar af det 18de Aarh., voldsomst Nytaarsaften 1720.

Tankerne om Øens Storhedstid stamme fra det 16de og 17de Aarh.s Historieskrivning, og Forf. giver en djærv, men ikke uretfærdig Skildring af dette Tidsrums Videnskabelighed. Som en grumset, smudsig Bjergflod — siger han — oversvømme disse Aarhundreders Krøniker den simple, sandhedstro Fremstilling hos Adam af Bremen. Udgaaede fra det pedantiske Storsnakkeris Skole udmærke de sig visselig ved Lærdom, om man kan kalde det saa, men denne Lærdom er næsten altid død og ufrugtbar, parret med en uforfærdet Selvtillid og fuldstændig Mangel paa virkelig Evne til Omdømme. Svage historiske Reminiscentser af tvivlsom Værd opblandes med den mundtlige Traditions stærkt farvede Episoder, man gaar fra Kombination til Kombination og udtager de underligste Ting af Videnskabens Pulterkammer. Man anstiller de mest halsbrækkende dialektiske Experimenter og skyer ikke de urimeligste Ordudlægninger. Og tilsidst staa de færdige, disse fænomenale *monumenta doctæ ignorantiæ*, disse tykke Folianter, som saa længe have havt Evnen til at imponere den store Almenhed og nydt en Strafløshed, som de saa lidt fortjene (S. 130).

Dommen lyder haard, men er næppe ubillig. Imidlertid forekommer det mig, at Forf. i sin Vurdering af den i mange Henseender fortjenstfulde Kaarttegner Johannes Mejer, med hvem Bogen udførlig beskjæftiger sig, er gaaet et Skridt endnu videre, og da er bleven ubillig og uretfærdig. Joh. Mejers Kaart have jo givet Anledning til en ret betydelig Litteratur; det var først Skoleinspektør P. Lauridsens Undersøgelser, som ogsaa af v. Schwerin omtales med den største Anerkjendelse, der bragte endelig Klarhed og fast Standpunkt for Betragtningen[1]). Mejer har ofte beskjæftiget sig med

[1]) De offentliggjordes i Historisk Tidsskrift 6. R. I. 239 f., jfr. ogsaa Geografisk Tidsskrift IX. (1887—88). 50 f.

Helgolands Fortid, og man kan forfølge Gangen i hans Studier. Han har først 1639 i et Manuskript af Peter Sax's Beskrivelse over Øen tegnet et Kaart over denne ved Tiden 800. Det er opstaaet ved at han simpelthen har forstørret Helgoland, som det saa ud 1639; han har afsat derpaa en Del Punkter, som da fandtes paa Øen og andre, om hvilke Sagnet meddelte Kundskab. „Her foreligger altsaa et Falsarium, røbende en Dumdristighed, som man virkelig kan kalde forbausende.“ Paa et andet Kaart i samme Manuskript tegner han Øens daværende Omrids som en lille central Kjærne, omgivet af en i Havet draget periferisk Linie, der angiver Øens Kontur c. 800. Endelig tegner han det i Dankwerths Landesbeschreibung forekommende Kaart. Her er Øen svulmet op til en uhyre Størrelse, og nede i dens sydvestlige Hjørne ser man Datidens Helgoland vel som en Hundreddel af den fordums Storø. Fremdeles finder man her, udenom den lille og inde i den store Ø, et Omrids af Helgoland ved Tiden 1300; den indtager vel en Ottendedel af Storøen. Paa Storøens Omraade ere en hel Mængde Navne afsatte, de ere for en stor Del hentede fra gamle apokryfe Kirkefortegnelser og Lokalsagn. v. Schwerin paastaar nu, at Mejer selv aldrig kan have troet paa dette Stor-Helgoland, men desuagtet ikke har undset sig ved at sætte denne uhørte Mystifikation i Scene. Lauridsen havde udtalt, at „Mejer slet ikke havde til Hensigt at bedrage“, men i Følge Schwerin er han „Ophavsmand til et kolossalt, omhyggelig planlagt geografisk Bedrageri, som turde savne sit Modstykke i Kartografiens Historie“ (S. 180).

Her forekommer Lauridsen mig at have dømt rigtigere, og en Maalestok fra det 19de Aarh.s kritiske Tidsalder er temmelig ubilligen anvendt paa en Lærd fra Christian IV's Tid, der, om han end nok saa meget fulgte Tidens Fantasteri og ukritiske Vilkaarlighed, dog ikke ophørte at være en sandfærdig Mand, saaledes som Sandhed da forstodes i Videnskaben. Rent Hjernevæv er hans Kaart ikke, det er et Forsøg paa at sammenspinde Traade, som forud vare givne. Forf. tiltræder desuden Lauridsens Paavisning af, at Mejer havde i høi Grad Støtte i den daværende Litteratur, ja det indrømmes,

at Kaartets samtlige Stedsnavne mulig kunne være hentede fra andre Kilder, og der gives Anvisning paa, hvorfra de mulig skrive sig. Men saa bliver Mejers Kaart ikke at opfatte som et Bedrag, men som et uvidenskabeligt Forsøg paa at gjætte Øens Udseende og Form. Naar Mejer lægger den formentlig tabte store Del af Øen om mod Øst, maa dette efter v. Schwerins egen Oplysning forklares ved den da ret almindelig gængse Antagelse, at Helgoland i sin Tid skulde have været noget nær landfast med den slesvigske Kyst eller dog kun skilt derfra ved et Sund af ubetydelig Bredde.

Som Mejer gik til Værks, saaledes gjorde mange Lærde paa hans Tid. Historisk Kritik existerede næsten ikke, de videnskabelige Muligheder fremsattes med saa stor Kraft, som om de vare beviste Kjendsgjerninger, og en Fjer forvandlede sig let til fem Høns. Men især gjaldt det paa Forhistoriens, Arkæologiens og Oltidens Omraader, at her havde man Ret til at opstille Brikkerne som man vilde. Ingen vil dog beskylde Lyskander for at være en bevidst Bedrager, fordi han ved Hjælp af bibelske Slægtregistre, den gullandske Krønike, Saxos Sagnhistorie og utallige andre Kilder i „De danske Kongers Slægtebog“ paaviser, hvorledes det danske Kongehus nedstammede fra Adam, og hvordan alle Europas Konge- og Fyrstefamilier egentlig vare Grene af den danske Kongeslægt. Endog en saa besindig Lærd som Ole Worm udtaler om Slægtebogen, at „den haver mere at betyde, end man tror“. End ikke vore berømteste Lærde vilde kunne undgaa en fældende Dom for Falsk, hvis man i den Grad turde anlægge vore Dages Maalestok. Hvor haard maatte Dommen til Ex. ikke lyde om Thomas Bartholins Skrift om Danebrogsordenens Oprindelse, hvor de løseste Hypotheser ere sammenknyttede, og hvor Forf. tilmed paaberaaber sig gamle Pergamenter, meddelte ham fra Kongens Arkiv, skjøndt saadanne Membraner efter al Sandsynlighed ikke have existeret eller i gunstigste Fald ere blevne benyttede med den utroligste Letsindighed?

I det sidste Afsnit af Bogen omhandler Forf. som alt sagt Øen i fysisk-geografisk Henseende. Her maa den Roes

utvivlsomt tildeles ham, at han har gjort en Række omhyggelige Iagttagelser i Naturen, især om det langsomt foregaaende Ødelæggelsesværk og Aarsagerne til den geoplastiske Omdannelsesproces. Ved disse Studier, i Forening med den erhvervede nøie Kundskab til Landets Omdannelse i de sidste Aarhundreder, har Forf. bragt meget nyt og fortjenstligt til Veie.

Af den foran givne Redegjørelse vil fremgaa, af hvilken mangeartet Natur de Emner ere, som denne Bog om Helgoland behandler. Det bør fremhæves, at ikke mindst de, som beskjæftige sig med Sønderjyllands og Elblandenes Fortid, især med de vestlige Kystlandes Historie, bør huske at raadspørge dette oplysende Skrift. Det vil ikke være vanskeligt at rette Kritik mod Enkeltheder — og saadant er sket i det Foregaaende — men Alle ville være Forf. taknemlige for de mangfoldige Oplysninger, som her ere samlede, og erkjende, at selv hvor han ikke endelig har løst Spørgsmaalene, har han bragt Undersøgelsen betydeligt videre.

Johannes Steenstrup.

Elise von dem Bussche-Kessell: Gräfin Elise von Bernstorff, geborene Gräfin von Dernath. Ein Bild aus der Zeit von 1789 bis 1835. Aus ihren Aufzeichnungen. I. 1789—1822 (VIII + 340 SS.). II. 1823—35 (264 SS.). Berlin (Mittlersche Buchhandl.) 1896.

Memoirelitteraturen til Oplysning om Personer og Forhold herhjemme ved Overgangen fra forrige til dette Aarhundrede har i Grevinde Elise Bernstorffs for kort Tid siden udkomne Livserindringer modtaget en i flere Henseender værdifuld Forøgelse.

Forfatterinden fødtes 27. Jan. 1789 i Kjøbenhavn som ældste Datter af den 1828 afdøde danske Gesandt i Madrid Magnus Greve von Dernath og Hustru Charlotte Sophie Magdalene Komtesse Bernstorff.

Om sin egen, med hende uddøde fædrene Æt, der indkom her i Landet i Frederik III.s Tid med den fra Slaget

ved Nyborg hæderligt bekjendte kejserlige General Gerhard Greve von der Nath (Natt) til Hasselburg og Sierhagen, en født Hollænder, véd Forfatterinden lidet eller intet at berette. Det var en letlevende, af idelig Pengenød hjemsøgt Slægt, der ikke har indlagt sig synderlige Fortjenester af Danmark [1]). Hendes Erindringer ere nærmest knyttede til den bernstorffske Familie, hvem hun baade ved Fødsel og Giftermaal tilhørte. Hun dvæler udførligt ved sin lykkelige Barndom, som hun tilbragte dels paa Hasselburg, dels paa Antvorskov, som hendes Fader senere maatte sælge til den rige Constantin Brun. Efterat Dernath 1794 havde overtaget Embedet som tjenestgjørende Kammerherre hos Kongen [2]), tilbragte Familien for det meste Vinteren i Hovedstaden. Her havde Elise næsten daglig Lejlighed til at se den af en talrig Slægt omgivne, almindeligt elskede Bedstefader A. P. Bernstorff, hvis Død gjorde et dybt Indtryk paa den lille Pige.

Hun var Vidne til Slotsbranden 1794, da Kronprinsen i flere Uger boede i Faderens Hus, og til Kjøbenhavns Brand Aaret efter.

Eftersom hun voxede til, fandt hun et andet og maaske det kjæreste Hjem paa Emkendorff i Holsten, Fritz Reventlows Herresæde. Ejeren var efter Feuerbachs Vidnesbyrd en ualmindelig elskværdig og kundskabsrig Mand, der efter at have nedlagt Embedet som Gesandt i London i Aaret 1800 overtog Stillingen som Kurator ved Universitetet i Kiel. Han yndede at omgaas Lærde og Videnskabsmænd, men beskjæftigede sig kun med de akademiske Sager for sin Fornøjelses Skyld, protegerede et enkelt Fakultet, medens de andre forsømtes, ligesom Universitetets Pengeforhold kom i en uheldig Forfatning [3]). Reventlows Navn træder næsten i Skygge for

[1]) Ligesom Familien Ahlefeldt paa Graasten har indført det efter Stedet opkaldte Æble, har et Medlem af Slægten Dernath i Holsten indført Dernathkirsebærret („Kirsche van der Nath“, se Voss, Louise, 1. Idylle).

[2]) Hans Ansættelse vakte almindelig Mishag i den reventlowske Kreds (Efterladte Papirer II. 120 f.).

[3]) L. Feuerbach, Anselm v. Feuerbachs Leben und Wirken. 1852, I. 75. 92.

hans Hustrus. Grevinde Julie, Ernst Schimmelmanns aandfulde Søster, gjorde Emkendorff til Midtpunktet for det aandelige Liv i Hertugdømmerne, saa at det endog efter Mignets Ord havde Ry som et europæisk Akademi [1]). Her færdedes Klopstock og Stolberg'erne, Voss og Claudius, Jacobi, Reinhold og Niebuhr, her fandt de proskriberede fra 18. Fructidor, der havde taget Ophold i Hamborg, et gjæstevenligt Tilflugtssted. Lafayette og Dumouriez, Grev Portalis Fader og Søn, General Matthieu Dumas, den senere Generalstabschef ved Napoleons store Armé i Tyskland, Grev d'Angiviller, Ludvig XVI's Ungdomsven, og mange andre af Frankrigs bedste, den Gang fredløse Sønner vare Gjæster i dette Hjem og have med Taknemmelighed baaret dets Ry vidt ud over Danmarks Grænser.

Den barnløse, af aandelige Interesser stærkt bevægede Grevinde Julie Reventlow var Sjælen i denne Kreds, hun sørgede for alt og for alle, og da hendes Legeme tidligt blev lammet af en haard Sygdom, samledes Slægt og Venner omkring hendes Leje, hvorfra hun lige til sin Død i mange Aar med sjælden Aandslivlighed styrede sit Hus, reformerede Godsets Skoler og skrev Bøger til Læsning for Bønder og Almuesfolk.

Paa Emkendorff, hvis Beboere Elise Dernath skildrer udførligt, blev den syttenaarige Pige den 21. August 1806 viet til sin tyve Aar ældre Onkel Grev Christian Günther Bernstorff, hvis fine, statelige Personlighed fra Barneaarene af havde været den unge Piges Ideal.

Bernstorff havde allerede den Gang en lang Løbebane i Statens Tjeneste bag sig. Tyve Aar gammel blev han Legationssekretær hos Onklen Grev F. L. Stolberg i Berlin og havde 1791 overtaget dennes Stilling som Gesandt, i hvilken Egenskab han 1795 sendtes til Stockholm. Efter Faderens Død blev han 1797 med Titel af Statssekretær dennes Efterfølger som Leder af den udenrigske Politik.

Som Statsmand havde han arvet ikke faa af Faderens store Egenskaber, den fredelskende politiske Stræben, den

---

[1]) Mémoires de l'académie des sciences XII, 8 ff.

rolige og besindige Holdning i Farens Stund, og som Menneske Ærligheden, Retsindet og den ridderlige Tænkemaade, som dog mere end én Gang snarere var ham til Skade end til Gavn ved hans Forhandlinger med troløse og trædske Kolleger. Aaret 1801 stillede Bernstorff paa en haard Prøve. Medens Forvirringen og Forsagtheden med hver Time forøgedes i Kronprinsens Omgivelser paa Slagdagen d. 2. April, bevarede Bernstorff Fatningen og Modet. Under Slaget stod han med Kronprinsen paa en Fæstningsbastion og iagttog Kampens Gang. Skjøndt legemlig nedbrudt af det bernstorffske Arveonde, Gigten, der tidligt hjemsøgte ham, afsluttede han Vaabenstilstanden og opnaaede ved Forhandlingerne langt gunstigere Betingelser, end man kunde have ventet.

Fra det skæbnesvangre Aar 1807 knytte sig mindre heldige Minder til Bernstorffs Navn. Den 8. August havde han i Kiel sin bekjendte Samtale med den engelske Gesandt Jackson, hvis ublu og krænkende Fordringer han afviste med Harme. Mødet fandt Sted i Værelset ved Siden af Grevindens Kabinet. Hun fortæller herom: Min dybt krænkede Mand havde bekæmpet sin Forbitrelse, saalænge J. førte Ordet, saa at vi slet ikke lagde Mærke til Samtalen. Paa én Gang blussede hans Vrede op, og vi hørte uden at lytte hvert Ord af hint smukke, men voldsomme Gjensvar: Hellere gaa til Grunde med Ære end at forhandle en Time længere paa Basis af slig Uretfærdighed og Usandhed[1]).

Aftenen derefter tog Kronprindsen endelig Beslutningen at begive sig til Kjøbenhavn og stille sig i Spidsen for Hovedstadens Forsvar, men han havde allerede spildt for megen Tid. Efter faa Timers Ophold i Kjøbenhavn ilede han med at bringe sin aandssvage Fader i Sikkerhed, før det blev for sent. Bernstorff blev i Kiel til den 24. November, da han vendte tilbage til den ødelagte Hovedstad[2]).

[1]) I, 72 f. Biografisk Lexikon II, 154, E. Holm, Danmark-Norges udenrigske Historie 1791–1807 II, 230.

[2]) ib. S. 235. Elise Bernstorffs noget uklare Beretning om Kronprinsens Rejse er næppe ganske rigtig. Til Støtte for sine Angivelser har hun benyttet en utrykt Biografi af hendes Mand, forfattet af Rist.

At Bernstorff ikke forudsaa den Fare, der truede Danmark fra Englands Side, er blevet ham haardt bebrejdet. Vel var han langtfra Situationen voxen, men for en stor Del laa Skylden i det mærkelige Sammentræf af forskjellige uventede Omstændigheder, der styrtede Danmark i Ulykke. Paa dette Punkt tie desværre Elise Bernstorffs Memoirer aldeles. At Kronprinsen billigede sin Ministers Handlemaade, viste han ved at hædre ham med Elefantordenen 12. Marts 1808. Faa Dage senere forkyndte Bernstorff fra Slotsaltanen, hvor hans berømte Grandonkel i sin Tid havde udraabt Christian VII. til Konge, dennes Død og Frederik VI.s Tronbestigelse for Folket.

Efter sin Regeringstiltrædelse overlod Kongen, efter Bernstorffs Udtalelse, denne ganske Styrelsen af Rigets udenlandske Sager, medens Reventlow og Schimmelmann fandt sig i mere, end Bernstorff mente at kunne tillade for sit Vedkommende. Deres Pligtfølelse bød dem at tie og taale, medens han kun havde Valget mellem enten at tage til Gjenmæle eller søge sin Afsked. Ganske uventet indtraf en Uenighed imellem Kongen og Bernstorff, der foranledigede denne til at indgive sin Afskedsbegæring d. 22. April 1810. Sagen vedrørte ikke umiddelbart Staten [1]). Bernstorff havde til Trods for sine ihærdige Modforestillinger maattet give en Mand en Irettesættelse, som var alt andet end fortjent. Som Grund for sin Tilbagetræden angav Bernstorff sit svagelige Helbred, der ikke tillod ham at arbejde som før. Kongen modtog hans Ansøgning med „oprigtig og uhyklet Smerte“. Da Broderen Joakim samtidig forlangte sin Dimission fra Posten som Direktør for det udenrigske Departement, overfusede Kongen denne med de bitreste Bebrejdelser, der vare i høj Grad ufortjente, da han havde ydet et ligesaa flittigt som dygtigt Arbejde uden at

[1]) Jfr. Bernstorffs Biografi i Varnhagen v. Enses Denkwürdigkeiten u. vermischte Schriften I, 358—96, som Bernstorffs Biograf i Allg. deutsche Biographie mærkeligt nok ikke kjender. Grevinde F. C. Reventlow, Statsminister C. D. F. Reventlows Frue, angiver „Meningsforskjel“ mellem Kongen og Bernstorff som Aarsag til hans Afskedsbegæring (Brahe-Trolleborg Arkiv). Jvfr. Rubin: 1807—14 S. 391.

have oppebaaret nogen Gage. Christian Bernstorffs Gage — „6000 Papirskroner" — strakte efter Grevindens Beretning næppe til til at dække de daglige Udgifter til The, Kaffe og Sukker.

Kongen og Dronningen plejede at besøge dem én Gang om Sommeren paa Bernstorff Slot, „hvis Sol er klarere, hvis Grønsvær er mere farvepragtig, hvis Blomster straale herligere end i andre Haver". Elise Bernstorff skildrer den kongelige Familie ved dens sidste Besøg paa Slottet før deres Afrejse i Sommeren 1810. Hun betegner Frederik VI. som en trohjærtet, venlig, men ordknap Mand. Større Sympathi har hun for Dronningen, hvis fyrstelige Holdning, smukke, aabne Træk, talende Øjne og elskværdige Væsen hun berømmer. Prinsesse Karoline, den Gang kaldet Kronprinsessen, var noget kantet og temmelig djærv i sine Udtryk.

Kongefamilien kunde hverken forstaa eller billige Bernstorffs Tilbagetræden, og det gamle Forhold gjenoprettedes først, da Bernstorff af egen Drift ét Aar senere meldte sig til den ledige Post som Gesandt i Wien og kort efter tiltraadte samme. Forfatterinden opruller et livligt og interessant Billede af de diplomatiske Kredse i Kejserstaden, men af særlig Værd er hendes udførlige Skildring af Wiener-Kongressens Tid og dens brogede Vrimmel af de forskjelligste Mennesker. Christian Bernstorff havde det mindre behagelige Hverv at repræsentere sit Land ved denne Lejlighed. Man imødesaa fra dansk Side Kongens Optræden med Bekymring. „Folket", skriver Elise Bernstorff, „tillagde ham ikke uden Grund Skylden for den Ulykke, der forfulgte ham under hele hans Regering og han havde ved Alliancen med Frankrig mistet den almindelige Yndest."

Det ufordelagtige i Kongens Ydre forøgedes ved et vansirende Udslet, som havde sat sig i hans Ansigt. Det gik dog bedre, end man ventede, og, som bekjendt, vandt han alle de paa Kongressen forsamlede Fyrsters Sympathi. Kejser Alexander sagde om ham: Han er en udmærket Mand og vinder meget ved at sés og kjendes nøjere. I denne Hvirvel af Fester, der skal have kostet Hoffet i Wien 30 Millioner

Gylden, var der kun én, der længtes efter Hjemmet, det var Kongens Svoger, Prinsen af Holsten-Beck, hvis Tanker stadig søgte „hjem til Børnenes Vugge".

Kort før det almindelige Opbrud besøgte Kongen Grev Bernstorff, og man erfarer ved denne Lejlighed, hvormegen Pris han satte paa sin Minister. „Som en god Fader" havde han Lommerne fulde af Gaver til Bernstorff og hans Familie og var dybt bevæget ved Afskeden.

Efter eget Ønske, hovedsagelig for at kunne være sine Godser nærmere, overtog Christian Bernstorff i Efteraaret 1816 Gesandtskabsposten i Berlin, der først var tiltænkt Broderen Joakim, som nu afløste Christian som Gesandt i Wien. Forflyttelsen fra et kejserligt til et kongeligt Hof betragtedes i uindviede Kredse almindeligt som et Bevis paa Kongens Uvillie mod Bernstorff.

I Maj 1818 begyndte fra preussisk Side Forhandlingerne med Bernstorff om at formaa denne til at træde i Kongen af Preussens Tjeneste, da Hardenberg ikke længere mente at kunne overkomme Forretningerne som Udenrigsminister. I Begyndelsen stillede Bernstorff sig afvisende mod dette Tilbud, indtil Hardenberg bevægede ham til at indhente den danske Konges Afgjørelse i Sagen. Bernstorff sendte sin Legationssekretær til Kjøbenhavn, der bragte ham Kongens Svar, som i en venlig, men bestemt Tone raadede ham til at tage imod Kaldelsen. Efter Forfatterindens Skildring synes Kongens Udtalelse at have beredt dem en Skuffelse; „den trofaste danske Undersaat, der var sin Konge hengiven med inderlig Kjærlighed, saa sig nu løsrevet fra Fædrelandet, som han elskede til Sværmeri, og prisgivet en fremmed Politiks stormfulde Bølger". Adskillelsen fra Danmark opfyldte ham med Sorg og Uro. En Samtale med Kronprinsen i Louisenlund beroligede ham dog og fjærnede hans Bekymringer. I September modtog Bernstorff Udnævnelsen som preussisk Udenrigsminister.

Med Aaret 1822 slutter Grevinde Bernstorff første Bind af sine Erindringer. Fra nu af tilhørte hendes Mand Preussen, selv om han nu og da benyttede Lejligheden til at vise sin

Hengivenhed for Danmark og ved gjentagne Rejser til Holsten bevarede Forbindelsen med Fædrelandet og den store Kreds af Slægt og Venner, han havde ladt tilbage her.

I andet Bind fortsættes Erindringerne til Bernstorffs Død 1835. Vi skulle dog ikke følge Forfatterinden i hendes livlige og underholdende Skildring af hendes Mands Liv og Virksomhed i Berlin og af de utallige Mennesker, han traadte i Berøring med ved det preussiske Hof.

I Modsætning til flere af hin Tids Statsmandsfruer blandede hun sig aldrig i Politiken, og man vil derfor forgjæves lede efter interessante Afsløringer i saa Henseende; ligesaalidt skildrer hun Tidsforhold eller Tilstande. Hendes Fortælling dvæler udover Familieinterieuret kun ved de Mennesker, hun traadte i Berøring med, og vanskelig vil nogen, der beskjæftiger sig med hin Tid, lede forgjæves efter nogen fremragende Person, som ikke findes omtalt i denne Bog. Elise Bernstorff kan ikke lignes med den aandfulde Charlotte Schimmelmann, der, som sin Mands fortrolige i politiske Sager, følte sig mest hjemme i de fremmede Gesandters Kreds, „der for hende betød Europa", stedse higende efter interessante Bekjendtskaber, som hun gjorde til Gjenstand for sine ofte fine og træffende Karaktertegninger; — hun synes ikke at have ejet fremtrædende literære Interesser, men hun er til Gjengjæld fri for den Sentimentalitet, der ellers er betegnende for mange fornemme Damer paa hin Tid. Hun er velvillig og elskværdig i sine Domme om Mennesker og var en øm Moder og kjærlig Hustru, der med Ærbødighed saa op til sin Ægtefælles store og sjældne Egenskaber.

Grevinde Elise Bernstorff døde efter en 32-aarig Enkestand den 1. November 1867 i Nizza som det sidste Vidne fra den bernstorff-reventlow-schimmelmannske Kreds, der rig paa Aand og Hjærte altid vil bevare en betydningsfuld Plads i den danske Kulturhistorie.

Bogen er udgivet af Forfatterindens Datterdatter, der med levende Sympathi for Slægtens Minder har opfyldt dette Hverv. De Anmærkninger, der ledsage den, ere forsvindende faa, og utvivlsomt vilde dog Christian Bernstorffs efterladte Papirer,

der ventelig findes paa samme Haand som Manuskriptet til Memoirerne, have kunnet afgive et fyldigt Materiale til nøjere Forstaaelse af mangt og meget.

Ikke altid ere Forfatterindens Tidsangivelser rigtige, saaledes er mærkeligt nok A. P. Bernstorffs Dødsaar (I, S. 15) angivet til 1796, og det fremgaar af Fortællingens Sammenhæng, at her ikke foreligger en Trykfejl. Cai Reventlows Bryllup (S. 14) fandt Sted 24. April 1797, ikke som angivet 30. April 1796.

Hvad der gjør de foreliggende Livserindringer særligt tiltalende for danske Læsere er den store og trofaste Kjærlighed til Danmark, der trods Forfatterindens tyske Sprog og Skrift som en rød Traad gaar gjennem hele Bogen. Det er hendes Længslers og hendes Kjærligheds Land, „hvor Skoven staar fejrest og Fuglene synge lifligst“, skjønnere end nogen Plet i Tyskland, og hun deler af fuldt Hjærte sine Landsmænds Sorg og Tab i de tunge Aar 1807 og 1814.

Bogen er prydet med tre smukke Portræter af Grev Christian Bernstorff, Forfatterinden og hendes Moder Grevinde Charlotte Dernath.

Louis Bobé.

Fortegnelse over dansk historisk litteratur fra året 1895

vedrørende Danmarks historie.

Ved **M. Mackeprang.**

I. Tidsskrifter.

Danske Magazin. 5. Række. 3. Bd. 3. H. S. 193—288. Kbh. 4°.

H. F. Rørdam. Aktstykker til Universitetets Historie i Tidsrummet 1661—1732. S. 193—247. — H. J. Huitfeldt-Kaas. Bidrag til den Dansk-Norske Hærs Historie i Midten af det 17. Aarhundrede. S. 248—71. — O. Nielsen. Nogle Aktstykker til Oplysning om Kjøbenhavn i Midten af det 17. Aarhundrede. S. 272—88.

Historisk Tidsskrift. 6. Række. 5. Bd. 2.—3. H. S. 274—812. 6. Bd. 1. H. S. 1—318. Kbh.

Af indholdet fremhæves: I 5. bd. J. Paludan. Om Periodedeling i den danske Litteraturs Historie. S. 274—94. — E. Holm. Den store Votering om den politiske Stilling udadtil i Efteraaret 1718. S. 295—312. — J. C. H. R. Steenstrup. Nogle Bidrag til vore Landsbyers og Bebyggelsens Historie. S. 313—66. — H. D. Lind. Underslæb paa Bremerholm under Korfits Ulfeldts Finansstyrelse. S. 367—410. — J. B. Løffler. Fra hvilken Tid skriver Hovedmassen af vore Brudstenskirker sig? S. 411—425. — E. Holm. Frederik II af Preussen og Dronning Juliane Marie. S. 483—518. — C. V. Christensen. De jydske Kirkebøgers Bidrag til Belysning af Krigen i Jylland 1657—59. S. 519—54. — J. C. Johansen. Dr. J. J. Dampe og Attentater paa Enevælden i 1820. S. 555—680. — G. Bang. Nogle Bemærkninger om Ejler Brokkenhus's historiske Kalenderantegnelser. S. 681—95. — Litteratur og Kritik. K. Erslev. E. R. Daenell: Die Kölner Konföderation vom Jahre 1367 und die schonischen Pfandschaften. Hansisch-dänische Geschichte 1367—85. S. 426—31. — A. Heise. L. Schmitt: Der Karmeliter Paulus Heliä, Vorkämpfer der katholischen Kirche gegen die sogenannte Reformation in Dänemark. S. 431—47. — M. Mackeprang. Fortegnelse over fremmed historisk litteratur fra året 1893 vedrørende Danmarks historie.

S. 448—69. — J. A. Fridericia. J. O. Opel: Der niedersächsisch-dänische Krieg. 3. Bd. S. 696—704. — L. Koch. Efterladte Papirer fra den Reventlowske Familiekreds i Tidsrummet 1770—1827. Meddelelser af Arkiverne paa Pederstrup og Brahe-Trolleborg udg. ved L. Bobé. 1. Bd. S. 705—19. — M. Mackeprang. Fortegnelse over dansk historisk litteratur fra året 1894 vedrørende Danmarks historie. S. 720—38. — Smaastykker. 1. H. D. Lind. Lidt om St. Anna rotunda. S. 470—78. 2. H. Olrik. Var fyrstinde Sofie af Rostock dansk prinsesse? S. 478—82. 3. J. Helms. Om en af Professor J. B. Løffler skreven arkæologisk og historisk Kritik. S. 739—48. 4. F. J. Meier. Obentraut-Pyramiden ved Seelze. S. 748—49. — I 6. bd. H. Matzen. „Leges Waldemari regis.“ S. 1—42. — P. Lauridsen. Om dansk og tysk Bygningsskik i Sønderjylland. S. 43—113. — J. C. H. R. Steenstrup. Hvor længe have Danske boet i Danmark? Nogle Bemærkninger om arkæologisk og historisk Materiales Bevisevne. S. 114—38. — M. Mackeprang. De danske fyrstelen i middelalderen. Deres udvikling og statsretlige stilling. Et forsøg. S. 139—204. — K. Erslev. Den saakaldte „Constitutio Valdemariana“ af 1326. S. 205—48. — Litteratur og Kritik. A. Heise. D. Schäfer: Geschichte von Dänemark. 4. Bd. Von der Vertreibung Christians II (1523) bis zum Tode Christians III (1559). S. 249—72. — A. Tuxen. K. C. Rockstroh: Et dansk Korps' Historie 1701—1709. I Italien 1701—3; i Ungarn 1704—9. S. 272—78. — L. Koch. A. D. Jørgensen: Kong Kristian VIII og den danske sag i Nordslesvig (Sønderjyske Aarbøger 1894. S. 249—83). Kristian VIII og Nordslesvig. (Sønderjydske Aarbøger. 1895. S. 45—176). S. 279—92. — M. Mackeprang. Fortegnelse over fremmed historisk litteratur fra året 1894 vedrørende Danmarks historie. S. 293—313. — L. Bobé. En Antikritik. S. 314—18.

Aarbøger for nordisk Oldkyndighed og Historie. II. Række. 9. Bd. 4. H. 10. Bd. Kbh.

Af indholdet fremhæves: I 9. bd. P. Hauberg. Skandinaviens Fund af romersk Guld- og Sølvmynt før Aar 550. S. 325—76. — H. Petersen. Bygningslevninger af Træ fra Danmarks tidlige Middelalder. S. 377—93. — J. B. Løffler. Kirkerne i Lillehedinge og Karise. S. 394—400. — I 10. Bd. O. Blom. Befæstede Kirker i Danmark fra den ældre Middelalder. S. 1—86. — H. Olrik. To enslydende danske kongebreve fra 1230. S. 87—122. — A. Thiset. Snubbe-Slægtens Mindesmærker i Sengeløse Sogn. S. 139—78. — V. Koch. De jydske Granitkirkers Alder. Svar til Dr. J. Helms. S. 179—201. — K. Erslev. A Geri, A Wetlandi i Kongebrevet 1135. S. 202—4, 376. — C. Wibling. Lunds domkyrkas grund. S. 205—17. — J. Helms. Om et Par Egenheder ved nogle jydske Landsbykirkers Korbygninger. S. 218—28. — V. Koch. Om normanniske og irske Bygningsformer i danske Kirker. S. 229—51. — O. Nielsen. Bidrag til Jellings og dets Mindesmærkers Historie. S. 252—70. — F. Jónsson. De ældste skjalde og deres kvad. I anledning af prof. S. Bugge: Bidrag til den ældste Skaldedigtnings Historie. S. 271—359.

Mémoires de la Société R. des Antiquaires du Nord. N. S. 1890—95. (S. 301—418.) Copenhague.

Af indholdet fremhæves: H. Olrik. Deux documents danois de 1230, concernant des privilèges accordés aux moines de Clairvaux

par le roi Valdemar II. S. 301—28. — H. Petersen. Restes de constructions danoises en bois du commencement du moyen âge. S. 365—380. — P. Hauberg. Médailles romaines d'or et d'argent, d'avant le milieu du VIe siècle, trouvées dans les pays scandinaves. S. 381—405.

Meddelelser fra Krigsarkiverne. Udg. af Generalstaben. 7. Bd. 1.—3. H. S. 1—236. Kbh.

Aktstykker og Breve af blandet Indhold. Nærmest vedrørende Perioden Juni—August 1813. S. 1—27. — Tillæg til Niels Rosenkrantz's egenhændige Breve til Frederik VI. Januar 1812—April 1813. S. 28—46. — Den bevægelige Armé-Division. Perioden Juni—Juli 1813. S. 47—84. — Auxiliærkorpset 1813. I. Indledende Oversigt. S. 87—119. — II. Fremrykning af Davouts fransk-danske Hærkorps til Schwerin. S. 119—41. — III. Ophold i Stillingen Wismar-Schwerin. S. 141—58. — IV. Tilbagegang af Davouts fransk-danske Hærkorps til Ratzeburg. S. 158—68. — V. Ophold i Stillingen Lübeck-Ratzeburg-Lauenburg. S. 168—236.

Museum. Tidsskrift for Historie og Geografi. Redaktion: C. Bruun, A. Hovgaard, P. F. Rist. Aarg. 1895. 1.—2. Halvbd. Kbh.

Af indholdet fremhæves: I 1. halvbd. O. B. Wroblewski. Nørrebro i Trediverne. Barndomsminder. S. 1—48. — To Ansøgninger fra Støvlettiden. Ved C. E. A. Schøller. S. 79—80. — J. Clausen. Fra Werther-Tiden. Et Studie, bygget over Dagbogsoptegnelser og Breve mellem Knud Lyne Rahbek og Actrice, Mad. J. C. Rosing, f. Olsen. S. 81—116. — F. Meidell. Fru Talle Ulfstand (den Yngre). S. 117—22. — En gammel Dames Optegnelser. Mdl. af E. Gad. S. 149—87. — Mordet paa Gustaf den Tredie. Uddrag af den danske Envoyés Indberetninger fra Stockholm til Kjøbenhavn. Ved C. J. Anker. S. 188—223. — F. Meidell. Et Herregaards-Interiør fra det 17de Aarhundrede. S. 224—28. — H. F. Feilberg. Stensagers Oprindelse. S. 290—92. — C. Mule. Kjøbenhavn under Pesten 1711. Samtidige Breve. S. 293—332. — S. Jørgensen. Anna Giøe og Karen Brahe. Et Tidsbillede. S. 333—65. — C. E. A. Schøller. En Officer fra Christian den Femtes Tid. S. 366—74. — Breve til og fra bekendte Mænd og Kvinder. Mdl. af O. B. Wroblewski. S. 375—80. — I 2. halvbd. V. Bang. Danmarks hellige Kilder. S. 1—34. — Magister, Provst Jørgen Mikkelsen Hulbechs Beretning om Krigsbegivenhederne i Danmark i Aarene 1709—15. Mdl. af J. C. W. Hirsch. S. 35—64, 82—176. — J. Martensen. Om en hidtil ukjendt Afskrift af to af Holbergs Komedier fra Tiden, før de blev trykte. S. 65—81. — Af Knud Lyne Rahbeks Stambog. Ved L. Daae. S. 177—96. — Et hidtil utrykt Brev fra Johannes Ewald til Ditlev Ludvig Rogert, skrevet kort før hans Død. Mdl. af C. Bruun. S. 197—99. — O. B. Wroblewski. Livjæger i 1848—49. Ungdomsminder. S. 200—22. — N. Bøgh. Skuespiller Peter Foersom. En Levnedsskildring. S. 223—60, 298—349. — H. L.: En gammel Kjøbmands Erindringer fra hans Læreaar i Udlandet. S. 261—85. — P. Lauridsen. En tysk-dansk-jydsk Præken. S. 286—97. — F. Meidell. Fogden paa Andenæs. S. 350—62. — H. D. Lind. Rynkeby Præstegaard. S. 363—80.

Vort Forsvar. Organ for Foreningerne til Forsvarssagens Fremme. 15. Aarg. Kbh. Folio.

Af indholdet fremhæves: O. Vaupell. Absalon. Et Foredrag. Nr. 367. — A. Larsen. Slaget ved Landskrona den 14. Juli 1677. Nr. 368. — H. W. Harbou. Møllns Overrumpling den 17de Marts 1684. Efter utrykte Kilder. H. Kau. Landstormen ved Brøns den 22de Januar 1849. Nr. 372. — Mindesmærke i Fredericia over danske Dragoner, faldne den 24de Oktober 1657. Nr. 373. — H. Degenkolv. Krigsbegivenhederne 1808. Nr. 373—76, 78—81, 87, 89. (Aktstykker.) — O. Vaupell. Billeder af Mindestenene fra Krigen 1848—50 rundt om Flensborg Fjord. Nr. 374. — En Soldatergrav ved Fredericia. G. Karstensen. Enkelte Krigsminder fra 1848 og 1864. Nr. 375, 378. — O. Vaupell. En gammel Soldaterslægt. Nr. 376. (Trepka.) — O. Vaupell. Premierløjtnant Gustav Hugh Carstensen. Nr. 377. — O. Vaupell. Olaf Rye. General Ryes Død. Nr. 379. — J. F. Weldingh. Minder fra Dannevirke 1864. Støttet til en Dagbog ført under Krigen. Nr. 383. — G. Tranberg. Minder fra Slaget ved Fredericia den 6te Juli 1849. Nr. 384. — F. Meidell. Postmester, Kaptejn Gjedsted. W. Hejlesen. En Episode af Slavekrigen i Vendsyssel 1848. F. Dyrlund. En Berigtigelse og en Indsigelse. Nr. 386. — F. Meidell. En Plet paa den danske Hær? Nr. 389—90. (Overrumplingen af Rendsborg 1848.) — J. P. Købke. Kortfattet Beskrivelse af Slaget ved Isted den 25de Juli 1850. Nr. 390—92. — A. D. Jørgensen. Rendsborg 24de Marts 1848. Nr. 391. — F. Meidell. En Plet paa den danske Hær. Nr. 392.

Tidsskrift for Søvæsen. N. R. 30. Bd. Kbh.

Af indholdet fremhæves: Ved Aarsskiftet. S. 1—9. (Nekrologer.) — H. D. Lind. Marinecommissionen 1673. S. 281—306, 341—52. — S. F. Maegaard. Søcadetakademiets Historie fra 1827 til dets Ophør. S. 307—35.

Militær Tidende. Udg. og redigeret af H. Jenssen-Tusch. 5. Aarg. Kbh. 4⁰.

Af indholdet fremhæves: Den 14. Mai. 60-Aarsdagen for H. M. Kongens Indtrædelse i Hæren. Nr. 10. — H. V. F. Hartmann. Garnisonsliv i Kiel imellem vore to sidste Krige. Nogle Optegnelser. Nr. 16—17. — H. V. F. Hartmann. Fægtningen ved Lundby den 3. Juli 1864. Nr. 19.

Geografisk Tidsskrift. 12. Bd. 1.—4. H. S. 1—92. Kbh. 4⁰.

Af indholdet fremhæves: T. Thoroddsen. Fra det sydøstlige Island. Rejseberetning fra Sommeren 1894. S. 3-37. — Professor ved Universitetet, Dr. phil. Johannes Frederik Johnstrup. S. 47—48. — T. Thoroddsen. Et to Hundrede Aar gammelt Skrift om islandske Jøkler. S. 56—60. — H. Lassen. Momenter af Vestindiens Geografi. S. 60-85. (De danske Øer.)

Samlinger til jydsk Historie og Topografi. 2. Række. 4. Bd. 4. H. S. 357—566. Aalborg.

Af indholdet fremhæves: F. Møller. Gamle Minder fra Solbjerg Sogn og Omegn (Hellum-Hindsted Herred). S. 357—70. — Jydske Herregaarde i Midten af det XVII. Aarhundrede. Ved

G. Bang. S. 371—74. — G. Bang. Bidrag til nordjydske Herregaardes Historie i det 16. og 17. Aarhundrede. S. 375—404. — Skifter efter jydske Præster 1665—1685. Ved S. Elvius. S. 405—18. — L. Høyer. Personalhistoriske Meddelelser til Berigtigelse af Hovedgaarden „Østergaards“ Historie i Salling fra 1673 til 1823. S. 418—24. — J. Skjoldborg. Nordstrandshandel. S. 425—34. — Løgstør søger Kjøbstadprivilegium, hvilket fraraades. Mdl. af D. H. Wulff. S. 435—36. — A. C. Nielsen. Fra Østhimmerlands Fortid og Nutid. S. 437—444. — J. Skjoldborg. Et Minde om en Episode i Kampen mod Sandflugten. S. 435—47. — V. Bang. En Præst og en Herredsfoged. S. 448—55. — V. Bang. En velhavende Horsens-Borger i det syttende Aarhundrede. S. 456—58. — En Jøde forulempet i Ribe 1676. Ved V. Bang. S. 459. — J. Olsen. Varde og Omegn i Tidsrummet fra 1649—1660, særlig med Hensyn til den svenske Krig fra 1657—1660. S. 467—511. — Jørgen Skels Dagbøger for 1615 og 1627. Ved G. Bang. S. 512—17. — T. Søegaard. Meddelelser om Administrationen af de kgl. Skove i Sønder- og Mols Herreder (Bjørnkjær Skove) fra 1670—1680. S. 518—26. — G. Bang. Niels Juel Axelsøn til Kongstedlund og hans Endeligt. Et Tidsbillede fra det 16. Aarhundrede. S. 527—42. — P. Scavenius. Bemærkninger til Cand. mag. G. Bangs Artikel i „Samlinger til jydsk Historie og Topografi“ 4. R. 4. H. P. 375: „Bidrag til nordjydske Herregaardes Historie“. S. 543—44. — Ansøgning om et Degne-Embede. Mdl. af C. Bronnum. S. 545—47.

Sønderjydske Aarbøger. 1895. 1.—2. H. Udg. af H. P. Hanssen-Nørremølle, G. Johannsen og P. Skau. Flensborg.

H. F. Feilberg. Erindringer fra et dansk Præsteliv i Mellem-Slesvig. S. 1—44. — A. D. Jørgensen. Kristian VIII og Nordslesvig. S. 45—176.

Tímarit hins Íslenzka bókmenntafjelags. 15.—16. árg. Reykjavík. *1894*—95.

Af indholdet fremhæves: I 15. árg. S. Eyjólfsson. Um Óðin i alþýðutrú síðari tíma. S 134—97. — Ó. Sigurðsson. „Fyrir 40 árum.“ S. 198—246. — P. Melsteð. Vottorð frá Grími amtmanni Jónssyni. S. 318—20. — I 16. árg. Ó. Davíðsson. Víg Spánverja á Vestfjörðum 1615 og „Spönska vísor“ eptir síra Ólaf á Söndum. S. 88—163. — J. Jónsson. Um Eirik blóðöx. S. 176—203. — Þ. Bjarnason. „Fyrir 40 árum.“ S. 204—29.

Sunnanfari. Mánaðarblað með myndum. Ritstjori: J. Þorkelsson. IV. Nr. 7—12. V. Nr. 1—6. Kpmh. 4°.

Af indholdet fremhæves: Hannes prófastur Stephensen. Nr. 8. — Þ. Gíslason. Íslenzka bókmentir við háskólann í Kaupmannahöfn. Nr. 10. — Kvennavinna á Íslandi á 18. öld. Nr. 11. — Þ. Erlingsson. Nr. 12. — Fimtín ára afmæli alþingis. Nr. 1. — Þ. Gíslason. Björn rektor Magnússon Ólsen. Nr. 2. — Dr. Hallgrímur Scheving Bjarni rektor. Nr. 3. — Gísli lögmaður Hákonarson. Nr. 4. — O. Helgason. Guðmundur Thorgrímsen. — Þorsteinn læknir Jónsson. — Ó. Dav. Samræða Kristjáns konungs fjórða við tvo Íslendinga. Nr. 5. — B. Jónsson. Þorleifur á Háeyri. — M. Jochumsson. Bjarni rektor. Nr. 6.

Andvari. Tímarit hins Íslenzka þjóðvinafjelags. 19.—20. ár. Reykjavík. *1894*—95.

Af indholdet fremhæves: I 19. ár. J. Þorkelsson. Guðbrandur Vigfússon. S. 1—43. — I 20. ár. H. Sveinsson. Æfiágrip Hilmars Finsen landshöfðingja. S. V—XXVIII. — S. Stefánsson. Tuttugu ára minni stjórnarskrárinnar 5. jan. 1874. S. 85—137.

Personalhistorisk Tidsskrift. 3. R. 4. Bd. Kbh.

Af indholdet fremhæves: G. L. Grove. Konferensraad Conrad Hauser. S. 1—28. — Jens Abrahamsen Plougs optegnelser. Mdl. af A. E. Erichsen. S. 28—60. — Thiset. Bidrag til den danske Adels Slægthistorie. IX. Den sidste af de „Vognsønner". S. 61—77. — E. S. Thomle. Lidt om en Familie Schjelderup. S. 77—80. — Udsigt over en Del af Brevstoffet i Jens Bircherods Dagbøger. Ved C. S. Christiansen. S. 83—96, 311—17. — H. J. Huitfeldt-Kaas. Om Familien Brochmann i Norge. S. 97—129, 169—94, 249—73. — Etatsraad og Landsdommer Mathias Poulsons Levnetsbeskrivelse, forfattet af Broderen Mag. Poul Poulsen. Mdl. af C. E. A. Schøller. S. 130—43. — P. C. B. Bondesen. Fyenske Familier i ældre Tid. S. 144—50. — G. L. Grove. Nogle Oplysninger om Tordenskiolds første Langfart. S. 151—64. — O. Nielsen. Nogle Oplysninger om Bagge Vandal. S. 194—202. — Et Brev fra en norsk Adelsjomfru (1680). Mdl. af L. Daae. S. 202—05. — F. Barfod. Borgerlige rigsdagsmænd fra 1660. (Hans Hansen Atke og Hans Jorgensen Husum.) S. 206—43. — H. W. Harbou. Generalmajor Ulrik Christian Kruses Herkomst. S. 243—45. — O. Nielsen. Nogle Oplysninger om Digteren Søren Terkelsen. S. 273—79. — Spredte Optegnelser af Komponisten Poul Rasmussen. Mdl. i Uddrag ved N. Bøgh. S. 280—91. — G. L. Grove. Om Søren Schielderup, Guvernør paa Guineakysten. S. 292—311. — Tillæg. Dødsfald i Danmark 1894. Samlede af H. F. Grandjean. S. 1—26. — Dødsfald i Norge 1894. Samlede af A. W. Rasch. S. 27—43.

Kirkehistoriske Samlinger. 4. Række. 3. Bd. 4. H. S. 641—843. 4. Bd. 1. H. S. 1—224. Kbh.

Af indholdet fremhæves: I 3. bd. V. Koch. Vor Middelalders Teglstenskirker. S. 645—57. — H. F. Rørdam. Hans Tavsen. S. 658—86. — J. Paludan. Bemærkninger til nogle Grupper af Reformationstidens Digtning. S. 693—720. — L. Koch. Indførelsen af den Evangeliske salmebog i Horbelev og Falkerslev sogne 1801—2. S. 721—39. — C. V. Christensen. Mag. Anders Langgaard og hans Kapellan Otto Krogstrup. S. 740—82. — L. Daae. Danske og norske Studerende ved Universitetet i Helmstädt (1576—1744). S. 783—89. — Smaastykker. Har Laurids Nielsøn („Klosterlasse") været Præst i Danmark 1562—63? S. 790—93. L. Daae. En Eventyrer i det syttende Aarhundrede. S. 793—96. (Laurids Nilsen fra Malmø.) Et hidtil ubemærket Lejlighedsdigt af Kingo. Ved H. F. Rørdam. S. 796—98. S. B. Smith. Chilian Reuther fra Mellerstadt. S. 798—99. Et lille Bidrag til J. C. Dippels Historie. S. 799—800. Kirkeklokke-Indskrifter. Ved J. Jørgensen. S. 801—07. Kirkeinspektionskollegiets første Tid. S. 804—06. Rimbrev til Biskop P. Hersleb 1738. S. 807—14. Danske Studerende graduerede i Vittenberg i Reformationstiden. Ved H. F. Rørdam. S. 814—18. J. Hansen. Om Hr. Peder Jacobsen i Hygum og nogle af hans

Efterkommere. S. 818—21. Kirkebogscuriosa. Ved J. P. Bekker. S. 821—23. En Benaadning under Krigsfod. S. 824—26. — I. 4. bd. H. S. Ipsen. Livet i en fynsk Præstegaard i den første Fjerdedel af 19de Aarhundrede. S. 1—36. — Jacob Langebeks Rejse i Sjæland og Fyn 1746. S. 37—57. — J. Hansen. Mag. Jens Madsen Faber, Sognepræst til Gislev og Ellested, og hans Børn. S. 58—68. — Kjøbenhavns Universitets Forhandlinger fra 1599 til 1604. S. 69—125. — Danske og norske Studerende ved Universitetet i Halle 1692—1744. Ved L. Daae. S. 125—32. — H. F. Rørdam. Reformationens historiske Berettigelse med særligt Hensyn til Danmark. S. 133—46. — O. V. Koch. Landbykirkerne i Grenaaegnen. S. 157—68. — F. Uldall. Om St. Mortens Kirke i Randers. S. 191—210. — Smaastykker. Ærkebispevalget i Lund 1361. Ved K. Erslev. S. 211—15. Et Bidrag til Stavangers Stifts Kirkehistorie i det 16. Aarhundrede. Ved H. F. Rørdam. S. 216—222. Til dansk Salmehistorie. To Breve fra Biskop J. N. Skaar til Udgiveren. S. 222—24.

Dansk Kirketidende. Udg. af J. H. Monrad. 1895. Kbh.

Af indholdet fremhæves: H. Larsen. Nogle Blade af Konfirmationens Historie. Sp. 705—14, 726—33, 37—50. — V. J. Hoff. For 50 Aar siden i Vartov Kirke. Sp. 817—19.

Nordisk Ugeblad for katholske Kristne. 43. Aarg. Kbh.

Af indholdet fremhæves: L. Schmitt. Hans Tavsen eller den danske Luther. S. 65—71, 82—86, 97—101, 117—22, 164—69. 178—86, 209—19, 257—66. — Graabrødre-Kirke (Hospital) i Odense. S. 411—14. — F. Jørgensen. Unios tiaarige Virksomhed. S. 664—66.

Vor Ungdom. Tidsskrift for Opdragelse og Undervisning. Udg. af H. Trier og P. Voss. Aarg. 1895. Kbh.

Af indholdet fremhæves: J. E. Boesen. Niels Bredahls Børnespeil. S. 175—96. — A. J. Nielsen. „Gaffelens“ Originalitet. S. 462—65. — J. Larsen. Gymnastikundervisningen i Danmark paa Nachtegalls Tid. S. 465—513. — K. Nørregaard. Wilh. Meyer og hans Opdagelse. S. 617—25. — F. Bokkenheuser. Den Sivelske Sag. (Et Skoleinteriør fra Slutningen af forrige Aarh.) S. 625—41.

Højskolebladet. 20. Aarg. Kolding. 4°.

Af indholdet fremhæves: K. Nielsen. Om Landsbyundervisning og Almueoplysning for 300 Aar siden. Et Tidsbillede. Nr. 1—4, 6, 9, 13. — T. Jensen. Fru Nana Jensen, født Boisen. Nr. 6—7. — V. Brücker. Carl Frederik Balslev. Biskop over Ribe Stift fra 1867—95. Nr. 14. — M. Eskesen. Jørgen Vad Thjellesen. (1819—1853.) Nr. 15—16. — E. Tang Kristensen. Fra Hids Herred 1693. Nr. 17. — J. Nissen. Kong Kristian VIII og den danske Sag i Nordslesvig. Nr. 18. — C.: Thomas Ludvig Rørdam. Nr. 19—20. — A. D. Jørgensen. Kong Kristian VIII og den danske Sag i Nordslesvig. Nr. 21. — H. Rosendal. Carl Frederik Grove (1828—1895). Nr. 22. — J. Nissen. Et Par Modbemærkninger. Nr. 23. — A. D. Jørgensen. 2. December 1842 og 29. Marts 1844. Nr. 24. — P. Mortensen. Anders Andersen Kæmpe. Nr. 25—26. — S. Bredstrup. P. S. V. Heegaard. Nr. 30—32. — Nogle utrykte Breve fra Grundtvig. Mdl. af J. Clausen. Nr. 31. — V.: Landbo-

foreningsvirksomhed i Nordslesvig. Nr. 33, 35. — M. Eskesen. Præsten Jens Schørring. Nr. 39. — A. J. Eriksholm. Bertel Elmgaard. Nr. 48. — J. Schrøder. Juledag i Vartov 1845. Nr. 50. — T. B. Bredsdorff. Af en gammel Præstegaards Historie. Nr. 51. (Thorkildstrup på Falster.)

Nordisk Tidsskrift for Filologi. 3. Række. 3. Bd. Kbh.

Af indholdet fremhæves: E. Wadstein. Förklaringar och anmärkningar till fornnordiska lagar. S. 1—16. — O. Siesby. Carl Berg. S. 200—02.

Dania. Tidsskrift for Folkemaal og Folkeminder, udg. for Universitets-Jubilæets danske Samfund af O. Jespersen og K. Nyrop. 3. Bd. 2.—4. H. Kbh. (S. 49—192.)

Af indholdet fremhæves: Kr. N.: Pater Wolle Pæirsens Munkeprædiken. S. 118—19. — Kr. N.: Den indbildte døde. S. 119—21. — A. Nielsen. Det Fandens P. S. 131—35. — H. F. Feilberg. Bidrag til skræddernes saga. S. 184—89.

Aarbog for dansk Kulturhistorie. 1895. Udg. af P. Bjerge. Aarhus.

H. F. Feilberg. Et nyt kapitel af folkets sjæletro. Spøgelseshistorier. S. 1—66. — M. H. Nielsen. Fattigplejen i Danmark før Reformationen. S. 67—90. — J. A. Fridericia. Bondestanden i Danmark i Midten af det syttende Aarhundrede. S. 91—114. — G. Bang. Fru Anne Oldeland. En Adelsdame i det sekstende Aarhundrede. S. 115—31. — E. Tang Kristensen. Træk af Hoverilivet paa Frisenborg Gods i Slutningen af forrige og Begyndelsen af dette Aarhundrede. Efter Meddelelser af P. C. Hummeluhr. S. 132—55. — J. Schørring. Jydsk Præstegaardsliv. Minder fra Barndomstiden. S. 156—91.

Tilskueren. 12. Aarg. Kbh.

Af indholdet fremhæves: Breve fra C. N. Rosenkilde. S. 77—80. — P. Munch. Centrum, Venstre og Højre 1848—54. S. 135—68. — J. Jensen. Fagforeningerne. S. 243—56, 319—30. (Deres hist. i Dmk.) — P. Munch. Kristian VIII og Nordslesvig. S. 794—814.

Studenterbladet. Redig. af C. Behrens. 1895. Nr. 40—86. Kbh. 4⁰.

J. Collin. Af den Collinske Brevsamling. Om nogle Heibergske Censurer af Hostrupske Komedier. Nr. 41. — K. Bokkenheuser. Studentervisedigtning. Nr. 44. — A. Sørensen. Et Par smabemærkninger om J. P. E. Hartmann som psalmekomponist. Nr. 59. — P. Munch. Studenterforeningen 16. Juli 1820—16. Juli 1895. Nr. 66. — G. Ottesen. Slavekirken paa Bremerholm. Nr. 71. — S. Schandorph. Fra mine første Studenteraar. Nr. 86.

Tidsskrift for Kunstindustri. 2. Række. 1. Bd. Kbh. 4⁰.

Af indholdet fremhæves: B. Olsen. Sengekamre og Senge. S. 8—22, 35—53. — A. Thiset. Det danske Rigsvaaben. S. 75—79. — C. A. Been. Dronninggaard i Frederik de Conincks Tid. S. 141—56.

Tidsskriftet *Bogvennen,* udg. af Foreningen for Boghaandværk. MDCCCXCIV. Kbh. 1895. 4⁰.

Af indholdet fremhæves: Anker Kyster. Danske Bogrygge. Hovedformer i de sidste hundrede Aar. S. 24—29. — J. Clausen. Et Bidrag til en Bibliografi over H. C. Andersens Skrifter. S. 29—31. — P. C.: Afdøde danske Boghaandværkere. III. Jakob Nielsen. S. 32—34. — F. H.: Det Thieleske Bogtrykkeris 125 Aars Jubilæum d. 20. Marts 1895. S. 35—44.

Den Tekniske Forenings Tidsskrift. 18. Aarg. 1894—95. Kbh. 4⁰.

Af indholdet fremhæves: J. Ollendorff. Frederikshavns Havn. S. 47—62. — C. Hummel. Udviklingen af Helsingørs Havn. S. 198—208.

Naturen og Mennesket. Illustreret Maanedsskrift for Oplysnings og Videnskabs Fremme. Redig. af S. Mørk-Hansen. 14. Bd. Kbh.

Af indholdet fremhæves: O. Davidsson. Hekla. S. 90—114. — O. Sommer. Overtro paa afsides Steder. S. 149—67. — A. Hagensen. Lidt af Almanakens Historie. S. 363—72. (Mest i Danmark.)

Nationaløkonomisk Tidsskrift. Tidsskrift for Samfundsspørgsmaal, Økonomi og Handel. 3. Række. 3. Bd.

Af indholdet fremhæves: F. Reck. Danmarks Omsætning med Rusland 1874—93. S. 89—99. — M. Rubin. Conrad Hauser og Byggeforholdene i København. S. 471—74. — V. Kiørboe. Det gamle Limfjordssildefiskeri. S. 622—68.

Aarbog for det danske Postvæsen. 1896. 5. Aarg. Odense.

Af indholdet fremhæves: Overpostmester Petersens Biografi. S. 3—7. — Dødsfald. S. 86—97. — C. Jacobsen. Spredte Bemærkninger om det danske Postvæsen for hundrede Aar siden. S. 98—120. — P. Thomsen. Om de gamle Postgaarde. S. 121—32. — T. Kornerup. Et skematisk Resumé over det danske Postvæsens Udvikling. S. 145—59.

Tidsskrift for Skovvæsen. VII. Bd. Kbh.

Af indholdet fremhæves: A. Oppermann. Tilvirkning af Naaletræ paa Fredriksborg Distrikt i gamle Dage. Række A. S. 201—07. — C. S. de Roepstorff. Meddelelser om danske Forstkandidater. 2. omarbejdede Udg. af „Forstlig Stat". II. Tidsrummet 1825—1833. Række B. S. 257—301.

Vort Landbrug. Et Ugeblad for den danske Bonde. 14. Aarg. Kbh.

Af indholdet fremhæves: P. Madsen. Prisforhold paa Landbrugsprodukter i gamle Dage. S. 42—45. — Fynske Landboforhold ved Aar 1800. Ved J. Gr. P. S. 251—53. — J. G. Pinholt. Priser paa Landbrugsprodukter i første Halvdel af dette Aarhundrede. S. 504—05. — P. Hansen. „Overdrevet." S. 590—93.

Landmands-Blade. Ugeskrift for Agerdyrkning, Kvægavl og Mælkeridrift, udg. af J. P. Petersen. 28. Aarg. Kbh.

Af indholdet fremhæves: H. C. Kofod. Nogle Erindringer om Landbofremskridt paa Bornholm i indeværende Mandsminde. S. 533—35, 69—73, 83—84, 99—601. — K. Hansen. Christian Peter Jakobsen. S. 552—61.

Haandværkerbladet. Fællesorgan for dansk Haandværk og Industri. 12. Aarg. Kbh. Folio.

Af indholdet fremhæves: S. P. Beckmann. Nr. 2. — H. H. Kayser 1845—95. Nr. 15. — Hattemagerforeningens Jubilæum. Nr. 16. — Uro. 27 Aars Toldkamp. Nr. 28. — Ch. Hansen. Nr. 68. — Mærkelige Odense-Smedde. Nr. 82. — Haandværket i gamle Dage. „Handverkis gevanhed“. Nr. 91.

Bibliothek for Læger. 87. Aarg. 7. Række. 6. Bd. Kbh.

Af indholdet fremhæves: G. Norrie. Fødselsvidenskabens og Jordemodervæsenets Udvikling i Danmark før Jordemoderkommissionens Stiftelse 1714. S. 1—38. — E. Ehlers. Ignis sacer et Sancti Antonii. S. 167—200, 257—300.

Ugeskrift for Læger. 5. Række. 2. Bd. Kbh.

Af indholdet fremhæves: K. C.: Niels Peter Møller. S. 333—35. — E. Schmiegelov. Hans Wilhelm Meyer. S. 575—76.

Militærlægen. Udg. af Militærlægeforeningen i Kjøbenhavn. 3. Aarg. Kbh.

Af indholdet fremhæves: J. Kier. Garnisonssygehuset i Kjøbenhavn. En historisk Studie. S. 12—38, 94—105, 167—82, 247—58. — J. H.: Christopher Ditlev Hahn. S. 145—47.

Illustreret Tidende. 36. Bd. 7. Oktbr. 1894—29. Septbr. 1895. Kbh. Folio.

Af indholdet fremhæves: J. Ottosen. A. D. Jorgensen. Nr. 1. — C. St. A. Bille. Christian Rimestad. F. v. Jessen. Professor P. Mariager. Nr. 2. — H. L. Møller. Jens Jessen. C. Hartmann. Adolf Henrik Mackeprang. Nr. 3. — V. Vedel. Carl Parmo Ploug. P. Brock. Minder om Kirstine Munk og hendes Børn i Rosenborg-Samlingen. Nr. 5. — J. Fabricius. Julius Bechgaard. C. L.: Det gamle Glacis. Nr. 8. — J. Fabricius. Kongl. Operasangerinde Fru Sophie Keller, født Rung. Nr. 9. — S.: Brahetrolleborg. Nr. 13. — S. Michaëlis. Hans Nikolaj Hansen. Nr. 14. — K. Rørdam. J. F. Johnstrup. Nr. 15. — Moses Melchior. C. Hartmann. Christian Vigilius Blache. Nr. 18. — C.: Tømmermester H. Kayser. Nr. 22. — E. Blaumüller. Biskop T. Skat Rørdam. B. Liisberg og C. C. Andersen. Christian IV paa Dødslejet. Nr. 23. — E. Blaumüller. Biskop Balslev. H. Borries. Gaunø. Nr. 24. — K. D.: Carsten Petersen. Nr. 26. — H. V. Clausen. H. P. Hanssen-Nørremølle. F. v. Jessen. Thomas Nielsen. Nr. 27. — J. Petersen. Etatsraad Bagge. Nr. 28. — O. Zinck. Fru Louise Phister. Nr. 29. — J. Fabricius. J. P. E. Hartmann. Nr. 32. — A. H.: Mindesmærket for Niels W. Gade. N. Bøgh. Carl Thomsen. R.: Missions- og Handelsstationen paa Grønlands Østkyst. Nr. 33. — C.: Dom-

provst Gude. Nr. 36. — er.: Stiftamtmand Regenburg. Nr. 37. — J. Petersen. Etatsraad, dr. med. Wilhelm Meyer. N.: Oberst O. V. Hoskiær. Nr. 40. — J. Fabricius. Peter Schram. Nr. 41. — E. Chr.: H. J. Greensteen. Nr. 42. — C. Hartmann. Professor Frederik Vermehren. Nr. 43. — C.: Gehejmeraad Liebe. Kaptejn Jagd. O. H. Jørgensen. Mindestøtten for Kong Frederik VI. paa Skanderborg Slotsbanke. Nr. 44. — C. A. Ægidius. Mørk Hansen. P.: Professor Stephens. A. H.: Bankdirektør A. Harpøth. Nr. 47. — Hofstolemager Charles Hansen. Højesteretsassessor Ollgaard. Nr. 49. — s.: En 300 Aar gammel Gaard. Nr. 50. (I Kolding.) — F. v. Jessen. J. M. W. Nellemann. F. Becket. Tre Portræter af danske. Nr. 52.

Nordstjernen. Illustreret Ugeblad. 7. Oktbr. 1894—29. Septbr. 1895. Kbh. Folio.

Af indholdet fremhæves: A. Verner. Almindeligt Hospital. Nr. 2. — J. Heiberg. Et Haandværkerjubilæum. Nr. 8. (A. N. Dragsted.) — Ernst Boiesen. Nr. 11. — Kaptajn Larsen. Nr. 26. — A. Langsted. Ballettens Børn. Hans Beck — Robert Schyberg. Nr. 32. — Ane Marie Mangor. Nr. 45.

II. Særskilt udgivne skrifter og afhandlinger.

Salmonsens store illustrerede Konversationslexikon. En nordisk Encyklopædi. Redig. af *C. Blangstrup.* 73.—106. H. Kbh.

Danmarks Historie i Billeder, udg. af A. Jakobsen. (Med Tekst af *W. Mollerup* under Medvirkning af S. Müller og F. W. Horn m. fl.) 21.—26. H. Kbh. Tværfolio.

S. Müller. Vor Oldtid. En populær Fremstilling af Danmarks Arkæologi. 1.—9. Lev. Kbh. (S. 1—432.) *1894*—95.

L. Holberg. Konge og Danehof i det 13. og 14. Aarhundrede. 1. Bd. Kong Erik Glippings Haandfæstning og Rigslove. Kbh. 350 s.

Repertorium diplomaticum regni Danici mediævalis. Fortegnelse over Danmarks Breve fra Middelalderen med Udtog af de hidtil utrykte, udg. ved *K. Erslev* i Forening med *W. Christensen* og *A. Hude* af Selsk. for Udg. af Kilder til dansk Historie. 1. Bd. 2. H. (1327—1350.) Kbh. S. 241—430.

W. Christensen. Unionskongerne og Hansestæderne 1439—1466. Kbh. 451 s.

Kancelliets Brevbøger vedrørende Danmarks indre Forhold. 1561—1565. I Uddrag udg. ved *L. Laursen* af Rigsarkivet. 2. Halvd. Kbh. 554 s.

T. Lund. Danmarks og Norges Historie i Slutningen af det 16de Aarhundrede. 12. Bog. Dagligt Liv. Ægteskab og Sædelighed. Kbh. 488 s.

Regesta diplomatica historiæ Danicæ. Cura societatis regiæ scientiarum Danicæ. Series II. Tomus posterior. III. Ab anno 1574 ad annum 1607. Kbh. (S. 576—860.)

A. Larsen. Kristian den fjerdes Krige. Ved Udv. for Folkeoplysnings Fremme. (Folkelæsning Nr. 204.) Kbh. 142 s.

Corpus constitutionum Daniæ. Forordninger, Recesser og andre kgl. Breve Danmarks Lovgivning vedkommende, 1558—1660. Udg. ved *V. A. Secher* af Selsk. for Udg. af Kilder til dansk Historie. 4. Bd. 2.—3. H. Kbh. (S. 101—480.)

A. Larsen. Dansk-Norske Heltehistorier. 1700—1814. Kbh. 156 s.

Indeholder biografier af: Ivar Hvitfeld. Kristen Tommesen Sehested, Peter Tordenskjold. Anna, Hans og Peder Colbjørnsen, Johan Olfert Fischer. Peter Willemoës og Peter Buhl.

K. C. Rockstroh. Et dansk Korps 1701—1709. I Italien 1701—3, i Ungarn 1704—9. Efter utrykte Kilder. Kbh. 224 s.

H. F. Rørdam. Historiske Samlinger og Studier vedrørende danske Forhold og Personligheder især i det 17. Aarhundrede. 2. Bd. 2. H. Kbh. (S. 193—384.)

Kong Christian VI's egenhændige Breve til J. L. Holstein. S. 193—312. — Bidrag til Historieskriveren Andreas Hojers Levned. S. 313—84.

H. E. Friis. Det russiske Fyrstehof i Horsens fra 1780 til 1807 samt dets Medlemmers og nærmeste Families tidligere Liv og Fangenskab i Rusland. Kbh. 258 s.

M. Rubin. Frederik VI's Tid fra Kielerfreden til Kongens Død. Økonomiske og historiske Studier. Kbh. 650 s.

A. D. Jørgensen. Forhandlinger om Forfatningsspørgsmaalet i det danske Monarkis Lande 1814—1848. (Oversigt over det Kgl. Danske Videnskabernes Selskabs Forhandlinger Aaret 1895. S. 156—92.)

O. Vaupell. Læssøes Levned og Aktstykker til Krigen 1848—50. Kbh. 183 + 127 s.

N. Neergaard. Under Junigrundloven. En Fremstilling af det danske Folks politiske Historie 1848—1866. Med Portræter af ledende politiske Personligheder. 21.—22. H. Kbh. (2. Bd. S. 297—424.)

A. Hviid. Alle Folketingsvalg 5. Oktbr. 1848—20. April 1892. Medlemmernes politiske Stilling anført. Kbh. 222 s.

C. T. Sørensen. Danmark 1864. Kbh. 96 s. (Populære Smaaskrifter udg. af Studentersamfundet.)

Fredensborg. Det danske Kongehus og dets Slægt. Kbh. 1.—6. H. (S. 1—144.) 4°.

Rigsdags-Aarbog 1894—95. Udg. af *C. Rasmussen.* 5. Aarg. Kbh. 118 s.

Trap. Beskrivelse af Kongeriget Danmark. 3. omarb. Udg. Udg. af *V. Falbe-Hansen* og *H. Westergaard.* Redig. af *H. Weitemeyer.* 1.—2. H. Kbh. (S. 1—128.)

J. C. H. R. Steenstrup. Quelques études sur l'histoire de nos villages et de la colonisation du Danemark. (Oversigt over det Kgl. Danske Videnskabernes Selskabs Forhandlinger. 1894. S. 267—302.)

Sønderjydske Skatte- og Jordebøger fra Reformationstiden. Udg. ved *F. Falkenstjerne* af Rigsarkivet. 1. H. Kbh. (S. 1—252.)

C. O. Jensen og *K. Hansen.* Fortegnelse over Gader i Provindsbyerne i Kongeriget Danmark. Odense. 43 s. *1894.*

C. Bruun. Kjøbenhavn. En illustreret Skildring af dets Historie, Mindesmærker og Institutioner. 43.—44. H. Kbh.

Gamle kjøbenhavnske Huse og Gaarde i Tegninger af *A. Larsen* med Text af *E. Schiødte.* Udg. af Foreningen „Fremtiden". Kbh. 2. H. 4°.

H. Degenkolv. Gammelholm i ældre Tid. Med to Grundtegninger. Kbh. 30 s.

J. S. Berthelsen. Blade af Klampenborg Badeanstalts Historie. Kbh. 44 s.

P. Købke. Roskilde Domkirke. Kortfattet Oversigt. Kbh. 44 s. (Studentersamfundets Museumsskrifter Nr. 5.)

B. Hoff. Sorana. (Indbydelsesskrift til Afgangs- og Aarsprøverne i Sorø Akademis lærde Skole. 1895. 14 s.)
Distriktskirurg Müller og hans Legat. S. 1—7. — Forandringer i Hovedbygningen fra 1826 til nu. S. 7—13. — Den første Elevdragt og dens Forandring i Tidernes Løb. S. 13—14.

N. Rasmussen-Søkilde. Trolleborgegnen og dens Beboere igjennem 250 Aar (fra 1646 til vore Dage). Odense. 176 s. *1894.*

O. Nielsen. Historisk-topografiske Efterretninger om Hjerm og Ginding Herreder. Kbh. 602 s.

K. Rosenørn-Teilmann. Lidt om Nørholm og dets Beboere. 1790—1895. Trykt som Manuskript. Kbh. 32 s.

N. Andersen. Færøerne 1600—1709. Kbh. 464 s.

Diplomatarium Islandicum. Gefið út af hinu íslenzka bókmenntafélagi. IV. Bd. 1. H. Kpmh. (S. 1—384.) [1265—1429.]

Íslenzkar árstiðaskrár eða obituaria Islandica. Með athugasemdum eptir *J. Þorkelsson.* Gefið út af hinu íslenzka bókmenntafélagi. 2. H. Kpmh. (S. 119—231.)

Dansk biografisk Lexikon, tillige omfattende Norge for Tidsrummet 1537—1814. Udg. af *C. F. Bricka.* 65.—72. H. (9. Bd. N. Jyde — F. E. v. Køtschau.) Kbh. 647 s.

P. Weilbach. Nyt dansk Kunstnerlexikon. 1.—7. H. Kbh. (S. 1—448.) [Aaby — A. P. J. Holm.]

H. R. Hjort-Lorenzen og *A. Thiset.* Danmarks Adels Aarbog. 13. Aarg. Kbh. XXIV + 504 s.

H. Petersen. Danske adelige Sigiller fra Middelalderen. Afbildningerne tegnede af *E. Rondahl.* 5. H. Kbh. (S. 33—44 og Tavle XXXVII—XLVI.)

E. F. S. Lund. Danske malede Portræter. En beskrivende Katalog under Medvirkning af *C. C. Andersen.* 1.—2. H. Kbh. 4°.

J. Bloch. Stiftamtmænd og Amtmænd i Kongeriget Danmark og Island. 1660—1848. Udg. af Rigsarkivet. Kbh. VIII + 163 s.

Studenterne fra Aaret 1845 ved Kjøbenhavns Universitet. Afsluttet d. 1ste Oktbr. 1895. Kbh. 16 s.

Ikke i boghandelen.

Fortegnelse over Studenterne fra Aaret 1855. Ved Mindefesten 1895. Kbh. 8 s.

Ikke i boghandelen.

Studenterne fra 1870. Biografiske Oplysninger i Anledning af Studenter-Jubilæet 1895, samlede ved Foranstaltning af Komiteen for Festligholdelse af 25 Aars Jubilæet for Studenterne fra 1870. Kbh. 50 s.

Ikke i boghandelen.

J. N. Schultz. Personalhistoriske Optegnelser om Studenterne fra Frederiksborg lærde Skole. 1857—1871. (Indbydelsesskrift til Frederiksborg lærde Skole 1895. XXIX s.)

P. Hempel. Fortegnelse over personligt privilegerede Apothekere fra 1842—15. Decbr. 1894. (Archiv f. Pharmaci og Chemi. II. Bd. S. 5—9.)

V. Nannestad. Portraiter fra Kirken. D. G. Monrad. C. Hostrup. R. Frimodt. Bidrag til en Karakteristik af dansk Prædiken i det nittende Aarhundredes sidste Halvdel. Kbh. 178 s.

J. Schiørring. Slesvigske Kvinder i 1848—1864. Kbh. 34 s.

Festskrift udg. i Anledning af Kvindernes Udstilling fra Fortid og Nutid i København 1895. Odense. 115 s. 4⁰.

Af indholdet fremhæves: C. Bergsøe. Nogle Bemærkninger om Fru Heibergs saakaldte Selvros. S. 6—12. — C. Bournonville. Fru Phister. S. 23—26. — C. Eegholm. Fru Julie Lembcke. S. 47—53.

A. Abrahams. Minder fra min Barndom og tidlige Ungdom. Kbh. 198 s.

Af Gehejmeraad *Ditlev Ahlefeldts* Memoirer, Dagbogsoptegnelser og Brevbøger. Udg. efter Originalerne i Haseldorfs Arkiv ved *L. Bobé.* Kbh. 236 s. 4⁰.

Ikke i boghandelen.

J. Clausen. Jens Baggesen. En litterær-psychologisk Studie. Kbh. 376 s.

C. Skou. Andreas Peter Berggreen. Et Mindeskrift. Kbh. 312 s.

H. Schwanenflügel. Carl Bernhard (Andreas de Saint-Aubain) hans Liv og Forfattervirksomhed. Kbh. 156 s.

L. Nyegård. Vilhelm Birkedal. En Levnedstegning. I. 1809—49. Kbh. 388 s.

L. Helweg. H. C. Bredsted. (Gartner-Tidende. 11. Aarg. S. 57—59.)

Æfi og útfaraminning síra Jóhannis Kristjáns Briems prófasts, í Hruna. Reykjavík. 62 s.

E. Dalgas. Familien Dalgas. Slægtregister fra 1685 til 1891 med Beretninger om Familiens Medlemmer og mine egne Livserindringer. Aarhus. 74 s. *1891.*

Ikke i boghandelen.

A. Oppermann. Dalgas, Hedesagens Forkæmper. Kbh. 32 s. (Populære Smaaskrifter udg. af Studentersamfundet.)

Saga *Jóns Espólíns* hins fróða, sýslumanns í Hegranesþingi. Rituð af sjálfum honum í dönsku máli, en *G. Konraðsson* færði hana á íslenzkt mál, jók hana og hélt henni fram. Kmph. XLII + 211 s.

H. C.: Professor P. P. Freuchen. (Tidsskrift for Opmaalings- og Matrikulsvæsen. 1. Bd. S. 305—07.)

W. Behrend. J. P. E. Hartmann. En Livsskildring, udgivet paa hans 90-aarige Fødselsdag den 14. Maj 1895. Kbh. 32 s. (Populære Smaaskrifter udg. af Studentersamfundet.)

G. Heilmann. Slægten Heilmann. En Samling Levnetsbeskrivelser. Kbh. 389 s. Trykt som Manuskript. *1893*—95.

P. Hertz. Breve fra og til Henrik Hertz. Kbh. 270 s.

P. A. Heiberg. Bidrag til et psychologisk Billede af Søren Kierkegaard i Barndom og Ungdom. Efter trykte og utrykte Kilder. Kbh. 146 s.

F. Nygård. Kristen Kold. Folkehøjskolens Banebryder. I. Vandre-Aar. II. Tyve Aars Højskolevirksomhed. Odense. 206 og 302 s.

J. Langebek's Breve, udg. af det kgl. danske Selskab for Fædrelandets Historie og Sprog til Erindring om Selskabets Stiftelse den 8. Januar 1745 ved *H. F. Rørdam.* 1.—2. Halvbd. 232 og 316 s.

K. Madsen. Johan Thomas Lundbye 1818—1848. Udg. af Kunstforeningen. Kbh. 283 s.

J. P. Købke. Oberst Frederik Læssøe. (Militært Tidsskrift. 24. Aarg. S. 467—86.)

C. Møller. Fra Studenterdagene. Spredte Minder fra Fester og Forestillinger. Kbh. 148 s.

C. Boberg. En Protest m. m. i Anledning af Anton Nielsens „Seminarieliv i Fyrrerne". Kbh. 22 s.

J. Vahl. Slægtebog over Afkommet af Christjern Nielsen, Borgmester i Varde c. 1500. 14.—15. H. Kbh.

Stamtavle over Slægten Paludan-Müller med Brudstykker af flere i den indgiftede Slægter, hvoriblandt Foss, Rosenstand-Goiske, Kongslew, Lønborg, Løvenbalk, Paludan, Rothe, Selmer, Tryde, Trøner. Sluttet ved Midten af 1895. (Trykt som Manuskript.) Kbh. 28 s. Folio.

L. Petersen. Om J. Chr. Petersen og hans Papirhandel 1845—1895. Optegnelser i Anledning af Forretningens 50-aarige Bestaaen. (Trykt for Venner.) Kbh. 64 s.

Ikke i boghandelen.

E. Warming. Emil Petit. En Nekrolog. (Botanisk Tidsskrift. 19. Bd. S. 244—53.)

J. Þorkelsson. Saga Magnúsar Prúða. Kpmh. 128 s.

Niels Lunde Reiersen. (Beretninger fra Dansk fotografisk Forening. 9. Bd. S. 129—32.)

Efterladte Papirer fra den Reventlowske Familiekreds i Tidsrummet 1770—1827. Meddelelser af Arkiverne paa Pederstrup og Brahe-Trolleborg udg. paa Foranledning af C. E. Reventlow ved *L. Bobé.* 1. Bd. Kbh. 348 s. (O. m. t.: Gehejmestatsminister Grev Christian Ditlev Frederik Reventlows Breve og Dagbogs-Optegnelser i Udvalg.)

F. R. Friis. Ole Rømer. (Beretninger fra Dansk fotografisk Forening. 8. Bd. S. 166—72, 222—25.)

H. F. Rørdam. Peter Rørdam. Blade af hans Levnedsbog og Brevvexling. 3. D. 2. Afd. (1866—83.) Kbh. 310 s.

Til Minde om Pastor Thomas Rørdam. Udg. af hans Hustru. Odense. 58 s.

C. Schørring. Signe Solvejg Schørring. Et Mindeskrift. Trykt som Manuskript. Kolding. 109 s.

J. Skytte. Hjemstavnsbilleder. Sagn og Barndomsminder. Odense. 138 s.

J. W. Sødring. Erindringer fra senere Aar ved M. F. Sødring. Kbh. 366 s.

Stamtavle over Familien Thaning. Trykt som Manuskript. Kbh. 12 s. 4°.

Ikke i boghandelen.

Ljoðmæli eptir Grimur Thomsen. Nýtt safn. Kpmh. VI + 355 s.

Tietgen. Et Livsbillede. Den unge danske Købmand tilegnet. Kbh. 128 s.

E. Trier. Efterladte Papirer i Udvalg ved *P. Hansen.* Kbh. 192 s.

F. Falkenstjerne. Anton Frederik Tscherning. Et lille Mindeskrift i Anledning af Hundredaarsdagen for Tschernings Fødsel. Kbh. 32 s. (Populære Smaaskrifter udg. af Studentersamfundet.)

A. Wilde. Lyse og mørke Livserindringer 1856—1863. Kbh. 138 s.

H. Matzen. Forelæsninger over den danske Retshistorie. Offentlig Ret. III. Strafferet. Kbh. 178 s.

Samling af Danmarks Lavsskraaer fra Middelalderen med nogle tilhørende beslægtede Breve. Udg. ved *C. Nyrop* af Selskabet for Udg. af Kilder til dansk Historie. Kbh. 1. H. (S. 1—160.) [1349—1460.]

H. Olrik. Valdemarstidens kirkemagt og kongedømme. Kbh. 214 s. (O. m. t.: Konge og præstestand i den danske middelalder. 2. Bd.)

F. Nielsen. Bidrag til den evangelisk-kristelige Psalmebogs Historie. Kbh. 68 s.

K. H. N. Vinther. Oplevelser fra Menighedslivet i København og Sydøstsælland fra Aarhundredets Midte. Kbh. 174 s.

T. Løgstrup. Vor Mission. En Skildring af det danske Missionsselskab og dets Arbejde. Kbh. 104 s.

V. A. Thalbitzer og *W. Toussieng.* Den tekniske Undervisning og den dermed i Forbindelse staaende kunstneriske Undervisning i Sverige, Norge og Danmark. En sammenlignende historisk Oversigt udarbejdet efter Opfordring fra Bestyrelsen for den Letterstedtske Forening. Kbh. 288 s. 4°.

J. Larsen. Landøkonomisk Undervisning i danske Folkeskoler og Seminarier ved Begyndelsen af det 19de Aarhundrede. (Tidsskrift for Landøkonomi. 5. R. 14. Bd. S. 738—50.)

T. Lang. Et Blad af den danske Pigeskoles Historie. (Bog og Naal. 2. Aarg. S. 209—16, 233—36.)

O. Kalkar. Ordbog til det ældre danske Sprog (1300—1700). Trykt ifølge Foranledning af Universitets-Jubilæets danske Samfund. 23. H. Kbh. (3. Bd. S. 193—256.) [Natbakke—Nærværelse.]

H. F. Feilberg. Bidrag til en ordbog over jyske almuesmål. Udg. af universitetsjubilæets danske samfund. 13. h. Kbh. (2. bd. S. 129—76.) [Kirkegårdsdige—klavre.]

V. Boberg. Den danske Retskrivnings Historie i de sidste 200 År. Kortfattet fremstillet. Kbh. 70 s.

L. F. A. Wimmer. De danske runemindesmærker undersøgte og tolkede. Afbildningerne udførte af *J. M. Petersen.* I. De historiske runemindesmærker. Kbh. 174 s. Folio.

L. F. A. Wimmer. Om undersøgelsen og tolkningen af vore runemindesmærker. (Indbydelsesskrift til Kjøbenhavns Universitets Aarsfest i Anledning af H. M. Kongens Fødselsdag. S. 1—115.) Kbh. 4⁰.

Danmarks gamle Folkeviser. Danske Ridderviser, efter Forarbejder af *S. Grundtvig* udg. af *A. Olrik.* I. Bd. 1. H. Kbh. (S. 1—148.) 4⁰.

E. T. Kristensen. Danske Sagn som de har lydt i Folkemunde, udelukkende efter utrykte Kilder samlede og tildels optegnede. 3. Afd. Kjæmper. Kirker. Andre stedlige Sagn. Skatte. Silkeborg. 496 s.

E. T. Kristensen. Æventyr fra Jylland, samlede og optegnede. 3. Saml. Aarhus. 400 s. (O. m. t.: Jydske Folkeminder. 12. Saml.)

E. T. Kristensen. Fra Bindestue og Kølle. Jydske Folkeæventyr samlede og optegnede. 1. Saml. Kbh. 168 s.

P. Hansen. Illustreret dansk Litteraturhistorie. 2. Udg. 1.—2. Lev. Kbh. (S. 1—96.)

K. Gislason. Forelæsning over oldnordiske Skjaldekvad. Udg. af Kommissionen for det Arnamagnæanske Legat. Reykjavík. 328 s. (O. m. t.: Efterladte Skrifter. 1. Bd.)

F. Jónsson. Den oldnorske og oldislandske Litteraturs Historie. II. Bd. 1. H. Kbh. (S. 1—190.)

C. Bruun. Om Ludvig Holbergs trende Epistler til en højfornem Herre indeholdende hans Autobiografi. Kbh. 154 s.

S. A. Christensen. Matematikens Udvikling i Danmark og Norge i det XVIII. Aarhundrede. En matematisk-historisk Undersøgelse. Odense. 270 s.

P. Hansen. Den danske Skueplads. Illustreret Theaterhistorie. 33.—34. H. Kbh.

A. Aumont og *E. Collin.* Det danske Nationalteater 1748—1889. En statistisk Fremstilling. 1. H. Kbh. (S. 1—80.)

Tegninger af ældre nordisk Arkitektur. Udg. af *H. J. Holm, O. V. Koch* og *H. Storck.* 3. Saml. 2. Række. 1.—4. H. Kbh. 12 Tavler. Folio.

F. Becket. Altertavler i Danmark fra den senere Middelalder. Kbh. 1895. 199 s. i 4⁰ + LXXI tavler i lystryk. Folio.

J. M. Petersen. Beskrivelse og Afbildning af Kalkmalerier i danske Kirker. Med XLII Tavler. Kbh. 178 s. 4⁰.

V. Bergsøe. Trankebar-Mønter (1644—1845) samt Mønter og Medailler vedrørende den danske Handel paa Ostindien, China og Guinea (1657—1777). Kbh. 76 s. + 2 tavler. 4⁰.

C. C. Larsen. Det danske Landbrugs Historie. En kortfattet Oversigt nærmest udarbejdet til Brug ved Landbrugs- og Folkehøjskoler. Kbh. 194 s.

J. B. Krarup. Beskrivelse af Landbrugets Udvikling i Danmark fra 1835 til Nutiden. I. Det sydøstlige Jylland. Udg. ved det Kgl. danske Landhusholdnings-Selskab. Kbh. 558 s.

H. C. A. Lund. Studenterforeningens Historie 1820—70. Dansk Studenterliv i det 19. Aarhundrede. Ved Studenterforeningens 75-aarige Jubilæum. 1.—3. Lev. Kbh. (S. 1—96.)

R. Jakobsen. Optegnelser om Typografernes Stiftelse 1870—1895. Udg. af Foreningens Bestyrelse. Kbh. 44 s.
Ikke i boghandelen.

M. Rasmussen. Den tekniske Skole i Odense i Tidsrummet 1844—94. En Oversigt i Anledning af dens 50-aarige Bestaaen. Odense. 92 s. *1894.*
Ikke i boghandelen.

Malermestrenes Farvemølle. Tilbageblik paa Selskabets Virksomhed 1845—1895. Udg. ved *C. F. Stegemann.* Kbh. 104 s.
Ikke i boghandelen.

V. Bindslev. Aalborg Bys og Omegns Sparekasse 1824—1894. Historisk Fremstilling. Aalborg. 190 s. *1894?*

N. Bojsen. Meddelelser om den fellenbergske Opdragelsesanstalt Bøgildsgaards Institut i Fortid og Nutid. 2. ændrede Udg. Viborg. 76 s. *1894.*
Ikke i boghandelen

Repertorium over Legater og milde Stiftelser i Danmark med Færøerne, Island, Grønland og de vestindiske Øer stiftede før Udgangen af 1894. Udg. af *H. R. Hiort-Lorenzen* og *F. P. G. Salicath.* 2. Bd. Sjællands Stift. 1. H. Kbh. (112 s.) 4°.

L. Harbou. Omrids af danske Kvinders Virksomhed i Philantropiens Gjerning. Nedskrevet til „Kvindernes Columbiske Verdensudstilling". Kbh. 28 s.

G. Norrie. Jordemodervæsenets Udvikling i Danmark. (Tidsskrift for Jordemødre. 5. Aarg. S. 55—63, 87—94, 104—08, 141—47, 154—57.)

A. S. Steenberg. Horsens lærde Skoles Bibliotek 1745—1895. (Indbydelsesskrift til Horsens lærde Skole. 1895. S. 1—24.)

H. C. Bering-Liisberg. Et Besøg paa Rosenborg. Kbh. 48 s. (Studentersamfundets Museumsskrifter. Nr. 4.)

Smaastykker.

1.

Nogle Bemærkninger om vore romanske Kirkers Alder fremkaldte ved en Kritik af Sognepræst, Dr. Jacob Helms.

Af J. B. Løffler.

I sit Svar til mig i Anledning af min i nærværende Tidsskrift optagne Kritik af visse Partier i Indledningen til Værket over Rødding Herreds Kirker antyder bl. a. dens Forfatter, Dr. Jacob Helms, at jeg i mine saa sent fremkomne Udtalelser har benyttet mig af Materialer, som ikke stode til hans Raadighed, da han skrev. Med Hensyn til mine Ankers noget sildige Fremkomst skal jeg bemærke, dels at min Tid i de mellemliggende Aar har været fuldt optaget navnlig af litterære Arbejder af forskjellig Art, i hvis Fremme jeg ikke ønskede Afbrydelser, dels at jeg i al Almindelighed er lidet tilbøjelig til at indlade mig paa Polemik, idet Erfaringen jo noksom viser, at den kun altfor ofte i højere eller ringere Grad taber Sagen af Syne og løber ud i et lidet tiltalende Rethaveri, der søges hævdet ved tvivlsomme Midler. Særlig overfor en Mand som Dr. Helms, der har saa betydelige Fortjenester af vor middelalderlige Arkæologi, følte jeg mig, skønt kritiseret af ham, i ringe Grad opfordret til at fremkomme med Modbemærkninger, og naar jeg dog besluttede mig dertil, da var det begrundet ikke blot deri, at hans Afhandling paa væsentlige Punkter forekom mig lidet fyldestgjørende, men tillige i, at det var mig bekjendt, at der fra Dr. H.'s Haand i en nær Fremtid vilde foreligge et nyt Arbejde (Tufstenskirkerne), i hvilket det lod sig formode, at han paany agtede at optage Spørgsmaalet om Aldersforskjellen m. m. i vore Kirkebygninger

fra den ældre Middelalder. Lad mig her tilføje, at naar jeg i min for et Par Aar siden til Dansk biografisk Lexikon givne Meddelelse om Dr. Helms skrev, at hans Arbejder som Helhed tagne høre til det værdifuldeste, vor Litteratur ejer paa dette Omraade, da var den lille Reservation, jeg havde taget, fornemmelig rettet mod Indledningen til Rødding Herreds Kirker.

Hvad angaar Dr. Helms' Antydning af, at jeg i mit Indlæg har benyttet mig af senere fremkomne Materialer — en Bemærkning, hvori der kan skjule sig vidtgaaende Indrømmelser —, da er det at beklage, at han ikke nærmere præciserer, hvilke disse ere. Jeg faar da gjætte mig frem og ser saa ikke rettere end, at Doktoren nærmest sigter til min Benyttelse af vore romanske Døbefonter som Støtte for min Antagelse af, at man i den ældre Middelalder flere Steder har rejst Kirkerne gruppevis. Værket over Rødding Herreds Kirker bærer Aarstallet 1884. Af de forholdsvis sjældent forekommende firkløverformede Døbefonter har jeg i min første Artikel fra samme stærkt begrænsede Landsdel nævnet 5 og skal her oplyse om, at de findes i følgende Kirker: Esbønderup, Græsted, Helsinge, Lille-Lyngby og Vejby (Holbo og Strø Herreder, Frederiksborg Amt). I Nationalmuseets antikv.-topogr. Arkiv har der af Fonterne i Esbønderup og Græsted foreligget Tegninger henholdsvis siden 1871 og 72, og begge disse saavel som de i Helsinge og Lille-Lyngby ere omtalte af mig i Værket Sjællands Stiftslandsbykirker (1880). Med disse fire Fonter, af hvilke de tre have Skulpturer i Fordybningerne mellem de halvrunde Flige, var altsaa et paaagtelsesværdigt Forhold givet. Mit Kjendskab til Fonten fra Vejby, som ligeledes er udstyret med Billedarbejder mellem Fligene, skriver sig først fra 1885[1]). Fonterne af samme Typ paa et

[1]) Af Kirkerne i Holbo Herred ere Vejby og Valdby opførte med skaansk Sandsten til Hovedmateriale, og i Esbønderup og Nøddebo træffes ligeledes denne Stenart, der, saavidt mig bekjendt, vest for Øresundet ellers kun lejlighedsvis har fundet Anvendelse i vore Kirkebygninger til mindre arkitektoniske Enkeltheder. (Af mine Beretninger til Nationalmuseet om Undersøgelsen af Holbo Herred 1885.)

Areal af c. 8 □ Mils Størrelse findes i Skodborg og Vandfuld Herreder, og Oplysning om dem har siden 1879—80 været tilgængelig i Nationalmuseets Arkiv. Med Hensyn til Døbefonterne med to kraftigt fremspringende Hoveder, fra hvilke der udgaar fire Løvekroppe, skal jeg kun bemærke, at mange have været kjendte før 1884, samt at der for Enhver, som blot passerer Nationalmuseets Gaard og Forhal, maa være noget paafaldende i, at der blandt Samlingens tilfældigt erhvervede 8 à 10 Fonter siden 1882 haves 2, begge fra Randersegnen, med den her omhandlede Fremstilling[1]). Forholdet fra hele dette Omraade er altsaa ikke det, at jeg har benyttet mig af et Materiale, som var ukjendt i 1884, men det, at Dr. Helms ikke har haft Lejlighed til at gjøre sig bekjendt med, hvad der forelaa. Hvad jeg fra senere Tider har fremdraget som Paralleler til det her anførte, altsaa fornemmelig Masseproduktionen af Prædikestole og Altertavler i den yngre Renaissancetid, vil sikkert Ingen kunne henføre til saadanne Materialer, som jeg ikke med fuld Ret havde Lov til at pege hen paa. Sagen maa vistnok ganske i Almindelighed nærmest siges at være den, at Doktorens Opmærksomhed i ringere Grad end min har været henvendt paa den saa betydningsfulde gruppevis foretagne Udførelse, der har fundet Sted til forskjellige Tider og paa forskjellige Omraader.

I sit Svar til mig indskrænker Dr. Helms sig forøvrigt til at omtale, hvad jeg har anført vedrørende hans Maade at citere „Sjællands Stiftslandsbykirker“ paa samt, hvad jeg har skrevet om hans Benyttelse af Efterretningerne fra Æbelholt Kloster, og overfor begge disse Punkter er han af den Mening, af jeg paa en for Læseren vildledende Maade er gaaet udenom

[1]) Ved min i mit første Indlæg fremsatte Bemærkning om Døbefonten i Hals (6. R. V. 416) burde jeg have tilføjet, at Kirken her er langt yngre end Fonten. Denne maa da enten være hugget til en ældre Kirke dér paa Stedet eller ogsaa, hvad der med Henblik paa det forøvrigt meddelte vel maa siges at være det sandsynligste, hidført fra en Kirke sønder paa. — Selv paa vore mindre Øer, som f. Ex. Langeland og Ærø, lade i Fonterne bestemte Typer og karakteristiske Enkeltheder sig paavise.

Sagens Kjærne. Med min bedste Vilje kan jeg ikke se, at Dr. H. har Ret heri, tværtimod. Hvad angaar det nævnte Værk, til hvilket afdøde Kontorchef Burman Becker ligesom til de øvrige af Kirkeministeriet udgivne Arbejder om vor Middelalders Kirkebygninger har arrangeret Titlerne, da vil det i et Tidsskrift som det nærværende næppe være paa sin Plads fra min Side yderligere at komme tilbage til det, og jeg finder saa meget mindre Anledning dertil, som Dr. H. i sin Artikel selv indrømmer, at hans Maade at anføre mit Arbejde paa fornemmelig maa søges i Distraktion.

Jeg vender mig derefter mod min Omtale af Maaden, paa hvilken Dr. Helms har benyttet Efterretningerne fra Æbelholt Kloster, samt hans Kritik af denne min Omtale. — Efter at Doktoren i sin Indledning til Rødding Herreds Kirker har søgt at godtgjøre sin Formodning om, at den hugne Kamp jævnlig er bleven anvendt som Byggemiddel til Nørrejyllands Kirker langt senere ned i Tiden end man hidtil har antaget („været i fuld Gang og i fuld Kraft"), udtaler han, at man ogsaa ad anden Vej er i Stand til at finde Støtte for denne Opfattelse, og fortsætter derefter[1]): „Vi sigte herved til det Lys, der spredes over Sagen, naar vi se den i Forbindelse med Spørgsmaalet om, hvor længe man i Danmark er bleven ved at bygge og at benytte sig af Trækirker". Dr. H. henpeger hermed til Æbelholt Klosterkirke, der i 1175 eller 76 rejstes af Træ og paabegyndtes med Sten i Aarene mellem 1203—10, og bemærker, „at hvad der gjaldt dér med Hensyn til sen Overgang fra Trækirke til Stenkirke[2]), det samme maa den Gang i endnu højere Grad have gjældt vidt om i de forskjellige danske Provinsers Landdistrikter". Strax efter anfører Doktoren yderligere: „Men Klostret var først 1175 blevet flyttet hertil [Æbelholt] fra Eskildsø, og i saa sen en Tid har altsaa den nævnte Abbed [Vilhelm] villet nøjes med, at der til hans Kloster blev bygget en Trækirke". — Hvad er det nu, jeg har anket over i hele denne Fremstilling?

---

[1]) Anf. St. S. IX, Sp. 2 flg.
[2]) Udhævet af mig.

Det er fornemmelig det, at Doktoren ganske fortier, at den forladte Klosterkirke paa Eskilsø var af Sten[1]); men er dette et Faktum, og gaar man saa tillige det øvrige vedrørende Eskilsø-Æbelholt igjennem, da peger saare meget hen paa, at den nye Trækirke kun er bleven opført som et midlertidigt Gudshus, og er den det, saa taber den jo ganske den vidtrækkende Beviskraft, som Doktoren tillægger den. Det er jo nemlig klart, at der af den Omstændighed, at man paa et eller andet Sted for en Stund har maattet tage til Takke med en Trækirke, ikke kan drages nogensomhelst Slutning med Hensyn til „sen Overgang“ til et andet og varigere Materiale. I midlertidige Bygninger benytter jo vor Tid og vil sikkert ogsaa Fremtiden nu og da benytte Træ og kun det. Hvor faa Aar er det ikke siden, at en genial Kunstner her i vor By lod rejse en stolt og stilfuld Bygning af idel Træ, en Bygning, hvis Levetid enhver Ven af Arkitektur maatte beklage kun var beregnet til nogle faa Maaneder! Man kan i Middelalderen navnlig ved Opførelsen af større Kirker, hvor Forholdene ikke tillode i én Støbning at bygge en Stenkirke, have haft to Veje at gaa: enten paabegyndte og fuldførte man en Trækirke med det Haab, i en nærmere Fremtid at faa Raad til at ombytte den med en Bygning af Sten, eller ogsaa begyndte man strax med dette Materiale, men byggede da kun et Stykke ad Gangen, alt eftersom de pekuniære Vilkaar tillode (jeg nævner exempelvis Ringsted Kirke, Roskilde Domkirke, St. Knuds Kirke og Mariager Kirke). Med Henblik paa denne min Opfattelse af Trækirkers Tilbliven i Tider, hvor Stenen forlængst havde vundet Borgerret i vor monumentale Arkitektur, var der altsaa ikke den ringeste Anledning for mig til at nævne Exempler paa Anvendelsen af Træ som Hovedmateriale ved et kirkeligt Byggeforetagende. — Nu, efter at jeg og samtidig med mig Dr. Henry Petersen[2]) have udtalt os for, at

[1]) Beretning om denne Bygning har foreligget i Nationalmuseets Antikv.-topogr. Arkiv i det mindste siden 1874.

[2]) Aarb. for nord. Oldk. og Hist. 1894. S. 380. Jvfr. Danske Helgeners Levned i Oversætt. ved H. Olrik, S. 229.

Trækirken i Æbelholt ifølge alt det foreliggende sikkert maa opfattes som en midlertidig Bygning, skriver Dr. Helms i sit sidste Indlæg: „Naar jeg ser hen til, hvad vi i det hele have Grund til at mene om slige Forhold paa den Tid, vil heller ikke jeg i mindste Maade finde det usandsynligt, at man, da det laa for at bygge Æbelholt Klosters Kirke, kan fra først af have haft en saadan Tanke eller dog et saadant Ønske“ (ɔ: at opføre Kirken af Sten). Ja, om Doktoren dog blot i Indledningen til Rødding Herreds Kirker var fremkommen med denne Udtalelse, da havde jeg saavist ikke skrevet, som jeg skrev, ja slet ingen Anledning haft til at berøre hele Æbelholt Sagen.

Meget maa jeg beklage, at en saa sagkyndig Forfatter som Dr. Helms ikke har haft „Tid eller Trang“ til at meddele sine Anskuelser om enkelte af de af mig i mit første Indlæg fremsatte og fra mit Standpunkt besvarede Spørgsmaal. Havde det kunnet kræve saa megen Tid — det hastede jo slet ikke —, og maatte Trangen ikke forudsættes at være tilstede? Navnlig havde jeg da haabet paa at erfare hans Forklaring af det Faktum, at vi fra romansk Tid eje forholdsvis saa grumme faa med Tegl opførte Landsbykirker, samt af det yderst paafaldende i, at man til Indfatningsmateriale ved vore Naturstens-Kirkers Døre, Vinduer, Korbuer m. m. saa at sige altid har anvendt Brudsten, ofte Stenarter, der maatte hentes langvejs fra. Lad mig her strax tilføje, at jeg ikke havde følt mig tilfredsstillet med en Bemærkning om, at Teglen vel i Almindelighed havde været for kostbar at anvende, thi overfor en saadan Formodning havde jeg da gjort gjældende, at vi ved vore med Natursten rejste Landsbykirker allerede fra ren romansk Tid ere i Stand til at paavise selv ret ubetydelige Forandringer og Ombygninger, foretagne med den brændte Sten.

Maaden, paa hvilken Dr. Helms har formet sit Svar til mig, er kommen til at bevirke, at det Spørgsmaal, som jeg fremsatte i mit første Indlæg: Fra hvilken Tid skriver Hovedmassen af vore Brudstenskirker sig?, saa at sige ganske er traadt i Baggrunden her, og jeg skal derfor til Slutning fremkomme med nogle, for kun godt et halvt Aarstid siden

af mig gjorte Iagttagelser, der sikkert maa siges at bringe os meget betydningsfulde Skridt henimod Løsningen af Spørgsmaalet om den tilnærmelsesvise Aldersforskjel mellem vore romanske af Brudsten og med Tegl opførte Kirkebygninger.

I Forsommeren 1895 anmodede Museumsdirektør, Dr. Henry Petersen mig om at tage med sig til Vitskøl (nu Bjørnsholm) sydvest for Løgstør for om muligt ved Gravninger at fremdrage Substruktioner af Kirken ved det Cistercienserabbedi, som Valdemar den Store i 1158 havde oprettet af sit Arvegods, Byen Vitskøl med Tilliggende, til Tak for, at han Aaret forinden var undgaaet Kong Svends morderiske Anslag i Roskilde[1]). Stor var vor Glæde, da vi strax ved vor Ankomst traf paa betydelige Rester af en treskibet, med store, røde Tegl til Hovedmateriale opført Kirke[2]). De synlige Partier udgjorde Klosterkirkens vestre, som det stod os klart, i Tidernes Løb ombyggede og udvidede Del[3]), medens navnlig hele Koret øjensynligt var at søge øst i Terrænet, i en med ung Træplantning bevoxet Banke. Ved de foreløbige Gravninger, som bleve foretagne i denne, kom vi ikke blot til

[1]) Ann. eccl. Dan. I, 384. Danske Mag. I, 136 flg. Jvfr. Suhm: Danmarks Hist. VII, 6.

[2]) Om Ruinens Tilstand m. m. i forrige Aarhundredes anden Halvdel se Danske Atlas V, 35.

[3]) Klostret („Vitescola“) nedbrændte ganske i 1287 (Script. rer. Dan. III, 314, IV, 230, V, 457). Hvorvidt dette bør forstaas saaledes, at ogsaa Kirken delvis blev et Rov for Luerne, fremgaar ikke af Efterretningerne, men forskjellige Forhold synes at tale derfor. Fra Aar 1504 hedder det, at Opførelsen af Kirkens Kor er fuldført (Script. rer. Dan. IV, 463), hvoraf altsaa fremgaar, at Brøstfældighed, Ildsvaade eller Trang til mere Plads have gjort omfattende Byggearbejder fornødne. I Bergen Klosterkirke paa Rügen se vi, hvorledes den nedre Del af Højkorets romanske Apsis er bevaret, medens hele Overpartiet skriver sig fra den yngre Middelalder. Den nuværende Kirke i Vitskøl, som danner den nordre Fløj af Herregaarden Bjørnsholms tre Længer, er med Undtagelse af den nordre Mur, der hidrører fra Klostrets Dage, opført i 1668 og indviet samme Aar. Nordmurens østre Del har dannet den søndre Mur for Klosterkirkens vestlige Partier.

Kundskab om, at Kirken havde haft den ret anselige Længde af mindst 88½ Alen, men der afdækkedes tillige yderst interessante Levninger af et Højkor, som viste sig delvis at tilhøre en i romansk Stil opført Bygning, hvis Mure og Piller vare blevne opførte med røde, riflede Tegl paa en Sokkel af huggen Kamp. Men ikke nok hermed. En af de fremgravede Piller i Højkorets nordre Side viste en Arkitektur, der vexlende bestod af Halvsøjler og retvinklede Led, hvis skarpe Hjørne vendte fremad, en Ledføjning, vi gjenfinde i de ældste Partier af Ringsted Kirke, hvis Udvider (ampliator) Kong Valdemar jo havde været[1]). Vestligere i Tomten fremdroges den nedre Del af en med en anselig Halvsøjle udstyret Pille, som ligeledes paa en slaaende Maade mindede om vor ældste Teglstensarkitektur. Og Vitskøl Klosterkirke er rejst i en Egn af Landet, hvor der ligger Kirke ved Kirke opført i romansk Tid af huggen Kamp![2])

[1]) Den nævnte arkitektoniske Udsmykning er i Ringsted Kirke benyttet i Vægpillen ved Arkaden, som forbinder den søndre Korsfløj med det tilsvarende Sideskib. Motivet træffe vi ligeledes i Gesimsbaandet under den nordre Korsfløjs Taggavl (Kongegravene i Ringsted Kirke, Tavle IV, VI og VII). Paa hvilken Tid Kong Valdemar paabegyndte Ombygningen af Biskop Svend Norbagges Klosterkirke, vide vi ikke med Sikkerhed. Muligvis er det sket allerede i Begyndelsen af Treserne, men i ethvert Tilfælde maa hele Korpartiet have staaet fuldført i Sommeren 1170, da den højtidelige Skrinlæggelse af Hertug Knuds Lig fandt Sted.

[2]) I de fremgravede Rester af Vitskøl Klosterkirkes vestre Partier saavel som i de delvis bevarede og i senere Tider ombyggede Klosterfløje er anvendt en ikke ringe Mængde omhyggeligt forarbejdet Kamp, saasom Kvadre (baade med ret Flade og krumhugne efter en stor Radius), profilerede Sokkelsten, en med Billedarbejder smykket Døroverligger m. m., der hidrøre fra en nedbrudt ældre Kirke, vel nærmest fra et Gudshus, som før Klostrets Grundlæggelse og Opførelse fandtes i Vitskøl By. Vi minde her om Forholdene i Vestervig, hvor den St. Thøger viede, ejendommelige Sognekirke jo har ligget i ringe Afstand fra Klosterkirken. Om den nedbrudte Kampestenskirke i eller ved Vitskøl ville fortsatte Gravninger og Undersøgelser formentlig kunne tilvejebringe yderligere Oplysninger.

De store Fordele ved Teglen saavel i økonomisk som teknisk Henseende synes med Nødvendighed i Løbet af føje Tid at maatte være komne til at gjøre sig gjældende navnlig i saadanne Egne, hvor Ler var til Stede og ikke en særlig let behandlelig Brudsten, som f. Ex. Limstenen, laa nær for Haanden; og have vi mon ikke en Antydning af, i hvor høj Grad man vidste at værdsætte dette nye Byggemiddel, naar Forfatteren af Indskriften paa Valdemars Gravplade blandt Hovedmomenter i hans Kongegjerning udtrykkeligt nævner, at han rejste Danevirkes Mure med den brændte Sten?

Januar 1896.

Efter at ovenstaaende Bemærkninger vare indsendte til Hist. Tidsskrifts Redaktion har Museumsdirektør, Dr. Henry Petersen i Aarb. for nord. Oldk. og Hist. offentliggjort et under 11. Febr. i det kgl. nordiske Oldskriftsselskab holdt Foredrag om den paabegyndte Udgravning af Vitskøl Klosterkirke. Doktorens Opfattelse af saavel Materialforholdene som de arkitektoniske Enkeltheder i Kirkens Korparti er ganske i Overensstemmelse med min, ja han er endogsaa tilbøjelig til at antage, at det er samme Bygmester, der har virket i Vitskøl og i Ringsted, en Formodning, som ingenlunde savner Berettigelse.

2.

Jens Anderssøn Beldenak—Eggert Frille.

Af William Christensen.

Paludan-Müller har i sin Jens Andersen Beldenak[1]) aftrykt to Breve, som Jens Anderssøn skal have skrevet hjem til Danmark under sit Ophold i Lübeck, efter at han i Aug. 1522 af en hanseatisk Flåde var bleven udfriet af sit Fangenskab på Hammershus. Brevene, som Paludan-Müller kun har kendt i en nyere Afskrift[2]), er dog ikke blot uden Datering, men

[1]) 2. Oplag S. 135—37.
[2]) Hans Aftryk har af denne Grund flere urigtig gengivne Steder at opvise.

også uden nogen som helst Angivelse af, hvem der har forfattet dem; og ganske vist erklærer Udgiveren [1]), at „alle Omstændigheder“ viser, at de ikke kan være skrevne af andre end Jens Anderssøn 1522, men betragter man den af ham benyttede Afskrifts Kilde, der ligesom Afskriften findes i Rigsarkivet [2]), vil man se, at Sagen forholder sig helt anderledes. Den nævnte Kilde indeholder nemlig de to Breve i Koncept, skrevne med en Hånd, der ikke tilhører nogen anden end den fra det 15. Århundredes Historie bekendte Eggert Frille [3]). Dette fremgår tydelig nok ved en Jævnførelse med flere af de Eggert Frille vedrørende Aktstykker fra Årene 1468—69, der opbevares i Rigsarkivet [4]), og Paludan-Müllers to Breve passer da også fortræffelig ind i Eggert Frilles Liv; de er skrevne i Lübeck, efter at Christiern I den 29. Aug. 1468 havde stævnet Hr. Eggert til at møde i Kallundborg, men på den anden Side er i det mindste det første af dem ældre end 21. Oktbr. 1468, idet det åbenbart er identisk med et Brev til Rådet i Fyn, som Eggert Frille omtaler i en Skrivelse

[1]) Anf. St. S. 120.

[2]) Afskriften er indsat i Langebeks Diplomatarium bagest ved 1522; dens Kilde fandtes tidligere i Top. Saml. Pap., Odense Nr. 144, men er for ikke længe siden, efter at jeg var bleven opmærksom på den rette Sammenhæng, bleven flyttet til Pers. Saml. Pap., Eggert Frille 1468 efter $^{29}/_{8}$.

[3]) Se om ham Mollerups Biografi i Hist. Tidsskr. 5. R. V. 1—63 (jfr. 5. R. VI. 858—60).

[4]) Man sammenligne således Skrifttrækkene i Konceptens Påskrift („Copia littere domini episcopi Ottoniensis et copia littere ad consiliarios ibidem super dietam in Kalunburgh“) med Påskriften i Danske Kongers Hist., Fasc. 2, 15 a 2 og 15 b; eller man sammenligne Trækkene i selve Konceptens Begyndelsesord med Begyndelsen af Brevet i Danske Kongers Hist., Fasc. 2, 15 a 3. At det er én og samme Hand, der går igen på de her nævnte Steder, er utvivlsomt; og de mange Rettelser, som forekommer i den Koncept, der hidtil er bleven tillagt Jens Anderssøn, viser klart, at Handen ikke kan være en Skriverhand, men må være Eggert Frilles egen.

af den sidstnævnte Datum[1]). Man kunde indvende, at Begyndelsen af den på Koncepten skrevne Indholdsangivelse: „copia littere domini episcopi Ottoniensis“ måtte tale til Fordel for Paludan-Müllers Opfattelse, da det skulde synes, at disse Ord kun kan oversættes: „Kopi af et Brev fra Bispen af Odense“; og allerede Gram har da også, som det fremgår af en Påtegning med hans Hånd på selve den originale Koncept, tillagt Jens Anderssøn denne. Men selv bortset fra, at de Påskrifter, Eggert Frille giver sine Breve, ikke altid er ganske nøjagtige[2]), ser det ud til, at Sprogbrugen på det anførte Punkt i hine Tider har afveget noget fra den nu gængse[3]); der er derfor sikkert intet til Hinder for at oversætte Notitsen på Koncepten ved: Kopi af et Brev til Bispen af Odense, så at Påtegningen kommer til at gælde det sidste af Paludan-Müllers to Breve[4]), som virkelig er rettet til en (rigtignok unævnt) Biskop.

Alt, hvad Paludan-Müller[5]) véd at berette om Jens Anderssøn, medens han var i Lübeck 1522, er hentet fra de to Breve, som efter det her oplyste skyldes Eggert Frilles Pen. Vi kender således intet til de nærmere Omstændigheder ved Bispens Ophold i Lübeck i det anførte År; men at han virkelig er bleven ført til denne Stad efter Hammershus's Erob-

---

[1]) Danske Kongers Hist., Fasc. 2. 15a 2 og 3; jfr. Hist. Tidsskr. 5. R. V. 53. Se også den ovennævnte Påskrifts Udtryk: „copia littere ad consiliarios ibidem“, ɔ: i Odense Stift.

[2]) Således er der på Brevet i Danske Kongers Hist., Fasc. 2. 15a 4 skrevet: „*Copia* littere de Kalunburgis per consiliarios michi ascripta“, skønt vedkommende Aktstykke er en Original.

[3]) Poul Helgesson taler f. Eks. et Sted om et „epistola magistri Joannis Laurentii“, hvad der vistnok må over-sættes ved: et Brev til Mester Hans Lauridssøn (Heises Oversættelse af Skibby-Krøniken S. 201 [3])). Og på Dansk kan man se Eggert Frilles Datterson Anders Bille betegne Koncepten til et Brev, han 1536 1. Apr. tilskriver Johan Friis, som: Kopi af Johan Friis's Brev (Pers. Saml. Pap., Hr. Anders Billes Koncepter og Optegnelser).

[4]) Fra: „myn dotter haffuer screffuet mik til“.

[5]) Anf. St. S. 70—71.

ring, lader sig dog ikke betvivle[1]). Derimod kan det endnu tilføjes, at når Brevskriveren hos Paludan-Müller[2]) omtaler sin Datter og Dattersøn, er det selvfølgelig Eggert Frilles Datter Ermegård (gift først med Philippus Axelssøn (Thott) og derefter med Bent Torbernssøn Bille) og hendes Søn, som Talen er om; Formodningen om, at Jens Anderssøn skulde have haft en Datter, falder således bort, og det er ganske unødvendigt, når Paludan-Müller[3]) for at undskylde Bispen på dette Punkt vil opfatte Benævnelserne Datter og Dattersøn som Fejl for Søster og Søstersøn eller som Betegnelser for et andet fjernere Slægtskabsforhold.

3.

Om Lastetoldens Indførelse.

Af Nina Bang f. Ellinger.

Blandt de Midler, Peder Oxe efter sin Hjemkomst brugte for at bringe Danmarks Pengeforhold paa Fode, var Indførelsen af Lastetolden et af de vigtigste. Lastetoldens første Historie er blevet fremstillet af Prof. Troels Lund i „Historiske Skitser“ S. 75 ff., det er til denne Fremstilling, at der nedenfor skal gives et Par Bemærkninger.

Forholdene i Øresund var under Syvaarskrigen kun lidet behagelige for de søfarende Nationer; vilkaarlige Spærringer af Sundet og Beslaglæggelse af Skibe fandt hyppig Sted[4]), Forhold, der vakte den største Forbitrelse mod Danmark i Udlandet. 1567 ophørte man da med de mange større og mindre Vilkaarligheder, men paalagde til Gengæld Lastetolden. 25. Febr. udgik en Forordning, der paalagde en Told efter

---

[1]) Se Skibby-Kronikens Ord, at Jens Anderssøn ved Hammershus's Erobring „captus est cum ceteris atque a Lubicensibus tantisper detentus, donec in fuga regis Christierni sue diocęsi est restitutus“ (Rørdam, Hist. Kildeskr. I. 37).

[2]) Anf. St. S. 137, 136.

[3]) Anf. St. S. 120.

[4]) Corpus constitutionum Daniæ I (Aarene 1564—66). Troels Lund: Hist. Skitser (Peder Oxes Hjemkomst).

Skibenes Drægtighed: for hver Læst skulde der, naar Skibet var lastet, betales 1 Daler, naar det var ballastet, ½ Daler. Selve Forordningen findes ikke mere, den er heller ikke indført i Kopibøgerne, der findes kun et tysk Uddrag af den, som er trykt i Corpus constitutionum Daniæ, og som Dr. Secher mener gjort i det 18. Aarhundrede[1]). Det er til denne Forordning, den gængse Opgivelse af Toldens Størrelse støtter sig.

En Undersøgelse af Regnskabet over Lastetolden for 1567, som findes i Rigsarkivet, viser imidlertid, at Tolden lige fra Begyndelsen af ikke er blevet opkrævet efter denne Forskrift; af ballastede Skibe er der ingen Lastetold blevet betalt, undtagen af dem, der skulde til Narva, og af lastede Skibe er der ikke uden videre forlangt 1 Daler for Læsten, men Varerne er inddelte i 2 Klasser, for hvilke Prisen er henholdsvis 1 og ½ Daler pr. Læst; Kobber og engelsk Klæde indtager dog en Særstilling, for dem betales henholdsvis 3 Daler pr. Læst og 2 Daler pr. Pakke. Da Regnskabsbøgernes Vidnesbyrd ikke kan omstyrtes, ligger det nær at tænke, at det er det tyske Uddrag, der er urigtigt, men et Brev fra Kongen til Tolderen af 6. Marts 1567[2]) viser os imidlertid, at den oprindelige Forordning virkelig har været i Overensstemmelse med det tyske Uddrag. Hvorledes da forklare den store Forskel mellem Kongens Paalæg og Tolderens Opkrævninger? Brevet af 6. Marts giver os nogen Forklaring. For Tolderen i Helsingør, Henrik Mogensen, maatte Kongens Forordning, der oversendtes ham 27. Febr., — de første Handelsskibe plejede at indfinde sig først i Marts — være i høj Grad ukærkommen. Det havde ikke været noget let Hverv at være „kgl. Majestæts Tolder“ i Helsingør i de sidste Aar; 1566 var der saa lovet et nederlandsk Gesandtskab Ophør med Vilkaarlighederne[3]), og nu skulde han forelægge de intetanende Skippere Forordningen om det ny Paalæg, og det blev ham, der maatte modtage de Forbandelser og Trusler om Hævn,

[1]) Corp. const. I S. 330.
[2]) Tegn. o. a. Lande 9. S. 214—15.
[3]) Tr. Lund: anf. Skrift. S. 68—70.

de udstødte. Intet Under da, at Henrik Mogensen blev i højeste Grad betænkelig; ogsaa Købmanden i ham rørte sig, han fandt, det var for stor en Byrde at paalægge Handelen. Han søgte derfor, som det ses af det omtalte Brev af 6. Marts, strax en Samtale med Kongen [1]), traf ham formodentlig paa Frederiksborg og forestillede ham, at han ikke ene kunde paatage sig at fremføre Sagen for Skipperne, Kongen maatte sende nogle Rigsraader til Helsingør, der ved deres Nærværelse kunde støtte ham overfor Skipperne; men derom vilde Kongen intet høre, han skulde blot fremlægge Forordningen og fordre Betalingen. Men Henrik Mogensen havde mere paa Hjerte, som han formodentlig ogsaa mundtlig har fremsat for Kongen, han fandt det for urimeligt at fordre Afgift af de ballastede Skibe, og han mente, at der var saa stor Forskel paa Varernes Værdi, at man ikke kunde forlange ens Afgift af dem alle, særlig havde han for Øje Varer som Beg, Tjære og Aske, for hvilke Afgiften syntes ham for høj, og han foreslog at lave en forskellig Taxt for de forskellige Varer, men han maatte rejse hjem med uforrettet Sag. Næppe var han imidlertid kommet hjem, før han skriftlig sendte Kongen de samme Forslag, og det er paa denne sin skriftlige Henvendelse, han til Svar faar Brevet af 6. Marts. Kongen afviser atter hans Forslag, først det om Rigsraaderne, angaaende hvilket han henviser til deres Samtale; med Hensyn til Tolden gør han vel den Indrømmelse, at ballastede Skibe maa nøjes med at erlægge ¹/₄ Daler pr. Læst, men holder fast ved, at alle lastede Skibe skal betale 1 Daler pr. Læst, „hvad heller de have inde Vin eller andre ædende Varer eller og hvad for Vare, det være kan“. Tolden for Narvafarere forhøjes endog

---

[1]) Af det følgende ses, at han maa have handlet hurtig, hvis han da ikke har været spurgt til Raads ang. Sagen før Forordningens Udstedelse, og Samtalen da muligvis har fundet Sted paa et tidligere Tidspunkt. Dette er dog ikke sandsynligt; da Lastetolden Aaret efter ophævedes for Nederlænderne, vidste Henrik Mogensen ikke Besked, før Forordningen kom (Corp. const I Nr. 419). Men ogsaa om saa var, berøres Sagens Realitet ikke derved.

til 2 Daler pr. Læst [1]). Dette var Kongens Svar den 6. Marts, den 8. begyndte Skibene at komme og Henrik Mogensen at opkræve Lastetold, men — rettende sig efter sit Forslag til Kongen, ikke efter Forordningen; overfor Narvafarerne gik han videre end Kongen, idet hen forlangte 4 Daler af ladede og 3 Daler af ballastede Skibe pr. Læst. Hvad han videre har foretaget i Sagen, kan ikke ses, men 5. Maj sender Kongen ham en ny Forordning om Lastetolden, som han har „nogit ladit forvandle“, og samtidig forlanger han Forordningen af 25. Febr. sendt tilbage. Hvad denne ny Forordning gik ud paa, vides ikke, den er hverken bevaret i Original eller Afskrift, men Tolderen har da rimeligvis faaet sin Krig ført igennem, og Forordningen har fastslaaet de Taxter, han allerede har benyttet siden 8. Marts.

Det er unægtelig en dristig Optræden af Tolderen, vi her har set. Og hvorledes har han baaret sig ad overfor Skipperne? Han maa jo have vist dem den kgl. Forordning, har han da for bedre at faa dem til at sluge den bitre Pille gjort dem bekendt med sit Forslag og sagt dem, at han vilde nøjes med at opkræve efter det? Maaske er Henrik Mogensen derved kommet for meget i Forgrunden, Kongens udtrykkelige Forlangende om at faa den gamle Forordning sendt tilbage kunde tyde herpaa. Hvorledes Tolderen nu end er optraadt, saa har han handlet i Kongens velforstaaede Interesse ved at tvinge en Nedsættelse af Tolden igennem; ser man den Vrede, Lastetolden i denne betydelig mildere Skikkelse vakte

---

[1]) Brevet er trykt i Uddrag i Corp. const. I (Nr. 358), men noget vildledende. Sætningen „paa det at ballastede Skibe ikke aldeles skulle passere frit“ er uforstaaelig, da der jo 25. Febr. er paalagt en Afgift af ½ Daler, naar man ikke kender Tolderens Henvendelse til Kongen, som findes foran i Brevet og hvorpaa denne Sætning er Svar; ligeledes er det ikke rigtigt, naar der til Paabudet om at tage 2 Daler pr. Læst af Skibe, der løbe til Narva med Salt, Sild eller andre ufordægtige Varer, føjes „hvad enten de have Vin eller andre ædende Varer inde“; denne Sætning hører, som ovenfor vist, hjemme hvor Kongen indskærper sit almindelige Paabud om 1 Daler pr. Læst.

i Evropa, saa forstaar man, at Henrik Mogensen havde Ret i at mene, at det første Forlangende vilde spænde Buen saa stærkt, at den let kunde briste.

Da Lastetolden efter en delvis Afbrydelse atter indførtes 1571 30/3 [1]), fastholdtes ogsaa de ballastede Skibes Fritagelse for Tolden og Varernes Klassifikation, idet der endog indførtes en Del vigtige Nedsættelser.

Disse Bemærkninger har ikke helt kunnet klarlægge Gangen i Begivenhederne, de har kun kunnet vise, at Lastetolden, hvor betydelig en Indtægtskilde den end blev, ingensinde blev det i den Grad, som Regeringen oprindelig havde ment, og at dette ikke skyldtes Pression fra fremmede Magter, men den med Forholdene kendte Tolders Protest.

---

[1]) Corp. const. I Nr. 570.

Bøger indsendte til Redaktionen.

E. Dam, Aarhus Løveapotek 1596—1896. Et Festskrift ved 300 Aars Jubilæet, udg. paa Foranstaltning af D. M. C. Reimers. Aarhus.

A. Fabricius, Illustreret Kirkehistorie for Folket. 5.—25. H. Kbh., E. Langhoff.

Henrik Nicolai Clausen Gad, Stamtavle over Familien Clausen med Oplysning om Slægterne Bastrup, Eckermann, Frimodt, Gad, Jørgensen, Kragerup, Meyer, Neumann, Swane m. m. 2. forbedr. og forøg. Udg. Kbh., J. Frimodt.

J. Paludan, Danmarks Literatur i Middelalderen, med Henblik til det øvrige Nordens. Som Grundlag for Universitetsundervisning. Kbh., W. Prior.

Arthur Aumont og *Edgar Collin*, Det danske Nationalteater 1748—1889. En statistisk Fremstilling af det kongelige Teaters Historie fra Skuepladsens Aabning paa Kongens Nytorv 18. Decbr. 1748 til Udgangen af Sæsonen 1888—89. 2.—5. H. Kbh.

F. Stuckenberg, Fængselsvæsenet i Danmark 1742—1839. En historisk Skildring. Kbh., G. E. C. Gad.

Historiske Samlinger og Studier vedrørende Forhold og Personligheder især i det 17. Aarhundrede, udg. af *Holger Rørdam*. 2. Bd. 3. H. Kbh., G. E. C. Gad.

C. A. Garde, En Redegjørelse for Eckernfordesagen. (Særtryk af Tidsskrift for Søvæsen.) Kbh.

Meddelelser fra Krigsarkiverne, udg. af Generalstaben. 7. Bd. 4.—6. H. Kbh., Reitzelske Forlag.

Julius Clausen, Frederik Christian hertug af Augustenborg (1765—1814). En monografisk skildring. Kbh., det Schubotheske Forlag.

Efterladte Papirer fra den Reventlowske Familiekreds i Tidsrummet 1770—1827. Meddelelser af Arkiverne paa Pederstrup og Brahe-Trolleborg, udg. ved *Louis Bobé*. 2. Bd. Kbh., Lehmann & Stage.

Axel Larsen, Kejserkrigen. Et Bidrag til de nordiske Rigers Krigshistorie. Efter trykte og utrykte Kilder. 1. Afsnit. Indtil Slaget ved Lutter am Barenberge. Kbh., G. E. C. Gad.

J. Oskar Andersen, Holger Rosenkrantz den lærde. En biografisk Skildring med Bidrag til Belysning af danske Kirke- og Studieforhold i det syttende Aarhundredes første Halvdel. Kbh., A. Bang.

Johan Ottosen, Peter Hiort Lorenzen's historiske gærning. Kbh., det nordiske Forlag.

J. Paludan. Danmarks Literatur mellem Reformationen og Holberg, med Henblik til den svenske. Som Grundlag for Universitetsundervisning. Kbh., W. Prior.

S. A. Sørensen. Kjøbenhavns Belejring og Fyens Gjenerobring. Skildringer fra Carl-Gustavs-Fejden 1658—59, efter Forfatterens Død saml. af *P. Fr. Rist* og *H. W. Harbou*. Kbh., det nordiske Forlag.

Anton Andersen. Danske Forfatterinder i det nittende Aarhundrede. Biografier og Karakteristiker. Kbh., E. Langhoff.

Dat Gartenrecht in den Jacobsfjorden vnndt Bellgarden med Oversættelse. Ved *W. D. Krohn* og *B. E. Bendixen*. (Skrifter udg. af Bergens historiske Forening. Nr. 1.) Bergen.

Beskrivelser og dokumenter vedkommende kampen paa Bergens vaag 1665 ved *B. E. Bendixen*. (Skrifter udg. af Bergens historiske Forening. Nr. 2.) Bergen.

J. B. Halvorsen, Norsk Forfatter-Lexikon 1814—1880. 40.—42. H. Qvam—Rost. Krist., den norske Forlagsforening.

Historisk Tidsskrift, udg. af den norske historiske Forening. 3. Række. 3. Bd. 3. H. og 4. Bd. 1. H. Krist.

Jørgen Herman Vogts Optegnelser om sit Liv og sin Embedsvirksomhed 1847—1858, udg. af den norske historiske Forening. 2. H. Christ.

Johan Fritzner, Ordbog over det gamle norske Sprog. Omarb. forøg. og forbedret Udg. 30. H. virðingarbøn—öxultré. Krist., den norske Forlagsforening.

Norske Herredags-Dombøger, udg. for Det Norske Historiske Kildeskriftfond. 1. Række (1578—1604). IV. Dombog for 1597, ved *E. A. Thomle*. Christ.

Ewert Wrangel, Frihetstidens odlingshistoria ur litteraturens häfder 1718—1733. 4. H. Lund, C. W. K. Gleerup.

Historisk Tidskrift, utg. af svenska historiska föreningen genom *E. Hildebrand*. 15. Årg. 1895. 4. H. — 16. Årg. 1896. 1.—3. H. Sthm.

Sveriges Ridderskaps och Adels Riksdags-protokoll. 13. D. 1680. Sthm., P. A. Norstedt & söner.

Otto Sylwan, Svenska pressens historia till statshvälfningen 1772. Lund, Gleerupska Univ.-bokh.

F. Ödberg, Tidsbilder ur 1500-talets Svenska häfder. Sthm., C. E. Fritze.

C. T. Odhner, Sveriges politiska historia under konung Gustaf III:s regering. 2. D. 1779—1787. Sthm., P. A Norstedt & söner.

Den danske regering og den islandske monopolhandel, nærmest i det 18. århundrede.

Af **Jón Jónsson.**

Fra de store opdagelsers tid i slutningen af det 15. og begyndelsen af det 16. århundrede daterer sig, som bekendt, en ny epoke i verdenshistorien. Alting fik et andet udseende. Ikke blot antog de politiske forhold en ny karakter, idet der i dette tidsrum lagdes den første grund til den absolutisme, der senere hen skulde gribe så mægtigt om sig. Også på verdenshandelens område indtrådte der gennemgribende forandringer. I dette tidsrum sporer man de første grundtræk af monopol-, kolonial- og merkantilsystemet, der efterhånden udviklede sig til at blive det for lange tider herskende hovedprincip i handelspolitiken.

Det var Spanien, det rige, hvorfra de store opdagelser fra først af udgik, der trådte i skranken for disse ny principper. Handelen på de nyopdagede kolonier monopoliseredes af den spanske regering og blev dreven således i lange tider. Andre riger fulgte snart efter. Omtrent 100 år efter Vasco da Gama omsejlede Hollænderne det gode håbs forbjærg, hvorefter der i Holland opstod en mængde mindre aktieselskaber til handelen på Ostindien. I året 1602 oprettedes det hollandsk-

ostindiske kompagni med udelukkende ret til at drive handel hinsides det gode håbs forbjærg til Maghellanstrædet, og udrustedes af regeringen ligesom det engelsk-ostindiske kompagni med suveræne rettigheder. I Frankrig var det samme tilfældet. Her dreves handelen på kolonierne hele det 17. årh. igennem udelukkende af monopoliserede selskaber. I England havde Hanseaterne længe haft fast fod og opnået betydelig indflydelse på handelen på bekostning af de engelske undersåtter. Først under Elisabeth brødes deres magt, og flere engelske handelsselskaber oprettedes og begunstigedes i alle måder, deriblandt det engelsk-ostindiske kompagni (1600). Elisabeths handelspolitik fulgtes af hendes efterfølger, og Karl I. søgte senere under sin kontrovers med parlamentet at forøge kronens indtægter ved salg af monopoler. I denne sammenhæng kan endnu erindres Cromwells bekendte navigationsakt af 1651 med dens strænge beskyttelsesbestemmelser til fordel for engelsk handel og skibsfart.

I Danmark havde Hanseaterne allerede længe været så godt som enerådende med hensyn til handelen, og havde efterhånden fået tiltvunget sig vigtige privilegier. Det var først i Kristjan den 3djes tid, at der indtrådte en forandring heri, men navnlig under Frederik den 2dens regering fik deres magt og indflydelse i Danmark et sådant knæk, at de aldrig rejste sig igen. I så henseende trådte Kristjan den 4de i sine forgængeres spor. Denne fyrste fulgte det af andre europæiske regeringer givne exempel, og var bestemt på, for så vidt det stod i hans magt, at fremme og ophjælpe en selvstændig dansk handel. Udførelsen af denne tanke forberedtes ved, at han nægtede Hansestæderne stadfæstelse af deres

privilegier. Under ham begyndte Danmark også at deltage i verdenshandelen, idet der efter Hollands og Englands eksempel stiftedes et ostindisk handelskompagni (1616). Således fulgte det ene land efter det andet. Man havde haget sig fast i den idé, at monopolsystemet var det eneste holdbare og lykkebringende, det eneste fornødne til fordel og velstand for alle parter. Og skønt vi nu fordømmer dette system i stærke ord, var det dog den gang, da de store kapitaler endnu ikke var skabte og sejladsen på alle farvande mere og mindre usikker, til en vis grad berettiget.

Handelen på Island blev i fristatstiden dreven dels af Islænderne selv, dels af Nordmænd. Dog gik handelen i dette tidsrum lidt efter lidt mere over i Nordmændenes hænder[1]). Ved underkastelsen under Norge betingede Islænderne sig som en pligt af Norges konger, at de hvert år skulde sende et vist antal skibsladninger til Island, for at man skulde have sikkerhed for, at landet blev tilstrækkelig forsynet. Efterhånden gik denne islandske handel, ligesom handelen på de andre norske bilande, næsten udelukkende over i de bergensiske købmænds hænder. Men fra begyndelsen af det 15. årh. optræder en ny deltager på det islandske handelsområde, idet Engelskmændene begyndte at drive handel på Island, i førstningen uden tilladelse, senere hen dels med, dels uden samme. Hele dette årh. igennem var den islandske handel overvejende i deres hænder, dog langt fra til udelt gensidig tilfredshed. Englænderne røvede, stjal og plyndrede, hvor de kunde komme til det, og

[1]) B. Th. Melsteð: Hverjir ráku verzlun milli Íslands og annara landa á dögum hins íslenzka þjóðveldis? (Búnaðarrit IX. s. 52 ff.).

øvede vold både imod indbyggerne og kongens lensmænd, og Islænderne gjorde gengæld efter fattig lejlighed, og adskillige gange kom det til blodige sammenstød[1]). I dette århundrede begyndte Hansestæderne også at drive handel på Island, og fortrængte Engelskmændene efterhånden, skønt disse endnu i en rum tid vedblev at drive handelen. I det 16. årh. var Hansestædernes handel på Island i den største blomstring, og de favoriseredes også af den danske regering. I det hele taget var forståelsen mellem dem og Islænderne bedre end mellem disse og Engelskmændene, men at den dog ikke har været udelt, kan sluttes af en klage, Islænderne i året 1576 indgik med til kongen, hvor der ankes over, at deres varer ofte har været slette, og at de sælger for højere priser end sædvanligt. Foruden disse tvende nationer drev også Hollænderne i denne tid nogen handel på Island.

Efter hvad der er berørt i det foregående, vil det ikke forekomme os andet end naturligt, at Kristjan den 4de, idet han opmuntrede sine danske undersåtter til forøget deltagelse i handelen, også herved havde sin tanke henvendt på Island. Han bestræbte sig af al magt for at ophjælpe den danske handel og de danske købsteder, og man kan derfor ikke fortænke ham i, at han gærne vilde lade sine egne undersåtter nyde godt af fordelene ved den islandske handel, i stedet for som hidtil at overlade dem til fremmede. Desuden mente han herved bedre at kunne varetage Islændernes tarv, idet han nu fik hånd i hanke med købmændene, kunde

[1]) Finnur Magnússon: Om de Engelskes Handel og Færd paa Island i det 15. Aarh. (Nord. Tidssk. for Oldkyndighed. II. s. 112 ff.).

foreskrive dem bestemte regler, hvorefter de skulde handle, og, hvad der var endnu vigtigere, kunde meget bedre end forhen påse, at disse regler blev overholdte, og at Islænderne ikke led nogen overlast fra købmændenes side, uden at de skyldige fik sin straf. Dette havde de danske konger ikke før kunnet uden ved lange og ofte indviklede forhandlinger med vedkommende regering, og følgen var, at fremmede købmænd, som havde gjort sig skyldige i uretfærdigheder og voldshandlinger over for Islands indbyggere, ofte var gåede fuldstændig fri for straf. Det syntes således kun at måtte føre til gensidig tilfredshed og fordel, at den islandske handel kom i Danskernes hænder.

Som følge af ovennævnte grunde blev der den 20. april 1602 udstedt et privilegium for København, Malmø og Helsingør at føre enehandel på Island indtil 1614. Det var netop disse byer, Kristjan den 4de især søgte at ophjælpe og udvide, og disses borgere skulde derfor fremfor andre nyde godt af de ny foranstaltninger. Kongen fremhæver her, at han udelukker fremmede nationer fra handelen paa Island og giver den til borgerne i ovennævnte 3 byer, „efterdi vi os uden al tvivl kunne erindre samme fremmede købmænd ikke ringe profit at have af samme seglation og handling, og vi gærne så, at vore og rigens egne undersåtter den fordel at nyde måtte være næst, efterdi de, Gud være lovet, så formuende ere, både på skibe og på købmands vare, at de det gøre og dennem påtage kunne“ osv. Samtidig foreskrives der købmændene strænge regler for deres handel og opførsel, og forordningen viser, at kongen i det hele taget gjorde sig umage for at sikre Islænderne mod overgreb fra de handlendes side. Således fremhæves det,

at købmændene skal være pligtige til at forsyne Island med gode, uforfalskede og ufordærvede købmandsvarer, og at, dersom det ikke sker, skal de stå kongen til ansvar derfor. De må ikke vilkårlig forhøje prisen på varerne, men sælge dem efter gammel islandsk vis, brug og vane. De skal bruge islandsk alen, mål og vægt, og alle stridigheder, som opstår mellem købmændene og Islænderne, skal pådømmes af altinget [1]).

Man kan ikke se andet, end at Islænderne har været fornøjede med denne foranstaltning. De havde heller ingen grund til andet. Hvorfor skulde ikke Danskerne ligeså godt kunne drive handel på Island som Engelskmænd og Tydskere, og hvorfor skulde de ikke være ligeså gode at komme tilrette med som disse fremmede? Der var snarere grund til at tro, at de vilde være mere medgørlige, og i forordningen havde Islænderne desuden sort på hvidt for, at købmændene var forpligtede til at holde sig visse regler, som netop handlede til Islændernes bedste, efterrettelige, og at regeringen strængt vilde se dem på fingrene.

I begyndelsen synes der også at have hersket nogenlunde god forståelse mellem Islænderne og de handlende. Dog varede den ikke ret længe, ti af forordning af 28. apr. 1614, hvorved privilegiet blev forlænget, kan man se, at indbyggerne i Island har ført klager over nogle af købmændene, og regeringen måtte pány indskærpe disse at holde sig de foreskrevne regler nøje efterrettelig [2]). Blandt andet opkom der tvist mellem Islænderne og købmændene i anledning af prisen på varerne. Regeringen måtte til sidst skride ind og fastsætte en nøjagtig

[1]) Lovsamling for Island 1. bd. s. 139 ff.
[2]) Lovs. f. Isl. 1. bd. s. 173.

takst, hvorefter der skulde handles (1619). Denne takst var i det hele taget fordelagtig for Islænderne. Samtidig med taksten udstedtes der en forordning om de islandske handlendes privilegier, der endnu nøjere end de foregående fastsætter de regler, hvorefter købmændene har at rette sig. Her findes der indskudt adskillige ny bestemmelser i Islændernes favør, navnlig angående købmændenes omgang med indbyggerne. Det hedder i § 14 at „de (købmændene) skulle i alle måder holde dennom venligen og sagtmodeligen med god omgængelse både imod de verdslige og gejstlige, så at ingen af landsens indbyggere kunne med rette have dennom over fornævnte vore borgere og købmænd at beklage", og end videre i § 19 omtrent enslydende, at „de skulle have god forligelsemål og omgængelse med almuen, så at de ingen imod loven forurette" [1]).

Købmændene beklagede sig meget over den ny takst. De mente, at den gik deres interesser altfor nær, medens den imødekom Islændernes ønsker i næsten alle henseender. De indgik derfor gentagne gange til regeringen med petitioner om forandringer og lettelser, men forblev ubønhørte, vel nærmest på grund af, at indbyggerne i Island supplicerede imod dem og bad om at måtte beholde taksten uforandret. Desuden klagede Islænderne over, at kompagniet i mange henseender havde overtrådt taksten, både ved at sende for få varer til landet og slettere end tilforn, foruden at de solgte dem dyrere, end taksten tilholdt. Regeringen stod her fuldstændig på Islændernes side, og beviste ved at påbyde købmændene at holde dem takstens og forordningens bestem-

[1]) Lovs. f. Isl. 1. bd. s. 195 ff.

melser strængt efterrettelig, at den agtede at beskytte Islands indvånere, hvor det gjordes behov, og at den ligeså meget så på deres vel som på købmændenes. På den anden side fordrede så regeringen til gengæld af Islænderne, at de skulde strængt overholde monopolet og ikke drive nogen som helst handel med fremmede[1]).

Indtil 1660 beholdt de 3 ovennævnte byer handelen på Island. Efter den tid, men især efter det islandske kompagnis ophævelse ved forordn. af 7. marts 1662[2]), tilstedes der adskillige enkelte købmænd privilegium på at handle på visse havne i Island. Noget før og efter kompagniets ophævelse var der også adskillige planer fremme angående indrettelsen af den islandske handel, og der førtes langvarige og vidtløftige forhandlinger derom. Hovedrollen i disse forhandlinger spillede en købmand Jonas Trellund, som i nogle år havde haft privilegium på at handle på nogle islandske havne, men var raget uklar med kompagniet. Der blev nedsat en kommission til at undersøge og overveje hans forslag, men man synes ikke i begyndelsen at have kunnet komme til noget endeligt resultat. Slutningen blev dog til sidst den usalige deling af landet i 4 handelsdistrikter, en ordning, der i tidens løb skulde afstedkomme så megen tvist og uenighed og give grund til så mange højrøstede klager fra begge sider. Denne ordning blev fastslået ved en forordning af 31. juli 1662, hvorved landet blev overladt til et kompagni på 20 år og de 4 handelsdistrikter delt imellem 4 såkaldte hovedparticipanter, som så hver for sig igen kunde tage enkelte interessenter i kompagni

---

[1]) Lovs. f. Isl. 1. bd. s. 229—30.
[2]) Lovs. f. Isl. 1. bd. s. 261.

med sig. Her træffer man først noget strængere bestemmelser angående Islændernes handel, idet indbyggerne nøjagtig måtte holde sig til det distrikt, hvortil de hørte, og ikke drive handel i de andre distrikter[1]). Ved oktroy af 29. jan. 1684 skærpes bestemmelserne endnu mere, idet boslods fortabelse og slaveri på Bremerholm stilles i udsigt for dem, der handler med andre end deres egne købmænd[2]). Imidlertid blev dog Islændernes stilling endnu mere uheldig ved oktroy af 2. apr. 1689, ti her forøges distrikternes antal betydelig, hvorved hvert enkelt distrikts område naturligvis begrænsedes endnu mere end forhen og indbyggerne ligesom indestængtes i forskellige snævre indelukker[3]). Ved denne tid blev der også ansat en ny takst (1684), meget ufordelagtigere for Islænderne end den forrige af 1619, idet prisen på fremmed vare forhøjedes, medens den nedsattes på islandsk vare. Dog kan man ikke sige andet, end at regeringen i det mindste ved den måde, hvorpå taksten fastsattes, har taget tilbørligt hensyn til Islands indbyggere, ti i 1682 lod den til Island udgå en ordre om, at der skulde udsendes 4 forstandige Islændere for at forhandle om en ny takst med handelens forpagtere[4]). 3 af dem ankom til Danmark året efter og tog del i forhandlingerne, men om de har været fornøjede med denne ny takstes bestemmelser, eller det har været så slet bevendt med deres forstand, at de ikke har vidst at gøre deres mening gældende, skal jeg lade være usagt.

Det kunde synes af de ovennævnte oktroyers strænge

---

[1]) Lovs. f. Isl. 1. bd. s. 277 ff.
[2]) Lovs. f. Isl. 1. bd. s. 406 ff.
[3]) Lovs. f. Isl. 1. bd. s. 481.
[4]) Lovs. f. Isl. 1. bd. s. 386 f.

bestemmelser angående Islændernes handel, som om regeringen til dels havde fravendt dem sin gunst og endnu mere end forhen prisgivet dem til købmændene. Ser man imidlertid nøjere på sagen, vil man blive opmærksom på, at den ikke er så farlig, som den ved første øjekast ser ud til. For det første var det nødvendigt at tage strænge bestemmelser angående handel med fremmede nationer, ti engelske og hollandske fiskerskibe kredsede i mængde omkring landet, og indbyggerne ved søkanten var ofte stærkt fristede til at indlade sig med dem. De strænge bestemmelser om handelsdistrikterne skulde navnlig forebygge, at indbyggerne, når de det ene år havde taget varer på kredit hos deres købmand, kunde næste år gå til et andet distrikt med deres varer uden at gøre deres regnskab op hos den forrige. Regeringen tænkte sig desuden muligheden af at kunne kontrollere købmændene og påse, at alle havne blev forsynede med forsvarlig vare, så at ikke indbyggerne i det ene distrikt mere end i det andet kunde få grund til at klage. Taksten skulde regulere priserne hele landet over. Der findes desuden i disse oktroyer en vigtig bestemmelse, der for en stor del neutraliserer den skadelige virkning af distriktsinddelingen, den nemlig, at hvis købmændene i et distrikt ikke fører forsvarlig vare eller i det hele taget ikke i alle måder retter dem efter oktroyen, så tillades det indbyggerne at søge til nærmeste distrikt.

Omkring 1700 herskede der på Island en så stor elendighed, at det nærmest så ud til, at store strækninger af landet vilde blive lagt øde, hvis der ikke kom snarlig undsætning. Vulkanudbrud, drivis og ualmindelig hårde år forårsagede så stor hungersnød, at folk døde

i massevis, medens handelsforholdene og fæsteforholdene var mere trykkende end nogensinde før. Efter indhentet tilladelse besluttede indbyggerne nu på altinget 1701 at sende den ene af laugmændene, Lauritz Gottrup, til Danmark for at forebringe kongen indbyggernes klager og se at få udvirket nogen hjælp og en del lettelser i forskellige forhold. Han ankom til Danmark i efteråret 1701 og fik på anbefaling af Ulrik Kristjan Gyldenløve, daværende stiftbefalingsmand over Island, og grev Konrad Reventlow foretræde hos kongen og overrakte ham Islændernes klage- og bønskrift. Kongen modtog ham nådigt og nedsatte kort derpå en kommission, bestående af storkansleren grev Reventlow, geheimeråderne von Plessen, Knud Thott og Lente, etatsråd Rosenkrands, oversekretærerne Vibe og Sehested, overkammersekretær Dose, amtmanden på Island Kristjan Müller og forhenværende landfoged på Island Heidemann, til at undersøge Gottrups andragender med hensyn til Island[1]).

Efter kommissionens opfordring indgav Gottrup sine klager skriftlig og motiverede dem udførlig. De var mange og forskellige. Der ankes over jordegodsforpagternes undertrykkelser, over deres store udredning af fiskerbåde, hvorved de vanskeliggjorde bønderne udredningen af deres egne både, idet de berøvede dem en stor mængde folk, over ulovlig opkrævning af skatter og ydelser, over den store og overhåndtagende mængde betlere og løsgængere, der rendte landet rundt til stor plage for bønderne, over den lovløshed, der rådede i alle forhold, og endelig og ikke mindst over handelsforholdene og købmændene. I året 1700 havde kongen

---

[1]) Lovs. f. Isl. 1. bd. s. 562.

eftergivet købmændene 600 rdlr. i forpagtningssummen i den hensigt, at det skulde komme de fattigste over alt landet til gode. Dette var dog ikke sket, hvorimod de uddeltes vilkårlig af købmændene til enkelte folk på sydlandet, der særlig nød deres gunst. Især klager han dog over handelsdistrikternes skadelighed. Mange steder, hvor indbyggerne kun har en halv dags rejse til nærmeste handelsplads, nødes de til at gøre flere dagsrejser over bjærge og rivende floder for at komme til den handelsplads, hvorunder de hører efter oktroyen. Således t. eks. Húsavík. Til dette handelsdistrikt hørte der 12 tinglav, deriblandt et ved navn Svalbarðströnd. Herfra var der kun en sømil til Eyjafjord, men 15—16 til Húsavík, medens rejsen over land var 8 mil og vejen yderst besværlig. Noget lignende var tilfældet med Hofsós distrikt. Mellem Keflavík og Havnefjord var distrikterne så ulige delte, at mange bønder, der kunde gøre, om det skulde være, 4 rejser på en dag til Keflavík, hørte under Havnefjords distrikt, hvortil de havde 1 à 2 dagsrejser. Hvor dette og lignende var tilfældet, matte fattige bønder ofte sidde hjemme uden at kunne komme til handelspladsen, da de hverken kunde afse heste eller folk til så lang en rejse midt i den travleste tid, og de vilde hellere undvære købmændenes handelsvare, skønt de vanskelig kunde, end risikere boslods fortabelse og slaveri ved at søge til nærmeste handelsplads.

Hvad der navnlig gjorde denne ordning dobbelt ulidelig, var købmændenes strænge og smålige fortolkninger af oktroyens bestemmelser angående distrikterne. Således fremhæver Gottrup et tilfælde med en mand ved navn Hólmfastur Guðmundsson. Denne mand var bosiddende i Havnefjords distrikt, men solgte i året 1699

13 stykker fisk og nogle svømmeblærer til arbejdsfolkene i Keflavík. Da han nu var en fattig mand, der ikke havde nogen boslod, blev han til straf kagstrøgen på altinget i amtmandens overværelse. Et andet tilfælde anfører Gottrup angående sig selv. Da han skulde rejse til Danmark på Islændernes vegne, kom han til Keflavík med sin familie og tingede sig en plads på det skib, der lige skulde til at sejle herfra. Købmanden på skibet vilde kun modtage ham på den betingelse, at han købte 1 eller 2 stude og noget smør til at leve af på overrejsen. Nu lå laugmandens hjem omtr. 30 mil fra Keflavík, så det var ham fuldstændig umuligt at forskaffe sig dette hjemme fra. Han købte derfor de 2 stude hos bønderne i Keflavík distrikt. Herover blev købmanden rasende og truede bønderne med Bremerholm og al landsens ulykker, ifald de udleverede studene, hvilket de heller ikke turde, før laugmanden lovede at påtage sig alt ansvar derfor[1]).

Uagtet Islands indbyggere førte højrøstede klager over handelen og i det hele taget var højst misfornøjede med den måde, hvorpå handelen var bleven dreven i de foregående år, var det dog ingenlunde deres mening, at monopolet skulde ophæves og handelen frigives. Gottrup overbragte blandt andet et dokument, underskrevet af biskop Jón Vidalín, laugmand Páll Vidalín m. fl. fremragende mænd, hvor de udtaler sig angående dette spørgsmål. Det hedder heri, at uagtet mange er af den anskuelse, at monopolhandelen er skadelig for Island, så er dog undertegnede af den mening, at den

[1]) M. Steph. håndskrifter nr. 76, dokum. nr. 17, art. 1 (Á. M. håndskriftssamling).

for nærværende tid er højst nødvendig. Hvis ikke købmændene ifølge taksten var forpligtede til at forsyne landet, frygter de for, at ingen vilde påtage sig at sejle der hen, så længe de hårde år vedblev, ti det var forbundet med altfor stor risiko. Ligeledes måtte man da frygte for, at når fiskeriet lykkedes på en eller to havne, vilde alle stimle sammen der og ikke bryde sig om de andre havne. De nærer derfor stor betænkelighed ved at råde til nogen forandring i så henseende og anser det tilstrækkeligt, at der blot tilstræbes nogle lettelser i de nuværende forhold[1]). Selve Gottrup, som visselig i de fleste henseender til fordel for indbyggerne gik så yderlig som vel muligt, fraråder enhver forandring i retning af handelens frigivelse, og man må vel antage, at han i det hele taget har været tolk for indbyggernes anskuelser. Derimod tilråder han oprettelsen af et sluttet kompagni med den motivering, at så vil de skadelige distrikter kunne ophæves og alle og enhver tillades at handle, hvor han fandt for godt, og at der ved denne ordning af forholdene vilde blive fremkaldt en konkurrence mellem de enkelte købmænd, hvorved indbyggerne vilde vinde betydeligt. Imidlertid er laugmandens grunde, når man ser nøjere på sagen, ganske svage. Indbyggerne kunde ligeså godt under et kompagni som under separathandelen drive den trafik at tage på kredit det ene sted og så det næste år handle på et andet og også der tage på kredit, når distrikterne ophævedes, og at en kompagnihandel skulde kunne fremkalde konkurrence mellem de enkelte købmænd, er så lidet sandsynligt, at tvært imod det mod-

[1]) Steph. nr. 76, dokum. nr. 18.

satte vil forekomme os rimeligst. Imidlertid skulde dog kommissionen tage dette under overvejelse. Derimod fik Gottrup straks udvirket en ny takst, meget fordelagtig for Islænderne. Prisen på alle nødvendige og uundværlige varer blev betydelig nedsat, medens den forhøjedes på unødvendige artikler, hvorved købmændenes fordel betydelig forringedes. Endvidere blev købmændene i næst efterfølgende 4 år eftergivet 6000 rdlr. af afgiften i den hensigt, at de skulde holde sig den ny takst strængt efterrettelig og ikke gå for hårdt frem imod indbyggerne ved opkrævelsen af handelsrestancerne, som ved denne tid var løbne op til hen imod 113,000 rdlr. Her fornyedes ganske vist, ikke mindst på grund af klager fra nogle af indbyggerne over smughandel, forbudet imod handel med fremmede så vel som selve indbyggerne, men straffen for overtrædelse af dette forbud blev betydelig formildet, idet en bøde af 10 rdlr. træder her i stedet for de forrige bestemmelser om boslods fortabelse og Bremerholm[1]). Man kan således se, at regeringen så vidt muligt har begunstiget Islænderne.

Kommissionen angående Gottrups andragender arbejdede flittigt på sagerne i vinteren 1701—1702, og indgav i april sin betænkning til kongen. Den tilrådede afsendelse af tvende kommissærer til Island til nøje at undersøge forholdene. Forresten udvirkede den kgl. resolution på nogle af de vigtigste punkter i Gottrups andragender. Ladestedernes distrikter skulde efterses og lignes af den påtænkte kommission i Island, så at indbyggerne så vidt muligt faciliteredes med hensyn til

[1]) Lovs. f. Isl. 1. bd. s. 563 ff.

deres færdsel til havnene. End videre skulde der nøje undersøges, hvorledes de ovenomtalte 600 rdlr. vare blevne anvendte, og indbyggerne hjælpes til at udrede en fiskerhukkert af hver landsfjerding i kompagni med købmændene[1]). Derimod stillede kommissionen sig afgjort imod Gottrups forslag om oprettelsen af et kompagni. Den var af den mening, at handelen på Island for nærværende tid ikke kunde drives på anden måde end den gamle, og anførte som grund almuens kredit hos købmændene. Og selv om handelen med tiden kunde overgives til et kompagni, så kunde distrikterne dog ikke ophæves, ti kompagniet måtte jo dog have at vide, både hvor megen vare hvert distrikt gav, for at det derefter kunde ordinere sine skibe til at afhente varerne, som og hvad og hvor meget der behøvedes til at forsyne et sådant distrikt tilbørligt[2]).

Som følge af kommissionens betænkning blev der gjort anstalter til afsendelsen af en kommission til Island til at undersøge landets tilstand og forholdene overhovedet. Til dette arbejde udså regeringen de to Islændere assessor Árni Magnússon og laugmand Páll Vidalin. Det var ikke noget ringe arbejde, der blev dem betroet, idet de ikke blot skulde undersøge og gøre nøjagtig rede for alt jordegods i landet og skaffe sig oplysning om utallige enkeltheder i landets administration, skolevæsen, retsforhold og lign., men også undersøge og afsige dom i en hel del retssager, deriblandt sagen angående Hólmfarstur Guðmundsson. End videre måtte de fra tid til anden svare på forskellige henvendelser fra regeringen

[1]) Lovs. f. Isl. 1. bd. s. 577 ff.
[2]) Rentek. Delib. Protokol 1702 s. 363 ff.

og afgive deres betænkning over adskillige forslag, der blev sendte til dem. Herforuden skulde de nøje undersøge handelsdistrikterne og udarbejde et forslag om en bedre ordning af dem, og til sidst skulde de skaffe sig nøjagtig underretning om handelsforholdene i det hele taget. Det hedder herom i instruksens § 7: „I særdeleshed skal de erkynde sig flittigen, på hvad måde vores oktroy af de, som er forundt at besejle landet, vorder efterlevet, og om de følger den foreskrevne takst. Skulde derudi befindes nogen forseelse at være begangen, haver de det uden nogen persons anseelse flitteligen at optegne og derom deres beretning indsende“ [1]). Det lader altså til at købmændene, ifald de havde forbrudt sig imod indbyggerne, snart kunde forvente at høre domsbasunen lyde.

Det vil ikke forekomme os så underligt, når tilbørligt hensyn tages til disse mange og vigtige sager, som kommissionen skulde undersøge, at dens arbejder strakte sig over 12 år (1702—1714). Kommissionsarbejdet i Island blev betydelig forhalet ved, at Árni Magnússon gentagne gange blev kaldt til København, navnlig i anledning af forhandlinger angående handelen. Der var i årene 1704—1706 adskillige planer fremme angående oprettelsen af et islandsk kompagni. Der synes i København at have været almindelig stemning for samme. Rentekammeret foreslog det, Kommercekollegiet anbefalede det, købmændene foretrak det, guvernøren over Island Gyldenløve, amtmanden på Island Kristjan Müller og laugmand Gottrup, alle som en var de stemte for kompagnihandel. Der var også unægtelig adskillige grunde, som

[1]) Lovs. f. Isl. 1. bd. s. 584 ff.

talte for det. Købmændene opregner de utallige goder, som vilde følge heraf, hvoriblandt følgende: Kongen vil være mere sikker på afgiften, bekvemme oplagspakhuse kan bygges i København, skibene bygges i kongens riger og lande, et grønlandsk kompagni ophjælpes, de varer, som ellers må forskrives fra fremmede steder, kan kompagniet lade fabrikere i Danmark, og trafiken vil blive livligere og flere personer end hidtil få underholdning ved handelen, alt sammen som følge af sammenslutningen og den større kapital, som kompagniet råder over. Disse grunde måtte i kongens øjne unægtelig være højst bestikkende. Regeringens bestræbelser gik jo i dette tidsrum mere end nogensinde før ud på at ophjælpe den danske industri og bringe nyt liv ind i alle forhold, og var det ikke netop noget i retning af dette, købmændene lovede og hvortil deres planer sigtede? I al fald fortjente sagen at tages under grundig overvejelse. Købmændene mente desuden, at dette også vilde blive til nytte for Islænderne, idet kompagniet vilde lægge vind på at forøge hukkertfiskeriet, indføre over alt klipfisktilvirkning, ophjælpe håndværk og industri, forsyne landet bedre med varer, end de separate købmænd var i stand til, og endelig vilde de meget omdisputerede handelsdistrikter kunne ophæves [1]).

Omendskønt nu alle disse store goder, som købmændene og kompagnihandelens forkæmpere stillede i udsigt, stærkt måtte friste regeringen til at stille handelen på en anden fod end den nærværende, mente den dog ikke at burde indføre nogen forandring, inden Árni Magnússons betænkning var indhentet. Han var i denne

---

[1]) Á. M. håndskriftssaml. nr. 447 fol.

tid regeringens faktotum med hensyn til Island og islandske forhold, han havde på sine rejser lejlighed til at gøre sig bekendt med forholdene og med indbyggernes tanker og ønsker, og regeringen vidste, at den kunde forlade sig på hans gode forstand og hans ærlige stræben for at tage ligeligt hensyn til alle parters vel. Han opholdt sig i København vinteren 1705—1706, så forhandlingerne kunde uhindret fortsættes. Han stillede sig afgjort imod forslaget om oprettelsen af et kompagni. Vel mener han, at et kompagni bedre vilde være i stand til at bære tab og skade end de enkelte handelsforpagtere, og at kongen måske vilde være mere sikker med hensyn til forpagtningsafgiften, men han håber dog, at kongen ikke alene af den grund vil forandre handelen, men tage hensyn til, at den fattige islandske almue vil komme i endnu slettere omstændigheder, end sket er, ved indførelsen af kompagnihandel. Og han fører adskillige vægtige grunde frem til støtte for sin mening. Hvis et kompagni drev handelen, vilde ensartet og lige god eller slet vare blive indført i alle havne. Hvis indbyggerne så fik dårlig vare i en havn, vilde det ikke nytte dem noget at henvende sig i en anden, ti de kunde ikke der vente noget bedre. Under nærværende ordning af handelsforholdene tillades det indbyggerne at gå til en anden købmand, hvis deres egen købmand ikke fører ordentlige varer. Dette afstedkommer en vis konkurrence, idet hver enkelt købmand beflitter sig på at føre så god vare og så tilstrækkelig, at hans kunder ikke behøver at gå til en anden. Et kompagni kunde også gå meget vilkårlig frem med hensyn til prisen på den utakserede vare, både den udenlandske og den islandske, idet en ensartet pris vilde

blive indført i alle havne og indbyggerne således tvungne til at købe og sælge, da den ene købmand ikke bød større fordele end den anden. End videre vilde indbyggerne lide skade ved indleveringen af deres varer til handelen. Ved separathandelen følger enhver købmand sit eget skøn med hensyn til varernes godhed, så at den ene købmand tit modtager, hvad en anden vrager, og bonden kan ofte få sin vare antaget i et andet distrikt, hvis den vrages i dette. Anderledes derimod ved kompagnihandel, ti her vilde alle købmændene følge den samme instruks. Endelig vilde det blive endnu vanskeligere for almuen at opnå sin ret, ifald det kom til uenighed mellem den og købmændene, over for et sluttet kompagni end over for en enkelt købmand[1]).

Det er vel værd at lægge mærke til, at omtrent alle de grunde, Árni Magnússon fremfører imod kompagnihandel, hentes fra hensynet til Islændernes interesse. Det kom her til sammenstød mellem to modsatte anskuelser, den ene baseret på grunde, der formentlig gjorde det utvivlsomt, at kongen og Danmark vilde vinde ved forandringen, den anden på grunde, der ligeså utvivlsomt syntes at godtgøre, at Islands indbyggere vilde tabe ved den. Efter den gængse anskuelse om regeringens forhold til monopolhandelen og Islænderne i de tider skulde nu regeringen uden betænkning have bestemt sig for oprettelsen af et kompagni. Imidlertid var det modsatte tilfældet. Ved oktroy af 13. apr. 1706 bibeholdtes den forrige ordning af handelen. Desuden indskydes der til fordel for indbyggerne en paragraf, der påbyder nogle af købmændene (navnlig på Eyrarbakki)

---

[1]) Á. M. håndskriftss. nr. 447 fol.

at modtage slagtekvæg af almuen så vel i gode som slette fiskeåringer[1]).

Handelen fortsattes altså i det samme spor som tidligere. Efter endt undersøgelse i Island blev handelsdistrikterne af kommissærerne delte mere ligeligt end forhen, ellers stod alt ved det gamle. De handlende indgik dog tid efter anden til regeringen med petitioner om, at der måtte blive oprettet et kompagni, men Árni Magnússon fik det hver gang forpurret, og det blev ved den gamle ordning, så længe han levede. Regeringen holdt fast ved sin en gang tagne bestemmelse, og købmændenes klager over de dårlige konjunkturer og de trykkende pligter, som de syntes regeringen havde lagt på deres skuldre, førte kun til, at de adskillige gange fik eftergivet en del i afgiften af handelen for at stilles tilfreds. Det synes næsten, som om regeringen omkr. 1720, ked af de handlendes evige klager og besværinger, et øjeblik har tænkt på at opgive monopolsystemet og tillade fremmede nationer, og hvem der ellers fandt det for godt, at handle på Island. I det mindste berøres dette i nogle breve fra nævnte år. Den 30. aug. 1720 skrev landfogden på Island, Cornelius Wulf, til regeringen og frarådede stærkt at tillade fremmede at handle på Island, og forsikrede, at det vilde føre til landets ruin. Hans begrundelser er imidlertid temmelig svage, ja lige frem latterlige[2]). Af et brev af

---

[1]) Lovs. f. Isl. 1. bd. s. 629 ff.

[2]) Indkomne isl. breve før journalernes tid pk. 1 (Rigsarkivet). Han fortæller, at når Islænderne kommer til handelspladsen, forlanger de gærne en rus. Hvis købmanden ikke var samvittighedsfuld og så på indbyggernes bedste, vilde de i deres rus være lette at snyde. Dette mener han ikke, at

30. nov. s. å. kan man se, at stiftamtmanden over Island, admiral Raben, har plejet underhandlinger med købmændene angående den islandske handel og ladet dem vide, at i fald de ikke vilde fortsætte handelen på nogenlunde akceptable vilkår, vilde den blive givet til fremmede[1]).

Imidlertid gik det år for år mere og mere tilbage med handelen, og det syntes ikke at kunne blive sådan ved i længden. Handelsforpagterne kom i større og større gæld til kongen samtidig med, at de blev mere og mere ude af stand til at forsyne landet tilstrækkeligt på grund af manglende kapital. Ved udgangen af året 1731 skyldte forpagteren af Holmens og Húsavíks havne 4455 rdlr. til kongens kasse, og Rentekammeret havde derfor ladet sekvestrere hans hus og skibsladning, der til sammen ansloges til c. 3000 rdlr. Han ansås derfor ikke i stand til at forsyne sin handel videre. Havnene blev tilbudt de andre forpagtere og ligeledes opbudte ved auktion, men forgæves. Ingen vilde påtage sig handelen, og dog var Holmens havn omtrent den bedste i hele landet. Rentekammeret foreslog derfor, at kongen skulde overtage disse 2 havne, og det skete[2]). Det samme syntes i 1732 at skulle blive tilfældet med Eyrarbakki og Stykkisholm. De islandske varer var dels ved uenighed mellem handelsforpagterne indbyrdes, dels ved den almindelige fred sunkne således i pris, at det var at befrygte, at kongen formedelst købmændenes bankerotter og uformuenhed vilde blive nødt til selv at over-

---

fremmede handlende vilde gøre sig nogen skrupler over, hvilket inden kort tid vilde føre til landets totale ruin.

[1]) A. st.

[2]) Lovs. f. Isl. 2. bd. s. 134 f.

tage handelen på de fleste havne. Købmændene mente som før, at den eneste mulige udvej under disse omstændigheder var oprettelsen af et vel ordnet kompagni eller interessentskab på 10—12 år, og Rentekammeret måtte give dem ret heri. Det syntes, at det var fornødenheden selv, der rådede dertil.

I Rentekammerets forestilling til kongen angående oprettelsen af et sluttet kompagni til den islandske handel anføres grundene til dette skridt. Disse hentes fra hensynet til kongen, til interessenterne og til Islænderne. Kongen kunde ikke lide skade, da interessenterne hæftede alle for en, og var forpagtningssummen end mindre, så var den dog sikker. Interessenterne måtte selv se sig for, om de vandt eller tabte, men da de var bekendte med denne handel, måtte de selv bedst vide, hvad der tjente til deres interesse. Islands indbyggere alene kunde herved synes at komme under større tvang end tilforn ved separathandelen, da det beneficium, som de nu havde, når de ikke i en havn kunde få ordentlig vare, da at gå til en anden, af sig selv ophørte. Men ligesom indbyggerne på den ene side herved kunde stå nogen hazard, ikke alle tider at blive forsynet med så dygtig vare, som ske burde, hvorimod dog kunde og burde tages alle mulige prækautioner, så løb de på den anden side langt større fare, nemlig for aldeles på mange steder at fattes de nødtørftige levnetsmidler, om landet, når denne forpagtning ophørte, ikke fremdeles skulde blive besejlet fra Danmark, hvilket ikke kunde lade sig gøre uden ved at oprette et kompagni. Hvis det blev fremmede tilladt at besejle Island, er kammeret bange for, at de kun vilde gøre det på de tider og steder, hvor og når noget var at

fortjene, og at de ikke i tilfælde af misvækst i landet vilde være at formå til at give indbyggerne den kredit, som et kompagni vilde blive forpligtet til, endog når ingen vare var at få af indbyggerne. Handelsforpagterne satte således ved deres trusel om at opgive handelen regeringen så at sige kniven på struben og nødte den til at gå ind på deres forslag angående oprettelsen af et kompagni, hvilket også de anførte forhold stærkt tilrådede. At overlade handelen til fremmede kunde der knap være tale om under de nærværende forhold, og både regeringen og Islands indbyggere anså det for utilrådeligt af ovenanførte grunde. Regeringen måtte derfor bekvemme sig til at oprette et kompagni, og dette skete ved kgl. resolution af 15. dec. 1732[1]).

I den oktroy, der nu udfærdigedes, findes der enkelte ny bestemmelser, navnlig i Islændernes favør. Således § 9: „Hvis interessentskabet ikke, som før er meldt, til fornødenhed forsyner en eller anden havn med så gode og dygtig ekøbmandsvarer, som taksten tilholder, og sådant lovlig bevises, da skal societetet være forfalden at svare vilkårlig pengestraf til 400 rdlr., mindre eller mere efter sagens beskaffenhed, de fattige og indbyggerne i distriktet til deling . . . Den næste sysselmand ved hver havn bør, tilligemed 2de af distriktet dertil årligen på tinge udvalgte og edsvorne mænd, så snart noget skib ankommer, straks efterse alle deri befindende varer, og om nogle deriblandt måtte findes fordærvede eller uforsvarlige, da derpå at sætte en billig og ringere pris, end den sædvanlige takst medfører.“ End videre § 20: „I henseende til at indbyggerne mange

[1]) Resolutionen og Rentek. indstilling se Lovs. f. Isl. 2. bd. s. 142 ff.

steds skal være besværede ved distrikternes inddeling, at de ikke til den dem nærmeste og bekvemmeste havn er henlagte, tillades det, at indbyggerne må vælge sig, hvilken havn de herefter bekvemmeligst vil og kan søge" [1]).

Allerede det følgende år indløb der en del klager fra Island over handelen. Der klagedes især over, at de varer, som ikke anførtes i taksten, af enkelte købmænd solgtes 1/3 over den almindelige pris, at købmændene, uagtet sysselmændene på adskillige havne ved besigtigelsen af varerne havde nedsat prisen på disse, ikke desto mindre havde forhandlet dem til fuld pris, og at købmændene desuden i høj grad lagde hindringer i vejen for besigtigelsen, idet de nægtede at lade oprulle veje- og målevaren. Nogle af skibene var komne så sent til landet, at ingen besigtigelse kunde finde sted, da sysselmændene var afrejste til altinget. Desuden klagedes der fra Eyrarbakki handelssted over, at indbyggerne ikke blev tilstrækkelig forsynede med tømmer og jern, og at købmanden der på stedet, formedelst mangel på salt, ikke havde kunnet modtage indbyggernes slagtekvæg, så at en stor del af det måtte drives hjem igen. Sysselmand Bjarni Halldórsson erklærer, at det har vist sig, at denne kompagnihandel vil falde besværlig for indbyggerne, idet de nu er forbundne til at handle så godt som med en mand, og at dersom de ikke vil afhænde deres varer til den pris, som købmændene behager at

---

[1]) Oktroyen er af 3. april 1733. Lovs. f. Isl. 2. bd. s. 145 ff. Kompagniet skulde i årlig afgift til den kgl. kasse betale 8000 rdlr. i stedet for de tidligere 15000. Afgiften er rimeligvis bleven nedsat i den hensigt, at kompagniet skulde des mere lægge vind på at handle ærligt og redeligt med indbyggerne.

bestemme, kan det ikke nytte dem noget at gå til andre [1]).

Regeringen sendte disse klager til direktørerne for kompagniet og afkrævede dem en forklaring. De søgte at retfærdiggøre købmændenes fremgangsmåde i de enkelte tilfælde og erklærede derhos, at indbyggerne ikke havde den mindste årsag til at beklage sig, ti kompagniet havde gjort sig al mulig umage for at forebygge misligheder ved handelen, idet de ikke blot havde indkøbt den bedste vare, men også givet købmændene alvorlig ordre til at handle redeligt og oprigtigt med indbyggerne, hvilket de også var forvissede om, at de havde gjort [2]). De erklærede derfor, at klagerne var ugrundede og usandfærdige, og mente, at de, der havde fremsat dem, burde tiltales og straffes. At regeringen dog har været af en anden mening og givet direktørerne en reprimande, turde fremgå af en skrivelse fra disse til Rentekammeret af 14. apr. 1735 [3]). Denne reprimande har da frugtet så meget, at der fra denne tid og til 1742, da dette kompagni fratrådte, kun fremkommer yderst få klager over handelen. At der fra tid til anden fra enkelte misfornøjede blandt indbyggerne på Island fremkom forslag om forbedring og forandring af handelen, kan ikke forbause, da dette var almindeligt hele tidsrummet igennem. Regeringen var dog lovlig undskyldt for at rette sig efter disse forslag, idet de ind-

---

[1]) Indk. isl. breve før journalernes tid pk. 2.

[2]) Så vel fra denne tid som fra den nærmest foregående og efterfølgende foreligger der en del instruktioner for de farende købmænd, hvori der strængt palægges købmændene at omgås indbyggerne saledes, at de ikke med føje kan beklage sig. (instruktioner vedk. handelen på Isl. 1732—1760 i Rigsarkivet).

[3]) Indk. isl. breve før journalernes tid pk. 2.

byrdes var højst uoverensstemmende og tit og ofte af en sådan natur, at det slet ikke lod sig udføre, med mindre hele handelen blev omordnet og sat på en ny fod.

Under dette kompagni synes Hollænderne at have været meget nærgående i Island. Der førtes fra kompagniets side mange klager over, at hollandske fiskere drev ulovlig handel og fiskeri under Island, at de jog de islandske fiskerbåde væk og øvede hærværk og tyveri på kysten. Disse klager førte til, at der i året 1740 opsendtes en fregat, som opbragte 7 hollandske fiskerhukkerter, hvoraf 6 blev ført til København. I anledning heraf kom det til en ret betydelig kontrovers mellem den danske og den hollandske regering, som dog udjævnedes med tiden, uden at Hollænderne fik deres hukkerter tilbage. Dette og andre lignende tilfælde måtte bidrage til at gøre regeringen endnu mere utilbøjelig til at ophæve monopolhandelen og overlade Islænderne til sig selv.

Kompagniets forpagtningstid udløb ved udgangen af året 1742. Det var imidlertid villigt til at vedblive med handelen, men forhandlingerne strandede på, at regeringen begik den store fejl at ville forhøje forpagtningsafgiften til det dobbelte (16000 rdlr.). Regeringen mente nemlig, at kompagniet tjente godt nok til at kunne svare en sådan afgift, idet indtægterne ifølge Rentekammerets beregning beløb sig til 120,000 rdlr., medens udgifterne var 100,000 rdlr. Dette vilde kompagniet ikke gå ind på, og fratrådte derfor handelen. Da nu regeringen, inden der blev truffet nogen ny foranstaltning med hensyn til den fremtidige ordning, gærne ønskede at skaffe sig de fornødne oplysninger om alle de forhold,

der nødvendigvis måtte iagttages til landets og indbyggernes bedste, lod den i 1741 udgå et reskript til amtmanden over Island, hvori han opfordres til at skaffe disse oplysninger. Han skulde indsende en forklaring over: 1. hvor mange familjer der omtrent regnedes at høre under hver havn i Island, 2. hvor mange varer hvert af disse havnes distrikter årlig kunde behøve overførte, 3. hvor mange varer af hver slags der årlig af nuværende interessenter virkelig var udlossede på hvert handelssted, og 4. tilkendegive, hvad han enten i henseende til varernes takst, kvantitet og kvalitet eller i andre måder til handelens befordring og landets bedste eragtede tjenligt for efterfølgende tid at blive foranstaltet[1]). Man kan således se, at regeringen har været betænkt på at varetage Islændernes interesse, når det kom til en ny forpagtning.

At den ikke har ladet det blive ved ord alene, men også virkelig i gærningen har søgt at sikre indbyggerne imod de ulemper, kompagnihandelen måtte trække efter sig, beviser den ny oktroy af 13. juli 1742, hvorved handelen overlodes til hørkræmmere i København. Den søger her navnlig ved strænge bestemmelser angående besigtigelsen af varerne at bøde på den klausul i forrige oktroy, hvorved handelsdistrikterne ophævedes. Da nu indbyggerne ikke længer kunde vente, i fald slette varer blev overførte til ét distrikt, at få dem bedre i et andet, vilde regeringen dog i det mindste så vidt muligt se at træffe foranstaltninger til at sikre indførelsen af tilstrækkelige og ordentlige varer over hele landet ved at indskærpe tilsynet med købmændene. Det hedder således

---

[1]) Lovs. f. Isl. 2. bd. s. 351.

i oktroyens § 10: „Ihvorvel de til Island ankomne varer besigtiges af sysselmændene, så skal dog på alle udsendende varer, når først societetet deres generale angivelse årlig haver forfattet, siden, for ethvert skib især, indleveres en speciel angivelse over alt, hvad det haver inde, hvilken angivelse den på skibet farende købmand edelig skal pätegne, at det, som derudi er specificeret, alt sammen her fra, for at komme til Island, udgår. Dernæst skal og den ved indladningen værende toldbetjent under sin hånd og ed derpå attestere, at han har set alle de anførte ting blive indladte, og at han ved forsegling og åbning videre iagttager, at dermed, indtil skibet er passeret toldboden, ingen forandring bliver foretagen, ti, forinden sligt til Rentekammeret vorder indsendt, bliver det ingenlunde tilladt, at skibet igennem toldboden må passere, og ifald, ved skibets afsejling, når vi det på en eller anden måde lod efterse, mindre skulde befindes, end angivet er, skal vedkommende, som ommeldte attester have udstedt, straffes på deres livstid udi fæstningens slaveri. Til desto mere vished, at og de oversendende varer ere forsvarlige, skal det fornemmeste, som kornvare og deslige, besigtiges ved 2de dertil af magistraten udmeldte og ej selv i kompagniet værende gode købmænd, når det indskibes[1])."

Ved forordning af 1. dec. 1745 om forlængelse af handelsoktroyen blev den finmarkske handel forenet med den islandske, og det til liden både for sidstnævnte. For at bevæge kompagniet til også at overtage den finmarkske handel måtte regeringen bekvemme sig til at gøre det enkelte indrømmelser, navnlig med hensyn

[1]) Lovs. f. Isl. 2. bd. s. 400 ff.

til ovenanførte §, idet den helt udelodes af den ny oktroy. Rentekammeret forsvarer dette skridt ved at fremhæve, at besigtigelse af varerne ved udskibningen i København aldrig havde været påbudt ved den finmarkske handel, og at man heller ikke kunde anse den for nyttig, „dels fordi de varer, som allerede til indskibning ere indpakkede, da hverken nøje kan efterses, eller deres bonitet overalt påskønnes, dels og siden visse varer, som her holdes for friske og gode, dog kan være af den beskaffenhed, at de på så lang rejse undervejs tage skade, hvilket ikke førend ved ankomsten til landet er at påskønne[1]).“ Dette var imidlertid et skæbnesvangert skridt, som regeringen senere hen bittert kom til at angre, og det hjalp kun lidt, at tilsynet i Island blev skærpet.

Hørkræmmerkompagniet begyndte sin løbebane på en måde, som ikke kunde andet end vække vrede og uvilje både hos købmændene og Islænderne. Direktørerne for det forrige kompagni havde været erfarne mænd og vel bekendte med den islandske handel, idet de selv forhen havde faret på Island som købmænd. Det må vel nærmest tilskrives denne omstændighed, at der i dette kompagnis tid indløb så få klager over handelen. De ny direktører derimod kendte slet intet til landet eller handelsforholdene og begyndte med at afsætte de bedste og mest erfarne af de farende købmænd, i hvis sted de igen antog dels de forrige købmænds underbetjente, dels deres egne handelsbetjente, som ikke havde det ringeste begreb om islandske for-

---

[1]) Lovs. f. Isl. 2. bd. s. 559 ff. Smlgn. resol. af 25. maj 1746 (a. st. s. 566).

hold. Grunden til dette skridt må vel nærmest søges i, at direktørerne har villet gøre kompagniet enerådende med hensyn til handelen, i stedet for som tidligere at tillade dem af overkøbmændene, der havde råd til det, at tage del i handelen. Men ikke nok hermed. Direktørerne ombyttede desuden årlig de farende købmænd og forflyttede dem vilkårlig fra en havn, hvor de var blevne bekendte med handelen og indbyggerne, til en anden, hvor alle forhold var dem fremmede. Endelig fandt direktørerne for godt at fratage købmændene alle de rettigheder og sportler, de før havde nydt. Følgen heraf blev, at disse søgte at holde sig skadesløse ved at drive smughandel efter en større målestok, idet de førte anselige kvanta af kramvarer, tobak og brændevin til Island og forhandlede dem for egen regning. Direktørerne kom således herved til at skade kompagniet selv betydeligt[1]).

Ikke så snart havde hørkræmmerkompagniet begyndt sin handel på Island, før der indløb adskillige klager fra indbyggerne. Der klagedes over, at der førtes alt for lidt madvarer til landet, medens tobak og brændevin førtes i store mængder og pånødtes indbyggerne, at der nægtedes folk mel og kornvare, med mindre der betaltes med islandsk madvare, at adskillige af de varer, der førtes til landet, såsom fiskeliner, jern, tømmer og slibestene, var ubrugelige, vægt og mål ofte urigtige, og at kompagniet ofte i gode fiskeår nægtede at modtage indbyggernes fisk med den motivering, at det ikke vilde modtage mere fisk, end det kunde afsætte på Amager-

[1]) Dokumenter ang. den isl. handel og de ny indretninger 1753—1756, lit. A (i Rigsarkivet).

torv. Klagerne blev mere og mere højlydte, og der ymtedes allerede så småt om, at folk var begyndte at dø af hunger formedelst mangelfuld tilførsel af kornvare og forøget udførsel af islandsk madvare. Disse besværinger gjorde imidlertid ringere virkning, end de kunde have gjort, idet de kun sjældent var ledsagede af lovformelige beviser, og direktørerne altid over for regeringen gjorde brug af benægtelsessystemet. Regeringen søgte derfor så vidt muligt at ordne alt i mindelighed og befalede, for at stille indbyggerne tilfreds, at sysselmændene årlig skulde rekvirere, hvad der behøvedes til landets forsyning. Men alt var forgæves. Kompagniet blev ved at gå frem på den bane, det en gang havde betrådt[1]).

Virkningen af indbyggernes klager svækkedes, som sagt, dels ved at de ikke var ledsagede af uigendrivelige og lovgyldige beviser, dels ved at de kom enkeltvis. Der var ingen rigtig sammenslutning blandt Islænderne, og det faldt kompagniet meget lettere at forsvare sig og gendrive klagerne, når de blev direktørerne forelagte enkeltvis. Den islandske menige mand kunde tåle meget af købmændene, inden han blev bragt til at henvende sig til øvrigheden eller regeringen, dels fordi han i så høj en grad var afhængig af købmændene, og dels fordi han så sjældent kunde vente kraftig bistand af lovens håndhævere, sysselmændene, som købmændene på alle måder søgte at vinde for sig. Kun når det blev alt for galt, vovede man sig frem for tronens fod med besværinger. Men det var, ligesom elendigheden havde trykket sit stempel på tonen i brevene, beskyldningerne blev

---

[1]) A. st. og Promemoria fra landfoged Skúli Magnússon i „Isl. handelssager 1705—1770“ i Rigsarkivet.

svage og famlende og beviserne utilstrækkelige. Det blev bare til en klynken, som kompagniet ofte affærdigede med en energisk benægten og nogle hånende ord eller modbeskyldninger. Hidtil havde den islandske almue savnet en energisk og uegennyttig fører i kampen mod købmændene, én, som både kunde og vilde tage fat, som besad et tilstrækkeligt mod til at kaste sig ind i kampen og udholdenhed nok til ikke at opgive den, selv om den blev hård. En sådan fører fik den i landfoged Skúli Magnússon (1711—1794).

Denne mand, som fra nu af og så at sige indtil sin dødsdag førte en heftig og uafbrudt kamp imod handelsselskaberne, besad alle de evner, der pleje at udmærke den store fører. Han var godt begavet, modig, energisk og udholdende, men ved siden heraf hensynsløs og ikke alt for nøjeregnende med hensyn til valget af sine midler, når de blot kunde føre til målet. Fremfor alt besad han denne personlighedens overvældende magt over omgivelserne, der drager, selv hvor den er brutal. Han var ligesom et hoved højere end alt folket. Han var hadet og afskyet af mange, men også elsket og beundret, navnlig af den fattige almue. Næsten intet af betydning blev bragt frem på Island i det 18. århundredes sidste halvdel, uden at det jo bar hans stempel.

Hans første sammenstød med købmændene skete omkring 1743, den gang han var sysselmand i Skagafjordssyssel. Dette år skrev han til regeringen og fremførte temmelig heftige beskyldninger imod købmanden på Hofsós. Dog blev striden endnu heftigere to år senere. Købmanden havde leveret dårligt jern til indbyggerne, og disse beklagede sig derover til sysselmanden. Denne tilholdt dem at møde med jernet på tingstedet,

hvor han i købmandens overværelse lod det prøve af distriktets bedste smede, og prøven faldt uheldig ud for købmanden, der blev tvungen til at tage jernet tilbage. Men ikke nok hermed. Sysselmanden opfordrede desuden distriktets beboere til at komme frem med alt, hvad de havde på hjerte med hensyn til handelen, og der fremførtes adskillige graverende beskyldninger. Således havde der adskillige gange været ret følelig mangel på tømmer, mel og andre nødvendighedsartikler i handelen, købmanden havde solgt den utakserede vare til aldeles urimelige priser og tit og ofte uden mindste grund nægtet at modtage indbyggernes slagtekvæg. Den mest graverende beskyldning var dog den, at købmanden ofte plejede at kalde bønderne, når de kom for at handle, enkeltvis ind i butikken og afgøre forretningen for lukkede døre, for at de ikke skulde kunne føre vidner frem imod ham. Sysselmanden optog tingsvidner om alt dette og sendte dem til regeringen[1]). Desuden lagde han sag an imod købmanden for udleveringen af jernet og for at have solgt en tønde mel, som sysselmanden påstod at være blandet med jord. Sagen kom for altinget, men trak temmelig længe ud, indtil 1749, da den endelige dom faldt, og den gav sysselmanden medhold i alt væsentligt[2]). Herved blev han ligesom erklæret fører og talsmand for den islandske almue.

Det næste sammenstød var endnu langt voldsommere, idet Skúli Magnússon her ikke førte stødet imod nogen enkelt købmand, men imod centrum, imod direktørerne. Det gjaldt kompagniet som institution, kampen

---

[1]) Rentekammerets isl. journal A nr. 711.
[2]) Alþingisbók 1748 og 1749.

drejede sig om dets beståen eller ikkebeståen. Dette sammenstød fandt sted kort efter at Skúli Magnússon var bleven udnævnt til landfoged, og den nærmeste anledning var de så kaldte „ny indretninger". Landfogden havde fattet den plan at ophjælpe Island ved industrielle foretagender i stor stil og til den ende fået oprettet et aktieselskab. Men inden man begyndte at sætte dette i værk, syntes han, at det var nødvendigt at opnå kongens samtykke og understøttelse, for ligesom at påtrykke foretagendet et ubrødeligt segl, ti han var aldrig et øjeblik i tvivl om, at det vilde møde den heftigste modstand fra kompagniets side. Han rejste derfor til København i efteråret 1751 og forelagde regeringen planen. Her mødte han straks en stor imødekommenhed, og både regeringen og kongen stillede sig yderst venligt over for foretagendet. Han udvirkede kongelig resolution på adskillige punkter til fordel for interessentskabet, så som: 1. at alle i fabrikkerne stående kapitaler, aktier og effekter måtte være fri for al arrest og hæftelse, være sig enten for gæld eller hvad slags forbrydelse, undtagen crimen læsæ majestatis, 2. at kongen skænkede 6000 rdlr. til foretagendet og gårdene Reykjavík, Effersø og Hvaleyri, og 3. at indretningernes produkter måtte stå uden for taksten, så at interessenterne, efter først at have tilbudt kompagniet dem, og naar de ikke kunde enes om prisen, måtte sælge dem hvor og til hvem de vilde[1]).

Kompagniet følte sig, som venteligt var, i høj grad tilsidesat og forurettet ved disse bestemmelser, og nægtes kan det heller ikke, at der navnlig ved sidste punkt var

[1]) Lovs. f. Isl. 3. bd. s. 107.

gjort et væsentligt indgreb i dets rettigheder. Alligevel vovede direktørerne foreløbig ikke at give deres vrede luft, da det var bekendt, at kongen var meget gunstig stemt imod foretagendet. Desuden har de vel håbet på, at indretningerne inden ret længe af sig selv vilde falde til jorden. De begyndte derfor at forhandle med landfogden om prisen på produkterne, men der kunde ikke opnås enighed. Forhandlingerne antog snart en betænkelig karakter, og ordskiftet blev med hver dag mere og mere heftigt. Direktørerne mente, at kompagniet blev forurettet både med hensyn til handel og fiskeri, og at i følge oktroyen havde ingen anden ret til at drive handel. Dette indrømmede landfogden, men føjede til, at det jo stod i kompagniets magt at afværge, at dette skete, ved at gå ind på at forsyne indretningerne med fremmede varer og skaffe dem af med produkterne på rimelige vilkår. Endelig måtte regeringen gribe ind og skikke stiftamtmanden over Island, grev Rantzau[1]), til at stifte forlig. Dette lykkedes imidlertid ikke. Begge parter var blevne så ophidsede, at ingen forhandling var længer mulig. Direktørerne nægtede aldeles bestemt at indlade sig med de ny indretninger, og landfogden var ikke at bevæge til at afslå noget i sine fordringer[2]).

Efter at disse forhandlinger var faldne så ynkeligt ud, gik landfogden til regeringen og krævede bistand. Han fremhævede, at efterdi regeringen var enig med ham i, at realisationen af hans planer var den eneste udvej til at hjælpe indbyggerne op af nøden og fattigdommen, så måtte den nu ikke lade foretagendet i stikken, blot

---

[1]) Stiftamtmand 1750—1768.

[2]) Landkommissionens dokumenter, lit. TT.

fordi direktørerne viste sig halsstarrige. Slutningen blev, at regeringen i et og alt gav ham medhold. Såfremt kompagniet ikke vilde modtage indretningernes produkter eller ikke kunde komme overens med bestyrerne om prisen — det vil sige ikke vilde modtage dem til den pris, som det behagede landfogden at bestemme —, da måtte interessenterne selv føre dem ud af landet. End videre tillodes det interessenterne at føre de artikler, der skulde bruges til indretningerne, til landet på deres egne skibe og at opkøbe uld og skind i landet[1]).

Disse forhandlinger og regeringens stilling til foretagendet i det hele taget fortjener i høj grad vor opmærksomhed. Man må ikke glemme, at regeringens bestræbelser i dette tidsrum, lige så vel som i de foregående, gik ud på at udvikle dansk industri og skaffe markeder for danske produkter. De danske bilande og kolonier var naturligvis selvskrevne som markeder for den danske industri, og udelukkende for den, da jo handelen var monopoliseret. I Island havde forskellige danske produkter, som korn, klædevarer, lærred, tovværk og garvede skind, fundet god afsætning. Ved de ny foranstaltninger blev Island, i det mindste delvis, lukket som marked for disse produkter, da de nu skulde dyrkes og forarbejdes i selve landet, og regeringen befalede udtrykkeligt, at ikke blot skulde klædevarerne fra fabrikkerne i Reykjavík forhandles i alle havne, med udelukkelse af alle andre klædevarer, men at de også

[1]) Resol. 11. apr. og 8. maj 1752 (Lovs. f. Isl. 3. bd. s. 119 og 124). Smlgn. også resol. 3. apr. 1753 (Lovs. f. Isl. 3. bd. s. 163 f.), hvorved det tillades interessenterne at forhandle kødet af deres slagtekvæg i København, i fald kompagniet ikke vil modtage det.

skulde føres til København og forhandles der ved siden af de danske fabrikata, ja begunstigede dem i enkelte tilfælde fremfor disse[1]). Og ikke nok med, at regeringen ad lovens vej tilsagde de ny indretninger sin beskyttelse; også pekuniært bragte den betydelige ofre, idet de af kongens kasse blev fra tid til anden understøttede med tilskud i klingende mønt, der alt i alt beløb sig til 61000 rdlr. Regeringens forhold til de ny indretninger beviser bedre end noget andet, at den tanke lå fjærnt fra den at ville udbytte Island til fordel for Danmark.

Netop på samme tid, som landfogden arbejdede på at få de ny indretninger i stand, tog han sig også for at undersøge kompagniets handel og opdrive beviser imod det. Han var nu en gang kommen i harnisk og var ikke til sinds at hvile, før han havde fået opsamlet en sådan mængde lovformelige beviser imod det, at det blev nødt til at opgive den islandske handel og måske oven i købet udrede en klækkelig sum i skadeserstatning. Det faldt ham heller ikke så vanskeligt. Fra år til år blev kompagniets handel mere utålelig. I 1753 regnede det med klager, navnlig over utilstrækkelig meltilførsel. Til Holmens handelsplads (Reykjavík) førtes der i dette år så ringe mængder kornvare, at de af indbyggerne, som bragte 70 føringer (700 ℔) fisk til handelspladsen, kun fik ½ tønde mel, og de allerfleste fik intet. Amtmanden og landfogden gik derfor til købmanden og bad ham efterlade 20 sk℔ af den fisk, han havde fået, ti ellers kunde man forudse, at folk vilde dø af sult, men deres bøn blev nægtet. Amtmanden

[1]) Således anvendtes en del af de islandske fabrikata til hæren og flåden.

fortæller i et brev til regeringen, at købmændene på alle måder, både ved løfter og trusler, søgte at få indbyggerne til at levere fisk og kød til handelen, og gav dem ikke andet i stedet end kramvare. Ud på vinteren blev tilstanden så betænkelig, at øvrigheden måtte bryde handelshusene op og uddele de foreliggende varer. Det var navnlig landfogden, der gik i spidsen, og han måtte på adskillige steder møde i egen person, da sysselmændene ikke turde påtage sig ansvaret [1]).

Efter at der hele landet over var optaget tingsvidner angående handelen og tilstanden overhovedet, begav landfogden sig til København for at overbringe regeringen dem. Han ledsagede dem med en skrivelse, der klart fremstillede forholdene fra den tid af, da hørkræmmerkompagniet tiltrådte handelen, og som man kunde vente, lagde han ikke skjul på de dårlige sider. Han giver kompagniet skylden for al den elendighed, der herskede på Island, og slutter med at forudsige landets fuldstændige ødelæggelse og indbyggernes ruin, såfremt der ikke skete en forandring [2]). Regeringen kunde foreløbig ikke gøre andet end indskærpe kompagniet at holde sig oktroyen efterrettelig og på ny opfordre sysselmændene til at indkræve, hvad der behøvedes af varer. Klagerne var så omfangsrige og hele sagen af en sådan beskaffenhed, at den måtte undersøges grundigt, og dertil udkrævedes der tid. 1755 indsendtes igen tingsvidner, og landfogden ledsagede dem med en promemoria, hvor han foreslår, som den eneste udvej til frelse, at kongen overtager handelen [3]).

[1]) Rentek. isl. journal 1753 nr. 1830, 1832—33, 1840, 1902 o. fl.

[2]) Dokum. ang. den isl. handel og de ny indretn. 1753—56 lit. A. (Rigsarkivet).

[3]) Isl. handelssager 1705—1770 (Rigsarkivet).

I året 1756 var handelen så elendig som ingensinde før. Det var ikke nok med, at der i enkelte havne indførtes både dårlige og utilstrækkelige varer, men dette gentager sig i alle havnene. Hertil kom fiskemangel og dårligt vejrlig ved kysten, og vulkanudbrud og græsmangel i det indre af landet. Intet under derfor, at folk døde i massevis af hunger. De udtærede indbyggere faldt om af mathed under arbejdet eller sultede ihjel inde i de tomme hytter. Det ringe kvantum mel, der var blevet ført til landet, var helt råddent og vrimlede af maddiker. Alligevel var der formelig rift om det[1]). Amtmand Magnús Gíslason meddeler, at omtr. 1108 mennesker var døde af sult, og hvis kongen ikke havde forbarmet sig over landet og skænket 2000 tønder mel til de nødlidende, er det ikke godt at forudse, hvad enden vilde være bleven[2]).

Allerede den 30. marts 1756 var der bleven nedsat en kommission til at undersøge klagerne og dømme mellem kompagniet og indbyggerne. Da direktørerne beklagede sig hæftigt over de ny indretninger og til dels gav dem skylden for, at det gik som det gik med handelen, skulde denne sag også undersøges. Kommissionen bestod af viceadmiral Fontenay, etatsråderne Holmsted og Kløcker og generalprokurør Stampe. De hovedpunkter, kommissionen skulde afgive sin betænkning over, var følgende: 1. om de ny indretningers konvention af 4. jan. 1752 kunde i nogen henseende være skadelig for kompagniet, samt hvorvidt bemeldte indretningers inter-

---

[1]) Rentek. isl. journal 1756, nr. 2462—63, 2470, 2524, 2527, 2529—31, 2555 og 2572. Smlgn. Ekstrakter af nogle fra Isl. indk. breve 1743—1760 i Rigsarkivet.

[2]) Lovs. f. Isl. 3. bd. s. 258 f.

essenter havde foretaget noget kompagniet til skade; 2. om kompagniet havde forsvarlig forsynet landet efter oktroyen, og 3. hvorledes hensigten med de ny indretninger bedst kunde opnås, og hvorledes man for fremtiden bedst kunde forebygge tvistigheder mellem kompagniet og indretningerne[1]).

Til første punkt svarede kommissionen, at den ikke kunde indse, at konventionen af 1752 havde skadet kompagniet. Tvert imod mente den, at indretningerne, som utvivlsomt var såre nyttige for landet, også med tiden vilde umiddelbart blive til nytte for kompagniet ved at ophjælpe jordbruget og fiskeriet og således forbedre befolkningens kår. Angående det andet punkt fandt kommissionen, at kompagniet i adskilligt havde syndet imod oktroyen. Lige fra 1744 af havde korntilførselen været utilstrækkelig, uagtet kompagniet af regeringen mange gange var blevet formanet til at forbedre sin opførsel. Selv om tingsvidnerne fra 1755 i overensstemmelse med kompagniets udsagn til dels var urigtige, hvad der dog vist nok ikke var tilfældet, så var der dog alligevel én omstændighed, som var tilstrækkelig til at fælde kompagniet, nemlig den, at skønt de islandske embedsmænd, efter direktionens eget forslag, havde rekvireret så meget korn for år 1755, som de anså for tilstrækkeligt, og Rentekammeret havde tilstillet direktionen disse rekvisitioner i god tid, så havde de dog til adskillige af de største havne kun ført ²/₃ af det forlangte. Desuden havde madvaren undertiden været af den beskaffenhed, at man ikke kunde byde den til

---

[1]) Lovs. f. Isl. 3. bd. s. 232 og Norsk Relations- og Resolutionsprotokol 1756 nr. 39.

kreaturer, endsige til noget menneske. Da nu kompagniet ikke kunde anføre andre forsvarsgrunde end den, at indbyggerne var så luddovne, at de ikke gad være om sig, og at den herskende nød netop stammede herfra, samt at rigeligere korntilførsel end mere vilde forøge denne ladhed, så var allerede hermed dommen fældet over kompagniet. Kommissionen mente derfor, at der var god grund til at anlægge sag imod kompagniet og gøre påstand på fuld erstatning for den ødelæggelse, det havde anrettet, samt oktroyens ophævelse. Angående 3. punkt satte kommissionen sig i forbindelse med direktørerne og landfogden, og prøvede på at få dem til at slutte en overenskomst, men forgæves. Der kunde ingen enighed opnås. Kommissionen foreslog derfor at tillade interessenterne at lade deres hukkerter gå mellem Island og Danmark efter fornødenhed [1]).

Regeringen erklærede sig enig med kommissionen angående kompagniets mangelfulde forsyning af landet, og gav den medhold i, at der var fuld grund til at sagsøge kompagniet for brud på oktroyen, men den anså det dog ikke for rådeligt at anlægge sag, og det navnlig af to grunde. For det første vilde det forvolde betydelige omkostninger og medtage lang tid, for det andet vilde den omstændighed, at kompagniet blev idømt en høj bøde, hvad regeringen ikke tvivlede om at ville blive tilfældet, dersom sagen kom for lov og dom, måske give stødet til, at ingen for fremtiden turde overtage den islandske handel. Regeringen var derfor mest tilbøjelig til at vise mildhed og eftergivenhed i denne sag. Imidlertid var det dog ikke et øjeblik dens mening, at hør-

[1]) Norsk Relations- og Resolutionsprotokol 1757 nr. 56.

kræmmerkompagniet skulde vedblive at drive handelen, og den var villig til betydelige ofre, hvis den dermed kunde bevæge kompagniet til at afstå fra handelen med det gode. Sagen var nemlig den, at der endnu var 14 år tilbage af forpagtningstiden, så regeringen kunde ikke tvinge kompagniet til at træde fra uden ved dom. Regeringen foreslog derfor, at såfremt kompagniet erklærede sig villigt til at fratræde handelen inden næste års slutning (1758), skulde det ikke alene fritages for al tiltale, men desuden eftergives den halve del af afgiften for årene 1756—1758, til sammen 24000 rdlr. Dette blev stadfæstet af kongen ved resolution af 16. maj 1757 [1]).

Da resolutionen kom til Island, blev der almindelig glæde, og man troede endelig at se bedre tider i møde. Skúli Magnússon var ikke mindst glad, og han kunde også med god samvittighed tilskrive sig en del af æren for, at kompagniet nu måtte træde fra. Men han gav sig ikke tid til at hvile på sine lavrbær. Nu var netop tiden inde til at få forbedringer indførte i dette stykke. Han satte sig derfor til at nedskrive en betænkning om, hvorledes handelen burde indrettes på Island for at både kongen og indbyggerne kunde være vel tjente med det, og da hans betænkning er den første udførlige udtalelse fra islandsk side angående dette vigtige spørgsmål og ellers i mange henseender interessant, vil jeg tillade mig at anføre den her i uddrag.

Han begynder som sædvanlig med nogle stikpiller til købmændene, og beskylder dem for, at de med flid har søgt at vedligeholde indbyggernes fattigdom og uvidenhed, da disse var de grundpiller, hvorpå monopolsyste-

---

[1]) Lovs. f. Isl. 3. bd. s. 277 ff.

mets uundværlighed beroede. Imod forventning giver han købmændene til dels ret i den beskyldning, at Islænderne ved deres egen uduelighed er skyld i den herskende elendighed, idet han henpeger til det faktum, at købmændene driver al handelen med deres egne folk og for resten udfører en stor del arbejde, som indbyggerne selv burde kunne påtage sig, t. eks. at male melet, bage brødet, brygge øllet, brænde brændevinen, spinde tobakken, spinde og væve lærredet, slå fiskelinerne, slagte kvæget, salte fisken osv. Denne omstændighed i forbindelse med, at Islænderne selv hidtil har været udelukkede fra at tage del i handelen, anser landfogden for hovedgrunden til den nærværende tingenes stilling.

Handelen burde først og fremmest indrettes mere sparsommeligt end hidtil. Dette kunde ske ved at sløjfe en del af de mange havne, der årlig blev besejlede. Alt i alt besejledes der årlig 24 havne med 19 skibe af 23 købmænd med deres undergivne, som t. eks. kokke, bødkere, afhændingsmænd, arbejdskarle, halvkarle og kramboddrenge, alt i alt fra 6—12 personer i hver havn efter distriktets størrelse. Dette burde forandres i den retning, at kun 5 af de 24 havne besejledes til stadighed som hovedhavne, medens resten dels afskaffedes, dels brugtes til lade- og lossesteder for korn, fisk, tømmer osv. I hver af disse 5 hovedhavne skulde der sidde 1 overkøbmand året rundt, i modsætning til den forrige ordning, hvor de kun om sommeren opholdt sig i Island. I udhavnene derimod skulde der kun drives handel på visse tider af året. I de 5 hovedhavne burde der altid findes store oplag af fødevarer og andre nødvendighedsartikler, hvormed udhavnene i påkommende tilfælde kunde blive forsynede. Kornet burde føres umalet

til landet og indbyggerne opmuntres til at anlægge vandmøller. End videre burde bødkere og andre håndværkere nedsætte sig i hovedhavnene. Ved denne ordning, mener landfogden, kunde der spares omtr. 30,000 rdlr., som burde anvendes på de ny indretninger.

Fremfor alt burde man dog i følge landfogdens mening have opmærksomheden henvendt på, at Islands indbyggere kunde tage del i handelen. Dette vilde vel mange anse for en umulighed, men landfogden mener dog, at det kunde lade sig gøre, og foreslår følgende som den sikreste, ja vel som den eneste mulige udvej. Alle gårdejere på Island sætter efter en på tinge attesteret specification deres jordegods som underpant og forsikring imod et lån af Københavns bank eller kongens kasse, stort 150,000 rdlr., på næstkommende 5 år med gangbar rente, som årlig skulde blive betalt til visse terminer. Fortjenesten af handelen i ovennævnte 5 år skulde, efter at renter og omkostninger var fraregnede, anvendes til afbetaling af den lånte kapital, hvorimod enhver gårdejer blev ejer af en så stor del af den i handelen stikkende kapital, som proportionalt svarede til det jordegods, han oprindelig stillede som underpant. Handelen skulde, i det mindste i de første 5 år, sortere under en samlet direktion med sæde i København, og da Islænderne var medinteressenter, burde også nogle af dem sidde i direktionen.

Til slutning fremhæver landfogden stærkt monopolhandelens — navnlig den indenrigske monopolhandels — skadelighed, og erklærer sig afgjort for frihandel. Dog mener han, at frihandel for tiden umulig kan indføres på Island, begrundet på adskillige omstændigheder, som han nærmere udvikler, og hvoriblandt

han især fremhæver landets fattigdom og indbyggernes uerfarenhed. I tilfælde af, at indbyggerne selv ikke kom til at deltage i handelen, erklærer han sig mest for separathandel, idet han mener, at konkurrencen vilde være gavnlig[1]).

I sommeren 1757 var der på Island almindelig bevægelse og stærk spænding i anledning af handelsspørgsmålet. Amtmand Magnús Gíslason[2]) opfordrede alle landets sysselmænd til at give møde på Altinget for at drøfte sagen, men mange af dem var forhindrede, hvorfor man blev enig om at danne et udvalg af 6 medlemmer for at overveje spørgsmålet. Iblandt dem var landfoged Skúli Magnússon. De øvrige 5 fulgte så med ham til Vidø — landfogdens residens — og tog fat på sagen. Landfogden forelagde dem ovenanførte betænkning, som efter en uges diskussion blev antaget uforandret „og godkendt af alle udvalgsmedlemmerne“ i følge landfogdens referat. Desuden opfordrede de enstemmigt landfogden til at rejse til København i egen person for at give sagen større eftertryk.

Kort efter sin ankomst til København indsendte landfogden sin betænkning til grev Thott[3]) og en genpart deraf til grev Moltke, i den hensigt at bevæge ham til at støtte sagen. I november forelagde Thott Kammerkollegiets medlemmer landfogdens betænkning, og hver enkelt af dem skulde overveje sagen og udtale sin mening desangående. De fleste af medlemmerne udtalte sig gunstig om forslaget, ja der gik endog rygter om, at

---

[1]) Den isl. Landkommissions dokumenter lit. TT, tillæg nr. 16 (Rigsarkivet).

[2]) Magnús Gíslason var amtmand 1756—1766.

[3]) Han var ved denne tid 1. deputeret for finanserne.

kongen personlig var stemt for det, men på grund af et af medlemmernes upasselighed, og vel også på grund af Thotts betænkeligheder, opsattes sagen til næste år. Landfogden fik gentagne gange foretræde hos Thott og understøttede sagen på det kraftigste, og den 3. januar forhandlede de en hel eftermiddag. Thott lagde ingen skjul på, at han i mange henseender var gunstig stemt for forslaget, men han nærede dog store betænkeligheder ved at indføre en så gennemgribende og hovedkulds forandring. Så længe Islands indbyggere var så dårlig situerede i økonomisk henseende, som de for tiden faktisk var, mente han ikke, at de kunde tage del i handelen. Derimod udtalte han sig særdeles gunstig for genindførelse af separathandelen. Landfogden søgte af al magt at omstemme Thott, men forgæves. Han turde ikke påtage sig ansvaret for en så stor og i henseende til Islands fremtid så tvivlsom forandring[1]).

Man vil nu måske synes, at Thotts vægring ved at opfylde landfogdens ønsker, som jo gik ud på at fri Islænderne ud af handelskompagniernes kløer, nærmest måtte udtydes som forsøg på undertrykkelse af Islændernes nationale bestræbelser. Dette var dog ingenlunde tilfældet. Det var let forståeligt, at Thott måtte nære store betænkeligheder ved at gå ind på landfogdens forslag. For det første måtte det være ham som en af regeringens mest fremtrædende medlemmer vel bekendt, at kun de færreste blandt Islænderne i virkeligheden fuldt ud godkendte landfogdens plan. De allerfleste islandske embedsmænd, som i deres breve til regeringen berørte handelsspørgsmålet, betoner stærkt umuligheden

[1]) Landkommissionens dokumenter lit. TT. tillæg nr. 18.

af at indføre frihandel eller blot af at Islænderne skulde kunne tage del i handelen, og det må være nok med hensyn hertil at henvise til Rentekammerets islandske journaler fra denne tid. De yderst få skrifter eller breve fra denne tid, som helt ud anbefaler frihandel eller lignende radikale foranstaltninger, var næsten uden undtagelse anonyme, og kunde således ikke godt komme i betragtning, når talen var om en så vigtig sag[1]). Med hensyn til landfogdens angivelse, at udvalget i Vidø fuldstændig bifaldt hans plan, må det være nok at fremhæve, at udvalgets betydeligste medlem, daværende laugmand, senere amtmand og stiftamtmand Ólafur Stephensen, i alle sine breve til regeringen både før og senere stærkt betoner umuligheden af at indføre frihandel eller give Islænderne del i handelen. Ja, han kæmper endog stærkt imod alle forslag, som går i retning af handelsfrihed, som t. eks. når han i en af sine skrivelser til Landkommissionen 1770 bekæmper landfogdens handelsforslag af 1767 ved at benytte landfogdens egne ældre udtalelser om umuligheden af frihandel imod ham[2]). Desuden, hvorfor skulde udvalget have siddet en hel uge og diskuteret et forslag, som alle var enige om? Nej, sagen er vel den, at forslaget, skønt landfogden påstår det modsatte, sikkert nok, i al fald i begyndelsen, har

---

[1]) Således t. eks. en afhandling, som førte titelen „Anonymi betænkninger over den islandske handel.“ 1755. (Steph. nr. 75.) Forfatterens tanker stemmer i aldeles forbausende grad overens med landfogdens. Han foreslår, at handelen frigives for alle nationer, eller også at den overdrages til Islænderne, og at de forstrækkes med den nødvendige kapital mod underpant i jordegods. Man skulde næsten antage, at afhandlingen stammede fra landfogdens hånd, skønt stilen ikke tyder derpå.

[2]) Landkommissionens dokumenter lit. II.

mødt en bestemt modstand fra medlemmernes side, og først er gået igennem efter en heftig kamp. At forslaget er gået igennem, må vel nærmest tilskrives landfogdens overlegenhed, den han besad ikke i følge en særlig stor intelligens eller skarpsindighed, men i følge sin personligheds magt, sin energi, sin på en gang hensynsløse dristighed og sejge udholdenhed, forenet med en beundringsværdig smidighed i debatten. Disse hans egenskaber har vel her som så ofte ellers gjort udslaget og erhvervet ham modstandernes samtykke uden dog at kunne overbevise dem.

Foruden at Thott ganske naturlig måtte betænke sig to gange inden han skred til en så afgørende omvæltning i handelssagen, som landfogdens betænkning tilrådede, en omvæltning, som måtte siges at stride imod den almindelige bevidsthed i de tider, kunde det heller ikke falde vanskeligt, til trods for det sunde og berettigede i forslaget, at finde adskillige svage punkter deri. Det vilde næppe have kunnet undgås, såfremt danske købmænd i forening med Islænderne drev handelen — og det var jo meningen i følge forslaget —, at de da på grund af deres overlegenhed på det merkantile område snart måtte få afgørende indflydelse på handelens drift og vilde prøve på at føre den ind på de gamle baner, hvilket igen vilde afstedkomme evindelige kævlerier og rivninger. Og end videre, hvem vilde kunne garantere overskud af handelen, således at afdragene regelmæssigt kunde betales? Det var langt fra sjældent tilfældet, at handelen intet overskud gav, eller i al fald kun ubetydeligt. Desuden måtte der ofte fra år til år indskydes ny summer for at sætte fart i en eller anden gren af handelen, og hvor skulde Islænderne i så fald skaffe penge

fra? Disse og adskillige andre indvendinger måtte nødvendigvis påtrænge sig én, og forslaget var i det hele taget ingenlunde så overbevisende eller støttet af så vægtige argumenter, som sagens vigtighed syntes at kræve.

På grund af disse omstændigheder forekommer det os naturligt, at Thott viste forsigtighed, og at han ikke var videre tilbøjelig til, sådan som sagerne stode, at indføre så gennemgribende forandringer. Imidlertid var han tilbøjelig til at efterkomme det almindelige ønske om genindførelse af separathandelen, og opfordrede i den anledning landfogden til at fremkomme med forslag til forbedring af taksten m. m. Dette gjorde landfogden også, da sagen blev foretaget i Kammerkollegiet i februar, og da han så, at det var alvor med genindførelsen af separathandelen, indsendte han en ansøgning, hvori han andrager om, at handelen på Holmen og Húsavík måtte tilstås de ny indretninger.

I anledning af alle disse forhandlinger udkom der endelig 18. apr. 1758 en kongelig resolution, hvorved handelen på de islandske havne enkeltvis blev tilbudt lysthavende for et tidsrum af 6 år, dog med undtagelse af Holmen og Húsavík, som blev tilstået de ny indretninger[1]). Den 10. maj kom de til offentlig auktion. men der gjordes intet antageligt bud. Dette havde regeringen ikke ventet og blev lidt betænkelig ved sagens vending. Adskillige blandt det gamle hørkræmmerkompagnis medlemmer mente nu at kunne sætte regeringen kniven på struben og foreskrive den betingelser. De tilbød at overtage handelen, mod at den gamle takst

[1]) Lovs. f. Isl. 3. bd. s. 309.

bibeholdtes uforandret, og mod at regeringen tilstod dem en lille gunstbevisning: amtmand Magnús Gíslason og landfogden skulde få deres afsked. Herpå kunde regeringen naturligvis ikke indlade sig, og alle underhandlinger strandede[1]). Imidlertid prøvede man endnu en gang at lade havnene gå til auktion, men resultatet blev det samme som før[2]). Der var kun en udvej tilbage: kongen måtte overtage handelen. Dette skete så endelig ved resol. af 9. jan. 1759[3]).

Som man kunde vente, høstede Islænderne adskillige fordele ved den ny ordning. Der blev i alle henseender taget det størst mulige hensyn til deres tarv, og de havde god grund til at være fornøjede med sagernes stilling. Anderledes derimod regeringen. Det viste sig nemlig snart, at handelen kun med nød og næppe ballancerede. Den gang det blev besluttet, at kongen skulde overtage handelen, var det vel næppe regeringens mening, at den for fremtiden skulde drives for kongens regning. Det skulde blot være en foreløbig ordning, indtil man kunde få en eller anden til at overtage den på tålelige vilkår. Og i fald regeringen nogen sinde har næret den tanke, at kongen for fremtiden eller i en række af år skulde drive handelen, er den vel snart kommen bort fra den igen, da det viste sig, at den var meget nær ved at give underskud. Desuden påførte denne ordning regeringen adskillige bryderier og ubehageligheder, idet både direktionen og købmændene evig og altid henvendte sig til regeringen, selv hvor talen var om de allerubetydeligste sager. Det er derfor ikke så underligt, om rege-

[1]) Landkomm. dokumenter lit. TT, tillæg nr. 18.
[2]) Lovs. f. Isl. 3. bd. s. 339 f.
[3]) Lovs. f. Isl. 3. bd. s. 341.

ringen blev ked af denne renden på dørene og pønsede på en forandring. Herpå tyder i al fald et spørgsmål, som den allerede et år efter overtagelsen af handelen forelagde Islænderne. Spørgsmålet lyder således: „Hvilket skulde være bedre for den følgende tid, at indføre udi Island en kompagnihandel eller en fri, separat kommissionshandel fra København?“ Hvorvidt der er indløbet mange besvarelser, er mig ikke bekendt, men nok er det, at landfogden besvarede det ganske kort, og af hans svar fremgår det, som det jo var at vente, at han i tilfælde af forandring ubetinget slutter sig til en separat kommissionshandel[1]). Imidlertid blev der foreløbig ikke foretaget noget i sagen.

Som før bemærket ventede regeringen kun på lejlighed til igen at blive af med handelen, og denne lejlighed lod ikke vente længe på sig. I året 1763 tilbød det for nogle år tilbage i København dannede „almindelige handelskompagni“ at overtage den islandske handel. Da selskabet var vel situeret og rådede over store kapitaler og desuden gav smukke løfter, slog regeringen til. Oktroyen blev udstedt 15. aug. 1763[2]). Dette var et af de mest skæbnesvagre skridt, regeringen nogen sinde havde foretaget med hensyn til den islandske handel. Vel blev der taget adskillige forholdsregler imod undertrykkelser og oktroyen betydelig skærpet, idet bestemmelsen fra oktroyen af 1743 om, at købmændene skal udstede edelige attester om skibenes ladning under straf af slaveri på livstid, blev indskudt igen (§ 22), foruden strænge påbud om besigtigelsen af varerne, men alt

[1]) Steph. nr. 55.
[2]) Lovs. f. Isl. 3. bd. s. 467 ff.

dette kunde dog ikke forhindre, at selskabet inden kort tid kom i et yderst spændt forhold til indbyggerne på Island og tilsidst opnåede at gøre sig næsten endnu mere forhadt end hørkræmmerkompagniet. Hertil kom endnu, at man begik den store fejl at forene de ny indretninger med handelen, hvorved der inden kort tid opstod hæftige rivninger og senere voldsomme retstrætter, som tilsidst endte med indretningernes så godt som totale ødelæggelse. Regeringen selv blev mere og mere betænkelig ved den vending, sagen tog, og vilde heller end gærne befri sig og Islænderne for kompagniet, men det var lettere sagt end gjort. Regeringen holdt dog øje med kompagniet og fik også lejlighed til at minde det om, at det ikke ustraffet kunde tillade sig at bryde oktroyen. I året 1768 førte kompagniet et parti mel til Island, som ved nærmere eftersyn viste sig at være helt bedærvet og fuldt af maddiker. Ved efterretningen herom besluttede regeringen at anlægge sag imod kompagniet[1], og ved en kommissionsdom af 8. febr. 1772 forpligtedes kompagniet til at betale en bøde af 4400 rdlr.[2]).

Der var ved denne tid begyndt at vise sig adskillige, om end svage tegn til, at man så småt var i færd med at komme bort fra merkantilismen og monopolsystemet. For det meste var det dog endnu kun enkelte personer, som trådte op imod den, og deres stemme var nærmest at ligne ved råberens i ørkenen. Merkantilismen vedblev endnu i adskillige år både i Danmark og i andre europæiske lande at bestå som det en gang

[1]) Lovs. f. Isl. 3. bd. s. 632 f.
[2]) Kongel. resolutioner f. Island 1773 nr. 1 (Rigsarkivet). Lovs. f. Isl. 4. bd. s. 6.

både i teori og praksis knæsatte princip. Der begyndte dog som sagt allerede at vise sig tegn til forandring. Således frigaves allerede 1755 handelen på Vestindien for alle danske undersåtter. Med hensyn til den islandske handel synes regeringen at have været i en vis forlegenhed. At lade det almindelige handelskompagni blive ved handelen måtte forekomme regeringen betænkeligt, da kompagniet ligefrem syntes at foragte oktroyens bestemmelser og var over al måde forhadt på Island; at indføre frihandel var næsten lige så betænkeligt og udkrævede i al fald den største forsigtighed og lange og omhyggelige forberedelser. Misfornøjelsen med kompagniet var almindelig, men dog var det kun yderst få stemmer, der hævede sig til fordel for frihandelen, og det var egentlig ikke uden to mænd, der fuldt ud tilrådede den, nemlig landfogden og en forhenværende islandsk købmand Thomas Balle. Den sidstnævnte udgav i 1760—61 en bog, hvor han tager ordet for indførelsen af frihandel på Island [1]). Bogen vidner om en stor kærlighed til Island, men forfatterens bevisførelse for frihandelens fordelagtighed er meget svag, og består egentlig kun i denne passus: Island og Islænderne er sunkne ned i armod og fattigdom under monopolhandelen, derfor må de kunne rejses igen, når denne ophæves. At regeringen dog virkelig har tænkt på forandringer med hensyn til handelen på Island, fremgår af en skrivelse fra stiftamtmanden over Island, Baron von Pröck, dat. 28. nov. 1769 [2]). Af denne skrivelse kan man se, at det har været påtænkt at sende ham og nogle andre som kom-

[1]) Oeconomiske Tanker ofver Island til høyere Betænkning. I—II. Kjøbenh. 1760—61.
[2]) Islandske handelssager 1765—1770.

missærer til Island for at undersøge adskillige forhold. I en unavngiven plan til instruks, som følger hermed, hedder det i § 10: . . „de bør lægge særdeles vind på at undersøge landets indvortes og udvortes handel og undersøge, hvorledes den sidste oktroy er efterlevet, hvilket tydelig og sandfærdig bør oplyses og indberettes, hvad enten de handlendes forhold befindes godt eller misligt“, og i § 11: „De bør med al betænksomhed og moden overvejelse, så vel selv som med betjenternes konsultation, overlægge og indberette, hvorledes en fri handel på Island til fordel for indbyggerne samt nytte for kongen og undersåtterne i Danmark og Norge kan iværksættes, og på hvad måde sådant kunde ske, samt nøje eftergranske, hvor vidt landets beboere kunne til denne handelens forandring kontribuere“.

Der blev imidlertid ikke noget af denne kommission, men året efter (1770) blev den såkaldte „landkommission“ sendt til Island. I kommissionens omfangsrige instruks handler § 4 om handelen. Her fremhæves det udtrykkelig, at regeringen tænker på, når det alm. handelskompagnis forpagtningstid er udløben, at indføre frihandel. Imidlertid skal kommissionen undersøge og overveje, hvor vidt en sådan frihandel holdes for nyttig eller ikke i henseende til landet, kongen og den almindelige interesse, hvorledes den i sin tid kunde være at anlægge eller indrette, og endelig hvorledes man forud, imedens oktroyen vedvarer, kunde bane vej til denne indretning, og hvad dertil udfordres m. m.[1]).

Foruden at kommissionens medlemmer bestræbte sig for at gøre sig personlig bekendt med handelsforholdene, opfordrede de indbyggerne til at udtale sig

---

[1]) Lovs. f. Isl. 3. bd. s. 665 ff.

om denne sag, og det faldt ikke vanskeligt at bevæge dem hertil. En overordentlig mængde skrivelser af dette indhold indløb til kommissionen, og de fleste af dem udtalte sig, som venteligt var, alt andet end smigrende om kompagniet. Med hensyn til den fremtidige ordning af handelen var meningerne derimod meget delte, og i de fleste skrivelser berøres denne side af sagen meget flygtig. Kun fra landfogdens hånd erholdt kommissionen et udførligt forslag. Dette forslag var affattet i året 1767 efter opfordring af grev D. Reventlow, og regeringen anbefalede særlig kommissionen at tage det under overvejelse. Hovedindholdet lød som følger[1]: „§ 1. 10 duelige handelsmænd, som besidde midler og kredit, indkomme til landet fra Danmark, Norge, fyrstendommerne og Holland og nedsætte sig på lige så mange af de hidindtil besejlede 24 havne, som dertil udsøges og befindes at være de bekvemmeste. § 2. Bemeldte 10 handelsmænd antages af Kammerkollegiet. § 3. De nyde frihed for al skat og pålæg i næste 10 år, tolden undtagen. Af de landets produkter, som de ved mere tillæg af fiskeri, hval- og robbefangst kunne tilvejebringe, uden formindskelse i den sædvanlige landets håndtering, nyde de også toldfrihed i de første 10 år. § 4. Med disse handelsmænd forene indbyggerne deres kræfter og formue, efter som de bedst vide og kunne forenes. § 5. De nu på havnene residerende købmænd, som besidde den dertil fornødne kapital og kundskab, skal frem for alle andre antages, og de øvrige islandske handelsfolk står frit for at tage tjeneste hos frihandlerne, hvorhos

[1]) Plan og Demonstration hvorledes Island kan drive sin egen frie Handel, dat. Københ. 24. apr. 1767 (Landkomm. diverse protokoller og dokumenter).

de indfødte Islændere ere de allernærmeste. § 6. Kongen udløser kompagniet, som alene består i afbetalingen for handelshusene med deres inventarium og de der efterstående handelsvarer efter oktroyen, hvilket i det højeste beløber sig til 50,000 rdlr. Disse 50,000 rdlr. godtgøres igen i løbet af 10 år ved fordelen af tolden. Det forhåbes, at de handelshuse, inventarium og varer, som der befindes og således ere udløste, vorde skænkede og overdragne til dem af indbyggerne, som straks i begyndelsen indsætte udi handelen hvad de formå, hvilke da nyde bemeldte kapital efter den proportion, at de, som indsætte eller forskyde 50 rdlr., nyde 200 rdlr., hvorefter hans indskud til handelen bliver at betragte som 250 rdlr. § 7. Alle til Island afgående varer inden kongens riger og lande skal fortoldes på det sted, de indskibes, og medfølge til Island den vedbørlige kvittering. Skulde noget ufortoldet eller uangivet antræffes, da skal det konfiskeres. Men af de fra fremmede lande indkomne varer svares tolden på den havn, de udskibes. Alle de fra Island udgående varer fortoldes i landet, og skal tolden prompte betales med penge til toldbetjentene . . . § 8. I Island må ingensteds noget skib lades eller losses undtagen på en af de 24 havne under skibs og godsets konfiskation, og de af indbyggerne, som overbevises om at have andetsteds været ombord i noget skib for at handle eller undtagen som lodse, skal have deres boslod forbrudt og gå sin livstid i slaveriet. § 9. Tilførselen sker fra den havn i rigerne eller provinserne, som de handlende finde for godt, og de fremmede varer som salt, tobak, vin, tømmer, jern, hamp, tjære og kornvare indføres direkte fra første hånd. De islandske varer losses og forhandles der, hvor de handlende finde det

fordelagtigst. § 10. Formedelst de forøgede embedsforretninger og forespørgsler, som denne så uvante frihandel vil forårsage, skal stiftamtmanden til stadighed opholde sig i landet, og der ansættes 2 amtmænd, en for Syd- og en for Nordlandet.“ — Efter landfogdens beregning vil tolden af de fra Island udgående varer årlig udgøre 10,751 rdlr. 70 sk. og af de til Island årlig indførte varer 18,795 rdlr. 19½ sk., tilsammen 29,546 rdlr. 89½ sk. Årlige udgifter vil andrage 2500 rdlr., så resten bliver altså 27,046 rdlr. 89½ sk., hvilket i 10 år vil udgøre over 270,000 rdlr. Deraf fragår til kompagniet den oprindelige udbetalingssum 50,000 rdlr., med rente 20,000 rdlr. = 70,000 rdlr. Tilbage bliver da som beholden told i 10 år 200,000 rdlr., i steden for at forpagtningsafgiften, der årlig udgør 7000 rdlr., i 10 år kun giver 70,000 rdlr.

Det forholder sig med dette forslag ligesom med forslaget af 1757: det indeholder adskillige sunde tanker, men også en del stærkt iøjnefaldende fejl og vildfarelser. Vi vil imidlertid lade landfogdens samtidige beholde ordet for at kritisere det, og på kritik manglede det ikke. Den betydeligste af forslagets modstandere var amtmand Ólafur Stephensen, som bekæmpede det i en udførlig skrivelse til landkommissionen[1]). Amtmanden tror, at landfogdens forestilling er vel ment, men at den er af den art, at den hverken vil befordre landets eller kongens interesse, og efter landets nuværende tilstand umulig at sætte i værk. Angående den projekterede told, da mener amtmanden, at den i fiskeløse åringer eller ved indfaldende kvægdød vil blive meget uvis. For

---

[1]) Landkommissionens dokumenter lit. H.

nærværende tid udskibes vel ikke en gang 1000 tdr. kød af de projekterede 5000, som skulde give 2031 rdlr. 70 sk. i told. Af fåreskind, uld og uldengods, hvoraf tolden beregnes til 2791 rdlr. 70 sk., udføres heller ikke 1/5 af det projekterede. Angående indførte varer mener han også, at tolden er altfor højt anslået. T. eks. mener han, at den af klædevarer anslåede told 1333 rdlr. 32 sk. ikke kan passe, såfremt det er meningen, at fabrikkerne skal være i drift. For øvrigt har amtmanden følgende indvendinger at gøre: § 1. Når 10 handlende skal udvælges og antages til at føre handelen, da er dette i grunden ikke nogen frihandel, men separat-monopolhandel. En fri handel kan ikke bindes til visse personer. § 2. Disse 10 handlende vilde opkøbe alle de bedste varer og udelukke andre, så de tabte lysten til at drive handel her. § 3. Den høje told vilde forårsage høje priser. Det er desuden tvivlsomt, om man kunde få 10 handlende til at nedsætte sig på Island, da handelen er forbunden med mange besværligheder og har i slette åringer taget hårdt på mange købmænd, selv om de har tjent betydeligt i gode år. T. eks. erindrer han år, hvor der på Holmen (Reykjavík), som er en af de bedste havne, og hvis udredning årlig koster 12,000 rdlr., kun er indkommet 60 sk℔ fisk og nogle få pakker uldengods. Fra Hofsós, den bedste slagterhavn, udgår det ene år over 800 tdr. kød og tælle efter proportion, men året derpå kun 60 tdr. Nogle af havnene er desuden så farlige, at de handlende tit og ofte forliser både skib og gods, t. eks. Eyrarbakki, Bátsendar, Skagaströnd og Húsavík, hvilket let kan ruinere en enkeltmand, medens et helt kompagni bedre er i stand til at tåle det. § 4. Det er at be-

frygte, at ingen frihandler vilde opsejle eller forsyne de havne i landet, som ikke kunde tilvejebringe enten fisk, kød eller anden fordelagtig vare, som ofte og mange gange hænder i hårde år. Hvis der indfaldt ugunstige år over hele landet, så eksporterne blev meget ringe, stod man fare for, at ingen vilde opsejle det. Således kom der år 1324 kun et skib til landet, år 1326 intet, år 1567 et eneste til Hofsós, år 1660 og 1661 intet. § 5. Tilførselen kunde ikke kontrolleres, idet enhver købmand vilde føre den vare, han kunde afsætte med størst fordel, og undlade at føre nødvendige varer. § 6. Hvis frihandlerne og indbyggerne ikke kunde enes, vilde frihandlerne blive altfor dristige og mishandle indbyggerne som i forrige tider, især den fattige almue, og det vilde blive hartad umuligt at søge ret i England, Frankrig, Tydskland, Holland osv. § 7. Det var at befrygte, at disse frihandlere ikke vilde unde den fattige almue nogen kredit, som dog tit gøres fornødent, især i hårde år. § 8. De handlende vilde ikke lade nogen madvare blive liggende i havnene, som man i nødsfald kunde gribe til. § 9. I tilfælde af en europæisk krig vilde handlende fra de krigsførende lande måtte afbryde deres handel. — Amtmanden mener, at separathandel vilde være den bedste for landet, og foreslår i den anledning følgende punkter: 1. En fiskerhavn og en slagterhavn burde under et forpagtes til en separathandler, som forhen har været skik og brug. Derved vilde opnås højere afgift af landet, end kompagniet giver. 2. Havnene burde ikke bortforpagtes på mere end 6 år ad gangen, ti derved vilde forpagterne beflitte sig på at handle samvittighedsfuldt for at få tiden forlænget, og så kunde landet, hvis denne handelsmåde ikke viste sig

at være heldig, desto før blive de handlende kvit. 3. Til denne separathandel måtte så vel Norske som Danske antages. 4. Da der er 2 flere fiskerhavne end slagterhavne, så vilde det være heldigt at forpagte Havnefjord og Keflavík til indbyggerne selv og tillade dem at føre varerne hvorhen de vilde. Afgiften af disse havne skulde svares af hele landet og handelen føres for landets regning. — Endelig siger amtmanden, at der til ham er indkommet breve fra de fornuftigste mænd i landet, hvori de beder ham at forestille frihandelens skadelighed.

Da det er af interesse for os i denne sammenhæng at kende Islændernes anskuelser med hensyn til handelsspørgsmålet, vil jeg tillade mig i korthed at anføre personlige udtalelser herom af nogle af landets mest fremragende mænd, sådan som de foreligger i landkommissionens dokumenter. Biskop Finnur Jónsson kan ikke tilråde frihandel, men anser separathandel for den tjenligste[1]). Laugmand Bjørn Markússon anser frihandel for den bedste i sig selv, når den altid kunde forsynes med eksporter; men efter landets nærværende slette omstændigheder kunde den blive den farligste, da den ikke så vel kan tvinges ved loven. Separathandel anser han for meget usikker, da ventelig ingen vilde have de fattigere havne, men alle de gode, og altså kompagnihandel som et malum necessarium og sikrest i statu qvo, da kompagniet efter oktroyen kan tvinges til at forsyne landet. Han mener, at så vigtig en sag ikke bør bygges på så usikker en spekulation, som al handel er, undtagen kompagnihandel[2]). Vicelaugmand Magnús Ólafsson anser

[1]) Landkomm. dokum. lit. G 2.
[2]) Landkomm. dokum. lit. K.

vel frihandel for særdeles tjenlig, men er bange for, at kongens kasse skal tabe ved den[1]). Sysselmand Þorsteinn Magnússon anser Island ikke tjent med frihandel af alle nationer, så længe det ikke er i forsvarsstand, men indtil videre bedst tjent med separat kompagnihandel af alle kongens undersåtter[2]). Sysselmand Guðmundur Runólfsson ønsker frihandel indført i sin tid, men landet forekommer ham så udmattet, at frihandel i begyndelsen vilde blive vanskelig og have langsom fremgang, ja kunde gælde nogle, om ikke mange menneskers liv, om der skulde indfalde hårde og fiskeløse åringer[3]). Sysselmand Jón Eggertsson mener, at frihandel er unyttig og utjenlig for Island[4]). Sysselmand Jón Benediktsson tør ikke foreslå frihandel for nærværende tid, men foreslår at begynde med separathandel[5]). Sysselmand Lýður Guðmundsson anser landet ikke tjent med frihandel, men råder til separathandel[6]). Sysselmand Bjarni Haldórsson anser for nærværende tid kompagnihandel for at være den tjenligste[7]). Laugmand Sveinn Sölvason siger i et privatbrev til amtmand Stephensen: „Jeg er meget imod planen til frihandelen, ønskede Deres velbyrdighed vilde komme i vejen for samme, på det vi skal ej falde i endnu slettere omstændigheder. Separathandel har alle tider været den allerbedste og tjenligste for landet“[8]). Vicelaugmand Jón Ólafsson mener, at alle anstalter til

[1]) A. st. lit. LL 1.
[2]) A. st. lit. H.
[3]) A. st. lit. II 2.
[4]) A. st. lit. Kk 1.
[5]) A. st. lit. AA nr. 2.
[6]) A. st. lit. Ft nr. 1.
[7]) A. st. lit. P.
[8]) A. st. lit. II.

landets opkomst vil være forgæves, indtil handelen gives fri. Han tvivler ikke på, at sådan handel vil finde liebhabere i Danmark, Norge og fyrstendømmerne. Ellers tilstår han, at Islænderne nu er altfor uformuende til at føre en aktiv handel, hvorfor de må nøjes med den passive, når den kun var fri[1]). Sysselmand Magnús Ketilsson mener, at frihandel i alle henseender er den tjenligste og vil blive det sikreste middel til at forøge landets produkter og velstand. Alt det, som beviser kompagnihandelens skadelighed for Island, beviser frihandelens fordelagtighed for samme[2]). Sysselmand Jón Arnórsson bifalder fuldstændig landfogdens plan[3]).

Man vil af de her anførte udtalelser kunne slutte sig til den almindelige stemning på Island med hensyn til handelsspørgsmålet. Næsten alle landets embedsmænd var enige om, at tiden til at indføre frihandel endnu ikke var kommen. Kun tre, foruden landfogden, tilrådede at indføre den ufortøvet; men om to af dem, sysselmændene Magnús Ketilsson og Jón Arnórsson, er det at sige, at den førstnævnte var landfogdens søstersøn og den sidstnævnte blev kort derpå hans svigersøn, og begge må de antages at have været personlig påvirkede af ham.

Landkommissionens medlemmer var noget vaklende med hensyn til handelsspørgsmålet. Islændernes meninger om handelens foreløbige ordning var jo temmelig delte, da nogle rådede til bibeholdelse af kompagni-

---

[1]) A. st. lit. U. Se for øvrigt sammes „Korte Betænkninger over den islandske Handel." Københ. 1772.
[2]) Landkomm. dokum. lit. BB.
[3]) A. st. lit. FF nr. 2.

handelen, andre til indførelse af separathandel, og atter andre til indførelse af frihandel. Ganske vist syntes den almindelige stemning at foretrække separathandelen, men regeringen selv syntes snarest tilbøjelig til inden ret længe at indføre frihandel og havde i den hensigt særlig anbefalet landfogdens frihandelsplan til kommissionens overvejelse. I al fald fortjente sagen en grundig undersøgelse. Kommissionens medlemmer rejste omkring i landet og forsøgte ved selvsyn og personlige undersøgelser at danne sig en mening om sagen. De var snart på det rene med, at landfogdens plan duede ikke, og fandt, at den hverken svarede til sit navn, ej heller at de deri gjorte overslag og toldberegninger kunde holde stik. For det første mente de, at man næppe kunde nære formodning om, at 10 duelige handelsmænd, som besad midler og kredit, vilde forlade deres fædreland og flytte til Island. For det andet syntes de, at toldberegningen for udenlands gående vare stred imod al sund handelsmaksime, og for det tredje vilde priserne på alle nødvendighedsartikler stige ved toldens forhøjelse. For øvrigt kom de til det resultat, at for nærværende tid vilde frihandel hverken være tjenlig for landet eller kongen. De mente, at inden man gik over til frihandel, var det først og fremmest nødvendigt at tænke på at forbedre landets jordbrug. Når folkemængden og formuen havde udvidet sig, da først burde en by eller flere byer grundlægges. For at forberede indbyggerne til at tage del i handelen anså de det for nødvendigt, at 10—12 brave embedsmænds og formuende bønders sønner blev udvalgte og sendtes i tjeneste hos nogle af de bedste købmænd i Bergen, Molde, Kristjanssund og

Trondhjem for som drenge i 7 år og karle i 5 år grundig at lære handelen[1]).

Efter landkommissionens udtalelser kunde regeringen ikke godt beslutte sig til for nærværende tid at foretage nogen omordning af handelen, i al fald kunde der oven på de anskuelser, der kom til orde i Islændernes skrivelser til kommissionen, ikke være tale om at indføre frihandel for det første. Det almindelige handelskompagni beholdt endnu stedse handelen, men blev dag for dag mere forhadt, ikke mindst på grund af dets langvarige processer med indretningernes islandske interessenter. Denne modvilje kom til orde i adskillige pjecer, som ved denne tid udsendtes, og det var her ikke blot Islænderne, der trådte op imod kompagniet, men også Danskere, ja endog enkelte af kompagniets forhenværende betjente, hvorved der fremkom adskillige lidet smigrende udtalelser om kompagniets færd[2]). I året 1771 udkom der i København en lille anonym pjece, hvori kompagniet ordentlig læses teksten. Man gættede på, at forfatteren måtte være én, der kendte nøje til kompagniet og den islandske handel, i al fald en Dansker. Der tilrådes her stærkt at ophæve monopolhandelen og indføre frihandel, men virkningen af pjecen svækkedes stærkt ved, at den udkom anonymt, og heller ikke kan man sige, at forfatterens argumenter var videre overbevisende[3]).

---

[1]) Betænkninger og forslag fra de beskikkede kommissærer i Island.

[2]) Således t. eks. en pamflet af forhenværende købmand Ari Guðmundsson (Arv Gudmundsen) betitlet: „Anmærkninger over Compagniets Handel på Island, skrevne af Islandophilus." København. 1772.

[3]) Tillæg til Philodani første Hefte, eller Afhandling om Handelen, og især den Islandske. Københ. 1771. Til slutning giver

I året 1772 indsendte kompagniet 2 ansøgninger til regeringen og bad om 1. at få eftergivet den fra år 1770 forfaldne forpagtningsafgift, 2. at befries for al afgift af handelen i de tilbageværende 11 år af forpagtningsterminen, og 3. at prisen på mel, brød, gryn og brændevin måtte forhøjes. Svaret lød benægtende. Regeringen mente ikke, at kompagniet ved sin færd havde gjort sig fortjent til nogen eftergivelser eller nådesbevisninger, og henviste i så henseende til sagen angående det bedærvede mel og processen i anledning af indretningerne. Kompagniets direktører undskyldte sig det bedste de kunde, og ytrede for øvrigt, at såfremt deres ansøgninger ikke kunde bevilges, så kompagniet sig nødsaget til at ansøge om fritagelse fra oktroyen. I en temmelig udførlig skrivelse af 30. jan. 1773 udtalte Jón Eiríksson, deputeret i Rentekammeret, sig om denne sag. Han fremførte her adskillige beskyldinger imod kompagniet og frarådede absolut at tilstå det nogen som helst gunstbevisninger. „Og da nu kompagniet“, slutter han sin skrivelse, „selv har søgt om at entlediges fra handelen, hvis den ansøgte hjælp ikke kunde bevilges, så kunde efter mine tanker mulig blive bedst at tage dem på ordet, dog ikke for at etablere en oktroyeret handel i steden . . . . men for at give handelen på Island og Finmarken en bedre og for staten fordelagtigere forfatning og især et friere løb“ [1]).

---

forfatteren følgende recept, der skulde råde bod på landets elendighed: „*Rp. Absit monopolium, detur oppositum.* Digeratur per tres annos & invitentur omnes subditi opulentiores, Norvegi inprimis, ut migrent in Islandiam cum tota familia, habitentqve ibidem ad finem vitæ usqve, privilegiis singularibus suffulti. D. S. Til alle og enhvers Efterretning.“

[1]) Steph. nr. 55.

Direktørerne indså nu, at der ikke kunde være tale om, at deres ansøgninger blev bevilgede. De bad derfor om, at kompagniet måtte fritages for handelen. Dette var nu i og for sig en nådessag, da kompagniet i følge oktroyen var forpligtet til at blive ved handelen indtil 1784, men man kan jo sige sig selv, at regeringen ikke vilde tvinge det til at fortsætte, da dette utvivlsomt vilde have haft sørgelige følger for Island. Kompagniets afskedsbegæring blev derfor bevilget. Spørgsmålet blev nu, hvorledes handelen skulde ordnes. Regeringen havde stadig opmærksomheden henvendt på indførelsen af en friere handel, men inden denne kunde sættes i værk, var der adskillige forhold at ordne og forberedelser at gøre. På dette kritiske tidspunkt var det, at regeringen ligesom i 1759 trådte til og overtog handelen i kongens navn (1774)[1].

Ligesom forrige gang viste det sig også nu, at kongens handel ganske anderledes varetog Islændernes tarv, end kompagniet havde gjort. Regeringen og handelsdirektionen bestræbte sig af al magt for at rette på de fejl, handelen hidtil havde lidt af, for så vidt det lod sig gøre, og søgte på mange måder at hjælpe indbyggerne på fode. En ny takst blev udgivet (1776), hvor varerne ansattes efter 10 års gennemsnitspriser, og der blev i forbindelse med handelen gjort adskillige nyttige foranstaltninger til landbrugets og fiskeriets fremme, uden tvivl med eventuel indførelse af frihandel for øje. Sysselmændene fik tilhold om at opgive årlig til regeringen, hvor meget madvare og anden nødvendig vare der udkrævedes til hvert distrikt, og det var således ikke rege-

[1]) Lovs. f. Isl. 4. bd. s. 88 f. og 90 ff.

ringens skyld, om en eller anden havn viste sig at mangle noget. Købmændene opholdt sig hele året på handelspladserne, og indbyggerne kunde således henvende sig til dem, om de trængte til noget om vinteren. I det hele taget skulde man synes, at Islænderne måtte være vel fornøjede med sagernes stilling. At de dog ikke helt ud har været tilfredse, og at der er blevet ført en del klager over købmændene, kan man blandt andet se af et cirkulære, Rentekammeret sendte til Island i året 1783. Det indskærpes her købmændene i Island ej alene ikke at nægte indvånerne at efterse de tilforhandlede varer, men også at holde dem fra at tage overvægt og overmål af de af indbyggerne leverede varer, hvorover, uagtet de mod sådant af regeringen tilforn føjede foranstaltninger, var blevet klaget[1]).

Den interesse, spørgsmålet om indretningen af den islandske handel efterhånden havde vakt, gav sig ved denne tid udslag i nogle afhandlinger, jeg ikke kan undlade at berøre. I året 1781 skrev Hans Bech, rådmand og administrerende direktør for den islandske og finmarkske handel, en temmelig udførlig afhandling „Om Handelen paa Island“[2]). Han siger, at der for tiden findes en attrå til at udvide den islandske handel og gøre den så nyttig og fordelagtig som muligt for Island især og for kongens riger og lande i almindelighed. „Der ere de“, siger han, „som ville påstå, og længe er det påstået, at fri handel for Island var den bedste. Handelens historie viser, hvorledes de fremmede i ældre tider have holdt hus i landet. At de skulle tage den

[1]) Lovs. f. Isl. 4. bd. s. 705.
[2]) Gammel kgl. Samling nr. 2864, 4°.

fordel, som kunde flyde af denne handel, synes ikke at være tjenligt for statens økonomi, og når nogen var, formener jeg, at den upåtvivlelig burde tilfalde kongens egne undersåtter. En fri handel for og med alle danske undersåtter synes at være passeligere; men heraf vilde flyde, at den ene underbød den anden, når varerne kom på mange hænder. En fri handel vilde og uden al tvivl have de følger, at når nogle hårde år indtraf, blev landet ej besejlet, og indbyggerne vilde komme til at lide nød. Da først tror jeg, at en fri handel kan finde sted, når en og anden i landet har lagt sig så meget til bedste, at de ved hjælp af eget og understøttelse af fremmede selv kunne etablere handel ... Hvis jeg vidste en anden måde til at befordre Islands vel uden at skade kongens andre undersåtters velfærd, angav jeg den visseligen; men i den forfatning, landet endnu er, ved jeg den ikke.“ Afhandlingen er grundig og velskreven og vidner om forfatterens varme sympati for Island. I året 1782 udsendte Landhusholdningsselskabet følgende prisspørgsmål: „Hvilken er den bedste handelsindretning for Island?“ Der indkom to besvarelser, der begge foreligge trykte. Den ene skyldtes konferentsråd Jón Eiríksson[1]). Han mener, at privat enehandel aldrig kan blive heldig for Island, blandt andet fordi den nødvendiggør så mange bånd og indskrænkninger, t. eks. taksten. „Jeg formoder“, fortsætter han, „at den tjenligste handelsindretning for de danske stater og Island indbyrdes vil blive frihandel. Dog tror jeg, at denne handel aldrig vil behøves at udstrækkes videre end til de danske evropæiske stater, ti

[1]) Forsøg til Forberedelse til at besvare Landhusholdnings-Selskabets Spørgsmål: „Hvilken er den bedste Handelsindretning for Island?“ Københ. 1783.

intet er billigere, end at dens fordele blive staten alene forbeholdne uden at deles med fremmede. Den indvending er bleven gjort, at alt for mange skibe vilde samles på de fordelagtigste havne, men de mindre fordelagtige derimod vilde mangle besejling. Frihandelen kræver derfor særlige understøttelser for at kunne gøre gavn på disse steder, og dette er oprettelsen af købsteder. Men før end frihandelen kan sættes i værk, må man tænke på adskillige forberedelser, f. eks. nøjagtig kundskab om udhavnene og fortsættelse af den begyndte havneundersøgelse. Ligeledes at indføre håndværker på disse købstæder og ophjælpen af fiskeriet og næringsvejene." Den anden besvarelse skyldes Þorkell Fjeldsted, en af landkommissionens medlemmer[1]). Han siger blandt andet, at for at forberede en frihandel vil det navnlig være hensigtsmæssigt at ophjælpe fiskerierne ti fisken vil kunne blive landets betydeligste og fordelagtigste udførselsartikel. Han mener end videre, at det er påtrængende nødvendigt at sørge for folkeformerelsen ved at lade danske kolonister nedsætte sig i landet, og desuden råder han til at anskaffe engelske, skotske, hollandske, franske og tyske kolonister. Hovedkøbsteder burde oprettes snarest muligt og den nærværende handelsindretning vedblive, indtil alt dette var i orden, så vilde frihandelen komme ligesom af sig selv.

De anskuelser, der kom til orde i disse afhandlinger, synes at være bleven delte af regeringen. Jón Eiríksson, der selv var medlem af regeringen, har vel ikke undladt, for så vidt det gjordes fornødent, at påvirke sine kollegaer i den retning. Men han var en forsigtig mand, der

[1]) „Om ny Handelsindretning udi Island." Københ. 1784.

ikke vilde foretage et så vigtigt skridt uden grundige forberedelser, og uden at dets heldige fremgang på forhånd var sikret. For øvrigt var det regeringens agt snart at skride til værket, idet den nu var bleven fuldt og fast overtydet om, at monopolsystemet var skadeligt. Flere af den daværende regerings medlemmer nærede frisindede anskuelser i den som flere andre retninger. A. P. Bernstorff, som i adskillige år havde stået i spidsen for den udenrigske styrelse, var således en afgjort fjende af alle monopoler.

Det var nærmest de stærke vulkanudbrud i Island i året 1783, der endelig gav stødet til handelens frigivelse. Regeringen besluttede ved en resolution af 2. febr. 1785 at nedsætte en kommission til at undersøge forholdene og træffe foranstaltninger til næringsvejenes forbedring og handelens frigivelse[1]). Kommissionen bestod af greverne Schimmelmann og Reventlow, konferentsråd Jón Eiríksson, etatsråderne Schou og Wilh. Aug. Hansen og justitsråderne Wormskiold, Hammeleff, Martini, Pontoppidan og Frisch. Til kommisionens sekretær udnævntes baron Chr. U. D. Eggers. Flere af disse navne er kendte fra samtidige frisindede reformer i Danmark.

Denne kommission nød nu godt af det omfangsrige materiale, landkommissionen i sin tid havde samlet, og tog energisk fat på at undersøge handelsspørgsmålet. Alle medlemmerne var enige om, at det ikke kunde lade sig gøre at holde handelen længer gående for kongens regning, da den stadig gav betydeligt underskud, som endog forøgedes år for år, og om at indskrænke udgifterne kunde der ikke godt være tale. Som bevis herfor

[1]) Kommissionen ang. Islands almindelige væsen $^{16}/_{2}$ 1785 (Lovs. f. Isl. 5 bd. s. 118 ff. og 124 ff.).

giver kommissionen følgende oversigt over indtægt og udgift i tidsrummet 1774—1784[1]):

Udgift.	Rdlr.	Sk.	Indtægt.	Rdlr.	Sk.
a) Kargasoner	1326600	65	a) De isl. retourvarers beløb . .	2519031	46
b) Fragter	752905	88	b) Behldn. i Kbhn.	113600	"
c) Assurancer	89595	37	c) Beholdn. i Isl.	197100	"
d) Omkostn. i Kbhn.	298167	15	d) Restancer i Isl.	32418	50
e) Omkost. i Island	435101	81	e) Huse og invent. i Isl.	62488	"
Summa . . .	2902370	94	Summa . . .	2924637	96
			Overskud . . .	22267	10

Denne oversigt viser os ved nærmere eftersyn, hvor stort tab kongen i grunden led ved handelen. 22000 rdlr. overskud i 11 år er ikke meget, när man ser hen til alt det besvær og al den møje, regeringen havde af handelen, og desuden er her ikke beregnet nogen rente af den kapital på 1½ million, som stod i handelen. Når man tager det med i betragtning, bliver underskudet meget betydeligt. Endvidere anslår oversigten restancerne i Island til 32418 rdlr., men i virkeligheden var de omtrent dobbelt så store, nemlig 61587 rdlr.[2]), og meget ringe udsigt til at få blot halvdelen af dem inddreven. At kongen led større tab end de forrige handels-

[1]) Komm. ang. Isl. alm. væsen. Ekspeditionsprotokollen s. 274 (Rigsarkivet).

[2]) Kommissionens ekspeditionsprotokol s. 428—29. I oversigten anføres blot de restancer, der stammer fra terminen 1774—84, og ikke de restancer, som kongen overtog ved handelens tiltrædelse.

kompagnier, dertil var der mange forskellige grunde. Driftsomkostningerne forøgedes ved, at købmændene opholdt sig i landet hele året rundt, men hovedgrunden til underballancen var dog, foruden de slette år i Island, vistnok nærmest den, at der førtes meget større kvanta af nødvendige varer til landet end før og meget mindre kramvare, tobak og brændevin, som kompagnierne netop tjente mest ved. I fald kongen skulde kunne fortsætte handelen, måtte der gøres betydelige besparelser og indskrænkninger i udgifterne, og dette mente kommissionen ikke at kunne lade sig gøre for nærværende tid. Derimod mente den nok, at købmændene under en fri handel meget lettere vilde kunne indskrænke deres udgifter. Af denne og mange andre grunde stemte kommissionens medlemmer alle som en for indførelse af frihandel. Der rådede dog nogen meningsforskel med hensyn til, hvor vid en betydning man skulde give navnet frihandel, om man blot skulde lade det strække sig til den danske konges undersåtter eller måske til alle evropæiske nationer. For det første kæmpede konferentsråd Jón Eiríksson, og de fleste af kommissionens medlemmer fulgte ham vistnok heri, for det sidste derimod kommissionens sekretær, baron Eggers. Til sidst sejrede dog den førstes mening, og resultatet af kommisssionens arbejder blev plakaten angående den kongelige monopolhandels ophævelse af 18. aug. 1786 og forordning angående den islandske handel og skibsfart af 13. juni 1787, hvorved der endelig gjordes ende på alle de højrøstede klager og heftige kampe, som monopolhandelen lige fra sin begyndelse i 1602 havde rejst[1]).

[1]) Lovs. f. Isl. 5. bd. s. 317 ff. og 417 ff.

Så ofte spørgsmålet om den islandske monopolhandel er bleven bragt på bane i dette århundredes islandske litteratur, er det for at fremhæve dens overordentlig skadelige indflydelse på landets tilstand og for at udtale harmfulde fordømmelsesord over en regering, der i næsten samfulde 200 år kunde lade sine bestræbelser gå ud på at opretholde et så fordærveligt system. Og i alle udtalelser om dette spørgsmål kan man ligesom skimte en understrøm af slet dulgt uvilje over for den danske regering, som man mente holdt monopolhandelen gående, til trods for at den måtte være på det rene med, at den bidrog mere end noget andet til at ødelægge landet og nedsænke indbyggerne i fattigdom og elendighed, blot for at skaffe Danmark en blodig fordel. Jeg har i det foregående søgt at imødegå denne anskuelse og har bestræbt mig for, så vidt det lod sig gøre i en kort afhandling, at støtte min mening ved anførelse af historiske kendsgærninger.

Lad os så blot til slutning kaste et blik på resultatet af disse undersøgelser. Alle vegne rundt omkring i Evropa ser vi monopolsystemet udvikle sig, og på mange steder i langt højere grad end i Danmark. Det udgjorde på de tider en del af alle regeringers gængse statsøkonomiske trosbekendelser, der kun ganske langsomt veg pladsen for en anden opfattelse. Rundt omkring i alle Evropas lande finder vi til langt hen i det 18. århundrede repræsentanter for dette system, og Danmark var ingenlunde det sidste i rækken til at løsrive sig fra det. Den første, der med kraft banede vejen for en friere opfattelse, var Ludvig XVI.s minister Turgot, men hans ideer var endnu så lidt populære, at han måtte vige pladsen for andre, i denne retning mindre

frisindede mænd (1776): I 1769 mistede det fransk-ostindiske kompagni sit monopol, i 1787 frigaves handelen med Port Louis (Mauritius). Det hollandsk-ostindiske kompagni ophævedes først i 1798, og England opgav ikke sit beskyttelsesystem før noget hen i dette århundrede (1833), da handelen på Ostindien fuldstændig frigaves. Selv Frederik II. af Preussen og Josef II. af Østrig holdt endnu deres beskyttende hånd over merkantilismen.

Hvad den islandske monopolhandel angår, ser vi af det foregående, at regeringen altid har bestræbt sig for at gøre den så gunstig som muligt for Islænderne, og at den efter midten af århundredet flere gange viste tilbøjelighed til at indføre en friere handel, men afholdtes stadig derfra, dels af de forskellige vanskeligheder, der frembød sig med hensyn til en anden ordning, dels af Islændernes egne udtalelser. Et slående bevis herfor er landkommissionen af 1770, hvor spørgsmålet ligefrem kan siges at være blevet sat under offentlig afstemning på Island. Med hvad resultat, kender vi. Den tids betydeligste Islænder, konferentsråd Jón Eiríksson, lige fremragende som repræsentant for Island ved sin begavelse som ved sin varme fædrelandskærlighed og åbne blik for gavnlige reformer, rådede stedse til den største forsigtighed i denne sag, og muligvis var den islandske handel i 1787 bleven endnu mere befriet for alle bånd, end tilfældet var, ifald han ikke havde lagt sin indflydelse i vægtskålen til at forhindre det.

Der er vel ingen, som vil fordre af en klog og besindig regering, at den straks, uden omtanke og undersøgelse, skal løbe efter ethvert nyt politisk eller økonomisk princip, der udklækkes af enkelte mere eller mindre betydelige hjærner, og at den skal benytte

undersåtterne som en slags prøveklud for disse ny principers anvendelighed. Heller ikke har man ret til at kræve — og det viser sig også, at det kun sjældent er tilfældet —, at en regering skal være banebryder for ny politiske eller statsøkonomiske tanker. Den naturligste tingenes gang er denne, at de ny tanker og ideer først opstår hos enkelte overlegne og banebrydende ånder og understøttes af vægtige og indlysende beviser, og at de derpå og lidt efter lidt må optages i folkebevidstheden som uigendrivelige sandheder, inden de gribes af regeringen og føres ud i livet for at anvendes i det store, i politiken og statshusholdningen, som ledende principer. En regering, der ved ny og uprøvede projekter og foretagender foregreb tidens udvikling og begivenhedernes regelmæssige gang, vilde, set fra et ædrueligt synspunkt, blot være at dadle og ikke at prise.

Det er især en omstændighed, som særlig har bidraget til den gængse urigtige opfattetse af den islandske monopolhandel, nemlig den, at man med vold og magt har trukket dette spørgsmål ind i den politiske strid og har villet lave et politisk nummer ud af det. Det er imidlertid intet mindre end et politisk spørgsmål. Det drejer sig her blot om et økonomisk princip og intet videre, og opretholdelsen af den islandske monopolhandel har aldrig udgjort en bevidst faktor i den danske regerings politik. At det er bleven trukket med ind på de islandske politiske kampes arena, er et agitatorisk kneb, som har vist sig ganske brugbart, men som på samme tid fuldstændig har fordrejet den rigtige historiske opfattelse af sagen.

Bidrag til belysning af Valdemarssönnernes tidsalder.

Af

Hans Olrik.

I. Erik Plovpenning og kirken.

Trods den store ulykke, som havde ramt Valdemar II samtidig med at den tilintetgjorde Danmarks stormagtsvælde og gjorde dybt skår i landets velstand, og trods de förste varsler om opløsning og splittelse i statslivet stod den gamle konge dog for den almindelige bevidsthed som Nordens mægtigste og ypperste drot. Allerede som ung hertug havde han i mange måder været den ledende ånd i Danmark, og dernæst havde han i henved 40 år været konge, æret og beundret som ingen anden. Det var derfor en tung arv, den unge kong Erik fik at løfte, den gang han blev sin faders efterfølger. Tilmed var den indre politiske stilling i Danmark af ny og usædvanlig art, og kun den, der havde fremragende statsmandssnille, vilde kunne føle sig til rette i de uvante forhold, dömme sikkert om styrelsens mål og midler og lede udviklingen med fast hånd. Unægtelig var her adskillige opgaver, som lå over Erik Plovpennings evner.

Og dog har Valdemars og Berengarias ældste sön sikkert ikke været nogen ubetydelighed. Forskellige træk af hans styrelse viser fyrig og energisk indgriben, og bag hans virkelyst sporer man også en sammenhængende plan: Erik vilde være på sin post overfor kongeætlin-

gernes og kirkens stigende vælde, og dermed vilde han håndhæve kongedömmets ret, ja endog udvide dets magt. Et stolt program! Havde blot ikke samtidig vanskelighederne tårnet sig op, langt stærkere end tidligere. Kirken stræbte hen mod virkeliggörelsen af præstevældens idé, og det var kirkens mænd som sluttet stand, der arbejdede frem mod dette mål, medens det tidligere nærmest kun havde været enkelte fremmedsindede personligheder, der havde grebet efter de teokratiske idealer og under deres kamp havde måttet savne forståelse og tilslutning fra deres standsfæller. Dertil kom, at kongens brødre var udstyrede med store len, og deres europæiske dannelse lærte dem at tænke på storvasallers vís. Det var Vesterlandenes to statsopløsende hovedfaktorer, hierarki og lensvæsen, som begyndte at få frodig vækst på dansk grund. Der skulde et åbent öje til for at skönne, hvor farlige medbejlere den danske kongemagt nu havde ved sin side, og der krævedes kløgt og varsomhed, om kongen skulde gribe de rette midler for at hævde sin stilling, måske midler af ny art. Dette synes Erik Plovpenning ganske vist ikke at have forstået. Han delte for så vidt epigoners sædvanlige kår. Den, der er opvokset i en stortid, opfødt med strålende minder og vænnet til store og lykkelige forhold, har hang til at hage sig fast i lyse drömme og stolte tanker, længe efter at omgivelserne har skiftet udseende; epigonen har ondt ved at følge med tiden, og medens han uvilkårlig sér tilbage, glider virkeligheden fra ham, så at han mister fodfæste. Dette har netop været tilfældet med Erik. Man tænke blot på, hvorledes han genoptager den erobringspolitik overfor Holsten, som selv hans fader havde måttet opgive, og det vover han endog på et tidspunkt,

da han allerede én gang havde haft fejde med sin broder Abel, de holstenske grevers svoger[1]). Stolende på traditionerne fra faderens dage og rigelig udstyret med den uforsigtige tillidsfuldhed, som var nedarvet fra Knud Lavard og Valdemar I, har Erik overvurderet sin evne, og i sin iver for opretholdelsen af kongedömmets magt og ære er han slået ind på veje, som endte blindt. Derfor blev hans liv en idelig kamp, og efter otte års styrelse døde han den usleste død som offer for sin broders og hans håndlangeres had.

Eriks gode egenskaber kunde ikke afværge denne katastrofe. Hvad hjalp det vel, at han havde et ualmindelig skönt og indtagende ydre[2]), og at han i sin personlige fremtræden var den elegante ridder? Og hvad hjalp det vel, at han var vennesæl mod sine mænd, når han samtidig var hensynsløs mod andre? Thi når den sællandske årbog siger, at han var „såre vennesæl mod alle“, da er det ikke andet end almindelige lovord, der fuldstændig afkræftes ved den karakteristik, en anden af hans lovprisere giver: han var velvillig mod sine egne, men frygtelig mod sine modstandere[3]). Disse sidste ord fortjener opmærksomhed, netop fordi de hidrörer fra én, som er sympatetisk stemt overfor Erik. De vidner utvetydig om kongens kraftige, men — som historien viser — ukloge optræden.

---

1) Jfr. Kr. Erslev i Hist. tidsskr., 6. række II 421.

2) Sællandske årbog. Monumenta Germaniæ, Scriptores XXIX 215: homo pulcherrimus. Kongerækken smstds. s. 172: faciem qvondam decoram et venustam. Jfr. min „Danske helgeners levned“, s. 384.

3) Monum. Germ., anf. st., s. 215: mitissimus miles, fuit omnibus supra modum amabilis et multa strenuus fecit; s. 171: suis benevolus et adversariis terribilis. — Eriks mildhed og ridderlighed lovprises bl. a. af Reinmar von Zweter, se G. Roethe, Die Gedichte Reinmar's v. Zweter (Leipz. 1887), s. 485. 63 f.

Når Erik Plovpenning altså ikke har forstået, hvad tiden krævede af ham, da var det, fordi han manglede dybde, ja til en vis grad alvor. Det kan her atter fremhæves, at netop den omtalte historieskriver, som beundrer den ulykkelige konge, åbent har udtalt, at han „i ynglingeårene var optagen af tant og udsvævelser og som en vellystning var stærkt hengiven til verden“ [1]). Nu er det ganske vist den almindelige opfattelse, at Erik undergik en brat forvandling, den gang han efterfulgte sin fader: „hans sind vendte sig mere, end hos fyrster sædvanligt er, fra kærlighed til det verdslige“ [2]). Denne dom støtter sig i alt væsenligt kun på det bekendte brev, som Erik i nærværelse af dronning Jutta, Franciskanermunken Ulrik og kongens præst Peder udstedte snart efter sin tronbestigelse, og hvorved han tilkendegav at ville dø i en Gråbroders kutte og jordes i Roskilde Franciskanerkloster [3]). Men har man ikke overvurderet betydningen af denne erklæring? I Eriks ord ligger der ikke nogen antydning af, at han i sin kraftige alder vilde nedlægge kronen for at blive tiggermunk [4]); han har sikkert kun tænkt på sin sidste sygdom. At helsot virkelig var den almindelige og så at sige selvfølgelige forudsætning for et sådant skridt, sés af vore gamle kirkelove [5]). Men når folk först umiddelbart för deres dødsstund lod sig indføre i et

---

[1]) Monum. Germ., anf. st., s. 172: Licet enim in ætate juvenili constitutus, vanus fuerit, et seculo, tanqvam delicatus, non modice deditus.

[2]) Molbech, Kong Erik Plogpennings historie (Kbhvn. 1821), s. 11 f.

[3]) Rørdam, Monumenta, 2. række II 14.

[4]) Denne opfattelse synes tidlig at have indsneget sig og forekommer f. eks. hos Peder Olufsen (Rørdam, anf. st.) og Hvitfeldt (Kvartudg. II 203).

[5]) De sællandske love ved Thorsen, s. 68 f.

kloster, da var det vel i reglen ikke nogen ytring af inderligere fromhed; ofte har de blot derved fundet sig en nem udvej til sikker anvisning på salighed. Tror man måske, at en mand som biskop Valdemar virkelig blev et andet menneske, da han indtrådte i Lokkum Cistercienserkloster? I så fald vil man få en anden mening, når man læser pave Honorius IIIs brev (24. Septemb. 1220) til abbederne i Citeaux og Morimond[1]). Man ser nemlig heraf, at Valdemar søgte optagelse i Lokkum kloster, fordi han troede sig syg til døden, og abbeden optog ham, fordi han ligeledes ansâ ham for dødssyg. Valdemars følgende angreb på Danmark trods éd og trods klosterløfte viser da også, hvor lidet han havde oplevet nogen virkelig omvendelse. Den slags indtræden i kloster eller løfte derom er i slægt med de oldtidsmenneskers færd, som opsatte at lade sig døbe, indtil de lå på dødslejet; således mente de at have tryg adgang til himlen. Og anderledes bör man næppe se på Erik Plovpennings løfte om at dø som Gråbroder.

Dermed skal naturligvis ikke være sagt, at tanken om døden ikke i öjeblikket virkelig har gjort indtryk på den unge konge og fremkaldt en opblussen af religiøs følelse; men de træk af hans liv, vi ellers kender, viser os overvejende, at denne følelse ikke har været varig nok til at beherske hans handlen og færden.

Selvfølgelig har Erik Plovpenning dog fra tid til anden skænket kirker og kloster både gods og friheder. Dette spores især i den nærmeste tid efter hans tronbestigelse. På Roskildeprovstens, magister Bos opfordring gav han således Roskilde kannikers godser, landboer og

---

[1]) Horoy, Honorii III opera. III 537 f.

gårdsæder fri for leding og stud og hvad anden tynge der hidtil havde påhvilet dem; til gengæld lovede kannikerne, at de på egen bekostning daglig vilde holde en messe for kongen, både medens han var i live og efter hans død[1]). Ligeledes gav han Ribe domkapitels bryder fri for al kongelig tynge, hvorved han dog kun stadfæstede Valdemar IIs privilegiun fra 1206, og på samme måde stadfæstede han senere Århus domkirkes privilegier[2]). Endvidere bekræftede og udvidede han Odense Knudsbrødres rettigheder[3]), og han sés også at have været Viborg domkirkes velgörer[4]). Men alle disse vidnesbyrd om gavmildhed går ingenlunde ud over kongers sædvanlige holdning i begyndelsen af deres styrelse.

I 1246 udfolder Erik Plovpenning ganske vist på ny en vis godgörenhed overfor kirken, i det han eftergav Ribe kanniker at svare den vigtige hestetold og anden afgift af deres ejendom, og i det han ligeledes samme år gav Løgum kloster stadfæstelse på dets privilegier[5]); men det tör ikke oversés, at det netop var i det år krigen mellem Erik og Abel for anden gang begyndte, og at Ribe og Løgum lå på grænsen af eller indenfor Abels område, hvorfor det måtte være kongen meget om at göre at sikre sig deres troskab. Og når Erik Plovpenning i 1248 skænkede biskop Esger af Ribe et skiben

---

[1]) Brev af 2. Juli 1241. Dipl. Arnamagn. I 134.
[2]) Breve af Maj 1242 (Ribe Oldemoder ved O. Nielsen, s. 29) og 18. Sept. 1244 (S. r. D. VI 397).
[3]) Dipl. Arnamagn. I 135 f.
[4]) Dipl. Vibergense ved Heise, s. 365. Jfr. Erslev, Repertorium I, nr. 161.
[5]) Terpager, Ripæ Cimbr. 178 f. (O. Nielsen, Ribe Oldemoder, s. 29). S. r. D. VII 325. VIII 178.

i Hvidding herred[1]), da må det være lön for biskoppens tjenester under den tredje Krig med Abel. Også i året 1249 har Kong Erik udstedt privilegier, i alt fald taget Esrom kloster i sit værn; men det var vel en slags erstatning for, hvad klosteret havde lidt under den nylig afsluttede borgerkrig, og fremfor alt var det en hævdelse af kongedömmet, da den sønderjydske hertug mærkelig nok nogle måneder för havde taget det sællandske kloster i sit værn[2]).

I kirkelig henseende knytter der sig imidlertid större interesse til den „overenskomst“, som kong Erik den 20. Juni 1242 sluttede i Nakskov med biskop Torkil af Reval: Indtil kongen selv kom til Estland, skulde biskoppen både af de fri (ɔ: kongelige) godser og af lensgodserne årlig oppebære 1 skippund rug og 1 skippund byg af hver 20 haker, hvilket skulde bringes til bispesædet; men biskoppen måtte love med hensyn til gæsteri og „andre åndelige sager“ ikke at strække sig ud over brugelig skik i bispedömmet Dorpat[3]). Vi har her et vidnesbyrd om Eriks myndighed. I brevet föjer han til, at da nogle af hans lensmænd i Estland ikke har været tilstede, byder han herved dem og andre at rette sig efter hans bud. Befaling synes at træde i stedet for overenskomst. Men også på det kirkelige område vil Erik tydelig nok være herre. Som hans fader imod kirkerettens bud forbeholdt sig og sine efterfølgere valget af de revalske bisper[4]), således vil Erik til en vis grad

---

[1]) Brev af 23. Marts 1248; Ribe Oldemoder, s. 8 f.
[2]) Codex Esrom. ved O. Nielsen, s. 61 f. 63 f.
[3]) Bunge, Liv-, Esth- u. Curländ. Urkundenbuch I 225 f.
[4]) Se min „Konge og præstestand i den danske Middelalder“ II 150. 168.

være den, der ordner bispesædet Revals „åndelige“ anliggender, medens man ellers vilde vente disse ordnede ad rent kirkelig vej. Kongens herredömme i Estland var ganske vist af noget anden art end hans herredömme i Danmark[1]); men når han i den fjerne besiddelse udnyttede sin större frihed til derved at begrænse kirkens selvstyre, da kan der ikke være tvivl om, at han nærede lignende ønsker overfor præstestanden i Danmark.

For øvrigt er det i forholdet til Estland, at Erik Plovpenning særlig kunde siges at have lagt kirkelig iver for dagen. Bispesædet Reval gav han således gentagne gange nye gaver, ligesom han også stadfæstede sin faders dotationer[2]), og til det Dominikanerkloster og det hospital, Valdemar II havde grundlagt ved denne nybygd, synes Erik at have föjet et kloster for Cisterciensernonner[3]). Væsenligst er det dog, at Erik Plovpenning i hele sin kongetid tænkte på korstog til Estland og arbejdede hen imod dette mål.

Men hvor talen er om kong Eriks påtænkte Estlandstog, må det på den anden side atter fremhæves, at kongen i denne sag först og fremmest var politisk interesseret, da det gjaldt at værne Valdemar Sejrs erobringer ikke blot mod de Ester, der endnu ikke var undertvungne og kristnede, men også mod Russerne, som støttede Esterne overfor Danskerne, og de tyske riddere. Især kunde det se farligt ud, da den berömte storfyrste Alexander Nevski vandt Pleskov tilbage fra de tyske riddere

[1]) Jfr. min „Konge og præstestand“ II 149. 168.
[2]) Breve af 8. April, 11. og 21. Sept. 1249. Bunge, Urkundenbuch I 262. 264 f.
[3]) Bunge, Das Herzogtum Estland unter den Königen von Dänemark (Gotha 1877), s. 172.

og slog dem ved Peipussøens bredder (1242). Men den gang var Erik optagen af den förste krig med Abel (1242—43), og först da striden var endt, kunde han iværksætte et Estlandstog. Abel ydede sin broder følge; men da man var kommen til Ystad, vendte man atter om[1]), uvist af hvad grund.

Tanken om korstoget var dog ikke opgiven, og der iværksattes snart meget omfattende forberedelser til et nyt tog. Det turde stå i forbindelse hermed, når kongen den 13. Decemb. 1244 indskærper alle sine undersåtter at udrede den befalede „huspenning" til Antvorskov kloster[2]). Thi selv om denne indsamling egenlig skulde bruges til det hellige land — hvad der også siges i kong Eriks brev —, så var der næppe noget i vejen for at stille Estlandstog på lige trin med tog til Palæstina, således som det virkelig efter Eriks ønske kort efter skete ved pavelig kundgörelse. I Rom fortsatte man nemlig den traditionelle politik, at fremme den danske konges ønsker, ikke mindst med hensyn til Estland. Allerede inden Valdemars IIs død havde Gregorius IX manet Lunds ærkebisp og hans lydbisper til at virke for korstog til Estland; og i begyndelsen af året 1245 tog pavestolen sig af sagen med endnu större energi. Den 20. Febr. lovede Innocentius IV nemlig alle dem, der fulgte kong Erik på tog til Estland, samme syndsforladelse som den, der tilstodes de egenlige korsfarere, ligesom han allerede 1. Oktob. 1243 havde givet alle, som gjorde korstog mod hedningerne i Livland og Pröjsen, lignende vilkår. Endvidere udstedte pave Innocentius den 24. Febr. et brev,

---

[1]) Lundeårbogen 1244: Monum. Germ. XXIX 208.
[2]) Erslev, Repertorium I, 159.

hvorved han efter kong Eriks bön tog ham, hans rige og alt, hvad han retmæssig besad af gods, i St. Peters og sin beskyttelse, fordi kongen, „opflammet af tros og fromheds iver, vilde drage mod de hedninger og barbarer, som forulempede de nyomvendte i Estland“, og samtidig mindede han de danske bisper om at sörge for, at ingen ustraffet brød dette pavebud. Videst gik paven dog derved, at han (20. Febr.) föjede kong Erik i hans ønske om i tre år over hele Danmark at måtte oppebære den tredjedel af tienden, som ellers udrededes til kirkerne, blot med den indskrænkning, at en mindre sum afstodes til anskaffelse af lys og til vedligeholdelse af tagene. Med god grund kunde Innocentius IV sige, at han derved havde vist kong Erik særlig gunst og æret ham fremfor alle andre fyrster i verden[1]).

Mærkeligt er det imidlertid, at netop i de dage, da paven viste Erik Plovpenning en så usædvanlig gunst, gjorde den danske kirkes repræsentanter med en pavelig legats samtykke et betydningsfuldt skridt, der afgjort var rettet imod det danske kongedömme.

I Odense holdtes der nemlig i Februar 1245 et kirkemøde, hvor også pavens nuntius, Johannes fra Piacenza, kom til stede. Her mødte ærkebisp Uffe og alle de danske bisper med den 93årige Gunner fra Viborg i spidsen; kun selve Odensebispen var for svag til at være med, og i hans sted mødte hans koadjutor, magister Petrus Dacus. Det væsenligste forhandlingsemne var dette, hvorledes kirken skulde værnes mod den verdslige magts overgreb, og som resultat af forhandlingerne kund-

[1]) Bunge, Urkundenb. I 216. 230. 239 f. Ny kirkehist. saml. III 90 f. Registres d'Innocent IV par E. Berger (Paris 1884—87) I. nr. 1087—90.

gjordes der den 22. Februar en höjtidelig forbandelse over hver den, der forbrød sig mod kirkens gods og rettigheder: „Med magt fra Guds Fader, den hellige Jomfru Maria og dette kirkemøde lyser vi band over alle dem, som for vindings skyld, af had eller for at opnå nogens gunst eller af hvilkensomhelst anden grund med ondskab drister sig til at fratage kirkerne deres ret eller med ondskab søger at göre brud på og ødelægge deres friheder, og alle dem, som med vold og ondskab røver og angriber kirkelig ejendom, ligesom også dem, der sligt lader ske, byder og fremmer det“. Denne forbandelse skulde kundgöres for præsterne og fortolkes for lægfolk, og hver sognepræst skulde paa visse höjtidsdage bekendtgöre den for sin menighed, medens enhver, som handlede mod kirkemødets bud, *ipso facto* (uden nærmere undersøgelse) var falden ind under den givne regel og dermed altså var bandlyst; fra dette band kunde vedkommende kun løses af sin biskop efter at have gjort fuld bod.

Kundgörelsen fra Odensemødet 1245 blev et af den danske kirkes vigtigste aktstykker; Middelalderen igennem indföjedes det i de enkelte bispekirkers statuter[1]). I så henseende minder det om sin berömte efterfølger, Vejlekonstitutionen fra 1256. Men som dettes tilblivelse skyldtes daværende splid og spænding i Danmark, således har Odensemødet også hårde overgreb mod kirken til historisk baggrund; en så kraftig forholdsregel må have anledning af tilsvarende betydning. Her er da ikke tale om enkelte verdslige stormænds overgreb, som kongen har ladet uænsede; det danske episkopats protest må være rettet mod selve den danske styrelse. Selv om kongen og hans

---

[1]) Jfr. Erslev, Repertorium I, 163.

embedsmænd ikke er nævnte, kan der altså ikke være tvivl om, at det netop er til dem, der sigtes. Odense-akterne er for så vidt en krigserklæring mod kongedömmet.

Selve Odense-konstitutionen giver os ikke nærmere oplysning om, hvorved kongen har foranlediget bispernes myndige optræden. Fra begyndelsen af det foregående år kender man nogle pavelige værnebreve for Sorø og Esrom[1]), og trolig nok er disse breve udstedte på grund af uret, som de to klostre har lidt; men som det på forhånd var at formode, og som pavebrevene også viser det, skyldtes disse overgreb væsenligst den „verdslige“ præstestand, hvem Cisterciensernes tiendefrihed altid var en torn i öjet. Det er altså ingenlunde for enkelte klostres skyld, at ærkebiskop Uffe og de danske bisper har vovet det alvorlige skridt; nej, deres optræden viser, at deres egne og dermed hele den danske kirkes interesser var alvorlig truede. Der er da også bevaret vidnesbyrd om et pavebrev, der viser spændingen mellem kongen og bisperne. Endnu i året 1245, men formodenlig först efter udstedelsen af de ovennævnte pavebreve, har Innocentius IV fået nys om, hvorledes Erik Plovpenning gik frem imod dem, og han har da ved sin legat „givet kongen påmindelse og formaning om at høre op at tvinge bisperne til ud over kirkens evne at tilvejebringe en stor ledingshær til søs eller til lands“ [2]).

Her har vi altså de overgreb, kongen har gjort sig skyldig i overfor kirken. Han har krævet leding ud over, hvad han havde ret til. At uviljen hos bisperne har været stor, kan da ikke betvivles. Ellers vilde den gamle

[1]) Dipl. Arnamagn. I 137 ff. Codex Esrom., s. 27 f. 32 36 f.
[2]) Erslev, Repertorium I, 168.

biskop Gunner, der havde stået kongeætten så nær, vel ikke have sluttet sig til Odensemødets bestemmelser, og fremfor alt vilde kongens egen kansler, biskop Nils Stigsön af Roskilde, næppe ellers have samtykket med de andre bisper og dermed stillet sig i modsætning til kongedömmet, hvis særlige tjener han var. Spörger man, hvortil kongen ved denne tid har krævet store udrustninger og ledingspenge, da bliver svaret ikke tvivlsomt. Med Abel havde Erik Plovpenning fået fred 1243, og der var ikke senere udbrudt fjendskab. Altså var det ikke til kampen mod hertugen, at Erik pålagde de svære ledingsbyrder, medens man derimod — især når man ser hen til kongens og dronning Juttas fremfærd i en senere Abelfejde — godt kan tænke sig, at kirkens mænd havde en række forurettelser i frisk minde. Men når de trykkende krigsforberedelser altså ikke havde broderfejden til baggrund, da kan de ene henføres til korstogsplanerne, som Erik Plovpenning netop ved år 1245 omfattede med den hensynsløse energi, der var ham egen. Det er da interressant at se, at de danske bisper har haft et andet blik på dette foretagende end kongen selv og paven. Erik vilde give hærfærden udseende af at være et helligt tog; men prælaterne har vejret kongens verdslige hensigter, og de har ikke villet lukke öjnene i for den kendsgerning, at han i sin tilsyneladende kirkelige iver ingenlunde brugte kirkelige midler, men tværtimod gjorde præstestanden uret. Kan hænde de også har skönnet, at kongen vilde bruge den hærstyrke, han samlede, til at fremme sine holstenske erobringsplaner; pavebrevets ord om ledingshæren til søs eller til lands kunde måske tyde derpå. I så fald havde de des mere grund til at modsætte sig Eriks krav til kirken.

Det kan altså forudsættes, at Erik Plovpenning selv ved sin færd har fremkaldt de danske bispers modstand på Odensemødet i Februar 1245. Men for øvrigt var dette ikke hans förste sammenstød med kirken. Et pavebrev afslører os en anden strid, og denne strid tager sig just ikke ud til fordel for ærkebiskop Uffe og en af hans lydbisper, hvorimod kongen her synes at have retten på sin side.

Den 18. Oktober 1246 skrev nemlig Innocentius IV til ærkebispen af Lund: „Fra vor kæreste sön i Kristus, Danmarks berömmelige konge, er der givet os underretning om, at skönt vi tidligere ved vort brev har givet dig befaling til at sörge for at mane og føre vor broder, biskoppen af Slesvig, til at yde nævnte konge lenséd og troskabséd og af ham modtage regalierne, således som det fra gammel tid og til nu plejer at ske i kraft af skik, som altid er iagttaget i fred og ro, i det du, om det skulde göres nødigt, skulde tvinge ham dertil ved vor myndighed, så har du dog ikke sörget for at udføre dette. Derfor byder vi dig, så fremt dette forholder sig således, at du i så henseende udfører det apostolske sædes bud i overensstemmelse med indholdet af vort tidligere brev, eller også at du skriver til os, om hvorfor det ikke bör ske eller ikke kan ske. Udstedt i Lyon, den 18. Oktober, i [vort] fjerde år“ [1]).

Den i pavebrevet omtalte Slesvigbisp, som længe havde víst den danske konge trods, er Eskil eller „Sorte-Eskil“, som han senere i den folkelige overlevering kaldtes. I året 1244 var han bleven biskop i Slesvig, hvor han hidtil havde været provst. Det er rimeligvis

[1]) Registres d'Innocent IV, I nr. 2296.

ved Abels indflydelse, at han er bleven valgt; men hans tiltræden falder på en tid, da der var fred mellem Abel og Erik. Imidlertid er det sandsynligt, at Eskil har sluttet sig til Abel i hans bestræbelser for at spille selvstændig fyrste, en tendens, som Abel allerede lagde for dagen i 1241, særlig da han udsonede sig med grev Gunzelin Henriksön af Schwerin, der ellers betragtedes som Danmarks hovedfjende[1]); men på den anden side kan Abel ikke åbenlyst have gjort krav på at være Slesvigbispens egenlige og eneste lensherre, da et sådant krav ikke vilde kunne forenes med den fred, som rådede mellem kongen og hertugen fra 1243 til 1246. Eskils enestående trods mod den danske konge må da, selv om den har haft Abels hemmelige sympati, stå for bispens egen regning. Men mærkeligt er det, at han har haft ærkebiskop Uffes støtte; thi når Erik Plovpenning skriver til paven, at ærkebispen ikke har foretaget sig noget i sagen, da retter han sikkert ikke nogen uretfærdig beskyldning mod den danske kirkes primas. Vist er det, at Uffe allerede under Valdemar II havde søgt at forøge kirkens magt ved at tilsidesætte kongens ret til at „præsentere“ præster til de embeder, for hvilke han var patron, så at paven havde måttet tage parti for kongen[2]). Og nu har ærkebispen atter fundet lejlighed til at søge at frigöre kirken for al verdslig myndighed, ja for at fremme sit mål har han ligesom biskop Eskil udnyttet den politiske modsætning mellem konge og hertug.

Som pavebrevet viser, stod spörgsmålet om Eskils éd til kongen endnu uløst længe efter Odensemødet.

---

[1]) Stadeårbogen, Monum. Germ. XVI 367 f.
[2]) Se min „Konge og præstestand“ II 153.

Og da dette blev afholdt under Uffes ledelse, har det slesvigske spörgsmål vel bidraget sit til at give de samlede bispers optræden en vis skarphed. Men den slesvigske bispesag viser også, at i striden mellem konge og præstestand har Erik ikke ene været den skyldige.

Vedrörende sagens videre forløb skal der blot mindes om, at de følgende år, 1247—48, optoges af den anden fejde mellem Erik og Abel; i den tid kan der ikke være skét nogen forsoning mellem kongen og biskop Eskil. Og om man kan tro Peder Olufsen og Hamsfort, der vistnok har haft en kilde at støtte sig til, flygtede Eskil fra Danmark, efter at Abel var bleven tvungen til fred, og vendte först tilbage efter Erik Plovpennings død[1]). Således har denne biskop efter al sandsynlighed gennem hele Eriks kongetid unddraget sig den skyldige troskabséd.

Lad os imidlertid vende tilbage til den situation, der skabtes ved Odensemødet 1245. Det må antages, at bisperne ved deres faste optræden i öjeblikket har vundet en sejr over kongen. Som Erik ikke kunde tvinge Eskil til at aflægge éd og modtage regalierne af hans hånd, således har han også følt, at der nu var sat en skranke for hans sædvanlige fremfærd mod kirken. Odensemødets vældige bandtrusler har holdt ham tilbage. Men den selvsikre Erik har været höjst forbitret over at se sig standset. Det samlede episkopats modstand har han ikke været i stand til at bryde; men al sin harme lod han da gå ud over Nils Stigsön. Han har ikke villet finde sig i, at en mand i hans tjeneste deltog i skridt, der var kongedömmet fjendtlige.

Således må det i alt fald forklares, at Nils Stigsön,

---

[1]) S. r. D. I 185. VII 167.

indtil da kongens kansler, netop i året 1245 pludselig flygtede fra Danmark for ikke mere at vende tilbage til sit fædreland.

De nærmere omstændigheder ved biskoppens flugt lader sig ikke oplyse ved det tarvelige historiske materiale, vi er i besiddelse af. Lundeårbogen siger, at biskoppen uretfærdig blev fordreven fra sit stift ikke på grund af egne gerninger, men ved kongens og hans mænds ondskab[1]). Kong Erik har derimod overfor paven påstået, at skönt han havde udmærket Nils Stigsön fremfor alle andre ved at give ham kanslerværdigheden og víst ham særlig fortrolighed, havde biskoppen dog glemt al den gunst, kongen havde ydet ham, „og ved at tale imod ham havde han gengældt godt med ondt, kærlighed med had, brød med sten, æg med skorpion", ja hemmelig havde han med nogle sammensvorne og frænder stræbt kongen efter liv og rige og havde endog bundet sig dertil ved éd; endelig havde han også ødt hans gods[2]).

Hvor meget sandt der er i Eriks beskyldninger mod Roskildebispen, er naturligvis vanskeligt at sige. Det kunde vel kaldes sandsynligt, at anklagen for at stå kongen efter livet og for at ville berøve ham riget er en overdrivelse. Derimod er der næppe noget ivejen for, at Nils Stigsön virkelig har sluttet sig sammen med nogle af sine frænder, og at de med éd har lovet at støtte ham; i alt fald er Eriks ord om denne édsaflæggelse næppe greben ud af luften. Hermed har man dog ikke sagens oprindelse, da man ikke begriber, hvad der skulde drive

[1]) Monum. German. XXIX 208.
[2]) Innocentius IVs brev til Simon fra Alvernia, 21. Juli 1246. Dipl. Arnamagn. I 154 f. (Registres I, nr. 2014).

kongens kansler til et sådant skridt, når der ikke ellers var nogen misstemning mellem ham og kongen. Det væsenligste og det, som må betegne oprindelsen til striden, er derfor kongens förste beskyldning: at biskop Nils har talt imod ham. Nils Stigsön har på Odensemødet gjort fælles sag med de andre bisper og er derved trådt i modsætning til kongens interesser. Og det, at Nils Stigsön under sammenstødet mellem bispepligter og kanslerpligter har givet de förste forrangen, har Erik Plovpenning ikke kunnet tilgive ham. Således kan Odensemødet forklare udbruddet af striden, og man behøver ikke at tage sin tilflugt til gisninger om, at kongen blot har villet drage København fra Roskilde bispestol tilbage under kronen[1]). Det er endog ligefrem usandsynligt, at kong Erik uden foranledning fra bispens side skulde have søgt at tilegne sig København, som var sikret bispestolen ved så mange pavebuller, og Innocentius IVs forskellige breve antyder heller ikke i mindste måde, at den opblomstrende by ved Øresund har været stridsemnet, men taler bestandig blot om, at kongen efter biskoppens flugt har bemægtiget sig byen. Derimod er det selvfølgelig ikke utænkeligt, at Erik Plovpenning ved at yppe striden med Roskildebispen har haft den bagtanke, at København ad den vej med tiden kunde blive kongens bytte.

Når Nils Stigsöns flugt altså må sættes i forbindelse med Odensemødet, så skal det dog på den anden side ikke nægtes, at den först fandt sted flere måneder senere. Endnu den 17. Juni 1245 udstedte han i „Humleøre“ en vidisse af stiftelsesbrevet for St. Peders kloster ved

[1]) Helveg. Den danske kirkes historie I 568 f.

Næstved[1]). Måske han dog den gang allerede var på vejen til Norge, hvorhen han ifølge Peder Olufsen — der her kan have nyttet en tabt årbog — först flygtede[2]). I alt fald må han snart efter have forladt Danmark. Men det sés, at der bliver tid nok til, at biskop Nils efter Odensemødet kan have haft skarpe sammenstød med kong Erik, og at han som følge deraf har tyet til sine frænder. Det må nemlig som sagt være kongens holdning, der har tvunget Nils Stigsön til dette skridt, og det er Erik Plovpennings lidenskabelighed, som senere får ham til at udlægge Nils Stigsöns færd på værste måde, som et lumsk anslag mod kongens liv. I biskoppens forbindelse med sine frænder ligger der ikke andet end, at han har tænkt at tage kampen op og derfor søgt forbundsfæller, hvor han bedst kunde finde dem. En vel forståelig slægtsstolthed og et tilsvarende slægtssammenhold hos den store og mægtige æt har her afgivet Nils Stigsöns planer en vis støtte. Vist er det, at Eriks klage til paven er det förste vidnesbyrd om fjendskab mellem Skjalm Hvides æt og det danske kongedömme. Jeg må da også pege hen på forskellige kendsgerninger, der turde stå i forbindelse med dette brud. I året 1246 blev biskop Nils's broder, Juris Stigsön, dræbt; det hedder, at det var hans egne husfolk (propria familia), som slog ham ihjel[3]). Denne efterretning tilsteder i og for sig adskillige fortolkninger; men under de givne forhold er det rimeligt at antage, at modsætningen til kongen har

[1]) Saxo ed. Stephanius, notæ uber. in lib. XIII, s. 231 f. I St. Peders kloster mindedes biskop Nils blandt de velgörere, for hvem der stadig skulde bedes (S. r. D. IV 291). — „Humleore" må sikkert søges i nærheden af Humlebæk, altså ved Øresund.

[2]) Rørdam, Monumenta, 2. række II 16.

[3]) S. r. D. II 630. IV 228.

voldet hans fald: hans folk har ikke villet følge ham i denne sag, og striden har da tilspidset sig til det yderste. Endvidere kunde det stå i forbindelse med Nils Stigsöns opposition, at kong Erik fratog Peder Ebbesön, en sön af Ebbe Sunesön, hans fogedembede, så at hr. Peder senere havde stor uvilje mod Erik Plovpennings minde[1]). Endelig er det vel heller ikke nogen tilfældighed, at Lave Gudmundsön, der var gift med Esbern Snares datterdatter, og Tyge Bost, der ifølge sit våben selv hørte til Hvideætten, var Erik Plovpennings særlige dødsfjender, og at Anders, en sön af Esbern Snares datter, fru Ingeborg til Kalundborg, straks i 1250 blev Abels marsk og senere efter slaget på Lohede sés at have været i Erik Abelsöns følge[2]), hvilket atter medførte fjendskabet mellem fru Ingeborg og den danske krone. Mon dog ikke alle disse træk peger tilbage til et fælles udspring, som netop må søges i striden mellem kong Erik og biskop Nils?

Når således flere medlemmer af Skjalm Hvides æt synes at have taget parti for biskop Nils, da er det sikkert ikke af kirkelige grunde[3]), men, som ovenfor fremhævet, af slægtsfølelse. Derimod har bisperne ved at støtte

---

[1]) Se min „Danske helgeners levned", s. 384.

[2]) S. r. D. IV 482. 502. I 291. VII 223.

[3]) Flere af Hvideætlingerne synes at have været lidet kirkeligsindede. Esbern Snares svigersönner og efterkommere lå gentagne gange i strid med Sorø kloster om forskelligt gods, og af et pavebrev af 5. Nov. 1246 sés det, at fru I., enke efter Absalon Stange (og vistnok snart efter gift med Lave Gudmundsön), og andre af hr. Anders Grosöns (Esbern Snares svigersöns) arvinger ikke vilde betale provsten mag. Ubald en sum penge, som Anders Grosön skyldte ham, så at paven måtte overdrage Ribebispen at skaffe provst Ubald, hvad der tilkom ham, om end afgörelsen ikke kom til at stemme med dansk ret (Ny kirkehist. saml. III 92 f. Registres d'Innocent IV, I, nr. 2259).

deres embedsbroder selvfølgelig taget sigte på at hævde kirkens sag. Her må i alt fald nævnes ærkebiskop Uffe, der tydelig nok gennem lange tider har gjort kongen passiv modstand. I dette mellemværende har vi sikkert også forklaringen til, at Uffe ikke vilde tillade den gamle biskop Gunner af Viborg at nedlægge sin stav, ja han gik endog så vidt, at han ikke ænsede det bud, som Innocentius IV sendte ham herom. Vist er det, at den gamle Gunner trods den tilladelse, paven havde givet ham, og trods sin höje alder måtte blive i embedet, indtil han den 25. August 1251, næsten 100 år gammel, friedes fra livets byrde[1]). Ærkebiskop Uffe har altså villet støtte de danske bispers sag ved at bevare den gamle Gunner i embedet og ligesom værne dem ved hans uangribelige autoritet. Men aktivt er Uffe ikke trådt op imod Erik Plovpenning; han har ikke følt sig stærk nok til at lyse kongen i band og vove det yderste.

Da striden mellem Erik og Nils Stigsön först havde antaget en voldsom karaktér, så at alt afhang af ydre magt, var kongen selvfølgelig den stærkeste. Nils Stigsön flygtede, og Erik Plovpenning inddrog ikke alene hans private godser, men også hans bispestols besiddelser, deriblandt København. Måske af frygt, måske også på grund af den modsætning, der stadig stærkere udviklede sig mellem domkapitel og biskop, har imidlertid adskillige af Roskilde kanniker taget kongens parti, og en ny kansler fandt Erik i én af dem, magister Peder. Dette fremgår af den følgende tids pavebreve.

Om Nils Stigsön straks personlig har henvendt sig

[1]) Innocentius IV's brev af 17. Aug. 1245: Registres I. nr. 1416. Vita Gunneri, S. r. D. V 580.

til paven, kan ikke sés. Formodenlig er han dog snart kommen til Frankrig og har klaget sin sag for Innocentius IV i Lyon. Men også kongen havde sendt afsendinge, som rejste de ovenfor omtalte svare beskyldninger mod biskoppen. Dermed var paven altså inddragen i sagen.

Inden vi går over til at undersøge Innocentius IVs stilling i mellemværendet mellem Erik Plovpenning og Nils Stigsön, vil vi först kaste et blik på pavens øvrige forhold til den danske konge.

At Innocentius til begyndelse har lagt velvilje for dagen overfor Erik Plovpenning, kan ikke bestrides. Dette skal nu ikke forklares ved den løse og sikkert upålidelige notits om deres samvær under studierne i Paris[1]); årsagen er at søge i de storpolitiske forhold, i det paven gerne vilde vinde en forbundsfælle i kampen mod den nylig bandlyste kejser, Fredrik II, endvidere i det nedarvede venskab mellen pavestolen og den danske krone.

Tilfreds med Eriks holdning i den store kejserstrid har pave Innocentius dog ikke været. Ganske vist kunde han betragte Danmark som et venligsindet land, så at han kunde befale sin legat i Tyskland, kardinal Petrus til St. Georg ad Velum Aureum, at udføre sin legatvirksomhed fra ærkebispedömmet Reims eller fra Polen eller Danmark, såfremt stillingen i Tyskland blev ham for farlig[2]). Men på den anden side havde paven dog måttet formane kongen til ikke at hindre Lybekkerne i at hjælpe Henrik Raspe, som var gjort til Fredrik IIs

[1]) Suhm, Historie af Danmark. X 44. Molbech, Kong Erik Plogpennings historie, s. 11. 87 f.
[2]) Brev af 15. Marts 1247. Registres II, nr. 2989.

modkonge i Tyskland[1]). Det er da egenlig også kun på ét område, at paven har víst Erik Plovpenning særlig gunst, nemlig vedrörende Estlandstoget. Vi har i så henseende allerede omtalt pavens imødekommenhed i året 1245; men på dette punkt gik Innocentius endnu videre med hensyn til indrömmelser. I Novemb. 1247 fornyede paven i et brev til kongen dennes ret til at oppebære tredjedelen af tienden og gav ham denne gang tilladelsen for et tidsrum af 6 år. Forinden havde han tilskrevet ærkebiskop Uffe om denne sag, og ærkebispen måtte efter pavens bud underrette sine lydbisper derom[2]). Ligeledes værnede Innocentius om det lundske ærkesædes metropolitanret over de estlandske bispedömmer[3]). Men det værk, som paven altså var ivrig for at støtte, blev jo for øvrigt ikke til noget, eftersom Erik aldrig kom til Estland. Korstogsplanerne foranledigede egenlig kun en unyttig udplyndring af kirken, og da kongens fogeder först var vante til at indsamle denne tredjedel af tienden, fortsatte de dermed også efter Erik Plovpennings død, så at Innocentius IV måtte gribe ind for at stande disse overgreb[4]).

På andre punkter har pave Innocentius ikke víst Erik Plovpenning nogen gunst, og det må siges, at kong Erik just heller ikke har givet paven anledning dertil. Som vi senere skal se, trodsede han idelig pavens bud i anledning af Nils Stigsöns sag. Ligeledes var det langt

[1]) Brev af 8. Sept. 1246. Urkundenbuch der Stadt Lübeck I 115.
[2]) Breve af 26. og 2. Nov. 1247. Dipl. Suecanum I 321. 322 (Registres d'Innocent IV, I, nr. 3427. 3426). Jfr. Erslev, Repertorium I, Udat. 87.
[3]) Brev af 24. Nov. 1248. Registres II, nr. 4228.
[4]) Brev af 3. Jan. 1251. Registres II, nr. 5018.

fra, at han rettede sig efter pavens bud i den lybekske sag; han fortsatte tværtimod med sine angreb på Lybekkerne og vakte herved pavens vrede. Ganske vist formanede den pavelige legat i Tyskland, kardinal Petrus, Lybekkerne til at slutte fred med kong Erik og stillede sig for så vidt nærmest på kongens side[1]). Men paven selv tog snarest parti for Lybekkerne. Efter at biskoppen af Ratzeburg indtrængende havde bedt ham om at rive Lybekkerne ud af den danske konges „såre grusomme hænder", rettede Innocentius virkelig på ny strenge formaningsord til kongen og anmodede tillige ærkebispen af Bremen og biskoppen af Schwerin om at foreholde Erik hans uret[2]). Og dog var der jo ikke tale om, at Lybekkerne var værgeløse overfor den danske konges vælde, uskyldig lidende under hans forurettelser. Gentagne gange gjorde de hærgningstog til de danske kyster, således da de i 1248 udfriede hertug Knud fra Stegeborg, og da de 1249 hærgede København og ødelagde dens borg[3]). Under slige forhold er det endog tvivlsomt, om pavens holdning i mellemværendet mellem Erik Plovpenning og Lybekkerne kan kaldes upartisk.

Des bedre forstår man, at Innocentius IVs stilling til den roskildske bispesag også efterhånden blev kong Erik alt andet end gunstig.

Ganske vist forhastede paven sig ikke med at tage sig af den landflygtige Nils Stigsön; men dette forklares naturligst derved, at han var optagen af den store strid med Fredrik II. Först den 21. Juli 1246 overdrog han

---

[1]) Urkundenb. der Stadt Lübeck, I 124. Kardinalens brev er udstedt i Andernach den 3. Sept. 1247.
[2]) Breve af 5. Nov. 1249. Urkundenb. der Stadt Lübeck, I 140 f.
[3]) Jfr. Kr. Erslev i Hist. tidsskr., anf. st., s. 378 ff.

Franciskanermunken Simon fra Alvernia at undersøge biskoppens sag. I skrivelsen til Simon tager paven endog sit udgangspunkt i kong Eriks klage, men byder nu sin legat at undersøge, om biskop Nils virkelig har gjort sig skyldig i, hvad kongen anklager ham for; thi i så fald kan han ikke lade sagen uænset[1]). Ifølge et senere pavebrev har paven dog fremdeles tilladt sin legat at skride til bandlysning af voldsmændene; kun måtte han ikke lyse band over kongens person eller lægge interdikt over hans særlige eje[2]).

Snart stillede Innocentius sig imidlertid mere afgjort på Nils Stigsöns side, og dette står vel til dels i forbindelse med udviklingen af kejserkampen. I foråret 1246 havde Innocentius rejst Henrik Raspe imod Fredrik II, og den tyske modkonge var straks bleven hyldet af ærkebisperne af Mainz, Köln, Trier og Bremen, endvidere af adskillige vesttyske bisper og hertugerne Henrik af Brabant og Albert af Saksen. Ikke uden virkning lod paven dernæst prædike korstog mod kejser Fredrik, og snart fejrede han den triumf, at Henrik Raspe ved Frankfurt tilföjede Fredrik IIs sön Konrad et afgörende nederlag (5. August 1246). Nu tog Innocentius sig da også af Nils Stigsön, for så vidt som han (27. Oktob. 1246) af hensyn til hans landflygtighed tillod ham at optage lån på Roskilde bispestols gods[3]). Dog viste Paven derfor endnu ikke nogen misstemning mod kong Erik. Nylig havde han jo endog (18. Oktober) irettesat ærkebiskop Uffe, fordi han ikke havde tvunget biskop Eskil af Slesvig til at aflægge kongen troskabséd, og et par måneder

[1]) Dipl. Arnamagn. I 154 f. Registres I, nr. 2014.
[2]) O. Nielsen, Københavns diplomatarium, I 8 f.
[3]) Ny kirkehist. saml. III 92 (Registres I, nr. 2205).

senere (4. Decemb. 1246) tilstod han Eriks ny kansler, magister Peder, der førte kongens sag mod Nils Stigsön, en særlig gunst, i det han forordnede, at ingen romersk legat eller dennes subdelegerede måtte lyse ham i band, med mindre pavestolen udtrykkelig gav tilladelse dertil og i pågældende bulle omtalte den ret, der var skænket ham[1]).

Broder Simon fra Alvernia kom imidlertid til Danmark. Her modtog han fra paven et nyt hverv, der end mindre har været efter Erik Plovpennings sind. Ved bulle af 9. Novemb. 1246 bød Innocentius IV nemlig sin legat at undersøge Odensebispens Nils's forhold[2]). Overfor det fynske bispesæde havde kongen vistnok i længere tid spillet herre og mester, så at prioren og munkene i St. Knuds kloster måtte ty til pavens indgriben. Den 31. Januar 1245 havde Innocentius derfor tilsikret dem deres privilegier og friheder, selv om de hidtil havde forsömt at göre brug af enkelte af dem, og den 7. Februar havde han endvidere udtrykkelig sikret dem, at der ikke måtte indsættes en koadjutor for den syge biskop Ivar, uden at det skete med deres minde[3]). Altså har Benediktinerne i Odense sét deres rettigheder truede af den verdslige magt, og om de nåede deres mål, kan være meget tvivlsomt. Vist er det, at inden det sidst nævnte pavebrev kan være nået til Odense, var der beskikket biskop Ivar en koadjutor, magister Petrus Dacus, som i Februar 1245 deltog i Odensemødet, og det er usandsynligt, at man har taget hensyn til munkene, som jo endnu ikke havde pavebrevet at støtte sig til. Senere stillede det

[1]) Registres I. nr. 2299.
[2]) Wadding. Annales Minorum III (Rom 1732), s. 148.
[3]) Ny kirkehist. saml. III 89 f. Dipl. Arnamagn. I 148.

sig endnu værre for prioren og munkene i St. Knuds kloster. Endnu samme år døde nemlig biskop Ivar, og uden at agte munkenes fri valgret indsatte Erik Plovpenning nu en ny biskop, Odenseprovsten Nils. Dette sés af pavebrevet af 9. Novemb. 1246, som foruden at anke over biskop Nils's uægte byrd og hans frillelevned tillige klager over, at han var indsat ved verdslig hjælp på ukanonisk måde; ja, støttet med verdslig magt havde han endog tvunget ærkebispen til at vie ham. At denne verdslige magt, som er bleven brugt både overfor Odensemunkene og overfor selve ærkebispen, kun kan være kongens, turde være utvivlsomt; og da biskop Nils snart synes at forsvinde fra skuepladsen, har Simon fra Alvernia altså vistnok tilföjet kong Erik et nederlag.

Men medens vi her må nöjes med gisninger, véd vi med sikkerhed af de næste års pavebreve, hvorledes Simon fra Alvernia dömte i Nils Stigsöns sag. Den fremmede Franciskanermunk, hvem paven roser som „en omsigtsfuld og taktfuld mand“, anstillede omhyggelige undersøgelser, men resultatet blev, at han afgjort tog parti for den landflygtige biskop. Han bød nemlig kongen lade Nils Stigsön komme tilbage med frit lejde, og tillige skulde Erik give slip på København og bispestolens øvrige ejendomme ligesom også på biskop Nils's private godser. Foreløbig skulde godserne forvaltes af ærkebispen, hvem Roskilde domkapitel skulde svare til alt, og to af stiftets præster skulde erstatte, hvad de havde oppebåret af bispestolens indtægter[1]). Omtrent ved samme tid lyste Nils Stigsön interdikt over hele Roskilde stift[2]);

[1]) O. Nielsen. Københavns dipl. I 8.

[2]) Tidspunktet for Nils Stigsöns interdikt over Roskilde stift fremgår af Innocentius IVs brev af 5. April 1250 (Dipl. Arnamagn. I 177),

men under henvisning til, at interdiktet var forkyndt fra udlandet, „og af andre intetsigende grunde“ indankede præsterne sagen for paven og trodsede deres biskops bud.

Erik Plovpenning ænsede ikke den pavelige legatskendelse, uden for så vidt som han hos paven ved sin kansler, magister Peder, og en anden dansk prælat nedlagde indsigelse imod den. Alle de omtvistede godser beholdt han; og da legaten skred til bandlysninger, særlig af præsten Håstén og nogle lægfolk i Roskilde stift, for således at fremtvinge, at bispestolens indtægter blev udleverede til Nils Stigsön, satte kong Erik endog streng straf for den, der rettede sig efter legaten[1]). Tilmed vovede Erik endda at beslaglægge de godser, som tilhørte domprovst Jakob Erlandsön fra Lund, og dette kan han kun have gjort, fordi denne hos paven havde talt sin frænde Nils Stigsöns sag. Således fik altså den roskildske bispesag en væsenlig forøgelse.

Allerede för Roskildebispens flugt var Jakob Erlandsön kommen til pave Innocentius IV i Lyon for at deltage i det store kirkemøde, som skulde holdes dér. Et vidnesbyrd om den gode modtagelse, han fandt, har vi i pavens brev af 17. Juni 1245, hvorved der skænkedes domprovst Jakobs broder, hr. Anders Erlandsön til Höjby i Skåne, lignende beskyttelse mod eventuel bandlysning som den, paven senere tilstod kongens kansler, magister Peder[2]). Denne begunstigelse af en af Jakob Erlandsöns nærmeste frænder må være udvirket af domprovsten selv.

hvori det nemlig hedder, at stiftets præster i over 3 år har trodset interdiktet.

[1]) Alt dette fremgår af Innocentius IVs breve af 9. og 18. Maj 1250. Dipl. Arnamagn. I 178 f. O. Nielsen, Kbhvns. dipl. I 11 f.

[2]) Ny kirkehist. saml. III 91 f. Registres I, nr. 1322.

Ved samme tid var det, at Nils Stigsön måtte forlade Danmark, og Jakob Erlandsön, der var forbleven hos paven og havde opnået den udmærkelse at blive udnævnt til hans kapellan, har ved efterretningen herom gjort sig til biskoppens talsmand. Og da denne optræden, som ovenfor omtalt, kostede ham hans godser og embedsindtægter i Danmark, greb paven kraftig ind for at støtte sin yndling, hvem han fremstillede som helt uskyldig, ligesom han ikke vilde göre noget for også at høre hans modpart. Den 11. Februar 1247 udstedte Innocentius IV et brev til bisperne i Odense, Ribe og Århus, hvorved han meddelte dem, at hans kapellan Jakob Erlandsön, der var hos ham, havde underrettet ham om, at han på grund af fjendskaber, som han ikke selv havde foranlediget, ikke kunde få sine kirkelige indtægter fra Danmark; paven byder derfor de tre bisper at indsamle pengene og sende dem til Jakob Erlandsön eller til hans ombud på et sikkert sted[1]). Dette pavebud har imidlertid ikke udrettet noget imod kongens faste beslutning, så at Innocentius IV ved et nyt brev (29. August 1247) måtte pålægge ærkebiskop Uffe at samle Jakob Erlandsöns indtægter, både af domprovsteembedet og fædrenegodset, og sende ham dem; og hvis dette blev ham umuligt på grund af domprovstens fjenders ondskab og magt, da skulde han årlig af kirkens indtægter give ham et tilsvarende beløb[2]). Dette sidste har ærkebiskop Uffe formodenlig måttet iværksætte; thi så vidt man kan skönne, har Jakob Erlandsön fremdeles ikke kunnet få selve indtægterne af sine godser og sit embede.

[1]) Registres I, nr. 2418.
[2]) Dipl. Suecan. I 320.

Der har altså været stof nok til misstemning hos pave Innocentius IV, og der er endda utvivlsomt kommet mere til. Under den anden Abel-fejde viste kong Erik sig næsten ligeså hensynsløs overfor kirker og klostre som Abel. Man læse blot den skærende klage fra Øm kloster over de forurettelser, dronning Jutta tilföjede munkene[1]). Dette udplyndringssystem står selvfølgelig ikke for dronningens regning og er ikke blot bragt i anvendelse overfor det jydske Cistercienserkloster; i virkeligheden må det være udtryk for Eriks almindelige fremfærd i borgerkrigens tid. Erik Plovpenning har herved ikke alene yderligere fjernet den danske præstestand fra sig, men tillige skadet sin stilling til kirken i det hele og til kirkens overhoved i Rom. Thi det fejler ikke, at Innocentius har fået nys om kong Eriks overgreb. I alt fald er det ikke nogen tilfældighed, at Innocentius IV netop i denne tid tog Sorø kloster og alle dets ejendomme i sit værn og truede hver den, som forgreb sig på klosterets godser og friheder, med den strengeste straf[2]).

Under disse forhold var det forståeligt, at pavens holdning i Nils Stigsöns sag stadig blev kongen ugunstigere. Den 19. Decemb. 1247 beskikkede Innocentius IV et nævn, der skulde bevæge kong Erik til at genindsætte Nils Stigsön i hans rettigheder; men i spidsen for dette nævn satte han biskop Eskil af Slesvig, den blandt de danske bisper, som fra förste færd og ganske uretmæssig havde budt kongen trods, og som tilmed faktisk stod under Abel, med hvem Erik nu for tredje gang havde blodig krig! Og det kan ikke have været af uvarsomhed,

[1]) S. r. D. V 260.
[2]) Brev af 7. Oktob. 1248. Dipl. Arnamagn. I 162 ff.

at Innocentius gjorde dette ubillige valg; thi selv havde han jo for lidt over et år siden udstedt det brev, hvori han søgte at få ærkebiskop Uffe til at bryde biskop Eskils trods mod kong Erik, og ved Jakob Erlandsön, som stadig var i pavens nærhed, måtte han være vel kendt med forholdene i Danmark på den tid. Paven har altså vel vidst, hvad han gjorde; valget af Eskil var en udæskning til Erik Plovpenning. Så har det mindre at sige, at en anden af nævnets tre medlemmer, Dominikanernes provinsialprior, muligvis har været kongen gunstig stemt. I alt fald svækkedes betydningen af den ene nævnings kongelige sindelag fuldstændig, i det paven efter sædvane fastsatte, at om ikke de alle tre kunde påtage sig det påbudte hverv overfor kongen, så kunde Eskil udføre det sammen med den ene af de to andre. Tredjemanden i nævnet var nemlig Franciskanernes minister i Danmark, og ligesom sin ordensbroder Simon fra Alvernia stod han sikkert på Nils Stigsöns side. Ligeledes har det under disse forhold kun lidet at sige, at pavebrevet just ikke sigter Erik personlig for overgreb mod Nils Stigsön, men nøjes med at udtale, at det „ikke er uden kongens tilladelse“ at København og bispestolens andre godser er frarevne den landflygtige bisp. Heller ikke betyder det meget, at Innocentius giver forsikringer om sin oprigtige kærlighed til kong Erik. Thi kærnen i pavens befalinger er dog denne: hvis kongen ikke retter sig efter nævnets formaninger og giver Nils Stigsön alt igen, også de indtægter, som kronen allerede havde forbrugt, da skal der lægges interdikt over kongens godser — her går paven altså strengere frem end den gang han sendte Simon fra Alvernia til Danmark — og over Roskilde stift, og kongens hjælpere skal lyses i band. Den eneste gunst, paven

endnu viste kongen, var den, at han personlig endnu ikke skulde rammes af bandstrålen, og endvidere påbuddet om, at nævnet skulde sörge for, at Lunds ærkebiskop i Roskildebispens navn og indtil hans hjemkomst lod hans godser styre af mænd, som ikke var kongens modstandere[1]). Det er de tarvelige rester af Innocentius IVs tidligere velvilje mod kong Erik, og selv disse rester skulde snart forsvinde.

Da paven ved beskikkelsen af nævnet ikke kom målet nærmere, bød han ved en bulle af 2. April 1248 biskop Eskil ufortøvet at lyse de genstridige i band og lægge interdikt over deres land; endnu fastholdt han dog den bestemmelse, at kongen personlig ikke måtte bandlyses, men betegnende nok omtales kongens kansler nu som „Peder, der kaldes kansler", medens kurien dog tidligere havde godkendt hans værdighed[2]). Få dage efter udstedte Innocentius IV en anden bulle, hvorved han bød Eskil ændre alt, hvad der, kirken vedrörende, var foretaget til skade for biskop Nils, og bandlyse hver den, som modsatte sig hans anordninger i denne sag. Denne bandlysning skulde være aldeles ubetinget gyldig, i det ikke nogetsomhelst privilegium kunde svække dens kraft[3]).

Man må imidlertid tro, at Eskil ikke har turdet bruge de magtmidler, som paven havde lagt i hans hånd, eller at han har brugt dem uden virkning. Til forklaring kan man henvise til, at Erik i 1248 endelig vandt overhånd over Abel, og senest i begyndelsen af 1249 blev der sluttet fred imellem dem[4]), hvorpå biskop Eskil måtte

[1]) O. Nielsen. Kbhvns. dipl. I 6 f.
[2]) Smstds. s. 8 f.
[3]) Smstds. s. 9 f.
[4]) Kr. Erslev i Hist. tidsskr., anf. st., s. 379 f.

forlade landet. Kongen havde styrket sin stilling, og derfor er det måske, at den berömte kardinal Vilhelm af Sabina, der i sommeren 1248 på hjemvejen fra Sverige opholdt sig i Danmark, ikke fik den mindste indflydelse på de danske forhold. Denne mand, der fik så stor betydning for Norge og Sverige, har i vort land ikke efterladt sig andet minde end et par indulgensbreve for Boso kloster og for St. Jørgens hus i Lund[1]; ellers er hans virksomhed i Danmark uden spor, ganske som i sin tid Nikolaus Brekspear intet udrettede hos os, men blev en hovedperson i Norges historie. Ganske vist må det indrömmes, at Vilhelm ikke egenlig var pavens legat i Danmark; men da han dog var udrustet med vid fuldmagt, er det på den anden side utænkeligt, at han overfor den standende kirkestrid helt skulde have ladet som intet.

Paven har nu været meget bittert stemt mod den danske konge. Det hjalp ikke, at Erik netop nu udfoldede den störste iver i korstogssagen, i det han udskrev den plovskat, der vakte had og oprör. Hvor stor velvilje Innocentius end tidligere havde vist Eriks planer om et Estlandstog, glemte han nu sin fordums holdning; intet kunde længere mildne hans vrede. Ved brev af 27. Juli 1249 bød han arkidiakonen af Århus at foreholde de tre medlemmer af nævnet deres pligt[2]; men dette havde ikke nogensomhelst følger. Roskildesædets godser var fremdeles i kongens vold, og Nils Stigsön kom aldrig til sin ret.

Den landflygtige biskop opholdt sig i Frankrig, muligvis en tid hos Innocentius IV i Lyon, mest vel dog i Clairvaux;

[1]) Erslev, Repertorium I, Udat. 116. Dipl. Suecan. I 340 (27. Juli 1248).
[2]) O. Nielsen, Kbhvns. dipl. I 10 f.

dér døde han, den 24. Septbr. 1249. Det er en gammel misforstaelse, at Nils Stigsön skulde være bleven Cisterciensermunk; indskriften på hans grav i Clairvaux viste, at han ikke døde i den hvidgrå kutte, og lige til det sidste har han altså håbet at genvinde sin bispestol. Ligefuldt ærede Cistercienserne dog hans minde i höj grad, især fordi han — som gravskriften siger — var ærkebiskop Eskils frænde og var „landflygtig for kirkens friheds skyld“ [1]). Hans skæbne kunde jo også minde om væsenlige træk af den store ærkebiskops liv.

Budskabet om Nils Stigsöns død har ikke gjort paven blidere stemt mod kong Erik. Innocentius har følt det som et nederlag for sig og kirken, at biskoppen havde endt sine dage i landflygtighed, og nu gik han endnu skarpere frem i kampen mod Erik Plovpenning. I kraft af devolutionsret beskikkede han nemlig ved provision domprovst Jakob Erlandsön til at være biskop i Roskilde. Ikke alene afskar han derved Erik fra at göre sin indflydelse på bispevalget gældende, og ikke alene tiltog han sig her en ret, som hidtil næsten ikke var brugt overfor den danske kirke og måtte være den danske krone meget imod [2]); men hans valg faldt på den af de danske prælater, der nu måtte betragtes som kongens farligste modstander. Det var fra pavens side en åben krigserklæring til Erik Plovpenning; Innocentius har villet vise, at han dog nok skulde vide at blive den sejrende.

Til pavens handlemade svarer tonen i hans breve fra foråret 1250.

[1]) Jfr. min afhandl. i Kirkehist. saml., 4. række III 5 ff.

[2]) Jfr. min „Konge og præstestand“ II 166 f. 178 f.

Medens Innocentius tidligere havde fremstillet sagen således, som om Erik Plovpenning blot rent passivt havde fundet sig i de forurettelser, hans mænd havde tilföjet Nils Stigsön, kastede han nu uden omsvøb al skylden for biskoppens vanskæbne over på kongen. Ligeledes vilde han nu gå strengere frem overfor Erik. Den 9. Maj gav han sin ny nuntius, broder Nikolaus, der var kapellan hos kardinalpresbyteren af St. Marcellus, den befaling, at han i tilfælde af, at kongen fremdeles vægrede sig ved at udlevere Roskilde bispestols godser, höjtidelig skulde lægge interdikt over hvert sted, hvor kongen og hans hjælpere opholdt sig; og om det skulde være, måtte han kundgöre dette interdikt endog fra udlandet, og intet privilegium skulde befri nogen af de pågældende for dets virkninger. Men straks efter fandt Innocentius IV disse forholdsregler utilstrækkelige, og den 18. Maj lod han udfærdige en ny instruks for broder Nikolaus, ligelydende med den forrige, men med den meget væsenlige tilföjelse, at hvis kongen ikke gav efter, når interdiktet var kundgjort, skulde han og hans hjælpere personlig bandlyses; bandlysningen skulde foregå med störste höjtidelighed, og intet privilegium skulde kunne hæmme dens kraft[1]). Nu havde paven altså besluttet sig til det skridt, som han hidtil havde nølet med; han var nu virkelig i færd med at bruge de stærkeste magtmidler overfor kong Erik.

Samtidig skrev pave Innocentius ganske vist meget indtrængende til kongen om at modtage den ny Roskildebisp vel; men han krævede ubetinget, at Erik skulde give bispestolens godser tilbage og forny alle dens rettig-

[1]) Dipl. Arnamagn. I 178 ff. O. Nielsen, Kbhvns. dipl. I 11 ff.

heder, ligesom han skulde give igæld for alle de tab, han havde voldet — heriblandt vel også dem, han havde tilföjet Jakob Erlandsön, medens denne var domprovst —, og sikre den ny Roskildebisp håndhævelsen af kirkens frihed[1]). I instrukserne for broder Nikolaus havde paven også udtalt, at Jakob Erlandsön vilde udsone sig med kongen; men vægten lå rigtignok på de dertil knyttede ord: „under forbehold af kirkens rettigheder“. Det var vel heller ikke forsonlighed overfor Erik, som drev Jakob Erlandsön til at bede paven om at måtte løse Roskilde stifts præster for det interdikt, som var forkyndt for dem[2]), men snarere ønsket om at vinde den sællandske præstestand og få dens støtte i den fortsatte kamp.

Kampen kunde nemlig ikke undgås. Erik Plovpenning har været for stolt og selvfølende til at ville give efter. Uden at tage lære af sit nederlag i den fynske bispesag havde han desuden allerede ved nogle af Roskildekannikernes hjælp indsat en ny biskop, magister Asgod[3]), og skönt ærkebiskop Uffe formodenlig har vægret sig ved at indvie denne, har kongen selvfølgelig ikke villet ydmyge sig ved at lade sin klient falde. Imidlertid kan Jakob Erlandsön ikke være kommen tilbage til Danmark i Erik Plovpennings levetid; meningen var jo, at den pavelige nuntius först, om muligt, skulde jævne vejen for ham. Af pavens brev til kong Erik sér man tilmed, at Jakob Erlandsön sendte sine befuldmægtigede til Danmark; selv vilde han altså först komme senere.

---

[1]) Brev af 21. Maj 1250. Dipl. Arnamagn. I 182 ff.
[2]) Innocentius IVs brev af 5. April 1250. Dipl. Arnamagn. I 177.
[3]) Denne efterretning kendes kun fra Peder Olufsen (S. r. D. I 185. Rørdam, Monumenta, anf. st., s. 16), som dog afgjort må have udskrevet en nu ukendt kilde.

Hvad vilde der være skét, dersom Jakob Erlandsön som indehaver af et af de störste danske bispedömmer var kommen til at stå overfor kong Erik? Sikkert vilde det have haft til følge, at den voldsomme strid, som nu först for alvor udbrød under Kristoffer I og Erik Klipping, var kommen så meget tidligere og havde fået Erik Plovpenning til hovedperson. Ved sin karaktér og ved begivenhedernes magt var kong Erik jo nemlig så at sige allerede tvungen ind på denne bane, og Jakob Erlandsöns optræden indenfor Danmarks grænser vilde kun have drevet kongen videre. Således formede den historiske udvikling sig imidlertid ikke. Ved sin grufulde død i den mörke Augustnat blev Erik pludselig reven ud af alle sine kampe.

Det er næsten et bidrag til de menneskelige dårskabers historie, at Erik Plovpenning, der havde været så yderst voldsom overfor kirken, snart efter blev æret som helgen, også af kirkens mænd. Thi ganske vist var de danske bisper, som stod i modsætning til Erik, énsidige i deres syn på forholdet mellem stat og kirke; men når undtages mellemværendet med biskop Eskil af Slesvig, har kongen dog haft störst uret. Det var da også kun Eriks mord, der kunde afgive virkeligt grundlag for hans helgenry; thi her var der noget, som stemte med folkets synsmåde: en brat død havde jo allerede givet Knud konge, Knud hertug og fru Margrete helgenkransen. Pavelig kanonisation kunde den ny kongehelgen dog ikke opnå, skönt det sikkert ikke fra dansk side har manglet på bestræbelser i den retning, bl. a. da optegnelsen af jærtegnene ved hans grav i Ringsted[1]).

---

[1]) Se min „Danske helgeners levned“, s. 377 ff.

Og det kan heller ikke nægtes, at det varede nogle år, inden helgenryet kunde danne sig. Betegnende nok er det, at de jærtegn, der skal være skete i året 1252 som følge af Holstenernes hærgninger i St. Peders kirke og nonnernes klosterkirke i Slesvig, ikke i mindste måde sættes i forbindelse med den myrdede konges hellighed, og det skönt Erik netop den gang havde sin grav i en af de to kirker; Erik Plovpennings helgenry kendtes altså endnu ikke på den tid. Hvis det ikke havde stemmet med senere kongers politik, var Erik vel overhovedet aldrig bleven offenlig fejret som helgen; men der må netop lægges megen vægt på, at kongerne i folkets påkaldelse af Hellig Erik fandt et naturligt kampmiddel mod hertugerne af Sønderjylland, som nedstammede fra brodermorderen Abel. Kristoffer I, som selv havde stået i oprör mod Erik, blev underlig nok den, der gav stødet til denne udvikling, i det han lod sin broders lig føre til Ringsted[1]). Så meget opnåedes ved disse bestræbelser, at helgenglorien snart omdannede Eriks minde, og hvor meget end helgenryet er forsvundet, har det dog kastet en efterglans, som har givet kongens billede et vist præg af uvirkelighed. Nærværende undersøgelse, der bygger på den tids aktstykker, skulde om muligt bidrage til at lade en væsenlig side af Erik Plovpennings historie fremtræde i ædrueligere belysning.

II. En påtænkt ændring i den danske tronfølge.

I sit nylig udgivne skrift, „De avignonske pavers forhold til Danmark“ (s. 208 ff.), har hr. dr. phil. L. Moltesen ladet aftrykke et hidtil ukendt pavebrev, som for

---

[1]) Smstds. s. 374 f.

den danske historiegranskning er et aktstykke af fremragende værdi. Da det tilmed frembyder historikeren flere gåder, bör det göres til genstand for nöjere undersøgelse og drøftelse. Beklages må det ganske vist, at teksten har sine fejl, og at der henimod slutningen endog må være udfaldet flere sætninger; men selv i sin ufuldkomne skikkelse har brevet afgjort krav på opmærksomhed.

Brevet er stilet til en pavelig legat og handler om en ændring i den danske tronfølge, i det nemlig en dansk konge til trods for landets skik får Romersædets tilladelse til at lade kronen gå over til en af sine døtre og subsidiært til en af sine søstre, såfremt han ikke efterlader sig sönner.

Efter et forord[1]) om, at de danske konger fra gammel tid på grund af deres fromhed har krav pa særlig velvilje fra pavestolen, fremhæver pavebrevet dernæst, at Kristus, der er sand Gud og sandt menneske, sand konge og sand ypperstepræst, har forlenet pavestolen både med præstelig og kongelig magt, i det han nemlig ved at give St. Peder to nøgler har overdraget ham styrelsen både af det jordiske og det himmelske rige.

Derpå hedder det videre:

„Som følge af det ovenfor anførte og af mange årsager og klare grunde kan man da åbenbart drage den slutning, at den romerske biskop ved en anordning, såfremt denne ifølge Guds vilje tjener til de troendes velfærd, kan træffe foranstaltninger vedrörende konger og riger, i alt fald når disse ikke har nogen anden overherre. Nu har da vor kæreste sön i Kristus, E., de

[1]) I afskriften af brevet er forordet sat sidst, som et tillæg.

danskes berömmelige konge, udviklet for os, at da han selv ikke har sönner eller søskende af mandkön, og da man om hans riges skik har den mening, at de danske konger dér kun kan efterfølges af deres börn af mandkön, er han i höj grad i frygt for, at hans riger skal gå over i udlændinges hånd. Derfor har han ved sit sendebud ydmygt bedet os om, at vi, da han ikke erkender nogen anden end Romerbispen som sin overherre, i kraft af den magt, der er given os fra himlen, vil sörge for i den sag at drage omsorg for ham ved i det omtalte kongedömme at substituere kvindekönnet, eftersom han nemlig har nogle ægtefødte søstre. Og da vi med from hengivenhed tager i betragtning dette samme riges nød, som ofte er os skildret, og da vi tillige i höjeste grad føler medynk på grund af den modgang, som rammer prælaterne, af hvilke nogle tvinges til at leve i landflygtighed, og på grund af overgrebene mod kirkerne og de trængsler og det tryk, som øves mod mange andre troende i det nævnte rige, hvilket vides særlig at være indtruffet som følge af kongeskiftet, vil vi for fremtiden ved vor hjælps rette lægemiddel afværge dette — — — — — — — — — — — (betro vi) til din takt, at du på deres vegne og med den dem tilkommende myndighed fastsætter, at hvis det skulde ske, at den nævnte konge ved sit livs ende har ægtefødte døtre, men ikke sönner, da skal hans ældste datter, men hvis han ved sin død hverken har sönner eller døtre, den ældste dalevende af hans søstre følge den omtalte konge i regeringen, uden at den nævnte skik eller nogen konstitution eller fjendtlig forhindring skal kunne træde i vejen derfor.“

Dette aktstykke er ifølge dr. Moltesens oplysnin-

ger[1]) taget fra en formelbog, som findes i det vatikanske bibliotek, og som er udarbejdet af Marinus de Ebulo, vicekansler under pave Johannes XXI (1276—77). Den mulighed var der da i og for sig, at pavebrevet ikke havde noget med historiske forhold at göre, men ligefrem var komponeret for at tjene som mønsterskrivelse for lignende tilfælde i det virkelige liv. På forhånd vilde en sådan antagelse dog være lidet sandsynlig, og det er klart, at hvis de i brevet omtalte forhold fuldstændig passer ind i en bestemt situation i vort lands historie, da er denne mulighed atter ophævet, og vi har da at göre med et virkeligt historisk aktstykke. Netop dette er tilfældet. Men i den foreliggende afskrift i formelbogen mangler pavebrevet jo al datering, ja endog pavens og modtagerens navn. Det gælder da om ad anden vej at bestemme dets rette plads i historien.

Hvad man uvilkårlig först vil lægge mærke til, er det navn, som den i brevet omtalte danske konge bærer. Navnet antydes ganske vist kun ved bogstavet E, men det kan kun være Erik. Da tidsgrænsen ned efter er given med Marinus de Ebulos levetid, i det formelbogen må være bleven til senest ved år 1276, kan der altså være tale om følgende danske konger: Erik Ejegod, Erik Emune, Erik Lam, Erik Plovpenning og Erik Klipping.

Dr. Moltesen gætter på Erik Lam[2]). Men med hvad ret? De holdepunkter, som kan give os et fingerpeg med hensyn til pavebrevets affattelsestid, yder ikke denne formodning nogen støtte. Disse holdepunkter er nemlig:

---

[1]) Anf. skr., s. 203.

[2]) Anf. skr., s. 15. 204. Sidstnævnte sted hedder det: „Kongen kan næppe være nogen anden end Erik Lam".

a) der lægges vægt på kongens dotres og søstres ægte byrd; b) vedkommende konge har ikke sönner eller døtre, heller ikke brødre, men flere ægtefødte søstre; c) der er udsigt til, at riget ved kongens død vil komme i udlændinges hånd; d) den danske kirke er i nød og nogle af dens ledere i landflygtighed. — Intet af disse punkter viser os hen til Erik Lam. a) I Danmark var der endnu på Erik Lams tid ingen forskel på den ægtefødtes og den uægtes ret til tronen; först med Valdemar den store afskæres kongens frillesönner fra at blive konger. Og det går ikke an at sige, at det i pavebrevet blot er paven, som lægger vægt på legitimiteten; thi da den danske konge sés at have opgivet, at han havde ægtefødte søstre, er det netop ham, som har gjort begyndelsen med hensyn til adskillelsen af ægte og uægte byrd. b) Endvidere véd man ikke noget om, at Erik Lam havde søstre; derimod véd man, at han havde frillesönnen Magnus, som spillede en vis rolle under Valdemar den store, men endte som forræder. Og denne Magnus kan, vel at mærke, ikke være født i slutningen af faderens kongetid, endsige efter hans død; vi lærer ham nemlig at kende som Sven Eriksöns ivrige tilhænger, og den gang han efter Svens nederlag og fald (1157) toges til nåde af Valdemar[1]), må han mindst have været 20 år, altså født inden faderens tronbestigelse. Da paven nu siger, at vedkommende kong E. slet ikke har sönner, og på dette punkt ikke antyder nogen forskel på ægte og uægte byrd, er alene Magnus Eriksöns tilværelse i stand til at omstyrte dr. Moltesens formodning. c) Fremdeles må det siges, at der ikke i mindste måde var

[1]) Saxo, ed. Müller, s. 735.

udsigt til, at det danske rige ved Erik Lams død vilde gå over til udlændinge. Der var jo danske kongeætlinger nok, som stod rede med deres krav. Hvilken udlænding kunde derimod have udsigt til at opnå den danske kongekrone? Der var jo ikke en gang nogen, som søgte at udnytte tronstriden efter Erik Lams død til at at opnå herredömme indenfor Danmarks grænser. d) Endelig passer det heller ikke, at den danske kirke var stedt i nød; thi fraregnet de ulykker, tronkampen med Olav Haraldsön voldte, var Erik Lams kongetid netop lys og lykkelig for kirken, og vi sér da også, at kirken just i den tid tog et stærkt opsving. Og ganske vist måtte én af bisperne, Okke af Slesvig, gå i landflygtighed; men hans flugt står ikke i forbindelse med de almindelige tilstande i kirken, og han var den eneste fordrevne biskop, hvorimod pavebrevet taler om flere bispers landflygtighed. Til disse modgrunde kunde endnu föjes, at Erik Lams herredömme var rent midlertidigt og skyldtes den omstændighed, at de, hvis ret til tronen var bedre, den gang endnu ikke var voksne; men des mindre kunde Erik Lam tænke på at forbeholde sin æt forretten til tronen, og allermindst kunde han under de forhold ovenikøbet ændre tronfølgen til fordel for kvindelinjen. Overhovedet var jo i denne tid kongevalget, det fri kongevalg, enerådende, og det var ikke tænkeligt, at de danske den gang vilde opgive deres ret til at vælge kongen, eller at en konge vilde trodse denne ret[1]).

---

[1]) En eller anden vilde maske ogsa sige, at Erik Lam næppe kunde siges „ikke at have anden overherre end paven“, og i den anledning vise hen til, at Nils og Magnus för den tid og Sven Eriksön og Valdemar I efter den tid måtte godkende den tyske kejsers overhöjhed. Det må imidlertid kaldes lidet

Det må da afgjort siges, at den kong E., som omtales i pavebrevet, ikke kan være Erik Lam. Heller ikke kan det være Erik Ejegod eller Erik Emune, bl. a. fordi begge disse konger havde mandligt afkom, og fordi deres død ikke kunde medføre fare for, at fremmede skulde komme til at indtage det danske kongesæde. Ligeså lidt kan det være Erik Plovpenning; thi han havde kun én søster, medens pavebrevet omtaler flere kongesøstre, og desuden havde han jo brødre, hvad derimod pavebrevets kong E. ikke har, og heller ikke hans død vilde kunne bevirke, at Danmark kom under fremmede.

Tilbage bliver da kun Erik Klipping. Men her viser det sig da også, at alle de historiske forhold, som pavebrevet hentyder til, netop passer på hans mindreårighed. Og da har det intet at sige, at man ved en förste gennemlæsning af pavebrevet uvilkårlig tænker sig, at den omtalte kong E. er en ældre mand eller i alt fald dog ikke et barn. De, der skrev til paven på kongens vegne, har ikke udtrykkelig villet göre opmærksom på, at kongen endnu ikke var i den alder, at han kunde have afkom; og paven på sin side har væsenligst villet give reglen for ændringen i tronfølgen uden i enkeltheder at fordybe sig i de forhold, der kunde göre ændringen ønskelig.

Vi går da over til at göre rede for, hvorledes pavebrevets udtalelser om danske forhold passer på Erik Klippings förste år.

sandsynligt, at Erik skulde have haft en sådan stilling til den tyske kejser; enhver positiv oplysning i den retning mangler, og selv tyske historikere udtaler, at Konrad III ikke gjorde krav på overhöjhed over Danmark. Jfr. Bernhardi, Konrad III (Leipzig 1883), s. 405.

Pavebrevets kong E. er sönneløs, og Erik Klipping var sönneløs indtil året 1274, da Erik Mændved blev født. Dette punkt passer altså godt.

Pavebrevet siger fremdeles, at kongen ikke har brødre. Også dette punkt synes at passe på Erik Klipping i næsten hele hans kongetid. Thi vel havde Erik en broder, junker Valdemar, som endnu levede efter faderens død, eftersom pave Urbanus IV kunde beskylde biskop Peder Bang for at have bandlyst ham sammen med den unge Erik Klipping[1]); men siden han aldrig ellers nævnes i den tids oldbreve, må han være død temmelig snart derefter[2]).

Pavebrevet siger, at den danske kong E. har flere ægtefødte søstre. Også dette passer på Erik Klipping. Man véd nemlig, at Erik havde søsteren Mechtild (opkaldt efter Abels dronning), der i året 1269[3]) ægtede markgrev Albert III af Brandenburg, og en anden søster, Margrete (opkaldt efter sin moder), der noget senere

[1]) S. r. D. V 613. Paludan-Müller mener, at Peder Bang i virkeligheden ikke kan have udslynget denne bandlysning mod den unge konge og hans broder (Vidensk. selsk. skrifter, 5. række IV 324 note 5): men beskyldningen mod biskop Peder er et vidnesbyrd om, at den unge junker Valdemar den gang endnu var i live.

[2]) Ringstedtavlen nævner hans dødsdag (21. Decbr.), men ikke hans dødsår (Kongegravene i Ringsted kirke, s. 48). Da det af denne tavle sés, at Valdemar fik sin grav ved foden af hertug Knud Valdemarsöns grav, må Valdemar være død efter denne sin farbroders død (15. Oktbr. 1260), trolig dog endnu samme år. Hvitfeldt omtaler også en anden sön af Kristoffer, junker Nils, som jordfæstet i Ringsted. Men det kunde være et spörgsmål, om ikke denne Nils blot er et foster af Hvitfeldts fantasi. Ringstedtavlen kender ham i hvert fald ikke, og heller ikke andensteds findes han omtalt.

[3]) Sæll. arbog. S. r. D. II 634.

ægtede den holstenske greve Johan II (af den kielske linje) og i dette ægteskab fødte sönnerne Kristoffer (opkaldt efter sin morfader) og Adolf[1]). Muligvis har Erik også haft en tredje søster, Ingeborg, om hvis giftermål med den norske konge Erik Magnussön der skal have været forhandlinger i året 1286[2]).

Endelig er der pavebrevets ord om den danske kirkes trængsler og nogle bispers landflygtighed. Dette passer udmærket til Erik Klippings förste kongetid. I

[1]) I sine privilegiebreve til Kiel og Hamburg af 20. Juli 1283 omtaler Erik Klipping grev Johan II som sin svoger og hans gemalinde som sin søster. Hendes navn nævnes ikke her, men findes andensteds, således i grev Johans gavebrev til klosteret Preetz af 2. Febr. 1306. Hasse, Schl.-Holst.-Lauenb. Urkunden u. Regesten II 255 f. [nr. 641—2]; III 61 [nr. 115].

[2]) Denne efterretning kendes kun fra Hvitfeldt (kvartudg. II 371), og som han har den, rummer den flere misforståelser: Den danske kongedatter kan således ikke have været barn, hvilket Hvitfeldt mener; fremdeles kan kong Magnus ikke have deltaget i forhandlingerne 1286, da han døde 1280; endelig var Erik Magnussön ikke, som Hvitfeldt siger, hertug i Norge, eftersom han siden 1273 havde haft kongenavn og siden 1280 været regerende konge. Det kunde derfor være fristende at regne det hele for en misforståelse af ægteskabspagten mellem Erik Mændved og Ingeborg fra Sverige i året 1288 (Hvitfeldt III 8. Erslev, Repertorium I, 564), og muligvis er der også nogen sammenblanding (medgiften angives begge steder til 6000 mark). Men Hvitfeldt har så bestemte opgivelser, at han dog vistnok må have haft noget at støtte sig til, og ægteskabsforhandlingerne mellem den unge norske konge og den danske prinsesse vilde stemme godt med det danske kongedømmes forsonlige politik overfor Norge i året 1286, i det Erik Plovpennings døtres gods den gang udskiftedes, og dronning Agnes af Danmark tilskødede dronning Ingeborg af Norge noget gods („Cancellariæ liber“, s. 97. 100; jfr. Birket Smith, Om Københavns Universitetsbibliotek för 1728, s. 169. Erslev, Repertorium I, 516. 518. 519). — Muligvis er det dog Hvitfeldts hovedfejl at henføre forhandlingerne til 1286 i stedet for til et tidligere år, da Magnus Lagaboter endnu var i live.

året 1262 måtte ærkebiskop Jakob Erlandsön og biskop Peder Bang forlade Danmark, og til dem sluttede sig for øvrigt senere (1267 eller et af de nærmest følgende år) biskop Peder af Odense[1]).

Tilbage står nu blot pavebrevets ord om den fare, der truer Danmark, i det kronen i tilfælde af kongens død vil gå over til udlændinge. Har denne fare virkelig været for hånden, såfremt Erik Klipping døde og hans søstre var udelukkede fra tronen? Unægtelig studser man ved denne udtalelse. Man vilde jo nemlig antage, at hvis mandslinjen af Kristoffers æt uddøde, vilde kronen gå over til Abels æt, og den sønderjydske hertug kunde dog ikke betegnes som udlænding (*extraneus*). Imidlertid er det slet ikke hertug Erik Abelsöns tragten efter den danske krone der hentydes til; thi selv om Jakob Erlandsön og Peder Bang vel nok har villet overføre kronen til Abels æt, så har den sønderjydske hertug dog ikke haft ret mange tilhængere udenfor sit eget område og derfor heller ikke i så henseende været farlig[2]). Nej, det er virkelig udlændinge, som har higet efter at få Danmark i deres vold, og som særlig i tilfælde af den unge konges død kunde være yderst farlige. Og her har vi da det mest betydningsfulde punkt i hele det mærkelige pavebrev, fordi vi her står overfor det historiske forhold, som har foranlediget henvendelsen til paven og dennes indgriben i den danske tronfølge. Disse farlige udlændinge kan nemlig ikke være andre end hertug Albert af Brunsvig og hans nordtyske frænder.

Albert stod det danske kongehus nær, da han var sön af hertug Otto af Brunsvig-Lyneburg, Valdemar IIs

[1]) Jfr. min afhandling i Kirkehist. saml., 4. række III 10 ff.
[2]) Jfr. Pal.-Müller, anf. st., s. 280, 328, 334.

søstersön og forbundsfælle. Han var en kraftig, men også hensynsløs person, der i sin ærgerrighed satte sig store mål, særlig med hensyn til Danmark. Her havde han allerede i 1253 fået foden indenfor, i det han sluttede forbund med Kristoffer I imod Holstenerne og som pant modtog Samsø og Endelave med krongodset og kongens ejendom på disse øer[1]). Og efter slaget pa Lohede (28. Juli 1261), da enkedronning Margrete sad som Holstenernes fange i Hamburg, medens den lille kong Erik var hertug Erik Abelsöns fange på Nörborg, fristedes Albert til at udkaste vidtflyvende planer. Den 11. Febr. 1262 sluttede han og hans broder Johan forbund med deres søster, enkehertuginde Helene af Saksen, og dennes to sönner, hertugerne Albert og Johan, et forbund, som skulde udvides til de mecklenburgske grever, og som gik ud på en sammenslutning mod Holsten, men efter dette lands erobring tog sigte på også at erobre og dele Danmark[2]). Hvad der kaster et ret ejendommeligt lys over Alberts færd, er, at dronning Margrete sandsynligvis allerede da havde valgt ham til rigsforstander for Danmark. I årene 1262—63 opholdt han sig to gange[3]) i vort land, sikkert for længere tid. Her greb han styrelsens töjler med fast hånd: han fordrev Jakob Erlandsön og Peder Bang fra deres fædreland og lagde beslag på ærkesædets og Roskilde bispestols godser, og endvidere forjog han Esbern Snares

[1]) Pal.-Müller, s. 268.

[2]) Sudendorf, Urkundenbuch zur Geschichte der Herzöge von Braunschweig u. Lüneburg I (Hannover 1859), s. 37. Pal.-Müller, s. 280.

[3]) At Albert kom hertil to gange, sés af den samtidige brunsvigske rimkronike: Monum. Germaniæ, Deutsche Chroniken II 562.

datter, fru Ingeborg, fra Kalundborg, men tillige hindrede han Erik Abelsön i at få synderlig frugt af sin sejr og afskar ham alt håb om den danske krone. Samtidig gjorde den voldsomme hertug sig rigtignok forhadt af de danske. Det var ikke alene ærkestiftets klerus, som harmedes over hans fremfærd[1]; men en del stormænd dannede endog ligefrem en sammensværgelse mod det strenge fremmedherredömme. Ganske vist fik Albert denne sammensværgelse slået ned. Hovedmanden, den nylig afsatte drost Peder Finsön, blev greben og tilligemed ham flere af hans tilhængere, blandt dem den forhenværende marsk Ivar Tagesön, der tilligemed Peder Finsön havde været den kongelige hærs fører i slaget på Lohede. Forgæves bød Peder Finsön hertugen 10000 mark for sit liv; Albert vilde hans død. Dronning Margrete gjorde her fælles sag med hertugen; hun rejste anklage imod Peder Finsön og Ivar Tagesön for at have begået forræderi under den ulykkelige kamp, og på grundlag af denne offenlige anklage blev de höje herrer hængte i Nyborg (1263). De danske årbøger mindedes derfor denne henrettelse som Margretes værk; men den brunsvigske rimkrønike afslører os, at den dybere grund til de danske adelsmænds fald var deres fjendskab mod Albert[2]. Imidlertid havde Albert ikke alene ført mange tyske tropper ind i landet, men også ladet sin broder, hertug Johan, komme til Danmark og modtaget ham med pomp og pragt. Des större blev de danskes forbitrelse imod ham. Skåningerne havde alle-

---

[1]) Lundeårb., Monum. German., Script. XXIX 209.

[2]) Brunsvigske rimkrønike, anf. st. Jfr. min artikkel om Peder Finsön i Dansk biograf. leksikon V 161 f. Af de andre sammensvorne kendes kun Jens Skammelsön (Ribe Oldemoder, s. 19).

rede rejst sig; i året 1262 havde de ødelagt Åhus, ærkebispens borg, formodenlig fordi den efter Jakob Erlandsöns fordrivelse var et sæde for Alberts krigere, og næste år belejrede de Helsingborg, som det ikke lykkedes Albert at undsætte. Borgen måtte overgive sig, og derefter forlod hertug Albert Danmark (Juni 1263[1]): hans anseelse har været svækket, og de danskes had til ham gjorde ham hans stilling farlig. Intet under er det, at danske årbøger lader ham römme af landet med skam, og den brunsvigske rimkrønike véd ikke ret at tyde hans bortgang. Til dels kan denne dog forklares derved, at en krig med markgrev Henrik den oplyste af Meissen kaldte ham hjem. Albert iværksatte med stor kraft et tog mod sin fjende og fór sejrrig frem i Thüringen, indtil han blev slået og tagen til fange i en heftig kamp ved floden Elster (28. Oktbr. 1263). Så meget des fjernere var han nu fra at kunne virkeliggöre sine underfundige planer mod Danmark.

Alberts optræden i Danmark er da den historiske baggrund for fremkomsten af pavebrevet. Man har mærket, hvor farlig den brunsvigske hertug kunde blive for Kristoffers æt, som han havde påtaget sig at værne. Timedes der den unge konge en tidlig død, vilde Albert utvivlsomt gribe efter selve den danske kongekrone. Og den lille Erik var end ikke i Danmark, men i branden-

[1]) Endnu 14. Juni 1263 udstedte Albert et værnebrev for St. Peders kloster ved Næstved (Erslev, Repertorium I, 319), men må da have været på vejen til Tyskland; i de förste dage af Juli vides han og Johan nemlig at have været i Lybek (jfr. Suhm X 473). Dette brev og ikke mindst dets ord om, at ingen foged, tysk eller dansk, måtte krænke klosterets friheder, viser, at Albert den gang dog ingenlunde ansa sin rolle i Danmark for udspillet. — Kilderne er ellers Lundearb. anf. st., jfr. brudstykket S. r. D. V 571, og den brunsvigske rimkrønike.

burgsk fangenskab, hvorfra han först vendte tilbage efter sommeren 1264. Selvfølgelig var hans liv mere udsat i det fremmede land end hjemme. Hvo véd, om man ikke ligefrem har frygtet for, at den hensynsløse hertug Albert stod kongebarnet efter livet? Og hvis man tilmed har fået nys om Alberts sammensværgelse med sine frænder, hvor meget mere har man da ikke måttet være på sin post for at værne om Danmarks frihed, ja endog om landets tilværelse? Mistanken kunde kun bestyrkes, da Albert lod sin broder Johan komme til landet, fulgt af nye tyske herrer. Med god grund har man været angst for at lade alt afhænge af den unge kong Eriks liv, nu da landet var så alvorlig truet. Hvem det er, som her kan have handlet i den lille konges navn, skal vi senere drøfte; men först må vi klare de øvrige historiske forhold, som umiddelbart antydes i pavebrevet, og om muligt nöjere bestemme dettes affattelsestid.

Når pavebrevet sætter de nationale ulykker i Danmark i forbindelse med et tronskifte, da passer også dette fortrinlig med forholdene under Erik Klippings mindreårighed. Det var först efter Kristoffers pludselige død, at stillingen ret for alvor blev kritisk, ja efter slaget på Lohede så det ligefrem fortvivlet ud for det danske kongedömme. Til en vis grad sætter paven disse ulykker, som særlig går ud over kirken, i forbindelse med den fare, som truer landet fra de omtalte „udlændinge“; i alt fald begrunder han sin indgriben til gunst for kongeætten med henvisning til den nød, hvori kirken er stedt. Også dette stemmer med den situation, der skabtes ved hertug Alberts rigsforstanderskab. En malende kommentar har vi i Lundeårbogens ord om den

brunsvigske hertug, som gjorde meget ondt i Danmark og fik de godser, som tilhørte ærkesædet og dets kanniker og Roskilde bispestol og dens kanniker, inddragne under kronen, medens han lod sognepræsterne gribe, fængsle og udplyndre [1]).

Men når således de historiske holdepunkter i pavebrevet pege hen mod Erik Klippings mindreårighed og Albert af Brunsvigs voldsomme herredömme i Danmark, da er vi også i stand til at fastslå, hvem den pave er, som har udfærdiget brevet, og hvem den legat er, til hvem det er stilet.

Lad os först drøfte spörgsmålet om, hvem legaten er. Dr. Moltesen siger, at brevet er stilet til en pavelig legat, som i rang stod under en biskop, eftersom pavens tiltale til ham ellers vilde have været „fraternitati tuæ“ og ikke som i brevet „discretioni tuæ“ [2]). Denne begrundelse er nu ikke rigtig. „Discretio“ er ikke omskrivning for personen eller hans værdighed, men udtrykker simpelthen en egenskab hos ham; dette ord kunde paven derfor godt bruge overfor den fornemste legat, og vi sér da også, at f. eks. Clemens IV bruger det i en af sine skrivelser til kardinal Guido, medens han i andre skrivelser henvender sig til hans „devotio“ [3]). Den måde, hvorpå paven tiltaler legaten, fører os derfor ikke videre i vor undersøgelse vedrörende legatens person. Men når pavebrevet hidrörer fra Erik Klippings mindreårighed, kan vi derimod ved vort kendskab til Danmarks historie i den tid udfinde, hvem legaten har været. Fra den danske krones strid med Jakob Erland-

[1]) Monum. Germaniæ. Scriptores XXIX 209.
[2]) Moltesen, anf. skr., s. 203 f.
[3]) Ny kirkehist. saml. III 125. 114. 115. 116. ...

sön kender vi jo nemlig de to legater, magister Gerhard, som må være kommen til Danmark i slutningen af 1260 eller i begyndelsen af 1261 og blev her i landet i alt fald til 1263, og den myndige Cistercienser, kardinal Guido, der 1265—67 havde udstrakt fuldmagt som pavens laterallegat i Danmark. Af disse to kan Guido dog umulig have været modtager af brevet. I så fald måtte brevet nemlig være udstedt af Clemens IV, og selv om denne pave ikke stillede sig så fjendsk mod den unge kong Erik som kardinal Guido selv, vilde han dog ikke have ydet ham en sådan gunst som den, pavebrevet rummer, og han vilde vel heller ikke have givet Guido et brev af den art, da Guido var såre fjendtlig stemt mod den danske krone og så lidet retfærdig i sin færd overfor kongen, at paven måtte underkende hans dom i den store kirkestrid. Desuden må det siges, at den gang Guido virkede som legat, var den danske krone ikke længer truet af de farlige udlændinge. Altså må pavebrevet være stilet til den förstnævnte af de to legater, magister Gerhard. Denne var meget venlig sindet mod den danske konge og tog afgjort kronens parti imod Jakob Erlandsön: for så vidt var han vel skikket til at udføre det hverv, som paven ved dette brev pålagde ham.

Dermed er da også givet, hvem den pave er, som har ladet brevet udfærdige. Det er pave Urbanus IV (1261—64). Når Urban i denne sag har stillet sig så imødekommende overfor den danske krone, da svarer det fuldstændig til samme paves holdning i den store danske kirkestrid. I stedet for at tage sig af Jakob Erlandsön stillede han sig på kongedömmets side og tiltalte den landflygtige ærkebiskop med störste strenghed.

Det fortjener for øvrigt også opmærksomhed, at netop dette pavebrev med dets stærke hævdelse af Romersædets ubetingede ret og rådighed over al verdslig magt hidrörer fra den pave, der tilkendte sig selv ret til at råde over Siciliernes krone, i det han erklærede Manfred afsat og overdrog hans rige til Karl af Anjou, og som i sit brev til Rikard af Cornwallis hævdede, at den udvalgte tyske konge for at blive kejser först måtte underkaste sig pavens prøvelse og dom. Hvor fortrinlig stemmer ikke et sådant krav med vort pavebrevs lære om betydningen af St. Peders to nøgler! Man mærker, at det bolværk, som det tyske kejserdömme havde været imod pavens anmasselser, er bristet, og at det nu bærer hen imod den stærkeste udspænding af de pavelige magtkrav. En menneskealder senere var det, at Bonifacius VIII ved jubelfesten i Rom i året 1300 optrådte ikke alene i paveskrud, men også i kejserlig festdragt. Denne iöjnefaldende demonstration var jo egenlig ikke andet end anskueliggörelsen af den lære, som allerede længe havde været udviklet ved kurien og bl. andet netop var udtalt af Urbanus IV i anledning af ændringen i dansk tronfølge.

Hvad danske historikere dog mest vil dvæle ved, er de ejendommelige forhold i vort land, som fremkaldte Urbanus IVs mærkelige brev. Vi vil derfor endnu en gang vende tilbage til disse.

Det er, som ovenfor udviklet, hertug Alberts hensynsløse og mistænkelige færd i Danmark, der har foranlediget henvendelsen til paven. Men hvem er det, som har iværksat denne henvendelse?

Det er ikke den unge kong Erik selv; thi han var den gang endnu kun barn, og tilmed var han i branden-

burgsk fangenskab, hvorfra han först slap ud henimod den tid, da pave Urbanus IV døde (2. Oktbr. 1264).

Tanken vender sig dernæst til landets styrer, den kloge og kraftige enkedronning Margrete. Hvor naturligt vilde det ikke være, om hun havde opbudt alt for at sikre sine börn adkomsten til Danmarks trone? Og dog bliver det höjst tvivlsomt, om dette modtræk mod hertug Alberts planer skyldes hende. Ifølge den brunsvigske rimkrønike har Margrete endog været indtagen i den raske hertug og villet række ham sin hånd, hvorfor også hans bortgang fra Danmark var hende en sorg[1]). Nu kunde man ganske vist sige, at den brunsvigske rimkrønike er inspireret af hertug Albert selv og tjener til hans forherligelse; men vi har på den anden side pålidelige vidnesbyrd om, at Margrete samvirkede med Albert, den gang han knuste de danske adelsmænds opposition, og der har altså i det mindste været politisk forståelse imellem dem. Muligvis er det ikke sandt, at Margrete sörgede over Alberts bortrejse; ja det kunde tænkes, at hun oprindelig har haft god tro til hertugen, men senere har gennemskuet ham og ændret sin dom om ham. Egenlig sandsynlig er denne antagelse dog ikke. Thi i så fald vilde Erik Klipping dog ikke i året 1278, endnu medens hans moder levede og havde indflydelse, personlig indfinde sig i Lyneburg for at underhandle med Albert om et giftermål mellem dennes datter og den af kongens sönner, som skulde være hans efterfølger, og aftale atter at mødes med ham nogle måneder senere på øen Femern[2]). Det kunde ganske vist tænkes,

[1]) Deutsche Chroniken II 563.
[2]) Hasse, Schlesw.-Holst.-Lauenb. Urkunden u. Regesten II 215 f. [nr. 539. 540].

at hertug Albert endnu den gang havde visse krav på Samsø, skönt øen nu var i kronens eje, og at Erik i så henseende har villet affinde sig med sin frænde ved at tilbyde hans datter, den vordende danske kongebrud, øen til underhold; men dette er dog tvivlsomt, og i hvert fald står der i kong Eriks brev om underhandlingerne i Lyneburg, at giftermålsplanen skulde tjene „til at styrke det særlige venskabsbånd“, som var mellem den danske krone og hertugen. Disse ord viser, at man i det danske kongehus mindst af alt betragtede Albert som fjende. Og da er det heller ikke sandsynligt, at Margrete 15 år tidligere skulde have påkaldt pavens hjælp imod hans politiske planer.

Men når det ikke har været dronning Margrete, som vilde værge den danske krone mod fremmedes indtrængen, da må det have været nogle af de stormænd, der stod kronen nær. Ikke just mænd af det parti, som rejste sig imod den tyske rigsforstander og tvang ham ud af landet; thi disse kunde ikke med föje tiltage sig ret til at handle på den unge konges vegne. Derimod har det været mere fredelige statsmænd, som stod dronning Margrete nærmere og dog på den anden side havde en vis uvilje mod Alberts herredömme, ja vel endog i hjertet delte den almindelige harme imod ham. Virkelige tilhængere indenfor det danske folk har Albert nemlig uden tvivl måttet savne; den brunsvigske rimkrønikes poetiske ord om, at herrerne (d. e. adelen) af Danmark med sorg mindedes hans bortgang, og at det kostede bisperne hjertevé at skilles fra ham[1]), tör siges

[1]) Deutsche Chroniken II 563: von Denemarken dhe herren — sin vart leydhes hohe irmande — und dhe byscope uzem lande — dhen sin sceydhen was herzesér.

at være i skrigende modstrid med den historiske virkelighed. Blandt kongehusets tro tjenere, der hverken har villet udnytte stillingen til fordel for adelens standsinteresser eller udlevere Danmark til en politisk æventyrer som Albert, kan man særlig tænke på Jon Litle og på magister Tyge, der i Septbr. 1262 var kommen hjem fra Rom, udnævnt af Urbanus IV til biskop af Århus i stedet for den af Jakob Erlandsön indsatte Arnfast. Begge disse mænd var kronens forkæmpere, og begge var de ivrige for en national politik. Der var da også nok for en fædrelandsven at være bekymret over. Nylig var den unge junker Valdemar død, og det danske riges tilværelse syntes virkelig at afhænge af Eriks liv. Hvor pinligt var det da ikke at vide den unge konge fjernt fra Danmark, i fremmede omgivelser, ja endog som fange, på den ene side truet af Erik Abelsön som åben fjende, på den anden side truet af hertug Albert, rigets forstander, der under venskabs maske blot ventede på lejlighed til at indtage det danske kongesæde! De usædvanlige forhold krævede usædvanlige midler. Derfor søgte man til pavens autoritet, skönt et dansk forfatningsspörgsmål ellers ikke hørte under Romersædets forum. Og derfor skrev man i den unge konges navn, skönt han selv endnu var i Brandenburg. Tidspunktet for pavebrevets affattelse må nemlig være foråret eller sommeren 1263; altså har man fra Danmark iværksat henvendelsen til paven på en tid, da Albert rasede allerværst i landet[1]).

---

[1]) Blandt de afskrifter, dr. Moltesen har taget i Rom, findes der også gengivelse af et brev, hentet fra en anden pergamentkodex i det vatikanske bibliotek (Codex Ottoboniensis 638 fol.

Helt på egen hånd kan nogle enkelte af kongehusets tro tjenere dog næppe have handlet. Bag sig har de sikkert haft en stor del af adelen. *meliores regni*, der ikke har villet underkastes fremmedvold og måske også har håbet på forøget magt, såfremt en ung kongedatter skulde komme på tronen. Efter landets sæd og skik måtte i alt fald stormandsforsamlingen høres i et så væsenligt forfatningsanliggende som det, der forelå her. Jeg må da også antage, at der netop dér, hvor pavebrevets tekst er mangelfuld, har stået noget om *meliores regni*, og at det er på deres vegne og i deres navn — som det hedder i brevet — at legaten skal ændre tronfølgen. Ret mærkeligt er det for øvrigt af pavebrevet at se, i hvor höj grad man allerede i Danmark betragtede riget som en slags arverige; det var virkningen af Valdemarernes politik, at få tronfølgeren valgt til konge i den regerende konges levetid, en mærkelig modsætning til det frie kongevalg både för Valdemarstiden og efter Valdemarssönnernes periode, i håndfæstningernes tidsalder.

Det er ikke noget enestående i Norden, at man søgte pavens støtte i rent politiske sager. Således fik Valdemar II både Innocentius III og Honorius III til at

---

110 a). Med dr. Moltesens tilladelse skal jeg om indholdet af dette brev meddele, at paven herved betror sin legat at stifte fred i Danmark, værne den unge konge og opretholde hans magt. Dette brev kunde henføres til Erik Mændveds mindreårighed; men da det ikke, som man i så fald kunde vente, rummer nogen hentydning til Erik Klippings drab, må det sikkert også henføres til Erik Klippings förste år og være udstedt af Urbanus IV til magister Gerhard, formodenlig inden det brev, som denne undersøgelse drejer sig om, måske endog inden slaget på Lohede.

stadfæste ham i besiddelsen af de nordtyske lande, som Frederik II i året 1214 havde afstået ham, og til at sikre Berengaria det gods, hun havde modtaget i morgengave[1], og således henvendte Magnus Smek sig i året 1339 — rigtignok forgæves — til Rom for at få stadfæstelse på besiddelsen af de skånske lande[2]. Men stadfæstelse af landerhvervelser kan dog ikke kaldes nogen parallel til ændring af tronfølgen, og Urbanus IVs brev viser os derfor en pavelig indgriben i danske forfatningsforhold af enestående art.

Hvad pave Urbanus forsøgte, fik dog ikke varige følger. Den fare, der truede Danmark fra hertug Albert og hans frænder, drev atter over, og den unge kong Erik, af hvis liv alting afhang, vendte uskadt tilbage til sit land. I året 1273 ægtede han Agnes af Brandenburg, og allerede næste år fødtes der ham en sön, den senere kong Erik Mændved. Derved var forudsætningen for pavebrevets bestemmelser bortfalden. Ingen tænkte mere på dem, ingen kendte dem, og kun ved et tilfælde er det mærkelige aktstykke overhovedet bevaret. Men selv om der i Danmark ikke blev lejlighed til i praksis at göre brug af pavens tilladelse, og selv om ingen af Erik Klippings søstre, der i tilfælde af hans død skulde være trådt i hans sted og have reddet den danske krone fra at falde i fremmedes hænder, i virkeligheden kom til at knytte sit navn til fædrelandets historie, så har Urbanus IVs brev dog sin store interesse som et talende vidnesbyrd om et mörkt tids-

[1]) Se min „Konge og præstestand“ II 127. Chr. Bruun i Årb. f. nord. oldkyndigh. 1893, s. 75 f.

[2]) Raynaldus, Annales ecclesiastici. VI 198. Moltesen, s. 11. 32 f.

punkt i vor historie, et tidspunkt, da vort land i höj grad måtte siges at „stande udi våde“. Enhver, der har sans for dansk historie, vil derfor være dr. Moltesen taknemmelig for det aktstykke, hvormed han har beriget vore historiske kilder.

Forliget af 11. Februar 1340.

Af

A. D. Jørgensen.

Under overskriften: „Fra Holstenerværldens tid i Danmark; 2, mageskiftetraktaten af 11. Febr. 1340“ har hr. prof. Kr. Erslev foran (s. 400—417) underkastet et enkelt punkt i min anmeldelse af et par historiske skrifter en kritik, som forekommer mig i høj grad at udæske til antikritik[1]). Den ellers så skarpsindige forfatter synes her at stå helt uforstående overfor mine bemærkninger, der rigtignok er fremsatte uden noget lærd apparat. Men det samme er jo tilfældet med det spørgsmål, som han lige i forvejen har behandlet, idet jeg uden at gøre ophævelser af det i få ord har strøget en vildfarende historisk tradition fra 1325, som han nu slår ihjel efter alle kunstens regler. Det synes alligevel ikke at være faldet ham ind, at der også kunde ligge alvorlige studier til grund for den opfattelse af traktaten af 1340, som han ikke mener at kunne dele. Men dette er ikke desmindre tilfældet.

[1]) Nordisk tidskrift 1883: „Synspunkter for opfattelsen af Valdemar Atterdags og dronning Margretes historie“. Det er mig ikke klart, hvorfor prof. E. helt igennem drager en ældre, vel væsenlig den traditionelle opfattelse, som jeg lejlighedsvis havde fremsat 1871, med ind under sin drøftelse.

Efter at have citeret mine udtalelser om grev Gerts politik efter kong Kristoffers død 1332: atter at skyde hertug Valdemar frem som den, der nu formelt sad inde med den danske krones ret, bl. a. til indløsning af de pantsatte kronlande, udtaler prof. Erslev, at han „ikke kender noget bevis herfor“, og han formoder da, at den kun grunder sig på en vilkårlig fortolkning af forliget af 1339 (foran s. 405). Dette har unægtelig forundret mig; men det vilde dog have forundret mig endnu mere, hvis jeg ikke alt tidligere havde troet at gøre den erfaring, at en alt for stringent benyttelse af videnskabens metoder af og til kan føre til at glemme det ældre husråd: først og fremmest at bruge sine øjne.

Det lå i den pågældende anmeldelse helt udenfor mit formål at føre et videnskabeligt bevis for de betragtninger, jeg der fremsatte; men jeg undlod dog ikke at antyde, hvorpå de støttede sig. Således hentydes der jo til, at hertugens indløsningsret til „Skåne, Jylland osv.“ anerkendes, og der mindes om, at han 1340 formelt opgav sin kongeret, før hans navne og svoger modtog udvælgelsen (s. 199. 202); det havde dog nok været værd at undersøge dette nærmere, før dom over min opfattelse blev afsagt.

Siden det nu imidlertid ikke er sket, skal jeg belyse sagen noget nærmere. Det er Hamsfort, som har bevaret en optegnelse om, at de to frænder drog sammen til Viborg ting og at hertugen her frasagde sig al ret til Danmarks rige, hvorefter alle parter højtidelig lovede glemsel af alt det forbigangne. Den lybske krønike antyder i al sin korthed det samme: Hertugen førte sin svoger til Viborg ting, hedder det[1]). Men det må vel

[1]) Scr. r. D. I 304. Detmar I 247.

indrømmes, at ingen kunde frasige sig kongedømmet på Viborg ting, som ikke havde siddet inde med det, eller dog med nogen rimelighed havde gjort fordring på det.

Men dette er ingenlunde det eneste „bevis“. Alt Hvidtfeld, der lige så lidt som prof. Erslev synes at have kendt tildragelsen i Viborg, slutter af et brev, som han meddeler indholdet af, at hertugen og grev Gert efter Slaget på Lohede „atter annodet sig regimentet her udi riget“. De to har nemlig i Januar 1333 pantsat Sønderherred Djurs til Stig Andersen, som han endog påstår hertugen udnævnte til sin marsk (s. 455, sml. 457).

Men allerede tidligere var de to optrådte som indehavere af kronens ret (Gert som formynder), nemlig ved pantsættelsen af Skåne, 4. Novbr. 1332. Ved et forlig mellem hertugen, grev Gert og Grev Johan på den ene, og kong Magnus af Sverige på den anden side, overdrager nemlig Johan Skåne med alle den danske krones borge (cum omnibus castris, corone regni Dacie pertinentibus) til kong Magnus, som et pant på 34000 mark sølv, således at ikke blot denne greve, men også hertugen og grev Gert beholder ret til at indløse det[1]).

I brev af 2. Avgust 1333 overlader hertug Valdemar endvidere grev Gert alle de ejendomme (bona) og øer, han måtte have ret til hinsides Melfarsund, undtagen Langeland, idet han lover aldrig at kræve dem tilbage, „førend hele Fyns land af os bliver indløst fra vor nævnte morbroder eller hans arvinger“. Også her anerkendes jo en indløsningsret til Fyn, den samme som

[1]) Rydberg. Sverges traktater I 537: Terram S. nos . . Valdemarus et comites aut quicunque verum et merum jus redimendi habuerit, liberare et redimere possumus pro summa argenti memorata.

9. Jan. 1332 for kongerne Kristoffer og Erik var anerkendt til Nørrejylland og Fyn under ét. Hertugens ret begrænses nu til en samlet indløsning, han må ikke kræve pantet stykkevis (bona, øer), ligeså lidt som hine konger måtte kræve noget, før de på én gang kunde betale alle de 100,000 mark[1]).

Samme dag (2. Avg. 1333) lod greven sig give brev på, at hertugen vilde stå på hans side i stridighederne med høvdinger og adelsmænd i hans pantlande, Nørrejylland og Fyn, ligesom han lod ham edfæste sine mænd til greven for det tilfælde, at han skulde dø uden livsarvinger. Forud for disse breve er der da gået fejder, i hvilke hertugen, eller som det hedder hans mænd, har stået mod greven, men uden al tvivl i forbund med danske stormænd, som modsatte sig det holstenske regimente[2]). Der er med andre ord gjort et mislykket forsøg på at gøre alvor af Valdemars kongedømme, eller dog en del af det.

Det var nemlig ingenlunde grevens agt at lade sin unge søstersøn gøre brug af sin og kronens ret; det var ham nærmest om at gøre ved hjælp af hans navn at holde andre ude, særlig naturligvis Kristoffers sønner. Hertug Valdemars stilling var da også særdeles vanskelig. Indtil sit 20. år var han endog umyndig, og han fik ikke sit hertugdømme udleveret uden mod løfte om aldrig at skille sin sag fra morbroderens (brev af 4. Marts 1336, Michelsen s. 186). Alligevel synes der ikke at kunne være nogen tvivl om, at han jo gang efter gang har været i forståelse med de danske stor-

[1]) Michelsen, Schleswig-Holstein-Lauenburgische Urkundensammlung. II 179. 82.

[2]) Smst. s. 85.

mænd om at bryde Holstenernes åg, hvorfor også greven og hans sønner til det sidste tiltror ham alt ondt i den henseende, endog delagtighed i grevens drab.

Ved forliget af 2. Febr. 1339 søgte nu greven for bestandig at tilintetgøre hertugens fremtids udsigter i riget; han måtte love helt at opgive sine krav på virkelig at komme i besiddelse af kronens lande. At dette ligger i den nævnte overenskomst, vil prof. Erslev rigtignok ikke indrømme, men jeg ser ikke, hvorledes man med det foran fremhævede for øje kan undgå at opfatte det således.

Hertugen underkaster sig først som sædvanlig alle de forhen antagne vilkår og opgiver al selvstændig politik. Dernæst opgiver han al den påtaleret, han måtte have på „bona" i Nørrejylland og Fyn eller andet land, pantsat greven af kong Kristoffer, ligesom han giver afkald på al ret, hvis han endnu måtte have nogen. Ej heller vil han hindre Gert eller Johan i deres pant i Danmark, ved at give sig af med de dem pantsatte „bona", eller ved imod deres vilje at tage deres vasaller i forsvar og forbedelse, når de sætter sig op imod dem, eller andre deres uvenner[1]).

Prof. Erslev påstår, at der her ved „bona" kun skal være tænkt på „godser", enkelte ejendomme, men dette

---

[1]) Anf. st. s. 192: Insuper si aliquam inpeticionem super aliquibus bonis in N. aut Ph. . . . . haberemus, hanc penitus resignamus et renuciamus omni juri, si quod nobis adhuc competere posset; nec . . G. nec J. . . debemus in pigneribus eorum, que in Dacia habent, aliqualiter inpedire, intromittendo nos de bonis eis inpigneratis, aut eorum vasallos . . . defendendo et preplacitando. — Med hensyn til inpetitio kan jævnføres 2. Avg. 1333: bona inpetere aut repetere. S. 179.

modsiges bestemt af ordets forekomst på sidste sted. Her defineres „pignera“ (det samlede landepant) aldeles bestemt som „bona“ inpignerata, på samme måde som der 1333 tales om „bona“ og „øer“ hinsides Melfarsund som genstand for hertugens afkald, indtil han kan indløse pantet i sin helhed. Det, han 1339 giver afkald på, er overhoved at forurolige greven (eller greverne) i deres pant; han må hverken bruge sin (formentlige) ret til påtale ad rettens vej, eller sætte sig i forbindelse med de enkelte pantedele (len e. l.), deres indbyggere og vasaller, som deres rette overherre og beskytter. At det ikke udtrykkelig nævnes, at den ret, der er tale om, er kronens indløsningsret, kongens højhedsret, ligger jo simpelthen deri, at greven nu ikke mere anerkender den, men behandler den som „formentlig“; han er nu færdig med den.

Året efter har bladet vendt sig og grev Gert må atter anerkende hertugens ret for at undgå et større onde, anerkendelsen af Valdemar Kristoffersøn. Stillingen ved forhandlingerne i Lübeck efter nyår 1340 er bekendt; greven bereder sig i al hemmelighed til at afgøre sagen med sværdet, men søger samtidig en overenskomst med hertugen, og gennem ham med Jyderne, for i alle tilfælde at redde de mere fredsommelige øer. Til den ende sluttes forliget af 11. Februar 1340. Det er altså ikke nogen „mageskiftetraktat“, som prof. Erslev hævder i overensstemmelse med den traditionelle opfattelse; hertugen og greven bytter ikke land mod land, pant mod pant, men hertugen anerkendes som rette ejer af Nørrejylland, medens han samtidig vedbliver at være rette ejer af Sønderjylland.

Det er mig vanskeligt at fatte, hvorledes man kan

unddrage sig erkendelsen heraf, efterat opmærksomheden er bleven rettet på det; jeg forstår selvfølgelig meget vel, at det i lange tider kunde oversés på grund af en vis formel lighed i lenenes overdragelse og vurdering. Nægtes kan det jo dog ikke, at hertugen får overdraget besiddelsen af Nørrejylland, uden at der forbeholdes greven nogen ret til atter at indløse det, medens dette er tilfældet for Sønderjyllands vedkommende.

Men dermed har grev Gert affundet sig med hertugen og hans indløsningsret, øerne må denne samtidig opgive og han skal gøre fælles sag mod kongesønnen Valdemar: „Vi skal ikke hindre grev Gert og grev Johan, hedder det, i deres pant og deres øvrige gods, som de har i Danmark, og vilde nogen mand hindre dem deri, da skal vi hjælpe at værge det med 100 mand . . . .“ „Skulde det også være, at vi vilde blive ved vort land (Sønderjylland) og ikke indløse Nørrejylland, hvad det står os frit for at rådføre os om, da skal vi forvisse vor morbroder med de nævnte mænd, at vi ikke skal hindre ham i hans pant“ [1]).

Der er her, som året før, tale om en dobbelt måde at komme i besiddelse af pantlandet: at „påtale“, „indløse“, og „at gøre hinder“, d. e. forsøge at tilrive sig det med magt. Forholdet er i dette øjeblik dette, at junker Valdemar gør fordring på indløsningsretten til

[1]) Sejdelin, Dipl. Flensb. I 32. Prof. Erslev lægger også her vægt på, at „hindre“ og „have ret til at indløse“ er højst forskjellige ting (s. 409 f.). Dette er jo en selvfølge: men det er ikke mindre vist, at de to begreber jævnlig følges ad i den her omhandlede gruppe af breve, det er to måder for rette ejers tilbageerhvervelse af pantsat land. At man, når der bliver tale om at bruge magt, også lader det gå ud over panthaverens „anderen gude“, er jo krigens gang.

riget som sin faders søn, hertugen gør det samme som forhen valgt og hyldet konge. Men medens hin ikke synes at have villet, eller formodedes ikke at ville slå af på sin formentlige ret til hele kongedømmet, lader denne handle med sig og nøjes med Nørrejylland; derefter gør han fælles sag med greverne mod den anden prætendent. Fortrøster han sig ikke til at tage denne stilling, da lover han at træde tilbage med hele sin fordring og ikke oftere at forurolige greven med den.

Et par misforståelser, som prof. Erslev har gjort sig skyldig i, skal jeg endnu rette. Den ene er sproglig og gælder det af mig brugte udtryk: „Greven indrømmer hertugen ret til at indløse Nørrejylland med den ret, Kristoffer havde til det“. Erslev opfatter „indrømmer“ her som ligetydigt med „overdrager“ og polemiserer vidt og bredt imod den temmelig meningsløse tanke, der derved tillægges mig. Sammenhængen viser jo, at jeg ganske ligefrem har tænkt: Greven indrømmer (tvinges ved dette forlig til at indrømme), at hertugen har ret til at indløse Jylland med kongens ret, med den ret Kristoffer havde. Denne ret indrømmer han ham faktisk ved at indgå forliget, der bringer indløsningen til udførelse.

Den anden misforståelse er af politisk natur. Prof. Erslev mener, at den omstændighed, at hertugen forbeholder sig at træde tilbage fra forliget, skulde vise, at det er ufordelagtigt for ham, men at modparten er vis på, altid at kunne stå sig ved det. Men dette er kun én af mange muligheder, og jeg tror, at der er grund til i historien at advare mod alle den slags metodiske slutninger. Det at kunne træde tilbage fra et forlig eller en kontrakt er jo i og for sig en fordel, når modparten

under alle omstændigheder er bunden, og det plejer at være sejrherren eller den stærkeste, som tager fordelene, især hvor der som her er tale om vanskelige politiske forhold. Men det sikreste er vistnok i hvert tilfælde at søge den nærmest liggende forklaring til et sådant forbehold. Her synes det at ligge meget nær. Der var grund for hertugen til først at forhandle med Jyderne, om de var villige til at tilvejebringe løsesummen ved et „sølverstød“, således som det senere på året blev vedtaget, da kong Valdemar overtog landet. Vilde de ikke det, var det næppe klogt at overtage indløsningen. Og skulde hertugen forhandle med dem om det, var det i alle tilfælde fordelagtigt, at det endnu var meget tvivlsomt, om han vilde indlade sig på den handel. Vi Jyder plejer at se os vel for, før vi binder os.

Imidlertid kom hele denne sag jo ikke til udførelse; greven brød ind i landet med sin lejehær. Om hertugen forinden er gået fra forliget, og om det da er Jydernes vrangvilje eller hans egen vankelmodighed, som har været afgørende, véd vi intet om.

Efter grev Gerts fald trådte den unge konge ind i hertugens politiske stilling; denne afstod kronens ret til ham og indløste Nørrejylland for derefter at lade indbyggerne betale løsesummen og overdrage landet til kongen. Fyn måtte kongen derimod indtil videre lade greverne beholde som pant, uden at der var tale om nogen indløsning. Og således fremdeles; historien efter 1340 er en fortsættelse af den før 1340, kun at nu kong Valdemar var den overlegne personlighed, som før grev Gert. Hertugen var af et blødere stof og uden sin frændes fremragende evner; så meget mere må det regnes ham til ære, at han frivillig trådte tilbage for

ham og hjalp ham til riget. Den lybske krønike siger: „at hertugen for kongens skyld påtog sig så vovelige forpligtelser, holdt mange for en stor dårskab“ [1]).

Det forekommer mig således, at der er god sammenhæng i den fremstilling, jeg i hin anmeldelse i al korthed har givet af disse forhold, og jeg kan ikke se rettere end at jeg har krønikers og breves ord på min side.

---

[1]) Detmar I. 247: Dat de hertoghe so grot eventurende dor des koninghes willen, dat kerede em manich to groter dorheit.

Kong Valdemars Lov eller Kong Abels og Kong Kristoffers Udkast til Lov?

En Replik

af

H. Matzen.

I Anledning af Dr. jur. L. Holbergs Gjensvar foran S. 319—342 paa mine Udtalelser om „Leges Waldemari regis“ foran S. 1—42 beder jeg om Plads for følgende Bemærkninger.

Jeg er ikke saa enig med den meget ærede Forfatter, som af ham forudsat, idet jeg vedblivende anser det omtvistede Aktstykke for et „Udkast i en Flerhed af Bearbejdelser“, om end jeg ikke benægter, at gjældende Retsregler kunne være optagne deri. Jeg har antydet denne min Opfattelse foran S. 10; men tillige bemærket, at jeg ikke vilde gaa nærmere ind derpaa i denne Sammenhæng, hvor det kun gjaldt om at granske, hvorvidt Aktstykket, det være sig nu Udkast eller Forordning, kunde hidrøre fra Valdemar II's Tid.

Forøvrigt skal jeg med Forbigaaelse af mindre væsentlige Punkter, hvorom jeg henholder mig til mine tidligere Udtalelser, samle mine Anmærkninger under følgende Rubra:

I. Kan Aktstykket — „Forordningen“ eller „Loven“ — være udstedt samtidig med Jyske Lov?

Den meget ærede Forfatter erklærer det S. 335 Note 1 for en Misforstaaelse fra min Side, at han skulde være gaaet ud fra, at Forordningen var udkommet før Lovbogen.

Til min Undskyldning maa jeg imidlertid henvise til Forfatterens egen Fremstilling i „Leges Waldemari regis" Side 71:

„Tænker man sig, at Kongen paa Rigsdagen i Vordingborg først har promulgeret lex Danica (ɔ: Forordningen), dernæst givet sit Bifald til den jyske Lovbog og endelig ladet Loven skrive i Lovbogen, saa passe Udtrykkene i Loven om Lovbogen: Detur et conservetur, fortrinligt, idet de bebude, at Kongen vil give Lovbogen og eventuelt straffe dem, der handle imod den. Der benyttes endog her med Hensyn til Lovbogen det samme Udtryk, som findes i Exord. monasterii caræ insulæ, nemlig at Undersaatterne skulle conservere Loven; men detur føjes til; thi Loven var promulgeret og færdig, inden Lovbogen endelig billigedes af Kongen, og inden han gav den til vedkommende Lands Folk til Iagttagelse."

Ligeoverfor denne Fremstilling gjorde jeg gjældende, at den i Henhold til selve Forordningens § 14 maatte have den tragiske Følge, at Kong Valdemar Sejr slet ikke havde givet Jyske Lov; jfr. Konge og Danehof I, S. 304 Note 1; og jeg maa antage, at den meget ærede Forfatter er enig i dette Resultat; thi, for at anføre hans egne Ord: „(Først) naar Kong Valdemar havde stadfæstet Forordningen, begyndte jo dens „in posterum" i Art. 14 og dermed Kong Eriks Regering".

Derimod hedder det nu ovenfor S. 330: at „hvis Kong Valdemar paa samme Dag — formodentlig henimod Paaskefesten — har paa Danehoffet stadfæstet

Bogen og Loven, hvor bliver saa den uundgaaelige Konsekvens, at Jyske Lov ikke er given af Kong Valdemar, af?“

Vi ere vel altsaa begge enige om, at Forordningen ifølge dens Artt. 7 og 14 ikke kan være bleven udstedt hverken før eller efter Jyske Lov. Tilbage staar da kun Spørgsmaalet, om baade Forordningen og Loven kunne være blevne udstedte samtidigt, idet Valdemar Sejr under Et har præsenteret dem begge paa Danehoffet og meddelt dem sin Stadfæstelse.

Jeg skjønner dog ikke rettere, end at den gamle Konge ikke kan have gjort dette uden at handle besynderlig tankeløst. Hvorledes kunde Kongen i Forordningen udstede et Fremtids Paabud om Iværksættelse af noget, som blev en fuldbragt Kjendsgjerning i samme Øjeblik, Paabudet udstedtes? Dette vilde have været ligesaa meningsløst, som hvis Forordningen var bleven udstedt, efter at Loven alt var bleven givet. Og skulde da virkelig Kong Valdemar tilligemed hele Danehoffet ikke have haft saa megen Omtanke som den forstandige Afskriver, der udelod Artiklen, fordi han — efter Forfatterens Mening — ansaa dens Paabud for opfyldt ved Jyske Lovs Givelse? Jfr. Dr. L. Holberg: Dansk og fremmed Ret S. 171. For at tale korrekt maatte Kongen nødvendigvis have slettet Ordene: „detur et“; men nu findes uheldigvis begge disse ominøse Ord i begge de Haandskrifter, som have bevaret Art. 7.

Vil man herimod indvende, at man lod de paa et tidligere Stadium indkomne, senere hen ukorrekte Ord staa som irrelevante og medtog Bestemmelsen for Straffetruslens Skyld, svarer jeg: Den forstandige Skriver, der efter Forfatterens Mening udelod Bestemmelsen, fordi

Jyske Lov var givet, viste derved, hvad han ansaa for Artiklens Hovedindhold. Straffetruslen var for ham irrelevant, og en saadan hører heller ikke hjemme i Valdemar Sejrs Lovgivning. Kong Knud VI lovgav paa Latin og sluttede derfor ogsaa Frd. 28 Decbr. 1200 med en klingende Majestæts Trusel. Men Valdemar Sejr taler Dansk og slutter Forordningen om Jærnbyrds Afskaffelse med de borgerlige Ord: „Thetta hawum wi swa skipat for manna thørft saka". Denne Erkjendelse, at Loven skal være klar og forstaaelig efter Landsens Vane og hver Mands Tarv, der i Landet bor, gaar igen i Jyske Lovs Indledning; jfr. Dr. L. Holberg: Dansk og fremmed Ret S. 47. Men til denne jævne, folkelige Betragtning passer ingen imperatorisk Straffetrusel.

II. Betydningen af Ordene libri legales.

For at hævde sin Fortolkning af Ordene „liber legalis" i Aktstykkets Art. 7 som enstydig med Jyske Lov paastaar Forfatteren S. 323, at det er et Faktum, at de sjællandske og skaanske Retssamlinger i officielle Aktstykker aldrig kaldtes Lovbøger uden videre Tilføjelse. Forfatterens Opfattelse af disse Ords Betydning har dog „bevæget sig i forskjellige Baner". I „Leges Waldemari regis" S. 173 forklares Ordene i Haandfæstningen 1282 Art. 2 om „Lovbøgerne ɔ: Provindslovene"; men i „Dansk Rigslovgivning" S. 200 forstaas de samme Ord i samme Artikel om Jyske Lov, begrundet i, at denne Forstaaelse af Ordene formentlig maa lægges til Grund i Haandfæstningens Art. 14. I „Dansk og fremmed Ret" S. 150 erklæres det imidlertid igjen for utvivlsomt, at der ved de anførte Ord i Art. 2 sigtes til de provindsielle Love; medens det nu atter hedder ovfr. S. 323, at der ved de anførte Udtryk sigtes til Jyske Lov.

Jeg kan ikke følge Forfatteren i denne Anskuelse, men fastholder, at ligesom libri legales paa andre Steder, f. Ex. i Haandfæstningen 1360 Art. 1, maa forstaas om Landslovene, saaledes gjælder det samme i Haandfæstningen 29. Juli 1282 Art. 2. Der siges først, at Ingen maa fængsles, medmindre han har 1) tilstaaet paa Tinge eller 2) er lovlig forvunden eller 3) greben paa fersk Gjerning for en Forbrydelse, for hvilken han efter Fædrelandets Love bør miste Liv eller Lemmer. Til denne positive Regel føjes saa det rene Retstilsagn, at den, som er lovlig forvunden, skal have den Frist til at flygte ud af Riget, som Landslovene hjemle. Forfatteren er dog af den Mening, at der her er givet en positiv Regel, idet han gaar ud fra, at de i Landsloven indeholdte Frister kun gjaldt om Flugten for Privathævnen af Landet, ikke om Flugten for Kongens Straffemyndighed af Riget; Leges Waldemari regis S. 173; Dansk Rigslovgivning S. 200; jfr. Konge og Danehof I, S. 91. Men saavist som Kongens Straffemyndighed strakte sig over hele Riget, gjaldt det for den Fredløse netop ogsaa om at fly af Riget. Derfor bestemte ikke blot Vederlagsretten, som var en Rigslov, at den Fredløse skulde fly alle de Lande, i hvilke Kong Knud herskede, men Valdemar II's Forordning for Skaane om Ættebod bød ogsaa, at Mandraberen, der ej tilbød Bøde paa tre Landsting, skulde være fredløs „oc fly kunungs riki“; jfr. Dr. L. Holberg: Konge og Danehof I, S. 144. Den samme Grund, der havde ført til at indrømme den forvundne Person Frist til at fly af Landet; Andreas Sunesøn VII—3; E. sj. L. III—15; maatte da nødvendigvis ogsaa føre til at indrømme ham samme Frist til at fly af Riget; jfr. Jyske Lov II—22, der vel kun siger, at den fredløse Mand-

draber skal fly Land inden Dag og Maaned, men Tilføjelsen: „flyr han æi, tha a kunung at skyfflæ yvær ham“, viser, at Fristen ogsaa gjælder i Henseende til Kongens Strafferet; og det er netop disse i Landslovene satte Fristers Overholdelse af Kongen, som Haandfæstningens Art. 2 tilsiger. At man nu i 1282 skulde have indført Jyske Lovs uforholdsmæssig lange Frist af Dag og Maaned som Rigslov, er saa meget mindre antageligt, som Fristen ifølge Tords Art. 71 ved Jydernes og Fynboernes af Kongen bekræftede Vedtægt forkortedes til tre Døgn.

At Forstaaelsen af de tilsvarende Ord i Haandfæstningen 29. Juli 1282 Art. 14 volder Tvivl, skyldes kun Frd. 20. Marts 1282, som er fremkaldt ved Klager af indenlandske og fremmede Kjøbmænd over, at der i Tilfælde af Skibbrud tilføjedes de Skibbrudne stor Uret af Ombudsmændene og deres Svende contra leges patriæ. Kongen, som vilde bevare Lovene om Skibbrud i Kong Valdemars Lovbog urokkede for alle og enhver, som led Skibbrud i Riget, forbød derfor strængt, at nogen Ombudsmand eller hans Svende eller nogen Anden maatte hindre Skibbrudne i at bjerge deres Gods ved egen eller Andres Hjælp under Trusel af Straf paa Person og Gods. Denne Forordning er nu ikke blot ulogisk affattet, idet Kongen ikke kunde b e v a r e en Lov for Riget, der hidtil kun havde været gjældende paa jysk Retsomraade; men den er ogsaa udstedt af Kongen paa egen Haand i Vordingborg, hvor der dog samtidig holdtes Danehof. Og den sætter endelig den arbitrære Straffetrusel i Stedet for Jyske Lovs bestemte Straffe for Ombudsmanden og hans Svende. Men en saadan ensidig Overførelse af et Lands Lov til andre var vistnok i Strid

med Datidens Statsret; jfr. Jyske Lovs Indledning; Fdg. for Sjælland 26. Maj 1284 Art. 16; Tords Art. 71; og ikke mindre var Tilføjelsen af den arbitrære Straf en Misbrug, som netop den efterfølgende Haandfæstning 29. Juli 1282 Art. 3 var rettet imod. I Konge og Danehof I, S. 50—51 og S. 116—117 er Dr. Holberg derfor ogsaa af den Mening, at Haandfæstningens Art. 14 har nøjedes med at indskjærpe Jyske Lovs Regel og derved ophævet den arbitrære Straf. Naar man imidlertid lægger Mærke til Affattelsesmaaden: „Item de naufragium passis volumus observare, quod in libris legalibus continetur“, hvori der kun mere i Forbigaaende sker en almindelig Henvisning til libri legales, og sammenholder den med Tilblivelsesmaaden af Fdg. 20. Marts 1282, turde den nærmest liggende Opfattelse være den, at Danehoffet har villet ignorere denne Kongens egenmægtige og vilkaarlige Lovgivning, som derfor paa hensynsfuld Maade er bleven desavoueret ved en simpel Henvisning til Landslovenes Reglers vedvarende Gyldighed, uden Hensyn til, at dette gik ud over de Skibbrudne. Selv om man nu imidlertid ikke vil godkjende denne Opfattelse, men forstaa Ordene i Art. 14 om Jyske Lov, maa det i alle Tilfælde fastholdes, at forud for Art. 14 gaar Art. 5, i hvilken Kongen har lovet ubrødelig at overholde Valdemars Love, „prout in libris suis legalibus continentur“; og i Henhold dertil kunne da Ordene i den efterfølgende Art. 14 forstaas; men det samme gjælder ikke om den forudgaaende Art. 2, i hvilken Ordene staa uden Sammenhæng med Kong Valdemars Love, og hvor de derfor kunne og maa forstaas efter Bogstaven. Paa samme Maade maa da liber legalis i Aktstykkets Art. 7 forstaas om en Lovbog.

Naar den meget ærede Forfatter derimod paaberaaber sig min Udtalelse, at liber legalis alene kan betyde Jyske Lov, hvor Sammenhængen gjør en yderligere Betegnelse overflødig, da vedstaar jeg denne Sætning, men fastholder blot, at bortset fra Forfatterens Hypotese, hvis Rigtighed først skulde godtgjøres, er der ingen Sammenhæng i Aktstykket, saaledes som i de af mig anførte jyske Lovsteder, Tords Art. 35 og Aabenraa Skraa Art. 35, der berettiger til at forstaa liber legalis om Jyske Lov istedetfor i al Almindelighed om „en Lovbog“; og naar det endelig ovfr. S. 324 henstilles, om der er nogen Grund til at foretrække min Forstaaelse af Artiklen, hvorefter den skal handle om en Rigslovbog, der henføres til Kong Abels Tid, og som Ingen nogensinde har hørt Tale om, da skjønner jeg ikke rettere, end at denne Hypotese om en paatænkt Udstedelse af en Rigslov i Kong Abels Tid er saa meget mindre urimelig, som Forfatteren selv gaar ud fra, at man alt under Valdemar Sejr har udstedt en saadan. Da Gejstligheden særlig klagede over Ufreden i Riget; S. R. D. V, S. 589; VI, S. 282; var det vel rimeligt, at Biskopperne benyttede Lejligheden under Kong Abel til at søge udgivet en Rigslov, der værnede om Landefreden, som Kongen skulde haandhæve, „forthi han er skyldugh at gøre them allæ frith, thær i hans Land bo“. Og at man ikke senere har hørt om Loven, forklares naturlig ved, at dens paatænkte Udstedelse ikke blev til noget, hvilket atter, endog bortset fra andre Grunde, kan have sin rimelige Grund i Kong Abels bratte Bortgang.

Imidlertid glæder jeg mig ved, trods Uenigheden om Forstaaelsen af Ordene libri legales, saa vidt jeg skjønner, at være enig med den meget ærede Forfatter i den

Ting, at de anførte Ord overalt, hvor der handles om „libri legales Valdemari regis“, maa forstaas om Jyske Lov. Kun er der den Forskjel, at Forfatteren ved „leges Waldemari“ forstaar en i den jyske Lovbog indskreven Lov, medens jeg ved de anførte Ord forstaar selve Jyske Lov. Hvis man nu i Lovhaandskrifterne havde Aktstykket saa regelmæssig og umiddelbart tilskrevet Jyske Lov, som f. Ex. Sjællandske Kirkeret er tilskrevet i Valdemars sjællandske Lov; Chr. Kjer: Valdemars sjællandske Lov S. 126; vilde dette afgive en god Støtte for Forfatterens Mening. Men naar vi kun finde det latinske Aktstykke optaget i et Par enkelte Lovhaandskrifter langt borte fra Jyske Lov og kun den danske Oversættelse i et enkelt Haandskrift følgende lige efter Loven, saa skjønnes Grunden at briste under den Hypotese, at Kong Valdemar lod Loven indskrive i Bogen, og leges Waldemari kan da kun være selve Indholdet af libri legales eller Jyske Lov; jfr. Overskriften i det Odense'ske Haandskrift af Loven, som lyder: Hic incipit liber legalis Danorum, qui constitutiones Regis Woldemari latinice intitulatur; K. Rosenvinge: Jyske Lov, Indledning S. XIII.

III. Kong Valdemars Lov.

Skjønt det nu vel ikke er afgjørende for Betydningen af Ordene „leges Waldemari“, hvad den senere Tid forstod ved „Kong Valdemars Lov“, har det dog formentlig sin Interesse at undersøge, hvorvidt de sidstnævnte Ords Brug i Lovgivning og Praxis stemmer med den her forsvarede Betydning af de førstnævnte Ord.

I Reglen forstaas nu ved „Kong Valdemars Lov“ Jyske Lov.

Som Bevissteder fra Lovgivningen kan anføres Frederik I's Haandfæstning:

Art. 16: Item skulle vi eller vore Fogder ej formene nogen Mand at dele til Reb Skov, Mark eller Fiskevand efter Kong Valdemars Lovs Lydelse, endog vi have der Lod og Del udi; J. Lov I—50; Reces 1547 Artt. 15, 19; 1551 Art. 17; 1558 Artt. 28, 29; Kristian III's Haandfæstning Art. 35; Frederik II's Art. 33.

Art. 29: Item skulle vi eller vore Embedsmænd, Biskopper og Riddersmænds Mænd, som egen Forstrand have, aldrig befatte os med Strandvrag ydermere, end som Kong Valdemars Lov indeholder; J. L. III—61, 62; jfr. 63.

Art. 45: Item skulle vi eller vore Fogder ingen Hindring gjøre Kirken eller Ridderskabet paa det Gods og Ejendom, som de have Hævd paa efter Kong Valdemars Lov; J. L. I—44; jfr. Reces 1533: hvis Gods og Ejendom, som Kirker, Klostre og menige gejstlige Stat udi Værge have eller haft have med Rette efter Kong Valdemars Lov og foreskrevne Reces's Lydelse, der i Odense udgik (1527), i hvilken bruges Udtrykket: „efter Landsloven“.

Reces 1537 Art. 7: Rømmer og flyr den, som Manddraber er, da skulle hans Slægtninge bøde til den Dødes Frænder og Slægt ret Landbod efter Kong Valdemars Lov, som er tvende XVIII Mark; J. L. II—9, 22, 28; III—21.

Endnu hedder det i Reces 1537 Art. 17: hvilke, som findes enten paa Tinge eller for Dom og ikke ville give Fogden eller Dommeren Lyd, naar de skulle sidde Dom, men ere dem ulydige, de deles og bøde derfor efter Kong Valdemars Lov; Rigens Ret Art. 5; Danske Magasin III—1—S. 180; jfr. 201: den, som ypper Klammeri med nogen Mand for Dom og Ret paa Tinge eller andet Steds, skal først have tabt Retten og være forvunden i

den Sag, som de dele om, og bøde derpaa, som Valdemars Lov indeholder. Jyske Lov har imidlertid ingen særlig Straffebestemmelse for det omtalte Forhold; men der er aabenbart tænkt paa den almindelige Tremarks Bøde for lovfældte Personer efter Jyske Lov II—68, og derfor er ogsaa Reglen i Reces 1547 Art. 4 korrektere udtrykt derhen: bøde mod Dommeren III Mark og mod deres Herskab III Mark Danske.

Exempler paa Retsbrugens Omtale af Jyske Lov som Kong Valdemars Lov foreligge i V. A. Sechers Rettertings Domme II, S. 125 og 128 (1608).

Men ved Siden deraf maa dog mærkes en Sag i K. Rosenvinges Samling af gamle danske Domme III, S. 269, i hvilken i Rette lægges nogle Artikler af „Woldemars Loug", som imidlertid ere hentede fra Skaanske Lov I—8 til 13, Eriks sjællandske Lov I—27 og III—9 og Jyske Lov I—35. Paa denne Valdemars Lov anvendes saa Bestemmelsen i Kong Olufs Haandfæstning Art. 17, at Kong Valdemars Lov skal ubrødelig holdes i alle Maader og gjemmes, som den findes udi Valdemars Bøger, uden Noget er forminsket eller forbedret med Friheder eller Haandfæstninger i det, som i Loven findes; item er nogen Uvane optagen mod Loven, da skal det gjøres til Intet. Det er herefter givet, at Sagsøgeren Hr. Jørgen Marsvin i Aaret 1575 indbefattede alle Landes Love under Kong Valdemars Lov. Men selv om man nu i 1376 maatte have lagt en lignende unøjagtig Sprogbrug til Grund, hvad der savnes enhver Hjemmel til at antage, vilde det i det Højeste vise, at samtlige Landslove indbefattedes under „leges Waldemari", hvorimod der heller ikke her er Tale om at indbefatte nogen Rigslov under Benævnelsen.

IV. **Kunde Kongens Lensmænd tage Mænd fra Skipæn?**

Hvori bestod overhovedet Retten til at tage Mænd? For Kongens Vedkommende deri, at han kunde fæste **ledingspligtige Bønder** til at gjøre Ryttertjeneste i Hæren, mod at deres Jord, saalænge de stod i Tjenesten, i en vis Udstrækning blev fri for Leding og anden Udredning. Dette fremgaar af J. L. III—7, 18. Men hvis det samme nu ikke var Tilfældet for Lensmændenes Vedkommende, hvad vedkom saa deres Ret til at tage Mænd Ledingsretten? Og dog finde vi deres Ret dertil omhandlet indenfor denne sidste Side om Side med Kongens Ret i J. L. III—8. Naar derefter følger J. L. III—9 med Overskrift: „Men mughæ skipæn æi minskæ", gjælder dette Forbud kun Klostermænd; og naar Jyske Lov III—18 i nogle Haandskrifter har samme Overskrift, er det deri indeholdte Forbud kun rettet mod Skipæns Minskelse ved Jordekjøb. J. L. III—7 sammenstiller dernæst udtrykkelig Kongens Mænds og Biskops Mænds Pligt til at tjene Kongen i Leding, saaledes at den, der er forsømmelig i Tjenesten, mister sin Jords Frihed og skal svare Tredings Havn af hver Gaard, han ejer, eller være Innebonde; jfr. S. R. D. V, S. 588: de cetero nihilominus sicut alii rustici servituri. Jeg maa derfor gaa ud fra, at J. L. III—8 forudsætter, at Lensmændene kunde tage Mænd af Skipæn indenfor deres Len. Naar Artiklen efter at have givet sin Regel om Kongen kun tilføjer: „oc hærtogh i sit hærtoghdom", maa disse Ord for ikke at blive ufuldstændige udfyldes i Lighed med den forudgaaende Sætning; og skulde en yderligere Indskrænkning gjøres i Hertugens Ret udover den, der indeholdes i Ordene: „i sit hærtoghdom", maatte

der derfor være gjort en dertil sigtende Tilføjelse, f. Ex. indenfor sine egne Skipæn; ellers maa underforstaas det forudgaaende: „i hwilt skipæn, sum han wil“. Fortsættelsen er saa udtrykt negativt derhen, at andre Kongens Børn og Frænder eller Grever ej maa tage Mænd udenfor deres egen Ret (Besiddelse) og deres Len, og Biskopper ej udenfor deres Bispedømme; men indirekte siges derved, at de maa tage Mænd indenfor de nævnte Omraader og — i Kraft af selve Rettens Væsen — indenfor Skipæn.

Den meget ærede Forfatter erkjender jo ogsaa selv S. 334 Note, at et Privilegium for Bispen i Ribe af 1288 paa at tage Mænd „in diocesi sua“ maa forstaas om Ret til at tage Mænd af Skipæn; hvorfor skulde da Retten for Hertugen til at tage Mænd i sit Hertugdømme ikke forstaas paa tilsvarende Maade? Indvender man herimod, at Retten for Bispen paa det omhandlede Sted maa betyde noget særligt, da han alt ifølge J. L. III—8 havde Ret til at tage Mænd fra Stiftet, saa maa dertil svares: Nej, udtrykkelig indeholder J. L. III—8 kun et Forbud mod, at Bispen maatte tage Mænd udenfor Stiftet, og Privilegiet havde derfor god Betydning i en dobbelt Retning; formelt ved udtrykkelig at hjemle Bispens Ret til at tage Mænd af Stiftet; materielt ved at hjemle ham Retten til trods Forbudet i J. L. III—8 ogsaa at gjøre det udenfor samme. Spørgsmaalet, om han saa kunde tage dem af Skipæn eller ikke, berøres aldeles ikke i Privilegiet, fordi, som jeg gaar ud fra, den bekræftende Besvarelse forudsættes som givet.

At Kongen ikke kunde have Noget imod, at Mænds Mænd toges af Skipæn, turde være indlysende; thi for hver ledingspligtig Bonde, han mistede, fik han jo ifølge

J. L. III—7 en harniskklædt Rytter istedet. At upaalidelige Lensmænd kunde chikanere Kongen paa dette som paa andre Omraader; jfr. ovfr. S. 184; Arild Hvitfeldt I, S. 320; var en almindelig Mangel ved Lensvæsenet, som imidlertid, naar dette en Gang var anerkjendt, ikke med Føje kan paaberaabes mod Lensmændenes Beføjelse til at tage Mænd. At Styrismændene i Kraft af deres arvelige Embedes Indtægter af hver Havn skulde kunne hindre nogen Bonde i at udtræde af Havnelaget ved at blive Kongens eller Mands Mand, findes intet Steds antydet; og den Ret i Styrishavnen, som erhvervedes ved Kongens Hjemfaldsret, kunde da ikke gaa videre. Det samme maatte gjælde om dem, til hvem Styrishavnene overdroges eller bortforlenedes. Oprindelig var derfor vistnok Bispers og andre Erhververes Ret i Skipæn kun en Ret til Styrishavnene; jfr. J. L. III—20: „at the styris hafnæ, ther til biskopsdom liggæ, fylghæ e biskops dom"; og det latinske navigium maatte derfor i denne Sammenhæng snarest oversættes ved Styrishavn; jfr. Oversættelsen til J. L. III—20. Naar det i Kong Valdemars Jordebog; O. Nielsens Udgave S. 4; hedder: „Præterea ad navigium tenentur ex dim. navigio X oras annonæ et ex dim. XLIIII agnos", oversættes dette af Udgiveren ved: „Til Skibsredet ydes af det halve Distrikt 10 Ører Korn og af det andet 44 Lam"; men en klarere og korrektere Oversættelse turde det være at sige: Til Styrishavnen eller til Styrismands Embedet svares af det halve Skipæn 10 Ører Korn, af det andet halve 44 Lam. Ligeledes maa her mærkes Repert. Dipl. I, S. 62—63, hvor der 1271 ved Forlig om navigium nævnes „omnia alia jura, quæ alii gubernatores in suis navigiis habere dinoscuntur". Men, som de anførte Steder vise, er navigium vistnok i Tidens

Løb fra at betyde Styrishavn gaaet over til at betyde selve Skipænet, saa at Indehaveren deraf ikke blot nød Styrismandens men selve Indehaverens Ret, forsaavidt Ledings Indtægten angik, saasom cibaria og redemptio expeditionis; jfr. ovfr. S. 184—185; Kofod-Ancher: Lovhistorie II, S. 567; Dr. V. A. Secher: Festskrift til K. Maurers 70aarige Fødselsdag S. 264; L. Holberg: Konge og Danehof I, S. 222—223. Ved denne Udvikling forklares, at der under den stigende Herremandsvælde af Skipæns Indehavere udfoldedes Bestræbelser for at hindre, at Mænd toges fra dem. Et enkelt Vidnesbyrd derom foreligger under Processen mellem Kong Kristoffer I og Ærkebiskop Jakob Erlandsen, idet Kongen, da han samlede alle Klager mod Ærkebispen, heller ikke undlod at medtage den, at han havde taget Mænd fra fremmede Skipæn; S. R. D. V, S. 687. Men denne Klage ses dog ikke at være videre releveret under Processen, og nogen legal Hjemmel for dens Berettigelse kjendes ikke. Men i hvert Fald viser den indirekte, at den anførte Udvikling ikke har ført til, ligesom det ikke ses, hvorledes den skulde kunne have ført til, at Lensmændene ikke maatte tage Mænd af deres egne Skipæn. Den Ret maatte derfor ogsaa de jyske Biskopper under alle Omstændigheder have; og naar alle fra noget Skipæn tagne Mænd skulde opsiges, maatte de derfor nødvendigvis være med. Dermed stemmer ogsaa Aktstykkets Art. 1, der udtrykkelig nævner omnes episcopi, og det vilde have været ligefrem ubegribeligt, om man havde sagt alle Biskopper, naar man dog havde været enig om, kun at mene Biskoppen af Sjælland.

V. Kan en regjerende Enekonge tænkes at være gaaet ind paa at opsige alle de Mænd, han havde taget fra Skipæn?

Den meget ærede Forfatter har ovfr. S. 328 optalt, at Aktstykket nævner dominus rex syv Gange uden derved en eneste Gang at sigte til Kong Valdemar Sejr, i hvis Regjeringstid det dog formenes at være udstedt. Jeg skal paa dette Sted, idet jeg iøvrigt henholder mig til mine tidligere Bemærkninger, kun gaa nærmere ind paa en af Forfatterens Grunde for, at dominus rex i Art. 1 maa være Kong Erik, nemlig den, at Kongen ikke kan være Kong Valdemar. Jeg skal indrømme, at det vistnok vilde have voldt en mærkelig Overraskelse, om Kong Valdemar paa sit Yderste havde afskediget alle de endnu levende Ledingsbønder, som han i sin lange Regjeringstid havde fæstet til Hærmænd. Men nu Kong Abel? Han havde kun været en kort Tid ved Magten, og de Bønders Tal, som han havde gjort til Hærmænd, var næppe saa stort, at Afskedigelsen af dem kunde volde videre Forstyrrelse. Spørgsmaalet bliver derfor ikke: Kunde Valdemar Sejr tænkes at have afskediget alle sine Mænd? men derimod: Kunde overhovedet en eneherskende Konge, uden at træde sin Ære og Værdighed for nær, og særlig en under saadanne vanskelige Forhold som Kong Abel nylig tiltraadt Konge tænkes at have givet Tilsagn derom? Thi er dette muligt, vil det være en Grund mere for at anse Aktstykkets Henførelse til Valdemar Sejr som uhjemlet og dets Henførelse til Kong Abels Tid som mulig.

Jeg skjønner nu ikke rettere, end at Tilsagnet nok kunde tænkes afgivet af Kong Abel; thi det gaar i kort Begreb ud paa, at den ledingspligtige Jord

ikke maatte minskes under det Maal, som den havde indtaget ved Kongens Regjerings Tiltrædelse og vedkommende Lensmænds Indtrædelse i deres Stilling. Paa den Maade fremkommer ogsaa en naturlig Sammenhæng med Art. 2, hvilken sidste Forfatteren selv fortolker som sigtende til at hindre, at en Bonde ved en fingeret Overdragelse til en Herremand af Jord, som han vedblev at besidde, skulde kunne paastaa Skattefrihed for Jorden; Leges Waldemari regis S. 297 flg.; Konge og Danehof I, S. 111.

Jeg kan nu ikke se, at en saadan Ordning vilde have været aldeles ulidelig for Kongen. Hans Jævnstilling med Lensmændene i Hensende til Mænds Antagelse i J. L. III—8 maatte naturlig ogsaa medføre en Jævnstilling i Henseende til deres Afskedigelse. Lensmændene kunde umulig være tjente med, at Kongen frit kunde øge Antallet af sine Mænd ved Bønders Udtagelse af Havnene, medens de selv ikke maatte optage nogen ledingspligtig Bonde blandt deres Mænd. At Tilsagn om ikke at ville minske en Lensmands Skipæn i hvert Fald ikke ansaas for absolut stridende mod en regjerende Konges Værdighed, fremgaar af Brevet 1237 til Ribe Biskop, der viser, at ligesaavel Kong Valdemar som Kong Erik have givet Biskoppen Tilsagn om ikke at minske hans Skipæn. Kongen kunde trøste sig ved, at han i Kraft af den paagjældende Foranstaltning var sikret mod Ledingsafgiftens Minskelse og til Mænd fremdeles kunde tage eller beholde Formændenes Mænd og Lensmændenes Mænd, forsaavidt disse sidste vilde skifte, og han ikke havde forpligtet sig til ikke at tage imod dem; jfr. ovfr. S. 188. Iøvrigt kunde han hverve saa mange jernklædte Ryttere, som han evnede, blot at han ikke kunde veder-

lægge dem med Ledingsfrihed for deres Jord. Hærmændene nød ligeledes en Fordel af Foranstaltningen, forsaavidt som deres Antal ikke øgedes ved Bønders Optagelse i Standen, hvorfor ogsaa Kongerne senere maatte love ikke at give ufri Mand Frihed uden Rigens Raads Samtykke. At endelig Foranstaltningen var yderst bondevenlig, er i og for sig indlysende.

Naar den meget ærede Forfatter S. 337 udtaler, at Forordningen er vel stemt imod Bønderne, men dog ingenlunde i den Grad, som Art. 1 efter hin Forstaaelse tyder paa, da er dette vistnok et Fejlsyn. Jeg kan ikke rigtig faa Øje paa, hvor Abels Udkast egentlig er særlig vel stemt mod Vederlagsmændene; thi at det i Art. 11; jfr. 10; fastsætter straffeprocessuelle og strafferetlige Regler for dem, at det i Art. 16 forbyder dem at tvinge Bønderne til at arbejde paa Planker og Grave i Saa- og Høsttid, og at det i Art. 13 paalægger dem at betale tre Mark, hvor Bønder gaa fri, det viser ingen særlig Venlighed mod Vederlagsmændene.

Men derimod skal jeg, næst i Forbigaaende at anmærke Begrændsningen af Kjørselspligten i Art. 15, fremhæve Forskriften i Art. 6, hvorefter Jord ikke skal forbrydes for Ledings Restance, men den skyldige kun skal dømmes til at bøde 3 Mark, ligesom Leding overhovedet kun skal svares, forsaavidt Jorden dyrkes; jfr. derimod Hist. Tidsskrift V—6—S. 370 flg. Denne Bestemmelse indeholder en i Aarhundreders Historie enestaaende Bondevenlighed; jfr. V. A. Secher: Festskrift S. 264; og kan i saa Henseende fuldstændig stilles i Linie med den enestaaende Forskrift i Art. 1. Begge vedrøre derhos netop samme Forhold og følge samme Maal: at lette Ledingsbyrden for Bønderne; hvormed stemme de

foran anførte Begrændsninger i Henseende til Ægt og Arbejde. Særlig Interesse har det her at lægge Mærke til, at Kristoffers Udkast Art. 6 har skjærpet Abels Udkast Art. 16 derhen, at Hærmænd eller Fogder ikke nogen Tid skulle kunne tvinge Bønder til at arbejde paa Befæstninger ved at „planke og grave“, som den danske Oversættelse siger.

Her foreligger saaledes en Realitetsændring i det senere Udkast, hvilken Dr. Holberg i sin Redegjørelse for Afvigelserne i Dansk og fremmed Ret S. 168 flg. ikke har anmærket, medens den meget ærede Forfatter paa den anden Side sammesteds opstiller en Række Gisninger angaaende skete Indskud og vedføjede Marginalnoter af private Bearbejdere, som fremmane et Billede af Haandskriftet A. M. 12, 8^ve^, indeholdende Kong Kristoffers Udkast, som aldeles ikke svarer til dets virkelige Udseende.

Endelig maa i denne Sammenhæng endnu omtales Bestemmelsen om Plovskattens Ophævelse i Abels Udkast Art. 16; Kristoffers Art. 6; hvilken sidste giver Forskriften tydelig: „Injusta gravamina revocentur, videlicet bos vel annona vel marca denariorum de aratro non detur amodo“. Det maa herved ikke overses, at Udkastet omhandler en Flerhed af Plovskatter. Først er der den lille Plovskat, Øresskatten, som omtales i Abels Udkast Art. 5; Kristoffers Udkast Art. 12. Den var en staaende Myntskat, som alt findes svaret i Valdemar Sejrs Tid ; Joh. Steenstrup : Studier over Kong Valdemars Jordebog S. 209 flg.; Avia Ripensis S. 5; hvorfor ogsaa begge Artiklerne forudsætte dens Ydelse som gjældende Ret; jfr. Udtrykket i Kristoffers Udk. Art. 12: „statutum est“; og kun tilføje en ny Bestemmelse om Skattens tvungne Inddrivelse i Tilfælde af Ikkeerlæggelse ved Pantning af

en (den bedste) Oxe fra Ploven, som saa efter almindelige Regler skulde indløses med det halve mere eller det dobbelte Beløb, altsaa to Øre. Som en Bestanddel af denne mindre Plovskat anser jeg de denarii minores aratrales, som endnu i senere Tider oppebares af Ribe Kapitel; Avia Ripensis S. 71; skjøndt der ganske vist mangler Efterretning om, hvornaar og hvorledes Kapitlet har erhvervet Retten til dem.

I Modsætning til den lille Plovskat staar saa den store, Markskatten, der foreslaas ophævet i de anførte Artikler. Naar Kristoffers Udkast l. c. taler om Oxe eller Afgrøde eller Mark Penge som Ydelsens Gjenstand, forklares dette vel naturlig ved, at Bønderne som oftest ikke havde de fornødne Penge rede, og man derfor i første Linie holdt sig til deres Kreaturer eller Korn for Skattens Beløb.

Spørger man saa, hvorfra denne store Plovskat skriver sig, lyder Svaret, at den formentlig maa forudsættes at være identisk med den, som Kong Erik Plovpenning ifølge Aarbøgernes Beretning; S. R. D. I, S. 245; paalagde i Aaret 1249, og som gjorde et saa stærkt og varigt Indtryk paa Befolkningen, at den ikke blot fremkaldte Oprør, men at Mindet om den endog uudslettelig knyttedes til Kongens Person ved hans derfra hentede Tilnavn. Da han saa imidlertid Aaret efter blev dræbt, hvad var da rimeligere, end at Folket ved Kong Abels Tronbestigelse blandt andre Lettelser ogsaa begjærede denne store og forhadte Skattebyrdes Afskaffelse.

Jeg tænker mig derfor, i Overensstemmelse med, hvad jeg har bemærket ovfr. S. 34, og med Arild Hvitfeldt I, S. 229 og 235, Forholdet saaledes, at de Bønderne paahvilende Ydelser i Henseende til Leding og

Inne havde tynget dem stærkt under Valdemar Sejr, men end stærkere under de indre Krige mellem Erik og Abel, hvorhos Kong Eriks Plovskat havde bragt deres Taalmodighed til at briste. Ved hans Eftermands Tronbestigelse forlangte de derfor paatrængende Lettelser i de anførte Byrder, og Gejstligheden var nærmest til at tale deres Sag. Under disse Forhold fremkom Abels latinske Udkast, som ved sin Tale om dominus rex og dominus archiepiscopus nærmest tyder paa, at det ikke hidrører fra dem, hvorimod Forfatteren til det snarere kan søges i Bispernes Kreds. Deres Medvirken fremtræder særlig klart i Art. 11, hvor det bestemmes, at Biskoppen med fire beskedne Mænd i Stiftet skal raade over og uddele de til Vederlaget forbrudte 40 Marks Bøder til fælles Gavn eller i veldædigt Øjemed, en Bestemmelse, der maatte være mindre smagelig for Vederlagsmændene, hvorfor den ogsaa er udeladt i den danske Oversættelse, hvilket Dr. Holberg synes at have overset, naar han i Dansk og fremmed Ret S. 170 betegner Oversættelsen som meget nøjagtig. Imidlertid lykkedes Forsøget ikke. Udkastet vedblev at foreligge som Udkast. Saa dræbtes snart efter Abel, og Kong Kristoffer kom paa Valg. Ved de Valgmøder, der efter Ærkebiskop Jacob Erlandsens Udsagn holdtes quasi in qualibet diocesi, hvor altsaa foruden de gejstlige og verdslige Stormænd ogsaa Bønderne kunne forudsættes at have talt med, maatte da Kong Kristoffer udtrykkelig love at lette og tilbagekalde al Tynge; relevare et revocare omnia gravamina; som siden Valdemar I's og Knud VI's Tid var bleven paalagt af ny; superinducta; af hans Fader og Brødre eller deres Fogder. Dette tyder aabenbart paa, at de under Abel stillede Forslag ikke alt den Gang vare blevne

gjennemførte, medens man paa den anden Side i Ærkebispens sammentrængte Referat møder Sætninger, der i Indhold og Udtryksmaade minde om Abels Udkast; jfr. saaledes i Art. 8 om exactores: „nec nova gravamina inducant“; Art. 16: „Item injusta gravamina revocentur“. Men spørger man saa, hvad der særlig menes med de i Valdemar den Stores og hans to Sønners Tid paalagte Byrder, som skulde lettes og tilbagekaldes, kommer man først og fremmest til at tænke paa Ledingspligtens Øgelse for Bønderne ved Hærmændenes Ledingsfrihed. J. L. III—18 røber endnu ligesom en Følelse af Mislighederne ved den ubegrændsede Ledingsfrihed for Herregaardene, idet den omtales paa den undskyldende Maade, at Hærmændene gjøre Fyldest ved at vove deres Hals for Kongen og Landets Fred, hvorhos det ofte hænder, at al en Hærmands Jord efter hans Død „ganger til skipæn swa sum fyrræ“. Ogsaa i senere Tider forudsættes Bønderne selv skinsyge at vogte over, at Bondejord ikke gaar over til at blive Herremands Jord; Repert. Dipl. I, S. 163 (1374): „si bundones illa bona impetiverint, ita quod condam bona bondonum fuissent“. Hvad laa da nærmere, end at Kong Kristoffer i Henhold til sine positive Løfter maatte lette Ledingsbyrden og i Forbindelse dermed hæve anden trykkende Tynge. Saa blev Abels Udkast taget frem paany, yderligere formet til Gunst for Bønderne og tillige mere smageligt for Herremændene, f. Ex. ved Udeladelse af Art. 10. At Bisperne ogsaa vare med ved denne Lejlighed, fremgaar af den sidste Art. 21 de procuratione ecclesiarum. Men heller ikke denne Gang lykkedes det at faa Udkastet ophøjet til Lov. Bønderne bleve da forbitrede over Kongens brudte Løfter, tilmed da han efter Ærkebispens Sigende endog

lagde flere og tungere Byrder paa; „immo plura et graviora superinduxit“; og da saa tillige Striden udbrød mellem Kongen og Ærkebispen samt Sjællands Biskop, er det ikke uforklarligt, at der, forsaavidt det da ikke alt forinden maatte være sket, udbrød et veritabelt Bondeoprør, hvor „kothkarle vare alle galne med kylver“. At de berettes navnlig at have ladet det gaa ud over „castra“, „munitiones et fortalicia“, tyder paa, at Arbejde paa Planker og Grave særlig har vakt deres Forbitrelse, hvilket igjen forklarer, hvorfor Kristoffers Udkast paa dette Punkt, som ovenfor fremhævet, er gaaet videre i Bøndernes Favør end Abels, ligesom muligvis Ordet „exactori“ i samme Paragraf kan antages indsat i Henhold til Kong Kristoffers Løfte. Jeg skjønner derfor ikke rettere, end at de omhandlede Tilsagn til Bedste for Bønderne meget vel kunne passe ind i Tilstanden paa Abels og Kristoffers Tid, men at Forholdenes Udvikling paa den anden Side ogsaa bestemt tyder paa, at samme Tilsagn ikke ere blevne virkelig gjældende Rets Regler.

Først i 1282 lykkedes det Bisperne at opnaa Noget, men, som en Sammenligning viser, ogsaa langt beskednere til Fordel for Bønderne, idet Ledingsspørgsmaalet er bortfalden og Valdemar Sejrs Tid sat som Normaltid for Ydelserne; og vi høre da heller ikke om Bondeoprør før i Aaret 1313, da jyske Bønder findes hidsede til Oprør af Adelsmænd.

Naar jeg nævner Bisperne, er det, fordi jeg vedblivende maa fastholde den Opfattelse, at de danske Bisper fortrinsvis spillede Mæglernes Rolle ved Udstedelsen af Haandfæstningen 1282, og jeg finder dette kun bekræftet ved Forfatterens Omtale af den Rolle, de to verdslige Tyskere, der ogsaa have beseglet Haandfæstningen med

dem, i saa Henseende kunne antages at have spillet; jfr. Dr. Holberg: Konge og Danehof I, S. 56 flg.; medens jeg derimod efter Forfatterens fortræffelige og overbevisende Redegjørelse for Betydningen af Forskriften i Haandfæstningens Art. 16 ikke længer tør fastholde Paastanden om, at alle Rigets verdslige Stormænd „holdt sig borte“ fra Forhandlingen om Haandfæstningen.

VI. Forholdet mellem Kong Abels og Kong Kristoffers Udkast.

Jeg er i det Foregaaende helt igjennem gaaet ud fra, at de omtvistede Aktstykker udgjøre to Udkast, det første forelagt under Kong Abel, det andet efter en stedfunden Revision under Kong Kristoffer. Jeg har foran S. 701 angivet Grunde for en saadan gjentagen Forelæggelse og henviser til yderligere Bestyrkelse deraf til det andet Udkast Art. 10, hvori der tales om „dominus rex Christoforus“. Heri er Dr. L. Holberg ganske uenig, idet han i Dansk og fremmed Ret S. 168 flg. udvikler, at Kong Abels Udkast er den egentlige Lov, medens det af mig saakaldte Kong Kristoffers Udkast kun viser en privat Mands Forsøg paa at levere en efter senere Tiders Tarv rettet og glosseret Udgave af Loven. Jeg anser vedblivende denne den meget ærede Forfatters Mening for helt og holdent urigtig, men kan paa dette Sted ikke fordybe mig i en Imødegaaelse af hans Bevisførelse i det Enkelte, hvorfor jeg skal indskrænke mig til nærmere at belyse den Afvigelse, som jeg fra første Færd; jfr. Danske Kongers Haandfæstninger, Indledning S. V; Dr. L. Holberg: Dansk og fremmed Ret S. 168; har tillagt afgjørende Betydning for Bestemmelsen af Forholdet mellem begge Udkast.

Kong Abels Udkast indeholder i Art. 10 en Bestemmelse, saalydende:

„Item si quis convincitur de crimine læsæ majestatis, amittat capitalem portionem tam in mobilibus, quam in inmobilibus et decolletur.“ Herefter skal altsaa den, der gjør sig skyldig i crimen læsæ majestatis, miste Liv og Gods.

Denne Artikel er udeladt i Kong Kristoffers Udkast, og denne Udeladelse forklarer Dr. Holberg l. c. som Følge af en Afskrivers uforstandige Sønderlemmelse af Texten. En ham foreliggende Text skal nemlig have lydt:

„Item si quis convincitur de crimine læsæ majestatis, amittat portionem capitalem tam in mobilibus et in inmobilibus et decolletur; si autem accusatus ad regem reus inveniatur, satisfaciat secundum quantitatem culpæ, dummodo non sit de crimine læsæ majestatis culpabilis.“

Denne Komposition af Texten er nu imidlertid en fuldstændig uhjemlet Gisning, der fortsættes med en tilsvarende Gisning om, at en Afskriver har opløst denne Text ved at flytte den sidste Sætning hen i Art. 2, medens han helt har udeladt den første. Dersom en Text som den anførte virkelig havde foreligget, hvad jeg ikke kan tænke mig, vilde jeg anse Flytningen af den sidste Del for en fornuftig Foranstaltning; thi jeg skjønner ikke rettere, end at den giver bedre Mening der, hvor den er flyttet hen. Men hvilken fornuftig Grund skulde den private Bearbejder eller Skriver have havt til at udelade den første Del? Dr. L. Holberg; anf. Værk S. 178; søger nærmest at forklare Udeladelsen som betydningsløs; „thi den Straf for Majestætsforbrydelse, som den oprindelige Text har, er jo ingen ny Bestemmelse, men, som paavist i Dansk Rigslovsgivning S. 133, den gamle nedarvede

Straf for denne Forbrydelse“. Hermed kan jeg imidlertid ikke slaa mig til Ro; thi selv om Straffen er den samme, bliver Spørgsmaalet, hvorledes har det sig med Forbrydelsen?

Den danske Vederlagsret sætter Straf paa Liv og Gods for at øve Forræderi og Judasværk med onde Raad mod sin Herre eller for at lægge Raad op mod hans Liv og Land; jfr. Svend Aagesen Kap. XIV: „ut proditionem contra dominum suum molire ausus fuerit“; Saxo S. 528: „si majestati insidias struxerit“. Selv om nu disse Definitioner af Forbrydelsen, for hvilken Straf paa Liv og Gods skal lides, ikke ere aldeles bestemte, faar man dog det Indtryk af dem, at de kræve forræderske Anslag mod Kongens Liv eller Krone.

Var man nu vedbleven at indskrænke Begrebet om crimen læsæ majestatis dertil, kunde der endda have været Mening i den strenge Straf derfor i Art. 10. Men Dr. Holberg har selv i Kong Valdemars Lov S. 147 flg. og Dansk Rigslovgivning S. 191; jfr. D. Mag. I, S. 140; Cod. Esr. S. 92; godtgjort, at paa Valdemarernes Tid regnedes Overtrædelse af Kongebud for en Majestætsforbrydelse; jfr. ligeledes om Forstaaelsen af Begrebet ovfr. S. 464; L. Holberg: Konge og Danehof I, S. 260--61; og den danske Oversættelse af Kong Abels Udkast Art. 9, der oversætter crimen læsæ majestatis ved, at en Mand „ær a høfthings scathæ ællær um æræ“. De gejstlige Stormænd generede deslige Straffebestemmelser mindre; thi de stode ikke under verdslig Jurisdiktion; men hvorledes kunde nogen verdslig Stormand stemme for en Straffebestemmelse, der saa at sige overleverede ham til Kongens vilkaarlige Forgodtbefindende, forsaavidt som han

kunde dømmes til at miste Liv og Gods for enhversomhelst Forseelse mod Kongen?

Hvor man kunde naa hen ved at slaa ind paa den Vej, fremgaar af en H. D. D. 1. Maj 1639, i hvilken en forordnet Dommer udtalte den Mening, at Bønders Undladelse af at yde visse dem ved kongelige Breve paalagte Ægter burde agtes som „wort heldt crimen majestatis“, hvorfor efter Kong Eriks Konstitution 1282 og Kong Olafs Haandfæstning 1376 deres Jord strengt taget skulde være forbrudt. Men derfor var Danehoffet ogsaa saa fornuftigt, at det ikke indlod sig paa at vedtage nogen straffe-retlig eller straffeprocesretlig Regel, for hvilken det ubestemte Begreb om crimen læsæ majestatis laa til Grund. Derfor vedtog det allerede af Hensyn til Art. 10 ikke Kong Abels Udkast, og derfor slettedes ogsaa først og fremmest denne Artikel ved Revisionen under Kong Kristoffer. Derfor vedtoges heller ikke det senere Straffeproces Udkast, som begyndte med Ordene: Si quis impetitus fuerit a rege super crimine læse majestatis; jfr. G. A. A. B. V, S. 15.

At disse Paastande ikke ere grebne ud af Luften, vil modsætningsvis fremgaa af et Blik paa Fdg. 9. Octb. 1276. I dens Overskrift staar vel: Constitutio de crimine læsæ majestatis; men selv om den ikke maatte være bleven tilføjet bagefter i Haandskrifterne, er Overskriften i hvert Fald ligegyldig, da Forordningens Text intetsteds nævner crimen læsæ majestatis, men derimod opregner bestemt angivne forbryderske Handlinger, for hvilke den derhos fastsætter bestemte Straffe, hvis Ikjendelse er betinget af, at Beviset for Forbrydelsernes Iværksættelse er ført paa bestemt angivne Maader. Derefter kunde man meget vel blive enig om Art. 1, hvor hverken Straf-

fen eller Bevismaaden for de i den omtalte Forbrydelsers Iværksættelse vakte nogetsomhelst Anstød. Derfor blev den gjældende Ret, og efterat dette var sket, kunde man ogsaa uden Fare tale om crimen læsæ majestatis i Hdf. 29. Juli 1282 Art. 13 og 3. Juli 1376 Art. 25, hvor Henvisningen til Worthældnævnet; jfr. Fdg. 9. Octbr. 1276 Art. 1; ydede den fornødne Betryggelse for den rette Afgrændsning af Forbrydelsens Begreb i denne Sammenhæng.

Jeg mener herefter at kunne gaa ud fra, at Udeladelsen af Art. 10 i Kong Abels Udkast ikke skyldes en privat Bearbejders Tankeløshed og Uforstand, men er sket ved Udkastets officielle Revision inden Forelæggelsen under Kong Kristoffer for at rydde den stærkest fremtrædende Hindring for dets Vedtagelse paa Danehoffet af Vejen.

VII. Udkast eller Lov?

I den foregaaende Udvikling tror jeg at have anført en Række gode Grunde for, at Kong Abels Udkast ikke er blevet til Lov, i hvilken Henseende jeg navnlig henviser til den fornyede Forelæggelse deraf, som ifølge det Anførte formentlig maa være sket under Kong Kristoffer. Men der turde ogsaa kunne anføres gode indre Grunde for, at det heller ikke i den ændrede Skikkelse er blevet til Lov. Jeg henviser i saa Henseende til den foranstaaende Udvikling af, at Danehoffet ikke kan antages at have villet vedtage nogen Retsregel, der udsatte Hærmændene for at prisgives Kongens Vilkaarlighed; thi ud fra dette Synspunkt kunde det heller ikke samtykke i Kristoffers Udkast, selv med Udeladelse af det ældre Udkasts Art. 10, da det nye Udkast fremdeles i Art. 4 havde bevaret Reglen om Virkningen af at sidde tre Kongebreve overhørig, idet Kongen derefter kunde straffe

Forbryderen pro suæ libitu voluntatis. Danehoffets Stræben efter i denne Retning at faa Forholdet lovordnet fremgaar noksom af Haandfæstningen 1282; jfr. Danske Kongers Haandfæstninger S. 37. Paa Baggrund af denne Modstand mod den vilkaarlige Myndigheds Øvelse, som jeg mener at have paavist i den forudgaaende Tid, stilles da ogsaa Haandfæstningen af 1282 i dens rette Belysning som Overenskomst mellem Konge og Danehof om en helt igjennem lovbunden Regjeringsførelse og derved lovværget Tilværelse for alle Undersaatter.

Disse reelle Grunde, der tale mod, at Udkastene ere blevne til Love, mener jeg derhos yderligere at kunne støtte afgjørende ved formelle Kjendsgjerninger.

Aktstykkerne forkynde sig ikke selv som virkelige Love eller siges nogetsteds i nogen troværdig Kilde at være blevne vedtagne eller udstedte som saadanne. Der haves vel nogle lignende formløse Opskrifter, som dog ere virkelige Love; men dette er kun Tilfældet i Skaane. Der havde Skaaningerne for Skik, naar de meget gjerne ønskede en vis Lov, selv at lade deres lovkyndige Mænd affatte Forslag til den, som forelagdes Kongen, der, naar det vandt hans Bifald, stadfæstede Forslaget, som saa Skaaningerne skreve ind i deres Lovsamlinger. Paa den Maade er det ifølge Beretningen hos Andreas Sunesøn V—3 gaaet til med Udfærdigelsen af Kong Valdemar Sejrs Forordning om Ættebod; og rimeligvis er endnu den saakaldte Dalbyske Forordning bleven til paa lignende Vis; men hvad der saaledes gjælder om et enkelt Lands danske Love, er man ikke berettiget til at overføre paa latinske Rigslove. At de paagjældende Aktstykker, der maa forudsættes Gang efter Gang at være

blevne fremlagte til Forhandling paa Danehofferne, ere blevne nedskrevne og bevarede i ganske enkelte Exemplarer, er meget vel forklarligt, selv om de ikke ere blevne til virkelige Love; og jeg føler mig derfor aldeles ikke forpligtet til at anse dem som saadanne, selv om de en enkelt Gang findes nedskrevne i Lovhaandskrifter Side om Side med virkelige Love; jfr. Dr. L. Holberg: Dansk og fremmed Ret S. 174—175. Muligvis have Skriverne ogsaa virkelig anset dem som saadanne; jfr. Arild Hvitfeldt I, S. 229; S. R. D. II, S. 223; thi uægte Love findes jo jævnlig antagne og titulerede som ægte; men dog foreligger intet Bevis for, at dette i Praxis har været Tilfældet med disse, saavist som de ikke findes paaberaabte nogetsteds i den senere Retsbrug. Min Konklusion er derfor den: Aktstykkerne ere ikke Kong Valdemars Lov, men udgjøre to eller, om man vil, et under Kong Abel udarbejdet og under Kong Kristoffer revideret Udkast til Lov.

Om Forordning 9. Oktbr. 1276 og Worthældnævnet i Sagen mod de for Kong Erik Glippings Mord tiltalte Personer.

Af

H. Matzen.

Forordning af 9. Oktbr. 1276; trykt i Geh. Ark. Aarsberetninger V, S. 15—16; jfr. Tidsskrift for Retsvidenskab 1891 S. 118; beretter først i sin Indledning, at de efterfølgende Love ere givne under Medvirkning af Dankongens Raader og Rigets øvrige Stormænd med hele Rigets Bifald: conditæ per consiliarios illustris regis Danorum et ceteros meliores tocius regni consenciente toto regno. Derefter følger i fire Artikler en Række processuelle og strafferetlige Regler vedrørende forskjellige Arter af Herre Svig. Først bestemmes i Artikel 1, at den, som med Raad eller Daad har virket for sin Herres Død, skal værge sig med et Tolv Mænds Nævn, af hvilke tre skulle tiltages fra hvert Worthæld; ita quod tres assumantur de quolibet Worthæl. I Artiklerne 2—4 følge derefter Straffebestemmelser for mindre grove Troskabsbrud; og der siges i alle disse Tilfælde, at den, som anklages for deslige Troskabsbrud og benægter Anklagen, skal værge sig med tolv Mand, hvilke Kongen skal udnævne af hans

Worthæld; si super hoc accusatus fuerit et factum negaverit, purget se cum XII hominibus de suo Worthæl per regem nominandis; en Bestemmelse om Nævningernes Udnævnelses Maade, hvorom Art. 1 ikke indeholder Noget. Efter disse Forskrifter tilføjes saa en Bemærkning i Art. 4, lydende:

„Quod autem supradictum est, scilicet quod rex quasi actor nominaret purgatores supradictos, nullis placuit de regno exceptis paucis, qui tunc dicto concilio interfuerunt; sed affirmarunt, quod reus debeat eos nominare,“ hvilken Sætning jeg oversætter saaledes:

„Men hvad ovenfor er sagt, at Kongen som Anklager skulde beskikke ovennævnte Nævninger, behagede Ingen af Riget (ɔ: Danehoffet) undtagen de faa, som havde været tilstede, den Gang det (i Indledningen) nævnte Raadsmøde (af Kongens Raader og øvrige Rigens Stormænd) blev afholdt; men man stemte for, at Sagvolderen skulde vælge Nævningerne.“

Derpaa følger en Artikel 5, omhandlende et helt nyt Straffeemne, idet derefter den, som med væbnet Magt og Raads Raad drager ind og dræber en Mand i hans egen Gaard, skal forbryde sin Boslod til Kongen og hans Person være i Kongens Vold. Tilsidst berettes endnu, at samme Straf er bleven vedtaget; Idem inittum est; hvis Nogen begaar sligt Manddrab i Kirke eller paa Tinge. Det er nu angaaende Meningen med den foran førte latinske Bemærkning til § 4, at der hersker Strid, idet Dr. Holberg, til hvis Opfattelse Dr. A. Hude i det væsentligste synes at have sluttet sig, modsiger den af min Oversættelse fremgaaende Forstaaelse deraf, som jeg alt tidligere kortelig har antydet i Danske Kongers Handfæstninger, Indledning S. VIII. Der har jeg forklaret

Sammenhængen med Tilføjelsen paa den Maade, at Lovforslaget med Indledningen og de fire Artikler, efter at være drøftet, vedtaget og redigeret i et snævrere Raadsmøde; concilium; fremsattes for det samlede Danehof; regnum. Dette stemte vel for Art. 1 uforandret; men til samtlige de følgende tre Artikler stilledes Ændringsforslag, gaaende ud paa, at Forskriften vedrørende Kongens Ret til at beskikke Nævningerne skulde udgaa og istedetfor indsættes, at Sigtede skulde udtage dem. Dette Ændringsforslag vedtoges med knusende Flertal, idet kun de faa, der havde overværet det forudgaaende Raadsmøde, i hvilket Lovforslagets Fremsættelse var vedtaget, stemte for den oprindelige Affattelse, medens alle andre stemte for Ændringsforslaget. Dette Afstemningens Resultat blev saa strax paaskrevet det fremsatte Lovforslag efter dets daværende Slutnings Artikel ved den anførte Bemærkning. Saa fremsattes der endnu ved privat Initiativ. paa Danehoffet det i Art. 5 indførte Forslag, der blev vedtaget og tilskrevet Regjerings Forslaget, hvis Indlednings Ramme: istæ leges; var saa vid, at det kunde rumme alle mulige Tilføjelser.

I Kong Valdemars Lov S. 274 syntes nu Dr. Holberg ikke utilbøjelig til at dele denne Synsmaade; men i Dansk Rigslovgivning S. 170 er den meget ærede Forfatter naaet til det Resultat, som ogsaa Dr. A. Hude; Danehoffet S. 52, Note 3; erklærer for sandsynligt, at den anførte Bemærkning kun indeholder en senere Afskrivers Ræsonnement om Lovens Tilblivelse. I Konge og Danehof I, S. 25 er denne Hypotese derhos formuleret yderligere derhen, at det er en Ven af de Fredløse, der har tilføjet Bemærkningen, som stemte med deres Paastand

om, at de skulde have Lov til at værge sig med Ed af selvtagne Mænd. Denne Glosse, som han satte i Randen eller mellem Linierne i sin Afskrift af Forordningen, er da, „som saa ofte sket andet Steds“, af en senere Afskriver taget med op i Texten. Begge mine meget ærede Kritikere fortolke derhos Bemærkningens Indhold som gaaende ud paa, at den af et faatalligt Danehof vedtagne Regel vakte Misfornøjelse rundt omkring i Riget; Dr. Holberg: Dansk Rigslovgivning S. 170—171; Dr. Hude: Danehoffet S. 52—53; paa hvilket sidste Sted Grunden til Faatalligheden angives at være den, at Marsk Stig og hans Tilhængere havde trukket sig tilbage efter at have vægret sig ved at aflægge Hyldingsed til Kong Erik Menved, hvorefter kun Kongens tilbageblevne Tilhængere have vedtaget Loven. Dr. A. Hude; Anf. V. S. 52. Note 2; erklærer sig særlig mod min Fortolkning af Concilium som et forudgaaende Raadsmøde; thi Concilium er efter Forfatterens Mening Danehoffet, medens Regnum overalt i Forordningen synes at skulle betegne Riget i bogstavelig Betydning. Forsaavidt som det nu i Indledningen siges, at Forordningen er udstedt consenciente toto regno, fremkommer der ganske vist en Uoverensstemmelse ved den efterfølgende Bemærkning om den almindelige Misfornøjelse med en af Forordningens Bestemmelser over hele Riget; men Forfatteren kommer dog l. c. ud over denne Vanskelighed ved den noget hasarderede Paastand, at Indledningens Udtryk vistnok maa opfattes som „en bevidst Fordrejelse af det virkelige Forhold“. I Konge og Danehof I, S. 23—24 synes derimod Dr. Holberg at være bleven noget i Tvivl om Rigtigheden af sin Fortolkning af Ordet regnum i den omstridte Bemærkning, idet han indrømmer, at det er

muligt at fortolke regnum ens paa begge de Steder i Forordningen, hvor Ordet forekommer, og da det nu i Begyndelsen i Udtrykket consenciente toto regno kun lader sig forstaa om Danehoffet, maatte altsaa Bemærkningen forstaas i Overensstemmelse med min Opfattelse, at kun faa af de paa Danehoffet Tilstedeværende bifaldt Reglen om, at Kongen skulde beskikke Nævnet, medens Flertallet protesterede mod den. Derimod fastholder Forfatteren i Konge og Danehof I, S. 22—23 fremdeles sin Opfattelse af Bemærkningen som en senere Tids Indskud.

Jeg maa derimod vedblivende fastholde min Opfattelse og skal søge at begrunde dens Rigtighed overfor de fremsatte Indvendinger ved at paavise, at Bemærkningen formelt passer meget vel ind i Forordningens Text, og at dernæst den omspurgte Bestemmelse i Loven realiter set er af et saadant Indhold, at den saa at sige nødvendigvis maatte forkastes af Danehoffet med et knusende Flertal.

I.

Jeg begynder med Begyndelsen.

Her staar, at Loven blev vedtagen med hele Danehoffets Samtykke; hvorledes kan det saa bagefter siges, at kun faa stemte for en enkelt Bestemmelse i den?

At Lovforslag, indbragte ved privat Initiativ paa Danehoffet, affattedes med en lignende Indledning som Forordning af 9. Oktbr. 1276, saa at sige paa forventet Stadfæstelse, fremgaar af Overskriften til Ribe Stadsret 1269; P. Hasse: Das Ripener Stadtrecht, Anhang II; som i Indledningen beretter, at denne Ret er meddelt Ribe Borgere paa Danehoffet og bekræftet med Kongens Segl,

medens Kongen selv først beretter dette i Efterskriften. Var det saa sket, at Kongen kun havde stadfæstet Stadsretten med visse Forbehold, saaledes som Hertugen af Sønderjylland gjorde ved den ham forelagte Flensborg Stadsret, vilde vi have havt et lignende Forhold mellem Indledningen og Efterskriften som her i Forordningen af 9. Oktbr. 1276, hvor Regjeringen indbragte Forslaget i Lovsform med tilhørende Indlednings Formel; men Danehoffet svigtede den deri udtalte Forventning ved at vedtage et Ændringsforslag til det af Regjeringen fremsatte Lovforslag. Denne Forklaring af den tilsyneladende Modsigelse mellem Indledningen og Art. 4 i Slutningen synes mig saa simpel og ligefrem, at jeg ikke et Øjeblik har tvivlet om dens Rigtighed. Om en bevidst Fordrejelse af de virkelige Forhold er der derfor aldeles ikke Tale ved Indledningens Udtryk.

Saa komme vi til Ordene: „per consiliarios regis et ceteros meliores regni“. En Selvfølge er det, at et Lovforslag, navnlig et saadant som det heromhandlede, forinden det forelagdes af Regeringen paa Danehoffet, maatte være drøftet, formuleret og vedtaget i en snævrere Kreds, der forsaavidt kunde siges at være Ophavsmand til Udkastet; jfr. Ordene: leges conditæ per; medens Danehoffet bagefter kun havde at vedtage, ændre eller forkaste dette. Til denne Kreds hørte først og fremmest consiliarii regis, som dannede Kongens snævrere Raad, der ikke først omtales i Kristoffer II.s Haandfæstning Art. 14, men alt i Kristoffer I.s Tid; S. R. D. V, S. 589: ingressi ad regem in presentia ejus et eorum, qui fuerunt de suo consilio, scilicet Cancellario, Comite Ernesto, Nicolao Prefecto, Dapifero Petro Findsen Synde; jfr. VI, S. 302: sicut (J. Grand) et aliquando dixit in

consilio regis ipsi regi. Men det forberedende Raadsmøde omfattede ikke blot dem. For saa vidt muligt forud at sikre sig Tilslutning til Forslaget paa Danehoffet medtoges ogsaa nogle af de indflydelsesrigeste Medlemmer af det udenfor Raadet, ganske i Lighed med, hvad der under tilsvarende Forhold sker i al parlamentarisk Forhandling; jfr. S. R. D. VI, S. 289: (Rex) requisita super hoc potentum ac nobilium regni consultatione solicita deliberavit, voluit et in parlamento suo publico pronunciavit etc.

Paa den Maade er altsaa ogsaa det Lovforslag, der blev Forordning af 9. Oktbr. 1276, blevet drøftet og formet per consiliarios regis et ceteros meliores regni. Her kunde Udtrykket ceteros ved første Øjekast synes at volde Vanskelighed, da det bogstavelig forudsætter, at samtlige meliores regni vare medtagne i det snævrere Raadsmøde, hvorefter Danehoffet altsaa kunde antages at bestaa af „meliores regni una cum popularibus“ ligesom Folkeforsamlingerne til Kongevalg. Men paa Grund af et sligt Udtryk er der dog ikke Grund til at fravige den Hovedsætning, som det er Dr. Holbergs store Fortjeneste at have fastslaaet, at Danehofferne regelmæssig kun dannedes af „meliores regni“. Endog bortset fra den mere ample og mindre nøjagtige Udtryksmaade, der kan have indsneget sig her, ligesom i det anførte Citat af S. R. D. VI, S. 289, kan den tilsyneladende Modsigelse naturlig forklares ved Forordningens ejendommelige Sprogbrug. Danehoffet, som andetsteds kaldes Concilium, kaldes i Indledningen for regnum; jfr. ogsaa Dr. L. Holberg: Konge og Danehof I, S. 249: ex consensu totius regni; i Lighed med, at Haandfæstningen 19. Marts 1282 Art. 2 kalder det for Riket.

Men saa maa Udtrykket meliores regni i denne Forbindelse ogsaa staa i en særegen Bemærkelse som betegnende en snævrere Kreds indenfor Danehoffet af dets mere fremragende og ledende Medlemmer. At saadanne fortrinsvis medtoges, fulgte af sig selv. Men paa den anden Side maa dog vel erindres, at Raaderne vare indskrænkede til at medtage Medlemmer af Regjeringspartiet, idet de ikke kunde indbyde Oppositionens Førere til deres intime Raadslagninger; derfor betegne meliores regni i denne Sammenhæng nærmest de mere fremragende Medlemmer af Regjeringspartiet paa Danehoffet: og forudsat, at Oppositionen paa dette var den stærkeste, kan det derfor — endog bortset fra, at parlamentariske Ledere somme Tider svigtes af deres Tilhængere, naar de have vovet sig for langt ud — ikke forundre os, om det af Raaderne og øvrige meliores regni vedtagne Forslag dog bagefter blev forkastet af Danehoffet; jfr. S. R. D. VI, S. 289, hvor det berettes, at det med Stormændene vel overvejede Forslag dog forkastedes ved „quorundam pestilentium virorum contradictio“, det vil sige: af et oppositionelt Flertal.

Jeg gaar altsaa ud fra, at der ved de heromhandlede Ord: „per . . . regni“ sigtes til et forudgaaende Raadsmøde i Modsætning til Danehoffets efterfølgende Plenarmøde; og da dette sidste nu kaldes regnum, er det ikke rimeligt, at Forordningen ogsaa vilde kalde dette samme Møde concilium. At dette Ord i Haandfæstningen 29. Juli 1282 Artt. 1 og 16 og Danehofs Dom 28. Maj 1285 m. fl. betegner Danehoffet, medens en Forhandling mellem Kongen og hans Raad gjengives ved Ordene „presentibus conciliariis nostris“; Dr. Holberg: Konge og Danehof I S. 22—23; er uden Betydning for den heromhandlede

Forordnings Forstaaelse, der, som paavist, har sin egen afvigende Ordbrug. Ifølge den vilde netop det snævrere Raadsmøde i Modsætning til Danehoffet som regnum passende og korrekt kunne betegnes som concilium, idet Kongens consiliarii maa forudsættes at have udgjort dets vigtigste Bestanddel, medens de udenfra tiltagne Medlemmer rimeligvis kun have været forholdsvis faa, da de jo ellers kunde have overstemt Raaderne.

Saa tror jeg at have alle nødvendige Forudsætninger for den rette Forstaaelse af den omtvistede Sætning. Naar der i den staar nullis placuit de regno . . . sed affirmarunt, kan Udtrykket regnum efter min Opfattelse kun sigte til Danehoffet, ligesom i Forordningens Indledning; thi Ordet affirmarunt kan formentlig kun forstaas om en tilstedeværende Forsamlings Menings Tilkjendegivelse og ikke om, hvad der privat tales Mand og Mand imellem Riget over. Forstaar man Ordene paa denne sidste Maade, kommer man ogsaa til det mærkelige Resultat, at Danehoffet vedtog en Bestemmelse, som alle Mennesker udenfor Danehoffet vare imod. Og vil man saa have en Forklaring af dette mærkelige Fænomen og spørge, hvor da Oppositionen var henne, faar man det ikke mindre mærkelige Svar, at den havde været saa elskværdig at fortrække efter at have udtømt sine Kræfter ved at stemme imod Forslaget om Erik Menveds Valg til Kongens Efterfølger. Derefter bleve Regjeringens faa Tilhængere ene paa Pladsen og benyttede saa Lejligheden til i Ro og Mag at vedtage Lovforslaget. Efter min Opfattelse har derimod Oppositionen vist en ganske anderledes fornuftig og konsekvent Holdning ved at blive og vedtage et Ændringsforslag til det fremsatte Lovforslag. Naar nu dette skete,

og Regjeringen ikke vilde omredigere Lovforslaget efter den faldne Afstemning, hvad den formodentlig ikke vilde, og heller ikke lade Forslaget falde, fordi det dog indeholdt den vedtagne Art. 1 og de vedtagne Straffebestemmelser og Erstatnings Regler i Artt. 2—4, som der var Grund til at holde fast paa, hvad andet var der saa at gjøre end netop at konstatere, at Lovforslaget var vedtaget med en Ændring til Artt. 2—4; og paa hvilken anden og bedre Maade skulde dette kunne konstateres end ved strax at antegne det paa selve Lovforslaget? Det maatte endog være en ligefrem Nødvendighed at gjøre dette, hvis ikke Loven skulde sendes ud med et virkelig usandt Indhold.

Naar nu imidlertid Dr. Holberg: Konge og Danehof I S. 25 finder, at Bemærkningen ikke taler om aaben og ligefrem Modsigelse fra de Misfornøjedes Side og som Modsætning henviser til det i S. R. D. VI, S. 289 anførte Sted, hvor de Opponerende „aperte et plane contradixerunt“, da synes den meget ærede Forfatter ikke at have havt tilstrækkelig Øje for Forskjellen i Situationen paa begge Steder. Paa det sidstnævnte Sted vil Oppositionen slet ikke have Loven; den stemmer følgelig simpelthen for dens Forkastelse; contradicit. Men i foreliggende Fald vil den nok have Loven, idet den kun vil have indført en Ændring i Artt. 2—4. Forkastelsen af Bestemmelsen i Regjeringsforslaget og Vedtagelsen af Ændringsforslaget forekommer mig at være udtrykt saa tydelig som muligt deri, at det om det første hedder: nullis placuit de regno; men om det sidste siges: affirmarunt. I Konge og Danehof I, S. 262 anfører Dr. Holberg endnu som et sidste Argument mod, at der skulde være bleven nedlagt den heromhandlede Protest i 1276,

at den ikke har afsat mindste Spor i Haandfæstningen 29. Juli 1282 Art. 13, hvor der er Tale om Worthældnævn. Havde der virkelig før 1282 været Uenighed om Worthældnævnets Udmeldelse, vilde der i Haandfæstningen have været truffet en Afgjørelse af dette vigtige Stridsspørgsmaal mellem Kongen og hans Mænd; men den Omstændighed, at der ikke findes et Ord om Nævnets Udtagelses Maade i den viser, at der hidtil slet ikke har været nogen Uenighed derom. Jeg ser oprigtig talt ikke, hvad Haandfæstningen 29. Juli 1282 Art. 13 vedkommer dette Spørgsmaal. Den siger, at Ingen kan forbryde sin Jord, medmindre han bliver forvunden for crimen læsæ majestatis med Worthæld Ed. Derved forudsættes, at Worthæld Ed kan bruges i slige Sager; men den Forudsætning er sket Fyldest, naar den kan bruges i de i Forordningen 9. Oktbr. 1276 Art. 1 omhandlede Sager, hvilket alle ere enige om. Derimod kan umulig af den anførte Bestemmelse sluttes, at Worthæld Ed kan bruges i alle de i Forordning 9. Oktbr. 1276 Artt. 2—4 omhandlede Sager, tilmed da der for de under Artt. 2 og 4 faldende Overtrædelser end ikke er Tale om Straf af Boslods Forbrydelse, men kun om at yde en Bøde af 100 Mark Sølv eller om at udrede en Erstatning. At Haandfæstningen 29. Juli 1282 Art. 13 ikke taler om Nævnets Udtagelses Maade, forklares ogsaa bedst ved at gaa ud fra, at det kun fandt Anvendelse i de i Forordning 9. Oktbr. 1276 Art. 1 omhandlede Straffesager, i hvilke denne Forordning ogsaa tier derom, og hvor der derfor maa antages at have hersket Enighed. Haandfæstningen 29. Juli 1282 Art. 13 taler herefter endog snarere for, at Forkastelsen af Reglen om Kongens Ret til at udtage

Nævnet i de i Forordningen 9. Oktbr. 1276 Artt. 2—4 omhandlede Sager har øvet sin fulde Virkning.

Samtidig med at omtale, at Flertallet var mod Bestemmelsen, siger Bemærkningens Indhold dog tillige, at der var et Mindretal, som stemte for den. Dette er udtrykt i Ordene: „exceptis paucis, qui tunc dicto concilio interfuerunt“. Jeg tror i det foregaaende at have godtgjort, at et Raadsmøde maa være gaaet forud for Plenarmødet, og at dette netop i Følge Forordningens Sprogbrug kunde betegnes ved concilium. Ved Udtrykket dicto maa den ogsaa antages at have et forud omtalt Concilium for Øje, hvilket da ikke kan være andet end det, hvortil der hentydes ved Ordene per conciliarios regis, og tunc hentyder til den forudliggende Tid: den Gang, da Mødet blev afholdt. Unøjagtigheden i Udtryksmaaden kan ikke volde Betænkelighed, naar man husker paa, at det formodentlig er Formanden paa Danehoffet, der ex improviso har dikteret sin Sekretær Bemærkningen i Pennen og har affattet den med sit Kjendskab til de forudgaaende Begivenheder in mente. Saameget er imidlertid klart af Bemærkningens Affattelsesmaade, at Formanden paa Danehoffet i Aaret 1276 ikke hørte til Regjeringspartiet; thi Bemærkningen er affattet i høj Grad ondskabsfuld. Den understreger det overvældende Flertal, hvormed det omhandlede Regjeringsforslag blev forkastet ved at fremhæve, at det ikke fik en eneste Stemme paa Danehoffet med Undtagelse af deres, som havde været med til at udarbejde og indbringe det. Men der er heller ingen Rimelighed for at søge Formanden indenfor denne lille Kreds, og alle andre paa Danehoffet vare jo imod det. At Formanden dog kunde vide, hvem der havde deltaget i Raadsmødet, selv om

han ikke hørte til Kredsen af Deltagerne, var meget muligt, om endog det ikke maatte være blevet offentlig fremdraget under Forhandlingerne paa Danehoffet; thi Meddelelser om saadanne Møder og Deltagelse i dem sive altid ud i parlamentariske Kredse.

Efter denne min Forstaaelse af Ordene: „qui tunc dicto concilio interfuerunt“ om Deltagerne i et forudgaaende Raadsmøde vil det ses, at den fra Brugen af Præteritum hentede Indvending, som Dr. L. Holberg fremsætter i Konge og Danehof I, S. 22, aldeles ikke rammer min Fortolkning, saaledes som den vilde have gjort det, hvis jeg med Dr. Holberg og Dr. Hude forstod Ordet Concilium om selve Danehoffet.

Medens jeg altsaa kan faa god Sammenhæng og Mening i Forordningens officielle Text ved at medoptage den omstridte Bemærkning deri, kunne min meget ærede Kritikere ikke gjøre dette. Hverken Bemærkningen om, at der var faa Medlemmer tilstede paa Danehoffet, da Forordningen vedtoges, eller at man Landet over var misfornøjet med den, saaledes som den var bleven vedtaget, har nogensomhelst retlig Interesse; thi Forordningen var lige gyldig til Trods for begge de anførte Kjendsgjerninger. Altsaa maa man efter denne Fortolkning sætte Bemærkningen udenfor Texten som en Afskrivers Note. Men herimod er at indvende, at man formentlig ikke har Lov til paa den Maade at fjærne en for en vis Opfattelse generende Sætning i en Lov, naar man efter en anden Opfattelse ugenert kan beholde den; og dernæst har den paagjældende Sætning aldeles ikke Karakteren af et uvedkommende Indskud. Den fremtræder som en Formands korte og klare Antegning paa et Lovforslag, som han maa forudsættes at have havt i Hænde,

af Udfaldet af en stedfunden Afstemning paa Danehoffet om en Bestemmelse i samme Lovforslag, hvilken Antegnelse lige og nøje slutter sig til den forudgaaende Text. Fra et modsat Synspunkt spørger man derhos uvilkaarlig: Hvilken rimelig Interesse skulde dog Afskriveren kunne tænkes at have havt i at gjøre dette Indskud i Lovforslaget? Dr. Holberg har ogsaa følt Braaden af dette Spørgsmaal og søgt at besvare det ved den foranførte Hypotese om, at Skriveren skulde have været en af de Fredløses Venner. Men jeg tilstaar, at jeg anser denne Gisning for ganske uholdbar. Hvis en saadan Ven havde villet gjøre en Anmærkning til Fordel for de Fredløse, maatte han have sat den ved Art. 1, som var den, der fandt Anvendelse paa Kongemordere, medens Artt. 2—4 slet ikke have Hensyn til denne i Spidsen stillede Forbrydelse. En Betingelse for at bortforklare den heromhandlede Sætning som et senere tilføjet Indskud maatte det dernæst ogsaa helst være, at den brød Sammenhængen i Forordningens Indhold mellem den foregaaende og efterfølgende Text. Men dette forholder sig slet ikke saaledes, da der i Virkeligheden ikke er nogen rigtig Sammenhæng imellem dem. Art. 5 staar uden indre Forbindelse med Artt. 1—4. Jeg mener, at denne Forening af uensartede Æmner nemt og naturlig kan og kun kan forklares ved, at det af Regjeringen forelagte Lovforslag kun indeholdt Artt. 1—4 i en sammenhængende Udarbejdelse; men efter at disse Artikler vare vedtagne med bemeldte Ændring og Bemærkning derom var gjort paa Forslaget, indbragtes ved privat Initiativ Forslag til Art. 5 første Stykke, der ligeledes vedtoges; thi Spørgsmaalet om Skærpelse af Straffen for slige Brud paa Gaardfreden, som Artiklen omhandler,

stod netop i hine Tider paa Dagsordenen. Saa gik det imidlertid, som saa tidt ved improviserede Forslag, at man ved Fremsættelsen havde glemt Noget, som man dog ved nærmere Overvejelse fandt, helst maatte tages med. Saaledes talte Forslaget kun om Gaardfred; men Kirkefred og Tingfred var der Grund til at beskytte paa samme Maade. En yderligere Tilføjelse til Lovforslaget blev derfor vedtaget og tilføjet som den sidste Sætning i Loven med Ordene: Item inittum est, etc. Dette Udtryk tør vel nærmest betragtes som et Vidnesbyrd om, at Forslaget er udgaaet fra selve Danehoffet.

II.

Efter i det Foregaaende at have godtgjort min Fortolknings redaktionelle Berettigelse gaar jeg nu over til at paavise den reelle Grund, som maatte medføre, at det af Regjeringen stillede Forslag maatte møde en saa kraftig Protest fra det samlede Danehof, at det, som før omtalt, ikke vandt en eneste Stemme for sig udenfor sine egne Ophavsmænds. En Regel som den, at Nævninger i en Sag udtoges af Anklageren, finde vi i skaanske og sjællandske Landslove, dog vel at mærke kun med Tilføjelse af indskrænkende Bestemmelser til Gunst for Sigtede. Saaledes maa Sagsøgeren ikke vælge sine Slægtninge, og under alle Omstændigheder har Sigtede en vis Forkastelsesret.

Sk. L. VII—11; Andr. Sunesøn VII—8; Valdemar Sejrs Forordning om Jernbyrds Afskaffelse; jfr. Forordningen for Skaane 26. Maj 1284 Art. 1; V. sj. L. III—13; E. sj. L. II—26. 42; 47; jfr. Forordningen for Sjælland 26. Maj 1284 Art. 1.

Paa tilsvarende Vis forholder det sig med Kjønsnævn efter J. L. I—1; og i Henseende til Herredsnævn er

Jyske Lov III—64: jfr. Abels Udk. Art. 21; Kristoffers Art. 17; Forordningen for Nørrejylland 1284 Artt. 3 og 4; naaet til den fornuftige Ordning, at Ombudsmanden eller en anden uvildig Mand, der ikke selv er Part i Sagen, skal udtage dem, tre af hver Fjerding i Herredet, hvorhos de ikke maa være beslægtede med nogen af Parterne, og Sagvolderen kan vrage sine aabenbare Uvenner. Kong Kristoffers Udkast til Processen i Majestæts Forbrydelser havde ogsaa en Regel om, at to velansete Mænd fra Tiltaltes Syssel skulde udtage Nævningerne, og Tiltalte skulde saa endda have en vis Forkastelses Ret. Nu vilde det dog have været højst mærkeligt, om man paa Danehoffet i 1276 havde vedtaget en Lov, der gav Kongen som Sagsøger Ret til at beskikke et Nævn i de i Artt. 2—4 omhandlede politiske Straffesager uden anden Indskrænkning end den, at han skulde udtage Mændene af den Tiltaltes Worthæld, altsaa henholdsvis blandt Mændene fra Jylland, Fyen, Sjælland eller Skaane. Jeg kan rent ud sagt ikke tænke mig, at nogen fornuftig Herremand kunde stemme for det Forslag, selv om han hørte til Regjerings Partiet, og det knusende Nederlag, Forslaget led, var derfor ogsaa saa at sige en Selvfølge.

III.

Jeg maa herefter antage, at det ikke var gjældende Ret i Vederlaget, at Kongen beskikkede Nævnet; allerede af den Grund, at jeg intet Steds har set nogen Hjemmel for en saadan Regel; og naar Forordningen 9. Oktbr. 1276 Art. 1, ligesom Haandfæstningen 29. Juli 1282 Art. 13 og 3. Maj 1376 Art. 25, tier om, hvem der skal udtage Nævningerne, kan den derfor heller ikke

underforstaas og Artiklen tænkes udfyldt ved, at Kongen gjorde det; thi hvis dette havde været den almindelige Regel, der underforstodes i Art. 1, hvorfor skulde det saa have været nødvendigt udtrykkelig at opstille den i Artt. 2—4? Vil man herimod sige, at her forelaa nye Forbrydelser, for hvilke der maatte haves nye Regler,' saa vil jeg dertil svare: Hvorfor skulde da disse Regler være blevne forkastede med Glands eller i alt Fald have vakt en udelt Misfornøjelse over hele Riget, hvis de havde været fuldstændig i Analogi med den underforstaaede Regel i Art. 1?

Paa den anden Side gaar jeg ogsaa ud fra, at Udtagelsen af Nævningerne efter Art. 1 ikke skete af Sagvolderen; thi saaledes udtagne Nævninger fandtes slet ikke i vor ældre Ret; og naar Danehoffet vedtog et dertil sigtende Ændringsforslag til Artt. 2—4, maa den virkelige Mening dermed følgelig ogsaa forudsættes at have været den, at Nævningerne skulde forvandles til Mededsmænd, med hvilke Tiltalte kunde sværge sig fri. Oppositionens Tankegang var forsaavidt i Overensstemmelse med hele den ældre Bevislære, som i Sager om mindre betydelige Overtrædelser anvendte Mededsmænd, medens der i Sager om større Forbrydelser anvendtes Nævn. Regjeringens bagvendte Tankegang maa derimod have været, at det formentlig nok kunde gaa an i Sager, hvor der kun handledes om Formuestraffe, at byde Vederlagsmændene en for dem ugunstigere Bevis Ordning, som den derimod ikke havde Dristighed nok til at foreslaa, hvor der handledes om Straffe paa Liv og Gods. Men i den Tankegang vilde Danehoffet dog ikke følge Regjeringen. Kunde herefter ingen af Parterne udtage Worthældnævnet efter Art. 1, staar som eneste Mulighed tilbage, at det udtoges

af Retten selv eller af Danehoffet. Dette bekræftes vel ved Danehofs Dommen 28. Maj 1285; jfr. Dr. Holberg: Konge og Danehof I, S. 191; men denne er dog, som Forfatteren ogsaa selv fremhæver S. 266, fældet i en civil Sag, fra hvilken der ikke med Sikkerhed kan sluttes til Reglen i Straffesager. Fra Aaret 1314 findes hos Arild Hvitfeldt I, S. 373 omtalt en Højforræderi Sag, i hvilken 6 Adelige og 6 Bønder sidde udi en Nævn, af Menigheden udi Nørrejylland ved Vilkaars Ed udtagne. Denne Beretning taler ogsaa snarere for, at Nævnet udtoges af Retten end af Sagsøgeren; men Udtrykkene ere dog saa lidet klare, og Situationen saa forskjellig fra en Sagførelse paa Danehoffet mod Vederlagsmænd alene, at man heller ikke fra denne Beretning kan drage sikre Slutninger til Besvarelse af det heromhandlede Spørgsmaal. I Henhold til den foranstaaende Udvikling mener jeg dog at turde paastaa, at Formodningen maa være for, at Danehoffet udmeldte Nævnet, saa at man kun kan fravige denne Antagelse, hvis et positivt Bevis for dens Urigtighed føres. Men et saadant kunde nu uheldigvis ogsaa synes at foreligge i Henseende til det Nævn, der paa Danehoffet i Nyborg 1287 svor i Sagen mod de for Kong Erik Glippings Mord tiltalte Personer; jfr. Dr. L. Holberg: Konge og Danehof I, S. 263, hvor det hedder, at Nævnet udtoges af Kongen. Som sin Kilde anfører den meget ærede Forfatter Kong Hakons Manifest fra Aaret 1307; Arild Hvitfeldt I, S. 332. Men den deri indeholdte Beretning om de Fredløses Klager over, at Kongen af Danmark tilnævnte nogle Mænd, som skulde sværge dem Sagen paa, eftersom det behagede ham, angaar dog, som Forfatteren selv fremhæver S. 282, Nævnet, der svor i Sagen paa Danehoffet i Helsingborg

1305. Dr. Holberg mener imidlertid; jfr. Anf. Værk S. 252; at man med Sikkerhed kan slutte fra, hvad der skete i 1305, til Fremgangsmaaden i 1287. Dette er dog formentlig ikke Tilfældet. Der er den Væsensforskjel mellem begge Begivenheder, at der i 1287 søgtes og erhvervedes Dom af selve Danehoffet over de tiltalte Personer som skyldige i Kongemord; jfr. nedenfor S. 739; Dr. L. Holberg: Anf. Værk S. 250: Auctoritate concilii totius regni Daciæ declarati sunt occisores dicti regis; Arild Hvitfeldt I, S. 374: der Dom gik paa Manddraberne; jfr. dog Dr. L. Holberg: Anf. Værk S. 265. Det Nævn, som da nedsattes, maatte derfor nødvendigvis være et saadant, hvis Kjendelse kunde afgive Grundlaget for en Domfældelse, og til dette Øjemed maatte det være i alle Maader lovligt, navnlig ogsaa lovlig udtaget; thi ellers kan man være forvisset om, at Danehoffet, paa hvilket de Tiltaltes Venner ogsaa vare repræsenterede, ikke enstemmig vilde have fældet dem i Henhold til Nævnets Kjendelse; jfr. Dr. L. Holberg: Konge og Danehof I, S. 249: Ex consensu totius regni privati sunt pace; ex communi omnium decreto vel addicti sunt pro morte regis vel proscripti; judicati sunt in parlamento; ligesom det samlede danske Episkopat med Ærkebispen i Spidsen; Dr. L. Holberg: Anf. Værk S. 250: denunciati sunt per suum prædecessorem (archiepiscopum) et coeteros prælatos regni; næppe heller uden Indsigelse vilde have exkommuniceret de Domfældte, dersom det havde næret Tvivl om Dommens Lovlighed i Henseende til det formelle Bevis Grundlag. Men i Aaret 1305 søgtes og erhvervedes, som Dr. L. Holberg: Konge og Danehof I S. 279—80 selv med Føje har fremhævet, ingen ny Dom. Den Kjendelse, som afsagdes af det da nedsatte

Nævn, skulde altsaa heller ikke afgive Grundlaget for nogen Domfældelse, og Nævnet kunde følgelig for den Sags Skyld indrettes ganske, som det konvenerede den, der satte den paagjældende Foranstaltning i Scene, for at Øjemedet dermed kunde naaes. Men hvilket var nu dette Øjemed? Aabenbart et politisk. Det gjaldt om at skaffe den norske Konge fornødent og tilstrækkeligt Paaskud til at lade de Fredløse fare. Et saadant Paaskud vilde haves, dersom der fremkom nye Kjendsgjerninger, i Henhold til hvilke Kong Hakon kunde erklære, at han nu havde faaet et andet Syn paa de Fredløses Færd, idet han derefter maatte anse dem for skyldige i den dem paasigtede Forbrydelse. Skulde de paagjældende Kjendsgjerninger nu virkelig have været overbevisende, maatte de selvfølgelig have bestaaet i en Gjenoptagelse af Forfølgningen fra 1287, og ud fra denne bona fide Opfattelse kunde man da muligvis ogsaa ville slutte til, at Fremgangsmaaden med Nævns Nedsættelse i 1287 har været den samme som i 1305. Men en saadan Slutning vilde være fejlagtig. Kong Erik kunde dog fornuftigvis ikke i Aaret 1305 begynde forfra paa den Proces, som alt var paadømt 18 Aar tilforn ved Rigets øverste Domstol; og han kunde heller ikke udsætte sig for, at de Mænd, hvilke han i samme Aarrække havde forfulgt som fredløse Forbrydere, nu muligvis bleve erklærede for uskyldige. Derfor kunde man netop ikke udsætte sig for Risikoen ved at gaa frem i Aaret 1305 ligesom i Aaret 1287. Man maatte fastholde det vundne Resultat ved Hjælp af en processuel Fremgangsmaade, der kunde se ud som en Bekræftelse af den ældre Dom. Derfor lod man nu i 1305 vel nedsætte et Nævn, som afsagde en Kjendelse, men man lod ikke

Danehoffet afsige nogen ny Dom; efterat Nævnet havde svoret, nøjedes de Tilstedeværende med at tie stille, hvilket Arild Hvitfeldts Beretning om Begivenheden; Dr. L. Holberg: Anf. Værk S. 278—279; udtrykker derhen, at Ingen af al den Forsamling sagde imod undtagen Peder Jacobsen, som tiltaltes, og nogle af de andre Tiltaltes Børn. I fuldstændig Overensstemmelse med denne Undladelse af ny Domsafsigelse er det da ogsaa, at man nu i 1305 ikke lod Danehoffet udtage Nævnet, saaledes som det maa formodes at have gjort det i 1287, men at Kongen selv udførte dette Hverv; thi kun ved selv at udtage Nævnet eller, som det hedder i Arild Hvitfeldts Beretning, at kalde dets Medlemmer „særdeles sammen af den ganske Forsamling“ kunde han saavidt muligt sikre sig, at Kjendelsen faldt saaledes, som han maatte ønske den. Derfor var der virkelig god Grund for Peder Jacobsen og andre, som rimeligvis i god Tro vare komne for at tale deres eller deres Fædres Sag, til at protestere mod hele den brugte Fremgangsmaade, ligesom den norske Konge, efterat den korte Forstaaelse med Danmark var afbrudt, og han paany havde antaget sig de Fredløses Sag, i Manifestet af 1307 gjengiver deres Klager over den dem i Helsingborg tilføjede Uret saaledes, at han dokumenterer dem med bestemte Kjendsgjerninger og ender med at fremhæve, at „Kongen af Danmark tilnævnte nogle Mænd til at sværge dem Sagen paa Haand, eftersom det behagede ham“. Hvis nu en tilsvarende Fremgangsmaade var bleven fulgt i Aaret 1287, maatte man da ogsaa med Sikkerhed kunne forvente, at de Fredløse og deres talrige og mægtige Venner vilde have fyldt Riger og Lande med tilsvarende

højrøstede Klager som dem, vi se fremførte i Manifestet af 1307 om Kongens Udtagelse af Nævnet i 1305. Men dette vides ikke at være sket. Professor Erslev udtaler vel ovfr. S. 463, at de Fredløse klagede over, at Afgjørelsen af deres Skyld eller Uskyld var sket ved et Nævn, som Kongen havde udvalgt; men jeg tilstaar min Uvidenhed om, hvor de have gjort dette. Gjennemgaaende fremføre de kun mere almindelige og ubestemte Klager over Nægtelse af Lands Lov og Ret, af Adgang til lovligt Forsvar, ell. lign. Kong Birgers Værnebrev; ovfr. S. 463; Dr. L. Holberg: Konge og Danehof I, S. 278; taler ogsaa kun om at skaffe dem lovlig Adgang til at fri sig for Anklagen; excusatio legalis seu legitima; saaledes som den er hjemlet „in veris et approbatis libris regni Daciæ legalibus“. Endvidere fremsætter Ærkebiskop Jens Grand; S. R. D. VI, S. 292; kun den almindelig holdte Anke, at de Fredløse ikke ere blevne forvundne „secundum aliquas leges“. I selve Manifestet af 1307 begynde endelig vel Klagerne over den Behandling, der er vederfaret de Fredløse fra først af, med højtravende Ord: Og er det baade mod Guds Lov og alle kristne Menneskers, som hvert forstandigt Menneske kan forfare, eftersom frem var faret udi første Begyndelse mod dem, da Sagen blev dem først given, o. s. v. Men om selve Retsforfølgningen hedder det dog derefter kun, at man ikke vilde høre deres Lov og Ret og Undenførsel, som de bød sig til. I det højeste ligger heri den positive Anke, at man nægtede dem Adgang til at værge sig ved Lov; jfr. Dr. L. Holberg: Konge og Danehof I, S. 266—267; hvoraf vel indirekte kan sluttes, at Nævninger svor i Sagen, men ikke tillige, at disse Nævninger vare udtagne af Kongen, hvilket dog, som den forudgaaende Fremstilling viser,

maatte være en Hovedanke mod Afgjørelsens Lovlighed. Nu er det vel saa, at der ikke i Aaret 1307 fandtes samme Anledning til at dvæle ved Retsforfølgningen i 1287, som ved den efterfølgende Nævninge Kjendelse i 1305; men den Kjendsgjerning staar ligefuldt fast, at der intetsteds lyder den samme Klage over Nævningernes Udtagelses Maade i 1287 som i 1305. Særlig interessant vilde det være, om man kunde fæste Lid til den norske Kong Eriks Fejdebrev, der af Arild Hvitfeldt I, S. 299 angives at være udstedt 1288, altsaa forholdsvis kort Tid efter Domfældelsen. Deri hedder det, at der efter Kongens Mening er sket de Fredløse stor Uret, fordi der blev svoret dem en Sag paa Haanden, og de ikke selv ved Kjønsed maatte undskylde sig. Her er altsaa Anken mod Retsforfølgningen positiv formuleret derhen, at Sagen blev afgjort ved Nævn istedetfor ved Kjønsed; men der ankes ikke særlig over Nævnets Udtagelses Maade, hvilket man dog næppe vilde have undladt at gjøre i 1288 som i 1307, hvis Kongen eller Nogen paa hans Vegne ogsaa første Gang havde beskikket Nævningerne. Nu bemærker imidlertid Professor Erslev; ovfr. S. 464 Note 1; at Brevet er kombineret af Hvitfeldt selv; hvad denne lader Kong (Erik) sige om de Fredløses Protest i 1288, stammer fra hans Kjendskab til Kong (Hakons) Manifest i 1307. Professor Erslev tilføjer dog selv, at dette sidste ikke helt hjemler Hvitfeldts Udtryk: Kjøns Ed; og der kunde være tilføjet, at det heller ikke ligefremt hjemler Udtrykket: svoret paa Haanden; thi dette staar kun i Beretningen om Nævningernes Kjendelse 1305. Vilde man saa mene, at Hvitfeldt dog kan have overført sin Bemærkning derfra, er det under alle Omstændigheder mærkeligt, at Overførelsen er saa ufuldstændig; thi fuldt

ud lyder Beretningen jo netop paa, at Sagen er svoret de Fredløse paa Haanden af nogle Mænd, som Kongen af Danmark tilnævnte; og de fremhævede kritiske Ord ere da netop ikke medtagne.

Men hvorledes og hvorfra nu end Hvitfeldt monne have skaffet sit Brev til Veje, er det dog vist, at der i de foreliggende Beretninger ikke paa et eneste Sted findes klaget over, at Worthældnævnet i 1287 er blevet beskikket af Kongen, hvorimod der med Styrke klages over, at Nævnet i 1305 er blevet beskikket af ham. Dertil kommer saa den betydningsfulde Kjendsgjerning, at der heller ikke berettes om nogen Strid paa selve Danehoffet angaaende Nævnets Udtagelses Maade; jfr. Dr. L. Holberg: Konge og Danehof; Tilføjelser og Rettelser. I Henhold til den ovenfor forsvarede Fortolkning af Forordningen 9. Oktbr. 1276 Art. 4 i Slutningen maa jeg gaa ud fra, at man paa Danehoffet vilde have fremsat endnu stærkere Indsigelser mod Kongens Valg af Nævninger i en Kongemords Sag end mod de om hans Valg af dem i den nævnte Forordning givne Bestemmelser; og dog forlyder der intet om Stridigheder paa dette Punkt; Dr. L. Holberg: Konge og Danehof I, S. 249—250. Jeg maa derfor antage, at man i 1287 uden al Tvivl og Tvist har fulgt den almindelige Regel ved at lade Nævnet udtages af Danehoffet. Herfor taler yderligere, at Kong Erik den umyndige ikke selv kunde gjøre det; Enkedronningen kunde det heller ikke. Den upaalidelige Hertug Valdemar, der først paa samme Danehof blev udnævnt til Rigsforstander, har man vist næppe heller villet betro til alene at vælge Nævningerne. Derfor var man saa at sige nødt til at overlade Valget til majores regni paa Danehoffet.

I Henseende til den af Hvitfeldt I, S. 299 berørte Paastand af de Fredløse paa at ville fri sig ved Kjønsnævn deler jeg dernæst ikke den af Dr. Holberg: Konge og Danehof I, S. 265 fremsatte Mening, at der derved sigtes til de i det Abel-Kristofferske Udkast Artt. 11 og 2 indeholdte Forskrifter. Den førstnævnte Artikel bestemmer, at hvis nogen Vederlagsmand sigtes for at have anklaget en Fælle for Kongen og benægter Sigtelsen, skal han værge sig overfor Kongen med tolv Mand af Gaarden; Kjønsnævn; men overfor Anklageren med syvende Mands Kjønsed. I og for sig synes det nu noget underligt, at Mededsmændene baade skulde være Vederlagsmænd og Kjønsnævn; det første maatte vistnok være fyldestgjørende. Dertil kommer, at den danske Oversættelse af Abels Udkast Art. 11 kun taler om at værge sig med tolv Mand af Gaarden, og ikke medtager Reglen om syvende Mands Kjønsed. Hertil kommer yderligere, at Kong Kristoffers Udkast Art. 2 i Slutningen slet ikke taler om Kjønsed i dette Tilfælde, men kun om Renselse for Beskyldningen ved „sex de withærlogh". Endelig indeholder samme Artikels forudgaaende Del en Udfyldning af den tilsvarende Artikel i Abels Udkast ved at tillade, at Sigtede, hvis han ikke har tolv Kjønsnævn i Vederlaget, kan tiltage de manglende udenfor det, hvorved altsaa forudsættes, at den Sværgende selv kan udtage dem blandt sine Slægtninge; men dette er ganske i Strid med de almindelige Regler om Kjønsnævns Udtagelse i dansk Ret. Jeg antager derfor, at disse Forskrifter ikke, saaledes som Straffebestemmelserne; jfr. Danske Kongers Haandfæstninger S. 35—36; henhøre til den gjældende Ret i Vederlaget, som Udkastene have optaget, men at de snarere ere

Nyheder, som rimeligvis en eller anden retslærd Gejstlig har hentet fra Udlandet, saasom fra den longobardiske Lensret; jfr. Dr. L. Holberg: Konge og Danehof I, S. 269; men som da sikkert heller aldrig ere blevne gjældende i dansk Ret.

Under alle Omstændigheder maa jeg dernæst fastholde, at de Fredløses heromhandlede Paastand aldeles ikke indeholder nogensomhelst Forudsætning om de heromhandlede Bevisreglers Gyldighed: thi disse vare kun givne i Sager, rejste i Anledning af en Hærmands uberettigede Anklage af en Fælle for Kongen, hvilken Forseelse straffedes med Bøder, men fandt ingenlunde Anvendelse i Sager angaaende Sigtelser for Kongemord. hvilken Art Sager alene vedkommer os her; thi derfor og kun derfor vare de Fredløse blevne dømte; jfr. Dr. L. Holberg: Konge og Danehof I, S. 249: pro morte regis; veri interfectores regis etc.; og i Beretningen fra Aaret 1305 gjengives ogsaa Anklagen, for hvilken samtlige Anklagede siges at være blevne forvundne, som lydende paa Raad, Befaling og Gjerning til at ihjelslaa Kongen, og for Arvid Bentsen derhos særlig paa, at han med egen Haand overværede det slemme Mord; jfr. Dr. L. Holberg: Anf. Værk S. 279.

Den virkelige Hjemmel, paa hvilken de Fredløses Paastand maa antages at være bleven støttet, kan da formentlig kun være J. L. II—9, jfr. Forordning for Nørrejylland 1284 henholdsvis Artt. 3 og 4, hvorefter Kjønsnævn skulde sværge i Sager om Manddrab, der ej vare forfulgte i Tide. Drabet var begaaet i Jylland, og efter J. L. II—11 maa Gjerningsstedets Procesregler forudsættes at finde Anvendelse. Jeg finder denne Opfattelse bestyrket ved det ovenfor S. 732 anførte Udtryk

i Kong Birgers Beskyttelses Brev; Dr. L. Holberg: Konge og Danehof I, S. 278; om de Fredløses lovlige Adgang til at fri sig for Anklagen, „ut in veris et approbatis libris regni Daciæ legalibus continetur“; thi medens man ganske vist ogsaa udenfor Jylland kunde tale om leges patriæ approbatæ; Rep. Dipl. I, S. 412; fandtes der dog i Aaret 1287 ikke andre veri et approbati libri legales i Danmark end Jyske Lov, og denne Hentydning til Jyske Lovs Kjønsnævn i Kong Birgers Brev tjener da aabenbart igjen til nærmere Forklaring af de ovfr. S. 733 anførte Yttringer i den norske Kong Eriks Fejdebrev og i Manifestet af 1307, af hvis Udtryk man dog formentlig ingenlunde med Dr. L. Holberg: Konge og Danehof I, S. 258—59, kan udlede, at de Fredløse selv vilde udtage Kjønsnævnet; jfr. ovenfor S. 732 og 733.

Paastanden paa Kjønsnævns Anvendelse vilde da sige det samme som, at de Fredløse vilde dømmes efter Landslovene, ikke efter Vederlagsrettens Regel, hvis Gyldighed de altsaa maa forudsættes at have benægtet. Dette kan ogsaa bringes i Overensstemmelse med Ærkebiskop Jens Grands ovenanførte Udtalelse, at de ikke vare blevne forvundne „secundum aliquas leges“. Nu er det vel saa, at Vederlagsretten i Tidens Løb gik af Brug. Den sidste Omtale af den i Lovgivningen foreligger i Tords Art. 69; og Hdf. 24. Maj 1360 Art. 14 henviser Sager, der tidligere havde hørt under Vederlagsretten, til Paadømmelse secundum exigentiam legis terræ. At Hdf. 3. Maj 1376 Art. 25 endnu taler om Worthæld Nævn, forklares alene ved, at dens Kilde er Hdf. 29. Juli 1282 Art. 13; men paa tilsvarende Vis stillede Forholdet sig ikke i 1287, efterat man endnu faa Aar forinden var

naaet til at faa vedtaget en ny Vederlagslov i Forordningen 9. Oktbr. 1276 Art. 1. Denne er nemlig efter Jernbyrds Afskaffelse den eneste Vederlagslov, om hvis Gyldighed eller Ugyldighed der i foreliggende Fald kan være Spørgsmaal; jfr. Indledning til Danske Kongers Haandfæstninger S. VIII og ovfr. S. 707. Fra et moderne parlamentarisk Synspunkt maatte man nu ganske vist sige, at et Lovforslag, der er bleven vedtaget med en Ændring, som Regjeringen ikke har tiltraadt, ikke er bleven til Lov. Men ifølge den fortsatte Behandling og endelige Affattelse af Forordningen 9. Oktbr. 1276 kan denne Opfattelse ikke gjøres gjældende i Henseende til den. Danehoffet har været enigt i Forordningens oprindelige Indhold med Undtagelse af den forkastede Bestemmelse og har desuden erklæret sin Vilje til, at Loven skulde gjælde som saadan ved at vedtage Tilføjelser til det oprindelige Forslag; Regjeringen maa ligeledes ved ikke have taget Lovforslaget tilbage, men være gaaet med til dets fortsatte Behandling selv efter Afstemningen om Ændringsforslaget antages at have accepteret dets tilbageblevne som dets ny tilføjede Indhold. Derfor var Forordningen 9. Oktbr. 1276 Art. 1 utvivlsomt gjældende Ret endnu i Aaret 1287; jfr. Hdf. 29. Juli 1282 Art. 13; 3. Maj 1376 Art. 25; og derfor er det forklarligt, at de Fredløses hasarderede Paastand paa at ville værge sig ved Kjønsnævn kun fandt Ørenlyd hos fremmede, i dansk Ret ukyndige Personer, saasom den svenske og norske Konge, medens Danehoffet slet ikke tog Hensyn til den. Formaliter ere de Fredløse derfor blevne legitime convicti, forsaavidt som de ere blevne fældede ved Worthældnævn.

IV.

Men var Nævnet virkelig et Worthældnævn?

Dette er det sidste Spørgsmaal, som skal søges besvaret her.

Worthældnævnet skulde ifølge Forordningen 9. Oktbr. 1276 § 1 bestaa af 12 Mand, 3 af hvert Worthæld eller hver Fjerding i Riget. Saaledes maa det antages at være bleven udnævnt under Danehofs Sagen, der paadømtes den 28. Maj 1285; Suhm X, S. 1024; Dr. L. Holberg: Konge og Danehof I, S. 191. Men i Kongemords Sagen 1287 beretter Arild Hvitfeldt I, S. 298, at Markgrev Otto, Dronningens Broder, Hertug Vitzlav, Greverne af Holsten, som vare forskrevne, og 27 gode Mænd af Adel tilnævntes til at ransage og sværge om, hvem der havde været Kongens Faders Banemand.

Det er nu vistnok givet, at de nævnte fyrstelige Personer have været tilstede paa Danehoffet; se S. R. D. III, S. 314; Dr. L. Holberg: Konge og Danehof I, S. 247—48; Arild Hvitfeldts Ord om de holstenske Grever: „som vare forskrevne“; og have deltaget i Dombrevets Udstedelse. Da Ærkebiskop Jens Grand under sin Proces med Kongen benægter, at de Fredløse ere forvundne for Kongens Drab, svarer nemlig Kongens Sagfører: Contra hæc sunt literæ Dominorum Ioannis, quondam Archiepiscopi Lundensis, predecessoris illius, et suorum suffraganeorum, Ducum, Comitum, Principum, Baronum coeterorumque Nobilium regni Daciæ. De fremmede Fyrsters Nærværelse paa Danehoffet og deres Navnes Medtagelse i Dombrevet kunde i og for sig heller ikke anfægte Dommens Gyldighed, men har kanske bidraget til, at Kejser Rudolf erklærede de Domfældte i Rigets Akt; S. R. D. I, S. 125. Derimod ses det ikke, hvorledes man

paa lovlig Vis kunde tilnævne disse fyrstelige Personer til at være Medlemmer af Worthældnævnet, da disse skulde være udtagne af hver af Rigets Fjerdinger; jfr. Dr. L. Holberg: Konge og Danehof I, S. 264. Men Hvitfeldt er da ogsaa den eneste Kilde, der beretter om, at de nævnte Fyrster have svoret med i Nævnet; og det tør derfor vel anses for rimeligt, at han ud fra sin Viden om deres Tilstedeværelse paa Danehoffet selv har konstrueret Beretningen om deres Udmeldelse til Medlemmer af Nævnet.

Saa komme vi imidlertid videre til de 27 Riddere; nobiles viri; der i Kilderne; S. R. D. V, S. 532; jfr. Dr. Holberg: Konge og Danehof I, S. 249; siges at have svoret de Sigtede Drabet over. Worthældnævnet skulde ifølge Forordningen 9. Oktbr. 1276 Art. 1 kun bestaa af 12 Mand; men det kan dog vel forstaas, om man i en saa celeber Sag, fordi, som Hvitfeldt fremhæver, Manddraberne vare mange og af stor Adel, Slægt og Venner, maatte have valgt et Multiplum af Tolv. Hvorledes skulde man derimod være naaet til at udmelde et Antal af 27 Nævninger? jfr. Dr. L. Holberg: Konge og Danehof I, S. 263. Den meget ærede Forfatter fremhæver selv samme Steds, at Aarbogen egentlig kun beretter, at 27 Mand aflagde Eden, ikke at kun 27 Mand udmeldtes; men han mener dog, at alle de udmeldte Mænd ogsaa have svoret; „thi havde der været Uenighed mellem Nævningerne, vilde vi sikkert have faaet dette at høre fra den norske Konge eller fra Jens Grand“. Denne Forfatterens Mening deler jeg ikke, idet jeg tror paa anden Maade at kunne forklare Fremkomsten af Tallet 27. Den ovenfor S. 728 anførte Danehofsdom af 28. Maj 1285 viser nemlig, at der i Dommen kun anføres det Flertal af 10 Worthæld Næv-

ninger, som har svoret bekræftende for det i Dommen statuerede Resultat; de to dissentierede Medlemmer forbigaas med fuldstændig Tavshed i Henseende til Udnævnelse og Edsaflæggelse; jfr. Ordene ex depositione et juramento decem virorum discretorum illorum, qui a melioribus regni ad hoc annominati fuerant, et qui super hoc coram toto concilio congregato predicto juraverunt, etc. Ligeledes medbesegles Dombrevet kun af de ti Nævninger, „qui super hoc juraverunt"—. Tænke vi os nu, som rimeligt er, Dombrevet af 1287 affattet i Overensstemmelse med Dombrevet af 1285, saa vil under Forudsætning af, at tre Gange tolv Nævninger ere blevne udmeldte og af disse 27 have svoret de Sigtede skyldige, Dombrevet alene omtale disse 27, medens det vil forbigaa de øvrige 9 med fuldstændig Tavshed; og Aarbøgerne, hvis nærmere eller fjernere Kilde Dombrevet maa forudsættes at have været, ville da ogsaa kun berette om, at 27 Riddere have svoret de Sigtede Gjerningen over; — saaledes som de nu i Virkeligheden gjøre det. Jeg tænker mig derfor, at Sagen er gaaet saaledes til, at man paa Danehoffet er bleven enig om af Hensyn til de Sigtedes Antal og Fornemhed og Forbrydelsens kvalificerede Beskaffenhed at udmelde et tredobbelt Nævn paa 36 Medlemmer; jfr. Aarbøger for nordisk Oldkyndighed 1876 S. 86; af hvilke de 27 have svoret samtlige de Sigtede skyldige; og i Henhold til denne Nævningekjendelse har saa det samlede Danehof enstemmig domfældt dem, idet Ingen har dristet sig til at dømme mod Nævningernes Flertals Kjendelse. At ved Nævningekjendelser Flertallets Stemme gjorde Udslaget, var nemlig fra 1284 undtagelsesfri Regel i Landslovene; jfr. Tords Art. 63: Item semper firman-

dum est juramentum plurimorum veridicorum, meffningorum et denominatorum, donec reprobetur, og dermed stemmer ogsaa Udkastet til Processen i Højforræderi Sager i G. A. A. B. V, S. 15. Dr. L. Holbergs foranførte Indvending, hentet fra Følgen af, at ikke alle de udmeldte Nævninger havde svoret de Sigtede skyldige, besvarer jeg dernæst ved en Henvisning til den særlige Fremgangsmaade, der maa antages at være fulgt ved Worthældnævns Edsaflæggelse. Der svor ingenlunde alle de udmeldte Nævninger enten for eller imod Tiltalte; men det var Flertallet, der svor, medens Mindretallet forsvandt. Til mulig Forklaring af denne Regel kan bemærkes, at Pligten for alle Nævninger til at sværge fra først af skyldtes Reglen om, at de alle skulde være enige om at sværge Sigtede fri, for at han kunde blive frikjendt. Svor blot en af dem ham skyldig, var han fældet. Men saa rejste sig naturlig det Spørgsmaal: Hvorledes skal der da forholdes, naar nogen af Nævningerne vægrer sig ved at sværge, være sig for eller imod Sigtede? Er han saa fældet? Dette kunde meget vel blive den logiske Konsekvens af den opstillede Hovedsætning; og den drog man oprindelig ogsaa i Skaane: men i Tidens Løb fandt man den dog for haard. Kirkelovene og Jyske Lov bestemte derfor, at alle Nævninger skulde sværge; thi de maatte ikke tie nogen Mand af sin Hals eller af sine fyrgetyve Mark; J. E. Larsen: Saml. Skr. I—1 S. 80—83; 89. Efterat man imidlertid overalt var naaet til den Regel, at Flertallets Ed var afgjørende, kunde den anførte Grund strengt taget ikke længere paaberaabes for at kræve alle Nævningers Edsaflæggelse; thi hvis kun et Flertal var enigt om Sigtedes Skyld eller Uskyld og bekræftede sin Mening ved Ed,

var Spørgsmaalet afgjort i den ene eller den anden Retning, og alle øvrige Eder vare forsaavidt overflødige. Naar desuagtet Forordningen 1284 for Nørrejylland Art. 5 og Tords Art. 66 vedblivende fastholde den tidligere Regel om alle Nævningers Pligt til et sværge, kan den fra J. L. III, 64 hentede Begrundelse, som Tords Art. 66 dog trolig gjentager ved at paalægge det gjenstridige Nævn at yde Sagsøgeren 3 Marks Bøde, „quum sibi jus suum silencio abstulit illa vice", under den ovenanførte Forudsætning ikke længere gjælde. Men Reglen kunde lige godt have sin Betydning af Hensyn til Overinstansen, Biskop og Bygdemænd, for hvem Kjendelsen af den fældede Part kunde indankes til Underkjendelse; jfr. Tords Art. 63: Ille autem, cum quo pauciores juraverunt, tenetur literas inquisitorias recipere et non alter; Dr. L. Holberg: Dansk Rigslovgivning S. 187. Men dette Hensyn gjorde sig ikke gjældende ved Danehoffet, som selv var Rigets øverste Domstol, hvorfor en af et der nedsat Worthældnævn afsagt Kjendelse ikke kunde appelleres. Her var derfor et dissentierende Mindretals Edsaflæggelse uden virkelig processuel Betydning; men det vilde kun have styrket den tabende Parts og hans Venners, som in casu de Fredløses, den norske Konges, Ærkebiskop Jens Grands m. fls. udenretlige Angreb paa Kjendelsen og Dommen, dersom de havde kunnet paaberaabe sig den Kjendsgjerning, at flere eller færre Nævninger besvor de Domfældtes Uskyld. Den Fornøjelse var der imidlertid ingen Grund til at unde dem, og det opnaaedes ved, at Mindretallet slet ikke svor.

Hverken den norske Konge eller Jens Grand kunde derfor under den her antagne Forudsætning paaberaabe sig, at der havde hersket Strid mellem Nævningerne i

den Forstand, at dog nogle havde svoret de Sigtede fri, om end Flertallet havde svoret dem skyldige. Nej, Forholdet var i Virkeligheden kun det, at 27 Mænd havde svoret de Sigtede skyldige, medens 9 ikke havde svoret, og altsaa ikke en eneste havde besvoret deres Uskyldighed. Men en saadan Udgang er der visselig ingen synderlig Chance for at faa udnyttet i de forvundne Sagvolderes Favør. Medens derfor Danehoffet enstemmig dømte de Anklagede, henholdende sig til Worthældnævnets Flertal, som svor, var der ingen Grund for de Domfældte og deres Venner til at paaberaabe sig Nævnets Mindretal, der ikke svor.

At der i Aaret 1305 var Enighed mellem Nævningerne i Henseende til de Fredløses Skyld, beviser Intet mod Muligheden af en Dissens imellem dem, som udmeldtes i Aaret 1287; thi de førstnævnte, hvis Antal ikke kjendes, vare alle udmeldte af Kongen, medens de sidstnævnte maa forudsættes at være blevne udmeldte af Danehoffet. Og under denne sidste Forudsætning vilde det snarere have været en Mærkelighed, om alle sex og tredive Mænd vare blevne fuldt enige om Ophavsmændene til en saa mystisk Begivenhed som Kong Erik Glippings Mord. Jeg sammenfatter altsaa Udslaget af min Undersøgelse i følgende Sætninger: Worthældnævnet efter Forordningen 9. Oktbr. 1276 § 1; jfr. Hdf. 27. Juli 1282 Art. 13; 3. Maj 1376 Art. 25; maa forudsættes at være bleven udnævnt af Danehoffet; dette er ogsaa sket i den Aar 1287 paadømte Sag mod de for Kong Erik Glippings Mord tiltalte Personer; under denne Sag nedsattes der af Danehoffet et tredobbelt Nævn paa 36 Medlemmer, af hvilke de 27 svor samtlige Tiltalte skyldige, medens de øvrige 9 ikke svor,

hvorpaa de saaledes ved Worthældnævnets Flertals Kjendelse forvundne Personer af det samlede Danehof med Enstemmighed dømtes til Fredløshed. Dombrevet udstedtes af gejstlige og verdslige danske Stormænd tilligemed flere fremmede paa Danehoffet tilstedeværende Fyrster og Herrer. Af dette Dombrev, der kun nævnte de 27 Riddere, som svor, have Aarbøgerne øst deres sandru Beretning om Worthældnævnets Kjendelse, medens Arild Hvitfeldts Meddelelse om, at ogsaa de fremmede paa Danehoffet tilstedeværende Fyrster vare tilnævnte til at være Medlemmer af Nævnet, maa anses for uhjemlet.

Litteratur og Kritik.

J. Oskar Andersen: Holger Rosenkrantz den lærde. En biografisk Skildring med Bidrag til Belysning af danske Kirke- og Studieforhold i det syttende Aarhundredes første Halvdel. Kjøbenhavn (Aug. Bang) 1896. (413 SS. m. Portræt.)

Det theologiske Fakultet traf et heldigt Valg, da det 1890 stillede Prisopgaven: „Holger Rosenkrantz's Liv og Theologi". Det Skrift, som anmeldes her, er udarbejdet paa Grundlag af den Afhandling, hvorfor dets Forfatter den Gang vandt Prisen.

Allerede for over 30 Aar siden blev der henpeget paa denne Opgave, og i Kirkehistoriske Samlinger har der i en lang Aarrække været mindet om, at Stoffet var til Stede i rigelig Mængde og kun ventede paa en Bearbejder med de rette Forudsætninger; thi dertil krævedes et omfattende Kjendskab til det 16. og 17. Aarhundredes Samfundsforhold og særlig til de filosofiske og theologiske Stridigheder, som dengang optog Tiden. Dr. A. Heise, der i sine „Bidrag til Familien Rosenkrantz's Historie i det 16. Aarhundredes sidste Halvdel" har givet en forholdsvis udførlig Fremstilling af H. Rosenkrantz's Universitetsstudier i Rostok og Vittenberg [1]), tilføjer, at den, der skal skrive denne berømte Adelsmands Biografi, maa nødvendigvis være Theolog, „ellers kommer H. Rosenkrantz næppe til sin fulde Ret". Han skulde have tilføjet, at den Theolog ogsaa burde være en dygtig Latiner; thi uden denne Forudsætning kunde Opgaven ikke løses — og de Theologer, der

---

[1]) Historisk Tidsskrift. 5. R. VI, 544 ff.

kunne klare Latinen, ere nok ellers snart sjældne Fugle i vor Tid. Men Forfatteren gjør i bægge Henseender fuldstændig Fyldest og er i alle Maader paa Højde med de Fordringer, der stilles.

Da jeg for over en Menneskealder siden har syslet med en stor Del af det her foreliggende Stof, kan jeg ikke tilbageholde en Udtalelse om Forskjellen imellem de Vilkaar, hvorunder man arbejdede den Gang og nu. I Mellemtiden er der foretaget et omfattende katalogiserende og registrerende Arbejde i vore Bibliotheker og Arkiver, og vore Historikere arbejde nu under ganske anderledes gunstige Forhold end tidligere. Det kongelige Bibliothek havde vistnok Kataloger over sine Haandskriftsamlinger; men for de enkelte Haandskrifters Vedkommende vare Indholdsfortegnelserne lidet udtømmende, og derfor ofte vildledende, og det var derfor et trælsomt Arbejde at fremdrage det Stof, man søgte. Jeg tænker her ikke saa meget paa det almindelige historiske og diplomatiske Stof som paa det kulturhistoriske og biografiske. Men i Mellemtiden ere mange af Haandskrifterne eftergaaede og have faaet fyldigere Indholdsbetegnelser, og nu foreligger der desuden en ny Katalog, der giver et samlet Overblik over de Haandskrifter fra de forskjellige Samlinger, som efter deres Indhold høre sammen. Og nu paa Arkivvæsenets Omraade, hvilken Forandring er der ikke foregaaet i denne Mellemtid? Jeg tænker tilbage paa det gamle Gehejmearkiv for 40 Aar siden. De Mænd, der mødte frem med Examiner og akademiske Grader, som gav dem en vis Ret til at blive vel modtagne, fandt maaske den Vejledning, de søgte, men andre, der ikke havde det akademiske Stempel og kun kom, som man behagede at udtrykke sig, „fra Gaden“, havde meget vanskeligt ved at gjøre sig gjældende. Man blev ligefrem sat under Censur og fik kun en meget begrænset Adgang til det Stof, man søgte, og saa godt som ingen Vejledning. Jeg skylder dog her at tilføje, at den gamle Gehejmearkivar i de senere Aar forstod at bøje sig for Tidens Krav, og at jeg for mit Vedkommende har mødt overordentlig Velvillie baade fra hans og hans Medarbejderes Side, da jeg først havde arbejdet mig ind. Man

maa heller ikke glemme, at Arbejdet i Arkivet var meget trykket paa Grund af de slette lokale Forhold. Men nu, hvilken gjennemgribende Forandring er der ikke foregaaet? Et Rigsarkiv, hvor man møder Velvillie og Vejledning paa alle Omraader og, takket være en udmærket Organisator og hans dygtige Medarbejdere, ikke søger forgjæves, naar Stoffet ellers findes. Alt dette bør dog engang udtales, ikke blot overfor den store Mængde, der ikke har nogen Tanke for det stille og ihærdige Arbejde, som udføres indenfor Bibliothekernes og Arkivernes Mure, men ogsaa overfor nyere Forskere, som ikke kjende til de Vanskeligheder, hvorunder man tidligere har arbejdet. Samtidig med de her omtalte Forandringer er der foregaaet et betydningsfuldt Udgiverarbejde, og en stor Del af de vigtigste Kilder til dansk Historie foreligger nu trykt i fortrinlige Udgaver. Medens Adgangen til Stoffet saaledes paa mange Maader er blevet betydelig lettere, stilles der paa den anden Side langt større Fordringer til Historieskriverne end tidligere. Man kræver en indtrængende kritisk Behandling af Stoffet og lægger ogsaa Vægt paa en større psykologisk Uddybning af det Billede, der føres frem. Hvad den kritiske Behandling af Stoffet angaar, maa Forfatteren siges at have løst sin Opgave paa en fyldestgjørende Maade. Jeg tænker her nærmest paa Tidsbestemmelsen for de mange Breve fra Rosenkrantz's Studietid og for hans senere theologiske Forsvarsskrifter og Opredningen af disse Skrifters indbyrdes Forhold.

Forfatteren betegner sit Skrift som en biografisk Skildring med Bidrag til Belysning af danske Kirke- og Studieforhold, og naar denne Begrænsning skal fastholdes, kan man vel ikke gaa i Rette med ham, fordi han forbigaar en hel Side af Rosenkrantz's Rigsraadsvirksomhed og ligeledes lader hans Gods- og Lensstyrelse ude af Betragtning. Han afskærer derved Læseren fra at faa det fulde Indtryk af denne lærde Adelsmands Personlighed. Skyggesiderne komme ikke tydelig nok frem. Men jeg indrømmer iøvrigt, at Forfatteren kan have haft sine gode Grunde til at lade denne Side af Opgaven ligge. Kilderne give vel ikke tilstrækkelige Oplysninger. Af samme Grund maa man vel ogsaa savne en Karakteristik af Fruen paa

Rosenholm, Sofie Brahe. Jeg gaar ud fra den Forudsætning, at det var hende, der holdt sammen paa det Hele. Hun delte sikkert nok sin Husbondes Livssyn, men har vist ikke været blind for hans svage Sider. Thi Sagen er nok den, at H. Rosenkrantz var en praktisk-organiserende Aand paa det videnskabelige og særlig paa det religiøse Omraade. men ellers aldeles upraktisk paa de fleste andre Omraader. Han minder i den Henseende meget om en anden højbaaren Herre, der ligeledes har haft sin store Betydning som religiøs Organisator. Grev Zinzendorf.

De Fordringer, der stilles med Hensyn til den psykologiske Uddybning, ere ikke lette at tilfredsstille, og her ligge ogsaa de svage Punkter i Forfatterens Fremstilling. Men i Modsætning hertil skal det fremhæves, at han igjennem et meget omfattende og grundigt Studium af Universitetsforholdene og af de religiøse og kirkelige Forhold i det 16. og 17. Aarhundrede har arbejdet sig frem til at give en rig og fyldig Baggrund for den Personlighed, han fremstiller.

Holger Rosenkrantz den lærde til Rosenholm (1574—1642) er et Særsyn i sin Tid. Hans personlige Udvikling og hele Livsløb staar i den skarpeste Modsætning til hans Standsfællers. Om hans Barndom og Skolegang haves kun faa Oplysninger. Han gik i Aarhus Skole, som han forlod 1590. Naar Forfatteren bruger det Udtryk, at han blev „dimitteret“ fra Skolen, er dette Udtryk for saa vidt uheldigt, som Læseren derved let kommer til at tro, at H. R. paa en regelmæssig Maade har gjennemgaaet Skolen og er udgaaet af dens øverste Klasse. Det er dog tvivlsomt. Adelsjunkernes Skolegang var i det nævnte Tidsrum meget uregelmæssig, og de nøjedes som oftest med at gjennemgaa et Par enkelte Skoleklasser, medens de samtidig dermed fik privat Undervisning af deres Hovmester og maaske ogsaa af vedkommende Skoles Rektor, der tillige havde en ikke ubetydelig Indtægt ved at have dem i Huset. Men disse Skoleforhold have ingen Betydning for H. R.'s personlige Udvikling, da denne jo dog først egentlig begynder med hans Studieophold i Udlandet. Han besøgte

kun de to nordtyske Universiteter i Rostok[1]) og Vittenberg, hvor man med Lethed hjemme fra kunde følge hans Færd. Da han ikke kom til at rejse længere bort og tumle sig friere i Livet, men stod under et strængere Tilsyn end de fleste andre Adelsjunkere, holdtes han derved borte fra de sædelige Udskejelser, der ødelagde saa mange af hans Standsfæller. Men paa den anden Side medførte dette Forhold en Ensidighed i hans Udvikling, som satte dybe Spor i hans senere Liv. 1590, paa samme Tid, som H. R. tiltraadte sin Udenlandsrejse, forlod ogsaa to andre Adelsjunkere, Otte og Jørgen Skeel.

---

[1]) Universitetet i Rostok øvede i det 16. Aarhundrede en stærk Tiltrækning paa danske Studenter. Det bød dem ogsaa gode Vilkaar. Det havde et bekjendt Pædagogium, en Underafdeling af Universitetet, der svarede til vore senere Gymnasier. Ved Universitetet i Kjøbenhavn havde man gjort Forsøg med en lignende Læreanstalt, men den synes ikke at have kunnet trives. Desuden havde man efter 1584 i Rostok fornyet en gammel Regens („Halvmaanen") nærmest til Bedste for danske og norske Studenter. I Universitetsmatriklen nævnes der forholdsvis kun faa „Aarhusienses", og i de nærmeste Aar før og efter 1590 næsten ingen, men i selve dette Aar indskreves der foruden H. Rosenkrantz efterfølgende 6: Joh. Christierni Danus Aarhusiensis, Joh. Matthiæ D. prope Arhusiam in Elof. Michael Caspari D. prope Arhusiam, Joh. Pauli D. prope Arhusiam, Laurentius Petri Arhus. og Joh. Kanuti Arrhus. Desuden kom der endnu en Efternøler i Januar 1591: Petrus Olai Arrhus. Der maa dog vist have været nogle særlige Forhold i Aarhus, som have fremkaldt denne Udvandring. Thi at de optræde i Flok, tyder paa, at i det mindste de fleste af dem komme direkte fra Skolen og ikke fra Kjøbenhavns Universitet. I J. Gjødesøns Ligprædiken over P. Stygge (Kbh. 1612, 4) siges der, at denne Adelsjunker maatte forlade Aarhus Skole 1590 paa Grund af Pesten. Dertil maa dog bemærkes, at Tidsregningen i Ligprædikenen er urigtig, og at P. Stygge paa Grund af sin Alder ikke paa den Tid kan have gaaet i Skolen, men maaske nok opholdt sig i Byen. Men Aarstallet kan jo være løbet ind med, fordi det nu engang betegnede et Vendepunkt i Skolens Historie. 2 andre Adelsjunkere, Otte og Jørgen Skeel, forlod jo ogsaa Skolen samme Aar (se ovenfor), og endnu en, Iver Friis, der ogsaa indskreves i Rostok 1590, kommer vist sammesteds fra.

Aarhus Skole for at studere i Udlandet. I en Alder af henholdsvis 14 og 12 Aar drog de ud og færdedes derefter langt fra Hjemmet i henved 8 Aar. De gjennemrejste Tyskland, Frankrig og Italien „for Politierne og andet, som fornødent gjøres, at observere og lære“. Det vil sige: de skulde lægge sig efter nyere Sprog, Tysk, Fransk og Italiensk, lære at kjende de fremmede Folks Sæder, Skikke og Statsforfatninger og drive adelige Øvelser: Ride- og Fægtekunst. Dette var i det væsentlige det Maal, der dengang var stillet de unge danske Adelsmænd paa deres Udenlandsrejser. Det meste af, hvad de lærte, tilegnede de sig ad praktisk Vej. Aandelig Anstrængelse var ikke Adelsjunkeres stærke Side, og de søgte ingen boglig Hæder. I Modsætning hertil lægges der i H. R.'s Studieplan særlig Vægt først paa grundig Indøvelse i de klassiske Sprog, Latin og Græsk — naturligvis maatte han kunne Tysk, men om andre nyere Sprog er der ikke Tale. Derefter fulgte et lige saa grundigt Studium af den aristoteliske Filosofi, og igjennem Disputerøvelser erhvervede han sig en dialektisk Færdighed, der vakte almindelig Beundring, især da han senere fik Lejlighed til at anvende den ved theologiske Disputatser. Thi Theologi blev hans Hovedstudium. Man tænke sig, at en dansk Adelsmand studerede Theologi. Siden Reformationens Dage havde man vist ikke oplevet sligt. Og det var ikke et overfladisk Studium. Naar han havde sat sig noget for, tog han fat for Alvor. Han satte sine bedste Evner og Kræfter ind derpaa, og han siger selv, at han følte, at han var født til dette Liv. Det sidste Afsnit af Studietiden skulde efter Arbejdsplanen helliges Jura og Statsret. Men her svigtede H. R. Hans Hovmester havde forgjæves mindet ham om, at han vilde synde imod Gud, Fædreland og Næsten, „dersom han unddrog sig fra Statsstyrelsen“, men han skød det fra sig. Han vilde leve i Stilhed for Videnskaben. Theologien havde taget ham fangen. Og da der fra Danmark indløb indtrængende Opfordring til dog „at tage sig noget for til Fædrelandets og Statens Gavn“, svarede han, „at Theoretikerne ere saa langt fra at være unyttige Statsborgere, at tvertimod deres Uddannelse sikrer

dem den vægtfuldeste Medvirkning til Samfundets Gavn“. I Slutningen af 1593 begyndte der imidlertid en forargelig Strid imellem de theologiske Professorer i Vittenberg. I det følgende Aar blev Fakultetet sprængt, og Forelæsninger og Øvelser hørte op. Nu maatte der være Tid til at tænke paa Juraen. Han fik privat Vejledning af en juridisk Professor. Th. Frantz, i hvis Hus han daglig kom. Rigtignok maa det, som ovenfor bemærket, siges om H. R., at naar han tog sig noget for, saa gjorde han det til Gavns. Men det vakte dog med Rette Forundring, at han pludselig med saa stor Kjærlighed kastede sig over et Fagstudium, som han tidligere havde vist fra sig med afgjort Uvillie. Hans gamle Fader fattede ogsaa Mistanke og fik denne bekræftet. Ved at søge nærmere Oplysning blev det ham klart, at det ikke saa meget var Juraen som en ung Pige, der drog ham til Professor Frantz's Hus. Han tog derfor det fornuftige Parti at kalde Sønnen hjem. Dermed vare hans Studier i Udlandet til Ende. Men den praktiske Uddannelse havde han skudt fra sig, og praktisk blev han aldrig. Kort Tid efter blev der endnu engang givet ham en Lejlighed til at søge en saadan Uddannelse, da han, vistnok efter et Løfte, som hans Fader eller nærmeste Slægt havde afnødt ham, tog Ansættelse i Kancelliet som Kancellijunker; thi Kancelliet var netop en praktisk Skole for unge Embedsmænd. Men det huede ikke den unge Adelsjunker at sysle med saadanne Arbejder som Registrering af Breve og Mageskifteordninger eller at udstede Kvittanser og andet lignende. Han skyndte sig derfor at komme ud af „dette“, som han behagede at udtrykke sig, „modbydelige Tvangsarbejdshus“. Her er et meget svagt Punkt hos H. R. Hans Pligtfølelse var ikke stærkt udviklet, og den blev senere yderligere sløvet ved religiøs Overspænding. Den Tanke, som Herluf Trolle i sin Tid havde givet saa smukt et Udtryk i de Ord: „Hvorfor ere vi Herremænd? Hvorfor bære vi Guldkjæder? Jo derfor, at naar Konge og Land haver det behov; da skulle vi Rigens Fjender afværge osv.“, den Tanke rørte ingen Strænge hos H. R. For „Borgerskabet i Himmelen“ glemte han sine Pligter overfor sit jordiske Fædreland. Paa

det mest kritiske Vendepunkt, da Landet var i den yderste Fare, ja endog sin Opløsning nær, opgav han sin Stilling som Rigsraad, ja, han tabte i den Grad Hovedet, at han ligefrem løb sin Vej og skjulte sig saa godt, at man en Tid lang ikke engang vidste, hvor han var. Den Anklage for Pligtforsømmelse, som det danske Folk paa et senere Tidspunkt rettede mod hans Standsfæller, den ramte ham mere end nogen anden. Vor Forfatter dækker heller ikke over dette H. R.'s store Fald, men det skulde have været stærkere betonet. For mig staar det som et naturligt Udslag af hans Uddannelse og hele Livsbetragtning.

Der er endnu et Forhold, som man ikke kan lade ude af Betragtning, naar man vil forstaa H. R.'s Udvikling under Studieopholdet i Udlandet. Det er den usømmelige Smiger, hvormed man overøste ham, Sønnen af Regeringsraaden Jørgen Rosenkrantz, som man betegnede som „Danmarks Rigsforstander“ — i Vittenberg kaldte man den gamle Mand „Danmarks Vicekonge“. De andre danske Adelsjunkere, som drog langvejs bort igjennem Lande, hvor man kjendte lidet eller intet til Danmark eller danske Forhold, kunde ikke gjøre Regning paa, at man skulde vise dem særlig Opmærksomhed, og de have vistnok ofte haft Vanskelighed ved at gjøre sig gjældende ved Siden af de mange andre fornemme Adelsmænd, som de færdedes imellem. Anderledes med H. R., der, saa at sige, blev baaren paa Hænderne, hvor han kom frem. Han var endnu ikke 16 Aar, da han kom til Rostok, medførende sit eget Bohave og vistnok ogsaa Tjener. Han bruger til sit aarlige Underhold mere, end den bedst lønnede Professor i Rostok havde i aarlig Løn. I det egentlige Studenterliv synes han ikke at have taget Del. Enkelte fornemme Adelsmænd fik Adgang til ham og ellers kun nogle faa udvalgte unge Mennesker, som nød den Ære at være paa Parti med ham ved de akademiske Øvelser, som ledes af hans Hovmester, en ung lovende Videnskabsmand, Tyskeren Dan. Cramer. I Professorernes Kreds viste man ham en udsøgt Opmærksomhed. I høje Toner blev han lovprist i Universitetsprogrammer

og Epigrammer, og de lærde Herrer kappedes om at tilegne ham deres Skrifter — det lønnede sig jo ogsaa, man fik Æresgaver i klingende Mønt. Toppunktet af Smiger naaedes dog først i Vittenberg, hvor en theologisk Professor bruger den Ytring om ham, at han har „Helligaandens særlige Naadegaver“, og han selv siger om sin Deltagelse i de theologiske Disputatser: „Gud vidner selv, at jeg er født til dette Liv.“ Højere kan man vist ikke godt naa. I en Henseende var H. R. vel ikke anderledes end de andre samtidige danske Adelsjunkere. Han har sikkert nok haft en god Del adelig Selvfølelse, og hvor maa den dog ikke være blevet øget baade ved denne uendelige Smiger og ved Bevidstheden om den store videnskabelige Dannelse, som han ubestridelig sad inde med. Han maa ikke have været god at komme nær. Men i Vittenberg gjorde der sig da ogsaa andre Opfattelser gjældende end den, der var gængs imellem hans Beundrere. Hans Hovmester siger, at han var hadet af mange. Alt dette har hans Biograf set, og han lægger ikke Skjul derpaa i sin Fremstilling, men fremfører mange Exempler paa hans Hovmod og theologiske Ufordragelighed. Nu maa man da med Rette kunne spørge: Er nu alt dette noget, som slet ikke har slaaet Rod i hans Personlighed, et løst Paahæng, han har kastet overbord, da han sejlede hjem over Østersøen? I de senere Afsnit af Biografien finde vi intet, som giver Svar paa dette Spørgsmaal. Vor Forfatter har en udmærket Sporsans, han fører flittig alle de Ytringer til Bogs, som kunne tjene til at karakterisere H. R. Man kan da gaa ud fra, at han heller ikke har fundet noget. Meget kan sikkert skrives paa Ungdommelighedens Regning og er vel vejret bort, alt eftersom H. R. naaede til Mands Modenhed, men meget er dog vel ogsaa blevet staaende tilbage og har da maattet vække Anstød. Og han med sine fornemme Familieforbindelser og sine store Traditioner har næppe slaaet noget af paa sin Standsfølelse. Alt dette maa nu staa hen. Men det turde dog nok være, at der her ligger noget bagved, som kunde forklare, hvorfor selv hans varmeste Beundrere tilsidst tog Afstand fra

ham og lod ham staa tilbage som en ensom Mand [1]). Efter den Fremstilling, som Forfatteren har givet af H. R.'s sidste Strid med de danske Theologer, kommer Jesper Brochmand til at staa som den ynkeligste Pjalt. Det vil ikke blive nogen let Sag at frelse hans Ære. Men mon det dog skulde være den sidste og endelige Dom over en af den danske Kirkes mest berømte Mænd, ham, om hvem det er sagt, at han igjennem lange Tider stod som det klarest skinnende Lys imellem Danmarks Biskopper?

Men som det gik i Udlandet, saaledes gik det herhjemme. H. R. var i mange Aar Gjenstand for den varmeste Beundring og for den mest udsøgte Smiger. Hvad var det da, man beundrede? Efter at han var vendt tilbage fra Udlandet, førtes han ind i helt nye Forhold. Først sad han ved sin Faders Syge- og Dødsleje, hvor Livets Alvor trængte sig ind paa ham og efterlod sig uforglemmelige Indtryk. Derefter gjennemlevede han en Gjæringsperiode, som endte med et religiøst Gjennembrud. Han frigjorde sig fra den orthodoxe Dogmatiks Spændetrøje. De kirkelige Symboler skød han fra sig, ja selv Konkordieformlen gik med i Løbet, den han tidligere havde betegnet som „den guddommelige Bog". Saa begyndte han forfra med sin Bibel og gjennemgik den baade textkritisk og exegetisk. Og til dette Fortolkningsarbejde medbragte han udmærkede Forudsætninger, et indgaaende Kjendskab til det nye Testaments Grundsprog, en sjælden udviklet logisk Sans og dialektisk Færdighed. Der, hvor han nu havde taget sit Stade, kom han til at rage højt op over sin Samtid her-

---

[1]) I denne Forbindelse maa det ogsaa fremhæves som en Mærkelighed, at ikke faa bekjendte Mænd, der ellers stod paa samme religiøse Standpunkt som H. R., og som mødtes med ham i Bestræbelsen for at skærpe Kirketugten, ikke synes at have søgt Tilnærmelse til ham, skjønt de stod i nær Forbindelse med andre, der vare hans ivrigste Tilhængere. Jeg tænker saaledes paa P. Eggers (Egardus), Præst i Nortorf i Holsten († 1655), kaldet „den cimbriske Arnd", Fr. Dame, Præst i Flensborg († 1635) og J. D. Jersin. Sidstnævnte var dog stærkt paavirket af Casp. Bartholin, som hørte til H. R.'s varmeste Beundrere.

hjemme, og ingen kunde staa Maal med ham. De stakkels kjøbenhavnske Theologer, der vare bundne af ængsteligt Hensyn til Dogmatik og Kirkesymboler, de kunde ikke fortolke Bibelen i Sammenhæng. De turde ikke udsætte sig for at blive forkætrede, naar de kom ud over den dogmatiske Streg og gik for yderligt til den ene eller den anden Side. Derfor maatte de, naar de løb fast i Fortolkningen, søge til Oraklet paa Rosenholm. Der fik de klart og tydeligt Svar. Og snart spurgte de om meget andet, naar Tvivlen gjorde dem uklare — religiøse, sproglige og filosofiske Vanskeligheder maatte han løse for dem, ja endog Samvittighedsspørgsmaal stillede de til ham. Den høje Herre blev en Sjælesørger for dem og for mange andre, som søgte til ham for at lære „den Theologi, som fører til Fromhed". En Tid lang var der vistnok fuldt ud Sandhed i dette Forhold, og Lyset fra Rosenholm straalede rent og klart ud over Landet, ja endog ud over dets Grænser. Paa dette Tidspunkt, hvor H. R.'s Indflydelse var saa stor, var det ogsaa, at han gjorde sig særlig fortjent ved at arbejde paa en Reformering af Skolerne og Universitetet. Sorø Akademi var hans Kjælebarn, og det skyldes ham, at det blev forsynet med fortrinlige Lærekræfter. Under alt dette voxede Beundringen, og Smigren tog nyt Løb. J. Brochmand siger om ham, at „han har Salvelsen fra det hellige", og han kalder ham „Profeternes Fader". Og den fromme Adelsmand afviser ikke denne Smiger. Saa vidt var han naaet i overspændt Religiøsitet, at han selv mente, at han havde Inspirationens Naadegave.

Paa Grundlag af sin Bibelfortolkning havde H. R. udarbejdet et nyt bibeltheologisk Læresystem („den Theologi, som fører til Fromhed"), der, efter hvad man kjender deraf, maa betegnes som et dybsindigt Tankeværk, der peger henimod en Retning, den protestantiske Theologi først langt senere er slaaet ind paa, og som viser, hvorlangt han var forud for sin Tid. Flere Afsnit af dette System vare i Afskrifter udbredte iblandt de danske Theologer, der lovpriste det i høje Toner og indtrængende opfordrede ham til at udgive det i sin Helhed. De stolede endnu trygt paa, at han var orthodox

og stod paa Symbolernes og særlig paa Konkordieformlens Grund, medens Forholdet jo i Virkeligheden var det, at han for længe siden havde frigjort sig for disse Baand. Da der imidlertid fra flere Sider, især fra Udlandet, rejstes Tvivl om hans Rettroenhed, blev det gamle Tillidsforhold efterhaanden brudt. Hans politiske Fald har jo sikkert nok ogsaa vakt Anstød hos mange og bragt hans Anseelse til at dale. Dertil kom, at han samtidig hermed førtes ind i store, økonomiske Vanskeligheder, som fulgte ham indtil hans Død. Den store Flok, som havde sat sig i Forbindelse med ham i egennyttig Hensigt for under hans Beskyttelse at vinde et Navn eller en betrygget Stilling, skyndte sig under disse forandrede Forhold at tage Afstand fra ham. Kun en lille trofast Kreds (Soranerne) svigtede ham ikke, men holdt fast ved ham indtil hans Død. Tilsidst, da han vovede sig for langt ud og gjorde Særmeninger gjældende, som stod i stærk Modstrid med den lutherske Kirkes Lære, kom det til et afgjørende Brud med de kjøbenhavnske Theologer, og det blev ham forbudt at udgive sine Skrifter.

Jeg skal ikke gaa nærmere ind paa en Undersøgelse af hans ejendommelige theologiske Standpunkt, da Forfatteren har forbeholdt sig at give en udførlig Fremstilling af hans Theologi i et nyt Skrift. Men jeg vil dog fremhæve det som en Mærkelighed, at hele denne Undersøgelse om H. R. og hans Theologi fremkommer paa det nuværende Tidspunkt, da det samme Spørgsmaal, som var det centrale i hans Strid med Theologerne, er blevet et Stridsæmne i den lutherske Kirke og sætter mange Penne i Bevægelse (Ritschl, Brochmann).

I korte Træk har jeg gjengivet det Billede, som Forfatteren fører frem for os, men dog saaledes, at jeg paa flere Punkter har stillet Sagen paa Spidsen for at betone, at H. Rosenkrantz's Personlighed maa ses fra flere Sider, og at Dommen som Følge deraf maa blive meget forskjellig. Men ingen, som har Sans for dansk Aands- og Kulturliv, bør undlade at gjøre sig bekjendt med det her anmeldte Skrift, der altid vil blive staaende som et første Rangs Arbejde i vor biografiske og kirkehistoriske Litteratur og indeholder rige

Løfter for Fremtiden. Skal jeg endnu tilføje et Ønske, er det dette, at Forfatteren snart vil give os en Biografi af Biskop H. P. Resen, som efter den sympathetiske Skildring, han har givet af ham i det her foreliggende Skrift, allerede nu vil komme til at staa ganske anderledes i det almindelige Omdømme end tidligere.

S. M. Gjellerup.

Fortegnelse over fremmed historisk litteratur fra året 1895

vedrörende Danmarks historie.

Ved **M. Mackeprang.**

I. Tidsskrifter.

Historisk Tidsskrift, udg. af den norske historiske Forening. 3. R. 3. Bd. 3. H. Kra. S. 379—462 + XXIII s.

Af indholdet fremhæves: A. E. Erichsen. Om den gamle Hamars beskrivelse. S. 379—96. — L. Daae. Om Historieskriveren „Theodricus Monachus“ og om Biskop Thore af Hamar. S. 397—411. — Smaastykker. A. E. E.: Papisten Herman Hansen. S. 429—31. A. E. E.: Familienavnet Pharo. S. 432—33.

Folkebladet. 1895. Kra. Folio.

Af indholdet fremhæves: Af Fyrdirektør Diriks efterladte Papirer. Nr. 15. (Begivenheder fra 1848.) — O. A. Øverland. En fyrstelig Nordkapsrejsende for 100 Aar siden. (Louis Philippe.) — H. Mathiesen. Nogle Kirker paa Hedemarken. Nr. 16.

Historisk tidskrift, utg. af svenska historiska föreningen genom *E. Hildebrand.* 15. årg. Sthm.

Af indholdet fremhæves: H. Schück. De senaste undersökningarne rörande ynglingasagan. S. 39—88. — A. Kock. Om Ynglingar såsom namn på en svensk konungaätt. S. 157—70. — L. Stavenow. Sveriges politik vid tiden för Altona-kongressen 1686—1689. S. 171—207. 261—320. — E. Tegnér. Friherre Jakob Cederström och förberedelserna till 1809 års revolution. S. 229—260. — Konung Karl XII's sista egenhändiga bref. Mdl. af T. Westrin. S. 334—42. — Från fredsmötet 1645. Mdl. af E. Fries. S. 430—33. — E. Svensén. En historisk runsten. S. 433—35. (Ved Ny Larsker kirke på Bornholm.)

Ny illustrerad tidning. N. s. 16. årg. Sthm. Folio.

Af indholdet fremhæves: A. Arfwidsson. Konungamördaren Ribbing och hans moder. Hittils otryckta anteckningar af en af

grefve Ribbings vänner. Nr. 12–15. — L. Bergen. En f. d. skånsk ö. Nr. 24, 26, 28—29. (Bornholm.) — Vanås slot. Nr. 33. — H. Wieselgren. George Stephens.

Zeitschrift der Gesellschaft für Schleswig-Holstein-Lauenburgische Geschichte. 25. Bd. Kiel.

Af indholdet fremhæves: Eckermann. Die Eindeichungen auf Nordstrand und Pellworm. S. 118—160. — R. Hansen. Die eiderstedtischen Chronisten vor Peter Sax. S. 161—216. — Mittheilungen aus dem Archiv von Deutsch-Nienhof. Von P. v. Hedemann. S. 217—234. — E. Michelsen. Zwei Briefe aus der Zeit des nordischen Krieges. Ein Beitrag zur schleswigschen Kirchengeschichte. S. 235—52.

Zeitschrift des Vereins für Lübeckische Geschichte und Alterthumskunde. 7. Bd. 2. H. Lübeck. (S. 151—340.)

Af indholdet fremhæves: M. Hoffmann. Der Lübecker Bürgermeister Hinrich Rapesulver. S. 236—61. (Deltog i kampene mod Erik af Pommern.) — C. Curtius. Zwei Lübeckische Münzfunde. S. 328—40. (Ogsa danske mønter.)

Beiträge zur Geschichte der Stadt Rostock. Hrsg. im Auftrage des Vereins für Rostocks Alterthümer von *K. Koppmann.* 5. H. Rostock. 125 s.

Af indholdet fremhæves: A. Hofmeister. Rostocks Antheil an den Kämpfen der Hansa gegen Waldemar IV. von Dänemark. S. 1—20. — K. Koppmann. Zur Geschichte der Lande Werle und Schwan. S. 21—28. — K. Koppmann. Von der Ober-Warnow. S. 29—39. (Begge med bidrag til Erik Menveds historie.)

Forschungen zur Brandenburgischen und Preuszischen Geschichte. 8. Bd. Lpz.

Af indholdet fremhæves: Die Briefe der Kurfürstin Luise Henriette von Brandenburg an den Oberpräsidenten Otto v. Schwerin. Mitget. von F. Hirsch. S. 173—206. (Med Bidrag til krigsbegivenhederne 1658.) — Zehn Briefe des Feldmarschalls Blücher an den Oberpräsidenten Grafen Konrad Daniel von Blücher-Altona. Mitget. von A. Roeschen. S. 227—38. (Bl. a. med bidrag til begivenhederne i 1814.)

Globus. Hrsg. von *R. Andre.* 67.—68. Bd.

Af indholdet fremhæves: I 67. bd. M. Lehmann-Filhés. Isländischer Hexenspuk im 17. Jahrhundert. Nr. 1. — C. Jensen. Landverlust und Landgewinn an der schleswigschen Westküste. Nr. 12. — I 68. bd. C. Jensen. Aegir in der Sylter Sage. Nr. 13. — R. Hansen. Zur Geschichte der Besiedelung Dänemarks aus den Ortsnamen. Nr. 15.

Tidsskrift for Retsvidenskab, udg. af Bestyrelsen for den Stang'ske Stiftelse i Christiania. 8. Aarg. Chra.

Af indholdet fremhæves: L. M. B. Aubert. Nye Bidrag til Christian V.s Lovs Historie. S. 32—66. — V. A. Secher og A. Taranger. Nordisk Litteraturfortegnelse for 1894. S. 463—77. — J. Lassen. Hans Ollgaard. S. 533—34.

For Kirke og Kultur. Udg. af C. Bruun og F. Klaveness. 2. Bd. Kra.

Af indholdet fremhæves: O. Ahnfeldt. Om Grundtvigs Kirkespejl. S. 200—15. — L. Schrøder. Frederikskirken i Kjøbenhavn. S. 237—41. — P. Heegaard. Poul Martin Møllers religiøse udvikling. S. 295—308. — S. H. Jensen. En søndag paa Island. S. 460—76, 525-40. — M. Skard. Grundtvig og Spencer som skolemænd. S. 549—57.

Nordisk tidskrift för vetenskap, konst och industri, utg. af Letterstedtska föreningen. Årg. 1895. Sthm.

Af indholdet fremhæves: J. Clausen. Nogle breve fra Atterbom. S. 107—20. (Til C. Molbech.) — A. Lindgren. Till fragan om den nordiska folkvisans ursprung. S. 551—63.

Arkiv för nordisk filologi. Utg. genom *A. Kock.* 11. bd. N. f. 7. bd. Lund.

Af indholdet fremhæves: F. Dyrlund. Tre ordforklaringer m. m. S. 33—63. („Hezlagh", „hedning", „reækning".) — O. Nielsen. En bemærkning. S. 212. — E. H. Lind. Några anmärkningar om nordiska personnamn. S. 259—71.

Zeitschrift des Vereins für Volkskunde. Im Auftrag des Vereins hrsg. von *K. Weinhold.* 5. Jahrg. Berlin.

Af indholdet fremhæves: K. Maurer. Zur Volkskunde Islands. S. 98—100. — B. Kahle. Krankheitsbeschwörungen des Nordens. S. 194—99. — H. F. Fejlberg. Die Sage von dem Begräbnis König Erik Ejegods von Dänemark auf Cypern. S. 239—46.

II. Særskilt udgivne skrifter og afhandlinger.

Jahresberichte der Geschichtswissenschaft im Auftrage der Historischen Gesellschaft zu Berlin hrsg. von *J. Jastrow.* XVI. Jahrg. 1893. Berlin.

Dr. H. Schjøth behandler litteraturen om Danmark og Norge i III, 204—21; litteraturen om hertugdømmerne skyldes dr. Hofmeister fra Rostock (II, 380 ff.).

A. Potthast. Bibliotheca historica medii aevi. Wegweiser durch die Geschichtswerke des Europäischen Mittelalters bis 1500. 2. verbesserte u. vermehrte Aufl. Berlin. 1. Halbbd. (XLVII s. + s. 1—320.)

U. Chevalier. Répertoire des sources historiques du moyen âge. 2. Livr. Bully — Eucharistie. Paris. Sp. 529—1056.

Sp. 855—62: Danemark.

C. W. Skarstedt. Phoenician colonization in Scandinavia. (The imperial Asiatic Quarterly Review 1895. July—octbr. S. 400—17.)

C. Ritter. Karl der Grosse und die Sachsen. II. Th. Dessau. 114 s.

A. Sandström. Nordens första storhetstid (omkring 800—1066). Sthm. 220 s. *1894.*

O. A. Øverland. Vikingtog og Vinlandsfærder. Kra. 195 s.

Thiele. Island; dets Betydning for den germanske oldtid. (Jahrbücher d. k. Akademie gemeinnützlicher Wissenschaften zu Erfurt. N. f. 20. H. 1894.)

F. Duro. La marina de Castilla desde su origen y pugna con la de Inglaterra hasta la refundición en la Armada española. Madrid. 382 s. + 161 tillæg. *1894.*

Tillæg nr. 1 bringer hidtil utrykte efterretninger om Normannerne.

C. de Boor. Der Angriff der Rhos auf Byzanz. (Byzantinische Zeitschrift. 1895. S. 445 -66.)

Det Arnamagnæanske Haandsskrift 310 qvarto. Saga Olafs konungs Tryggvasonar er ritaði Oddr muncr. En gammel norsk bearbejdelse af Odd Snorresøns paa latin skrevne Saga om Kong Olaf Tryggvason. Udg. for det Norske Historiske Kildeskriftfond af *P. Groth.* Kra. LXXVIII + 156 s.

Urkundenbuch der Stadt Braunschweig im Auftrage der Stadtbehörden hrsg. von *L. Haenselmann.* 2. Bd. 1. Abth. 1031—1299. Braunschweig. 225 s. 4°.

O. Porrath. Die Züge der Dänenkönige gegen Julin nach Saxo Grammatikus. Wollin. 2. Th. S. 3—15. 4°. Program.

W. v. Giesebrecht. Geschichte der deutschen Kaiserzeit. 6. Bd. Die letzten Zeiten Kaiser Friedrich des Rothbarts. Hrsg. von *B. v. Simson.* Lpz. XIII + 814 s.

R. Nehlsen. Ditmarsche Geschichte nach Quellen und Urkunden. Hmbg. XLVI + 639 s.

E. Seraphim. Geschichte Liv- Est- und Kurlands von der Aufsegelung des Landes bis zur Einverleibung in das russische Reich. Eine populäre Darstellung. 2. Bd. 1. Die Provinzialgeschichte bis zur Unterwerfung unter Russland. — 2. *A. Seraphim.* Kurland unter den Herzögen. Reval. VI + 715 + 2 s.

M. Lindskog. Fältslagen vid Kungslena år 1208 och vid Falköping 1389. Sthm. 31 s.

I. Clausen. Pabst Honorius III (1216—27). Eine Monographie. Bonn. VIII + 413 s.

Les registres de Grégoire IX. Recueil des bulles de ce pape publ. ou analysées d'après les manuscrits originaux du Vatican par *L. Auvray.* 4.—5. fasc. Paris. (Sp. 530—1008.) 4°. [1232—34.]

Monumenta Germaniae historica. Epistolae saeculi XIII e regestis pontificum Romanorum selectae per *G. H. Pertz.* Ed. *C. Rodenberg.* T. III. Berolini. XXVIII + 807 S. 4°. [1250—68.]

Les registres d'Alexandre IV. Recueil des bulles de ce pape publ. ou analysées d'après les manuscrits originaux des archives du Vatican par *B. de la Roncière, J. de Loye* et *A. Coulon.* Fasc. 1.—2. Paris. (S. 1—256.) 4°. [1254—55.]

Les registres de Clement IV (1265—1268). Recueil des bulles de ce pape publ. ou analyseés d'après les manuscrits originaux du Vatican par *E. Jourdan.* 3. fasc. Paris. (Sp. 257—343.) 4°. [1268.]

V. Loebe. Mitteilungen zur Genealogie und Geschichte des Hauses Putbus. Putbus. 64 s. Program.

Calendar of the patent rolls preserved in the Public Record office. Edward I. A. D. 1292—1301. London. (VIII) + 889 s.

Aktst. vedrørende Dmk. bl. a. s. 246.

Calendar of the close rolls preserved in the Public Record office. Edward II. A. D. 1318—1322. London. 879 s.

S. 309 og 660 breve vedrørende Dmk.

Die Chronica novella des *Hermann Korner.* Im Auftr. der Wedekindschen Preisstiftung für deutsche Geschichte hrsg. von *J. Schwalm.* Göttingen. XXXVI + 650 s. 4°.

L. Tegeler. Die Kriegsfahrten der Hamburger zu Wasser und zu Lande. Hmbg. 346 s.

L. Daae. Om berøringer mellem Orknøerne og Hjaltland og moderlandet Norge efter 1468. (Statsøkonomisk Tidsskrift. 1895. S. 42—58. Kra.)

Lettres de Louis XI roi de France. Publiées d'après les originaux pour la Société de l'histoire de France par

J. Waesen et É. Charavay. T. V. 1472—1475. Publ. par *J. Waesen.* Paris. 404 s.

S. 234—37 et brev til Kristjern I.

Sverges traktater med främmande makter jämte andra dit hörande handlingar utg. af *O. S. Rydberg.* 3. d. 3.—4. h. 1483—1520 samt bihang. (X s. + s. 385—803.)

K. Svanljung. Forbindelserne mellem Sverige og Rusland i årene 1497—1560. Helsingfors. [På finsk.]

C. Piot. Relations entre les Pays-Bas et la Hanse teutonique au XVIe siècle. (Compte-rendu des seances de la commission r. d'histoire de Belgique. V. S. 5. T. 2. Livr.)

Regesten aus zwei Missivbüchern des 16. Jahrhunderts im Revaler Stadt-Archiv. 1. 1514—1529. 2. 1536—1568. Hrsg. von *G. von Hansen.* Reval. 162 S. (Archiv f. die Geschichte Est- Liv- und Kurlands. III. Folge IV. Bd.)

E. Joachim. Die Politik des letzten Hochmeisters in Preuszen Albrecht von Brandenburg. 3. Th. 1521—1525. Lpz. 456 s. (O. m. t.: Publicationen aus den K. Preuszischen Staatsarchiven. 61. Bd.)

Diplomatarium Norvegicum. Oldbreve til Kundskab om Norges indre og ydre Forhold, Sprog, Slægter, Sæder, Lovgivning og Rettergang i Middelalderen. Samlede og udg. af *C. R. Unger* og *H. J. Huitfeldt-Kaas.* 14. D. 2. H. (S. 417—928.) Chra. [1525—66.]

J. Mankell. Öfversikt af svenska krigen och krigsinrättningarnes historia. 2. D. Nyare tiden. 1526—1611. 1. Bd. Krigshistoria 1526-1592; 2. H. Krigshistoria under Johan III's regering. Sthm. VI + 190 s.

Letters and papers, foreign and domestic, of the reign of Henry VIII, preserved in the Public Record Office, the British Museum and elsewhere in England. Arranged and catalogued by *J. Gairdner* and *R. H. Brodie.* Vol. XIV. P. II. London. XLIX + 724 s. [1539.]

Calendar of letters, despatches and state papers, relating to the negotiations between England and Spain, preserved in the archives of Simancas, Vienna, Brussels, and elsewhere. Vol. VI. P. II. Henry VIII. 1542—1543. Ed. by *P. de Gayangos.* London. LI + 740 s.

Konung Gustaf den Förstes registratur. Utg. af K. Riksarkivet genom *V. Granlund.* 16. D. 1544. Sthm. 789 + 73 s. (Handlingar rörande Sveriges historia. 1. Ser.)

R. Ehrenberg. Hamburg und England im Zeitalter der Königin Elisabeth. Jena. VIII + 362 s.

Historical Manuscripts Commission. Calendar of the Manuscripts of the m. h. Marquis of Salisbury preserved at Hatfield House, Hertfordshire. Part V. London. XXIII + 607 s. (O. m. t.: Calendar of Cecil Ms. P. V.) *1894.*

Lettres de Catherine de Médicis publiées par *H. de la Ferrière.* T. 5. 1574—77. Paris. LXXVII + 377 s. 4°. (Documents inédits sur l'histoire de France.)

S. 107, 125, 214 breve til Ch. Danzay.

Acts of the Privy Council of England. Ed. by *J. R. Dasent.* N. s. Vol. X. A. D. 1577—1578. Vol. XI. A. D. 1578—80. London. XXXI + 501 s. og XXXII + 520 s.

K. Haebler. Konrad Rott und die Thüringische Gesellschaft. (Neues Archiv für Sächsische Geschichte und Altertumskunde. 16. Bd. S. 177—218.)

Med bidrag til dansk handelshistorie i slutn. af det 16. årh.

Calendar of state papers and manuscripts relating to english affairs, existing in the archives and collections of Venice and in other libraries of Northern Italy. Vol. VIII. 1581—1591. Ed. by *H. F. Brown.* London. XLVI + 619 s. *1894.*

Dmk. omtales meget ofte.

K. Pira. Svensk-danska förhandlingar 1593—1600. Ak. afh. Sthm. VIII + 170 s.

Calendar of the State Papers relating to Ireland of the reign of Elisabeth, 1598, January—1599, March. Ed. by *E. G. Atkinson.* London. LXXXI + 676 s.

Oplysninger vedrørende Dmk. s. 24 og 42.

S. Ingman. Kaarlo IXnen Jäämeren politiikka vuosilta 1603—1613. (Historiallinen Arkisto. 1895. S. 161—277.)

Karl 9.'s ishavspolitik.

Briefe und Acten zur Geschichte des 30-jährigen Krieges in den Zeiten des vorwaltenden Einflusses der Wittelsbacher. 6. Bd. Vom Reichstag 1608 bis zur Gründung der Liga. Bearb. von *F. Stieve.* München. XII + 780 s.

The Register of the Privy Council of Scotland. Ed. and abridged by *D. Masson.* Vol. XI. A. D. 1616—1619. Vol. XII. A. D. 1619—1622. Edinburgh. CLXIX + 831 s. og CXVI + 972 s. *1894*—95.

K. Lamprecht. Deutsche Geschichte. 5. Bd. 2. H. Berlin. (XV s. + s. 359—767.)

The memoirs of Edmund Ludlow, lieutenant-general of the horse in the army of Commonwealth of England. 1625—1672. Ed. with appendices of letters and illustrative documents by *C. H. Firth.* Vol. I. XIX + 548 s. Vol. II. 571 s. Oxford. *1894.*

J. Krebs. Archivalische Funde zur Geschichte des 30-jährigen Krieges. (Zeitschrift des Vereins f. Geschichte und Alterthum Schlesiens. 29. Bd. S. 279—304.)

Særlig om Wallensteins tog til Jylland.

O. Klopp. Der dreissigjährige Krieg bis zum Tode Gustav Adolfs 1632. 2. Ausg. des Werkes: Tilly im dreissigjährigen Kriege. 3. Bd. 1. Th. 1628—1630. Paderborn. XVIII + 628 s.

Nuntiaturberichte aus Deutschland 1628—1635 nebst ergänzenden Actenstücken. Nuntiatur des Pallotto 1628—1630. 1. Bd. 1628. Im Auftrag des K. Preussischen Historischen Instituts in Rom bearb. von *H. Kiewning.* Berlin. CVI + 380 s. (O. m. t.: Nuntiaturberichte aus Deutschland nebst ergänzenden Actenstücken. 4. Abth. 17. Jahrh. 1. Bd.)

Rikskansleren Axel Oxenstiernas skrifter och brefvexling. Utg. af Kongl. Vitterhets-, Historie- och Antiqvitets-Akademien. Senare afdelningen. 7. Bd. 1. Hertig Bernhards af Sachsen-Weimar bref 1632—1639. 2. Landgrefve Wilhelms af Hessen-Kassel bref 1632—1637. Med tillägg af brefven från den sistnämdes gemål, landgrefvinnan Amalia Elisabeth 1634—1650. Utg. af *P. Sondén.* Sthm. XV + 725 s.

Svenska riksrådets protokoll. Utg. af K. Riksarkivet genom *S. Bergh.* 7. d. 1637—39. 2. h. (IV s. + s. 373—664 + 2 s.) Sthm. (Handlingar rörande Sveriges historia. 3. Ser.)

O. Malmström. Änkedrottning Maria Eleonora och hennes flykt til Danmark. [1640.] Läroverksprogram. Helsingborg. 11 s. 4°.

V. Vessberg. Bidrag till historien om Sveriges krig med Danmark 1643—1645. 1. Gustaf Horns fälttåg. Sthm. 68 s.

Osnabrücker Geschichtsquellen. Hrsg. vom Historischen Verein zu Osnabrück. 3. Bd. Die Iburger Klosterannalen des Abts Maurus Rost, bearb. von *C. Stüve.* XX + 307 s. Osnabrück.

Behandler bl. a. underhandlingerne i O. 1644—45.

E. Fries. Ett tvåhundrafemtioårs-minne. [Freden i Brömsebro 1645.] (Läsning för folket. 1895. S. 257—74.)

Recueil des instructions données aux ambassadeurs et ministres de France depuis les traités de Westphalie jusqu'à la Revolution française. XIII. Danemark. Avec une introduction et des notes par *A. Geffroy.* Paris. LXVII + 240 s.

A. Köcher. Geschichte von Hannover und Braunschweig 1648 bis 1714. 2. Th. 1668—1674. Lpz. VIII + 675 s. (O. m. t.: Publicationen aus den K. Preussischen Staatsarchiven. 63. Bd.)

Lettres du cardinal Mazarin pendant son ministère, recueillies et publ. par *G. d'Avenel.* T. VIII. Juillet 1657 — août 1658. Paris. X + 835 s. 4°. (Documents inédits sur l'histoire de France.) *1894.*

C. Snoilsky. Svenska historiska planscher. 3. [1667—]1669 —1718. (Kongl. Bibliotekets Handlingar. 17. S. 161—224.)

Calendar of state papers. Domestic series. 1670. With Addenda, 1660 to 1670. Ed. by *M. A. E. Green.* 867 s. January to November 1671. Ed. by *F. H. B. Daniel.* XLIV + 712 s. London.

Sveriges ridderskaps och adels riksdagsprotokoll. 12. D. 1675 —1678. Utg. af *S. Bergh.* Sthm. 379 s.

D. Schnitler. Blade af Norges Krigshistorie. Skildringer. Kra. XVI + 478 s. + 12 kort.

B. E. K. Die Marine des groszen Kurfürsten Friedrich Wilhelm von Brandenburg und die erste deutsche Expedition nach Westafrika. Ein interessantes Stück brandenburgisch-preuszischer Geschichte. Lpz. 52 s.

H. v. Zwiedineck-Südenhorst. Deutsche Geschichte im Zeitraum der Gründung des preuszischen Königtums. 2. Bd. Vom Tode des groszen Kurfürsten bis zum Ausgange der Regierung Kaiser Karls des Sechsten. Stuttgart. XII + 664 s. *1894.*

Calendar of State Papers. Domestic series of the reign of William and Mary. 13th Feb. 1689 — April 1690. Preserved in the Public Record Office. Ed. by *W. J. Hardy.* London. LI + 687 s.

N. R. Bain. Charles XII and the collapse of the swedish empire 1682—1719. London. XVIII + 320 s. + 12 kort og planer.

En gammel Beretning om Ivar Huitfeldt og Dannebrogs Undergang. [1710.] Meddelt ved *E. Hartmann.* (Juleaften. Kra. 1895.)

G. Syveton. L'erreur de Goertz. (Revue d'histoire diplomatique. 1895. S. 417—44.)

A. Botner. Oberst Kruses Kamp med Karl XII i Høland. Optegnelser udg. af O. A. Øverland. Kra. 16 s. (Historiske Fortællinger. Nr. 1.)

Fra Krigen søndenfjelds 1718. Ved *C. O. Munthe.* (Norsk militært tidsskrift. 58. bd. S. 592—608.)

The Jacobite attempt of 1719. Letters of James Butler second duke of Ormonde, relating to cardinal Alberoni's project for the invasion of Great Britain on behalf of the Stuarts, and to the landing of a Spanish expedition in Scotland. Ed. with an introduction, notes and an appendix of original documents by *W. K. Dickson.* Edinburgh. LIX + 306 s. (Publications of the Scottish History Society. Vol. XIX.)

Sveriges ridderskaps och adels riksdagsprotokoll från och med år 1719. 14. d. 2. h. (S. 337—756 + 60 s.) 1742—43. Sthm.

C. G. Malmström. Sveriges politiska historia från konung Karl XII's död till statshvälfningen 1772. 2. Uppl. delvis omarbetad. 2. D. Sthm. VIII + 455 s.

Politische Correspondenz Friederich's des Grossen. 22. Bd. [Juli 1762 — Marts 1763.] Berlin. 637 s.

J. Brown. Original memoirs of the sovereigns of Sweden and Denmark from 1766 to 1818. Vol. 1.—2. London. XV + 314 s. og XI + 332 s.

C. T. Odhner. Gustaf III och Katarina II efter freden i Wärälä. (Svenska Akademiens handlingar ifrån år 1886. 9. d. S. 145—208.)

R. Bittard des Portes. Les derniers jours d'une mission diplomatique en Suède août 1790 — avril 1792. (Revue d'histoire diplomatique. 1895. S. 244—64.)

Marquis de Nadaillac. Un diplomate anglais au commencement du siècle. (Le Correspondant. 25. Novbr. — 25. decbr. 1895.)

Francis Jackson.

Sveriges krig åren 1808 och 1809. Utg. af generalstabens krigshistoriska afdelning. 2. D. Sthm. VIII + 390 s. + 67 bilag + 25 kort + 6 planer.

Krigsbegivenhederne nordenfjelds 1808—1809. („Værg dit Land". 1895. S. 6—7, 10—12, 18—20, 23—24, 26—27.)

C. de Friesenberg. Souvenirs d'un officier danois. (La Revue de Paris. 1895. 15. Juin.)

Mémoires du général baron *Thiébault.* Publiés d'après le manuscrit original par *F. Calmettes.* T. V. 1813—1820. Paris. 525 s.

K. Wacher. Neuentdeckte Briefe Davouts an Napoleon I. (Historisches Jahrbuch. XVI. Bd. S. 100—11.)

Fra felttoget 1813.

Handlingar rörande Carl Johans historia [1813, 1814]. (Carl Johans förbundets handlingar för 1885—93. S. 13—64. Sthm. *1894.*)

Træfningen ved Bornhöft 1813. („Værg dit Land". 1895. Nr. 22. Tillæg.)

O. Nyquist. Norges krigspolitiske Stilling før og nu, samt Trondhjems strategiske Betydning i Fortid og Fremtid. Trondhjem. 30 s. *1894.*

H. Forsell. Fjärde artikeln af fredstraktaten i Kiel d. 14. jan. 1814. En rättshistorisk kontrollanalys. Sthm. 30 s. (Nytt juridisk Archiv. 1895. Afd. 2.: Tidskr. för lagstiftning: Bihang.)

C. A. Reuterskiöld. „En rättshistorisk kontrollanalys". Upsala. 18 s.

O. A. Øverland. Illustreret Norges Historie. 147.—155. H. Kra. (5. Bd. S. 2784—3179 + L s.) [1814.]

A. Skarlan. Norges uafhængigheds-erklæring i 1814. Kra. 136 s. (Bibliothek for de tusen hjem.)

Aktstykker vedkommende Konventionen i Moss 14. Avgust 1814. Udg. ved *Y. Nielsen.* Kra. 216 s. (Videnskabsselskabets Skrifter. II. Historisk-filos. Klasse. 1894. Nr. 4.)

Y. Nielsen. Der Vertrag von Moss vom 14. August 1814 und die schwedisch-norwegische Union. Autorisierte deutsche Ausg. Kiel u. Lpz. 116 s.

E. E. Lohr. Die schleswig-holsteinische Frage, ihre Vorgeschichte und Entwicklung bis zur Erhebung der Herzogthümer gegen Dänemark (am 24. März 1848). Mit einer Stammtafel der Oldenburger. — II. Der Kampf bei Eckernförde und die koburgische Legende (am 5. April 1849). Mit einer Textskizze. Gieszen. 111 s. (Gieszener Studien auf dem Gebiete der Geschichte. VII. Bd.)

A. R. v. Arneth. Anton Ritter von Schmerling. Episoden aus seinem Leben. 1835, 1848—49. Wien. XVI + 343 s.

W. Meister. Aus den Papieren eines alten Offiziers. Ein Lebensbild Christian Normann's. Mit besonderer Berücksichtigung der Westphälischen Zeit, der Feldzüge von 1814 und 1815, sowie des Schleswig-Holsteinschen Feldzuges 1849. Hannover u. Lpz. 100 s. *1894.*

Jørgen Herman Vogts Optegnelser om sit Liv og sin Embedsvirksomhed 1847—1858, udg. af den norske historiske Forening. 2. H. Kra. (S. 113—250.)

L. Dietrichson. Svundne Tider. 2.—8. H. Kra. (S. 41—320.)

Aus dem Leben *Theodor von Bernhardis.* 3. Th. Die Anfänge der neuen Aera. XVI + 349 s. 4. Th. Die ersten Regierungsjahre König Wilhelms I. VIII + 340 s. 5. Th. Der Streit um die Elbherzogthümer. X + 412 s. Lpz. *1894*—95.

H. Blum. Fürst Bismarck und seine Zeit. 3. Bd. München.
Behandler årene 1863—67.

Briefwechsel zwischen dem Kriegsminister Grafen von Roon und C. Th. Perthes aus den Jahren 1864 bis 1867. Ein Nachtrag zu den Denkwürdigkeiten aus dem Leben des Kriegsministers. Hrsg. von *O. Perthes.* Breslau. 107 s.

G. Zernin. Das Leben des K. preuszischen Generals der Infanterie August von Goeben. 1. Bd. Berlin. VIII + 395 s.

Bartolomaeus. Der General der Infanterie v. Hindersin. Ein Bild seines Lebens und Wirkens. Berlin. 44 s.
H. ledede artilleriangrebet på Dybbøl 1864.

R. Wille. Vor dreiszig Jahren. Lose Tagebuchsblätter aus dem Feldzug gegen Dänemark. Berlin. VIII + 283 s.

V. Hantszh. Deutsche Reisende des sechzehnten Jahrhunderts. Lpz. VIII + 140 s. (O. m. t.: Leipziger Studien aus dem Gebiet der Geschichte. Hrsg. von K. Lamprecht u. E. Marcks. 1. Bd. 4. H.)

S. 100—14: Deutsche Nordlandsreisende.

A. Bernard. De Adamo Bremensi geographo. Paris. 112 s. Thesis.

A. U. Isberg. Bidrag till Malmö stads historia. 1. Stadens presterskap från äldsta tider till den 23. mars 1895. Malmö. 324 s.

G. Lindström. Anteckningar om Gotlands medeltid. 2. Bd. Sthm. VIII + 531 s.

Historisk-topografiske Skrifter om Norge og norske Landsdele, forfattede i Norge i det 16de Aarhundrede. Udg. for det Norske Historiske Kildeskriftfond ved *G. Storm.* Chra. 259 s.

J. Vibe. Topografisk-historisk-statistisk Beskrivelse over Søndre Bergenhus Amt. 1.—6. H. Kra. (S. 1—400.) (O. m. t.: Norges Land og Folk. Topografisk-historisk-statistisk Beskrivelse. XII. Bd.)

J. Vibe. Topografisk-historisk Beskrivelse over Buskerud Amt med enkelte vigtigere statistiske Data. Kra. 5. (sidste) h. (S. 257—336). (O. m. t.: Norges Land og Folk. Topografisk-historisk Beskrivelse med enkelte vigtigere statistiske Data. V. Bd.)

C. Flood. Listerlandet. Skildringer og Optegnelser fra ældre og nyere Tid. 3. gjennemseede og øgede Udg. Kra. 238 s.

S. I. Kardell. Om Jämtlands och Härjedalens kyrkors räkenskaper åren 1618—1631. (Jämtlands läns fornminnesförenings tidskrift. 1. Bd. S. 142—63.)

O. A. Overland. Ofsen i 1789. (Folkevennen. N. R. 19. Bd. S. 225—56.)

W. Berg. Dragsmark Kloster. (Bidrag till kännedom om Göteborgs och Bohusläns fornminnen och historia. 22. h. (6. bd. 1. h.) S. 1—85.)

D. Schnittger. Der Dom zu Schleswig. Geschichte und Beschreibung. Schleswig. 91 s.

H. Eckardt. Kiels bildliche und kartografische Darstellung in den letzten 300 Jahren. Kiel. 80 s. (Mittheil. d. Gesellschaft f. Kieler Stadtgeschichte. 13. H.)

O. Lehmann. Zur Heimatskunde von Altona. Altona. 47 s. Program.

W. Volckens. Neumühlen und Oevelgönne. Historische Skizzen und Mittheilungen aus dem Archive der Oevelgönner und Neumühlener Lootsen-Brüderschaft. Altona. VIII + 168 s.

A. Gloy. Geschichte und Topographie des Kirchspiels Hademarschen. Kiel. VII + 192 s.

O. Wendler. Geschichte Rügens von der ältesten Zeit bis auf die Gegenwart. Bergen a. R. 159 s.

G. Jakob. Das wendische Rügen in seinen Ortsnamen. Stuttgart. 151 s.

Allgemeine Deutsche Biographie. 39. Bd. Lpz. 796 s. (Tunner — de Vins.)

Af indholdet fremhæves: A. D. C. Twesten, 1789—1876, lærd theolog, født i Glückstadt. K. Twesten, 1820—70, den foregaaendes søn, født i Kiel, tysk politiker. O. G. Tychsen, 1734—1815, orientalist, født i Tønder. T. C. Tychsen, 1758—1834, theolog, født i Tønder amt. E. v. Tzeven, hamborgsk raadmand og politiker fra det 15. årh.s 1. halvdel, anvendtes hyppig som sendebud til kong Erik. A. v. Ulcken, 1645—88, holsten-gottorpsk statsmand, født i Hamborg. A. C. og L. Ulfeldt, Corfits Ulfeldts sønnesøn og søn. Ulrich III, 1527—1603, hertug af Meklenborg, Frederik II's svigerfader. Unwan, ærkebisp af Bremen, 1013—30. J. Uppendorf, 1645—98, sprogmand, født i Tønder. F. M. v. Uslar, 1598—1632, officer fra 1626—29 i Kristian IV's tjeneste. G. v. Uslar, 1584—1638, foregaaendes broder og ligesom denne en tid lang i dansk tjeneste. W. v. Utenhof, † 1542, Kristian III's tyske kansler. E. F. Versmann, 1814—73, theolog, født i Tønning. E. N. Viborg, 1759—1822, dansk veterinær. P. Villaume, 1746—1806, pædagog, født i Berlin, virkede fra 1793 en tid lang paa Brahetrolleborg.

Dictionary of national biography. Ed. by *S. Lee.* Vol. XLI. J. Nichols — M. O'Dugan. Vol. XLII. G. O'Duinn — W. F. Owen. Vol. XLIII. J. Ovens — S. Passelewe. Vol. XLIV. C. Paston — W. Percy. London.

Die Matrikel der Universität Leipzig. Hrsg. von *G. Erler.* I. Bd. Die Immatrikulationen von 1409—1559. Lpz.

XCVII + 752 s. 4°. (O. m. t.: Codex diplomaticus Saxoniae regiae. Hrsg. von *O. Posse* u. *H. Ermisch.* II. Haupttheil. 16. Bd.)

Die Anfänge der Universität Leipzig. I. Personalverzeichnis von 1409[b] bis 1419[a]. Aus dem ältesten Matrikel der Universität zusammengestellt von *P. W. Ullrich.* Lpz. XV + 118 s. 4°.

Album academiae Vitebergensis ab a. Ch. MDII usque ad a. MDCII. Vol. II. Sub auspiciis bibliothecae universitatis Halensis ex autographo editum. Halis. XIX + 498 s. 4°. *1894.* [1560—1602.]

Wittenberger Ordiniertenbuch. 2. Bd. 1560—1572. Mit Berichtigungen und Ergänzungen für die Jahre 1558—1568 aus Paul Ebers Aufzeichnungen. Veröffentlicht von *G. Buchwald.* Lpz. XXVIII + 218 s. 4°.

Die Matrikel der Universität Rostock. III. Bd. 2. H. Mich. 1652 — Mich. 1694. Hrsg. von *A. Hofmeister.* Rostock. (S. 169—320 + XX s.) 4°.

A. Kinberg. Gotländska släkter. Genealogiska och biografiska anteckningar. 2. d. 1. h. Visby. (S. 199—230). *1894.*

J. F. Lampe. Bergens Stifts Biskoper og Præster efter Reformationen. Biografiske Efterretninger. Udg. af D. Thrap. 7.—15. H. Kra. (1. Bd. S. 289—451. 2. Bd. S. 1—269.)

J. B. Halvorsen. Norsk Forfatter-Lexikon 1814—1880. 38.—40. H. Kra. (4. Bd. S. 385—576.) [O. Ottesen — B. Roggen.]

N. R. Bain. Hans Christian Andersen. A biography. London. XII + 461 s.

A. Taphanel. Saint-Cyr et La Beaumelle, d'après des documents inédits. (Revue historique. T. 57. S. 22—56.)

J. G. Hagen. Was haben Kepler und Tycho Brahe vom Stern der Weisen gehalten? (Stimmen aus Maria-Laach. 48. Bd. S. 155—62.)

N. Herz. Keplers Astrologie. Wien. 147 s.
Med bidrag til Tyge Brahes historie.

C. A. von Drach. Die zu Marburg im mathematisch-physikalischen Institut befindliche Globusuhr Wilhelms IV von Hessen als Kunstwerk und astronomisches Instrument beschrieben und besprochen. Marburg. 24 s. 4°. *1894.*
Med bidrag til Tyge Brahes historie.

A. Sach. Hans Brüggemann und seine Werke. Ein Beitrag zur Kunstgeschichte Schleswig-Holsteins. 2. völlig neubearb. Aufl. Schleswig. VI + 133 s.

O. Dahl. Biskop Gunnerus's virksomhed, fornemmelig som botaniker, tilligemed en oversigt over botanikens tilstand i Danmark og Norge indtil hans død. (Det Kgl. norske Videnskabers Selskabs Skrifter. 1893. Throndhjem. *1894.* S. 22—74.)

V. Olsvig. Det store Vendepunkt i Holbergs Liv. Bergen. 104 s.

K. Justi. Ein Bildnisz der Isabella von Oestererich von Mabuse. (Zeitschrift für bildende Kunst. IV. F. VI. Bd. 7.—8. H.)

A. Brandrud. Klosterlasse. Et Bidrag til den jesuitiske Propagandas Historie i Norden. Kra. VIII + 326 s.

P. K. Rohr. Slægterne Knoph og Poppe samt Slægten Solner. Kra. 104 s.

J. Kruse. Hedvig Charlotta Nordenflycht. Et skaldinne-porträtt från Sveriges rococo-tid. Lund. VIII + 414 s.

Med bidrag til Bolle Luxdorphs historie s. 225 ff.

K. Ahlenius. Olaus Magnus och hans framställning af Nordens geografi. Studier i geografiens historia. Upsala. X + 433 s. Ak. afh.

P. K. Rohr. Slægten Røer 1580—1895. Kra. 96 s.

H. Jouin. Jacques Saly. Sculpteur du roi de Danemark. (Gazette des beaux arts. 1895. S. 497—512.)

A. I. v. Oettingen. Hans Christian Oersted und Thomas Johan Seebeck, zur Entdeckung des Elektromagnetismus. (1820—21.) Lpz.

K. v. Amira. Nordgermanisches Obligationenrecht. 2. Bd. Westnordisches Obligationenrecht. 2. H. Lpz. (XV s. + s. 385—964.)

J. Ficker. Untersuchungen zur Erbenfolge der Ostgermanischen Rechte. 2. Bd. 2. H. Innsbruck. (O. m. t.: Untersuchungen zur Rechtsgeschichte. 2. Bd. 2. H.)

Dat Gartenrecht in den Jakobsfjorden vnndt Bellgarden med Oversættelse. Ved *W. D. Krohn* og *B. E. Bendixen.* Bergen. 67 s. (Skrifter udg. af Bergens historiske Forening. Nr. 1.)

Niels Stubs Optegnelser fra Oslo Lagthing 1572—1580. Udg. for det Norske Historiske Kildeskriftfond ved *H. J. Huitfeldt-Kaas* 2. H. Kra. (S. 129—277 + VII s.)

David Svenssons Breviarium Juridicum Hallandicum. Utg. af *A. Anderson.* Uppsala. VI + 73 s. 4°.

F. de Tessen-Wesierski. De tribus episcopis Slesvicensium a sede condita primis. Paderbornae. 50 s. (Habilitationsschrift der katholischen theologischen Fakultät von Breslau.)

A. Hauck. Kirchengeschichte Deutschlands. 3. Th. Lpz. VIII + 1041 s.

S. 633—64: De skandinaviske kirkers forhold til den tyske i det 11. årh.

C. Silfverstolpe. Om kyrkans angrepp mot Revelationes Sanctæ Birgittæ. Ett bidrag till Birgittin-ordens historia. Sthm. 50 s. (K. Vitterhets, Historie och Antiquitets Akademiens Handlingar. N. f. 12. d. 4. h.)

E. Görigk. Johannes Bugenhagen und die Protestantisirung Pommerns. Mainz. IV + 90 s.

Særtryk af „Der Katholik"; behandler også B.'s virksomhed i Danmark.

A. C. Bang. Den norske kirkes historie i reformations-aarhundredet (1536—1600). 3.—9. (sidste) h. Kra. (S. 97—434.)

Biskop Nils Glostrups Visitatser i Oslo og Hamar Stifter 1617—1637. Udg. for det Norske Historiske Kildeskriftfond ved *L. Daae* og *H. J. Huitfeldt-Kaas.* Kra. XX + 160 s.

A. von der Linde. Antoinette Bourignon. Das Licht der Welt. Leiden. 310 s.

F. Albrecht. Zur Geschichte der Französisch-reformierten Gemeinde in Altona. (Geschichtsblätter d. Deutschen Hugenotten-Vereins. 3. Zehnt. 1. H.)

J. N. Skaar. Den evangelisk-kristelige Salmebogs Historie i Trondhjems Bispedømme. Kra. 59 s.

E. A. F. Jessen. Die Hauptströmungen des religiösen Lebens der Jetztzeit in Dänemark. Gütersloh. VI + 176 s.

Auctarium chartularii universitatis Parisiensis. Ed. *H. Denifle* et *E. Chatelain.* T. I. Liber procuratorum nationis anglicanæ (alemanniæ) ab anno MCCCXXXIII usque ad annum MCCCCVI. Paris. LXXVII + 994 s. 4°.

D. Detlefsen. Geschichte des königlichen Gymnasiums zu Glückstadt. 4. 1802—20. Glückstadt. 19 s. 4°. Program.

E. Spindler. Die deutschen Schulen in Kopenhagen. (Deutsche Zeitschrift f. ausländ. Unterrichtswesen. 1. Jahrg. 1. H.)

H. Jæger. Illustreret norsk Litteraturhistorie. 19.—29. H. Kra. (2. Bd. S. 865—943. 1. Bd. S. 1—448.)

H. H. Boyesen. Essays in scandinavian litterature. London. 274 s.

Sievers. Béowulf und Saxo. (Berichte über die Verhandlungen d. K. Sächsischen Gesellschaft d. Wissenschaften zu Leipzig. Philol.-hist. Classe. 1895. Nr. 2.)

K. Schorbach. Studien über das deutsche Volksbuch Lucidarius und seine Bearbeitungen in fremden Sprachen. Strassburg. IX + 276 s. (Quellen u. Forschungen zur Sprach- u. Culturgeschichte d. germanischen Völker. LXXIV.)

„Der dänische Lucidarius“ s. 169—96.

O. L. Jiriczek. Die Amlethsage auf Island. (Germanistische Abhandlungen begr. von K. Weinhold hrsg. von F. Vogt. XII. H. S. 59—108.)

L. Laistner. Der germanische Orendel. (Zeitschrift f. deutsches Altertum u. deutsche Litteratur. N. F. 26. Bd. S. 113—35.)

K. Warburg. Bellmansdikten i Danmark. (Samlaren. 16. årg. S. 13—52.)

J. Bolte. Das Danziger Theater im 16. und 17. Jahrhundert. Hambg. u. Lpz. XXIII + 296 s. (Theatergeschichtliche Forschungen. Hrsg. von B. Litzmann. XII.)

Med mange bidrag til dansk theaterhistorie.

H. J. Gosse. Souvenirs du Danemark. Aspects du pays — Notes archéologiques. Ornementation Irlandaise et son extension. Paris. 70 s.

H. Hildebrand. Sveriges medeltid. Kulturhistorisk skildring. 2. D. 3. H. Sthm. (S. 273—432.)

J. Böttiger. Svenska statens samling af väfda tapeter. Historisk och beskrifvande förteckning. 1.—2. D. Sthm. 100 s. + 11 lystryk og 182 s. + 43 lystryk. 4°.

Renaissance in Dänemark und Schweden. Berlin. 12 tavler. Folio. (Denkmäler der Baukunst. Lief. XXV.)

W. Seelig. Die innere Kolonisation in Sleswig-Holstein vor 100 Jahre. Rectoratsrede. Kiel. 39 s.

A. Reichenbach. Die Reichenbachsche Münz- und Medaillensammlung nach des verstorbenen Besitzers Aufzeichnungen zusammengestellt. Die Neuzeit. 7. Th. Dänemark Norwegen, Schweden, Polen, die Schweitz, Miscellanmedaillen, mittelalterliche Goldmünzen, Anhang. Dresden. III + 28 s.

B. Olsen. Stedsevarende kalendere i Lunds kulturhistoriske museum. (Kulturhistoriska meddelanden. Quartalskrift utg. af Kulturhistoriska Föreningen för Södra Sverige. 1. bd. 1. årg. S. 69—84, 93—108. 2. årg. S. 7—28, 51—69.)

Smaastykker.

4.

Berthold Schwarz i Danmark.

Af Otto Blom.

Blandt de ældre Forfattere, som endnu troede paa den historiske Tilværelse af Berthold Schwarz som den, der havde opfundet Krudtet eller ialtfald fundet paa at bruge det i Skydevaaben, har der været delte Meninger om, hvad han egenligt hed, hvor han hørte hjemme og naar han levede; ja selv i de seneste Aar kan man finde disse Spørgsmaal drøftede af tydske Forfattere. Som Skuepladsen for hans Opfindelse kan man i det 17de Aarhundrede finde Danmark nævnt, tidligst 1608 af Hollænderen Jodocus Hondius; og navnkundige danske Lærde som Thomas Bartholin den Ældre 1666 og Ole Borch 1668 have fundet deres patriotiske Følelse tilstrækkeligt smigret derved til at tage denne Stedfæstelse for gode Varer.

I sin Afhandling „om Bysse-Kruds Opfindning og dets Ælde i Danmark“ i det 1745 udkomne 1ste Bind af det Kjøbenhavnske (ɔ: Videnskabernes) Selskabs Skrifter har Hans Gram paavist, at Henførelsen af Krudtets Opfindelse til Danmark savner enhver Grund. Han mener, at den beror paa en utilladelig Benyttelse af en Angivelse i Sebastian Münsters Kosmografi. I den ældste Udgave fra 1544 af dette Værk tilstaar Forfatteren, at han ikke ved, hvor eller af hvem Bøsserne ere opfundne; kun tror han, at det er sket etsteds i Tydskland 1380. Men hertil har han bagefter faaet en Berigtigelse af sin Samtidige, Dr. Achilles Gasser i Augsburg, som har skrevet ham til, at Bøsser allerede 1354 have været

i Brug „an der See bei Dänemark“, og at den første Mester for dem har været en Alkymist og Munk ved Navn Berthold Schwarz. Denne Berigtigelse er troligen optagen i de senere Udgaver af Seb. Münsters i sin Tid ansete og meget benyttede Værk.

Navnet Berthold Schwarz kan Achilles Gasser have hentet paa første eller anden Haand hos en Forfatter fra Midten af det 15de Aarhundrede, Dr. Felix Malleolus, Kantor i Zürich, om hvem Gram oplyser, at han, efter hvad der vides, er den Første, som nævner en Alkymist Bartholdus Niger som Opfinder af Krudtet, dog uden at vide noget om, at han skulde være Munk, eller hvor han har hørt hjemme.

At Bøsser ere brugte tilsøs i de danske Farvande en rum Tid før 1380, er noget, Achilles Gasser efter Grams Formodning har læst sig til hos den lybske Historieskriver Albert Kranz, der har den mere end tvivlsomme Efterretning, at Kong Valdemar Atterdags Søn, Hertug Kristoffer, blev dødeligt saaret af en Bøssesten i Søslaget ved Helsingborg i Aaret 1361 — i Virkeligheden stod Slaget 1362. Men hvor har Dr. Achilles Aarstallet 1354 fra? Ved dette sidste Aar taler ingen Krønike om Krigsforetagender i de danske Farvande. Ja, Spørgsmaalet er forsaavidt ørkesløst, som Ingen dog nuomstunder lægger Vægt paa hans Udtalelse. Men ogsaa fra en anden Side træder dette Aarstal 1354 os imøde i Forbindelse med Berthold Schwarz's Navn, og det paa en saadan Maade, at man endnu for en halvhundrede Aar siden og selv senere deri har troet at finde et Vidnesbyrd om, at Fortællingen om Berthold Schwarz dog ikke er en ren Fabel.

Der findes i Nationalbibliotheket i Paris et Haandskrift fra det 16de Aarhundrede indeholdende en Række af franske og fremmede Ordonnanser og Bestemmelser angaaende Møntvæsenet. Blandt disse har Historikeren Léon Lacabane i sin høist fortjenstlige Afhandling „De la Poudre à Canon et de son Introduction en France“ [1]) hentet en Optegnelse om, at d. 17de

---

[1]) Afhandlingen er udgivet særskilt 1845 som Aftryk af Bibliothèque de l'École des Chartes, 2. Række, 1. Bd.

Mai 1354 har Kongen (ɔ: Johan den Gode) paalagt Forstanderen for Møntvæsenet at undersøge, hvor store Forraad af Kobber der fandtes i Landet, for at der kunde blive gjort Udveie til Skyts, og Udførselen af Kobber ud af Riget kunde blive afværget, eftersom Kongen var kommet i Forfaring om en Opfindelse ved Tilvirkningen af Skyts, der var gjort i Tydskland af en Munk ved Navn Berthold Schwarz. Lacabane, der selv har Fortjenesten af i sin nævnte Afhandling for første Gang at have offenliggjort en Række Aktstykker, der uimodsigeligt godtgjøre, at Bøsser have været kjendte i Florens 1326 og i Frankrig fra 1338, lader sig naturligvis ikke forlede af denne Optegnelse til at tro, at Berthold Schwarz har opfundet Bøsserne 1354 eller saa omtrent. Men han slutter, at bemeldte Berthold dog maa have levet ved den Tid i Tydskland og gjort en eller anden artilleristisk Invention, maaske den at støbe Bøsser af Metal — hvad Florentinerne rigtignok forstode 1326 og saavel Franskmændene som Engelskmændene 1339 — og af større Dimensioner end før. Denne Konjektur have dernæst flere Forfattere af ikke ringe Vægt, f. Ex. Ludovic Lalanne og General Favé, tiltraadt, og den er med Iver taget til Indtægt af tydske Skribenter som et Afdrag paa Tydsklands Krav paa at være det Land, hvor Krudt og Bøsser ere opfundne.

Med al Ærbødighed for de nævnte fortræffelige Forskere i Artilleriets ældste Historie tilstaar jeg, at Lacabanes Konjektur forekommer mig meget skrøbelig. Man kan vist gjerne tro den, som i det 16de Aarhundrede har kompileret det franske Mønthaandskrift, paa hans Ord, at Johan den Gode 1354 har ladet Kobberforraadet indenfor Frankrigs Grænser undersøge, maaske med Artilleriets Behov under Krigen med Edvard d. 3die for Øie. Men naar denne Foranstaltning bringes i Aarsagsforbindelse med Berthold Schwarz's Inventioner, saa turde der være al Grund til at blive mistænksom. Mon ikke den, som har kompileret Mønthaandskriftet, i Forveien har læst Seb. Münsters Kosmografi, af hvilken der foreligger en fransk Oversættelse? Har han der læst Berthold Schwarz's Navn i Forbindelse med, hvad der dengang gjaldt

for Ildvaabnenes første Anvendelse, og med Aarstallet 1354, saa kan han let, da han stødte paa det selvsamme Aarstal ved Johan den Godes Ordre om Undersøgelsen af Kobberforraadet, være bragt til paa fri Haand at kombinere de to hinanden uvedkommende Efterretninger til en smuk Enhed ved at lade Kong Johan udtale sig anerkjendende om Berthold Schwarz og hans Invention. Mønthaandskriftet vidner om, at der i Frankrig var dem, der troede paa Berthold Schwarz i det 16de Aarhundrede, men neppe om, at Kong Johan nogensinde har hørt tale om ham.

Som en Slags Støtte for Lacabanes Gisning har Ludovic Lalanne i sine „Recherches sur le Feu Grégeois“ [1]) omtalt et Maleri fra Slutningen af det 15de Aarhundrede af Giacomo Crespi, hvilket Billede findes, eller ialtfald for halvhundred Aar siden fandtes, i Galleriet degl'Uffizi i Florens. Det skal forestille en Munk, der med sine Hjælpere arbeider i sit Værkhus paa Tilberedningen af Krudt, og paa en af Morterne findes den Indskrift: „Pulvis excogitatus 1354, Dania Bertholdo Schwartz“. Giacomo Crespi har neppe hørt til Malerkunstens Stormænd; jeg har idetmindste forgjæves ledet efter hans Navn hos Vasari; men det er ligemeget. Mon det ikke er fra dette Maleri, at Achilles Gasser har hentet det underlige Aarstal 1354 og tillige Ideen om at søge det tidligste Spor til Brugen af Bøsser paa et saa fjernt Sted som „an der See bei Dänemark“? Og mon ikke baade Thomas Bartholin og Ole Borch have lagt Mærke til dette gamle Billede i Florens? Saa kunde de vel nok tro i dets Indskrift at have en Hjemmel baade for Achilles Gassers Udtalelse og for Jodocus Hondius's Paastand, at Berthold Schwarz havde været en Dansker. Det forstaar sig, at paa Troværdigheden af Fablen om Berthold Schwarz hjælper Crespis Billede ikke; men det tager dog noget af Braadden fra Grams Bebreidelse mod Bartholin og Borch for deres patriotiske Letsindighed i at ville tilegne Danmark denne Sagnfigur.

---

[1]) Den 2. Udgave fra 1845.

5.

Er der mon skudt med Bøsser mod Borgen paa Hjelm?

Af Otto Blom.

Det er troligt nok, at om Bartholin og Borch havde kjendt de haandskrevne Optegnelser fra den anden Halvdel af det 16de Aarhundrede af Folkeviserne om Marsk Stig, saaledes som vi nuomstunder kjende dem fra Svend Grundtvigs store Værk, saa vilde de ikke have lagt megen Vægt paa Berthold Schwarz's formentlige Opfindelse af Krudtet i Danmark 1354. Det er nok muligt, at de endda vilde have fastholdt Opfindelsen som dansk; men de vilde vel have lagt den idetmindste en halvhundred Aar længere tilbage i Tiden, eftersom Optegnelser af Viserne bringe Bøsser i Forbindelse med Marsk Stigs Borg paa Hjelm. De have imidlertid kun kjendt Viserne i den Bearbeidelse, som Anders Sørensen Vedel har givet disse; og han har i denne helt undladt at lade dem tale om Bøsser, vel sagtens fordi han mente at vide, at de ikke vare opfundne før 1380 eller ialtfald 1354.

Det var 1290, at Marsk Stig og hans fredløse Tilhængere satte sig fast paa Hjelm og der opførte en Borg, som holdtes til Kongen af Norges Haand ikke blot efter Marskens Død 1293, men ogsaa efterat Erik Menved 1305 havde sluttet Freden paa Søborg med Norges Konge, Haagen Høilæg. Først 1306 lykkedes det omsider Erik Menveds Krigsfolk at indtage og ødelægge Borgen paa Hjelm. Uagtet den kun stod i 16 Aar, 1290—1306, maa den dog, som Folkeviserne om Marsk Stig noksom vise, have gjort et stærkt Indtryk paa det danske Folk, mindre vistnok fordi de Fredløse derfra gjorde Kongemagten en generende Konkurrence ved at præge undervægtig Mønt, end fordi den har tjent dem som Tilholdssted ved deres Fribyttertog, og især fordi den saa længe forsvaredes mod Angreb, om hvilke der iøvrigt aldeles intet vides.

I sit store Værk om Danmarks gamle Folkeviser har Svend Grundtvig fremlagt 10 Redaktioner, betegnede med Bogstaverne A — K, af Viser om Marsk Stig, optegnede

i den anden Halvdel af det 16de Aarhundrede, af høist forskjelligt Indhold, uagtet de ikke vare uden indbyrdes Paavirkning. Af de 10 Opskrifter er der to, **F** og **G**, der betegnes ved en for det kongelige Parti sympathetisk Opfattelse af Sørgespillet i Finderup. De øvrige otte gjøre Marsk Stig til deres Helt; men af disse otte Former af Visen er der igjen to, som ikke ere fuldstændige, idet de ikke følge Tildragelserne længere end, den ene, **D**, til Marskens Undsigelse af Erik Glipping, den anden, **E**, endog kun dertil, hvor den lokkede eller voldtagne Frue ægger Marsken til Hævn; de øvrige seks Versioner ende alle deres Fortælling med Indtagelsen og Forsvaret af Hjelm, og det i følgende Vers:

A. 106: Saa lod de gjøre det Hus paa Hjelm,
saa lod de det gjøre saa fast;
de skjøtter hverken om Lod eller Krudt
ikke heller om stærke Kast[1]).

B. 35: Marsk Stig han bygger op Hjelm med Æren,
han bygger det isaa fast;
de ræddes ikke for Bøsse og Pil
og ikke for de store Jernkast.

C. 15: Marsk Stig drog op til sine væne Hustru,
og han bygger Hjelm saa fast;
han skjøtter hverken Bøsse eller Pil
ikke heller Blidekast.

H. 19: Og Marsk Stig lader virke en Hus saa høi,
den skinner over Mur og Ring;
og der ligger for baade Tydsk og Dansk,
og ingen kan ham Huset afvinde.

I. 12: Det gjorde Ridder Herr Marsk Stig,
for Kongen ham undsagde;
og saa da bygged han Hjelm op
i fulde fjorten Dage.

K. 4: Vi vil bygge os et Hus paa Hjelm,
vi frygter ikke for Kongen af Danmark selv.

---

[1]) Efter en Variant: „ikke heller om Blidekast“.

K. 5: Vi bygge den høiest over alle Tinde
al Danmarks Magt skal den ei vinde.

6: Vi bygger den Hus alt isaa fast,
vi passer ei paa Bøsser eller Blidekast.

Der behøves ikke nogen dyb Granskning af de ovenstaaende Versestrofer for at blive var, at af de seks Redaktioner af Visen knytte de fire Omtalen af Bøsser til Borgen paa Hjelm. Ordlyden af Versene synes somme Steder noget korrumperet fra den Form, der ser ud til at være mest ægte, nemlig den i Optegnelsen C:

Han skjøtter hverken Bøsse eller Pil
ikke heller Blidekast.

Udtryk som „de stærke Kast" i A og de stærke Jernkast i B se ikke ud til at være oprindelige; det samme gjælder om „Lod og Krudt" i A; dog det er den Slags Variationer i Udtrykket, som let kunne være indkomne ved et Par Aarhundreders Slid ved en vel for Størstedelen mundtlig Tradition af Visen; og „Lod og Krudt" ligger ialtfald nærmere ved de tre andre Optegnelsers „Bøsse og Pil" end ved det Udtryk „Bue og Pil", som man fra iøvrigt meget kompetent Side har tænkt sig som det oprindelige, men som ikke har Hjemmel i nogen af Optegnelserne. De Vers, som tale om Bøsser, kunne, saavidt det skjønnes, ikke med Rette siges at falde udenfor den gode Folkevise-Stil; snarest staa de vel denne nærmere og have derfor mere Fynd og Kraft end de tilsvarende Vers i Optegnelserne H og I, der sandt at sige se noget slappe og forhutlede ud, baade hvad Indhold, Ordvalg og Versebygning angaar. Det første umiddelbare Indtryk af de anførte Vers maa vist i det hele blive det, at Visen oprindeligt har talt om Bøsser og om Borgen paa Hjelm i et Aandedræt.

Men har den ikke derved gjort et grovt Brud paa den historiske Virkelighed, som den ikke kunde have gjort, om den var samtidig med de Begivenheder, den skildrer?

I et af de første fem Aar 1290—1294, efterat Borgen

var bygget, kunne de Vers, der tale om Bøsser, ikke være affattede. Saafremt de Fredløse i disse Aar havde havt Bøsser imod sig paa Hjelm, saa kunde Brugen af Krudt til at fremkalde stærke Brag i Kamp (Hærbrest) ikke have været noget saa overraskende Nyt ved Juletid 1294 ved deres Beskytter, Kong Erik Præstehaders Hof, som det tydeligt nok har været ifølge en mærkelig Beskrivelse i den sidste islandske historiske Saga, den om Biskop Laurentius Kalfsen [1]).

Vanskeligere er Spørgsmaalet at besvare bestemt, forsaavidt Tidsrummet 1295—1306 angaar. Det er sikkert nok, at man hidtil ikke nogensteds i Europa har kunnet i strængeste Form dokumentere Kundskaben om Bøsser tidligere end ved et Regeringsdekret af 11. Febr. 1326 fra Florens [2]). Men det er ikke givet, at Bøsser jo gjerne kunne have været kjendte, baade 20 og 30 Aar før de ere blevne omtalte i et Dokument, der tilfældigvis har undgaaet Tidens Tand. Og virkeligt er der fra høist forskjellige Steder og fra forskjellige Tidspunkter af det 14de Aarhundredes første Fjerdedel blevet fremdraget Yttringer og Hentydninger om Bøsser, der kun have den fælles Mangel, at der mod hver især kan reises Tvivl, om de have den Alder, de angives for. Som et Exempel, der kan paralleliseres med Visen om Marsk Stig, kan nævnes en af Oberst Omodei [3]) fremdraget Canzone, efter Angivelse endog fra Aaret 1299, af den italienske Digter

---

[1]) Jvfr. P. A. Munch: Det Norske Folks Historie. 4. Del. 2. Bd., P. 290.

[2]) Ægtheden af dette Aktstykke er rigtignok blevet anfægtet 1883 af Kemikeren Berthelot og endnu senere af en tydsk Forfatter under Henvisning til, at den, som 1841 henledede Opmærksomheden paa det, nemlig den fransk-italienske Mathematiker og Bibliofil Libri, ikke fortjener Tiltro; denne Indvending er imidlertid aldeles ubeføiet, eftersom Lacabane allerede 1845 har trykt Ordlyden til Aktstykket efter en Afskrift, som paa hans Opfordring er taget i det florentiske Arkiv af den franske Historiker og Arkæolog de Mas-Latrie, hvem Ingen vil falde paa at sigte for Forfalskning af et historisk Dokument.

[3]) I hans Afhandling fra 1834 „Dell' Origine della Polvere da Guerra“ i det 38. Bd. af Turiner-Akademiets Skrifter.

Guido Cavalcanti, død 1300 eller 1301, i hvilken der forekommer følgende Vers:

„Guarda ben, dico, guarda ben,
Ti guarda, non aver vista tarda,
Cha pietra di bombarde arme vel poco.“

Den Indvending, at Ordet Bombarde her muligt kan betyde en Blide eller sligt, er ganske uholdbar; men meget betydeligere synes den, som Omodei selv anfører, at samme Canzone i et andet Vers røber Kjendskab til et Skrift, der ikke skal have set Lyset før 1378. Selv kan jeg naturligvis ikke dømme i denne Sag.

Man kommer ikke Spørgsmaalet om Folkevisens Troværdighed m. H. t. en saa paafaldende tidlig Brug af Bøsser som før 1306 nærmere undtagen derved, at man foruden at se paa de enkelte paagjældende Vers tillige betragter de Former af Visen, de ere tagne fra, saaledes som Julius Martensen har gjort det i sin Afhandling om Erik Glipping og Marsk Stig i Middelalderens Annaler og Viser [1]. Blandt disse Former af Visen maa man nemlig ikke blot skjælne mellem dem, der sympathisere med det kongelige Parti, og dem, der holde med Marsk Stig; men blandt de sidste maa man atter sondre mellem dem, der fremstille Marsken som Hævneren af sin Hustrus Ære, og dem, der gaa udenom dette Motiv.

Under de Forhandlinger, som Urolighederne efter Kongemordet i Finderup og Krigen med Norge førte med sig, vendte de Fredløse, deres Forbundsfælle Erkebiskop Jens Grand og deres Beskyttere, de norske Konger Erik og Haagen, for ei at tale om Ulykkesfuglen, den svenske Hertug Erik Magnussen, ideligt tilbage til den Paastand, at det var uden Føie og mod Lands Lov og Ret, at Mordet ved Danehoffet i Nyborg 1287 var blevet svoret Grev Jakob, Marsk Stig og deres Fæller paa. De satte da ogsaa igjennem ved Fredslutningen paa Søborg, at de Fredløses Sag blev optagen til ny

---

[1]) Historisk Tidsskrift, 4. Række, 4. Bd.

Paakjendelse under forandrede Retsformer paa Danehoffet i Helsingborg 1305, hvor Sagen dog atter gik dem imod, saa at Kongen af Norge viste dem fra sig.

Men da Erik Menved Aaret derefter fratog de Fredløse „den norske Konges Borg“ Hjelm og ødelagde den, førte det til, at Kong Haagen Høilæg paany optog de Fredløses Paastande, som han nys havde frafaldet. Efterhaanden maa jo vel dengang de fleste af de egenlige Kongemordere være døde bort; men deres Arvingers Krav paa deres til Kronen inddragne Godser maa ogsaa efter gjentagne Fredslutninger mellem Kongerne endnu udover begge disses Levetid have holdt Paastanden om de Dømtes Uskyldighed i Kongemordet ilive; den kommer endnu tilsyne først 1320 da Kristoffer d. 2den, og endnu senere 1326, altsaa 40 Aar efter den skjæbnesvangre Nat i Finderup, da Modkongen Valdemar Eriksen af Sønderjylland ved sin Haandfæstning lovede at restituere det „uretmæssigt“ inddragne Gods. Før efter 1326, og rimeligvis en rum Tid efter, kan Marsk Stig ikke godt være blevet fremstillet som den Helt, der hævnede sin Hustru. De Former af Folkevisen, der fremstille ham i dette Lys, maa være yngre end 1326 — hvormeget yngre kan ikke bestemt siges —, hvor stærkt de end ved første Øiekast se ud til at være samtidige med de Aar, da Borgen paa Hjelm kneisede over Øen.

Anvender man denne Slutningsrække paa Grundtvigs 10 Optegnelser af Viserne om Marsk Stig, da maa først de to Opskrifter **F** og **G** holdes udenfor, eftersom de ikke gjøre Marsken til deres Helt; de kunne altsaa være affattede af en Samtidig; men de tale ikke om Bøsser.

Det Sidste gjælder ogsaa Optegnelserne **H** og **I**; de fremstille vel Marsk Stig som deres Helt, men ikke som Deltager eller Anstifter af Mordet; de omtale Bygningen af Borgen paa Hjelm, men bringe heller ikke denne i Forbindelse med Bøsser.

De fem Optegnelser **A** — **E** kunne ikke være samtidige, da de alle fremstille Marsk Stig som den, der har den blodigste Krænkelse at hævne. At de tre af dem ikke omtale Iværksættelsen af Hævnen, de to af dem, **D** og **E**, heller ikke Indtagelsen af Hjelm, kan efter Lovene for den poetiske

Retfærdighed kun bero derpaa, at de ikke ere fuldstændige. Opskriften **A** vedgaar Marskens Deltagelse i Finderup-Tragedien; **B** lader ham dræbe sin Hustrus Forfører ved et Møde paa unævnt Sted; begge disse Optegnelser ligesom **C**, der lader ham drage til Hjelm straks efter at have undsagt Kongen, tale om Bøsser der, hvor de seirsglade synge om Borgen paa Hjelm; men de maa alle tre skrive sig fra en Tid, da den for længe siden, mindst for 20 Aar siden, var lagt i Grus, og da det endog var glemt, hvor ivrige de Fredløse selv havde været for at fremstille sig som angerløse i Drabet paa Erik Glipping. Maaske kan man gjætte paa den Tid, 1357—1360, da Marsk Stigs Sønnesøn, den yngre Stig Andersen, stod i Vaaben mod Kong Eriks Sønnesøn, Valdemar Atterdag.

Saa staar der kun tilbage den lille Visestump **K**. Om den er der forsaavidt en Mulighed, at den kan være sungen af de Fredløse selv, af deres Sønner og af deres Tilhængere, som den kun siger, at „Kongen er bleven os vred“, uden at sige, hvad Kongen er vred over. Dens sidste Vers om Borgen paa Hjelm, hvor „vi passer ei paa Bøsser eller Blidekast“, kan tages som et fyndigt Udtryk for de Fredløses Trods, skjøndt de, som Omkvædet siger, „ere drevne ud af Danmark“. Men som denne Visestump nu foreligger optegnet med et fireliniet og fem toliniede Vers, kan den dog ikke være sunget af dem. Den ser ud som en Levning af en større Vise, hvis tre sidste Vers muligt ere paavirkede af andre Former, navnlig af **B**, **C** og **H**.

Naar nogle af Optegnelserne af Viserne om Marsk Stig tale om Bøsser som brugte mod Borgen paa Hjelm, altsaa 1306 eller før, saa er der god Grund til at antage dem for i deres Oprindelse at være yngre, endog rum Tid yngre, end 1326, det Aar, som fra en helt anden Kant af Europa, nemlig fra Italien, møder os som det første, fra hvilket Tilværelsen af Ildvaaben er dokumenteret med fuld Sikkerhed.

6.

Kongens Livregiment til Fods' Deltagelse i Fyens Gjenerobring 1659.

Af C. L. Løvenskiold.

(Supplement til Efterretninger om den Kgl. Livgarde til Fods af samme Forfatter.)

Naar der i den Instruction, som den 23de September 1659 udfærdigedes for Feltmarskal Schack [1]) i Anledning af den da forestaaende Expedition til Fyen, bl. a. siges, at han skal medtage de af Frederik Ahlefeldt fra Femern til Kjøbenhavn førte 6 Compagnier, da er det først igjennem Schacks Commentar til Instructionen, som er bilagt denne, at man kommer til Kundskab om, hvilke disse 6 Compagnier vare, nemlig 2 af Livregimentet til Fods' og 4 af Claus Ahlefeldts Fodregiments, det forhenværende Gyldenløveske Regiment. De øvrige af Livregimentets og Claus Ahlefeldts Fodregiments Compagnier, som endnu befandt sig i Holsten, kunde han, naar han ankom til Kiel, trække til sig, saafremt de kunde undværes i Holsten, eller andre henlægges dér i deres Sted.

Sammenholdes dette med en Deel af Generalfeltmarskal Ebersteins Correspondance [2]), navnlig med Kong Frederik den 3die, samstemmer det ret vel med Ebersteins Udtalelser om, at han har modtaget Kongens Skrivelser af 19de og 31te Marts 1659 samt af 2den, 3die og 8de April s. A., ved hvilke Kongen bl. a. befalede, at Capitain Alardus Syrich skulde ansættes som Major ved Kongens Livregiment til Fods, samt at han tilligemed sit Compagni — 7de Compagni, 75 Hoveder, af Oberst Gyldenløves forhenværende Fodregiment [3]) —, Capitain Knarrendorffs eller Narrendorffs [4]) Compagni, 208

[1]) Rigsarkivet, indkomne militaire Sager 1658—1659.

[2]) Kriegsberichte des Königl. Dänischen General-Feldmarschalls Ernst Albrecht von Eberstein aus dem zweiten schwedisch-dänischen Kriege. Herausgegeben von L. F. Freiherrn v. Eberstein, zweite Ausgabe. 1891.

[3]) Rigsarkivet, indkomne militaire Sager, Febr. 1659.

[4]) Christopher Wilhelm Warendorff?

Hoveder [1]), dengang henhørende til Garnisonen i Rendsborg, samt Capitainerne Lüderwaldts og Peter Jacobsens (Top) Compagnier, respect. 108 og 111 Hoveder [2]), begge henhørende til det Tiloversblevne af Oberst Volmer Lykkes jydske nationale Fodregiment, skulde afgaa til Kjøbenhavn til Forstærkning af Kongens Livregiment til Fods, der havde havt en Del Tab under Byens Beleiring. Af Schacks Forklaring fremgaar, at 2 af disse Compagnier ere blevne overførte til Kjøbenhavn, men at dette ikke var skeet med de 2 øvrige Compagnier, som ved Schacks Ankomst til Kiel bleve tagne ombord i Flaaden, saa at altsaa alle de 4 nævnte Compagnier kom til at deltage under Schack i Landgangen paa Fyen.

Til at commandere det danske Infanteri under Schack var udseet Livregimentets Oberst, Generalmajor Frederik Ahlefeldt [3]), men da denne forinden Expeditionens Afgang fra Kjøbenhavn ansattes den 28de September som fungerende Commandant i denne Fæstning istedetfor Generalmajor Joachim v. Breda, der paa Grund af Svagelighed fritoges for denne Tjeneste [4]), forandredes formentlig denne Bestemmelse derhen, at Oberst Heinrich Volrath Both overdroges Ledelsen af Expeditionens danske Infanteri; ialtfald nævnes i en trykt Relation om de Allieredes Fremmarsch mod Nyborg [5]) Both som Fører af dette Infanteri [6]). H. V. Both var Oberst over et Fodregiment, der deltog i Kjøbenhavns Forsvar; Regimentet fremviste ved Mønstringen den 1ste December 1658 en Styrke af 128 Menige, fordelte paa 5 Compagnier, og havde Post afvexlende paa Christianshavn og i Kastellet, hvor det sammen med flere af Kongens Livregiments Compagnier forsvarede dette og Terrainet derfra henimod Østerport.

---

[1]) Rigsarkivet, indkomne militaire Sager, Febr. 1659.

[2]) ibid.

[3]) Kgl. Ordre 20/9 1659, sjæll. Tegn. Nr. 1313, Folio 445.

[4]) Sjæll. Tegn. 1659, Nr. 1370 og 1371, Folio 462.

[5]) Kriegsb. d. k. dän. Generalfeldm. E. A. v. Eberstein etc., Side 236 ff., Nr. 186.

[6]) Kriegsb. d. k. dän. Generalfeldm. E. A. v. Eberstein etc., Side 220, Nr. 178. Conf. S. A. Sørensen: Kjøbenhavns Beleiring og Fyens Gjenerobring, Side 160.

Det kan altsaa ansees for givet, at de ovenfor nævnte 4 Compagnier vare, efter at være indlemmede i Livregimentet til Fods, nærværende under Commando af Oberst Both ved Schacks Angreb paa Kjerteminde, og at de derefter have været med paa Marschen til Odense og derfra til Valpladsen ved Nyborg. Ved Kjerteminde faldt Major Syrich, og i hans Sted forfremmedes Capitain Warendorff (Knarrendorff? Narrendorff?) den 12te November 1659 til Major ved Livregimentet. Ifølge en af Syrichs Enke, Elisabeth von dem Hoffe, til Kong Frederik den 3die indgiven Ansøgning [1]) havde hendes afdøde Ægtefælle, hvis Navn hun skriver „Zürich", paa Ansøgning og Bekostning af Kong Frederik den 3dies Kammertjener Jacob Petersen, med stor Møie og Arbeide oprettet et Compagni, under Krigen commanderet dette til Tilfredshed og, efterat være bleven beæret med Majors Charge ved Kongens Livregiment til Fods, mistet Livet ved Angrebet paa Fyen. Om der imidlertid under Oberst Boths Commando har henhørt mere end Livregimentets 4 Compagnier sees ikke, men rimeligviis har derunder ogsaa været indbefattet de 4 Compagnier af Claus Ahlefeldts Fodregiment, som det i Schacks Instruction af 23de September 1659 paalagdes ham at medtage fra Kjøbenhavn, muligen ogsaa de øvrige Compagnier af samme Regiment, hvilke det henstilledes til Schack at tage ombord i Flaaden ved Nærværelsen i Kiel. I den ovenberørte Relation om Slaget ved Nyborg anføres kun under Et, som commanderet af Both, „Jhr. Königl. Maj. eigenen Fuszvölckern und 2 Stücken", og disse indordnedes mellem forskjellige Rytterafdelinger paa de Danskes høire Fløi, der commanderedes af Generallieutenant Hans Ahlefeldt. Med disse Tropper lykkedes det Ahlefeldt at passere et foran Stillingen værende Vandløb og at trænge den svenske venstre Fløi henimod Nyborg, hvorved det svenske Infanteri, der indtog Fløiens Centrum, blottedes for det polske Rytteris Flankeangreb og for Størstedelen nedhuggedes eller toges tilfange. Under denne de Danskes Frem-

[1]) Rigsarkivet, indkomne militaire Sager, 2det Halvaar 1660. Nr. 257.

rykning faldt bl. a. Oberst Both og Major Warendorff. I den Sidstnævntes Sted udnævntes formentlig Capitain Peter Jacobsen (Top) til Major ved Livregimentet, ialtfald gjenfindes han nogle Maaneder senere beklædende denne Charge i Regimentet. Den 31te December 1659 udgik Kgl. Ordre til Jørgen Krabbe og Jochim Frederik Vind om at registrere afgangne Oberst Boths Bo [1]).

Efter Afslutningen af Expeditionen til Fyen ere de af Livregimentets Compagnier, der havde deltaget i denne, blevne forlagte til Jylland, hvor de i Mai Maaned 1660 vare indqvarterede i Aarhus og Horsens med en Styrke af 350 Mand [2]). Ifølge Feltmarskal Schacks Skrivelse til Kong Frederik den 3die, dateret Uetersen 12te Februar 1660 [3]), bestemtes det, at der af Tropper i Jylland og Fyen skulde bl. a. deltage 4 Compagnier af Kongens Livregiment til Fods i en Expedition mod Bremen, men da denne blev opgiven, og Krigsraadet i Kjøbenhavn senere bestemte, at nogle af Livregimentets Compagnier skulde forlægges til Nakskov og Nykjøbing, er dertil sandsynligviis valgt de i Jylland værende Compagnier, hvilket fremgaaer af en Ligning af 2den December 1660 over Indqvarteringen paa Lolland [4]), ifølge hvilken der i Nakskov og Omegn paa den Tid fandtes følgende af Livregimentets Compagnier: Major Peter Jacobsens (Top) og Capitainerne Peter Brandts, Peter Jensen Torps og Lüderwaldts Compagnier.

Ved den Forstærkning, der var bleven tilført Livregimentet ved Tilgangen af de fra Holsten, senest fra Jylland komne Compagnier, var Compagniernes samlede Antal voxet til 12. Ved den almindelige Reduction af Hæren efter Krigens Slutning indskrænkedes imidlertid Compagnierne til 8, og blandt Capitainerne ved disse forefindes i October 1661 ikke mere Major Peter Jacobsen Tops eller Capitain Lüderwaldts Navn.

---

[1]) Sjællandske Tegnelser 1659, Nr. 1781, Folio 582.
[2]) Rigsarkivet, indkomne militaire Sager, Mai 1660, Nr. 70 og 71.
[3]) Rigsarkivet, indkomne militaire Sager, 1ste Halvaar 1660, Nr. 6.
[4]) Rigsarkivet, indkomne militaire Sager, 2det Halvaar 1660, Nr. 385.

7.

Om Bøndergaarde i Slesvig.

Af P. Lauridsen.

Da Professor Mejborg i sin Artikel med denne Overskrift (Hist. Tidssk. 6. R. VI.) hovedsagelig kun beskæftiger sig polemisk med nogle Bagateller og forbigaar alle de Hovedspørgsmaal, der ere os imellem, ja, da det øjensynligt har ligget ham mere paa Hjerte at give et Svar end at besvare de Indvendinger, jeg har gjort imod hans Fremstilling af den saksiske, frisiske og danske Gaard [1]) i Slesvig, anser jeg det ikke for Umagen værd at fortsætte en Strid, der fra min Modstanders Side allerede er løben ud i Sandet Kun paa et Par underordnede Punkter kommer han ind paa de sønderjydske Bygningsforhold, og hertil maatte det maaske være mig tilladt at føje nogle faa saglige Meddelelser.

I „Slesvigske Bøndergaarde" (S. 120) beskriver Forfatteren Beboelseslejligheden i den sydjydske Gaard mellem Flensborg og Husum. Ifølge hans Fremstilling var denne 4rummet, idet den foruden Piselen og 2 Klever omfattede et „Fremgulv, der var Husets største Rum" og „sandsynligvis savnede baade Loft og Skorstenspibe", saa man „følgelig kunde se Tagets Underside, der var kulsort af Røg, og den lille, lyse Lyre — et Hul i Rygningen, som Røgen trak ud af". — Det er altsaa utvivlsomt, at Professoren her beskriver et slesvigsk-dansk Røghus, og det vilde have sin Interesse at se historisk Hjemmel for denne Beskrivelse; men hidtil er det

[1]) I den tyske Udgave af hans Bog: „Slesvigske Bondergaarde", der udkom 1896 i Slesvig, genfindes selv de groveste Fejl om den frisiske, angelske og nordslesvigske Gaard, skønt Forfatteren i sit Indlæg i Hist. Tidsskrift ikke har et Ord til Forsvar for dem; paa en temmelig usmagelig Maade gentager han i Slesvig, hvad han ikke kan forsvare i København. Forøvrigt er denne Udgave tilegnet Hds. Majestæt Kejserinden af Tyskland; Dedikationen er usigneret, og det kan derfor ikke ses, om den udelukkende skyldes Forfatteren eller muligvis tillige Oversætteren og Forlæggeren eller, hvad der dog maa anses for usandsynligt, disse to sidste alene.

ikke lykkedes ham at skaffe en saadan til Veje. I sit tidligere Arbejde siger han, at han ikke har Beskrivelser af disse Gaarde, skønt han beskriver dem med misundelsesværdig Nøjagtighed; han har kun „Vink", og af hans nyeste Indlæg fremgaar det, at disse Vink indeholdes i en Brandforordning af 11. Debr. 1741 [1]); men det er ret uheldigt med denne Forordning; thi for det første er den udstedt ikke for Husum, men for Haderslev Amt, og for det andet indeholder den ikke en Stavelse om skorstensløse Huse, om Røg- eller Lyrehuse. Den forordner kun, at Skorstenen skal føres 1 Alen op over og ikke som hidtil afbrydes i Mønningen. Af den kan man slutte, at nordslesvigske Bønder tidligere opførte Skorstenspiber, der kun gik til Rygningen af Taget; men intet Menneske formaar at læse det mindste om skorstensløse Huse ud af den, og naar Hr. M. ikke des mindre anfører den som Støtte for sin Fremstilling, er dette saare betegnende. Professoren og jeg ere maaske de eneste, der have læst disse obscure Ting, overfor Læseren kan hans ja være lige saa godt som mit nej, og under saadanne Omstændigheder kan — i Lighed med et ikke ukendt holbergsk Farcemotiv — en Paastand lanceres, selv om den er mere end vovet.

Sit Hovedangreb retter Forfatteren imod min Beskrivelse af den eenrummede Beboelseslejlighed i den sydjydske Gaard (Husumegnen). I og for sig kender han aldeles ikke noget til denne Gaard. Hans ældre Skrifter indeholde ingen historiske Oplysninger om den og hans sidste Indlæg lige saa lidt. Han bevæger sig enten i uhjemlede Gisninger, der indledes med et „sandsynligvis", „vistnok" osv. (S. 121), eller i Deduktioner fra den danske Gaard i andre Egne, medens jeg har bygget min Fremstilling paa Induktioner fra bestemte, talrige og anførte Exempler i samtidige Beskrivelser. Den sydjydske Gaard i Husumegnen havde den af mig beskrevne Indretning, hvad enten dette maatte behage Hr. Mejborg og hans Theorier

[1]) Königl. General Brand- und Assecurance Compagnie — auch Cassa — Verordnung für das Amt Hadersleben. Christiansburg 11/12 1741. Der findes ingen anden Forordning under nævnte Dag og Aar; smlgn. hermed Hist. Tidssk. 6. R. VI. S. 351.

eller ej. De ældre Gaarde havde kun eet Beboelsesrum, en Pisel, med Arne, Skorstenspibe og Alkover; i yngre Former tilføjedes et „Dørns" og Køkken, enten i en Fløjbygning eller ved at dele Piselen, og først efter 1709 gik Udviklingen videre i det bekendte Spor. Denne Fremstilling er ikke grundet paa løs Tale, men paa Exempler i snesevis, og der skal noget mere end Hr. Mejborgs Deduktioner til for at kuldkaste den.

Men hvilken Værdi have forøvrigt disse Deduktioner? Ved Hjælp af nogle Citater, hentede fra Kalkars og Lunds Ordbøger, vil Professoren give det Udseende af, at den gamle danske Bondelejlighed bestod af 2 Værelser: Storstue eller Pisel og Kleve eller Bod; men det er paafaldende, at han kun medtager de Citater, der passe ham. Naar Deduktioner skulle have nogen Betydning, maa de bygges over alle foreliggende Oplysninger; men dette gør Hr. M. ikke. Ifølge Kalkar var Kleven et Spisekammer, sædvanlig af meget ringe Omfang, hvad man kan se deraf, at Lovsproget jevnstiller den med Kister og Gemmer, at Ordet i ældre Dokumenter overføres paa Graven, Menneskets sidste snevre Hvilested, ja at endogsaa Natskrinet kaldes Kleven [1]). Ligesom Soveskabene eller Alkoverne var den et skablignende, afskildret Rum i selve Piselen, men ingen vil dog falde paa at kalde saadanne Aflukker for Stuer. I Sønderjylland betød Ordet nærmest et Skab- eller Pulterkammer, et „Urydskammer" [2]), og det passer jo godt hermed, naar Hr. M. oplyser, at Kleven endogsaa brugtes som Svinesti. Efter Nutidens Sprogbrug var den ældste danske Bondebeboelse en Eenværelses-Lejlighed med Arne, Køkken, Alkover og Spisekammer (Kleve, Bod) i eet stort Rum, der i Slesvig kaldtes Pisel; fra Husumegnen har jeg fremdraget mange Exempler paa denne Byggemaade, endnu i Slutningen af forrige Aarhundrede fandtes saaledes udstyrede Storstuer i Jylland [3]), og jeg skønner ikke, at Hr. M. har anført noget, der kan omstøde denne Opfattelse.

---

[1]) Kalkars Ordbog og de der anførte Kilder. Jydske Lov. S. 190.
[2]) J. N. Schmidt: Slesvigs Land og Folk. 1852. S. 94.
[3]) Consistoriets Arkiv. Universitetets Præbende Tved. Smlgn. hermed: S. Rosznecki: Polakkerne i Danmark. 1896. S. 32—34.

8.

Endnu en Gang: Naar fødtes Digteren Henrik Hertz?

Af C. F. Bricka.

Som tidligere omtalt her i Tidsskriftet (6. R. IV. 748 f.) vidste Henrik Hertz ikke med Bestemthed, naar han var født, men henlagde, i hvert Fald fra 1840, sin Fødsel til d. 25. Aug. 1798. Selv ytrer han sig saaledes derom i en Brevkoncept (til Th. H. Erslew), der godhedsfuldt er bleven mig meddelt af hans Søn Hr. Dr. med. Poul Hertz, hvem jeg ogsaa skylder de i det følgende forekommende Meddelelser fra Digterens utrykte Efterladenskaber: „D. 25. Aug. 1798 var det Aarstal og Datum, der, mens min Moder endnu levede, blev opgivet til Metropolitanskolen som mit Fødselsaar og er sikkert derfor det rigtige. Det Aarstal, der findes i Universitetsprotokollen, blev opgivet et Par Aar efter hendes Død og har flere Grunde imod sig. Jeg tror derfor, at det er bedst at holde sig til d. 25. Aug. 98.“ Det er Skade, at han ikke udtaler sig nærmere om de andre Grunde, der have bevæget ham til at foretrække 1798 for 1797, hvilket er det Aarstal, man faar ud af Universitetsmatriklen, hvor hans Alder 1817, da han blev Student, sættes til 20 Aar.

Der kan vel egentlig ikke være Tvivl om, at det er ham selv, som 1817 har opgivet sin Alder saaledes, direkte eller indirekte gjennem den dimitterende Skoles Meddelelse; men allerede i hans Studenterdage vaagnede hans Tvivl om Rigtigheden af Aarstallet 1797, thi i nogle autobiografiske Notitser, der menes at stamme fra Aarene omkring 1850, skriver han: „Efter et Politipas, som jeg selv indløste d. 6. Oktbr. 1819, var jeg den Gang 21 Aar gammel (altsaa antog jeg den Gang selv, at jeg var født 1798)“, og i Begyndelsen af 1825 angiver han i sit Petitum om at stedes til juridisk Embedsexamen, at han er født d. 27. Aug. 1798 [1]). Medens Aarstallet her er det, han senere hævdede som det rette, er Dagen derimod en anden. Nogle Aar efter synes han imidlertid

[1]) Velvillig meddelt af Hr. Overbibliothekar S. Birket Smith.

igjen at have skiftet Anskuelse, thi i Anledning af hans Daab d. 9. April 1832 er han i Trinitatis Sogns Kirkebog af den daværende Sognepræst W. H. Rothe indført som født d. 27. Aug. 1797 [1]). Man skulde dog næsten tro, at denne sidste Angivelse ikke skriver sig fra Hertz selv, men maa støtte sig til et eller andet ældre Dokument, han har forelagt Præsten uden selv at have tillagt det afgjørende Betydning, thi ellers ser det dog for underligt ud, at han i Dagbogsoptegnelser fra selvsamme Aar 1832 om Sommeropholdet i Hørsholm sammen med Heibergs — dette ved hans egne Digte og Fru Heibergs Skildring mindeværdige Ophold — henlægger sin Fødselsdag til d. 25. Aug.

Hvorom alting er, Forvirringen er fuldstændig. To Aarstal og to Dagsangivelser! Hvad skal man holde sig til? Kun Et synes med Klarhed at fremgaa, nemlig at Digteren i sine yngre Aar har været meget vaklende paa dette Punkt. Som Vidne kan han ikke bruges, om det end havde haft sin Interesse at kjende hans Kombinationer.

Naar Henrik Hertz paaberaaber sig Moderens Vidnesbyrd, kan det jo ikke nægtes, at hun maatte kunne vide Besked. Hendes Vidnesbyrd maa siges at foreligge i Folketællingslisterne fra 1. Febr. 1801. Disse Lister, der opbevares i Statens statistiske Bureau, hvor der forekommende er givet mig Adgang til dem, udvise, at Bagermester Philip Hertz's Enke, der boede i Klosterstræde Nr. 62 — Digterens Fødested [2]) —, blandt flere Børn havde Sønnen „Heymann Hertz", og at dette hendes yngste Barn (den senere Henrik Hertz) var 3 Aar gammelt. Da man efter vedkommende Rubriks Overskrift

---

[1]) I Følge velvillig Oplysning fra Hr. Forretningsleder S. Elvius. Fadderne vare Kancellisekretær (senere Rentekammer-Kommitteret, Etatsraad) P. V. Jacobsen og Cand. phil. M. L. F. Kilde.

[2]) Gaarden Nr. 62 (med Façade til Klosterstræde, Graabrødrestræde og Graabrødretorv) er en Del af det nuværende Nr. 20 i Klosterstræde. Gaarden ødelagdes ved Bombardementet 1807. (Velvillig Meddelelse af Arkivar C. V. Christensen. Jvfr. Breve fra og til Henrik Hertz, udg. af P. Hertz, Kbh. 1895, S. 253.)

skulde angive Personens Alder „det løbende Aldersaar iberegnet“, skulde Drengen være født 1798, naar han i Løbet af 1801 fyldte sit tredje Aar. Rubrikkens Overskrift er just ikke meget tydelig affattet, og skulde Udfyldningen være sket af Husbeboerne eller Husværterne, vilde der undgaaelig have indsneget sig mange Misforstaaelser, men nu viser Haandskriften, at det er samme Mand (Rodemesteren?), som i flere Gader er gaaet fra Hus til Hus og har optegnet de Svar, der gaves ham, og idet han saaledes har kunnet stille og forklare Spørgsmaalene, er Muligheden for Misforstaaelse bleven stærkt indskrænket. Man maa da nærmest tro, at Mad. Hertz har opgivet sin yngste Søns Alder som værende i det tredje Aar, saa meget mere som den næstyngste Søn, Salomon Sylvester — i Listen alene kaldet Salmon [1]) —, siges at være 9 Aar (ɔ: i sit 9de), hvad der formentlig er ganske korrekt, da han skal være født i Maj 1792; men naturligvis er derfor den Mulighed ikke udelukket, at hun for den mindste Drengs Vedkommende, hvis Fødselsdag der næsten var 6 Maaneder til, kan have opgivet hans fyldte Alder — og da betyder „3 Aar gammel“, at han er født 1797 —, eller at hun har gjort sig skyldig i en anden Fejl (Regnefejl, Hukommelsesfejl). At hun har henlagt Fødselen til 1798, maa dog som sagt anses for at have størst Sandsynlighed for sig, saa længe tvingende Grunde ikke tale derimod.

Et andet Vidnesbyrd fra Moderen skal i Følge de i Begyndelsen anførte Ord af Hertz foreligge i Opgivelsen til Metropolitanskolen ved Sønnens Optagelse i denne. I Følge Metropolitanskolens Discipelprotokol er Henrik Hertz, der indtraadte i Skolen d. 1. Oktbr. 1811, født d. 27. Aug. 1797. Hr. Rektor V. Bloch, der har været saa god at underrette mig herom, tilføjer imidlertid, at baade Tallet 27 og det sidste Syvtal i Aarstallet ere skrevne med andet Blæk end det øvrige, og at det ser ud til, at der oprindelig har staaet 1798. Hvem Opgivelsen saa end skyldes, Moderen eller den ovenfor nævnte

[1]) Hvilket ogsaa oprindelig var hans eneste Navn (Breve fra og til H. Hertz S. 245).

Broder Sylvester, der var bleven Student 1809, er der altsaa senere blevet rettet i den, nærmest, skulde man tro, paa Foranledning af Henrik Hertz selv, idet han under sin Skolegang eller ved sin Dimission er kommen til det Resultat, at den oprindelige Angivelse maatte være urigtig.

Som det vil erindres af den Notits, som for 3 Aar siden fremkom i dette Tidsskrift, var der to Omstændigheder, der næsten afgjørende talte for at henføre Hertz's Fødsel til Aaret 1797, den ene, at Moderen jævnlig skal have fortalt, at Kjøbenhavn i Anledning af Fødselen af en Prins, som maa være den d. 1. Sept. 1797 fødte Prins Christian, havde været illumineret et Par Aftener efter, at hendes Søn var kommen til Verden [1]), den anden, at Sønnen ved Faderens Død, der vides at være indtruffen d. 2. Maj 1799, skal have været halvandet Aar gammel. Med dette in mente staar man forundret overfor Moderens Angivelse paa Folketællingslisten fra 1801, og Sandsynligheden for, at denne sidste er urigtig, bliver nu meget stor, næsten overvældende. Man kan forstaa en Fejltagelse der, men ikke godt i Fortællingen om Illuminationen. Naar der tidligere, hvad denne angaar, manglede et ikke uvæsentligt Led i Bevisførelsen, idet det ikke var lykkedes mig at finde nogen Bekræftelse paa, at Byen virkelig havde været illumineret i Anledning af Prins Christians Fødsel d. 1. Septbr. 1797, kan dette Hul nu udfyldes, efter at Hr. Kand. L. Bobé har haft den Godhed af et i Arkivet paa Pederstrup opbevaret, fra Grevinde Charlotte Schimmelmann til Grevinde Louise Stolberg rettet Brev af 7. Septbr. 1797 at meddele mig følgende Linier: „Le soir, où la ville étoit illuminée, on a entendu presque partout dans les rues le peuple se rejouir et dire qu'on avoit donc le bonheur d'echaper au fils mal élevé du Prince Frédéric“ [2]). Den 11aarige, „daarlig opdragne“ Prins, man da var saa bange for at se Kronen gaa i Arv til, skulde 42 Aar senere bestige Thronen som Christian VIII.

---

[1]) Jvfr. nu Breve fra og til H. Hertz S. 68 f.

[2]) Hr. Bobé har ogsaa gjort mig opmærksom paa, at Illuminationen d. 1. Septbr. findes omtalt i Hempels Odense Adressecomptoirs Aviser 4. Sept. 1797.

Efter det her udviklede maa jeg fastholde, bestemtere end før, at Henrik Hertz er født i Aaret 1797.

Medens jeg, hvad Fødselsdagen angaar, tidligere mente, at Angivelsen d. 25. Aug. maaske maatte foretrækkes som formentlig hvilende paa Familietraditionen, tror jeg nu, at man i Henhold til de her fremdragne Oplysninger langt snarere maa give d. 27. Aug. Fortrinnet, hvorimod d. 28. Aug., den af Fr. Barfod opstillede Dag, der kun er fremkommen ved et Regnestykke, idet Illuminationen i Følge Fortællingen skal have fundet Sted den fjerde Dag efter Hertz's Fødsel, maa opgives, da selve Grundlaget for Beregningen er for usikkert og den nævnte Dato ellers savner al Støtte. Paa mit Spørgsmaal, om det ikke af Breve til Henrik Hertz fra dennes førnævnte Broder eller andre nære Paarørende kunde ses, naar Familien i ældre Tid fejrede Digterens Fødselsdag, har Hr. Dr. P. Hertz svaret, at han, der dog har syslet saa meget med Brevene i Anledning af det af ham udgivne Udvalg af dem, aldrig mindes at have set den omtalt i Brevene til Faderen, og at man overhovedet i den Hertzeske Familie næsten hemmeligholdt Fødselsdagene [1]). Dette forklarer i høj Grad den herskende Usikkerhed med Hensyn til Dagen.

[1]) Dermed stemmer det ganske, naar Sylvester Hertz 1840, idet han besvarer Broderens Spørgsmaal om Illuminationen med, at han ikke veed, at Byen var illumineret, tilføjer: „Veed du din Fødsels-Dag og -Aar, kan du let læse dig det til i Datidens Aviser“ (Breve fra og til H. Hertz S. 69).

Navneregister.

(Ved Carl Fredstrup.)

Udsigt over den danske historiske Forenings Regnskab for og Virksomhed i Aarene 1895 og 1896.

Regnskabet for 1895.

Indtægt:

1)	Kassebeholdning 1. Jan. 1895	1832	Kr.	60	Ø.
2)	Medlemsbidrag	3901	—	30	-
3)	Solgte Skrifter	110	—	28	-
4)	Bidrag fra det Classenske Fideikommis	200	—	„	-
5)	Renter af Foreningens Kapital	357	—	„	-
6)	Renter fra Landmandsbanken	58	—	70	-
		6459	Kr.	88	Ø.

Udgift:

1)	Forfatterhonorarer	2160	Kr.	50	Ø.
2)	Bogtrykkerarbejde	2068	—	14	-
3)	Tegning og Ætsning af Kaart	43	—	12	-
4)	Papir	935	—	51	-
5)	Bogbinderarbejde	237	—	58	-
6)	Budets Løn og Procenter	170	—	20	-
7)	Forskjelligt	65	—	38	-
8)	Til Indkjøb af Værdipapirer (foruden 389 Kr. 75 Ø. indvundne ved Konvertering)	5	—	3	-
		5685	Kr.	46	Ø.
	Kassebeholdning 31. Dec. 1895	774	—	42	-

Regnskabet for 1896.

Indtægt:

1)	Kassebeholdning 1. Jan. 1896	774	Kr.	42	Ø.
2)	Medlemsbidrag	2235	—	8	-
3)	Solgte Skrifter	207	—	78	-
4)	Bidrag fra det Classenske Fideikommis	200	—	„	-
5)	Renter af Foreningens Kapital	364	—	„	-
6)	Renter fra Landmandsbanken	52	—	27	-
		3833	Kr.	55	Ø.

Udgift:

1) Forfatterhonorarer	539	Kr.	70	Ø.
2) Bogtrykkerarbejde	568	—	85	-
3) Papir	285	—	„	-
4) Bogbinderarbejde	65	—	10	-
5) Budets Løn og Procenter	54	—	65	-
6) Forskjelligt	46	—	10	-
	1559	Kr.	40	Ø.
Kassebeholdning 31. Dec. 1896	2274	—	15	-

Foreningen har siden sidste offentlige Meddelelse udgivet:

For 2det Halvaar 1895: Historisk Tidsskrift, 6te Række, 6te Binds 1ste Hefte (S. 1—318). December 1895.

For 1ste Halvaar 1896: Historisk Tidsskrift, 6te Række, 6te Binds 2det Hefte (S. 319—534). November 1896.

For 2det Halvaar 1896: Historisk Tidsskrift, 6te Række, 6te Binds 3dje Hefte (S. 535—868). April 1897.

Paa Aarsmødet d. 27de April 1896 gjenvalgtes til Medlem af Bestyrelsen Professor J. Steenstrup, der efter Tour var udtraadt. Bestyrelsen bestaar nu i April 1897 af Arkivar, Dr. phil. C. F. Bricka, Underbibliothekar, Dr. phil. J. A. Fridericia, Professor, Dr. phil. E. Holm, Professor, Dr. phil. Kr. Erslev og Professor, Dr. jur. J. C. H. R. Steenstrup. Af disse er Professor Holm Foreningens Formand, Arkivar Bricka dens Sekretær.

Foreningen, som i Juni 1895 talte 853 Medlemmer, har siden ved Dødsfald mistet 31 Medlemmer, og 35 have udmeldt sig, men til Gjengjæld er der indtraadt 43 nye Medlemmer, saa at den i April 1897 har et Medlemsantal af 830, af hvilke 178 betale halvt Kontingent, de 120 som Medlemmer af den norske og de 58 som Medlemmer af den svenske historiske Forening.

Fortegnelse

over

den danske historiske Forenings Medlemmer.

(April 1897.)

De med * betegnede erlægge som Medlemmer af den norske eller svenske historiske Forening kun halvt Kontingent til den danske Forening.

*Åkerhielm, L. Friherre, Stockholm.
*Aall, Th., Bureauchef, Christiania.
*Aars, J., Skolebestyrer, Christiania.
*Aas, A. K., Skoleinspektør, Frederiksstad.
Adeler, C. S. T. Baron.
Adler, B. D., Grosserer.
Ahlefeldt-Laurwigen, C. J. F. Greve, Kammerherre, t. Langeland.
Ahlefeldt-Laurvig-Bille, C. J. Grevinde, t. Egeskov.
*Alin, O., Professor, Upsala.
*Ambrosiani, S., Kand., Upsala.
*Andersen, S. C., Generalkonsul, Christiania.
Andersen, A. H., Sognepræst t. Ølstykke (Frederikssund).
Andersen, C. A., Sagfører.
Andersen, N. A. C., Herredsfoged, Nørre-Sundby.
*Andersson, A., Kand., Upsala.
Ankjær, R. A. E., Rektor, Aalborg.
*Annerstedt, C., Universitetsbibliothekar, Upsala.
Arlaud, A., fhv. Kontorchef.
*Arnesen, K. A., Sognepræst t. V.-Thoten, Norge.
*Arnheim, F., Dr. phil., Berlin.
Arup, P., Læge, Slangerup (Frederikssund).
Aumont, A., Cand. phil.

Baagøe, Cand. theol., Aarhus.
Bache, C. P. M., Kammerherre, Stiftamtmand.
*Bachke, A. S., Geschworner, Ringve (Throndhjem).

Bagger, J. H., Højesteretssagfører.
Bang, J. H., Professor.
Bang, P. C., Oberst.
Bang, H. V. T. F., Sognepræst t. Kirke-Hvalsø.
Bang, C., Kasserer.
*Bang, A. C., Dr. theol.. Biskop, Christiania.
Bang, G., Cand. mag.
Barth, A., Fuldmægtig.
Barth, H. G. D., Sognepræst t. Tostrup (Ringsted).
Bauer, V. L., Skibskapitajn.
Bay, V., Overretssagfører.
Bay, E., Enkefrue.
Beauvois, E., Corberon, Frankrig.
Beck, J. C. T., Byskriver, Svendborg.
*Beer, M., Sorenskriver, S.-Fron, Norge.
Begtrup, H., Folkehøjskoleforstander, Hillerød.
Behrens, C., Cand. phil.
*Bendixen, B. E., Skolebestyrer, Bergen.
Benzon, V., Læge.
Berendsen, J. M., Cand. jur.
Berg, S., Apothekbestyrer, Fuglebjerg.
*Berge, C. R., Boghandler, Christianssand.
*Bergh, K., Overretssagfører, Bergen.
*Bergh, J., Højesteretsadvokat, Throndhjem.
*Bergh, J., Advokat, Christiania.
*Berghman, G., Dr. med., Stockholm.
Berthelsen, C., Præst, V.-Hassing (Aalborg).
Bertouch-Lehn, J. J. S. E. Baron, Kammerherre, t. Sønderkarle.
Besthorn, R., Dr. phil.
Bidstrup, J., Lærer.
Bjerge, P., Folkehøjskolelærer, Askov Folkehøjskole.
Bille, C. St. A., Kammerherre, Amtmand, Holbæk.
Bille, F. E., Kammerherre, Gesandt, London.
Bille-Brahe, J. C. Baron, Gehejmeraad. Kammerherre.
Bing, A., Proprietær.
Bing, H., Fabrikant.
Bing, L., Vexellerer.
Birch, P. C., Plantageejer.
Blangstrup, J. C., Kapitajn.
Blegvad, M., Realskoleforstander, Tranebjerg, Samsø.
Bloch, V. A., Rektor.
Bloch, J., Arkivsekretær.
Bloch, H. E., Direktør ved Kunstmusæet.
Blom, O. E., Oberst.

*Blom, A., Adjunkt, Christiania.
Bobé, L., Cand. phil.
*Boeck, Th., kgl. Fuldmægtig, Christiania.
Boldt, H. V., Fuldmægtig i Finansministeriet.
Borch, G. F., Dr. med.
Bornemann, C., Kammerjunker, Cand. jur.
Borup, L. C., Borgmester.
Boserup, J. J., Læge, Borup.
Branner, C., Cand. mag.
Bregendahl, K. A., Kammerassessor, fhv. Kontorchef.
Breum, S., Frøken, Odense.
Breinholt, N. B., Proprietær.
Bricka, C. F., Dr. phil., Arkivar i Rigsarkivet.
Bricka, G. S., Overlærer, Frederiksborg.
Brix, C. C., Etatsraad.
Brock, P., Dr. phil., Inspektør ved Rosenborg-Samlingen.
Brockenhuus-Schack, L. Greve, Kammerherre, Amtmand, Svendborg.
Bruun, C. W., Dr. phil., Justitsraad, Overbibliothekar ved det store kgl. Bibliothek.
Bruun, A., Adjunkt, Herlufsholm (Næstved).
Bruun, C. A., Journalist.
Bræstrup, C. L. T., Herredsskriver, Vejle.
Brøndsted, P. O., Læge, Aarhus.
Brønniche, H. E., Overlæge.
Budtz, T. F., Herredsfuldmægtig, Hjørring.
Busck, A., Cand. polyt.
Busk, Lærer, Odense.
Bøgh, N., Professor.

Calundan, C. C. F., Arkivsekretær.
Carstens, P. A., Fabrikdirektør, Aalborg.
Carøe, C. F., Kredslæge.
Casse, P., Overretsprokurator.
Cederfeld de Simonsen, C. C. S., Provst, Sognepræst t. Tyrsted (Horsens).
Cederfeld de Simonsen, H. C. J., Kammerherre, t. Erholm og Søndergaarde (Odense).
Christensen, W., Dr. phil., Arkivassistent.
Christensen, J., Sagførerfuldmægtig.
Christensen, N. O., Grosserer.
Christensen, J. M. M. P., Kapitajn i Ingeniørkorpset.
Christensen, S., Stud. mag.
Christensen, C. V., Raadstue-Arkivar.

Christensen, Lærer, Græshave (Nakskov).
Christiansen, C. S., Cand. mag.
Christiansen, Enkefrue.
Clausen, J., Bibliotheksassistent.
Clausen, E., Translatør, Lærer, Kjøge.
Cold, D. H. O., Dr. med., Justitsraad.
*Collett, A., Bureauchef, Christiania.
la Cour, J. C., Kapitajn, Landboskoleforstander, Lyngby.
Crone, M. A. C., Pastor emeritus.

*Daae, L., Dr. phil., Professor, Christiania.
Dahl, F. P. J., Sognepræst t. Kallehave (Vordingborg).
Dahl, Kammerherreinde, Moesgaard (Aarhus).
Dahl, F. J., Cand. jur.
Dahl, N. S., Grosserer.
Dahlenborg, J. C. L., Rektor, Aarhus.
*Dahll, L. C., Oberst, Christiania.
Dall, C. E., Stud. mag.
Dam, C. F. E., Cand. pharm.
Damgaard, A. K., fhv. Stiftsprovst, Odense.
Danneskiold-Samsøe, H. Grevinde, Gisselfeld.
David, C.
Delbanco, H. V., Premierlieutenant i Ingeniørkorpset.
*Delgobe, C., Ingeniør, Christiania.
Deuntzer, J. H., Dr. jur., Professor ved Universitetet.
Dithmer, L. N. M., Borgmester, Næstved.
Djørup, F. C., Læge, Farum.
Dons, Kapitajn, Daurup.
Dreyer, F., Kancelliraad, kgl. Hof-Bogtrykker.
*Drolsum, A. C., Universitetsbibliothekar, Christiania.

Eckardt, J. C. F., Etatsraad, Ørumgaard (Horsens).
Eegholm, H. A., Isenkræmmer.
*Ehrensvärd, A. Greve, Tosterup, Skaane.
*Ekstrand, A., Oppebørselskommissær, Stockholm.
Elmquist, A. F., Overlærer, Nykjøbing p. F.
Elmquist, P., Stud. mag.
Engelsted, C. S. M. N., Dr. med.
Engelstoft, P., Stud. mag.
*Erichsen, A. E., Rektor, Stavanger.
Erslev, K., Dr. phil., Professor ved Universitetet.
Erslev, J., Forlagsboghandler.
Estrup, J. B. S., Godsejer.
v. Euch, J., Biskop.

Fabricius. H. H. E., Borgmester, Skjelskør.
*Falsen, C., Generalkonsul, Arkangel.
Fenger, H. M., Lic. theol., Præst.
Fenger, L. P., Professor, Stadsarkitekt.
Feveile, R. S., Kapitajn, Klokker.
Fibiger, J. H. F., Pastor emeritus.
Fiedler, O. J., Læge, Skjelskør.
Fischer, C., Entreprenør.
*Fleischer, Overtoldkontrollør, Christiania.
*Fliflet, N., Overretssagfører, Hamar.
Fogh, E., Bogholder.
Forchhammer, J. N. G., Dr. phil., fhv. Rektor.
*Forstén, Professor, Stockholm.
Fraas, J. P. C., Rektor, Nykjøbing p. F.
Fredstrup, C., Musæumsassistent.
Fridericia, J. A., Dr. phil., Underbibliothekar ved Universitetsbibl.
Friederichsen, P., Jægermester, Kjærstrup (Maribo).
Friis, C. C. J., Cand. phil.
Friis, J. P., fhv. Seminarielærer.
Friis, Tandlæge, Hjørring.
Friis, A., Cand. mag.
Frijs, M. C. Krag-Juel-Vind-, Greve, Kammerherre, t. Frijsenborg.
Funder, G., Brygmester, Aarhus.
*Fürst, V., Grosserer, Christiania.
Fürst, Førstelærer, Middelfart.

Gaardboe, A., Lærer, Tislum (Hjørring).
Gad, G. E. C., Universitetsboghandler.
Gad, O., Cand. phil.
Gamél, A., Etatsraad, Grosserer.
*Gamborg, E., Politimester, Drammen.
Geleff, L., Kommunelærer.
Gering, H., Professor, Kiel.
Gertz, M. C., Dr. phil., Professor ved Universitetet.
Gjellerup, S. M., Underbibliothekar ved Universitetsbibliotheket.
Gigas, E., Dr. phil., Bibliotheksassistent.
Glad, J., Bogholder, Kjøge.
Goos, A. H. F. C., Dr. jur., Geh.-Etatsraad.
Gotschalck, E. G., Ritmester.
Gram, A. V., fhv. Adjunkt.
*Grandinson, K. G., Dr. phil., Lektor, Örebro.
Gredsted, V., Justitsraad, Hospitalsinspektør.
Gregersen, H. P., Skolebestyrer.
Groothoff, A. V. H., Amtmand, Rønne.

Grove, G. L., Arkivsekretær.
Grundtvig, J. D. N. B., fhv. Kontorchef.
Grüner, A. P., Højesteretsassessor.
Grünfeld, F., Dr. med., Overlæge.
Grønbech, H. E., Cand. mag.
*Grönblad, C., Stud., Upsala.
Güntelberg, I., Frøken.

Haagen, Frøken.
Haase, H., Cand. phil., Lærer, Birkerød.
Hage, A., Hofjægermester, Oremandsgaard.
Hage, J., Godsejer, Nivaagaard.
Hage, C., Direktør for Frihavnen.
*Hagemann, A., Forstassistent, Alten, Finmarken.
Hagen, S. A. E., fhv. Musikhandler.
Hagerup, E., Boghandler.
Hagerup, Kand., Kolding.
Halkier, H. B., Højesteretsadvokat.
*Halvorsen, J. B., Bibliotheksamanuensis, Christiania.
Hamann, V., Cand. jur.
Hambro, Baron, London.
*Hammar, A. N., Sognepræst t. Allerum, Skaane.
Hammerich, A., Dr. phil.
Hammerich, O. J. N., Cand. phil.
Hammershaimb, V. U., Provst, Sognepræst t. Lyderslev.
Hansen, L. C., Provst, Sognepræst t. Ramløse.
Hansen, J. S., Sognepræst, Thisted.
*Hansen, N. S., Overretssagfører, Ibestad, Nordland.
Hansen, C. B. V. F. T., Borgmester, Nykjøbing p. M.
Hansen, H. H. E., Justitsraad, Apotheker, Hobro.
Hansen, C. N., Cand. phil., Kolding.
Hansen, R., Skoleforstander, Vældegaard.
Hansen, J. T., Arkitekturmaler.
Hansen, Holger, Sominemester.
Hansen, B., Dr. theol., Præst.
Hansen, C., Assistent ved Statsbanerne, Aarhus.
Hansen, V., Farvehandler.
Hansen, S., Cand. phil.
Hansen, P., Folkehøjskoleforstander, Vallekilde.
Hansen, N., Lærer, Aaker (Aakirkeby).
Hansen, H. J., Lærer, Kjøge.
Harbou, F. H. W., Kapitajn i Generalstaben.
Harder, F. C. C., Justitsraad, Kasserer ved den kgl. Civilliste.
Hasselager, A. K., Overlærer, Herlufsholm (Næstved).

*Hauan, J. A., Lensmand, Hammerfest.
Hauberg, P., Musæumsinspektor.
Hauch, A. G. Ø., Overlærer, Roskilde.
Haugsted, Stud. mag.
Haunstrup, Frøken.
*Hazelius, G., Stud., Upsala.
Hedemann, C. E., Gouvernør for de dansk-vestindiske Øer, Oberst.
Heering, A., Grosserer.
*Heffermehl, A. V., Sognepræst t. Hisø (Arendal).
Hegel, J., Boghandler. *(Foreningens Kasserer.)*
Heiberg, G. T. S. R., Provst, Roskilde.
Heide, A., Bankdirektør.
Heiden, F., Præst, Fredericia.
Heise, C. A. L., Dr. phil., Rektor, Viborg.
*Helland, G., Cand. phil., Bergen.
Helweg, M., Frue, Oringe (Vordingborg).
*Henie, C., Læge, Christiania.
*Henrichsen, C., Rektor, Bergen.
Herbst, C. F., Justitsraad, Musæumsdirektør.
Hertel, H., Redaktør.
Heymann, F., Brygger.
*Hildebrand, H., Rigsantikvar, Stockholm.
*Hildebrand, E., Dr. phil., Lektor, Stockholm.
Hindenburg, G. T., Overretsassessor.
Hjort, J. M. L., Provst, Sognepræst t. Elmelunde
Hiort, H. J., Grosserer.
Hiort, N. B., Stud. mag.
*Hiortdahl, T., Professor, Christiania.
Hirschsprung, H., Dr. med., Professor, Kommunelæge.
Holberg, L., Dr. jur., Overretssagfører.
*Holck, O. E., Skoledirektør, Hamar.
Holck-Winterfeldt, G. C. F. Greve, Kammerherre, t. Stamhuset Fjellebro.
Holm, P. E., Dr. phil., Professor ved Universitetet.
Holm, J. J., Boghandler.
Holm, J. H. T., Læge.
Holm, C., Amtsforvalter, Randers.
Holm, V. V., Cand. theol.
Holmgaard, M., Partikulier, Viborg.
Holst, J., Boghandlermedhjælper.
v. Holstein, C. F. F., Cand. jur.
*Holta, O., Brugsejer, Skien.
Holten, J. J., Kammerjunker, Birkedommer, Hørsholm.
Hoppe, J. C., Kammerherre, Amtmand, Randers.

Hornemann, G. M., Arkivassistent.
Hoskiær, P., Borgmester, Nakskov.
Hude, Anna, Dr. phil., Arkivassistent.
*Huitfeldt-Kaas, H. J., Rigsarkivar, Christiania.
Hvass, A. N., Overretssagfører.
Hoeg, J. C., Provst, Sognepræst t. Hunseby (Vejle).
Høffding, E., Stud. jur.
Höhlbaum, K., Dr. phil., Professor, Giessen.
Høiby, C., Assistent.
*Holaas, A., Foged, Sætersdalen.
Høst, A. F., Etatsraad, Universitetsboghandler.
Høst, C., kgl. Hof-Boghandler.

Jacobsen, C., Brygger, Direktør ved Kunstmusæet.
Jacobsen, L. C. E., Fuldmægtig i Finansministeriet.
Jacobsen, E., Stud. mag.
*Jacobson, L. T., Landmaaler, Eskildshem, Sverrig.
Jansen, C. J., Forpagter, Hverringe (Kjærteminde).
Jansen, P. H. G. T., Kommunelæge.
Jantzen, A. T., Sognepræst t. Gjentofte.
Ibsen, E., Overlærer, Sorø.
Jensen, S. H., Distriktslæge, Fanø.
Jensen, C. C, Bogholder.
Jensen, V., Overretssagfører.
Jensen, H., Birkefuldmægtig, Rude (Skjelskør).
Jensen, H., Partikulier, Haraldslund (Aalborg).
Jermiin, H. H., Kapitajn, Stamhusbesidder, Ausumgaard.
Jetsmark, J., Konferensraad.
Jochimsen, T., Stadsingeniør.
Jónsson, F., Dr. phil., Docent ved Universitetet.
Jordening, B. W., Intendant i Søetaten.
Jordening, C. A., Apotheker, Nørre-Sundby.
Juul, C. F. A. Baron, Kammerherre, t. Lundbæk og Mundelstrupgaard (Aarhus).
Juul, C. Sehestedt, Hofjægermester, t. Ravnholt (Odense).
Iversen, M., Cand. mag.
Jørgensen, T. A. B., Herredsfoged, Odense.
Jørgensen, A. D., Dr. phil., Rigsarkivar.
Jørgensen, C. P. J., Dr. phil., Adjunkt.
Jørgensen, S., Lærer, Kistrup (Faaborg).
Jørgensen, P., Vinhandler.
Jørgensen, J. C., Cand. phil., Direktør.
Jørgensen, L., Cand. jur.

Kaalund, P. E. K., Dr. phil., Bibliothekar ved den arnemagnæanske Samling.
Kalkar, K. O. H. T., Sognepræst t. Himmelev (Roskilde).
Kall, M. D. N., Postmester.
Kall, R., Premierlieutenant i Artilleriet.
Kalmer, P. E., Dr. med., Landfysikus, Christianssted.
Kampmann, H. C., Postmester, Kalundborg.
*Kardell, S. J., Lektor, Östersund.
Kattrup, F., Borgmester, Sorø.
Kauffmann, H., Adjunkt, Randers.
Kielsen, S. T., fhv. Overlærer, Fredensborg.
Kjer, C. L., Overretssagfører, Aarhus.
Kirchhoff, J. M. H., Kammerherre, Oberst.
Kirk, O., Cand. jur., Faaborg.
Kirketerp, M. V., Overretsassessor, Viborg.
*Kjær, A., Underbibliothekar, Christiania.
Kjær, S., Lærer, Kongsted (Faxe).
Klein, C. S., Dr. jur., Kammerherre, Overpræsident.
Klubien, Enkefrue.
Knudsen, C., Grosserer.
Knudsen, J., Stud. mag.
Knudtzon, N. H., Grosserer.
Koch, E. F., Dr. phil., Provst, Sognepræst t. Hovlbjerg (Aarhus).
Koch, J. G. C. F., Etatsraad, Borgmester, Odense.
Koch, P. F., Højesteretsassessor.
Koch, H. L. S. P., Provst, Sognepræst t. Glostrup.
Koch, P. F., Etatsraad, Godsforvalter, Vemmetofte.
Koch, H., Adjunkt, Herlufsholm (Næstved).
Koch, H. L. E., Præst, Odense.
Koefoed, J. L. R., Statsraadssekretær.
Kofoed, C., Cand. polit.
Koppel, V., Cand. mag.
*Koren, C. B., Cand. mag., Christiania.
Kornerup, L. F., Skibsbygmester.
Kraft, A., Dr. phil., Assistent ved Fængselsvæsenet, Vridsløselille.
Krag, O., Cand. jur.
Kragelund, Amtsfuldmægtig, Hjørring.
Kranold, C. J. C. F., Kammerherre, Oberst.
Krarup, J. F., fhv. Registrator.
Krieger, W., Partikulier.
Kring, K. C., Sognepræst t. Kobberup.
Kringelbach, G. N., Arkivar i Rigsarkivet.
Kristensen, M., Cand. mag., Lystrup (Aarhus).
v. Krogh, C. C., Kammerherre, Ritmester.

Kruse, M., Institutbestyrerinde.
Krüger, C. J., Professor, Skolebestyrer, Helsingør.
Kühle, S. A. v. d. Aa, Kapitajn, Bryggeridirektør.

*Langaard, C., Grosserer, Christiania.
Langballe, J. E., Prokurator, Randers.
Lange, Nanna, Cand. mag.
Lange, T. H., Herredsfoged, Vejle.
Langkilde, H. P. E., Etatsraad, Juulskov (Odense).
Langkilde, C. V., Partikulier.
Larsen, H. F., Overretssagfører.
Larsen, E. F., Højesteretsassessor.
Larsen, V. L., Stiftsprovst, Viborg.
Larsen, A. T., Oberstlieutenant, Nyborg.
Larsen, J., Skoleinspektør.
Larsen, Lærer, Skaarup (Svendborg).
*Lassen, W., fhv. Bureauchef, Christiania.
Lassen, J. M., Oberst i Artilleriet.
Lassen, J. S. V., Dr. jur., Professor ved Universitetet.
Lauridsen, P., Skoleinspektør.
Lauritzen, Stud. mag., Aalborg.
Laursen, L. R., Arkivassistent.
Lautrup, C. L. A., Overretsassessor, Viborg.
Leemejer, J., Inspektør.
Lemche, J. H., Læge, Lyngby.
Levin, S. P., fhv. Distriktslæge, Farsø.
Levin, P. T., Cand. mag.
Licht, C., Murmester.
Liebe, C. C. V., Gehejmeraad.
Liisberg, H. C. B., Assistent ved Rosenborg-Samlingen.
Lind, H. Ø., fhv. Adjunkt, Randers.
Lind, H. D., Sognepræst t. Rynkeby (Odense).
Lind, B., Enkefrue.
Lindberg, A. V., Etatsraad, Bogholder i Ordenskapitlet.
Lindbæk, J. P., Cand. mag.
*Linder, N., Lektor, Stockholm.
Lindhberg, Konsulinde, Fredensborg.
Linnemann, A., Overretssagfører.
*Ljunggren, G., Professor, Lund.
Lohse, O. C., Overlærer, Horsens.
Lorentzen, L., Assistent ved Statsbanerne.
Lorenzen, M., Cand. mag.
Lorenzen, H. R. Hiort-, Etatsraad, Stiftsskriver, Roskilde.
*Lous, K., Højesteretsadvokat, Christiania.

Lund, C. C., Postinspektør.
Lund, H. C. A., Cand. mag.
Lund, T. P., Borgmester, Svendborg.
Lund, T., Dr. phil., Professor.
Lund, T. A., Birkedommer, Silkeborg.
Lund, F. C., Proprietær, Aldersro (Kalundborg).
*Lund, A. D., Forstmester, Namsos, Norge.
*Lund, C., Cand. jur., Christiania.
Lund, W., Stationsforstander, Vedsted (Ribe).
Lunn, V., Ingeniør.
Lybecker, J. L., Boghandler.
Lyngbye, C. A., Skolebestyrer.
Lynge, H. H. J., Kancelliraad, Boghandler.
Lütken, C. F., Dr. phil., Professor ved Universitetet.
Løffler, J. B., Professor.
Løvenskiold, C. L., Gehejmeraad, Overhofmarskal, Kammerherre.
*Løvvig, C., Lensmand, Førde, Norge.

Macqueen, J. R., Brookhouse, Sussex, England. (Livsvar. Medl.)
Mackeprang, C. M., Cand. mag.
*Malmström, C. G., fhv. Rigsarkivar, Stockholm.
Mansa, C., Godsejer.
Marstrand, J. N., Bagermester.
*Martens, A., Sanitetskapitajn, Bergen.
*Martens, I. W. S., Kand., Bergen.
*Matthiesen, L., Frøken, Christiania.
Matzen, H., Dr. jur., Professor ved Universitetet.
Mejborg, R., Professor.
Meidell, F., Kapitajn.
Meier, F. J., Dr. phil.
Meinert, A. V., Pastor emeritus.
Melbye, C. C., Cand. jur., Skjelskør.
Melchior, Grosserer.
Melchior, M., Prokurist.
Meldahl, F., Kammerherre, Etatsraad, Prof. ved Kunstakademiet.
*Mellbye, J. E., Gaardbruger, Grefshejm, Norge.
Melsteð, B. T., Cand. mag.
Meyer, A., Justitsraad, Amtsvejinspektør, Randers.
*Meyer, T., Grosserer, Christiania.
Meyer, M. A., Overretssagfører.
Meyer, C.
Meyer, R., Stud. jur.
Meyer, C., Overretssagfører.
*Michelsen, J. A., Konsul, Bergen.

Michelsen, P., Privatsekretær, Orebygaard (Saxkjøbing).
Mohr, H. C., Cand. phil.
Mollerup, W., Dr. phil., Direktør ved Nationalmusæet.
Moltesen, L., Dr. phil., Askov.
Moltke, F. Greve, Kammerherre, t. Bregentved.
Moltke, F., Kammerherre, Birkedommer, Fredensborg.
*Montan, E. V., Dr. phil., Professor, Stockholm.
Mossin, A., Cand. mag., Herlufsholm (Næstved).
Munch, P., Cand. mag.
*Munk, S., Cand. mag., Christiania.
*Munthe, C. O., Kapitajn, Christiania.
Müller, H. C. D., Sognepræst t. Herfølge (Kjøge).
Müller, V. C. T., Kontorchef i Overformynderiet.
Müller, C. Paludan-, Godsforvalter, Gyldenholm (Slagelse).
Müller, V., Cand. phil.
Møller, O. L., Dr. med., Stiftsfysikus, Aalborg.
Møller, E., Grosserer.
Møller, N., Cand. jur.
Møller, H. L., Dr. phil., Skolebestyrer.
Møller, F., Grosserer.
Møller, A., Bogholder, Faaborg.

Neergaard, C. C. E., Frue, Svenstrup (Aalborg).
Neergaard, G. V., Cand. jur., Kolding.
Neergaard, C. P., Musæumsinspektør.
Neergaard, A. M. E. A., Kammerherreinde, Gunderslevholm (Næstved).
Neergaard, N., Redaktør, Aarhus.
Nellemann, S., Højesteretsadvokat.
Nellemann, J. M. V., Dr. jur., Nationalbank-Direktør.
*Nicoll, J., Cand. jur., Christiania.
Nielsen, G., Fabrikant.
*Nielsen, Y., Dr. phil., Professor, Christiania.
*Nielsen, K. K., Overlærer, Lillehammer.
Nielsen, F. K., Dr. theol., Professor ved Universitetet.
Nielsen, H. H., Cand. jur.
Nielsen, H., Overretssagfører.
Nielsen, J., Lærer.
Nielsen, Lundsgaard-, Lærer, Højrup (St.-Heddinge).
Nissen, A., Grosserer.
*Nisson, W., Redaktør, Christiania.
Nisted, M., Skolebestyrerinde, Randers.
Nutzhorn, H., Cand. theol., Askov Folkehøjskole.
Nyborg, J. P., Kapitajn, Aalborg.

Nyholm, C. C. V., Højesteretsassessor.
Nyrop, C., Professor.
*Nyström, J. F., Lektor, Upsala.

*Odhner, C. T., Dr. phil., Rigsarkivar, Stockholm.
*Olbers, M., Kamerér, Göteborg.
Oldenburg, V., Birkedommer.
Olesen, A., Sagfører, Nørre-Sundby.
Olrik, A., Dr. phil.
Olrik, P. C. S., fhv. Konsul. (Livsvar. Medl.)
Olrik, H., Dr. phil., Professor, Forstander for Statens Lærerkursus.
Olrik, J., Stud. mag.
*Olsen, F., Bibliotheksamanuensis, Christiania.
Olsen, C. C., Postmester, Kolding.
Olsen, F., Postkontrollør.
*Olsen, O., Kæmner, Frederikshald.
Oppermann, A., Professor ved Landbohøjskolen.
*Otto, A., Kontorchef, Christiania.
Ottosen, J., Skoleinspektør.
Oxholm, C. A. G. O'N., Kammerherre, Rosenfeld.

Paludan, J., Dr. phil., Professor ved Universitetet.
Paludan, H., Overretssagfører.
Pappenheim, M., Dr. jur., Professor, Kiel.
Paulsen, A. F. W., Bestyrer for Meteorologisk Institut.
*Paus, C., Proprietær, Christiania.
Pedersen, R., Professor ved Universitetet.
Pedersen, Lærer.
*Pedersen, F., Adjunkt, Christiania.
Petersdorff, C. A. Greve, Kammerherre, t. Røepstorff (Odense).
Petersen, H. G., Overpostmester.
Petersen, A., Lærer.
Petersen, T. E., Konferensraad.
Petersen, K. T., Apotheker.
Petersen, Lærer, Østermariæ (Nexø).
Petersen, R., Sognepræst t. Grevinge.
Petersen, J., Dr. med., Professor ved Universitetet.
Petersen, Lærer, Odder.
Petersen, P. T., Stud. mag.
Petersen, P. N., Sognepræst t. Aagerup (Roskilde).
Philipsen, G., Cand. jur.
Piper, V. C., Bagermester.
Plesner, J. E., Stud. mag.
Plum, P. A., Dr. med., Professor ved Universitetet.

*Posse, A. Greve, Stockholm.
Poulsen, R., Gaardejer, Skjelby (Nykjøbing p. F.).
Povlsen, A., Folkehøjskoleforstander, Ryslinge (Odense).
*Prebensen, N., Amtmand, Norge.

Randrup, F. E. M., Prokurator.
Rasmussen, S. J., Kapitajn.
Rasmussen, O., Gaardejer, Islemark.
Rasmussen, Sagførerfuldmægtig, Aalborg.
Reedtz-Thott, K. T. T. O. Baron, Konseilspræsident, Udenrigsminister, t. Gavnø.
Reinau, C. A., Provst, Sognepræst t. Glumsø (Ringsted).
Reitzel, C., Boghandler.
Reitzel, Th., Boghandler.
Repholtz, M. G. P., fhv. Højesteretsassessor.
Ricard, C. F., Departementschef i Justitsministeriet.
Richter, J. C. L., Sognepræst t. Vejen (Askov).
Ring, H. H., Kontorchef.
*Ring, L., Korpslæge, Christiania.
Rist, P. F., Oberstlieutenant.
Rohmell, O. J., Læge, Roskilde.
Rosendal, H., Folkehøjskoleforstander, Lyngby.
Rosenstand, F. V. F., Geh.-Etatsraad, Kabinetssekretær hos H. M. Kongen.
Rosenørn, M. H., Gehejmeraad, Kammerherre.
Rosenørn-Lehn, E. Baron, Kammerherre, t. Hvidkilde.
Rosenørn-Lehn, Baronesse.
Rosenørn-Teilmann, I. C., Frøken, t. Stamhuset Nørholm (Varde).
Rosing, H. P. M., Overlærer, Sorø.
Rothe, P. C., Dr. theol., fhv. Stiftsprovst.
Rubin, M., Direktør for Statens statistiske Bureau.
Ræder, J. G. F., Justitsraad, Kontorchef under Kjøbenhavns Magistrat.
Rørdam, H. F., Dr. phil., Sognepræst t. Lyngby.
Rørdam, T. S., Dr. theol. & phil., Biskop.

*Sagen, L. C., Adjunkt, Christianssand.
Salomon, J., Fuldmægtig i Kjøbenhavns statist. Kontor.
*Sars, J. E., Dr. phil., Professor, Christiania.
Scavenius, C. S., Kammerherre, t. Klintholm.
Scavenius, H. S. B. E., Hofjægermesterinde, Basnæs (Skjelskør).
Scavenius, L., Kammerherreinde, Gjorslev.
*Scheel, A. V., Højesteretsassessor, Christiania.

Scheel, L. V., Pakhusforvalter.
Scheel, F. C. R. Greve, Kammerherre, t. Stamhuset Rosenkrantz, Rygaard.
Schepelern, F. C. G., Sognepræst t. Tønning (Horsens).
*Schjelderup, W. M., Overretssagfører, Bergen.
*Schjøth. H., Overlærer, Christiania.
Schleisner. P. A., Dr. med., Etatsraad.
Schmidt, L. H., Pastor emeritus.
Schmidt, V., Dr. phil., Professor. Docent ved Universitetet.
Schmidt, L. F., Adjunkt, Horsens.
Schoning, Student.
Schou, C., Frk., Stud. mag.
Schousboe, V. C., Biskop, Aalborg.
Schrøder, L., Folkehøjskoleforstander. Askov.
Schwanenflügel, H., Dr. phil.
*Schweigaard, C. H., Advokat, Christiania.
Schwenn, P. R. H. T., Overretssagfører. Aarhus.
*Schybergson, M. G., Professor. Helsingfors.
*Schück, H., Professor, Lund.
Schäfer, D., Dr. phil., Professor, Heidelberg.
Schøller, C. E. A., Jægermester, t. Margaard (Odense).
Schønberg, K., Boghandler.
*Schøning, S. J., Telegrafstationsbestyrer, Namsos, Norge.
Secher, V. A., Dr. jur., Provinsarkivar.
Sehested, H., Hofjægermester, t. Stamhuset Broholm (Svendborg).
Sehested, Th., Frøken.
*Selmer, J., Byfoged, Hammerfest.
*Silfverstolpe, C. G. U., Kammerherre, Arkivar i Rigsarkivet. Stockholm.
Simonsen. O., Cand. mag., Vejle.
Skeel, S. F. E. O., Kammerherre, t. Birkelse (Aalborg).
*Skjoldborg, J. G., Amtmand, Lillehammer.
Sloman, E., Skolebestyrer.
Smith, S. B., Dr. phil., Overbibliothekar ved Universitetsbibl.
Sommer, C., fhv. Distriktslæge.
Sporsén, S. N. E., Fuldmægtig i Kultusministeriet.
*Stabell, H., Redaktør, Frederiksstad.
Stage, C., Boghandler.
*Stang, E., Lagmand, Christiania.
*Steen, F. M. B., Sorenskriver, Førde, Norge.
Steenstrup, J. C. H. R., Dr. jur., Professor ved Universitetet.
Steenstrup, M. G. G., Dr. phil.
Steffensen, H. C., Generalauditør.
*Steinnordh, J., Dr. theol. & phil., Linköping.
Stemann, C. E., Hofjægermesterinde, Helsingør.

Sthyr, H. V., Dr. theol.. Biskop, Nykjøbing p. F.
*Stille, A., Docent. Lund.
Storck, H. B., Professor, Arkitekt.
*Storm. G., Dr. phil., Professor, Christiania.
Struer, H., Laboratorieforstander.
Stryhn, H. C., Cand. mag.
*Strøm, C. A.. Lensmand, Throndenæs (Throndhjem).
Strøm, Th., Overlærer. Jægerspris (Frederikssund).
*Strøm, H. M., Sorenskriver, Stavanger.
Strøm, R., Etatsraad, Nationalbank-Direktør.
Strøm, V. R.. Cand. mag.
Strøm, G. F. P.. Pastor emeritus.
Svegaard, P., Boghandler, Sorø.
Svendsen, N. S., Sagfører, Ringsted (Sorø).
*Sylvan, O., Dr. phil., Docent, Lund.
Sylow, N. C. H., Dr. jur., Borgmester. Korsør.
Sødring. M. F. C. A., Fuldmægtig i Finansministeriet.
*Søraas, M. S., Skolebestyrer, Christiania.
Sørensen, C. T., Kapitajn.
Sørensen, A., Professor, Skolebestyrer, Hobro.
Sørensen, N., Lærer, Frederikshavn.

*Tamm, O., Godsejer, Tvetaberg, Sverrig.
Tang. N., Folkehøjskoleforstander, Elev Højskole (Aarhus).
*Taranger, A., Arkivassistent, Christiania.
Tarp, J. S., Sognepræst t. Lunde.
*Taube, B. Friherre, Arkivar i Rigsarkivet, Stockholm.
*Thaulow, F., Læge. Skjærdalen, Ringerige.
Theisen, K., Skoledirektør.
Therkelsen, S., Frøken, Horsens.
Thiele, F. A., Borgmester, Skanderborg.
Thiele, J. R., Cand. jur., Assistent ved den kgl. Kobberstiksaml.
Thiset, A., Arkivsekretær.
Thomassen, C. F., Kancelliraad, Seminarieforstander.
*Thomle, E. A., Arkivfuldmægtig, Christiania.
Thomsen, V., Dr. phil., Professor ved Universitetet.
Thorkelin, B. F. J., Oberst.
Thorsen, P. K., Cand. mag.
Thorkildsen, Kand., Porsgrund.
Thorsøe, A., Dr. phil.
*Thrap, D., Sognepræst, Christiania.
Thrige, S. B., Professor.
Thygesen, J., Cand. jur., Lykkesgaard (Kolding).
Thyregod, C. A., Lærer.

Tiemroth, C. L. K., Læge, Nykjøbing p. F.
Tietgen, C. F., Gehejmeetatsraad, Bankdirektør.
Tommerup, P., Sognepræst t. N.-Tranders (Aalborg).
Torm, E., Frue.
Torup, J. F., Cand. philol.
Trier, L., Cand. phil.
Trier, H., Cand. phil.
Trier, C. A., Stud. mag.
*Trolle-Bonde, C. Greve, Trolleholm, Sverrig.
Tuxen, A., Kapitajn.
Tuxen, S. L., Dr. phil., Skolebestyrer.
Tvermoes, R., Grosserer.

*Unger, C. R., Dr. phil., Professor, Christiania.
*Urbye, C. A., Sorenskriver, Eker. Norge.
Urne, A., Fuldmægtig i Finansministeriet.

Waage, G. H., Cand. jur.
*Wachtmeister, H. G. Greve, Årup, Sverrig.
Wad, G. L., Provinsarkivar, Odense.
Wad, C. D., Stationsforstander, Vejen Station.
Vahl, J., Underbibliothekar ved det st. kgl. Bibliothek.
Valentiner, M., Frøken.
Valeur, C. T., Enkefrue.
*Varenius, O., Lic. phil., Upsala.
Wassard, C. S., Overretssagfører.
*Wedberg, J. O., Justitieråd, Stockholm.
Vedel, E., Kammerherre, Amtmand, Sorø.
Vedel, P. A. F. S., Dr. jur., Geh.-Legationsraad, Direktør i Udenrigsministeriet.
*Vedeler, G. F., Kapitajn, Horten.
Weeke, F. H. C., Underbibliothekar ved det st. kgl. Bibliothek.
*Weibull, M., Dr. phil., Professor, Lund.
Weitemeyer, H., Cand. mag.
West, F. J., Arkivassistent.
*Westling, G. O. F., Rektor, Sundsvall.
*Westrin, T., Dr. phil., Arkivamanuensis, Stockholm.
*Westrum, A., Lærer, Levanger, Norge.
Westrup, J. S., Kapitajn.
*Wetlesen, E., Cand. theol., Selbo Sanatorium (Throndhjem).
Wickmand, Cand. theol., Skanderborg.
Wiese, G. C. C., Overretssagfører.
Wiese, K. P. J., Adjunkt, Sorø.

*Wieselgren, H., Bibliothekar, Stockholm.
Vilhelmsen, C., Boghandlermedhjælper.
Willer, M., Varemægler.
*Willmann, A., Direktør, Vermdön (Stockholm).
Villumsen, H., Folkehøjskoleforstander, Bælum (Aalborg).
Wimmer, L. F. A., Dr. phil., Professor ved Universitetet.
Vind, S. G. H., Hofjægermester, t. Sanderumgaard (Odense).
Winding, A., Almuelærerinde.
*Winterhjelm, K., Redaktør, Stockholm.
Vinther, J. N., Lærer, Birkerød.
*Winther, T., Overlærer, Drammen.
Winther, Lieutenant, Brahetrolleborg (Sorø).
*Vogt, L. J., Toldinspektør, Frederikshald.
Wolff, P., Cand. jur., Assistent i Finansministeriet.
Wroblewski, O. B., Boghandler.
Wulff, L. E., Departementschef i Landbrugsministeriet.
van Wylich, P. F. N., Straffedommer.
*Væringsaasen, H., Gaardbruger, Elverum, Norge.

Zahle, N., Institutbestyrerinde.
Zahle, P. C., Pastor emeritus.
Zahrtmann, P. T., Boghandler.
Zeuthen, L., Overretssagfører.
Zytphen-Adeler, C. Baron, Arkivar i Udenrigsministeriet.

Øllgaard, F. A. M., Birkedommer, Hillerød.
Østerberg, F., Cand. phil.
*Østgaard, H. R., Lensmand, Lom, Norge.
*Øverland, O. A., Cand. phil., Christiania.

Kjøbenhavn. Adelig Klub.
Arbejderforeningen af 1860.
Athenæum.
Garnisonsbibliotheket.
Genealogisk Institut.
Generalstaben.
Højesteret.
Industriforeningen.
H. M. Kongens Haandbibliothek.
Krigsministeriets Bibliothek.
Kvindelig Læseforening.
Metropolitanskolen.

Musaion, Læseselskab.
Officersskolen.
Provinsarkivet for Sjælland.
Regensens Læsestue.
Rigsarkivet.
Rigsdagens Bibliothek.
Skandinavisk Antikvariat.
Statens Lærerkursus.
Statens statistiske Bureau.
Studenterforeningen.
Studentersamfundet.
Udenrigsministeriet.
Universitetets filologisk-historiske Laboratorium.
Aalborg Garnisons Officers-Bibliothek.
Kathedralskole.
Aarhus Garnisonsbibliothek.
Kathedralskole.
Askov Folkehøjskole.
Bergen. Den gode Hensigt, Selskab*.
Historisk Forening*.
Kommunebibliothek*.
Musæum*.
Polyteknisk Forening*.
Christiania. Athenæum*.
Det Deichmanske Bibliothek*.
Den norske Generalstabs Bibliothek*.
Den kgl. norske Marinekommando*.
Det kgl. norske Rigsarkiv*.
Storthingets Bibliothek*.
Studentersamfundet*.
Det kgl. norske Frederiks Universitet*.
Christianssands Stiftsseminarium*.
Christianssunds lærde og Realskole*.
Drammens lærde og Realskole*.
Faaborg og Omegns Læseforening.
Fredericia Garnisonsbibliothek.
Latinskole.
Frederiksborg lærde Skole.
Frederikshalds Stadsbibliothek*.
Göteborgs Musæums Bibliothek*.
Hamborgs Stadtbibliothek.
Verein für hamburgische Geschichte.
Herlufsholms Skole.
Hobro. Spectator, Læseselskab.

Horsens lærde Skole.
Jellinge Seminarium.
Karljohansværns Marinebibliothek*.
Kolding Latin- og Realskole.
Kronborg Garnisonsbibliothek.
Lund. Den akademiske Forenings Bibliothek*.
Den historiske Forening*.
Smålands Nations Bibliothek*.
Universitetsbiblioteket.
Moss Middelskole*.
Nykjøbing Kathedralskole.
Lolland-Falsters Stiftstidende.
Det Classenske Bibliothek.
Odense Folkebibliothek.
Kathedralskole.
Fyns Stifts Læseforening.
Det militære Bibliothek.
Provinsarkivet for Fyn.
Fyns Stiftsbibliothek.
Randers lærde Skole.
Ranum Seminarium (Løgstør).
Reykjavik lærde Skole.
Ribe Kathedralskole.
Roskilde Kathedralskole.
Rønne lærde Skole.
S. Francisco. Dania, Forening. (Bogense.)
Skaarup Seminarium (Svendborg).
Skiens Latinskole*.
Slagelse Realskole.
Sorø Akademi.
Stavanger Kommunebibliothek*.
Stockholm. Högre Lärarinneseminariet*.
Jakobs lägre Elementarläroverk*.
Norra Latinläroverket*.
Det kgl. svenske Rigsarkiv*.
Kgl. Vitterhets-, Historie- och Antiqvitets-Akademien*.
Östermalms Läroverk*.
Strø og Holbo Herreders Læreres Læseforening (Frederiksværk).
Thisted Realskole.
Throndhjem. Det kgl. Videnskabernes Selskab*.
Tromsø kommunale Bibliothek*.
Upsala. Den historiske Forening*.
Smålands Nations Bibliothek*.

Studenterkorpsets Bibliothek*.
Södermanland-Närikes Nations Bibliothek*.
Vejle Skolevæsen.
Vemmetofte Klosters Bibliothek.
Vexiö högre allmänna Läroverk*.
Viborg Kathedralskole.
Læseselskab.
Provinsarkivet for Nørrejylland.
Vinding Læseforening (Vejle).

Udsigt

over

Indholdet af Historisk Tidsskrift

6te Række, I—VI Bind.

I. Afhandlinger og større Bidrag.

II. Litteratur og Kritik.

III. Smaastykker.

Den danske historiske Forenings Vedtægter.

(Vedtagne 10de Maj 1876 paa Foreningens Aarsmøde.)

---

§ 1.

Formaalet for den danske historiske Forening er dels at vække historisk Aand og Interesse i Almindelighed, dels at fremme historisk Kunst og historiske Studier, nærmest med Hensyn til Fædrelandet og dets Litteratur.

§ 2.

Foreningen udgiver et dansk historisk Tidsskrift. Dettes Indhold skal fornemmelig bestaa af originale historiske Afhandlinger; tillige kan deri optages historiske Anmeldelser og Kritiker, utrykte Breve, Dokumenter og andre historiske Bidrag. Ved Siden deraf kan særskilt udgives større historiske Arbejder.

§ 3.

Ordentligt Medlem af Foreningen er enhver, som anmelder sig for Bestyrelsen. De ordentlige Medlemmer betale et aarligt Bidrag af 4 Kroner eller en Gang for alle 50 Kroner. De ere stemmeberettigede en Maaned efter Anmeldelsen.

Æresmedlemmer, som ikke erlægge Kontingent, kunne udvælges paa Foreningens Aarsmøder. Medlemmerne erholde de Skrifter, som Foreningen udgiver.

§ 4.

Den historiske Forenings Hovedsæde er i Kjøbenhavn. Her ledes dens Virksomhed ved fem Bestyrere, der vælges paa 5 Aar af Foreningen paa dens Aarsmøder med Flertallet af de tilstedeværendes Stemmer. Hvert Aar udtræder det ældste Medlem. Den udtrædende kan vælges paa ny. Bestyrelsens Medlemmer afgjøre, hvad der skal optages i Tidsskriftet, fordele Forretningerne imellem sig og vælge en Formand. Bestyrelsen samles paa Formandens Indbydelse, saa ofte som et af dens Medlemmer forlanger det.

§ 5.

En af Bestyrelsen antagen Kasserer aflægger aarligt Regnskab, som, efter at være revideret af to dertil valgte Revisorer, fremlægges paa det næste Aarsmøde.

§ 6.

I Løbet af hvert Aars andet Kvartal holdes i Kjøbenhavn efter offentlig Indbydelse fra Bestyrelsen et Aarsmøde. I dette vælges Medlemmer af Bestyrelsen og Revisorer, og Bestyrelsen gjør Rede for Udførelsen af sit Hverv. I dette aarlige Møde afgjøres tillige de Forslag og Andragender fra Medlemmer i Foreningen, som maatte være indsendte til Bestyrelsen inden Marts Maaneds Udgang. Bestyrelsen meddeler tillige i hvert Bind af det historiske Tidsskrift en nøjagtig Beretning om Foreningens Virksomhed og pekuniære Forhold ligesom ogsaa en Fortegnelse over dens Medlemmer. Extraordinære almindelige Møder afholdes, naar enten Bestyrelsen finder det hensigtsmæssigt eller det forlanges af 30 Medlemmer i en til Bestyrelsen stilet Skrivelse.

§ 7.

Forandringer i disse Vedtægter kunne alene ske i Foreningens Aarsmøder. Forslag til saadanne Forandringer fra Medlemmernes Side maa indgives til Bestyrelsen inden hvert Aars 1ste Marts. Baade i dette Tilfælde, og hvis Bestyrelsen vil foreslaa Forandringer, maa de 14 Dage før Mødet bekjendtgjøres for Medlemmerne. Underændringer til foreslaaede Ændringer skulle anmeldes for Bestyrelsen 3 Dage forinden Mødets Afholdelse. For at give Beslutninger, som forandre Vedtægterne, Gyldighed, maa i det mindste 30 Medlemmer, Bestyrelsen iberegnet, være tilstede i Mødet og 2/3 af de tilstedeværende billige Forandringen.

§ 8.

Et Exemplar af disse Vedtægter skal medfølge ethvert Bind af Historisk Tidsskrift.

Bøger indsendte til Redaktionen.

Historiske Samlinger og Studier vedrørende danske Forhold og Personligheder især i det 17. Aarhundrede, udg. af *Holger Rørdam.* 3. Bd. 1. H. Kbh., G. E. C. Gad.

Døbte i St. Petri tydske Kirke i Kjøbenhavn før Ildebranden 1728. (Særtryk.)

Arthur Aumont og *Edgar Collin*, Det danske Nationalteater 1748—1889. En statistisk Fremstilling af det kongelige Teaters Historie fra Skuepladsens Aabning paa Kongens Nytorv 18. Decbr. 1748 til Udgangen af Sæsonen 1888—89. 6.—7. H. Kbh.

Efterladte Papirer fra den Reventlowske Familiekreds i Tidsrummet 1770—1827. Meddelelser af Arkiverne paa Pederstrup og Brahe-Trolleborg, udg. ved *Louis Bobé.* 3. Bd. Kbh., Lehmann & Stage.

Poul Andræ, Geheimekonferentsraad Carl Georg Andræ. En biografisk Fremstilling med Bidrag til Belysning af hans Samtidige. 1. Bd. Kbh., Gyldendalske Bogh.

J. B. Halvorsen, Norsk Forfatterlexikon 1814—1880. 43.—44. H. Sars—Schiøtz. Krist., den norske Forlagsforening.

Claus Pavels's Dagbøger for Aarene 1817—1822, udg. for den norske historiske Forening af *Ludvig Daae.* 2. H. Krist.

Petri de Dacia uita Christinae Stumbelensis, ed. *Johannes Paulson.* Fasc. II secundum de uita Christinae librum continens. (Scriptores Latini medii aeui Suecani, edd. Johannes Paulson et Lars Wåhlin. I.) Gotoburgi, Wettergren & Kerber.

F. Ödberg, Om prinsessan Cecilia Wasa, Markgrefvinna af Baden-Rodemachern. Sthm., C. E. Fritze.

Historisk Tidskrift, utg. af svenska historiska föreningen genom *E. Hildebrand.* 16. Årg. 1896. 4. H. Sthm.

Rikskansleren *Axel Oxenstiernas* skrifter och brefvexling, utg. af Kongl. Vitterhets- historie- o. antiqvitets-akademien. Förra Afd. 2. Bd. Bref 1606—1624. — Senare Afd. 8. Bd. 1. Gustaf Horns bref jämte bihang. 2. Lennart Torstensons bref jämte bihang. 3. Carl Gustaf Wrangels bref. Sthm., P. A. Norstedt & söner.

Dette Blad bortskæres ved Indbindingen.

Svenska Riksrådets protokoll, utg. af Kongl. Riksarkivet genom *Severin Bergh*. VIII. 1640, 1641. Förra häftet. Sthm., P. A. Norstedt & söner.

Bremisches Jahrbuch, herausg. von der historischen Gesellschaft des Künstlervereins. 17.—18. Bd. Bremen.

Jahrbücher des Vereins für meklenburgische Geschichte u. Alterthumskunde. 60.—61. Jahrg., herausg. von *H. Grotefend*. Schwerin.

Ludwig Schmitt, Der Kölner Theologe Nikolaus Stagefyr u. der Franziskaner Nikolaus Herborn. (Ergänzungshefte zu den „Stimmen aus Maria-Laach". — 67.) Freiburg i. B., Herder'sche Verlagshandl.

A. P. Lorenzen, 3. Litteratur-Bericht für Schleswig-Holstein, Hamburg u. Lübeck. 1894. (Beilage zur „Heimat".) Kiel.

